DİJİTAL KÜTÜPHANE KANALI

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

https://rantey.org

Yedek ve Duyuru Kanallarımız
Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

• Telegram: https://t.me/birkitapbir

• WhatsApp Kanalımız : https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4IvMoc0Y

İDEOLOJİ
Multidisipliner Bir Yaklaşım
Teun A. van Dijk
Türkçesi: AYŞE DEMİR
HECE
inceleme

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

İDEOLOJİ

Multidisipliner Bir Yaklaşım

Teun A. van Dijk

Çeviren: Ayşe Demir

HECE YAYINLARI

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Hece Yayınları: 535

İnceleme

©Hece Yayınları

Editör

Hatice Bildirici

Birinci Basım

Mart 2019

Kapak Tasarımı

www.sarakusta.com.tr

Teknik Hazırlık

www.hece.com.tr

ISBN: 978-605-7547-23-1

Baskı

www.dumat.com.tr

HECE Basın Yayın Reklamcılık San. Tic. Ltd. Şti.

Konur Sokak No: 39/1-2 Kızılay-Çankaya/Ankara Yazışma: P.K. 79 Yenişehir/

Ankara T: (0 312) 419 69 13 F: (0 312) 419 69 14

e-posta: hece@hece.com.tr

Sertifika No: 17672

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

İÇİNDEKİLER

Ön Söz / 7
1. Bölüm: Giriş / 13

BİRİNCİ KISIM: BİLİŞ
2. Bölüm: Fikirler ve İnançlar / 35
3. Bölüm: Toplumsal İnançlar / 55
4. Bölüm: Yapılar ve Stratejiler / 91
5. Bölüm: İdeolojilerin Yapıları / 109
6. Bölüm: Değerler / 123
7. Bölüm: Zihinsel Modeller / 129
8. Bölüm: Tutarlılık / 145
9. Bölüm: Bilinçlilik / 153
10. Bölüm: Sağduyu / 161
11. Bölüm: Bilgi ve Gerçek / 169
12. Bölüm: Kimlik / 183
13. Bölüm: Sosyal Biliş / 193

İKİNCİ KISIM: TOPLUM
14. Bölüm: İdeoloji ve Toplum / 207
15. Bölüm: Gruplar / 213
16. Bölüm: Grup İlişkileri / 243
17. Bölüm: Elitler / 259
18. Bölüm: Baskın İdeolojiler mi? / 269
19. Bölüm: Kurumlar / 279

ÜÇÜNCÜ KISIM: SÖYLEM
20. Bölüm: Söylemin Ayırıcılığı / 289
21. Bölüm: Söylem Yapıları / 301
22. Bölüm: Bağlam / 317
23. Bölüm: Yeniden Üretim / 341
24. Bölüm: Bilişten Söyleme / 351

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

25. Bölüm: İkna / 361
26. Bölüm: Meşrulaştırma / 379
27. Bölüm: İdeolojik Söylem Yapıları / 391
28. Bölüm: İdeoloji ve Modern Irkçılığın Söylemi / 411
29. Bölüm: Sonuçlar / 465

NOTLAR / 477
KAYNAKLAR / 511
DİZİN / 557

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

ÖN SÖZ

Pek çok akademisyenin zihninde, hep araştırmak ve hakkında yazmak istediği ama çeşitli sebeplerle bir türlü ele alamadığı konular vardır. Benim de gerçekleştirilmeyen böyle birçok akademik projem var. Uzun yıllardır, ideoloji ve söylem arasındaki ilişkiler üzerine yenilikçi bir çalışma yapmak da bunlardan biriydi.

İdeoloji, binlerce kitap ve makalede tartışılmasına rağmen -diğer pek çok yazarın da hemfikir olacağı üzere- kavramın tanımı zor anlaşılır ve kafa karıştırıcıdır. Bu nedenle, özellikle ideoloji ve söylem arasındaki karmaşık ilişkileri ele alan bir kitap yazmak zor bir iştir. Böyle bir kitabın, ideoloji kavramına dair bütüncül bir kuramsal yaklaşım sunacağı iddiasında bulunmak ise kendini beğenmişlik olur. Böylesine devasa bir literatüre yeni ve ilgi çekici herhangi bir katkı sunmam nasıl mümkün olabilir? Nitekim çalışmanın kuramsal içeriğini oluşturmak başlıbaşına büyük bir girişimdi. Söylem ve ideoloji arasındaki ilişkiyi bir yana bıraksak dahi, ideolojiyle ilgili pek çok konu, bağlam ve disiplini tek bir kitapla değerlendirmek mümkün olmayacaktır.

Yine de ben zorluğu göze aldım. Bu kitap, söz konusu büyük girişimimin ilk aşamasını oluşturuyor. Yeni ve disiplinlerarası ideoloji kuramının temel bağlamlarını ele alıyor, söylem tarafından yeniden

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

üretilen ve ifade edilen ideolojinin tüm çerçevesini çiziyor. İdeolojiye, benim kapsamlı kuramsal yaklaşımım *biliş*, *toplum* ve *söylem* bağlamlarından oluşan bir sacayağı şeklinde özetlenebilir. Öncelikle tüm ideolojilerin iç düzenleri ve zihne dair işlevleri, sosyal biliş bağlamında değerlendirilmeye ihtiyaç duyar. İkinci olarak ideolojilerin koşulları ve işlevleri sadece bilişsel değil; aynı zamanda toplumsal, siyasi, kültürel ve tarihîdir. Ve üçüncüsü, ideolojiler toplumsal anlamda çoğunlukla yerleşik söylem ve iletişime göre inşa edilir, değiştirilir ve yeniden üretilir.

Psikolojiden, sosyal bilimlerden ve söylem çalışmalarından elde edilen sonuçlar yapıya basitçe eklenmek yerine; bu üç merkezî bağlam, kuramsal çerçeveye uygun olarak yeniden geliştirildi ve kuramla bütünleştirildi. Söylem, tıpkı toplumsal durumlarda ve etkileşimde olduğu gibi bireysel ve toplumsal zihnin yapısına bağlanmalıdır. Aynı şekilde biliş de hem söylem hem de toplumla ilişkilendirilmelidir, böylece her ikisi arasında gerekli bir arayüz vasfıyla hizmet edebilir.

İdeoloji çalışmalarının (Marksist olsun ya da olmasın) büyük çoğunluğu kaynağını sosyal bilimlerden alır. Bu çalışmalarda ideolojilerin sınıf, baskın gruplar, toplumsal hareketler, güç, siyasi ekonomi veya daha yakın zamanlarda da kimlik ve kültür ile ilişkilerine önem verilirken bilişsel ve söylemsel boyutlarına daha az dikkat edilmiştir. Aslında klasik çalışmalar, ideolojiyi inşa ettiği farz edilen "fikirler", "inançlar" ve "farkındalık"ın ayrıntılarını çok az değerlendirir. Çağdaş birçok yaklaşımın hâlihazırdaki bilişsel bilimlerde yer alan gelişmeleri görmezden gelmesi gibi, çoğu bilişsel bilim de ideolojilerin işlevleriyle ve zihinsel yapılardaki sorunlarla pek ilgilenmez. Bu mevcut durum, bir taraftan ideolojilerin zihinde konumlanmasının onları toplumsal olmaktan uzaklaştırmadığını vurgularken, diğer yandan da kuramın bilişsel boyutuna dikkat etmemin asıl nedenidir.

Gerçi, söylem ve ideoloji üzerine görece eski çalışmalar, ideolojilerin yeniden üretiminde metnin ve konuşmanın önemli rolünü vurgulamaktadır. Bana göre yine de pek çok çalışma, bir kısmı dil ve

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

söylemi ele almakla birlikte, ideolojinin metni ve konuşmayı tam olarak nasıl şekillendirdiğine, buna karşılık söylem ve iletişim tarafından nasıl biçimlendirildiğine, kazandırıldığına veya değiştirildiğine dair ayrıntılara yer vermez.

Kuramın, yoğun toplumsal ve politik bileşeni bağlamında ve daha önceki büyük projemle tam bir bağ kurmak adına bu kitap, ırkçılığı ve ırkçı ideolojileri kuramsal tartışmanın bir örneklemi olarak kullanmaktadır. Bu, ırkçı ideolojilere kusursuz, tam bir tanım önerdiğim manasına gelmez. Ancak kitap boyunca ideoloji, ırkçılık ve söylem hakkındaki yorumların görece genelken, özellikle 28. Bölüm, Amerika Birleşik Devletleri'ndeki ırk ilişkileri üzerine yeni bir metin, Dinesh D'Souza'nın kitabı *Irkçılığın Sonu* hakkında somut bir olgu çalışmasıdır.

Disiplinlerarası bir ideoloji kuramına ancak bir sadeleştirme yapılarak ulaşılabilir. Ben bir psikolog, sosyolog ya da siyaset bilimci değilim. Dolayısıyla bakış açım ve kavramsallaştırmalarım söyleme dair bilgime dayanıyor. Sosyal biliş olarak ideolojinin biçimlendirilmesinde, ifade edilmesinde ve toplumda ideolojilerin yeniden üretimininde; söylemin temel rolü göz önünde bulundurulduğu vakit daha kötü önyargıların olduğu anlaşılacaktır. Bu kitap, sosyal bilimlerde şimdiye kadar konuyla ilgili literatürü yeniden üretme ya da ortadan kaldırma iddiasında da değil.

Belirttiğim üzere bu kitap daha büyük bir projenin ilk ürünüdür. Daha sonraki çalışmalarda herbir ana bileşeni, özellikle ideolojinin yeniden üretimiyle ve ifadesiyle ilişkili söylem yapılarını, sosyal bilişi ve etkileşimi ayrıntılandırmayı umuyorum. Bu çalışmalar, ilgili literatürün detaylı değerlendirmesi olduğu kadar; söylem, biliş ve toplum arasındaki ilişkilere dair somut amprik çalışmaları da ortaya koyacaktır.

"Söylem"in ya da metnin edebî, felsefi ya da postmodern kavramlarla daha ilişkili olduğunu düşünen okurları hayal kırıklığına uğratabilirim. Otuz yıldan daha fazla bir sürenin ardından söylem; metnin ve konuşmanın işlevlerine, yapılarına dair son derece açık ve

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

ayrıntılı kuramlarla birlikte ilerleyen multidisipliner bir alan olmuştur. Ne yazık ki, "metin" ve "söylem"den söz eden birçok moda yaklaşım kaydedilen gelişmeleri göz ardı etmekte ve bu nedenle ideoloji kuramına uygun olmayan bir temel öne sürmektedir.

Böylesine kuramsal bir kitapta bile ben farklı disiplinlerden akademisyenlerin ve öğrencilerin yaklaşımlarına son derece değer veriyorum. Bu, sınırlı jargondan kaçınıldığı, kuramsal kavramların da ancak gerektiğinde sunulduğu ve açıklandığı anlamına gelmektedir. Kitapta tartışılan kavramların bir çoğu, daha teknik sayılabilecek önceki çalışmalarımda ele alınmıştı. Bütüncül kavramsal bir çerçeve inşa edebilmek adına pek çok ayrıntı göz ardı edildi. Söz konusu ayrıntılara, bu kitabı takip edecek çalışmalarda dikkat çekmeyi umuyorum.

Bu kitabı, ideoloji üzerine yazılmış diğer kitaplardan ayıran bir şey daha var, o da geçmişe nadiren dönüp bakmasıdır. Alana dair çalışmaların çoğu, felsefede ve sosyolojide (az çok psikoloji ve dilbilimde) alışılageldiği üzere klasiklerin, Fransız filozoflarının, Marx/Engels, Lukacs, Gramsci, Althusser, Foucault ve Habermas'ın yorumlarından ya da bunların yorumlanmasından meydana gelir. (Ayrıntı için, Larrain, Eagleton, Billig'in ve diğerlerinin mükemmel girişlerine ve tarihsel değerlendirmelerine bakınız.)

Bu kitapta, ideoloji tarihinin ya da felsefesinin daha ötesine gitmek; çağdaş söylem çalışmalarındaki yeni fikirleri, dilbilim, bilişsel bilimler, siyaset bilimi ve diğer sosyal bilimlerdeki yeni gelişmelerle bütünleştirmek istiyorum. Diğer bir deyişle klasiklerle sonu gelmez tartışmalara girmeyip bunları, ilgili yazarlara bırakmak niyetindeyim. Bunun yerine ben, eski tartışmaların ve var olan çalışmaların sadece arka planda, dipnotlarda ya da kaynakçada rol oynayacağı daha sistematik, analitik bir çalışma sunuyorum. Elbette burada, ideoloji hakkında yapılan daha önceki araştırmaların konuyla ilgisiz olduğunu iddia etmiyorum. Tam tersine bu eserlerin kuramları, bağlamları ve amprik sonuçları benim tasarıma uygun. Ancak, öncelikle geçmiş çalışmalara dair yorumlardan, tartışmalardan ve atıflardan

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

uzak kalmayı, mümkün olduğunca açık ve analitik olarak bugüne odaklanmayı tercih ediyorum. Dahası, çok kapsamlı literatürü sınırlamak için sadece kitaplara atıf yapacağım. İdeolojiye dair diğer yaklaşımlarla birlikte tartışmaya daha kapsamlı olarak sonraki ciltlerde girmeyi umut ediyorum.

Bu kitabı, projedeki diğer çalışmalar takip edeceği için muhtemel okuyucu yorumlarını memnuniyetle karşılayacağım. Bu yorumlar, gelecek çalışmalarımda kuramımı geliştirmeme yardımcı olacaktır.

Teşekkür

Bu kitabın ilk biçimine dair yorumlarından dolayı Michael Billig, Terry Eagleton, Philomena Essed ve Ruth Wodak'a teşekkür edebilme mutluluğunu yaşıyorum. Özellikle Martha Augoustinos ve Luisa Martin Rojo'ya kapsamlı yorumlarından ötürü minnettarım. İçlerinden bazıları tartışmanın kimi ayrıntılarında benimle hemfikir olmadıklarını kibarca ifade ettiler. Bu kitapta yaptığım tercihlerle ilgili tenkitleri mümkün olduğunca açık bir şekilde değerlendirmeye çalıştım, bazı durumlarda da yanlışlarımı minnetle düzelttim ve çeşitli boşlukları doldurdum. Aksi belirtilmediği müddetçe, kalan hatalar tabii ki bana aittir.

Teun A. van Dijk

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

1. BÖLÜM

GİRİŞ

"İdeoloji"nin Karmaşık Serüveni

İdeoloji çalışmaları, tıpkı benim ön sözde yaptığım gibi kavramın belirsizliğine ve değerlendirmelerin kavramsal karışıklıkla sonuçlandığına dair bir yorumla başlar. Aslında, toplumsal ve insani bilimlerde özünde anlaşılmaz ve tartışmalı bağlamlar sıralamasında ideoloji, listenin başına yakın bir yerdedir. Bu özel konumun tarihî, siyasi ve hatta ideolojik sebebi; kavramın, hem eleştirel olan ve olmayan akademisyenleri bölmesi hem de Marksistleri ve Marksist olmayanları fikir ayrılığına –bu ayrılığın kendisinin de ideolojik olduğu açıktır- düşürmesidir.

Yine de genel bir bağlam olarak ideoloji, toplumsal ve insani bilimlerdeki büyük kavramlardan çok daha az bulanıktır. "Toplum, grup, eylem, güç, söylem, zihin ve bilgi" gibi kavramları kapsar. Bu kavramlar da kesin bir tanıma karşı direnir ve doğal karmaşık durumlarını sürdürürler. Fenomenlerin karmaşık birliklerini simgeleyen bu kapsayıcı terimler, aslında toplumsal ve insani bilimlerdeki akademisyenlerin ve

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

filozofların tercih ettikleri oyuncaklardır. İdeolojinin bu genel kavramlardan ayrıldığı nokta, kavramın genel kullanımının büyük ölçüde olumsuz içeriğe sahip olmasıdır.

Çoğunlukla tanımlamalar, bu tür kavramların karmaşıklığını tam olarak ifade etmez. Gerçekte bunlar, neredeyse tüm disiplinlerin ve kuramların araştırma konularıdır. Bu tanımların böylesine bir bilgi bütünlüğü içinde yer alan tüm anlayışları -disiplinlerin merkezî bağlamlarının karşılıklarına dair tartışmalar olmasa bile- özetlemesi beklenemez. Sonuçta, diğer benzerleri gibi ideoloji kavramı, günlük kullanımının dışında, birbirine karşıt kuramlardan hareketle akademik alanda yapılandırılmıştır. Alice Harikalar Diyarı'ndaki ifadeyi ideoloji için de kullanabiliriz: "Kelimenin ne anlama geldiğini biz belirleriz. Tabii ki 'bizim' bunu yapma gücüne sahip olduğumuzu varsayarak."

Geleneksel Yaklaşımlar

İdeoloji kavramına yönelik pek çok yaklaşıma rağmen tartışmanın tarihsel terminolojisi büyük ölçüde birbirine benzer. İlk önce 18. yüzyıla, Fransa'da Destutt de Tracy'nin "düşünceler bilimi" şeklinde adlandırılan, felsefeyi (ya da psikolojiyi?) günümüzdeki temsilcisi kabul etmediğimiz takdirde, hiçbir zaman karşılığını bulamayan öncül kavramını yani ideolojiyi önerdiği zamana dönmek gerekir. (1) Aynı şekilde tabii ki Marx'la, yanında Engels'le ve sonra Lukacs, Gramsci ve Althusser'in içlerinde öncü bir rol oynadığı yüzyılımızdaki birçok takipçileriyle karşılaşırız. Marksçı olmayan tarafta ise en ünlüleri Durkheim ve Mannheim olan bir dizi sosyolog ve filozofa rastlarız. (2)

Bu klasikler, sosyoloji ve felsefede de alışılageldiği üzere, güncel ideoloji tartışmalarının çoğunda öne çıkmaktadır. Toplumsal ve insani bilimlerde, çağdaş yaklaşımlarda öngörülerle bütünleşmiş analitik ve sofistike çalışmalar bulmak son derece zordur.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Klasik tartışmaların kalıntıları, ideoloji kavramının günlük kamusal kullanımında kristalize olmuştur. Kavram, toplumsal veya siyasi karşıtlarımızla ilişkilendirilmiş; ideolojinin gerçek dışı, çarpık veya yanlış yönlendirilmiş bir sistem olduğu farz edilmiştir. Örneğin Batı'daki pek çok insan için komünizm, böylesi bir ideoloji üzerine kurulmuştur. (3) İdeolojinin bu olumsuz, eleştirel bağlamı genellikle Marx ve Engels'in mirasına dayandırılır ancak ölümlerinden sonra aynı miras, kendilerini ifade ettikleri bu kavram üzerinden itibarsızlaştırılmıştır.

Diğer taraftan da ideolojinin bu olumsuz anlamı ve gündelik kullanımı, ilk dönem analistlerinin vurguladığı hususları işaret eder. Yani ideolojiler herhangi birinin toplumsal ve siyasi konumunu, bakış açısını, ilgisini sergiler ya da açığa vurur: gerek Batı'da gerek başka bir yerde çok az kişi kendi inançlarını ya da düşüncelerini ideoloji olarak tanımlar; tam tersine "Bizimki gerçektir, onlarınki ideolojidir" der. Kapitalizm, piyasa veya Hristiyanlık, taraftarı olmasak bile 'Bizim'dir ve bu nedenle günlük kullanımda ideoloji olarak tanımlanmaz.

Akademik tartışmaların işaret ettiği üzere "ideoloji" kavramının kamudaki algılanışı, özünde geleneğin ana ilkelerini kapsar: (a) İdeolojiler yanlış inançlardır, (b) ideolojiler gerçek toplumsal ilişkileri gizler ve başkalarını aldatmaya hizmet eder, (c) ideolojiler ötekilerinin düşünceleridir ve (d) ideolojiler, gerçek ve yanlışın kendisine hizmet eden toplumsal ya da politik bir doğası olduğunu varsayar.

İdeoloji kavramının geleneksel algı içindeki en önemli özelliği, güç ve hâkimiyete dair çeşitli kavramlarla ilişkilendirilmesidir. Marx ve Engels'in takipçileri tarafından ideolojiler öncelikle bir çağın en üstün fikirleri olarak tanımlandılar. (4) Filozofların ekonomi-politiğine göre söz konusu bu baskın fikirler; hâkim sınıfla ilgiliydi, "süperyapının" parçalarıydı dolayısıyla da ekonomik ya da "meta" temelli toplum tarafından belirleniyorlardı. Hâkim sınıfın; politika, basın, edebiyat

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

ve eğitim gibi fikir üreten araçları kontrol etmesi nedeniyle yönetilenler de onların sunduğu ideolojileri, doğal ve karşı konulamaz bir bilgi olarak benimsemişti.

Marksist geleneğin ilerleyen dönemlerindeki tartışmalarla, ideolojinin klasik tanımlamalarında var olan bu ekonomik nedensellik sorgulandı. Fikirler, kanunlar, felsefe, edebiyat dolayısıyla da ideoloji bir dereceye kadar madde temeline bağlı, otonom gelişebilir ve hatta etki gücünü yukarıdan aşağıya doğru ilerleyerek ekonomik altyapı üzerinde deneyebilirdi. (5) Gramsci'yle birlikte ideoloji ve toplum arasındaki ilişkiler "hegemonya"ya göre kavramsallaştırıldı. Bundan böyle hegemonya; hâkim sınıfın baskın ideolojilerini doğrudan empoze etmek yerine, toplumsal düzenle ilgili ikna edici bir fikir birliği oluşturmak gibi yöntemlerle vatandaşların zihinlerinin yönetilmesi üzerinde kurnazca çalıştı.

Özellikle bu yeni Marksist görüş ve benzerleri, 1990'larda komünizm çöküp de kavramlar değişinceye dek ideolojiler hakkındaki diğer tartışmalara ilham vermişlerdir. Bu yaklaşımlardan çoğu eleştirel ideoloji kavramıyla kültürel çalışmalar alanında birleşmektedir. (6) Ancak günümüzdeki "ideoloji" yaklaşımlarında ister baskın isterse hegemonik ideolojiler olsun, Marksist düşüncenin sosyo-ekonomik ve sembolik gücü hakkındaki çağdaş görüşlerini korurlar. Bana göre, ırkçılığın yeniden ortaya çıkmasında elitlerin rolünü değerlendirirken bu düşünceyi özellikle göz önünde bulundurmalıyız.

Sosyolog ve filozoflar hâlâ bilginin toplumsal ve politik boyutları, gerçek ve akademinin durumu hakkında Marksist kanatla (çoğunlukla muhalif) sonu gelmeyen, giderek de karmaşıklaşan uzun bir münakaşayı sürdürmektedirler. Uzun zaman önce topluma yönelik görüşlerini ideolojinin dışında, gerçeğe bağlı ve bilimsel bir biçimde ortaya koydular. Politik ve akademik bağlamdaki Marksizm de bunun dışında tutulamaz. Akademisyenler kendilerini politik çekişmelerin üstünde,

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

toplumsal ve politik çıkarlardan bağımsız dolayısıyla "toplumdan bağımsız entelektüeller" varsayarlar. Bu da, kendine hizmet eden gerçek dışının sınırlarının üzerinde var olmak, çıkar gözetmeksizin, gerçeğin arayışıyla ilgilenmek demektir. Ancak, en başından itibaren kaçındıkları şeyle yani ideolojiyle bağlantılı olmakla itham edilirler. Çıkarlarını gizlemeye çalışan ve inançlarının, gücünü ve hâkimiyetini tanıyanlar tarafından, gerçek olarak kabulünü talep eden bu bilim ideolojisi, hegemonyaya ve mutlak güce ulaşmak isteyen veya eşitisizliği örtbas eden ideolojilerden çok da farklı değildir. Bu kritik noktada ideolojinin felsefe ve sosyolojisiyle biliminki örtüşür.

Yirminci yüzyılın ikinci yarısından itibaren ideolojinin, daha kapsamlı ve olumlu kavramları gelişir. İdeolojiler; fikirlerin politik ve toplumsal sistemleri, grupların ya da diğer toplulukların değerleri ve çözüm önerileri olarak, grubun eylemlerini düzenleme ya da aklileştirme işlevleri açısından tanımlanır. (7) Politik inanç sistemleri üzerine yapılan son dönem çalışmaları kaynağını, ideolojinin bu genel bağlamından alır. (8) Bu noktada benim kişisel keşfim başlayacaktır. "İnanç sistemi" olduğu vurgulansa da kavram hâlâ çok geneldir ve ileri incelemeye ihtiyaç duymaktadır. Bu durum, çalışmanın birkaç psikolojik yaklaşımı içererek ilerleme eğiliminin de nedenidir. (9)

İdeoloji hakkındaki klasik çekişmenin birkaç ana ayağının bu özeti, en tartışmalıları da dâhil olmak üzere çoğu kavramı ve onlarla ilgili görünenleri içerir. Böylesi temel kavramların önemli bir kısmı kesin ve açık olmamakla birlikte sıkça kullanılmakta ve neredeyse tüm sosyal bilimlerin temelini etkilemektedir. İdeoloji çalışmalarının çoğu, klasiklerin ötesine geçmek yerine, 'İdeolojinin Hikâyesinin Ana Anlatısı'nı yeniden formüle ve tekrar etmekte, yeniden yorumlamaktadır. Bu nedenle çalışmamın, bilinegelen geçmişin eski problemlerini işaret etmede yeni yollar keşfedeceğini ve ilgi çekici yeni meseleler ortaya koyacağını gönül rahatlığıyla öngörüyorum.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Multidisipliner İdeoloji Kuramı için Çerçeve Çalışması

Bilim felsefesi ve sosyolojisi, eski kuramların ve yaklaşımların, yanlış veya yetersiz oldukları açıkça kanıtlandığında bile itibarlarının nadiren sarsıldığını söylemektedir. Diğer fikirler ise aksine, bir şekilde daha cazip göründükleri, "olgular" hakkında daha iyi bir yaklaşım getirdikleri veya daha ilginç başka olgulara odaklandıkları için kabul görürler. Bu nedenle, genel kabul görmüş ideoloji çalışmaları tarihini itibarsızlaştırma yoluna gitmeyeceğim, klasik yaklaşımlara saldırmayacak ya da onlarla tartışmaya girmeyeceğim. Böylesi bir sürtüşme geçmişe dönüktür ve aynı düşünce çerçevesine takılı kalır. (bkz. Son notların bazıları ilgili literatüre dair yorumlardır.) Tabii ki bu kitap her şeyi yok saymayacaktır, ideoloji hakkında yeni bir bakış açısı getiren klasik fikirleri kullanacak ve bunlarla bütünleşecektir.

Bu hâlde benim asıl amacım, ileriye bakmak, alternatif kuramsal çerçeveler bulmak, diğer disiplinleri keşfetmek, onlarla işbirliği kurmak ve özellikle kapsamlı bir ideoloji *kuramına* yönelik çalışmaktır. Diğer hususların yanı sıra böylesi bir kuram, şunları tanımlayacak ve açıklayacaktır:

- ideolojinin, bilişsel ve toplumsal bir sistem olarak genel durumu
- ideolojilerle diğer "fikir" sistemleri arasındaki farklar
- ideolojilerin bileşenleri ve iç düzenleri
- ideolojiler ve diğer paylaşılan toplumsal temsiller arasındaki ilişkiler
- ideolojiler ve değerler arasındaki ilişkiler
- ideolojiler ve toplumsal yapılar arasındaki ilişkiler
- ideolojiler, gruplar ve çıkarları arasındaki ilişkiler
- ideolojilerin kurumsal yerleşimleri
- ideoloji, güç ve tahakküm arasındaki ilişki
- ideolojilerin nasıl ortaya çıktığı, kullanıldığı ve değiştirildiği

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

- ideolojilerin yeniden nasıl üretildiği
- ideolojilerin genel anlamda toplumsal pratiklerde nasıl ifade edildiği
- ideolojilerin söylem tarafından nasıl ifade edildiği ve yeniden üretildiği.

Bunun, birkaç yüz akademisyeni gelecek asır boyunca meşgul edebilecek bir araştırma programı olduğu açıktır, bu nedenle amaçlarım daha mütevazı olmalı ve böyle bir kuramın sadece birkaç yönüne odaklanmalıyım.

Tartışmada öne çıkacak disiplinlerle, felsefe, sosyoloji ve kısmen de siyaset bilimiyle sınırlı kalmamalıyım. Eğer ideolojiden söz edeceksem, farklı disiplinlerin sınırları içerisinde yer alan ilgili kavramlar da yaklaşımımda kendilerini gösterecekler. Bu kavramlar, gerekli yerlerde orijinal bir yaklaşımla çerçevelenecek ve formüle edilecek, bağlam ve ideoloji çalışmalarında bugüne dek öncü ideologların dikkatini çok az çekmiş olan kuramsal gelişmelerle de ilişkilendirilecekler. Bir ideoloji kuramı öncelikle multidisiplinler olmalıdır. Bu nedenle benim yaklaşımımda *biliş*, *toplum* ve *söylem*le ilgili bağlamsal ve disipline dair üçgenin içinde konumlanacaktır. İdeoloji kavramına dair daha zorlu araştırma alanları da vardır. Öncelikle, karşıt görüşler bulunmakla beraber ideolojiler, en azından dolaylı biçimde, bir tür "fikirler sistemi" sayılırlar ve psiklogların "biliş" dediği düşünce ve inancın sembolik alanına aittirler. İkinci olarak ideolojiler kesinlikle toplumsaldır ve genellikle grup çıkarlarıyla, çekişme ve mücadeleyle ilişkilidir. Meşru ya da muhalif gücü ve otoriteyi kullanabilir, toplumsal meseleleri ve aykırılıkları sembolize edebilirler. İdeolojiler, kurumsal organizasyon ve toplumsal yapının diğer kısımlarına olduğu kadar topluluklara, örneğin belli sınıflara ve diğer gruplara dâhil olabilir. (10) Sosyolog ve siyaset bilimcilerin ideoloji kavramıyla yakından ilgilenmelerinin nedeni de budur. Ve

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

üçüncüsü, pek çok çağdaş yaklaşım ideolojiyi dil kullanımı ve söylemle ilişkilendirir hatta bunlara dayanarak tanımlar. (11) Toplumda ideolojilerin ana işlevleri olarak görülen gizleme, meşrulaştırma, manipülasyon ve ilgili kavramlar çoğunlukla söylemle ilgili (veya açıkça semiyotik) toplumsal pratiklerdir. Tabii ki bu, ideolojilerin sadece söylemle ifade edildiği anlamına *gelmez* ama diğer toplumsal pratikler yanında söylem, ideolojilerin yeniden üretiminde özel bir rol oynar.

Geniş ve disiplinlerarası bu çalışma alanını belirledikten sonra, çalışmaya dâhil edilen karmaşık *ilişkilerin*; özellikle biliş, toplum ve söylem arasında gerçekleşenlerin açık bir ideoloji kuramına ihtiyaç doğurduğuna inanıyorum. İdeolojilerin "düşünce" sistemi olduğunu ve dolayısıyla psikolojik bir yaklaşımı gerektirdiğini öne sürmek ilginç ve son derece doğru bir yaklaşım olacaktır. Bu sebeple toplumsal, politik ve kültürel olan "düşünceler"in toplumsal temsil çalışmaları ve sosyal bilişteki rolleri açısından incelenmesi gerekmektedir. (12) Tersine, ideolojiler; toplumsal yapının bir parçasıysa, bir şekilde gruplar (sınıflar, toplumsal oluşumlar, organizasyonlar, vd.) arasındaki güç ve tahakküm ilişkilerini sergiliyor hatta kontrol ediyorlarsa, toplumun, grupların ya da kurumların "zihnî" boyutunu karakterize ettiklerini fark ederiz. İşte o zaman ideolojiler böylesi sosyolojik bir yaklaşımla ilgili hâle gelirler. O hâlde bu ve benzer ilişkiler benim kuramımın, *toplumsal (politik, kültürel) bağlamında*, *toplumsal zihnin* psikolojik-sosyolojik yönlerinin kesişiminde yer almaktadır.

Bu durum bizi, herhangi bir amprik temeli olmayan zihnî veya toplumsal soyutlama seviyesinde bırakır. Biz ideolojileri, toplumsal aktörler tarafından temsil edildiği, yaşandığı ve somut toplumsal durumlarda yani *pratikler*de, iş üstünde görmeliyiz. Bu pratiklerden çoğu ampirik araştırmanın çalışma alanı da olacaktır. Nitekim kadınlar ve azınlıklara yönelik gündelik hayattaki ayrımcılıklar, cinsiyetçi ve ırkçı ideolojilerin

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

dışavurumları olarak çalışılabilir. Ancak, bu tür ayrımcılıkları biz ideolojik farz etsek de bu ideolojiler, kendilerini aynı şekilde tanımlamazlar, en azından bunu söylemlerin açıkladığı, savunduğu, meşrulaştırdığı, harekete geçirdiği veya diğer türlü "altta yatan" ideolojilerin bölümlerini formüle ettikleri gibi yapmazlar.

Diğer bir deyişle söylemler, ideolojik temelli tek toplumsal pratikler değilse de ideolojilerin toplumsal yeniden üretimlerinde, yapılanmasında en hayati olanlarıdır. Grup üyelerinin; söylem terimi dâhilindeki dil kullanımı, metin, konuşma ve iletişime, diğer üyeleri ideolojiye ikna etmek, grup dışındakilere karşı kendilerini savunmak ya da onlardan gizlemek veya henüz üye olmayanlar arasında propaganda yapabilmek için olduğu kadar öğrenme, edinim, değişim, onaylama, ifade için de ihtiyaçları vardır. Özetle, ideolojilerin gerçekte neye benzediğini, nasıl işlediğini, oluşturulduğunu, değiştiğini ve yeniden nasıl üretildiğini öğrenmek istiyorsak onların *söylemsel ifade biçimlerine* yakından bakmamız gerekir.

Böyle bir söylem incelemesi bilişsel ve toplumsal yönle çoğu açıdan ilgilidir. Söylemin anlamları, sonuçları, niyetleri ve zihin süreçleri konuşma ve metnin ilgili yönleriyle yakından bağlantılıdır. Aynı zamanda söylemlerin toplumsal eylem ya da etkileşim türleri olduğu, katılımcılarının sadece konuşmacı/yazar ve dinleyici/okuyucu değil grup ve kültür üyesi vasfına sahip toplumsal aktörler olduğu, toplumsal bağlamlarda konumlandığı ortak bir kabul hâline gelmiştir. Söylem kuralları ve ilkeleri toplumsal olarak paylaşılır. Söylemin şartları, işlevleri, etkileri ve söylem yeterlikleri toplumsal kazanımlardır. Özetle, söylem ve kavramın zihnî boyutları (örneğin anlamları) toplumsal durum ve yapılarla örtülüdür. Diğer taraftan toplumsal temsiller, ilişkiler, yapılar konuşma ve metin içinde ve bunlar aracılığıyla sıklıkla kurumsallaşır, inşa edilir, geçerlik kazanır, normalleşir, değişir ve meşrulaştırılır.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Söylem, biliş ve toplum arasındaki bu zengin bağlamsal üçgeni tasarlarken elimizde ideolojinin ilişkilerini iyi ifade eden ve kuramsal açıdan ihtiyaç duyulan tek bir çerçeve vardır. Tabii ki bu, bir akademisyenin genel çerçevesini çizebileceği ve bazı küçük bölümlerini çalışabileceği karmaşık bir proje, daha doğrusu geniş bir araştırma örneğidir.

Bu Çalışmanın Amaçları

Bu kitap böylesi önemli ortak bir girişime katkı sağlamayı amaçlamaktadır. Benim katkımsa söylemin, toplumsal kapsamı kadar, söylemin yapı ve stratejilerine, sosyal bilişe ve ortak ilişkilerine odaklanmaktır. Tabii ki böylesi bir vurguyla, ideolojinin sosyo-politik açıdan çalışılmasının daha temel olmadığını kastetmiyorum.

Bu kitap; belli başlı ideoloji çalışmalarının, biliş, toplum ve söylemle ilişkilerini düzenleyecek, sonra da kuramsal bir altyapı çalışması yapacaktır. Bunu, çalışmada ihtiyaç duyulacak (ya da reddedilecek) kuramsal bağlamları inceleyerek gerçekleştirecektir. Bu aynı zamanda, yaklaşımımı ve kavramsal incelememi, hâlihazırdaki ve geçmişteki yaklaşımlarla ilişkisine göre konumlamama imkân verecektir: yeni kuramların tarihî arka planlarına rağmen, en azından günümüze ulaşan fikirlerin hangilerinin daha özenle ele alınmaya değer ve hangilerinin kuramsal açıdan verimsiz olduğunu ifade etmeliyiz. Böylece, "hâkim fikirler", "bilinçsizlik", "hegemonya" veya "meşrulaştırma" gibi klasik kavramların tarihini tekrar değerlendirmektense, çerçeve çalışmamda bunların ve ilgili kavramların bağlamsal değerlendirmesine giriştim, bunları ya yeniden tanımlamayı ya da tarih olarak bırakmayı önerdim.

Bu tür kuramsal ve bağlamsal altyapı çalışmasının kendine özgü sınırlarının olduğu açıktır. Çalışmada tartışılan kavramlardan çoğu, etkileyici felsefi ve toplumsal araştırmaların nesnesi olmuştur. Bazıları, ("bilgi" ve "grup" gibi) tüm (alt) disiplinlerin

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

konusudur. Benden önce yapılan çalışmaları tekrarlayamam ya da ortadan kaldıramam. Ancak bazılarını yeni bir bakış açısıyla kısaca değerlendirebilir, burada ve sonraki çalışmalarda geliştireceğim yeni ideoloji kavramıyla geniş ölçüde ilişkilendirebilirim.

Önceki çalışmalar girişimimle ilgili bulunsalar dahi temel sorunları kuramsal anlaşılırlıklarının eksikliğidir. Daha da önemlisi ideolojilerin sistem, yapı ve iç bileşenlerine dair bir kuramın eksikliğidir. İdeoloji araştırmalarının pek azı, ideolojilerin *aslında neye göre* tanımlandıklarına dair sıkıcı bir göreve girişmişlerdir. Aynı şekilde çalışmaların birçoğu; gruplar, grup üyeleri, toplum ve kültüre göre ideolojilerin *işlevlerini* tartışsalar da toplumsal ve bilişsel işlevlerin ayrıntılarını dile getiren, bu işlevlerle ilgili ideolojik yapıları açıklayan çok fazla araştırma yoktur. İdeolojiler; gücü ya da toplumsal eşitsizliği "meşrulaştırmak" için geliştirildiyse, o zaman bu meşrulaştırma süreçlerinin ve uygulamalarının gerçek doğası nedir? İdeolojiler söylem tarafından inşa edilmiyor ancak ifade ediliyor ve yeniden üretiliyorsa yine benzer sorular sorulmalıdır: Bu nasıl gerçekleşir? Hangi söylem türleri buna dâhildir ve bunlar *tam olarak* toplumsal bağlamla nasıl ilişkilidir? Sonuçta, klasik ve güncel ideoloji çalışmaları cazip ve birbiriyle ilintili olsa da genelde değerlendirmeleri ayrıntılı sorgulama gerektiren bir özet seviyesinde kalmaktadır. Bu kitabın amacı, böylesi temel sorulara cevap vermeye çalışacak bir araştırmanın bazı unsurlarını tasarlamaktır.

Yeni İdeoloji Kavramı

Bu amaca ulaşabilmek için toplumsal yapı ve biliş arasında bir arayüz olarak hizmet edecek yeni bir ideoloji kavramı geliştirmeye niyetlendim. Bu çerçeve çalışmada ideolojiler, kısaca *grup üyeleri tarafından paylaşılan toplumsal temsillerin temeli* olarak tanımlandı. İdeolojiler; grup üyesi vasfıyla bireyin, neyin *kendisi için* iyi-kötü, doğru-yanlış olduğuna dair çoklu toplumsal inanç-

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

lar düzenlemesine ve bu doğrultuda davranmasına imkân verir.

İdeolojiler, özellikle bir grup için inanç söz konusu olduğunda neyin doğru veya yanlış kabul edileceğini etkiler. Bu ikincisinde epistemolojik açıdan ideolojiler özel tartışmaların temelini meydana getirir, yine özgül toplumsal anlaşmalara dair açıklamalar sunar ve dünyayı genel manada anlamaya etki eder. Bu çerçeve çalışmada, ideoloji sadece bir grubun "dünya görüşü" olarak ele alınmayacaktır, ideolojiler daha çok bu tür *inançları*n temelini şekillendiren prensiplerdir. Burada, ayrıca ayrıntılı bir şekilde incelememiz gereken bir diğer husus da ideoloji ve bilgi arasında çoktandır devam eden tartışmadır.

Çoğu durumda ideolojiler, grubun sembolik ya da maddi çıkarlarının bir işlevidir ve kendilerine hizmet ederler. Söz konusu çıkarlar arasında, diğer gruplar üzerinde hâkimiyet kurmak ya da diğer grupların hâkimiyetine direnmek merkezî bir rol oynayabilir, bu yüzden ideolojilerin gelişimlerinde bu çıkarlar asli şart ve amaçtır. İdeolojiler böylece hem toplumsal yapının evrensel boyutunda, örneğin toplumsal çekişme, anlaşmazlık, mücadele ve eşitsizliğin toplumsal paylaşımlı zihnî "ekranı" vasfıyla hem de gündelik yaşamdaki yerleşik toplumsal pratiklerin yerel uygulanma düzeyinde mevcuttur.

İdeolojinin bu yeni bağlamının özü, bizi ideolojinin kabul görmüş kavramlarından ve daha önceki akademik yaklaşımlardan çok da uzaklaştıran rastgele bir buluş değildir. Eğer böyle olsaydı, bunun için yeni bir terim icat etmemiz gerekirdi. İdeolojinin güncel tanımları, benim öne sürdüğümle önemli ortaklıklar paylaşmaktadır. Çoğu yazar, ideolojinin; grupların ve üyelerinin toplumsal izlenimlerini, uygulamalarını, bilhassa güç ve gruplar arasındaki diğer ilişkilerini düzenleyen ve yürüten toplumsal inançların ortak bir çerçeve çalışması olduğu konusunda benimle hemfikir olacaklardır. Yine de pek çok tanım arasından öne çıkan birini alıntılayalım, Stuart Hall ideolojiyi şu şekilde tanımlar:

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

> *İdeolojiyle ben, farklı sınıf ve toplumsal grupların, toplumun işleyişini anlamlı kılmak, çözmek ve anlaşılır şekilde yorumlamak için kullandıkları diller, bağlamlar, kategoriler, düşünce imgeleri ve temsil sistemleri gibi zihnî çerçeveleri kastediyorum. (Hall, 1996:26)*

Görüldüğü üzere benim yaklaşımımın pek çok ögesi şimdiden açığa çıktı: toplum hakkındaki inançların zihnî bir çerçevesi ve gruplar için bu çerçevenin bilişsel ve toplumsal işlevleri. Stuart Hill, tanımına ideolojilerin sadece toplumu anlamaya değil ayrıca toplumsal pratiklerin işleyişine de hizmet ettiğini eklersek bize itiraz etmeyecektir. Kendisi tanımın açıklamasında, ideolojilerin güç ve hâkimiyetin belirli biçimlerinin dengelenmesinde (ki buna mücadele etme de eklenebilir) oynadığı role ayrıntılı yer verir.

Şu hâlde kitabın amacı, benzer tanımların ötesine geçmek ve bu zihnî çerçevenin; gerçekte ne olduğunu, toplumsal grupların bu çerçeveyi nasıl anlamlandırdığını, toplum içinde hangi yollarla iletişim kurduğunu ya da etkileşime geçtiğini dile getirmektir. Bunun için sadece tanıma değil, aynı zamanda ayrıntılı bir ideoloji *kuramına* ihtiyacımız var.

Biliş Topluma Karşı mı?

İdeolojinin, bir grup tarafından paylaşılan toplumsal temsiller temelli bilişsel tanımına getirilecek muhtemel itiraz, bu yaklaşımın fazla "idealist" olduğudur. Kitapta ilerleyen kısımlarda daha açık hâle geleceği üzere, bu tür bir eleştiri yanıltıcıdır. İdeolojiler sadece bilişsel kavramlarla değil aynı zamanda makro seviyede toplumsal gruplar, grup ilişkileri ve kurumlarla; mikro seviyede de toplumsal pratiklerle ilgili kavramlarla tanımlanırlar. İdeolojilerin; grup üyeleri olan toplumsal aktörler ve pratikler tarafından söylem aracılığıyla inşa edildiği, kullanıldığı ve değiştirildiği sıkça vurgulanacaktır.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

İdeolojiler bireyseldir, aynı zamanda bir grup tarafından paylaşılan toplumsal yapılardır ve idealist değillerdir.

Ancak kuramsal açıdan kullanışlı bir ideoloji kuramı için bir taraftan, toplumsal olarak paylaşılan bu zihnî temsillerle onlar tarafından (kısmen) kontrol veya inşa edilen toplumsal pratikleri birbirinden analitik anlamda ayırmamız gerektiğini ayrıca vurgulamak gerekiyor. Bu; dilbilgisi, söylem kuralları ve dil kullanımı arasındaki ayrım için de kullanışlıdır. Dolayısıyla ideoloji kuramı kayda değer bilişsel içerik taşısa da böyle bir kuram, eşit derecede önemli toplumsal bileşen içermeden tamamlanmış sayılamaz. Bu ideoloji kuramı, geleneksel Marksist yaklaşımlarda olduğu gibi, sadece toplum yapısının sosyo-ekonomiğinde temellendiği için bir açıdan "materyalist" de olmalıdır.

Genel anlamda benim çalışmamın, bilişsel ile toplumsalın, bireyselle kolektif olanın verimli bir birleşimi olduğunu iddia edebilirim. Söylem ve ideolojinin her ikisi de toplumsal yapı ve kazanımlardır. Çağdaş söylem incelemelerinin çoğu topluma yöneliktir, etkileşime dayalıdır ve dil kullanımı ile toplumsal pratiklerin bilişsel boyutunu görmezden gelmektedir. Bu nedenle çalışmam, ideolojilerin daha bilindik toplumsal boyutları yerine biliş ve söylem üzerinde odaklanacaktır. Ancak bu tutum, toplumsal boyutların önemsenmediği manasına gelmez. Yetkin hiçbir söylem ya da ideoloji kuramı, söyleme ve toplumsal etkileşime "ortak bir zemin" sağlayan sosyo-kültürel bilginin ve tüm diğer paylaşılan inançların rolünü değerlendirmeden gelişemez. Benim işaret ettiğim, tüm bu "temsillerin" hem toplumsal hem de zihnî olduğudur.

Söylem ve ideolojiye dair özellikle toplumsal ve "etkileşimci" bir kuram, toplumsal yapıların (gruplar, güç, kurumlar, vs.), hatta gerçek üretimin ve söylemin anlamlandırılışını biçimlendiren toplumsal etkileşim ile bağlamların nasıl çalıştığını ve toplumsal etkileşim içindeki aktörlerin katılımını ayrıntılarıyla tanımlayamaz. Eğer dil kullanıcıları bilgiyi, kuralları veya

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

"yöntemleri" diğerleriyle paylaşıyorsa o hâlde bu durum bilişsel terimler açısından da *ayrıca* belirginleştirilmelidir. Toplum ve söylem arasındaki karmaşık ve ayrıntılı ilişki içine dâhil bu "orta derecedeki" temsiller ve süreçler görmezden gelinmemeli yahut kutsallaştırılmamalıdır. Sözü edilen ilişkileri ancak dil kullanıcılarının, yazmayı veya konuşmayı, okumayı veya anlamayı hatta etkileşimi nasıl değerlendirdiklerini bilirsek açıklayabiliriz. Bu da düşünmekle, onların ve diğer katılımcıların yaptıklarını "anlamlandırmakla" mümkün olur. Bu, söylemin (yahut ideolojinin) *ne* bireylere *ne de* onların zihinlerine indirgenmesidir. Ancak metin ve dil kullanırlarının konuşmaları, en azından zihinlerinin ciddi bir bilişsel analizi olmaksızın, özellikle bu zihinlerin söylem ve bağlam içerisindeki diğer toplumsal pratikler tarafından nasıl şekillendiği bilinmeden açıklanamaz.

Bilişsel bilimlerin, dil kullanımıyla bütünleşmiş temsiller ve süreçlerle ideolojilerin kullanımları ve gelişimleri hakkında tüm hikâyeyi ortaya koymadığı açıktır. Ne yazık ki bilişsel bilimler, ne toplumsal temsiller ve ideolojilerle ne de toplumsal meselelerle ilgilenirler. Kayda değer birkaç istisna dışında, günümüzdeki çoğu toplumsal söylem analizi de psikolojizm, bilişsellik, zihinsellik veya bireyselcilik korkusuyla bilişi görmezden gelir. Eğer söylemin ve ideolojinin toplumsal fenomenler olduğunu, bilişin de toplumsal bağlamda yerleşik bulunduğunu bilirsek bu –izm'lerin hiçbirinden korkmamız gerekmez. İnsanların düşünmeleri, inançlarını paylaşmaları ideolojinin ve dilin toplumsal düzlemde birer parçasıdır. Düşünceyi ve inancı incelemek de toplumsal kaygılara sahip akademisyenin görevlerinden biridir. O hâlde kuramsal olarak, ideoloji çalışmalarına toplumsal ve bilişsel incelemeyi dâhil etmekten başka bir seçenek yoktur. İdeolojinin toplumsal yahut bilişsel boyutlarından birini görmezden gelmek sağlam temele dayanmayan bir indirgeme anlamına gelir. Bu kitap ve söylem üzerine olan diğer çalışmam böyle bir kısıtlamayı reddeder.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Eleştirel Bir Yaklaşım

İdeoloji üzerine yaptığım bu çalışma, multidisiplinler ve söylem-biliş-toplum üçgeni dâhilinde anlaşılır bir ideoloji kuramını kavramsalaştırma girişimi olmanın yanında, toplumsal hâkimiyet ve eşitsizlik ilişkilerindeki belirgin akademik muhalif tutumu anlaşılır bir şekilde ifade etmek yolunda eleştirel olmayı da hedeflemektedir. (13) Geleneksel eleştirel yaklaşımlara muhalif olmak, ideolojiyi sadece otoritenin bir aracı gören sınırlı bir bağlamla tanımlamak değildir. İdeolojilerin muhalefet ettiğine veya direndiğine (14) ve eşit güçteki gruplar arasında rekabet oluşturduğuna, grup içi bağlılığı desteklediğine veya insanlığın devamıyla ilgili ideolojilerin olduğu varsayımına dair kuramsal ve amprik sağlam dayanaklar mevcuttur. Benim yaklaşımımda ideolojilerin doğaları gereği bütünüyle olumsuz olmadığı veya otoritenin toplumsal yapısıyla sınırlı kalmadığı da vurgulanır.

Bu genel ideoloji bağlamı, yapının eleştirel sınırını yok eder veya bazen öne sürüldüğü üzere ideolojik eleştiriyi önler mi? Tabii ki hayır. Genel "güç" kavramı, gücün ***kötüye kullanımının*** eleştirel değerlendirmesini ve direnç olarak adlandırdığımız karşıt güçle bağını ne kadar engelleyebilirse söz konusu durum da aynı oranda geçerlidir. Aynı şey "meşrulaştırma" kavramı için de geçerlidir. İdeolojiler, gücün kötüye kullanımında ya da hâkimiyet meşrulaştırıldığında eleştirel değerlendirilmektedir. Ancak bu, tüm meşrulaştırmaların olumsuzluğu demek değildir. Uygulamalı ahlakın çoğu biçimi baskı karşısında direncin meşrulaştırılmasını kabul eder. İdeoloji kavramını sadece karşıt olduğumuz inanç sistemlerini tanımlamak adına kullanmak keyfî bir tutumdur. Peki, kayıtsız olduğumuz ideolojik inanç sistemleri ne olacak? Bunlar hakkında henüz bir karara ulaşmadığımız için ideolojik olmadıklarını mı söyleyeceğiz? Bu yaklaşım kuramsal bir bağlamın kullanımında yararlı bir ölçüt değildir. Dolayısıyla burada ideolojiler genel-

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

likle bilişsel ve toplumsal işlevleriyle olduğu kadar içerikleri ve yapılarıyla değerlendirilecekir.

Bu tür genel bir kavram; sınıf hâkimiyeti, ırkçılık veya cinsiyetçilik gibi toplumsal eşitsizliği inkâr eden, gizleyen, meşrulaştıran veya kontrol eden "kötü" ideolojilerin eleştirel incelemesiyle de tam anlamıyla uyumludur. Genel ideoloji kavramı bize sadece güçlü bir çerçeve kazandırmaz aynı zamanda farklı tür ideolojileri karşılaştırmaya; ideolojilerin direnç sistemlerinden otoriter sistemlere doğru ya da tam tersine ilerleyen değişimine, toplumsal yapıda olduğu kadar sosyal bilişte de içkinliklerine dair açık ve kapsamlı bir etüde imkân verir. Bu açıdan çalışmam, altmış yıl önce Frankfurt okulu (15) tarafından insani ve sosyal bilimlerde başlatılan geleneksel eleştirel kuramı devam ettirmekle kalmaz aynı zamanda onu yenilemeyi de dener.

Bir önceki ana çalışmam ırkçılığın söylem tarafından yeniden üretilme biçimleriydi. Bu çalışmayla bağlantı kurmak ve daha belirli bir örnek vermek adına daha çok *ırkçı ideolojiler* hakkında yorum yapacağım. Örnekler sadece tanımlayıcıdır. Tam anlamıyla bir ırkçı ideoloji kuramı, kendi kuramsal çerçevesi ve özellikle ırkçı ideolojilerin kendilerini örneğin söylemde ifade ediş biçimleri üzerine ciddi amprik çalışmayı, ayrı bir incelemeyi gerektirir. (16)

Bu Çalışmanın Düzeni

İdeoloji kuramının bazı anahtar başlıklarına dair tartışma şu şekilde düzenlenecektir. Öncelikle kitap, böyle bir kuramın özü şeklinde değerlendirdiğim, ideolojilerin "ne" olduğu, neye benzediği, bileşenleri, aynı türden diğer fenomenlerle bağları ve onları nerede "bulabileceğimiz" sorularıyla başlayacaktır. Bu da bizi, sosyal bilişin temeli vasfıyla ideolojinin; değerler, tutumlar, fikirler, bilgi ve olaylar gibi zihnî temsillerle zihnî modellerin ilişkilerini araştırmaya yönlendirecektir. Aynı zamanda bu tür

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

bir değerlendirme, ideolojilerin bilişsel işlevlerinden bahsetme imkânı verecektir. Böyle bir çerçeveyi kurarak, ideoloji kavramıyla alakalı (yanlış) bilinçlilik, doğru ve yanlış, sağduyu ve uyum(suzluk) gibi birkaç klasik kavramı ele alabileceğim.

İkinci husus, sosyal biliş açısından böyle bir ideoloji tanımı, toplumsal bağlamda konumlanmalıdır. İşte burada, genel anlamda sosyal bilişin aslında ne olduğunu, özelde de toplumsal olarak paylaşılan ideolojileri, bunlara *kimin* veya *hangi grupların* sahip bulunduğunu ve *nedenlerini* açıklamamız gerekecek. Bu da bizi ideolojilerin temel toplumsal işlevlerini değerlendirmeye götürecek. Sözü edilen işlevler, ideolojilerin iç yapılarına dair anlaşılması zor bir meseleyi de muhtemelen aydınlatacaktır. Benzer sorular, toplumsal bağlamındaki ideolojilerin söylemsel dışavurumlarında da sorulabilir. Hangi bağlamlar, durumlar, katılımcılar, kurumlar, gruplar ve grup ilişkileri veya diğer mikro/makro toplumsal yapılar söylem içerisindeki ideolojilerin bu "uygulamalı eylem"ine ve dolayısıyla yeniden üretilmesine dâhildirler? Nihayet bu çerçeve güç, hâkimiyet, elitler, kurumlar, gruplar ve komünler gibi ideolojiyle geleneksel anlamda ilişkili pek çok toplumsal bağlamın daha ayrıntılı şekilde tartışılmasına imkân verir.

Bu toplumsal örüntüler ve işlevler insanların en başında ideolojileri geliştirmelerinin ve kullanmalarının açık nedenidir, dolayısıyla işe önce toplumsal kavramları değerlendirerek başlayabilirim. Kuramsal anlamda bu daha uygundur. Ne var ki geleneksel araştırmanın ilerleyişi göz önünde bulundurulduğunda ideolojinin toplumsal boyutları hakkında epeyce şey biliyoruz, bu yüzden öncelikle bize daha yabancı olan bilişsel özün araştırılmasına odaklanacağım ve bunları kendi toplumsal bağlamlarına yerleştirip söylemsel yeniden üretimlerinin altını çizeceğim. Bir diğer ifadeyle ideolojilerin ne "olduğunu" yani neye benzediğini bilirsem toplumdaki rollerini ve işlevlerini daha iyi ortaya koyabilirim.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Son olarak multidisipliner sacayağı, toplumsal olarak paylaşılan ideolojilerin belirli bir toplumsal pratikte yani söylemde kendilerini ifade etme yollarının değerlendirilmesini gerektirir. Dolayısıyla grup tarafından paylaşılan ideolojik temelli toplumsal temsillerin gerçek, yerleşik metni ve tekil toplumsal aktörlerin konuşmalarını nasıl etkilediğini kısaca işaret etmem gereklidir. Ve karşılığında ideolojilerin söylem tarafından nasıl inşa edildiğinin, değiştiğinin, yeniden üretildiğinin ve onunla nasıl mücadele ettiğinin açıkça ifade edilmesi zorunludur. Bu tür bir söylem analizi hem yaklaşımımın en güçlü yönlerinden birine hem de metnin ve konuşmanın ayrıntılı yapılarının yol açtığı kuramsal karmaşıklığına karşılık gelir. Böyle bir değerlendirme bir taraftan söylem yapıları arasındaki ilişkilere diğer taraftan da ideolojilerin yöntemlerine odaklanmamıza olanak tanır. Aynı zamanda sosyo-bilişsel tanımla birlikte bu söylem yaklaşımına, geleneksel yaklaşımların ikna, manipülasyon, meşrulaştırma, örtbas etme gibi "söylemsel" kavramlarını ve toplumsal aktörlerin ideolojik temelli metin ya da konuşmayla "ne" yaptıklarını tartışırken de ihtiyaç duyulacaktır. Diğer bir deyişle, ideolojilerin üretimini tanımlayan pek çok merkezî bakış açısı ve durumla uğraşmak durumundayız.

Birinci bölümdeki çeşitli bilişsel kavramlar, (deneysel veya değil) amprik kanıtlara belirgin bir gönderme içermeksizin kuramsal terimlerle tartışılmaktadır. Ancak ideoloji kuramının önemli bir parçasından bağımsız olarak bu bilişsel kavramlar, üçüncü bölümde söylem üretim süreçlerinin değerlendirilmesi ve kavranması içerisinde "uygulanacak"tır. Bu demektir ki bilişsel bağlamların ampirik kanıtının bir bölümü, dil kullanım süreçlerini açıklarken görünür hâle gelebilir. Bu da toplumsal bağlamı işaret etmenin dışında, söylem yapılarının kendilerinin, zihnî temsillerin altında yatan belirtileri göstermesi demektir. Bunların değerlendirilmesi, bu tür temsiller ve zihinsel süreçler için bütüncül kanıtlar sağlar ve laboratuvar deneylerinde elde

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

edilenleri tamamlar. Bu projede planlanan ampirik söylem çalışmalarının ideolojilerin ve diğer toplumsal temsillerin söylem yapılarının bir diğerini nasıl kontrol ettiğini göstermesini de umuyoruz. Üçüncü bölüm ise bu ilişkilerin ampirik anlamda çalışılmasına dair kuramsal bir çerçeve sağlayacaktır.

Bu kitabın ana bölümlerinin yapısını bir araştırma yöntemi oluşturmaktadır ve çalışma; düzen, sebep, söylem önceliği hiyerarşisi veya toplum üzerindeki biliş gibi konulara girmez. Örneğin, ideolojilerin toplumsal temsiller vasfıyla toplumdan önce zihinde ortaya çıktığını veya kavramın "iç" yapısının "dış" işlevlerinden önce çalışılması gerektiğini vurgulamaz. Bu tür söylemsel veya ideolojik yapıların, kendi kullanımlarının ve toplumdaki işlevleri olarak geliştiğini varsayıyorum. Aynı şekilde günlük hayatta yerleşik etkileşimin mikro yapılarının grup ilişkileri veya kurumsal bağlam gibi makrososyal zorunluluklardan önce ya da onların yerine çalışılmasını da önermiyorum.

Biliş, söylem ve toplum birbiriyle son derece karmaşık biçimlerde ilişkilidir, etki ve bağımlılık genellikle çift yönlü, çok katmanlı ve toplumsal olduğu kadar da bilişseldir. Bu bakış açısından, ideolojilerin ilk ya da öncelikli veyahut "gerçekten" bilişsel veya toplumsal olduğunu iddia etmenin bir manası yoktur. Temel ve zorunlu olarak *her ikisidir de*. Bu tabii ki aynı anda her şey hakkında konuşabileceğimiz ya da bütünleşik ve multidisiplinler bir çalışmada fenomenin farklı boyutları, katmanları veya düzeni hakkında analitik ayrımlar yapamayacağız demek değildir. Tam tersine, analitik kurulmuş bu yapıları ve işlevleri çeşitli seviyelerde anlamak ve tanımlamak bir ideoloji *kuramı* geliştirmek için elzemdir.

Bu çalışmanın bölümlerinin bazı başlıkları, ön değerlendirmeden ve yeni bir ideoloji kuramının genel bir çerçevesini vermekten daha fazla şey yapamaz. Takip eden çalışmalar, örneğin ideoloji ve onun biliş, toplum ve söylemin yapılarıyla ayrıntılı ilişkileri; bu kavramları daha kuramsal bir kesinlikle ve ampirik bilgi temelinde geliştirecektir.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

BİRİNCİ KISIM

BİLİŞ

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

2. BÖLÜM

FİKİRLER VE İNANÇLAR

Fikirler

İdeolojiler her zaman, toplumsal olarak paylaşılan fikirlerle ilişkilendirilir. Öncelikle bu fikirler, Fransız Aydınlanması'nda ortaya çıkan felsefi hareketin doğuşunda öne sürüldüğü gibi, yeni bir ideoloji biliminin nesneleri olarak görülmüştür. Daha sonra ideolojiler, zamanla hâkim sınıfa ait baskın fikir sistemleri şeklindeki olumsuz yan anlamını kazanmış ya da varoluş şartlarının yanlış yönlendirdiği işçi sınıfının hatalı inançları biçiminde tanımlanmıştır. "Yanlış bilinçlilik"in daha karmaşık biçimi vasfıyla ideolojiler, hâkim grupların toplumun doğasına ve toplumdaki yerlerine ilişkin kabul ettikleri ikna edici baskın fikirler olarak tanımlanmışlardır. Ve nihayet sınıf çatışmasının değerlendirilmesinin ötesinde ideolojiler, kendine hizmet eden mitik veya "bizim" bilimimize, tarihimize, kültürümüze, kurum ya da partimize zıt, yanıltıcı fikirler olarak tarif edilmiştir.

Bu tanımlayıcı kavramlardan birkaçını ileride ele alacağımız için öncelikle bu "fikirler"in gerçekte ne olduğunu inceleyeceğim. "Fikir" kavramı, ideoloji çalışmaları tarihinin

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

büyük kısmında bu terimin günlük, ortak kullanımından farklı, ayrıntılı biçimde ele alınmamıştır. Eğer bir an için bu fikirlerin (soyutlama ve toplumsal yapı niteliğinden ayrı) en azından zihnin de nesneleri olduğunu ve bu nedenle psikolojinin de hakkında bir şeyler söylemesi gerektiğini düşünelim. Ancak yapılacak ilgili literatür taraması bizim için hayal kırıklığına yol açacaktır. Modern psikoloji kitapları düşüncelerden en azından bizim beklentimize uygun şekilde bahsetmez. Kavram, çoğu bilişsel psikoloji kitabının konu dizininde dahi bulunmaz. Kelimenin günlük anlamlarından bazılarını değerlendirelim:

1. Fikirler, zihindeki/zihnin nesneler(i) ve süreçler(i)dir.
2. Fikirler, düşünmenin ya da düşüncenin ürünleridir.
3. Fikirler, bilginin parçasıdır.
4. Fikirler, bireysel ya da toplumsal olarak paylaşılabilir.
5. Fikirler, önemli konular hakkındaki yeni ve orijinal düşüncelerdir.

Günlük konuşma biçimleri ve aşina olduğumuz ifadeler, söz konusu bağlamsal anlamlar için kanıt hükmündedir. İnsanlar; zihinlerinde gelişmiş ya da gelişmekte olanlar fikirler hakkında konuşurlar. Bazen bir şey hakkında bilgi sahibi olmadıkları anlamında bazen de bir grubun fikirleri, filozoflar, devrimler veya bir hareket hakkında görüş belirtirler. Nitekim "insanlar" bir fikirle çıkagelirler ya da "fikir" insanlardan çıkabilir. Tam tersine birine "fikir verdiğimizi" ya da o "fikri" kafasına soktuğumuzu da iddia edebiliriz.

"Fikir" kavramı sıklıkla, ister birey isterse grup için olsun, birinin sahip olduğu önemsiz "düşünce" süreçleri olarak değil daha çok orijinal olanlarla tanımlanır. Bu nedenle "bir fikrim var" ifadesi, "yeni, orijinal bir fikrim var" şeklinde algılanır. Fikirleri olmamakla itham edilen talihsiz akademisyen de orijinal akademik bir düşüncesi bulunmamakla yaftalanmıştır aslında. Bu nedenle "fikirler sistemi" bazen sadece düşünceler

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

tarihinde mevcut bir durum olarak sosyo-kültürel, felsefi, sanatsal, bilimsel düşünce ve kuramlarla denk tutulur. (1)

Diğer taraftan insanlar "yanlış fikirler"e sahip olabilirler ve bu yüzden ahlaki anlamda güvenilmez veya toplumsal açıdan kabul edilemez inançlara sahip olmakla suçlanırlar ve benzer yan anlamlar, insanları "bir fikre kapılmamaları" için uyarırken de devreye girer.

Psikoloji, fikir kavramının gündelik anlamına sırt çevirir. Hem günlük yaşamda hem de düşünce alanında filozoflar, akademisyenler, yazarlar, sanatçılar hatta politik alandaki "ideologlar" fikirleri düşünmenin belirli bir kategorisi olarak değerlendirir. Bu tür fikirler ona sahip insanlar tarafından ifade edilebilir, diğerlerine iletilebilir, tüm bir grup tarafından paylaşılabilir. Belki onlar bu fikirleri daha da geliştirebilir, yönlendirebilir, fikirlerden etkilenebilirler. Bir kez paylaşıldığında fikirler, kültürel ve toplumsal alanın parçası olur.

Zihinler

"Fikir" kavramının bu göreceli bulanıklığı; psikologları kavramı, kendi kuramsal terminolojilerine dâhil etmekten alıkoyabilir. Bunun yerine neredeyse daha az kesin birkaç kavram kullanırlar. Ancak toplumsal ve kültürel anlamda paylaşılıyor olsun ya da olmasın kavramın yeni anlamları; kavramın, düşünme eyleminin, yani, *zihnin* yapı veya ürünleri olduğunu açıkça öne sürmektedir. Böylece ideolojilerin en azından bir boyutu; şimdilerde herkesçe "bilişsel bilimler" şeklinde adlandırılan yeni gelişen türdeş disiplin ve ona eşlik eden bireysel biliş, sosyal psikoloji, bilişsel sosyoloji, bilişsel dilbilim, mantık ve yapay zekâ kuramları tarafından açıklanmaktadır.

Bedene Karşı Zihin mi?

Dolayısıyla benim ilk iddiam, ideolojilerin belirli fikir birlikleri ve "zihinsel" nesneler olduğudur. Çoğu bilişsel bilim-

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

cinin gereksiz gördüğü bu tür bir ilk adım, toplum ve söylemle ilgili bazı psikolog ve sosyal bilimci için de ihtilaflıdır. Onlar için "zihin" hakkındaki düşünceler, birkaç yüzyıl önce, "zihni" "beden"den ayıran eski Kartezyen ikiliğinde "ruh"la ilgili yapılan konuşmalara benzer. (2)

Bu tartışmalara dönmeyeceğim. Modern biliş çalışmaları böyle bir ikiliği dikkate almaz. Psikolojik ve nörobilimsel içgörülerin gidebildiği kadarıyla zihin, bedenin içindeki beynin özel bir niteliğidir. Pek çok psikolog gibi, beynin bu "zihni" özelliklerini nörolojik temelli özetleyeceğim ve incelememi farklı bir tanımlama ve açıklama boyutuna yönlendireceğim. Böyle bir zihnin eylemine dair en baskın (çoğunlukla da tartışmalı) metafor, onun "bilgiyi işlediği"dir. Sınırlılığına rağmen bu metafor, insanların zihinlerine dayanarak yaptığı idrak etme, anlama, düşünme, hatırlama, konuşma ve etkileşimde bulunma gibi belirli eylemlerin en azından bazı yönlerini açıklamada başarılıdır. Daha sonra, insanların bu beyin temelli zihinlerinin, toplumsal etkileşimin ürünü veya yapısı olmak gibi toplumsal bir boyutu bulunduğunu da göreceğiz. (3)

Ancak zihnin biyolojik temeli, zihin hakkındaki konuşmanın ve onun niteliklerinin nörobiyolojiye ya da daha derine biyokimyaya; nöronların, beyin hücrelerinin fiziğine dek *indirgenmesini* gerektirmez. En azından eylem hakkında konuşmanın kas hareketlerinin incelenmesini gerektirdiğinden daha az ihtiyaç duyulur. Böyle bir söylem tartışması eğer mafsal ya da işitme organlarımıza, hava dalgalarına, mürekkebin kimyasına veya bilgisayar disklerinin elektromanyetik özelliklerine dair kaynaklara dayanmıyorsa anlamsızdır.

Akademik sorguyla bezdirici hâle gelen tüm bu indirgeme girişimleri bazen iyi niyetli olmakla birlikte çok da acemicedir. Bu girişimler; zihnin bize gerçekmiş gibi kurduğu fikirler, eylemler, insanlar, gruplar, toplum gibi soyutlamalar da dâhil olmak üzere hem sağduyuyu hem de gözlemin farklı derece ve

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

boyutlarındaki gerçekliğin anlaşılmasına, kuramsallaşmasına dair akademik ihtiyacı yok sayar.

Bu manada zihin de kendinin bir ürünüdür. Ve bu işte çok ustadır. Akademik uğraşlarda olduğu kadar günlük hayatta da sıklıkla kullanılır. Dolayısıyla fikirlerden bahsettiğimizde, bunu zihin kavramının -zihin gerçekten var olsun ya da olmasın- özellikleri bağlamında yapmak uygundur. Somutlaştırma, olayları ve fenomenleri tarif etmeye, açıklamaya izin verdiği ölçüde, anlayışımızın kaçınılmaz fakat aynı zamanda kullanışlı bir ürünüdür. Zihin, anlaşıldığı üzere "üretim aracı" olduğu kadar düşünme gibi zihinsel eylemlerin de "ürünü"dür. Bu da onu değerlendirmenin ve kuramsallaştırmanın konusu yapar.

Terim tam tersine, bu bağlamda, zihinsel boyutu bulunan tüm fenomenlerin "aslında" veya "gerçekte" *sadece* zihindeki şeylerden ibaret olduğu anlamına geldiği sürece, "akılcı" olmayı kabul ederiz. İnsanlar, aktörler, eylemler, etkileşimler, durumlar, gruplar ve toplumlar tümüyle birer zihnî yapı veya analizin bir derecesinde zihnî bir boyuta sahip olabilirler ama böylesi yapılara dair bir kuram zihnî bir değerlendirmenin ötesine geçmeli ve toplumsal dediğimiz sağduyulu düşünmenin ve kuramsallaştırmanın başka bir derecesine doğru ilerlemelidir.

Birkaç paragrafı, zihin kavramının dolayısıyla da kuramının uygunluğunu tartışmaya ayırdım çünkü hâlâ çeşitli, bazen de (yeni) davranışçı nedenlerden ötürü zihnin vazgeçilebilir olduğunu varsayan akademisyenler vardır. Şöyle ki, tüm sözde zihnî şeyler yaygın, sağduyulu ve psikolojik yanıltmacalardır ve tüm ilgili zihinsel kavramlar, insanların gözlemlenebilir davranışlarını veya başarılarını, özellikle de toplumsal durumlarda ortaklaşa yaptıklarını izah etmek için kullanılmalıdır. Az ya da çok bazı radikal versiyonlarda savunulabilen bu bakış açısı, aynı zamanda ideolojiye de değindiğinden -birinin onları adlandırdığı şekliy-

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

le- bu tür "etkileşimci" fikirlerle de (*aynen!*)[1] uğraşmalıyız. (4) Zihin karşıtı söylemsel psikolojiye dair eleştirim, çağdaş anaakım psikoloji eleştirisine karşı durduğumu göstermez.

İnançlar

İdeolojiler hakkındaki kuramlarda bir bağlam vasfıyla gayriresimî olarak kullanılması uygunsa da "fikir" kavramını bu noktada bırakacağım. Bunu, çok genel ya da belirsiz olduğu için değil tartışmama beraberinde getirdiği istenmeyen bağlantıları yüzünden de yapacağım. Bunun yerine psikolojinin bir başka genel kavramını *inançları* kullanacağım.

Bilgi ve İnançlar

Yukarıda fikirler hakkında söylenen şeylerin çoğu aynı şekilde inançlara da uyarlanabilir. Bunlar da düşünmenin ürünleri ve özellikleridir, bu nedenle zihinle ilişkilidir. Burada düşünülebilen her şey inanç olarak ele alınabilir. Ancak ben bunu, teknik bir terim olarak kullanacağım. Bu da terimin ortak anlamlarından bazıları kavrama dâhil edilmeyecek demektir. Örneğin gündelik dilde, "inanç" kavramı çoğunlukla "bilgi"nin karşıtı olarak kullanılır. Bu açıdan inançlar özneldir ve dolayısıyla yanlış, temelsiz veya yanıltıcıdır. Diğer taraftan bilgi, (düşüncenin bir ürünü olmak vasfıyla) doğru olması gereken bir düşüncedir.

İdeoloji çalışmaları tarihinde oldukça önemli olan bu ayrıma tekrar döneceğiz. Ancak burada, düşünmenin tüm ürünleri inançlar şeklinde ifade edilecek. Başka bir deyişle, inançlar zihnin yapıtaşlarıdır. Bu durumda bilgi, inançların özel bir kategorisidir, açıkçası, "bizim" (bir grup, topluluk, kültür, oluşum veya kurum olarak) belirli bazı temellere veya

[1] Yazarın kullandığı "sic" kelimesi hem söylenen ifadeyi onaylama anlamında "aynen" hem de "saldırmak" şeklinde çift anlamlı kullanılmıştır.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

(doğru) kriterlere göre "gerçek inanç" kabul ettiklerimizdir. Bu kriterler söz konusu inançları (bizim için) geçerli, doğru, onaylanmış, genel kabul görmüş veya gerçekliğin toplumsal olarak paylaşılan ölçülerine uygun biçimde yapılandırır. Bu kriterlerin ve bunların üzerine temellenen bilginin toplumsal, kültürel ve tarihî açıdan çeşitlenebileceği açıktır. Bu aynı zamanda inançların; teknik açıdan yalnızca öznel ve hatta düşüncenin temelsiz ya da yanlış ürünleri veya sadece belirli bir insan topluluğu tarafından "doğru" kabul edilen inançlar (dinî olanlar gibi) olmadığı, aynı zamanda bilgi şeklinde adlandırdıklarımızı da içerdiği anlamına gelir. İdeolojilerin bileşenleri olarak inançların epistemolojisi ve psikolojisi, çalışmanın bu kısmının geri kalanının amaçlarından biridir. (5)

Yargılar ve Görüşler

Benzer şekilde inançlar; neyin var, neyin doğru ya da neyin yanlış olduğuyla sınırlandırılabilecek düşünceler değildir. Bunlar değerlendirmelerle de ilgili olabilirler. Yani, iyi veya kötü, güzel veya çirkin, izin verilmiş veya yasaklanmış, kabul edilebilir ya da edilemez vs. varsaydıklarımız (bulduklarımız) ve benzerleriyle. *Yargıların* ürünleri değerlere ve normlara bağlıdır. Bu inançlar yaygın olarak görüşler şeklinde adlandırılır. Bunlara, ideolojilerin belirgin bir şekilde görüşlerle benzer nitelik taşıması nedeniyle daha sonra döneceğim. Bilgi ve görüş arasındaki ayrım; Platon tarafından, sistematik bilgiyle (bilimsel, felsefi) popüler inanç (büyük oranda hatalı) bilgisi, yani epistémé ve doxa arasında yapılan klasik ayrıma dayanır.

Farkları ne olursa olsun ben bilgi ve görüşü, genel inanç kategorisi altında sınıflandıracağım. Nitekim (doğru olduğunu varsaydığımız) inanç, özel bir kimyasal formüle sahip özel bir ilaç gibidir. Öyleyse inanç tıpkı bu ilaç gibi sağlığımız için iyi veya kötü olabilir, inancın yasaklanması ya da yasaklanmaması savunulabilir; ilaçların kendisi değil yasaklanması toplumsal

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

karmaşaya neden olabilir. Özetle, yargıların etiği ve estetiği de genel anlamda inançlar kuramının bir parçasıdır. Bu durum, kullandığımız "inanç" kavramının sadece ilk sınırlamasıdır: belirli bilişsel kuramlar bu tür yaklaşımların ayrıntılarını (yine de epeyce bulanık biçimde) sunmaktadır. İnançlara dair bu tür bilişsel kuramlara; ideolojiye daha geleneksel yaklaşımlar olarak güç, grup veya sınıf kuramları yarar sağlayacağı için sadık kalıyorum.

Ancak "inanç" kavramına yönelik bu ilk benzerliğin bazı zorlukları yok demek değildir. İlk olarak insanların, bilinçli düşüncenin ürünü olmayan inançlarının varlığını kabul etmeliyiz. Doğal dillerin dilbilgisinin büyük ölçüde kesin bilgi biçimleri olmasına benzer biçimde, insanların farkında olmadıkları inançları vardır ve bunların edinimi çok da bilinçli bir süreç gerektirmezler. İnsanlar, genellikle sahip oldukları inançların farkında olsalar da ben "düşünce"yi bilinçli zihnî süreçlerle sınırlı tutmuyorum.

İkinci olarak inançlar hakkında alt ve üst sınırlara ihtiyacımız var. Bir din "inanç" şeklinde tanımlanabilir, ancak böyle bir durumda daha çok bir *inanç sistemi*nden söz edilmelidir. Bu da daha karmaşık inançları ve inanç sistemlerini oluşturabilecek "basit inanç" kavramına ihtiyacımız olduğu anlamına gelir. Burada geniş bir felsefî tartışmayı görmezden gelerek basit bir inancı, bir inançtan fazlasına ayrıştırılamayan bir düşünce ürünü olarak tanımlayacağım. Geleneksel anlamda bu tür bir inanç, bir eylem (n-place) ve pek çok yöntemle yenilenmiş n parametreleri içeren bir önermeyle tanımlanırdı. Yine de bunun bilişsel değil mantıki-felsefî bir tanım olduğunu akılda tutun. Bilişsel tanımlama, inançların temsil şekillerine yani zihinsel bir ağdaki düğümler arasındaki ilişkiye veya daha çok doğru veya yanlış veya ona katılıp katılmayacağımız herhangi temel bir düşünceye göre olabilir. Bu da "Bu bir masadır", "Masa kırmızıdır", "Çiçekler masanın üzerindedir" ve "Çiçekler masanın üzerinde olmalıdır" cümlelerinin inanç

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

olduğu hâlde, "masa" kavramının inanç olmaması demektir. Bu kuşkusuz çok basittir ancak zihnî yapıları daha ayrıntılı ele alacağımız tartışmaya kadar işimizi görecektir.

Duygular

İnanç olabilen ya da olamayan, birinin farazi durumuna dayanan, his ya da duygu olarak adlandırılan bir sınıf "zihnî" konu vardır. Duygular tümüyle zihnî değildir ama ayrı bir alan kurarlar. Kızgın ya da kıskanç hissetmek bu durumda bir inanç değildir ancak en fazla "zihnî" ya da hatta "bedensel bir durum"dur, birine vurmak ya da ondan nefret etme eğilimi örneğindeki gibi. Ancak *tümüyle* zihne (düşünceye, inanca) dayanmasalar da duyguların, açık zihnî boyutları vardır. Bosna'daki soykırımla ilgili kızgın ya da kaygılı hissetmek, Bosna'da soykırım olduğuna ve genellikle de bu soykırımın yanlış olduğuna dair inanca işaret eder veya dayanır. Bu açıdan, duygular, "zihnî durum"umuzun veya "bedensel durum"umuzun (zihnî) yorumlamalarını içerebilir. Bu da bir duygunun çok belirsiz olsa da bir nesneye yani arayıp durduğumuz şeye, eğer ne olduğunu biliyorsak, sahip olması anlamına gelir. Duygular ve inançlar çok yakından ilişkilendirilmelidir. Dolayısıyla değerlendirmenin bir aşamasında, duygular ve tesirler de inanç sahasına ait hâle gelir. Bu, yine ideoloji kuramı için çok önemlidir, çünkü ideolojilerin pek çoğu somut etkiye sahiptir, "nefret ideolojileri"nde, örneğin ırkçılık veya "sevgi ideolojileri"nde, bazı dinlerde veya direnci ya da devrimi besleyen "öfke ideolojileri"nde olduğu gibi. Tabii ki bu son derece izlenimcidir, dolayısıyla daha ileri derecede değerlendirme gereklidir. (6)

İnançlar ve Biliş

"İnanç araştırma"sına dair bu geniş alanla birlikte, öncelikle, inançların bilişselliğine ve sosyo-psikolojisine odaklanacağım, sonra da inançların söylemsel ve toplumsal boyutlarıyla

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

ilgileneceğim. Psikolojide inanç araştırmaları, inançları düşünmenin ürünleri olarak, zihinde daha da belirgini, "bellek"te konumlandırır. (7) Bu teknik açıdan bellek, "bilişsel" alanın farazi bir yapısından veya zihnin, bilginin depolandığı ve işlendiği farazi yerinden başka bir şey değildir. Bu açıdan inançlar; tıpkı düşünmenin ürünleri veya en azından (zihinsel) durumlar, söylem ve sosyal etkileşimin sonuçları gibi, bilgi birimleri ve bilginin işlenmesi olarak tanımlanabilirler. Bu tümüyle kuramın derecesine, kapsamına ve doğasına bağlıdır. Modern bilişsel psikoloji, kullanışlı ancak sınırlı bilginin işlenmesi metaforunu, zihnimizin bilgisayar gibi işlediğine değinmeksizin sahiplendi.

İnsanın bilgiyi işlemesinin; örneğin bilgiyi algılama, yorumlama, depolama ya da daha önceki bilgi birimlerinin aktif hâle getirilmesi ve kullanılması gibi ayrıntılarına inmeyeceğim. Sadece inançların, bellekte yer alan bilgi işleme süreçlerine dâhil ya da bunun sonucunda oluşan birimler ya da temsiller olduğunu farz edeceğim. Özetle zihin ya da bellek, inançların deposudur ve aynı zamanda bu tür inançları üreten ya da işleyen mekanizmalar (işlemler, yöntemler, zihnî hareketler) tarafından tanımlanabilir. Bu nedenle inançlar inşa edilebilir, depolanabilir, yeniden harekete geçirilebilir, daha büyük birimler hâlinde düzenlenebilir ve bu süreçler, hem toplumsal eylemin hem de etkileşimin bir parçası olan tüm bilişsel görevlerin yerine getirilmesinde yer alabilir.

Bu, zihnin ve belleğin *tamamının*, onları tanımlamak istediğimiz şekliyle inançlarla doldurulduğu anlamına gelmez. Bellek, bana göre inanç olmayan yapısal doğaya dair bir bilgi sergileyebilir. Daha çok özet bilgi veya becerinin yanında, nasıl yürüyeceğimizi, yiyeceğimizi veya bisiklet süreceğimizi bilen -ki kastettiğimiz şekliyle inanç olmayan- bazı yeteneklere *sahibizdir*. Açıktır ki inançlar bir tür "bileşen" veya "nesne"ye ihtiyaç duyar ve bunlar nesneler hakkında olmalıdır. Herhangi bir

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

şeyin; bu "düşünce nesneleri" "gerçek" dünyada sahip olduğumuz bir şeyle ilgili olsun ya da olmasın, doğru, hoş veya nefret edilesi olduğuna inanırız. Örneğin fantaziler, rüyalar, hayaller ya da kuramlar gibi "gerçek dışı" veya zihnî konulara dair inançlarımız vardır. Bu nedenle, "bir şeyi düşünmek" ile "bir şey hakkında düşünmek" eylemlerinin her ikisi de inanç içerir.

Önermeler

İnançlar tanımlanmaya çalışıldığında çoğunlukla "X, P"dir (ya da P özelliğine sahiptir) veya "X ve Y, P ilişkisiyle birbirine bağlıdır" biçiminde ifade edilir. Bu, felsefe ve mantıktan aşina olduğumuz ve önerme olarak adlandırdığımız biçime epeyce benzemektedir. Bu yüzden, zihinsel birimleri, önermelere bağlı tanımlamak oldukça yaygındır. Bu tabii ki zihnimizde gerçekten önermeler bulunduğu anlamına gelmez, zihin (beyin kelimesini bir tarafa bırakalım) ama sadece kuramsal dilde sözünü ettiğimiz şekliyle zihin, inançları önermesel biçimde tanımlamak ve değerlendirmek için önerme kavramını kullanır. Eğer daha kullanışlı bir biçimimiz olursa, özellikle doğal dilde insanların öne sürdükleri durumları ve tartışmaları değerlendirmek amacıyla tasarlanması gibi pek çok sakıncası olduğu için, muhtemelen önerme kavramını bırakırız.

Söylemi (ve anlamlarını) tanımlamak amacıyla dilbilimde sıkça başvurulmasına rağmen önermeler, anlamın tüm yapıları için kullanılabilecek esnek araçlar değildir. Bu, inançların anlamı için de geçerlidir. Daha sonra göreceğimiz üzere, anlamlar bir tür inançtırlar; yani, belirli inançlar doğal dillerdeki ifadelerle (sözlerle) ilişkilidir. Ancak tüm sınırlılıklarına rağmen, inançların içeriklerini ve yapılarını açıklayabilmek için zaman zaman bu önerme biçimini kullanacağım. Bu tür bir kullanımın yararı, önermelerin yine doğal dilde ifade ediliyor oluşudur. Böylelikle inançların içeriklerinden ve yapılarından söz ederken doğal dili kullanabiliriz.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Nitekim eğer Bosna'daki soykırımın durdurulması gerektiğine dair bir inancımız varsa bunu önerme biçiminde:

1. zorundadır (X (durdurulmak, (kalkışan (Y, Z(soykırıma)))))

Bu şekilde veya hangi türde inanç "mantık"ı kullanıyorsak benzer biçimlerde ifade ederiz. Bu inancın pek çok yönü bu önermenin bir parçası değildir. Örneğin, soykırım hakkındaki bilgimiz, soykırımdan kimin sorumlu olduğu (kimin ya da hangi grubun durdurulması gerektiği), buradaki zorunluluğun ahlaki mi politik bir yükümlülük mü olduğu ve muhtemelen X'in (kişi, grup veya devlet) güçlü bir unsur olduğu, X'in durdurulması eyleminin şimdi mi en yakın zamanda mı yapılması gerektiği gibi. Bu da demektir ki gerek içerik gerekse yapı olarak inanç son derece karmaşıktır. Prensipte tüm bu yönler önermesel olarak temsil edilebilse de çoğu inanç daha basit önermelerin karmaşık bir yığınından ibarettir veya daha basitçe "önermesel karmaşadır".

İnançlar gibi zihinsel konuları tanımlayan bu soyut dil daha günlük veya üst düzey kuramsallaştırma için her zaman gerekli değildir, ben de bu dili daha tedbirli kullanacağım. Bu da çoğu inancı, bu tür önermesel karmaşayı ifade eden doğal dilimizle daha basitçe tanımlayabileceğimiz anlamına gelir, örneğin:

2. Bosna'daki soykırım durdurulmak zorundadır.

3. Biri Bosna'daki soykırımı önlemelidir.

4. Bosna'da masum insanların katliamı durdurulmalıdır.

Bu örnekler daha sonra ayrıntılı bir biçimde ele alacağımız bir şeyi de işaret etmektedir: Zihinsel inançları vurgulayan bu doğal ifadeler pek çok biçim ve görünüm alabilir. Bunlar, bağlamın değişken niteliklerine, örneğin katılımcılara, rollere, hedeflere, ayarlara ve paylaşılan bilgiye dayanabilirler. Dil kullanımı veya söylem sadece inançları değil aynı zamanda eylem ve etkileşimi de ifade eder, bu nitelikler de cümlelerin yapıla-

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

rını etkiler. 2.-4. cümlelerin inançların kendisi değil yalnızca inançların *ifadeleri* olduğu gerçeğinin farkında olmalıyız.

Ağlar

Önermelerin inançlar gibi zihin birimlerini temsil etmelerine sıkça rastlanırsa da elbette beynin sinir, ağ yapısına daha yakın olması nedeniyle öne sürülen alternatifleri vardır. (8) Nitekim inancı, yolla ilintisi nedeniyle boğumlar bütünü veya daha belirgin şekilde uçları ve boğumları olan grafiklerle sunarız. Bu nedenle "soykırım" boğumu "Bosna" boğumuyla bağlantılı olabilir. Bununla birlikte sonraki boğum "ülke", "eski Yugoslavya" ve "Müslümanlar" boğumuyla bağlantılıyken "soykırım" boğumu, "katliam", "masum insanlar", "Yahudi soykırımı", "etnik gruplar" veya "etnik temizlik" boğumlarıyla ilgilidir. Grafiklere göre inançların bu tür temsilleri veya daha ötesi sinirsel ağlara "indirgenmesi", inancın içeriğine dair önermelerin karmaşık ve bu inançların başka inançlarla ("Bosna, eski Yugoslavya'da bir ülkedir.") ilgili olabileceğini açıkça gösterir. Bu nedenle bir ağ, önermelerin bir listesine ya da düzenlenmiş şemasına karşılık gelir ama bu önermelerin bağlamları arasındaki geçerli ilişkiyi de sergiler. Dahası, boğumlar arasındaki her bağlantının (her boğumun temsil ettiği bir nöronun ya da nöron demetçiğinin) ne kadar sık harekete geçirildiğine ya da kullanıldığına bağlı, bağlantısına belirli bir ağırlık ve güç vermektedir. O zaman her bir inanç, (temsilin en azından bir derecesinde) beynin ilgili bağlantıyı kurduğu ya da hesapladığı andaki karmaşık durumu şeklinde tanımlanabilir. Bu bağlantıcı yaklaşıma göre, inançlar ya da karmaşık inanç yapıları beynin sadece belirli bir bölümünde konumlanmazlar tersine boğum ağının dağılımı ve artı veya eksi yükleriyle temsil edilirler. Bu kitapta, temsilin ve zihinsel faaliyetin farklı durumlarını daha fazla incelemeyeceğiz. Bunun yerine, değerlendirmemizi, önermeler gibi ele alması daha kolay "sembolik"

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

araçların kullanılabildiği zihinsel temsilin ve işleyişin daha soyut, makro düzeyine yönlendireceğiz.

"İnancın" Tanımındaki Diğer Sorunlar

Bu nedenle inançları temsil etmek üzere önermeleri geçici olarak kullanıyorum. Zihinde doğmuş olabilirler ama önermeleri sadece doğal dilde (veya başka işaret sisteminde) ifade ederek yazıp konuşabildiğimizden bu yana inançlar, doğal dile (anlamlarına) göre kavramsallaştırılmıştır. Bu dilbilimsel önyargı, inançların, belirli dilin cümleleriyle ifade edilen önermeler tarafından yakalanmış bazı kavramlar, karmaşık zihnî yapılar olduğu gerçeğini gizlemektedir. Diğer bir deyişle inançlar (ve onları tanımlarken kullandığımız önermeler), onların bağlamsal ya da dilbilimsel değişken ifadeleriyle karıştırılmamalıdır. Belirli bir dilde sözlü ifadelerinin işlevi gibi oluşan ya da yapılanan inançların ya da en azından bazı bağlamların nasıl meydana geldiği herkesçe bilinen ama başka bir meseledir.

İnanç kavramının kuramsal anlam karmaşası; inançları, söylemdeki anlamsal makroyapılar kuramından bileceğimiz üzere, farklı soyutlama düzeylerinde tanımlama ihtimali doğduğunda da ortaya çıkar. Bu da çok yüksek düzeyde bir soyutlamada Bosna'da yaşanan hâlihazırdaki durumla ilgili inanç yığınını "iç savaş" ve "soykırım" olarak nitelendireceğiz demektir. Bunlar tarafından biçimlendirilen bağlam ve önermeler; daha belirgin, daha ayrıntılı veya alt düzey inançların örneğin savaşlar (ve ayrıntılarının), tecavüz, cinayet, kundakçılık ve pek çok başka eylemin birlikte iç savaşı veya soykırımı tanımlayacak biçimdeki üst düzey "özetleridir".

Bu, başka bir soruyu; *basit inançlar*, daha belirgin inançları "özetlemeyen"ler hakkında konuşup konuşamayacağımız sorusunu doğurur. Bu, düşünme ve algılamanın örneğin, (basit) olayların, eylemlerin ve niteliklerin doğasıyla ilgilidir.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Aynı Bosna örneğinde olduğu gibi, kimin diğerlerini vurduğunu düşünüp gözlemleyebilir ve belki bu tür bir algı ve düşünceyi bileşenlerine örneğin, "silahlanmak", "silah doğrultmak", "tetiği çekmek" gibi ayrıştırabiliriz. Ancak olayların ve eylemlerin gündelik algıda, önermelerde ve tanımlamalarda "doğal" bileşenlerine ayrışmayacağı kültürel açıdan geleneksel, yalın bir seviye vardır. Yine de genelde -kuramsal olarak sonsuz- "silah doğrultmak" hareketini eylemin giderek küçülen parçalarına ayırmaz ya da kavramsallaştırmayız. Bu, küçük hareketlerin gerçekten "gördüğümüz" ama kültürel olarak ayrı bir bağlamda kodlanmadığı anlamına gelir. (9) Bağlamsal olarak yönlendirilen (muhtemelen kültürel anlamda değişken) algı ve düşüncenin, inançlar hakkında da temel bilgiler verdiğini varsayabiliriz. Bosna hakkındaki inançlarımızın çoğu bu yalın seviyeden çok daha üst derecede kavramsallaşmıştır ve kişisel deneyim ya da belirli bağlamların gözlemlenmesiyle sınırlıdır. Böylesi alt seviyedeki inançlara çoğunlukla erişilmez, bunlar daha üst dereceli inançlara dâhil olma eğilimindedirler. Daha sonra göreceğimiz gibi bu aynı zamanda bağlama, türe ve diğer sınırlara dayanan, görece alt derecede (ayrıntılı, belirli) az veya çok üst derecede söylemsel tanımlamalar için de geçerlidir.

Bu da ister önermeler isterse ağlar ya da diğer dillerin (zihnî) temsilleri olarak tanımlansınlar inançların tek başına var olmadıkları anlamına gelir. Basit inançlar birleşik inançlarla birarada olabilir (örneğin, "Büyük ülkelerin liderleri karar vermezlerse Bosna'daki soykırım durdurulmayacak.") Çok sayıdaki diğer inançlarla bütünleşebilir ve böylece bilgi veya tutum olarak adlandırdığımız karmaşık inanç yığınlarını şekillendirirler. Nitekim Bosna'daki durum hakkında bildiğimiz tek şey bunun bir tür inanç demeti olduğudur, soykırım ve soykırımın nasıl önleneceğine dair bildiklerimiz de bir başka inanç demetidir.

İnançların karakterize edilmesiyle ilgili bir diğer mesele onların dış dünyayla ilişkileridir. Bir tür zihinsel nesne olarak

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

çoğunlukla gerçek dünyadaki bazı "gerçek"leri "temsil" ettikleri düşünülür. Ontolojimize dayanarak yine de bu tür bir temsil-ilişki daha etkin ya da edilgen bir yapıda olabilir. Eğer gerçeklerin zihinde, doğa gerçeklerindeki (olaylar, süreçler) gibi, bağımsız var olduğunu varsayarsak inançlar daha çok zihinsel anlamda (modeller, semboller, ikonlar, imajlar gibi) gerçeklerin yerine geçen ögelerdir. Diğer taraftan inançlar hakkında daha etkin bir görüşle onları toplumsal temelli; gerçekleri, toplumsal ve kültürel "gerçekliği" kuran zihinsel yapılar şeklinde tanımlayabiliriz.

Bunu daha sonra ele alacağım, inançlara dair *yapıcı* bakış -dünyayı hatta doğa gerçeklerini temsil etme- toplumsal temelli kavramsal kategorilere göre bir yorumlama ve anlamayı içerisine alır. Buna göre inançlar dünyayı bizim için kurarlar. Bu tabii ki doğal ya da toplumsal hayat, inançlarımız olmadan kendi başına var olamaz demek değildir; insanlar dünyayı (doğrudan ya da araçlarla) inançlarına göre yapılandırır, anlar ve tecrübe ederler. Aynı şekilde insanların algıladıkları ve yaşadıkları dünyada bulunmaya dair ortak deneyimlerinin yanlış yönlendirilmiş olduğu anlamına değil ancak bu tür deneyimlerin zihinsel temsilleri bulunduğu manasına gelir. Bosna'da olan şey fazlasıyla gerçektir. Ama "iç savaş" olarak "ne olduğunu" kavramsallaştırmak açıkça zihinsel olduğu kadar sosyo-kültürel ve politik bir yapıdır.

İnançlar, bu tür bir deneyimin inançların sosyo-kültürel açıdan kontrollü "yansımaları" olduğunu bildiğimiz sürece "dış" dünyadaki nesneler, özellikler, olaylar, eylemler veya durumlar *hakkında* olabilir. Aynı sebeple temsilleri "yansıtma kuralları"na veya belirli kültürde kabul edilen doğru ölçütlere karşılık gelsin ya da gelmesin, doğru ya da yanlış inançlardan bahsetmek yaygın kuramsal kanıya göre de bir anlam ifade eder.

Kültür ve toplumun öznelerarasılığıyla birlikte, ilgili zihnî temsillerden ayrı olarak bu tür yapıcı bilişsel yaklaşım; dünya-

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

nın kişisel ya da toplumsal algılanışındaki ve anlaşılmasındaki önyargılar kadar hayalî, kurgusal veya soyut inançları, yalanları, planları, beklentileri, umutları, yanılsamaları da kolaylıkla açıklar. İdeoloji kuramından beklentimizin bu olduğu açıktır.

İnançlar, temsillerin önermeleri veya diğer biçimlerinin bilişsel ve toplumsal bilimlerdeki temel kavramlardan biri olan "inanç"a dair önerdikleri kuramsal çerçevemiz için yine de son derece ilkeldir. Çok sık kullandığımız kavramlardan biri olmasına rağmen gerçekten ne demek istediklerini tanımlama konusunda baskı yaptığımızda çoğu akademisyen büyük ihtimalle pes edecektir. Bağlamsal ketumluklarından ötürü önermeler, bazı doğal dillerde bağlamsal boğumların geniş ağlarını görece daha basit bir biçimde "dondurmak" gibi bir avantaja (bazen de bir dezavantaja) sahip dillerde ifade edilmiştir. Bunun, bazı durumlar hakkında tüm inandıklarımızı ifade etmek ve kavramsallaştırmak genellikle imkânsız (ve çoğunlukla bağlamsal anlamda gereksiz) olduğu için, gündelik hayatta gerekliliği de açıktır.

İnanç Olarak İdeolojiler

Fikirler, inançlar, bileşik inançlar ve nihayet zihin yapıları olarak inanç demetlerinden bahsetmemin nedeni; ideolojilerin açıkça zihnimizdeki inanç demetleri olmalarıydı. (10) Bu da iç yapıların, ilişkilerin, (bazı tür) inançların "zihnî manipülasyonlarının" bilişsel psikolojisine göre ideolojiyi tanımlamanın ve incelemenin bir yolu demektir. Bu yalnızca ideolojiyi açıklamak ya da bellek birimlerine indirgemek için kullanılan psikolojik bir numara değildir. Ancak ideolojileri, örneğin feminizm, sosyalizm, ırkçılık, ırkçılık karşıtlığı veya çevrecilik gibi, "düşünce sistemleri" olarak tanımlayan sağduyumuza epeyce yakındır. Feministlerin, sosyalistlerin ve diğerlerinin (cinsiyet veya sınıf ilişkilerinde) neyin doğru ya da yanlış olduğuna ve neyi iyi ya da kötü "buldukları"na ve ne yapılması gerektiğine

dair inançlara "sahip oldukları"nı veya bu inançları "temsil ettikleri"ni biliyoruz.

İdeolojileri, inançlar ve inanç sistemleri dolayısıyla zihnin nitelikleri doğrultusunda tekrar açıklamak, ne ideolojilerin *sadece* zihinsel olduğunu ne de incelemenin bu noktada tamamlanması gerektiğini ifade eder. Şimdiye kadar ideolojilerin toplumsal olarak paylaşıldığı, *aynı zamanda* toplumsal yapılarla ilgili bulunduğu vurgulanmıştı. Sezgimiz yine de kuramsal bir değerlendirmeye gerek duyulduğunu söylüyor. Benzer şekilde ideolojiler ne sadece bireyseldir ne de bireysel zihnin "ürünleri" olarak birdenbire ortaya çıkarlar. Aksine çoğu toplumsaldır, genel anlamda toplumsal pratikler ve etkileşimler, özelde de söylem ve iletişim vasıtasıyla yapılanır ve değişirler. Bu, zihnî boyutlarının yanında toplumsal boyutları olduğu anlamına gelir ve bunlardan hiçbiri diğerinin varlığını asgariye indirgemez. Daha geniş herhangi bir incelemenin amacı, fikirlerin ve ideolojilerin farklı boyutlarını (zihinsel, toplumsal, kültürel) ayırmak ve sonrasında aralarında ilişki kurmaktır. (11)

İdeolojiye yönelik pek çok çağdaş yaklaşım; ideolojilerin sadece inanç sistemleri olmadığını aynı zamanda semboller, ritüeller ve söylem gibi fenomenleri ön plana çıkardığını vurgular. (12) Daha geniş bir yelpazede bu fenomenlerin çoğunlukla ideolojik sistemlerin ve uygulamaların bir parçası olduğu zaten kabul görmüştür. Ancak kuramsal ideoloji ile, toplumsal olarak paylaşılan inançların *ifade edilişlerini* veya bu inançların; semboller, ritüeller, söylem veya diğer toplumsal ve kültürel pratiklerle *temsillerini* ayırmakta yarar vardır.

Elbette bu, dil ve düşünce arasındaki bağa ve inançların -burada tanımlandığı üzere- kavramsallaşma için dili ya da diğer anlamsal ifadeleri gerektirip gerektirmediğine dair daha kapsamlı bir soruyu beraberinde getirecek. Bu genel soru, çalışmanın kapsamının dışındadır. Pek çok psikologla beraber ben, zihnimizin dolayısıyla da inançların, dil kullanımı gerektirmesi-

nin yanında belirli inançların şekillenmek ve düşüncede kullanılmak için doğal bir dile gerek duymadığını varsayıyorum. (13)

Üçüncü bölümde söylem incelemesinin, bu ve takip eden bölümlerde açıklanan bilişsel kavramlarının kuramsal uygunluğuna dair "deneysel" kanıtlar bulacağız. İnanç sistemlerinin kuramsal incelemesinin ve diğer zihinsel temsillerin kendi içinde geçerli bir amacı olmasına rağmen multidisiplinler ideoloji kuramı öncelikle genel anlamda toplumsal pratikleri özelde de söylemi tanımlamak ve açıklamak için bu tür inançlar üzerinde çalışır.

İndirgemeci Bilişsellik Değil Bilişsel İnceleme

Bu bölümde, ideolojilerin birtakım "zihnî" yönlerini incelemeye başladık ve diğer bölümlerde de bu ilk kısma devam edeceğiz. Bu da fikirleri, inançları ya da ideolojileri sadece toplumsal etkileşim veya söylem açısından yeniden tanımlamayı hedefleyen indirgemeci tezlere karşı, zihnin kendi terimleriyle incelenmesi gerektiğini iddia etmem demektir. Bilişsel indirgemelere karşın tüm toplumsal etkileşim ve söylem, toplumsal yapılar kadar "gerçek" inşalardır ve bu nedenle insan zihninin ürünüdürler. Benzer şekilde toplumsal bir konum alıp bu inançların ve ideolojilerin kendi terminolojisiyle incelenmesi gereken önemli bir toplumsal boyutu olduğunu savunacağım.

Dolayısıyla felsefede ve sosyolojide olduğu gibi geleneksel ideoloji kavramını genişletmeye çalışırken bilişsel yaklaşım da ideolojilerin bileşenlerini, içeriklerini ve yapılarını bir dereceye kadar açıklayacaktır. Aynı zamanda birer inanç sistemi olarak ideolojilerin ilişkilerini diğer inanç türleriyle örneğin tutumlar, bilgi ve görüşlerle birlikte açıklar. Böyle hareket ederek multidisiplinler bir kuramsal çerçevenin bu ilk kısmını çizdim ve ideolojiler hakkında konuşmamıza imkân veren ilgili kuramsal kavramları ve bilişteki köklerini, ideoloji hakkındaki geleneksel çalışmalardan daha sofistike bir yolla planladım. Çalışmanın bu kısmı, diğer bölümlerdeki hedefim olacak.

3. BÖLÜM

TOPLUMSAL İNANÇLAR

Kişisel İnançlara Karşı Toplumsal İnançlar

İdeolojilerin her şeyden önce inançlara göre tanımlandığını ve bu tür inançların çeşitli şekilde düzenlendiğini gördük. Pek çok disiplinde ve özellikle politik bilişte, "inanç sistemleri" ideolojiler hakkında konuşmanın olağan yoludur. (1) "İnanç sistemi" gibi genel bir terimin sorunlarından biri, ideolojik olarak adlandırmak istediğim belirli inanç birliklerini tanımlamak için çok geniş olmasıdır. Gördüğümüz üzere insanların düşündüğü her şey inanç şeklinde adlandırılabilir ve bu nedenle daha ileri ayrımlar yapmamız gerekir. Nitekim aşağıdaki cümlelerde ifade edilen inançlar ideolojik olarak adlandırdığımız inançlara benzememektedir:

1. Su, 0 derecede donar.
2. Amsterdam, Hollanda'nın başkentidir.
3. Geçen hafta Valparaiso'da ders verdim.
4. Dondurma severim.
5. Krzysztof benim komşumdur.
6. Nikaraguali bir genç kız vardı/Jaguara binerken gülümseyen

İkinci kategori bir şekilde özel ideolojik "konum"larla veya grup çıkarlarıyla bağlantılı inançlar içerirken, günlük hayattaki pek az şey, geniş kapsamlı ideoloji terimine dâhil edilir. Bu tür "ideolojik olmayan" inançlar arasında, 1 ve 2'de olduğu gibi tartışılmaz gerçekler hakkında bilgi, 3'te olduğu gibi geçmiş tecrübeler, 4'te olduğu gibi kişisel tercihler, 5'te olduğu gibi günlük hayatın sıradan gerçekleri ve 6'da olduğu gibi beş mısralık esprili bir şiirin ilk iki mısrasındaki kurgusal ya da edebî "gerçekler" vardır. (2) Her yalıtılmış örnekte olduğu gibi "standartlar altı yorum"u dikkate almalıyız. Bu inançların ideolojik temelli olduğuna dair bir bağlam ya da metin oluşturmak çok da zor olmayacaktır. Bu, belirli bir alandaki bilgiye ve gerçek ölçütlere dayanan ortak "tartışılmaz gerçekler" kategorisi için de bir meseledir. Bu tür inançlar birkaç yüzyıl önce Galileo Galilei'nin Katolik Kilisesiyle tartışmasında olduğu gibi saldırıya uğrayabilir (ve "ideolojik" kabul edilebilir).

Epizodik ve Toplumsal Bellek

İdeolojilerin değerlendirilmesinde bir sonraki adıma geçebilmemiz için farklı inanç türleri arasındaki ayrımı tespit etmeye ihtiyacımız var. Psikolojide bu tür ayrıştırma; belleğin, epizodik ve anlamsal bellek gibi farklı bölge, kısım veya işlevleriyle ilgilidir. Epizodik bellek; şahit olduğumuz veya kendimizin de yer aldığı veya diğerlerinin söylemleri vasıtasıyla bilgi sahibi olduğumuz belleğin, somut olaylardan (gerçekler, olaylar, durumlar vb.) oluşan bir bölümüdür. Yani epizodik bellek, bireysel tecrübelerimizi depolar. Bu nedenle de ona "kişisel bellek" denilebilir. 3. 4. ve 5. cümleler epizodik bellekte saklanan kişisel inançlara örnektir. (3)

"Epizodik" veya "kişisel" bellek gibi terimlerin yalnızca farklı tür zihnî süreçlere, temsillere ve onların işlevlerine açıklık getiren kuramsal yapılar olduğu akılda tutulmalıdır. Bir önceki bölümde açıklandığı üzere, belleğin bu tür kuramsal

etki alanları, beynin farklı bölgelerine karşılık gelmek zorunda değildir (örneğin beyin lezyonları sonucunda meydana gelen kişisel tecrübelerin kaybolduğu belirli bellek kayıplarının gözlendiği durumlarda bile). Bu, bu bölümde ve kitapta kullanılan bilişsel kavramlar için çoğunlukla doğrudur: beynin, çok farklı seviyede ve türde kuramsallaştırmayı gerektiren nörolojik veya biyolojik özelliklerini yansıtmaya çalışmazlar. (4)

Başkalarıyla da örneğin grubun, kurumun diğer üyeleriyle veya tüm bir kültürle paylaştığımız ve bu nedenle de *toplumsal* (veya *sosyokültürel*) *inançlar* diye adlandırabileceğimiz inançlar vardır. "Dünya hakkındaki bilgimiz"in büyük bölümü toplumsal ya da kültürel olarak paylaşılan bu inançlardan oluşur. Bunların geneli bilişsel psikolojinin anlamsal bellek olarak adlandırdığı yerde konumlanır. Ancak *toplumsal bellek*ten söz edeceksek bu bilgi tümüyle kelimelerin genel anlamlarıyla alakalı değildir ve bu sebeple terimin standart herhangi bir anlamı kapsamında "anlamsal" olarak adlandırılmasına gerek yoktur. Yukarıdaki 1. ve 2. cümleler toplumsal olarak paylaşılan böylesi inançlara örnektir. (5)

İdeolojiler, ileride daha ayrıntılı tartışacağım üzere toplumsal inançlar dünyasına aittir ve bu nedenle sosyal bellekte yerleşiktir. Dolayısıyla eğer ideolojiler bir inanç sistemiyse biraz daha belirleyici olmamız ve bunların *toplumsal inanç sistemleri* olduğunu söylememiz gerekir.

Yani, burada geliştirilen kuram tümüyle bireysel ya da kişisel ideoloji diye bir şey olmadığını vurgulamaktadır. (6) İdeolojiler özünde toplumsaldır, yani, *grup* üyeleri veya insan toplulukları tarafından paylaşılırlar. (7) 15. Bölüm'de ideolojilerin toplumsal temellerini daha ayrıntılı tartışacağız ve hangi tür grupların ideoloji ürettiklerini bulmaya çalışacağız. Dolayısıyla sezgisel olarak otobüs durağında bekleyen insanlar bir tür "grup" değildir, aynı otobüsü birlikte bekledikleri için aynı ideolojiyi paylaştıklarını varsaymayız. Tabii ki tesadüfen aynı ide-

olojiyi paylaşıyor olabilirler. Diğer taraftan bir gösterinin içinde yer alan insanlar ideoloji paylaşmaya yatkın bir topluluktur, daha doğrusu kendilerini en başta bu gösteride yer almaya iten ideolojiyi paylaşmaktadırlar. Olsa olsa eylem hâlindeki grupların, siyasi partilerin veya sosyo-ekonomik sınıfların üyeleri bir ideolojiyi paylaştıkları varsayılan insanlardır. Bu nedenle bilişsel değerlendirmemizde, ideolojilerin toplumsal gruplar ya da topluluklar tarafından paylaşıldığını (paylaşılması gerektiğini ya da paylaşılageldiğini) bilmek elzemdir.

İdeolojiler, toplumsal grupların mülkü olmasına rağmen bireyler de *tıpkı* grup üyeleri gibi bir ideolojiye "sahip" olabilir ya da "içinde yer alabilir." Yani şahsen bir grup ideolojisini destekleyebilir, kabul edebilir ve gündelik yaşamlarında kullanabilir. Bu açıdan ideolojiler doğal dillere benzer. İngilizce, Çince veya Kiswahili gibi diller, toplumsaldır ve bir grup tarafından paylaşılan bilgi sistemleridir. Ancak bu, aynı topluluğun bireysel olarak başka dil bilmediği ve konuşmadığı anlamına gelmez. Benzer biçimde, grup ideolojileri olarak tanımlanan ideolojilerin bireysel biçimde (ve göreceğimiz üzere değişken) grup üyeleri tarafından *kullanıldığını* da söyleyeceğim. İdeolojilerin *paylaşımlı* doğasını bu şekilde formüle etmek; onların grup temelli, toplumsal boyutuna dikkat çeker ve ideolojilerin toplumsal üyelerinin gündelik (değişken) uygulamalarındaki rolünü hesaba katar. İdeolojileri sadece toplumsal pratiklerde "çalışır hâlde" görebildiğimiz, ayrıca dil sistemlerinin veya gramerlerin bildirgeleri oldukları için, bu ikisi arasındaki ilişki hem kuramsal hem de ampirik açıdan hayatidir.

İdeolojilerin veya diğer inançların toplumsal anlamda paylaşıldığını söylediğimizde bunun bir tür genelleme ve soyutlama olduğu hemen vurgulanmalıdır. Bu, toplumsal üyeler vasfıyla bireylerin ideolojilerinin ya da inançlarının tümüyle aynı olduğu anlamına gelmez. Tam tersine, her bir üyeye ait inancın ya da ideolojinin; bireyin toplumsallaşmasında veya

ideolojik gelişiminde işlevi olan kişisel bir versiyonu olduğu varsayılır. Bazı insanlar, ideolojinin tutarsız ve iptidai biçimine, diğerleri ("ideologlar") de ayrıntılı ve tutarlı bir biçimine sahip olabilirler. "İdeolojilerin kişisel biçimleri" kavramı, ampirik araştırmalarda sıklıkla karşılaşılan kişisel farklılıkları ve hatta çelişkileri de açıklar.(8) Tabii ki bu durum, paylaşılan toplumsal inançlar ve ideolojilerin olmadığı ya da bireysel anlamda değişebilen bilgi ve dil kullanımlarının sayıca fazlalığının dilbilgisini ortadan kaldırdığı anlamına gelmez. Asıl mesele, gruplardan ve onların bilgisinden ya da ideolojisinden söz ettiğimiz anda bu bireysel farklılıkları soyutlamamızdır.

Kişisel ve toplumsal inançlar arasındaki bu ayrım, pek çok bilişsel ve toplumsal sebepten ötürü kullanışlıdır. Bu ayrımı yapmaya iten en zorlayıcı sebep; grup üyelerinin, toplumsal inançların diğer üyelerin çoğunluğu tarafından *bilindiğini* farz etmeleridir. Söylemde bu, toplumsal inançların konuşur tarafından *var olduğunu farz etmesi* ve yeni bir bilgi olarak açıklayıcı biçimde ifade edilmemesi anlamına gelir. Bu bakımdan söylem, buzdağının meşhur ucu gibidir; ima veya farz edilen anlamların çoğu zihinsel konuşmada "gizlenmiştir". Gündelik hayatın çoğu gerçeği bu bakımdan konuşmada ve metinde her zaman varsayılır. Örneğin Bosna eski Yugoslavya'da, soykırımın ve iç savaşın yaşandığı bir ülkedir. Kültürler de paylaşılan bu tür inançlarla karakterize edilir. İleride daha ayrıntılı göreceğimiz üzere bir grubun ideolojisini tanımlayan, paylaşılan ve hafife alınan sağduyu gibi inançlar için de geçerlidir.

Sosyo-kültürel olarak paylaşılan inançlar daha çok niteliğe sahiptir. Örneğin, yukarıda kısaca ortaya konulduğu üzere, bu inançların çoğu *genel* veya *soyut* bir doğaya sahiptir. Yani bunlar, çoğunlukla somut gerçekler değil ancak gerçeklerin genel nitelikleridir. Eğer iç savaşın ne olduğunu ve genel özelliklerini biliyorsak bu bilgimizi, diğer insanlar hakkında konuşur ya da onları gözlemlerken kullanabiliriz. Bu nedenle

belirli iç savaşlar arasındaki ayrımlar soyuttur. Mantık terimleri açısından bu epizodik bilginin, toplumsal bilgi değişkenli edatlarla temsil edilebilirken, belirli değişmezlere sahip edatlar tarafından tanımlanabilen inançları içerdiğini, bunların bazı ayrıntılarına göndermede bulunduğunu söyleyebiliriz. İnançların toplumsal anlamda paylaşılması bunların pek çok farklı durumda kullanıldığını ima eder.

Genel İnançlar Karşısında Özel İnançlar

Bu noktada kişisel/epizodik ve toplumsal/genel inançlar arasındaki ortak ayrım ilk aksaklıkla karşılaşır. Örneğin Bosna'daki iç savaş bir taraftan belirli bir olayken bir taraftan da onun hakkındaki bilgi sadece kişisel değil büyük ölçüde paylaşımlı ve dolayısıyla toplumsaldır. Soyut ve genel değildir. Belirli bir mekân, zaman, katılımcı ve eylemle birlikte tanımlanır. Çünkü yukarıda yaptığım gibi Bosna'daki savaştan söz ettiğimizde, gerçekten bir iç savaş yaşandığını ve muhataplarımızın bunu bildiğini varsayarız. Öyleyse buradaki soru, hangi tür bilginin şahsın belirli eylemleriyle ilgili veya toplumsal ya da her ikisi birden olduğudur. Bellekteki "inanç sistemleri" içinde daha ileri bir ayrıma ihtiyacımız var mıdır?

Bu tarz daha ileri bir ayrım gerçekten yararlı olabilir. Bu, kişisel ve toplumsal inançların *her ikisini* de ileride, *belirli* (epizodik, bağlama dayalı) ve *genel* (soyut, bağlamdan bağımsız) inançlar olarak ayırabileceğiz demektir.

Nitekim, Bosna'daki iç savaşla ilgili inançlar, diğer genel ve daha çok soyut türden toplumsal bilgi, örneğin iç savaşlar hakkındaki genel bilgilerimiz gibi başkalarıyla paylaşılabilen ve varsayılan özel bir tür toplumsal inancın örneği olabilir. Belirli olay veya insanlar hakkında bu tarz paylaşılan toplumsal bilgi için kullanılabilecek bir başka terim "tarihsel bilgi"dir. Buradaki önemli husus, tüm toplumsal inançların genel, soyut veya bağlamdan bağımsız olmadığıdır. Aynı şekilde, epizodik bellekteki

kişisel bilgi, insanların kişisel deneyimlerini temsil eder, dolayısıyla tarihsel bilginin bir grubun, topluluğun veya kültürün belirli "müşterek" deneyimleriyle alakalı olduğunu söyleyebiliriz. Yahudi soykırımı bu müşterek grup tecrübeleri ve toplumsal bellekte paylaşılan temsilleri içinde prototipik olabilir.

Diğer taraftan benim kişisel bilgi sistemlerimde, örneğin arkadaşım Ruth'un dün yurtdışına gittiği gerçeği gibi somut kişisel deneyimlerim ve aynı zamanda Ruth'un arkadaşım, komşumun da profesör olduğu, alışverişimi Cumartesileri yaptığım vb. gibi bireysel yapıyla ilgili daha genel, soyut bilgiler bulunabilir. Bu da, somut, belirli olaylarla ilgisiz ancak ilişkilerin daha genel durumları (arkadaşlık gibi), alışkanlıklar veya bireysel özellikler hakkında bilgilerim var demektir. "Benlik" kavramı bu soyut kişisel bilgi çerçevesinde tanımlanabilir. Tüm bu durumlarda bu bilgi, tekil olaylara, eylemlere veya durumlara değil kişisel hayatımdaki pek çok örneğe uygulanabilir.

Bu tür genel kişisel inançlar, daha genel, toplumsal olarak paylaşılan inançlara benzer şekilde benim belirli toplumsal pratiklerimi yansıtabilir. Ama bunlar yine de kişisel bilgidir, çünkü benim grubumdaki veya kültürümdeki diğer insanların çoğunun benimle bu inançları paylaştığını düşünmem. Daha kesin şekilde, aile üyelerim, arkadaşlarım veya tanıdıklarım (veya ünlü olduğumda diğer pek çokları) bu inançlardan bazılarını bilebilir, benim kendi inançlarım son derece bireyseldir: beni tekil bir insan olarak tanımlar ve bir otobiyografiyi doldurabilir.

Genel Toplumsal İnanç Olarak İdeolojiler

Bu ayrımlar yapıldığında ideolojilerin, toplumsal olarak paylaşılan genel inançlar tarafından inşa edildiği varsayılır. Bu, onların belirli tarihsel olaylar hakkında inanç özelliği göstermemesi demektir. Bosna'daki iç savaş hakkındaki belirli, tarihsel bilgimiz ve fikirlerimiz ideolojilerden (milliyetçilik, savaş karşıtlığı vd.) etkilenmiş olabilir ama bunların kendileri

genel ve soyut anlamda ideolojilerin parçası değildir. Benzer şekilde, benim kişisel düşüncelerim ideolojilerden etkilenmiş olsa da bunlar bir grup tarafından paylaşılmaz, bu nedenle de ideolojilerin bir parçası değildir.

Yinelemek gerekirse, bu tanımlamayı dille karşılaştıralım: benim bireysel dil kullanımım tabii ki toplumsal olarak paylaşılan dilbilgisi ve söylem kuralları tarafından kontrol edilmektedir ama tümüyle dilin soyut bilgisinin bir parçası değildir. Tabii ki, ampirik olarak bir dili, dil kullanımlarının var olan ifade takımlarıyla tanımlarız ancak bu, dilbilgisi kurallarının, toplumsal olarak paylaşılan soyut sistemlerinin meselesi sayılamaz. Bu açıdan ideolojiler, dilin sonsuz "kullanımları"ndan çok dilbilgisiyle kıyaslanmalıdır.

Bir an için, bu tür kişisel inançları ve ideolojilerin bireysel "kullanımlarını" görmezden gelelim ama sonrasında bunların toplumsal inançlardan nasıl etkilendiklerini göstermemiz gerekecektir. Toplumsal ile bireysel arasındaki bu bağlantı hayatidir, çünkü toplumsal pratiklerin ve dolayısıyla söylemin büyük kısmı, doğası gereği belirli bağlamlardaki bir veya birkaç bireyin başarısıdır. Toplumsal pratiklerin veya söylemlerin ideolojik olduğunu veya ideolojilerin onlar tarafından üretildiğini açıklamak istiyorsak toplumsal ve bireysel, genel ve belirli grupla üyeleri ve soyut sistemlerle belirli sonuçları ve kullanımları arasındaki kuramsal ilişkileri kurmaya ihtiyacımız vardır.

Bilgi ve Görüşler

Bireysel ve toplumsal inançlar ve bellekte onlara karşılık gelen kaynaklar ve işlevler arasında böyle bir ayrım yaparken toplumsal zihni tanımlayan inanç türlerine dair daha ileri bir değerlendirmeye gitmeme izin verin.

Daha önce ideolojilerin, sıklıkla gruplara ya da üyelerine neyin iyi veya kötü, doğru ya da yanlış olduğunu söylediğinin varsayıldığını gördük. Bu, ideolojilerin *değer biçici inanç* ya da

görüşler olması demektir. Özellikle ideolojiler doğaları gereği toplumsal ve paylaşımlı olduğu için bir grubun *toplumsal görüşleri* özelliğini gösterir. Ve toplumsal inançlar genel ve soyut olduğu için bu toplumsal düşünceler de öyle varsayılır, örneğin feministlerin cinsiyet eşitsizliği hakkındaki genel düşünceleri gibi. Doğrusu, aşağıda daha ayrıntılı göreceğimiz üzere, ideolojiyi inşa eden toplumsal görüşler o kadar genel ve soyuttur ki, bir grubun özel-belirli toplumsal görüş kümelerini yani tutumları organize ederler. Dolayısıyla feminist bir ideolojideki cinsiyet eşitsizliğine dair genel düşüncelerin, pek çok sayıdaki daha belirli feminist tavrın, örneğin iş ayrımcılığı ve tacizi, eşit olmayan politik güç vb., temelini oluşturduğu farz edilir.

Toplumsal ve bireysel inançlar hakkında yukarıda yapılan bu ayrımın görüşlere de uygulandığı algısını oluşturur, diğer grup üyeleriyle paylaştığımız toplumsal görüşlerin yanı sıra epizodik bellekte depoladığımız kişisel olanlara da sahibizdir. Bu tür kişisel görüşler pek tabii grup bireylerinin tanımlandığı toplumsal görüşlerin etkisi altında kalmış olabilir. Açıktır ki, bu kişisel görüşler genel ("Dondurma severim", "Komşularımı severim") veya belirli, yani, belirli kişisel deneyimlerin değerlendirilmesi ("Geçen ay Valparasio'da ders vermekten keyif aldım") de olabilir.

Görüşleri karakterize edecek başka pek çok bilişsel veya söylemsel yol vardır. Tipik olan özelliklerden biri, (özel olmamak kaydıyla) görüşlerin bağlamsal veya grup ve topluluk içinde çeşitlenebileceğidir. Bundan dolayı, bir görüşün varlığı pek çok alternatifi olabileceği düşüncesini doğurur. Bu gerçeklik ölçütünü toplumsal bir görüşe uygulamak mantıklı bir sonuç vermez: "Daha başka göçmen istemiyoruz", doğru ya da yanlış sayılamayacak ancak düşünce sahibini yargılayabileceğimiz yabancı düşmanı bir görüştür. Görüşler belirli bir durum veya açıdan bir kişi veya gruba atfedilir, bu nedenle *bakış açısı* olarak da adlandırılır. Görüşler, bize dünya hakkında bir şeyler söyleyen inançlar

değildir, daha çok onlara sahip insanlar veya dünya hakkında insanların ilişkileri (yargıları) hakkında bir şey ifade ederler.

Görüş kavramını tanımlama girişimleri toplumsal olarak paylaşılan bir diğer büyük inancı, *bilgiyi* gündeme getirir. Görüşler neyi sevip sevmediğimizi, bizim için neyin iyi veya kötü olduğunu veya neyin yapılmasının iyi olup olmadığını tanımlarken bilgi, (bizim) ne düşündüğümüzle, neyin doğru ya da yanlış olduğuyla tanımlanır. Görüşler, değerlendirici inançlar vasfıyla, toplumsal olarak paylaşılan değerlere ve normlara dayanan, sosyo-kültürel bilgimizin toplumsal anlamda paylaşılan, gerçeğe dayalı inançlar olduğunu içeren, toplumsal olarak ifade edilen gerçek ölçütlere dayanan bir yargıyı gerektirir. Bu gerçeklik ölçütleri veya kanıt niteliğindeki kurallar gündelik sağduyu (güvenilir algı, güvenilir iletişim veya geçerli çıkarım), bilimsel, dinsel veya başka değerlendirici temelde doğruluğu ve gerçekliği toplumsal olarak inşa edilen toplumsal özellik, grup veya kültüre dayanabilir.

Gerçeğe dayanan inançlar doğru veya yanlış olabilir. Nitekim, "Lahey, Hollanda'nın başkentidir." önermesi gerçeğe dayanan bir inançtır ama yanlış çıkabilir. (9) Bir değerlendirmeyi ima etmez ve gerçek değeri "nesnel", genel kabul görmüş doğru bir ölçütle kurulabilir. Yanlış olduğunu düşündüğümüz, gerçeğe dayalı bir inanca sahip olan insanları tanımlarken bunu "inanmak" fiiliyle yaparız: "Larry, Lahey'in Hollanda'nın başkenti olduğuna inanıyor." Diğer taraftan bilgi gerçek bir inançtır ve burada uğraştığımız sosyo-kültürel bilgi toplumsal ve gerçekçi ölçütlere göre (sosyo-kültürel açıdan paylaşılanlara benzer biçimde) doğru, kültürel olarak paylaşılan gerçeğe dayalı inançlar içermektedir. Benzer biçimde, kişilerarası düzeyde, eğer birinin inandığı şeyin doğru olduğunu düşünüyorsak onun o şeyi "bildiğini" söyleriz. Diğer bir deyişle hem kişilerarası hem de toplumsal düzeyde değerlendirmede bilgi, paylaşılan gerçek inançlar ve bu tür inançların doğruluğunun

inşa edilmesinde kullanılan ortak ölçütlerle ilgilidir. Bu sadece ilk yaklaşımdır, bilginin tanımına ve (ideolojiler de dâhil) diğer inançlarla olan ilişkilerine tekrar döneceğiz.

Bilgi ve görüş arasındaki ayrım çok eskidir ve antik Yunan'da episteme ve doxa arasındaki karşıtlığa kadar gider. Bu bölümde, bir taraftan toplumsal olarak paylaşılan değerlendirici inançlar ve düşüncelerle diğer taraftan toplumsal olarak paylaşılan gerçeğe dayalı inançlar veya bilgi arasındaki ayrımın kuramsal açıdan faydalı olduğunu bulduk. Toplumsal görüşler, değerlere ve dolayısıyla toplumun ahlaki düzenine dayanırken, gerçeğe dayalı inançlar "epistemik düzen" diye adlandıracağımız yapıya dayanır, yani dünya hakkındaki inançların gerçek ölçütü altta yatan sistemdir.

Bu ayrım, dünya hakkındaki sağduyumuz ve yargılarımızla derinden bağlantılıdır. Bireyler sürekli, dünyadaki olaylar ya da nesneler hakkındaki inanç ve görüşler arasında ayrımlar yaparlar. Bunlar, kendilerinin kişisel veya toplumsal ilişkilerini, nesnelerin veya olayların özelliklerine, örneğin arzulanır oluşlarına göre duruşlarını ("tavır") gösterir. Örneğin insanlar, kürtaj hakkındaki *bilgileriyle düşüncelerini* birbirinden ayırır. Kültürel olarak hepimiz kürtajın ne olduğunu biliriz. Ama görüşler farklı insanlara ve gruplara göre çeşitlenir. İnsanlar bunu bilirler, söylemde kültürel bilgi çoğunlukla başka bir şeyi gerektirir, görüşler ise savunulmaya ihtiyaç duyar.

Bu ve diğer daha resmî ve felsefi ölçütlere rağmen bilgi ve görüş arasındaki ayrımı ortaya koymak çok zordur. Bazı insanların ve bağlamların "bilgi" olarak adlandırdığı şey başka insan ve bağlamlara göre "bilgi" olmayabilir. Görüşlerin, değerlendirici ifade özelliği gösteren önermelerle sunulduğunu söyleyebiliriz. Yani ifadeler, değerleri gerektirir oysa gerçeğe dayanan inançlar böyle değildir. Pek çok örnek için böyle bir ölçüt düzgünce uygulanabilir ama başka durumlarda değerlendirici olan ve olmayan ifadeler o kadar açık değildir.

Nitekim "Amsterdam, Hollanda'nın başkentidir" açık bir gerçektir ve "Amsterdam güzel bir şehirdir" ise bir görüştür. Ama bu, "Amsterdam uyuşturucunun başkentidir" ithamında olduğu gibi değerlendirici olarak kullanılmaz. Benzer biçimde açık bir gerçek ifadeyi "bir kasaba olmak"ı değerlendirici bir önerme olarak kullanabiliriz, "Amsterdam, New York'la kıyaslandığında sadece bir kasabadır"da olduğu gibi. Henry'nin bir hırsız olduğu (böyle hüküm giydiği) hükmünden bir gerçeğe ulaşabiliriz ve Henry'nin kim olduğuna dair bir fikrimiz olmayabilir ama aynı zamanda Henry'nin hırsız olduğu görüşüne benim fikirlerimden birini çaldığı için de ulaşabiliriz. Pek çok ifade birden çok gerçeğe dayalı veya tanımlayıcı ya da değerlendirici anlam ve kullanım üstlenebilir, "büyük", "ağır" veya "tehlikeli" örneklerinde olduğu gibi.

Bu, toplumsal olarak paylaşılan inançlar ve dolayısıyla sosyo-kültürel bilgi, toplumsal düşünce veya tavırlar arasındaki ayrım için de doğrudur. Nitekim sigara içmek genellikle "sağlığınız için tehlikeli" bulunur ve bu inanç, gerçeğe dayalı toplumsal bir inanç olarak değerlendirilir, genel kabul gören ölçütlere göre, örneğin Amerika'da başsavcılık tarafından yapıldığı gibi bilimsel deneyler veya istatistiksel kanıtlarla doğruluğu da kanıtlanabilir. Aynı zamanda sigara içmenin "sözümona" tehlikesiyle ilgili çeşitli toplumsal görüşler vardır. Feministler, cinsiyet eşitsizliğinin bir gerçek olduğu iddiasındadırlar ve delil gösterilen istatistikler bunu kanıtlar ama pek çok muhafazakâr erkek ve pek az kadın aynı fikirde değildir. Diğer bir deyişle, değerlendirmenin bir basamağında, toplumsal bilgi ve görüş arasındaki ayrım belirsizdir. İdeoloji de bu noktada söz konusu ayrıma dâhildir.

Epistemolojik Yaklaşımlar

Çağdaş epistemolojideki girift bilgi ve inanç tanımları, bilgi ve görüşler arasındaki ayrıma dair kesin bir kuramsal

ölçüt kurmada pek az yardımcı olur. Sıradan dil konuşurları kadar kuramcıların ustalığı neredeyse her zaman bu resmî tanımlamalara karşı örnekler sunar. Nitekim, A kişisinin bilgisi geleneksel olarak açıklanır, (a) *p* doğrudur, ve (b) A *p*'ye inanır. Ama bu aynı zamanda A'nın tahmininde şanslı olduğu düşüncesine (çoktan seçmeli bir sınavda örneğin) de kapı aralar ve p'ye doğru olarak inanıyorsa o zaman üçüncü bir koşula ihtiyaç duyarız (c) A,*p*'ye inanmakta haklıdır. Bu haklı çıkarım üstte sözünü ettiğimiz gerçek ölçütlere dayanmalıdır.

Bu tür felsefi soyut tanımların problemlerinden biri; gerçek durumların, ölçütlerin ve haklı çıkarmanın toplumsal ve söylemsel bağlamlarını görmezden gelme eğilimleridir. Bu, "Chandra o p'yi biliyor" ifadesinin gerçek *kullanımının* p'nin doğru olduğunu gerektirmemesi demektir, bu ifadeyi *ileten* (de) p'ye ve p için yeterli kanıt olduğuna inanabilir. Bu da, Chandra'nın bilgisi meselesinin konuşmacının bilgi sorununa dönmesi demektir, böylece A karesine döneriz. Öznelerarası toplumsal meseleler ve konsensüsün burada olaya dâhil olduğu anlamına gelir. Kişinin kendi inançlarında haklı çıkması gibi tarihsel ve kültürel değişiklik gösteren gerçeklik ölçütünün kabulünde de geçerlidir. Çağdaş kültürümüzde bu tür ölçütler "bilim"in ölçütleri olabilir ama bunların "nihai" bir temel önermedikleri de bilinmektedir. Özetle, bilginin (ve dolayısıyla görüşlerin) toplumsal ve kültürel ölçütleri her zaman bir şekilde ampirik açıdan teminat altına alınmış bilgi ve inançların bir parçası olabiliyorlar. Bu tür toplumsal bağlamların soyutlanması ve bilginin bağlamdan yalıtılmış bir tanımının bulunma çabaları, çözdüklerinden daha çok probleme yol açmaktadır.

Bunun sonucu olarak bu üçüz, bilişsel-toplumsal-söylemsel yaklaşımda "soyut" bilgiyle değil ancak gerçek kişisel ve toplumsal bilgi hakkında gündelik konuşma ve düşünceyle (A'nın *p*'yi bildiğini söylemesine dayanarak, eğer A, *p*'ye inanıyorsa dolayısıyla bunu ileten de inanmaktadır veya tüm

toplum bu *p*'ye inanmaktadır.) uğraşıyoruz. Elbette ki bu bilgiyi göreceli hâle getirir ancak bu görecelilikten kaçış yoktur. Gerçekte, ileten ve tüm bilen topluluk p hakkında yanılıyor olabilir (ve bu durumun gerçekleştiği pek çok tarihî örnek vardır) ama buna karar vermek için (topluluk dışından) konuyu bilen başka bir ileticinin öncelikle bu yanlışı kurması gerekir ki bu bilen iletici̇ye bilgi göreceli gelebilsin. Diğer bir deyişle insanlara (doğru) olarak sunulan bilginin durumu hakkında, ölçütü A'nın inançlarını doğru kabul eden inanmış bir toplumun konsensüsünden kaçabilmek için uygulamaya dönük ve kuramsal anlamlarımız yoktur. Dahası böylesi bir felsefi yaklaşım gerçek ve değerlendirilmeye muhtaç inançlar arasında bir ayrım sunmamaktadır, toplumsal olanlardan başka hangi ölçüt "Henry'nin bir hırsız olduğu" bilgisini doğrulayabilecektir?

Kültürel İnançlar Karşısında Grup İnançları

Bu yüzden bilgi ve görüş arasındaki bu kuramsal bulmacayı çözmek adına daha ileri yani *kültürel inançlarla* (veya toplumsal ya da daha basitçe "ortak" inançlar) *grup inançları* arasında bir ayrım yapmama müsaade edin, bu ayrıma ideolojinin daha ileri tanımında da ihtiyacımız olacak. "Kültür" ve "grup" kavramlarının her iksinin de temelde eksik tanımlanmasına (15. Bölüm'e bakınız) rağmen bu ayrımdaki esas nokta tüm bir toplumun ya da kültürün genel, hafife alınan inançlarıyla ve tüm kültür içerisinde çeşitli toplumsal grupların daha belirgin, sıklıkla da taraflı inançlarını ayrıştırmaktır. Aşağıda daha ayrıntılı göreceğimiz üzere ideolojiler tipik olarak ikinci grup inançlara aittirler. İdeolojilerin bu tür grup inançlarının temellerini biçimlendirdiğini varsayacağız.

Bu ayrıma ihtiyaç duymamızının en belirgin nedenlerinden biri de şudur. Üstte de ifade edildiği gibi toplumdaki bazı gruplar bilgi olarak sınıflandırılabilecek inançlara sahipken diğerleri (diğer grupların üyeleri) bu inançları yanlış veya en

azından sadece bir görüş olarak değerlendirmektedir. Eğer mesele buysa, bilginin bilişsel kuramı olduğu kadar tam da bu epistemolojik kuram istikrarsız bir girişim hâline gelmektedir. Tüm bilginin bir gruba ya da kültüre göre göreceli durumları için bilginin göreceli olduğu kuramına ihtiyacımız var. "Bizim" (grubumuzun üyelerinin) doğru kabul ettiği ve tüm üyeler tarafından paylaşılan her bir bilgi, başkaları tarafından yanlış veya herhangi bir fikir olarak öne sürülebilir.

İnançlar, bilgi ve görüşler arasındaki bu ilişkiyi ileride 11. Bölüm'de inceleyeceğiz, burada sadece kuramsal bir inşa olarak toplumsal zihnin tefrişi ve mimarisi hakkında genel bir değerlendirme yapacağım. Bu kuramın daha önceki biçimlerinde ideolojilerin toplumsal zihnin temeli olduğu kabul edilmişti. Bu, ideolojilerin, insan tutumlarını nasıl düzenlediğini açıklar, aynı zamanda *tüm* bilginin, sosyal bilişin ana parçalarından biri vasfıyla ideolojik olarak kontrol edildiğini de öngörür. Bu, özellikle farklı çıkarları ve hedefleri içeren toplumsal dünya ve bilgi gibi pek çok bilgi türü için geçerli olsa da makul bir varsayım değildir. Dahası, eğer tüm bilgimiz ideolojikse, ideoloji kavramı açıklayıcı gücünden pek çok şey kaybeder. İnsanlar dünya hakkında ne tartışmaya açık ne de ideolojik varsayılabilecek kapsamlı gündelik bilgiye sahiptir. Öyleyse nasıl oluyor da ideolojik sistem sosyo-kültürel bilgimizin bir kısmını kontrol eder ve düzenlerken diğeri kısımlarına müdâhil olamıyor?

Bu yüzden asıl mimariyi onun üstüne değil eğer dilerseniz, tekrar alta yerleştirmek istiyorum. İdeolojileri sosyal bilişin temeli olarak tanımlamak yerine şimdi genel, kültürel bilgiyi, ideolojiler de dâhil, tüm grup temelli inançların temeli varsayacağım. Bu tür kültürel ya da ortak kültürel temelli bilgi, kültürün tüm yetkin üyeleri tarafından (görsel olarak) paylaşılan (belirsiz) bilgi birlikleri olarak tanımlanmış ve bu üyeler tarafından gerçeğin ölçütlerini paylaşmalarına benzer şekilde doğru kabul edilmiştir. Bu aynı zamanda, "ortak bilgi" dağarcı-

ğını neden kültür olarak adlandırdığımızı da açıklar. Bu, grup üyelerinin eğer yetkin üyeler olmak istiyorlarsa, (toplumsallaşma, eğitim süreçlerinde ya da medya yoluyla vs.) öğrenmek zorunda oldukları bilgidir. Yukarıda öne sürüldüğü üzere bu, pek çok toplumsal durumda –örneğin etkileşim ve söylemdegereken ve tüm üyeler tarafından "bilgi" olarak adlandırılan türden bir bilgidir. Bu bilgi, dünyanın düz değil de yuvarlak olduğu ve (günlük algımızın tersine) güneşin etrafında döndüğündeki gibi "tüm kültür tarafından benimsenen" uzmanlık gerektiren (örneğin bilimsel) inançlar olabileceği gibi tartışmasız, ortak inançlar da olabilir. Bu kültürel bilgi kavramının toplumsal bir fenomene gönderme yaptığı da vurgulanmalıdır. Bu, tüm bireysel üyelerin bilgisi değil bir kültürel topluluk tarafından paylaşılan inançlar hakkında bir şeyler ifade etmektedir. Çocuklar, zihinsel engelliler ve kültürde yeni olanlar gibi (henüz) tümüyle yetkin olmayanlar bu kültürel bilgiyi kısmen paylaşırlar. Bu da, her bir üyenin tam kültürel yeterliği lazım olan, en azından etkin olmayan ve dolaylı (her bilgi her an etkin olmayabilir) kültürel bilgisiyle ölçülmesi demektir.

Bu kültürel bilginin tersine, tıpkı tüm kültürel topluluk tarafından kabul gören bilgide olduğu gibi, farklı gruplar kendileri için tartışılmaz bilgi oluşturabilirler. Bu grup bilgisi, ya genel kültürel ancak farklı uygulanan ya da gruba özgü ölçütlerle onaylanabilir. Bu tür bilginin en belirgin örnekleri bilimsel, uzmanlık gerektiren, dinî ve politik gruplara özgü olanlardır. İlginç bir şekilde bu bilginin büyük oranı genel kültürel bilgi üzerinde yapılanır çünkü aksi hâlde grup içi anlaşma, iletişim ve etkileşim mümkün olmaz. Bilimsel, teknik ve uzmanlık gerektiren bilgide olduğu gibi bir kısım bilgi ortak kültürel bilginin içine kısmen yayılır ya da onun yerini alır. Bu tür durumlarda doğrulama işlemi için gereken gerçeklik ölçütleri daha katı ve detaylıdır. Diğer taraftan dinler, bilgiyi (örneğin Tanrı) paylaşabilir ve dinî grubun dışındakiler tarafından

paylaşılmayan (inanç gibi) gerçeklik ölçütlerini benimseyebilirler. Ve nihayet, farklı sosyo-politik gruplar, toplum ve gruplar hakkında (henüz) ortak bilgiye dönüşmemiş, belirli türden bilgiye sahip olabilirler, örneğin cinsiyet eşitsizliği hakkında feminizmin, kirlilik hakkında çevrecilerin öngörüleri gibi. Öne sürüldüğü üzere, bu öngörülerden bazıları (ister bilimsel, ister dinî isterse toplumsal olsun) tüm kültürel topluluk tarafından benimsenebilir. Hatta bir grubun kendilerine özgü (örneğin istatistiksel kanıtlar, makinelerin kullanımı gibi) gerçeklik ölçütü tüm kültürel topluluğun gerçeklik ölçütüne dönüşebilir. Ve tersine tarihî bir dönemde kültürel olarak paylaşılan ortak bilgi tüm topluluk nezdinde yürürlükten kalkabilir, daha sonra "sapkın" olarak nitelendirilen gruplar tarafından devam ettirilebilir.

Kültürel bilgi ve grup bilgisi arasındaki ayrım tekrara dayanır ve tüm altkültürlere olduğu kadar kültürün kendisine de uygulanabilir. Tanımlama ve açıklamanın tarihî, kültürler arası ve evrensel derecesinde bir kültür için kültürel bilgi daha üst düzeyde belirli bir grup bilgisi olarak ortaya çıkabilir. Aynı gerekçelendirme "evrensel" bilgi yığınına yani tüm kültürlerin yetkin üyeleri tarafından paylaşılan inançlara da kapı aralayabilir. Yine, pek çok ortak ve gündelik bilgi (insanlar, vücutları, hava, doğa ve basit toplumsal ilişkiler hakkında) bu gündelik bilgi yığını adayı olabilir. Anneler ve çocukları, erkeğe karşı kadın, gençlere karşı yaşlılar, vücut organları, yiyecek vb. hakkında ortak inançları olmayan bir kültür hayal etmek zordur.

Benzer şekilde, kültüre karşı grup ayrımı daha alt derecelerde yani kültürler içerisinde de uygulanabilir. Gruplar ve bilgileri sıkça, alt kültürlere göre nitelendirilir. Belirli gruplar kendi bilgi sistemleri içerisinde ayrışabilirler. Yine benzer biçimde, gruplar ya da alt kültürler bir kültürün parçası olmak zorunda değildirler ama uzmanlar, akademisyenler, farklı dinlerin ya da politik ideolojilerin mensupları gibi, kültürel sınırlar etrafında yapılanabilirler.

Ne kültür ne de grup bilgisi iyi tanımlanmış kavramlardır. Genelde, kolektif olarak ya da sadece grubun bir parçası tarafından paylaşılan inançlar nedeniyle her bir kültürü ya da grubu kuracak etkili bir yol haritası olmadığı için bu iki kavramın anlamında belirsizlikler vardır. Ama bu kavramlar keyfi olmaktan uzaktır ve epeyce güvenilir bir test de söylemdeki *önsayıltılardır*. Kültürel bilgi, yetkin (yetişkin, aklı baliğ vd.) üyeler tarafından, böylesi bir bilgiyi öğretmeye hizmet eden didaktik ve pedagojik söylem haricinde, tüm söylemlerde ön koşuldur. Aynı şey grup bilgisi için de doğrudur, grup üyeleri (didaktik veya başlangıç söylemlerinde ya da propaganda gibi diğer gruplara yönelik söylemler dışında) tüm söylemlerinde ön koşulu ortaya koyabilirler.

Genel kültürel bilginin (daha ileri yapıları, işlevleri, edinimleri ve değişimleri ne olursa olsun) sosyal bilişin temeli olduğu varsayılacaktır. Diğer grup üyeleriyle etkileşim, iletişim ve karşılıklı anlayış gibi tüm belirli grup inançları bu tür bir kültürel bilgiyi gerektirir.

Bu nedenle kültürel bilgi, daha sonra göreceğimiz toplumsal olarak paylaşılan görüşler, tavırlar ve ideolojiler de dâhil olmak üzere tüm değerlendirmeci inançların temelidir. Örneğin farklı gruplar kürtaj, nükleer enerji ya da piyasanın devlet tarafından kontrolü hakkında farklı görüşlere sahip olabilirler ama bu farklı görüşler (farklı gruplarda olduğu gibi) kürtajın, nükleer enerjinin, devletin ve piyasanın ne olduğuna dair genel bilgiyi gerektirir. Diyelim ki Türkler hakkında ön yargı sahibi olmak için, en azından Türk kelimesinin bir dondurma ya da giyim markası değil de bir halk ve (bazı araştırmaların gösterdiği üzere) haklarında çok az şey bildiğimiz "yabancı" insanlar olduğunu bilmemiz gerekir. Diğer bir deyişle görüş farklılıkları yine de bilginin kültürel zeminine dayanan ortak bir temel içermelidir.

Kültürel ortak zemin kavramı ortak bilgi için de oldukça açıktır. Ancak, görüşler gibi diğer inanç türlerine uygulanıp

uygulanamayacağını merak edebiliriz. Görüşler, tanımı gereği, insanların hemfikir olmayabilecekleri türden inançlar olduğu için ilk bakışta bu mümkün görünmeyebilir. Ama genel epistemik düzendeki gibi kültürel olarak paylaşılan değerler adını verebileceğimiz ahlaki yargı kuralları gibi, tartışmasız görüşleri de içeren ahlaki bir düzen olabilir. Belirli toplumların yapısal anlamda kanunları olduğu gibi kültürler de grup sınırları içerisinde etkileşim, iletişim ve söylemi denetleyen ahlaki bir temele sahip olabilir. Yine, bu tür ahlaki kurallar, her değerlendirmeci konuşmada, eylemde ve etkileşimde zorunlu sayılabilir. Bunlar aynı zamanda kültürün tekil üyeleri tarafından ortaya çıkabilecek ahlaki sapmaya karşı yaptırımların da temelidir.

Aynı şekilde belirli bir grubun bilgisinin kültürel bilgiyi şart koşması gibi grup görüşleri ve altlarında yatan norm ve değerler kültürel olarak paylaşılan ahlaki düzeni gerektirir. Yukarıdan aşağı ya da aşağıdan yukarı ilerleyen dinamik burada da iş başındadır. Belirli bir grubun normları, değerleri ve görüşleri giderek tüm kültür tarafından paylaşılabilir ve tersi de mümkündür. Bir zamanlar kültürel olarak paylaşılan bir norm veya görüş sonra belirli bir grubun niteliğine dönüşebilir. Örneğin Hristiyanlık bir zamanlar Batı kültürünün ahlaki düzeninin yapıcısıyken şimdi belirli dinî gruplara indirgenmiştir. Ve insan haklarına dair temel normatif sistem 18. yüzyıl filozoflarına özgüyken şimdi Batı ve diğer kültürler tarafından geniş ölçüde kabul görmektedir.

Toplumsal zihnin şimdi yapılandırdığımız tüm mimarisi, ortak gerçek ve değerlendirici inançların kültürel temeline sahiptir. Bu kültürel ortak zemin tüm üyeler tarafından kabul edilmekte, tüm söylemlerde ve etkileşimlerde ön koşul olarak görülmektedir. İşte bu temel üzerinde farklı gruplar belirli bilgi ve görüş geliştirebilir, gerçekliğin veya inancın hegemonyasıyla ve hatta üyesi bulunduğu ve kısmen katıldığı kültürlerin genel ortak zeminiyle mücadele edebilir.

Aynı şey ideolojik mücadele için de geçerlidir. İdeolojilerin toplumsal inançların temeli olduğunun daha önce öne sürülmesinin yanı sıra bunlara belirli bir grubun toplumsal inançlarını da ilave ettik, bununla kastımız ideolojilerin toplumsal grup bilişinin temeli olarak da tanımlanabileceğidir. Bu durumda, bilgilerini olduğu kadar grubun görüşlerini ve tutumlarını da kontrol altında tutmaları tümüyle kabul edilebilir hâle gelir. Çünkü belirli bir grubun bilgisi, grubun çıkarları ve diğer özellikleriyle ilgilidir, bu bilgi mücadele ya da hâkimiyet süreçlerine dâhil olabilir.

Toplumsal zihni düzenlemenin bu yolu; toplumsal inançların, genel kültürel inançlar arasına dâhil olduktan sonra *o kültür için* artık ideolojik olmaktan çıkıp herkes tarafından paylaşılan, hafife alınan ve tartışılmayan sıradan bilgi ve görüşlere dönüşmesini ifade eder. Tabii ki başka bir kültür (ya da daha sonraki dönemlerde aynı kültür) bu tür düşünceleri ideolojik bulabilir. Diğer bir söyleyişle, ideolojiler her zaman bir kültür veya grup için spesifiktir ve dolayısıyla çekişme, yüzleşme ya da grubun veya kültürün dışından birinin bakış açısıyla en azından yüksek derecede değerlendirmeci kıyas gerektirir.

Bu ayrıca, bilgi ve diğer inançlar arasındaki *görecelik* sorununu da çözüme kavuşturur. Kesin bilgi, dolayısıyla nihai ölçütler olmadığını varsayarsak herhangi bir kültüre ilişkin göreceliğe de ihtiyacımız kalmaz, bilgi verili kültür için ve kültürün gerçek ölçütleri doğrultusunda doğru kabul edilebilir. Bu, üyeleri tarafından kendi inançlarının doğru diğerlerinin yanlış inançlar ya da sadece değerlendirmeci görüşler olduğunun iddia edildiği grup içi durumlarda da geçerlidir. Bilgi ve ideoloji arasındaki bilgiyle uğraşırken bu konuyu da (11. Bölüm'de) ele alacağım.

İnanç Biçimleri

Toplumsal zihnin içeriğine ve düzenine devam etmeden önce şimdiye kadar karşılaştığımız toplumsal inanç ve ayrımları özetlememe izin verin:

- kişisel inançlara karşı toplumsal olarak paylaşılan inançlar
- belirli inançlara karşı genel veya soyut inançlar
- belirli toplumsal inançlar ya da tarihî inançlar
- gerçek inançlara karşı değerlendirmeci inançlar (görüşler, tutumlar)
- gerçek ölçütlere karşı değerlendirmeci ölçütler (normlar, değerler)
- doğru, gerçeğe dayanan inançlara (bilgi) karşı yanlış inançlar (yanlışlar, yanılsamalar)
- (ortak zeminli) kültürel inançlara karşı grup inançları

Bu ayrımlar aynı zamanda inançların genel anlamda grup inançları (G-inançları) ve kültürel inançlar (K-inançlar) olarak tanımlandığını ve aynı şeyin bilgi ve görüşler için de doğru olduğunu vurgular. Genelde bilgiden bahsettiğimizde G-inançlarından değil K-inançlardan bahsederiz. Bilginin sonraki türü basitçe inançlar, görüşler, yanılsamalar, mitler, kurgu ve yanlış düşünceler olarak adlandırılan bir veya birkaç grup tarafından benimsenen türdür. İdeolojiler, göreceğimiz üzere, G-inançlarının temelini oluşturan genel, toplumsal inançlardır. Kültürel inançlar ise verili kültürün (fiilen) tüm gruplarının (fiilî) tüm toplumsal inançlarının ortak zeminini biçimlendirir.

Aynı zamanda, bu ayrımlar *nesnel* ve *öznel* (veya öznelerarası) bilgi ve inanç arasındaki klasik ayrımın toplumsal boyutuna dair bir çerçeve sağlar. Eğer nesnel bilgi herkes tarafından paylaşılan bu inançları içeriyorsa ve topluluğun gerçeklik ölçütleri açısından doğru olduğu gösterilebiliyorsa o zaman nesnellik, bir ya da birkaç grup ya da tüm kültür tarafından benimsenmesine bağlı olarak K-nesnellik veya G-nesnelliği olabilir. Bilgi kavramında olduğu gibi, nesnellikten söz ettiğimizde genelde K-nesnelliği kastederiz. Öznel inançlar, belirli bir birey, grup veya kültürle ilgilidir, bakış açısına veya tanımın

kapsamına bağlı olarak, tüm üyeler, gruplar ya da kültürler tarafından kabul görmeyebilirler.

Ayrımlar; yalnızca bilişsel ya da felsefi yorumların ürünü değildir, genelde belleğin, özelde ise toplumsal belleğin düzeniyle ilgili belirli hipotezlerdir. İdeolojiyi tanımlamak ve bilgi ile ideoloji arasındaki farklılıklara dair bilinen meseleyi halletmek için gereklidir. Dahası, farklı söylem yapılarını tanımlamada ve açıklamada kullanılır. Bilgi ve görüşler; söylemde farklı şekillerde ifade edilir ve sürdürülürler, farklı türden "kanıtlar"a ihtiyaç duyarlar. (10)

Doğal dilde ve ortak söylemde "inanç", "bilgi" ve "görüş" kavramlarının bizim yukarıda yaptığımızdan farklı kullanıldığını da gördük. Bir yandan da bu tür terimlerin günlük kullanımlarının bazı sonuçlarını açıklamaya çalıştık. Toplumsal inançlar hakkında yukarıda yapılan bilişsel ayrımların yerine, bunları söylemlerde ifade eden ya da kuran ayrımlar yaptık. "İnançlar" yerine, toplumsal hayata kattıkları farklı tür tanımlamalarla farklı söylemlere açıklık getirdik. (11)

Daha önce de tartıştığımız üzere bu tür söylemsel indirgemeciliği benimsemeyişimizin pek çok nedeni vardır. Bilişsel ayrımlar, söylem tanımlarına nazaran göreceli sergilenebilir ancak dil kullanıcıları toplumsal inançların farklı türlerine dair bilgilerini her zaman açık etmeyebilirler. *Söylemde inançların kendileri ile inançların ifade edilişini dikkatlice ayırmak çok mühimdir.* İkincisi, sadece toplumsal belleğin yapısını örtmekle kalmayan, kişisel inançları ve tecrübeleri de içeren bağlamın sınırlayıcı işlevlerinden biridir.

Yine yukarıda gerçeğe dayanan inançların, tıpkı onları temsil eden önermelerinin olması gibi, doğru ve yanlış bulunabileceği de varsayılmıştı. Yine de gerçek değerlerin, sadece iddiaların faydacı bağlamında ve söylemde inançların gerçek durumlarına ve ifadelerine uygulanabileceği tartışılabilir. "Lahey, Hollanda'nın başkenti midir?" gerçeğe dayanan bir

inancı ifade eder ama bu "inanç"a doğru ya da yanlış demenin bir anlamı yoktur. Aslında soru, "Lahey'in Hollanda'nın başkenti olduğu" inancının doğru mu yanlış mı olduğunun bilinmemesini gerektirir. En fazla, Lahey'in Hollanda'da bir şehir ve Hollanda hükûmetinin ve parlamentosunun makamı olduğu bilgisine dayanarak inancın *muhtemelen* doğru olduğu söylenebilir. Bu tür bir ihtimal, inancın doğru olduğuna dair şüpheyi de gösteren, "belki" vb. ifade kipleriyle belirtilebilir. Diğer bir deyişle, gerçeğe dayanan inançlar sadece doğru veya yanlış değildir ama aynı zamanda muhtemelen doğru veya yanlıştır. Resmî anlamda, sadece bunlar ön koşullar değildir ama iddia edildiği takdirde bağlamsallaşmış bir söylemde asıl (doğru veya yanlış) koşullara dönüşebilecek ön koşul işlevleridir. Özetle, eğer doğru ve yanlış inançlardan konuşmaya devam edeceksek, toplumsal zihnin gerçeklik durumu bilinmeyen ama gerçeğe dayanan inançları ön plana çıkarabileceğini söylemek gerekir. 3. Kısım'da sosyal bilişin söylemsel ifadelerine döneceğiz.

Sonuçta, hem kişisel hem de toplumsal görüşler, görüş ayrılıklarının altını çizer, yani başkalarına karşın benim görüşlerim diğer taraftan da başka gruplara karşın bizim grubumuzun görüşleri vardır.

Tutumlar

Tutum terimini; grupların genel ve toplumsal olarak paylaşılan değerlendirmeci inançları (görüşleri) anlamına gelecek şekilde kullanacağım. Daha doğrusu tutum terimini; nükleer enerji, kürtaj veya göç gibi belirli, düzenlenmiş toplumsal paylaşımlı inanç bütünlerine gönderme olarak kullanacağım. Bu da, toplumsal psikolojide bazen kafa karıştırıcı kullanımının aksine; kişisel fikirlerin, özel ya da genel tutum olarak adlandırılmaması demektir. Bireyler tıpkı toplumsal bilgiyi paylaştıkları ve dili bildikleri gibi toplumsal bir tutumun "içerisinde

yer alabilir" ya da onu paylaşabilir. Bir dakikalığına, tutum teriminin örneğin genel iç savaş kavramına değil de Bosna'daki *bu iç savaş* gibi toplumsal olarak paylaşılan *bir kısım* görüş demetlerine karşılık gelebilme ihtimaline kapı aralayacağım. Toplumsal görüşler ve bu nedenle de tutumlar, gruplar arasında değişebildiği için, tek bir dinle tanımlanan kültürlerde olduğu gibi eğer toplumsal görüş demetleri tüm kültür tarafından paylaşılıyorsa kültürel tutumlardan da bahsedeceğiz. (12)

"Tutum" Kavramının Vazgeçilmez Oluşunun Nedeni

Bazı sosyal psikologlar geleneksel tutum kavramını, biliş karşıtı temellerde eleştirmiştir. İnsanların ilk andan itibaren tutum benzeri davranışlara sahip olageldiği ve bu tutumların insanların eylemlerini ve söylemi kontrol altında tuttuğu fikrine itiraz etmişlerdir. Bu eleştirmenlere göre, görüşler ya da tutumlar "var olagelmezler" ya da en azından "belirlenmiş" zihnî temsiller değildirler. Dahası, bu akademisyenler, görüşlerin kendi söylemsel yapısında tanımlanması gerektiğini vurgularlar. Onlara göre görüşler, dil kullanıcılarının katıldığı bir tartışmada veya diğer katılımcılarla girdiği farklı etkileşimlerde bağlamla birlikte değişebilir. Görüşlerin formülasyonundaki bu çeşitlenmeleri için tutum yerine, söylemsel "dağarcık" kavramı öne sürülmüştür. Nitekim tutumlar zihinsel manada "var olagelseydi" bir tür retorik yapıda veya bir tartışmada aktif biçimde temsil edilmeleri gerekirdi. (13)

Daha önce vurgulandığı üzere, bu durumun kuramsal açıdan neden savunulamaz olduğuna dair pek çok tartışma vardır ve konunun ayrıntılı tartışması kitabın konusunun dışındadır. Bu yüzden tutumlara yaklaşımın reddine dair birkaçına yer vermek yeterli olacaktır.

a) Daha genel ifadelerle, söyleme dayalı olarak bilişin yeniden formüle edilmesi, düşünme ve söylemin temel özelliklerini tanımlama ve açıklamada hataya düşen (davra-

nışçı değilse de) etkileşimci bir indirgeme türüdür. Eğer tüm "gözlenemeyen" zihinsel varlıklar ortadan kalksaydı, bilgiyi, kuralları ve tabii diğer tüm bilişsel kavramların yanında söylem anlamını da yok saymamız gerekirdi. Dahası, etkileşim ve söylem yapıları soyut ve dolayısıyla gözlenemez. Bu, (toplumsal kuramda) insanların davranışlarını açıklamada kullandığımız grup, güç, eşitisizlik, toplum ve kültür gibi uygulamaya dayalı ve kuramsal diğer "gözlenemeyenler" için de geçerlidir. Sonuçta, "gözlemlenebilirlik" bir ölçüt olsaydı ne eylemin, söylemin, toplumun ortak ve kuramsal incelemesi ne de insanların zihinlerinin anlaşılması mümkün olurdu.

b) Gündelik ve akademik gözlem ve açıklama için pratik ve kuramsal "zihin" terimini, yerine ciddi bir alternatif bulmadan ortadan kaldırmak sadece mantığa aykırı değil aynı zamanda tutarsızdır. Bu, elbette zihinlerin toplumsal bir yapı olduğu, insanların beyinlerinin belirli ve karmaşık bir unsuru vasfıyla var olmadıkları anlamına gelmez. Zihnin etkileşimci, söylemci veya yapısalcı indirgemesi insanın düşünürken, inanırken ve görüş sahibi olduğunda gerçekte neler yaptığını açıklamayacaktır.

c) Görüşler ve dolayısıyla toplumsal (olarak paylaşılan) tutumlar, ayrımcılığın önyargılarda kendini göstermesinde olduğu gibi söylemden daha fazla toplumsal pratiklere yol açar. Diyelim ki önyargıyı konuşma dağarcığından silmek bu ayrımcılığın önyargılara "dayanabileceğini" veya tüm pratik, toplumsal ve kuramsal amaçlarla ayrımcı davranışta bağımsız "var olduğunu" inkâr etmek demektir. Dahası, toplumsal görüşler ve tutumlar derece derece ortaya çıkar, değişir, "sabitlenmemiş"lerdir. Grup düzleminde çeşitli uygulama bağlamları boyunca kısmen durağan kalabilirler.

d) Ortak ve kuramsal anlayışa göre, insanların ve grupların, bunları konuşmada ve diğer toplumsal pratiklerde ifade etmeseler de görüşlere ve inançlara "sahip oldukları" varsayılır.

e) İnsanların genellikle bir görüşün oluşumunu ve ifadesini farklı bağlamlara uyarlamaları, altta yatan kişisel görüşün farklı durumlarda aynı kalacağı anlamına gelmez. İnsanların sıklıkla "görüşlerini değiştirmediklerini" bu sebeple de ikna ve retorikte çuvallayabileceğini biliyoruz. Bu özellikle bağlamdan bağlama ya da insandan insana değişmeyen toplumsal olarak paylaşılan görüşler için geçerlidir.

f) Görüşlerin kendi geçici formülasyonlarına indirgenmeleri toplumsal etkileşimin ve grupların temel durumlarıyla uyumlu değildir. Bu toplumsal üyeler, inançların "ortak temel"ini paylaşıyor olabilirler. Zihinsel inançları reddeden radikal sosyal yapısalcılık, kendi iddialarıyla çelişir ve inançları (ve ideolojilerle kültürü) tekil bağlamlarda etkileşim hâlinde bulunan bireylerin benciliğine indirger.

g) Tabii ki bir grup tarafından paylaşılsın ya da paylaşılmasın kişisel *görüşler* belirli toplumsal durumlar veya bağlamlar edinebilir. Ama bu zihinsel olarak temsil edilmedikleri anlamına gelmez. Daha sonra göstereceğim üzere insanlar, zihinsel modellerde bir olay hakkında kendi şahsi, yerel bilgi ve görüşlerini temsil ederler (7. Bölüm'e bakınız). Modellerde (şahsi) görüşlerin bu temsili; bağlamsal değişimi açıklar, bu görüşlerin ifade edildiği söylem ve diğer toplumsal pratiklerin sağlam zeminine dair açımlama getirir. Zihinsel model kuramı, toplumsal olarak paylaşılan tutumların varsayılmasına karşı tüm itirazları açıklar ve indirgemeci "söylemselliğin" doğasında olan pek çok sorun burada görülmez. Bu

nedenle zihinsel modeler; paylaşılan toplumsal görüşlerin veya tutumların görece durağanlığına, zamanla değişebilmelerine rağmen izin verir, öte yandan da bireysel, bağlamsal çeşitlenme ve tekillik sağlar.

h) Nihayet, "dağarcık" veya "retorik zihinsel yapılar" gibi alternatif öneriler özgün yapılarına ve durumlarına bağlı olarak tanımlanmadan bırakılırlar veya gerçekte insanların "sahip olageldikleri" (gözlemlenemeyen!) bir şeye indirgenirler. Bunlar bilgi veya inancın yapısıdır, bu nedenle de zihinseldir. Nihayetinde dağarcıkların havada ya da insanların ağızlarında uçuştuklarını varsaymıyoruz. Eğer insanların konuşmayı ve metni anlamasına ve ifade etmesine izin verseler, dilbilgisi, söylem kuralları ve hatta bilgi ve diğer inançlarda olduğu gibi bunları insan zihninde konumlandırmaktan başka seçeneğimiz kalmaz. Klasik tutum kavramı, pek çok diğer kusurunun yanı sıra tutum yapılanmasının ve ifadesinin söylemsel ve toplumsal tabiatını büyük ölçüde inkâr eden ve tutum ifadesinin bağlamsal biçimlerinin hakkını vermeyen geleneksel sosyal psikolojiyi doğal olarak bitirmiştir. Yine de kurunun yanında yaşı da yakmanın, bu görüşlerin ve tutumların "var olageldiğini" inkâr etmenin, bunların yalnızca zihinsel somutlamalar olduğunu ve ancak söylemsel formülasyonlarda bulunduklarını iddia etmenin bir anlamı yoktur.

Tutumların varlığını gözlemlenemedikleri için inkâr etmek, her iki iddia hakkında doğrudan kanıt bulunmadığı için böyle bir varlığı doğrulamak kadar aptalcadır. Bu zihnin *tüm* durumları için geçerlidir. Pratik ve kuramsal olarak varsayılırlar çünkü kendi şartlarında gerçektirler: insanın nasıl ve neden "anlamlı" ve "amaçlı" hareket ettiğini, konuştuğunu açıklamaktadırlar. Tutumlar, çok güçlü ortak öz farkındalığı

da açıklarlar: insanlar düşündüklerini, şeyleri nasıl bildiklerini ve onları sergilemeseler veya farklı koşullarda farklı biçimlerde ifade etseler de bu konularda görüşlere "sahip olduklarını" bilmektedirler. İnsanlar genellikle başkalarıyla hemfikirdirler ve belki de bu nedenle görüşlerini gruplar hâlinde açıklarlar. "Sessiz çoğunluk" her zaman ifade edilmese de aynı ya da benzer tutumlar gösteren insan topluluğu olarak tanımlanır. Bunda, insanların farklı bağlamlarda (değişken biçimde) kullanılabilen daha genel toplumsal bilgileri kadar bağlamsal açıdan değişebilen bilgileri olduğuna dair ortak ve kuramsal varsayımdan daha fazla somutlaştırma bulunmaz.

Özetle tam anlamıyla durumlarını, iç düzenlerini, bilişsel ve toplumsal işlevlerini daha iyi açıklayan geniş bir kuramsal çerçeve olmadığı müddetçe "tutum" yararlı bir kavram olarak kalacaktır. Örneğin göç veya nükleer enerji hakkındaki görüş yığınlarını, biçimleri veya konuşma dağarcığını azaltmak, tanımlama ve açıklama düzeylerini karıştırmak, altta yatan açıklayıcı yapılar içerebilen insan eylemlerinin ifadesini görmezden gelmek ve ortak gözlemlerle kuramsal bir alternatif olmaksızın mücadele etmektir. Bu aynı, göremediğimiz için açlığın "var olmadığını" söylemeye benzer. Ancak biz insanların bir süredir yemediklerini gördüğümüz ve bize söyleyebildikleri için aç olduklarını biliriz, aynı şekilde açlıktan dolayı kendilerini kötü hissettiklerini veya fakirliğin, zenginlerin daha da zengin olmasından kaynaklandığını düşündüklerini de söyleyebilirler. Dolayısıyla görüşler, açlıktan daha az gerçek değildirler ve söylemde ya da toplumsal pratiklerdeki ifadelerine indirgenmemelidirler.

Bu öz ve tamamlanmamış tartışmayı toparlarsak, tutum kavramını ortadan kaldırmayı gerektirecek bir temel bulamayız. Tam tersine özellikle ideoloji kuramı düzgün incelendiğinde böyle bir kavramın gerekliliği görülecektir. İnsan gruplarının toplumsal olarak paylaştıkları görüşlerin "ortak zeminine", grup üyelerinin etkileşim, işbirliği ve hatta farklı bağlamlarda

toplumsal pratiklerini nasıl düzenlediklerine dair açıklık getirir. Yine de *asıl* ihtiyacımız olan ve daha geleneksel tutum araştırmasının eksikliğini duyduğu şey, tutumlara ait iç düzenin daha ayrıntılı bir değerlendirmesidir. Benzer biçimde, farklı bağlamlarda toplumsal olarak paylaşılan görüş ve tutumlarla bireysel olanların daha ayrıntılı incelenmesine de gerek duyulur. Tabii ki hangi toplumsal durum ve yapıda, grupların geliştiği ve davranışlarını değiştirdiğini ve bunun sebebini ortaya koymalıyız. Nihayet, evet, metinde ve konuşmada açıklanan ve formüle edilen genel, belirli, bireysel ve toplumsal görüşleri açıklamalıyız. Bu, ilerleyen bölümlerin hedeflerinden birkaçıdır.

Toplumsal Temsiller

Şimdiye kadar genel inanç kavramını; kişisel olana karşı toplumsal, belirli olana karşı genel, gerçeğe dayanana karşı değerlendirmeci ve gruba karşı kültürel inançları tanımlamak için kullandım. Bilgi ve tutum sistemleri olarak bu inançlar pek çok şekilde, örneğin belleğin düzenleyici uygulamalarından metinler, senaryolar, çerçeveler gibi şema benzeri yapılarla düzenlenebilir. Özellikle *toplumsal olarak paylaşılan inançların düzenli birliklerine* (bilgi, tutum, ideolojilere vd.) uyarlanabilecek genel bir kavram edinmek adına bundan sonra toplumsal inançların kurucu unsuru olan *toplumsal temsil* terimini kullanacağım.

"Toplumsal temsil" kavramı farklı biçimlerde sosyal psikolojide ve diğer sosyal bilimlerde kullanılmaktadır. (14) Ancak burada, "toplumsal temsiller" terimi özellikle toplumsal olarak paylaşılan inançların düzenli birlikleri için tercih edilecek. Bu durumda bilgi metinleri ve tutumlar da ideolojiler gibi toplumsal temsil örnekleridir. Bir sonraki bölüm bu toplumsal temsillerin iç yapıları ve daha ileri seviyedeki özellikleriyle ilgilenecek. Bilişsel yaklaşımın gerekli boyutlarından biri sadece zihinsel temsillerin yapılarını değil özellikle bunların toplumsal kazanım, kullanım ve değişim süreçleri ve yöntemlerini tanımlamaktır.

Habitus

Özellikle sosyolojide habitus (görünüş), genellikle kısmen özerk kısmen de toplumsal yapıların bir parçası olan toplumsal pratikler için "yapılanmış tavırlar"ı tanımlamak adına paylaşılan temsilleri simgelemek için kullanılır. (15) İdeoloji kavramıyla yaptığım gibi habitus bazen bu tür tavırlar sergileyen aktörlerin yaratıcı, etkin kullanımını vurgulamak adına üretici bir gramerle birlikte kullanılır. Bilişsel açıdan çok yetersiz tanımlandığı için bu terimi ilerleyen kısımlarda kullanmayacağım. Kavram, bu bölümde kullanılan toplumsal temsil (sistemlerinden) veya sosyal bilişten kesinlikle daha az açıktır. Dahası "tavır/eğilim" kavramının tanımı psikolojik açıdan dolambaçlı değilse de yetersizdir çünkü bilişsel yapıların, diğer bilişsel temsillere göre ayrıntılı açıklanması gerekirken, bunları kendi (toplumsal pratiklerde olduğu gibi) "çıktı"larıyla tanımlar. Örneğin, toplumsal bir eğilim olarak önyargı "ayrımcılık yatkınlığı" şeklinde değil; sözlü aşağılama, yalanlama (Irkçı değiliz ama...) gibi zihinsel yapılara göre açıklanmalıdır.

Sosyal Biliş

Bundan sonra sosyal biliş terimini, toplumsal olarak paylaşılan zihinsel temsillerin ve toplumsal bağlamlarda kullanım süreçlerinin birleşimi anlamına gelecek şekilde kullanacağım. Bu kullanım, Avrupa'daki toplumsal temsiller, kimlik, sınıflandırma ve grup içi ilişki yaklaşımlarından farklı olarak Amerika'da yaygın daha bireysel, bilgi işleme temelli yaklaşıma dayanan günümüzün sosyal psikolojisindeki, "sosyal biliş"ten ayrılır.

Bu kitapta, sosyal bilişle bu (ve diğer) yaklaşımların bir bütünleşmesini savunuyorum. Bu da toplumsal inançların, eylemlerin zihinsel temsillerinin ve süreçlerinin diğer taraftan da sosyal bilişin ve özellikle de ideolojinin; toplumsal durumlarda grup üyeleri vasfıyla aktörlere ve toplumsal işlevlerine göre fark edilmesi demektir. (16)

Toplumsal bellek temsilleri ve süreçleri üzerine güncel çalışmaların bilişsel psikolojiye ait yaygın bilgi işleme metaforunu kullanması; bunun sadece bir metafor olduğunu bildiğimiz ayrıntılı işleme kuramları, alternatif yaklaşımların sağlayamadığı iç görüyü sunduğu sürece sorun değildir. Aynı zamanda bu metaforun kullanımı, zihnin toplumsal olarak yapılandığını, kullanıldığını, dolayısıyla zihinsel temsillerin tüm gruplara ve grupların üyelerine göre de tanımlanması gerektiğini gösterir, bizi insan zihnine tümüyle bireysel bir yaklaşımdan alıkoyar.

İdeolojiler: Bilişsel Bir Yaklaşım

Yukarıda geliştirilen, kısmen günümüz psikolojisine kısmen de onların esnetilmesine dayanan bu fikirler, ideolojilerin doğasına dair bilişsel geçici bir tanıma bağlamsal araçlar kazandırır. Takip eden bölümde özellikle ideolojilerin toplumsal boyutlarıyla ilgili olanlarını ayrıntılı bir şekilde ele alacağım. Tüm kavramsal tablonun şimdilik sadece bir kısmını çizdik.

İfade ettiğimiz üzere, ideolojiler sadece "inanç sistemleri" olarak adlandırılamazlar çünkü ne genel anlamda ne de "ideoloji" kavramına mahsus şekliyle ideoloji sayılan pek çok inanç çeşidi vardır. Bireysel, bağlamsal ve doğaçlama olmadıkları ancak bir tür topluluk tarafından toplumsal alanda paylaşıldıkları için ideolojileri toplumsal zihinde konumlandırmalıyız. Nihayet belirli ideolojilerin kontrolü dışında tutulması gereken bu tür toplumsal paylaşımlı inançları, yani kültürel olarak paylaşılan, özellikle kültürün ortak epistemik zeminine dair inançları belirledik.

İdeoloji kavramına en çok yaklaştığımız an, onu topluluklar ya da gruplar tarafından paylaşılan toplumsal inançlar bağlamında tanımladığımız andır. Bu da ideolojinin gerçeğe dayanan ve değerlendirici inançlar, yani bir gruba ait bilgi ve görüşler toplamı olduğu düşüncesidir. Daha önce de gördü-

ğümüz üzere ideolojiye dair ortak ve akademik yaklaşımların sıklıkla kullandıkları biçim de budur.

Bu bölüm, ideolojilerin "doğası" ile ilgili basit bir soruya cevap vermelidir: Bunlar, sınıfların ve grupların belirsiz konumlanmış metafiziksel sistemleri değil, grup üyeleri tarafından paylaşılan dolayısıyla insanların zihinlerinde sağlam biçimde yerleşmiş zihinsel temsil biçimleridir. Nitekim ideolojiler insan, grup veya toplum "üstünde" ya da bunların "arasında" bir yerlerde bulunamaz, üyelerin zihinlerinin bir bölümünü oluştururlar. Ancak yine de bu, onların *bireysel* ve *sadece* zihinsel oldukları anlamına *gelmez*. Tam tersine tıpkı diller gibi ideolojiler de zihinsel oldukları kadar da toplumsaldırlar. Bu bütünleşik sosyo-bilişsel inceleme benim ideolojiye yaklaşımımı karakterize eder. Daha toplumsal ve eleştirel bir incelemede değerler, kimlikler, ilişkiler, hedefler, durumlar ve belirli tür toplulukların gücü açısından tanımlanan ideolojilerin toplumsal, siyasi ve kültürel boyutlarını değerlendireceğim.

Grup İnançlarının Temeli Olarak İdeolojiler

Ben yine de ideoloji kavramını, kuramsal açıdan daha uygulanabilir hâle getirmek için sınırlayacağım ve ideolojilerin toplumsal gruplar tarafından paylaşılan inançların *temeli* olduğunu söyleyeceğim. Diğer bir deyişle resmî bir sistemin temel önermelerine benzer şekilde, ideolojiler bir grup tarafından paylaşılan, grubun belirli bilgi ve görüşlerini (tutumlarını) kontrol eden ya da düzenleyen genel ve soyut inançları içerir. Şeklen ideolojileri kuran önermeler, çeşitli toplumsal yaşantılar hakkındaki farklı bilgi ve görüşlerden elde edilir. Örneğin eğer etnik önyargılar göçmenlerin ve azınlıkların insan hakları, göç, uyum, eğitim, iskân, kaynaklara ulaşımına vb. aitse o zaman ideolojik inançlar da "Biz temelde onlardan farklıyız", "Biz onlardan üstünüz", "Onlar bizim için tehdittir", "Bizim norm ve değerlerimize saygı duymuyorlar", "Biz hoşgörülüyüz" vb.

genel önermeler tarafından biçimlendirilir. Daha sonra ideolojik şemalarda bu tür önermelerin nasıl düzenlendiğini göreceğiz.

Tahmin edileceği üzere, bu tür basit ideolojik inançlar her bir grup için genel, soyut ve hatta epey görecelidir. Gündelik toplumsal hayatın her bir ayrıntısıyla uğraşmazlar ama grubun temel boyutlarını ve diğer gruplarla ilişkilerini hayata geçirirler. Tümüyle grup için işlevsel olmalı, varlığının ve temsilinin tüm durumlarını yansıtmalıdırlar.

Benim kuramımın ilk biçiminde ideolojileri değerlendirmeci inançların temeli olarak sınırlamıştım. (17) Bunun nedeni ideolojilerin, bir grubun karakteristiğini sergilemesi yani kendileri ve diğer gruplar hakkındaki görüşlerini hayata geçirmesiydi. Ancak, toplumsal zihnin kültürel temeline dair ortak ve genel bilgiyi bir kez yerinden edince ideolojiler de grup bilgisinin temeli kabul edilebilir. Bu da sadece belirli değerleri değil grubun gerçeklik ölçütlerini de somutlaştırdıkları anlamına gelir. Örneğin Hristiyanlar, Tanrı'nın var olduğuna dair temel bir inancı paylaşırlar. Feministler de kadınların, toplumsal kaynakları paylaşmada eşit olmadığını varsayar. Çevreciler de kirlilik ve insan-doğa ilişkilerine dair temel bilgiye sahiptir. Bu, "özel ilgilere" sahip özel grupların niteliklerine dair genel inançlardan bazıları genel kültürel ortak zeminin bir parçası hâline gelirler.

İdeolojilerin, grupların görüş ve tutumlarını etkilediği açıktır. Paylaşılan görüşler grubun etkileşimi, birlikte hareketi ve yeniden üretimi için önemlidir ve bu yargılar, gruplar arasında değişken değerleri ve genel prensipleri gerektirir. Rekabet, mücadele ve eşitsizliği tanımlarlar. Peki bu, belirli grup bilgisi için de geçerli midir? Geçici olarak şu durumu varsayacağım: Eğer gerçeğe dayanan inançlar bir grup tarafından paylaşılmışsa o zaman grup, ideolojik temel edinecek kadar toplumsaldır. Gerçeklik ölçütü de gruba özgüdür çünkü diğer türlü inançlar ortak kültürel temelin bir parçası olur. Bu nedenle inancın bilimsel söylemde ve iletişimde kanıtlanma

ve kabul edilme yöntemiyle politikada, dinde, kurumsal iş hayatında, kitle iletişimde hatta günlük hayattaki süreçleri birbirinden farklılık arz eder.

Yine de bu çok belirgin odağa rağmen tüm belirli grup bilgisini ideolojik saymak tuhaftır. Bu, grup çıkarlarının dâhil olduğu, dünyanın nasıl anlaşıldığını belirleyen dinî ve siyasi ideolojiler, dinler ve hatta eyleme dönük gruplar için doğru olabilir. Peki ama doktorların tıbbi, avukatların hukuk bilgileri ve bizim akademik bilgimiz? Bazı durumlarda grup dışı kaynaklı bir rekabet, çekişme ya da mücadele olmaz. Ancak profesyonel bilgi, pek çok araştırmanın ve gündelik tecrübenin gösterdiği üzere, uzmanlar ve elit güç için sembolik bir kaynaktır. Dikkatle korunur ve grubun çıkarlarına hizmet eder. Nitekim bilginin kendisinin doğası ve edinilme, değişme, dayanma ve kullanma yollarının içten içe ideolojik olması da akla yatkın bir düşüncedir. Dolayısıyla vücut hakkında bilimsel olarak "doğru" tıbbi bilgi sadece dinî ve gündelik bilgilerle mücadele etmez aynı zamanda gerçeklik ölçütlerini ve diğer kuralları somutlaştırır, bundan ötürü de tıbbi uzmanlığın ideolojisine dönüşür. Bu tür bir bilgi suistimal edilmiş, insanları kontrol altında tutmak için kullanılmış ve uzmanlığın yeniden üretimi için gerekli koşulları oluşturmuştur. (18) Yine de meslek bilgisi bir bütün olarak içsel ve işlevsel anlamda altta yatan ideolojik kurallara göre şekillenir.

Daha önce öne sürüldüğü gibi bir grubun temel değerlendirme ölçütleri, dolayısıyla da toplumsal inançları bütün olarak toplumda giderek daha çok benimseniyorsa, inançlar gruba özgülüğünü kaybeder ve ideolojik olmaktan çıkarlar. Kültürel ortak zeminin parçası hâline gelirler. Tabii ki bu, kültürel zeminin "ideolojik" ilan edilmesi anlamına gelmez. Çağdaş dünyada giderek açık şekilde, tüm kültürler çatışabilir, rekabet edebilir ve çıkarlara sahip olabilir, dolayısıyla paylaştıkları ortak zemin ve temel kurallarının evrimi diğer kültürlerle karşılaştırıldığında ideolojik olabilir. Diğer deyişle, bilgi ve diğer

toplumsal inançlar göreceliyse ideolojiler de görecelidir.

Eğer genel bir kültür, üyelerinin ortak algılarını tanımlayan, genel kabul görmüş, tartışmaya kapalı inançlara sahipse o zaman bu tür inançları ideolojik kabul etme eğiliminde oluruz. İdeolojiler hemen göze çarpmıyorlar ve ortak algıyı tanımlıyorlarsa daha etkilidirler. Buna karşılık ideolojileri; grupların çıkarları, ilişkileri, mücadeleleri, hâkimiyetleri ve belirli dünya görüşleri ile ilişkilendiren kuramla çelişir. Toplum ve kültür içindeki belirli bir grup ortak zemindeki toplumsal inançlara kafa tuttuğunda ya da kültürler arası mücadele gerçekleştiğinde ortak kültürel zeminin ideolojik olduğunu anlayabilir ve değerlendirebiliriz demektir. Başka bir deyişle, görecelik kuralı devreye girer: ortak kültürel zemin sadece değerlendirmenin daha üst düzey, mukayeseli, evrensel ve tarihî düzleminde ideolojik olarak adlandırılabilir. Eğer kültürün tüm üyeleri, örneğin Tanrı'nın varlığına inanıyorsa o zaman bu tür bir dinî inanç ideolojik olmaktan çıkar ve *o kültür içerisinde* paylaşılan bilgiye dönüşür. Bu da o kültür içerisinde farklı düşünen, mücadele eden ve bu noktada alternatif üreten gruplar olduğu anlamına gelir.

Diğer taraftan, eğer belirli ortak zeminli inançlar belirli baskın bir grubun çıkarları içindeyse diğer gruplar tarafından da kanıksanıyor, üstü kapalı kabul ediliyor ve tartışılmıyorsa o zaman farklı gruplar ve çıkarları arasında ayrım yaparız. Dolayısıyla bu durumda böyle ortak inançlar, tek bir grubun topluma ve kültüre tümüyle empoze ettiği inançlar olur.

Bu, ortak zeminin söz konusu parçalarının zaten ideolojik olduğunu öne sürer ama yine de bunu, bir kültür ve toplumda farklı grupların çatışan çıkarlarını ayırabildiğimiz daha üst düzey bir aşamada gerçekleştirebiliriz. Tümüyle homojen bir toplum içerisinde ortak temelli inançların algılanması ve düşünülmesi mümkün değildir. Bir grup, ortak temelin tüm grupları ilgilendirmediğini fark eder etmez bu inanç bütünleri ideolojik ilan edilecek ve belirli baskın bir grupla (örneğin beyazlar, erkekler)

ilişkilendirilecektir. Grup inançlarının çeşitli yollarla (genellikle güç, hegemonya, telkin vb.) kültürel inançlara dönüşmesine benzer şekilde tersi de gerçekleşebilir, bir grubu oluşturan bireyler genel kabul görmüş inançlarla mücadeleye giriştiklerinde karşıt görüşler ve dolayısıyla kendi direnç ideolojilerini geliştirirler.

İdeoloji bilgisindeki bu toplumsal kısıtlamanın daha sonra da ele alınması gerekir. İdeolojiye bilişsel açıdan yaklaştığımızda bile toplumsal ve kültürel bir temel atfetmemiz ilginçtir. Toplumsal açıdan bu; toplumsal etkileşim, paylaşım, konum, düzenleme ve sıklıkla da kurumsallaştırma gerektirir. Tümüyle "safi" bilişsel bir açıdan (tabii böyle bir şey varsa) "toplumsal zihin"den söz etmek için öncelikle tüm bilişsel temsilleri bireylerle sınırlamayıp bir şekilde "pek çok zihne" dağıtmamız gerekir. Bu, -örneğin algı, söylem ve etkileşim arasında- yine toplumsal boyutu zorunlu hâle getiren bilgi değişimini gerekli kılar. İkinci olarak ve daha ilginci biz, toplumsal ve kültürel kısıtlılıkları temsil eden grup üyeleri tarafından paylaşılan toplumsal zihnin tam da bu zihinsel içeriklerini, mimarisini ve organizasyonunu varsayarız. Toplumsal ve kültürel şartlara başvurmadan "bilgi"yi tanımlayamayız; aynı şey, tutumlar ve ideolojiler için de geçerlidir. Dolayısıyla paylaşılan inançların sosyo-kültürel bir mesele olduğundan değil de ortak kültürel bir zemin oluşturduğundan bahsediyorsak bu durum zihnin, toplumsal belleğin temelinin, toplumsal olanlar da dâhil diğer inançların nasıl temellendiğini ve düzenlendiğini açıklar. Benzer şekilde, farklı toplulukların üyelerinin geliştirdiği, paylaştığı, kullandığı daha belirli grup inançları bu genel ortak zeminle ve diğer grupların toplumsal inançlarıyla ayrışır.

İdeolojilerin bilişsel durumu ve konumlarıyla ilgili ilk izlenimleri edindik. Bir sonraki zorunlu adım bu tür ideolojilerin nasıl göründüğünü, düzenlendiğini ve temelleri biçimlendiren diğer toplumsal inançlarla (grup bilgisi ve tutumlarla) ilgisini incelemek.

4. BÖLÜM

YAPILAR VE STRATEJİLER

Tanımlama Biçimleri

Eğer ideoloji kuramının ortaya koyması gereken bir şey varsa bu, ideolojilerin *yapıları*dır. Daha önceki ideoloji yaklaşımları şu basit soruyu sürekli görmezden gelmiştir: Eğer ideolojiler varsa neye benzerler? Tipik bileşenleri, ideolojilerin yapı taşlarını ve farklı modellerde nasıl bütünleştiklerini açıklamak için karmaşık bir yapısalcılığa gerek yoktur. İdeolojiler, "düşünce sistemleri" ile "toplumsal çıkarlar" arasında, herkesin her istediğini üzerine yansıtabileceği bir yerde dururken, analitik bir belirsizliğe terk edilirler.

Yapıya dair bu tür sorular olağandır, bir fenomeni tanımlamak, incelemek ve açıklamak her şeyden önce onun yapısını ve işlevlerini belirlemek demektir. Bu tür incelemeler, *durağan-yapısal* veya *dinamik-süreçsel* olabilir. İlki, çağdaş dilbilgisinden öğrendiğimiz kadarıyla, daha geniş birimlerdeki prensipleri (kuralları, normları ve diğer düzeni) olduğu gibi yapısal bileşenleri ve birimleri de açıklar. Daha dinamik bir yaklaşım psikoloji, mikro-sosyoloji ve konuşma çözümlemesindekine benzer biçimde gerçek süreci, hareketi veya yöntemi

yani toplumsal aktörlerin veya dil kullanıcılarının yaygın olarak zihinsel temsilleri, eylemleri veya söylemleri nasıl "gerçekleştirdikleri" gibi yapılanmanın zihinsel veya etkileşimsel dinamiklerini ortaya koyar.

Yapısala Karşın Stratejik İnceleme

Bundan böyle, tanımlamada karşımıza çıkan bu alternatif biçimlerle, yapısal ve stratejik yaklaşımlara göndermede bulunacağım. İlki, nesneleri tamamlanmış ürünler olarak ele alır, ikincisi de nesnelerin nasıl yapıldığını ve yorumlandığını inceler. Bu yaklaşımlar, birinin dil felsefesine, söylemine, etkileşimine veya bilişine göre temelde farklı ve doğru alternatifler veya aynı fenomene dair bütünleyici yollar olarak görülebilir. Yapısal yaklaşım daha soyut, bağlamdan bağımsız ve görece toplumsal aktörlerin ne bildiğini veya stratejik düşüncelerin ürününü ve sonucunun ne olduğunu dikkate alır. Daha stratejik yaklaşım toplumsal aktörlerin, düşünürlerin veya dil kullanıcılarının somut durumlarda gerçekte ne *yaptığını* açıklıyor gözükmektedir. (1)

Bu noktada psikolojide; tıpkı konuşma çözümlemesinde ve sosyal bilimlerdeki gibi ilk, yapısal evreden sonra dinamik, stratejik yaklaşım daha popüler bulunmaktadır. İfade edildiği üzere, bu yaklaşımlar yine de tamamlayıcıdır. Her şeyden önce, her ikisi soyuttur, soyut kategorilerle ve benzer tür kurallarla yönetilir. Hatta, bilişsel süreçlerin ve toplumsal etkileşimin dinamiklerini incelediğimizde biz de incelenen şeyin ne dolduğuna bağlı olarak kuramsal yapılarla, soyutlamanın çeşitli derecelerinde çalışırız. Dolayısıyla psikologlar bağlam, önerme, zihinsel temsil, ağlar ve bunların üretim ve anlamadaki zihinsel yönlendirmeleri gibi bilişsel birimlerle çalışırken konuşma incelemecileri de eylemler, dönüşler, hareketler ve konuşmadaki ardışıklara bağlı çalışırlar. Ne bilişsel psikologlar ne de eylem ve konuşmayı inceleyenler "gerçekliğin" fiziksel,

psikolojik, duyumsal dereceleriyle uğraşırlar. İnşa süreçlerine ya da yöntemlerine dair herhangi bir soyut açıklama, toplumsal aktörler gibi bilgi işleyicileri tarafından bilinen ve kullanılan yapı birim ya da bileşenlerini gerektirir.

Stratejik yaklaşım; konuşmacıların, hangi yapıların az veya çok biçimlendiğini, hangi yapısal prensiplerin ve kuralların, stratejik bir yapıyla bağlantılı olduğunda (zihinsel ve toplumsal) kaynak vasfıyla ulaşılabilir olduğunu bildiklerini farz eder. Bu açıdan yapısal ve stratejik yaklaşımlar, bilişin ve etkileşimin çeşitli fenomenlerinin tanımlanmasına yönelik bütünleyici yaklaşımlardır.

Benzer yorumlar, bir taraftan kavramsal yapıtaşları ve prensipleriyle yapısal, diğer taraftan da gerçekteki işleyişi, yeniden üretimi, biçimlenişi veya değişimiyle stratejik süreçler olarak değerlendirilebilecek gruplar, organizasyonlar, grup ilişkileri ve toplumlar gibi daha karmaşık toplumsal bütünlükler için de yapılabilir.

Soyuta Karşı Uygulama Yeterliği

Burada iki yaklaşım arasında daha temel bir ayrım vardır. Yapısal yaklaşımlar, ideal biçimler ve modeller çizerken daha soyut ve bağlamdan bağımsız olmayı ve çeşitlenmeyi, "sapmaları" ve "hataları" görmezden gelme eğilimindedir. Çağdaş yapısal ve üretici gramerler ile ilk psikolinguistler genelde bu yaklaşımı benimserler. Bilişsel psikoloji, sosyo-dilbilim ve konuşma incelemesindeki yeni yönelimlerin etkisiyle bireysel ve bağlamsal biçimleri ile "hataları" da dâhil olmak üzere aktörlerin gerçekte ne düşündüğü, ne söylediği veya ne yaptığına dair devam eden süreçlere ve yöntemlere odaklanmak adına bu tür soyut normatiflikten vazgeçildi.

Dinamik yaklaşım, gramerlerin veya (tartışma ve kurgulamaya dair) diğer yapısal kuramların, "dil" ve "söz" ya da "yeterlik" ve "performans" arasında yaptıkları kuramsal ayrım

yerine insanların stratejik olarak nasıl düşündüğüne, konuştuğuna ve hareket ettiğine odaklanır. Bu, onların çeşitli hedefler takip ettiklerini, aynı zamanda üretimin ve anlamanın farklı seviyelerinde çalıştıklarını gösterir. Süreç içerisinde de bellek kusurları ortaya çıkar, hatalar yaparlar, kafaları karışır ve kısa çözümlere yönelirler. Bu "noksanlara" rağmen genelde bunları tamir edebilir ve bilgiyi hızlıca tekrar yorumlayabilirler. Özetle, belirli bağlamda, sıklıkla başka insanların da olduğu ortamlarda bir şey söylemek ve yapmak gibi, şaşırtıcı orandaki işlerin üstesinden amaçladıkları şekilde gelirler. Bu açıdan metni anlama yöntemleri bu konuşmaları ve etkileşimi anlamaktan pek de farklı değildir. Her ikisi de pratik yeterlik ve yeteneğin yanı sıra soyut ve normatif yeterlik gerektirir.

Düşünmenin ve eylemin dinamik süreçleri, yalnızca insanlar daha soyut yapıları ve kuralları bildikleri ve paylaştıkları sürece mümkündür. Genelde cümlelerin, cümle dizilişinin, eylemlerin veya etkileşimlerin nasıl yapılandığını, nasıl kabul gördüğünü veya nasıl anlaşıldığını az çok bilirler. Bu tür bilgi ve yargılar sadece devam eden bir diyalogda sergilenmez. Bazen daha soyut, bağlamdan bağımsız yollarla uygulanır çünkü içerdikleri bilgi tek bir durumla sınırlı değildir ama genel, bu yüzden de soyuttur. Söz konusu durum onlara potansiyel olarak sonsuz sayıda farklı algılar, söylemler, eylemler üretme ve yorumlama imkânı sunar. Özetle, yapısal ve stratejik yaklaşım, düşünceye, söyleme ve etkileşime dair görece farklı odaklara sahip de olsa her zaman birbirini gerektirir ve kapsamlı bir bakış her ikisini de bütünleştirebilir.

Sosyal Bilişin Yapı ve Stratejileri

İdeoloji yapıları sorununa bir önceki bölümde açıklandığı gibi grup üyeleri tarafından toplumsal olarak paylaşılan inançların altında yatan çerçeveler olarak bakmamız bu genel arka plana terstir. Bu tür ideolojiler soyuttur, dolayısıyla "yapısal"

yaklaşımlar daha uygun görünmektedir. Söylem ve eylemin tersine ideolojiler, her bir belirli toplumsal bağlam ve tek bir konuşur ve söyleyiş tarafından şekillendirilme açısından yerel olarak üretilmezler. Her an değişmezler ve tekil alıcılara stratejik olarak uyarlanamazlar. Tam tersine belirli toplumsal, grup temelli işlevleri yüzünden, birçok durumda pek çok grup üyesi için görece *durağan* ve *bağlamdan bağımsız* bir kaynaktır. Yine bu açıdan ideolojiler, farklı bağlamlarda iletişim kuran yetkin tüm dil konuşurlarına uygulanan soyut bilgi sistemleri şeklinde tanımlandıkları için gramerlere benzerler.

Diğer taraftan, eğer bağlam kavramını, örneğin grupları, kurumları, gücün toplumsal ilişkilerini, tarihî gelişim gibi toplumsal yapıları içerecek biçimde geniş anlamda kullanırsak ideolojiler tabii ki bağlam-hassasiyetlidir. Daha önceki tanımlarına göre ideolojiler, bu tür değişimlerin görece yavaşlığına rağmen (geniş) toplumsal "bağlam"ların bir işlevi olarak biçimlenir ve değişir. Kafa karışıklıklarından kaçınmak için bu geniş, ortak "bağlam" kavramını kullanmayacağım, bunun yerine sosyolojik "toplumsal yapı" veya toplumsal "makro-bağlam" kavramını kullanacağım.

Bu ideolojilerin görece durağanlığı ideolojilerin *kullanımlarının* ve *ifade edilişlerinin* değişken, stratejik ve bağlama duyarlı olmadıkları anlamına gelmez. Tam tersine kuram, ideolojilerin ifade edilişlerinin bireysel, toplumsal aktörlere ve stratejik anlamda duruma göre nasıl uygulandığını açıklamalıdır. Bu nedenle belirli bir durumda var olmamış gibi görünebilirler. Yani, cinsiyetçi erkekler her durumda sürekli cinsiyetçi şeyler söylemezler. Bir yandan toplumsal pratiklerdeki ideoloji *ifadeleri* bağlamsal olarak yönetilirken diğer yandan ideolojilerin tıpkı paylaşılan diğer toplumsal temsiller gibi görece durağan olması gerekir.

Bu tür bir durağanlık, farklı durumlarda grubun farklı üyelerinin sahip olduğu ideolojilerin bilişsel ve toplumsal

işlevleri ışığında zorunludur. Grup içi işbirliği, devamlılık, eylemin güvenirliği, yargı, başarılı grup üyeliğinin nitelikleri ve toplumsal pratikler belirli bir durağanlık olmadan imkânsızdır. Dil kullanıcılarının az veya çok durağan bir dilbilgisi olmadan konuşup anlayamayacakları gibi grup üyeleri de ideolojilerin, aralarında en durağan sosyo-bilişsel yapı olduğu bilgi ve tutum gibi toplumsal temsiller olmaksızın günlük pratiklerini gerçekleştiremez ve toplumsal yargılar veremezler.

Diğer taraftan az veya çok durağan temsiller, gruplar ve üyeleri tarafından elde edilmeli, değiştirilmeli veya ortadan kaldırılmalıdır. Bu değişim süreçleri yavaş da olsa tabii ki daha dinamik bir doğaya ihtiyaç duyar. İdeolojiler de dâhil tüm yapılar, toplumsal bağlamlar tarafından etkin biçimlendirilmelidir.

Şemalar

Yapısal inceleme, dilbilim ve söylem incelemesinde iyi bilinen ve epey karmaşık bir uygulamadır, genelde bilişin yapısal yönü özelde de sosyal biliş bu kuramsal karmaşada daha mütevazı bir derecede yer alır. Uzun ve kısa süreli bellekle, epizodik ve anlamsal bellek arasındaki ayrımlarla birlikte zihnin bütün mimarisinin, epeyce basit bir yapı olduğunu gördük. İnançlar, çeşitli şemalarla düzenlenebilecek, (benzer şekilde basitleştirilmiş) önermelerle veya ağlarla temsil edilebilirler.

Bu şematik yaklaşım dilbilimdeki yapısal incelemenin yalın bir kopyasına benzer. Genelde bu tür bir şemanın yapısı, kullanımı veya değişimleri göstermek adına ihtiyaç duyulan daha dinamik bir boyut bakımından eksiktir. Yine de insanların nesneleri, sahneleri veya olayları nasıl algıladıklarına; cümleleri ve hikâyeleri nasıl ürettiklerine, anladıklarına, nasıl böyle davrandıklarına dair bilginin, bu tür şematik modellerle açıklığa kavuşturulması gerekir. İnsanlar, tıpkı toplumsal yapılardaki gibi bir sandalyenin, hikâyenin, kişinin ve grupların yapısının

ideal, soyut veya prototipik şemasına sahiptir. Psikolojide, diğerlerinin yanı sıra olay, insan ve hikâye şematiği arasındaki ayrım ve vurgu standart bir uygulama hâline gelmiştir. (2)

Ortak, naif bilginin bu şeması genellikle, belirli bir düzen ve hiyerarşide bütünleştirilebilecek, çeşitli bağlantı unsurlarına izin veren birden çok karakteristik kategoriden meydana gelir. Cümlelerin üretici gramerlerinde olduğu gibi bu tür yapılar, bir üst boğum, birkaç uç ve ikincil (dâhil edilen) kategorileri temsil eden birkaç alt seviyede boğuma sahip ağaç benzeri (doğrudan) grafikler şeklinde sunulur.

Burada tanımlananın gerçek dünyaya ait nesneler değil bu nesneler hakkındaki toplumsal olarak paylaşılan, geleneksel ve kültürel bilgi yani zihinsel yapılar ve temsiller olduğunu akılda tutun. Bu yapıların, sosyo-kültürel bilginin düzenlenmesini açıkladığını ve sadece soyut olduğunu tekrarlamaya gerek yok. Ama pek çok alternatifteki gibi, yapılar keyfi olmak zorunda değildir; anlamanın, söylemin ve eylemin amprik fenomenini açıklamasına ihtiyaç vardır. Bazı bilgi yapıları, bazı insanların diğerlerinden nasıl daha iyi algıladığına, konuştuğuna ve eylemde bulunduğuna da açıklık getirir. Hiyerarşik bir yapı, üst ya da yüksek derecedeki belirli kategorilere ulaşmada ve uygunluktaki farklılıkları açıklamada bu şekilde düzenlenmeyen yapılara göre daha iyidir.

Yine de zihnin düzeninin, beynin sinirsel modeline yakın bir açıklaması; uyarılmaya hazır oluşun çeşitli aşamalarında yer alan (sinirsel) boğumlara veya yollara dair alternatif kuramsal açıklamalar sağlayabilir. Eğer kuramsal anlamda bunların bilgi işleme, düşünme, konuşma ve anlamaya açıklık getirmedeki tanımlayıcı gücü aynıysa, simgelem biçimlerinden daha fazlası olamazlar. Bu da işlemenin daha ayrıntılı alt seviyelerinde, temsilin ve işlemenin sinirsel modellerinin daha değişken, yüksek, karmaşık derecelerde ise soyut şema gibi bilginin diğer temsili biçimlerinde kuramsal açıdan daha kullanışlı olması demektir. (3)

Aynı şey belki de şemaların gerçekte işlenmesinde de geçerlidir, kelimeleri, cümleleri anlama ve eylemleri gerçekleştirmede olduğu gibi epeyce yüksek ve karmaşık bir seviyede, insanlar bilgiyi doğrusal olarak işler. Yine de bu tür görevlerin her seviyedeki tüm karmaşıklığına dair tam bir açıklama istediğimiz müddetçe, işlemenin, bağlantıcı kuramın tercih edeceği şekilde, "büyük ölçüde paralel" olmaya ihityaç duyduğunu varsaymalıyız. Eğer, söylem üretimine ve (fonetik, fonolojik, sözlükbilimsel, sözdizimsel, anlamsal, üslupsal, eylemlerarası, faydacı, bağlamsal vb.) kavrayışa açıklık getirecek tüm seviyeleri ilave edersek bu inançlarla ilişkili işlenen yapıların sayısı artar, biz de bu süreçlerin eşzamanlı yönetilmesi gerektiğini varsayarız. Ne yazık ki inanç sistemlerine uygulandığında, bu tür eşzamanlı sinirsel süreçler ve "temsiller" hakkında çok az şey biliyoruz.

Kodlar

Toplumsal temsillerin yapısal tanımlamaları, özellikle de olayların ve eylemlerin yapılarını ifade etmeyi hedeflediklerinde daha dinamik bir biçim alabilirler. Dolayısıyla *kod* kavramı, bilinen diğer sayısız olayın yanında örneğin, doğum günü kutlamak, erginlenme töreni, markete gitmek veya bir üniversiteye kaydolmak gibi kültüre dair sterotipik olaylar hakkında insanların bilgisini açıklamak için çok geniş anlamda kullanılır. (4) Kod metaforunun öne sürdüğü gibi bu tür bilgi, mekân, zaman, sahne, olaylar ve eylemler dizisine, bunlarda yer alan tipik ya da seçmeli aktörlere –sınıflardaki öğrenciler ve profesörler, hava seyahatindeki pilotlar, uçuş görevlileri ve yolculara- göre temsil edilir. Tabii ki gerçek zihnî ve toplumsal eylemleri yeterince açıklayabilecekse başka yapı biçimlerini de düşünebiliriz.

Tekrar vurgulamak gerekirse bu tür bilgi genel ve soyuttur. İnsanların yer aldığı çok sayıdaki muhtemel durumlara

uygulanmak üzere, bu durumların kendilerinin (dilbilgisi kurallarının sonsuz sayıda cümle ihtimaline yapısal olarak izin vermesindeki gibi) sonsuz sayıda çeşitlenebileceğini veya bu soyut şemanın her duruma uyarlanabileceği esnek *stratejilerde* kullanılabileceğini varsaymalıyız. Şemaların ve kodların, birleştirilebilecek ve bu nedenle de daha esnek bir yolda çeşitlenebilecek daha küçük yapısal birimler ("ödeme" genelde ekonomik etkileşimlerde görülen, ürün satın almak, sinema bileti almak gibi bir dizi eylemin sıralanmasından meydana gelir) oluşturduğunun farz edildiği orta vadeli çözümler de vardır. (5) Ama burada bile, bu temel içerikli eylemlerin yerine getirilmesinin (kuramsal anlamda) sonsuz yolları vardır, gerçekteki çeşitlenme pratik bakımdan sonsuzdur. Yani her bir açıklamanın, ister yapısal isterse stratejik olsun, farklı durumlarda farklı insanların kullanımının yapısal kategori ve birimlerine uyum sağlayan esnek kurallar ve yöntemlerle bütünlenmesi gerekir. Bu, cümlelerin üretiminde ve kavranmasında olduğu gibi günlük konuşmalar yapmak, karmaşık kurumsal diyaloglar kurmak, sinemaya gitmek, bir şirket veya ülke yönetmek gibi, az veya çok karmaşık toplumsal eylemler için de geçerlidir.

Tüm bu durumlarda ana noktalar şunlardır: (a) sosyo-kültürel olarak paylaşılan ve zihinsel temsil edilen bilgiyi varsaymalıyız (b) bu tür bilginin etkili biçimde üretilmesi, ulaşılabilirliği ve değişimi için düzenlenmesi gerekir, (c) bu tür bilginin, somut durumlarda tekil kullanıcılar tarafından farklı şekillerde ve etkili kullanılabilmesi için (iç veya dış) stratejik araçlara ihtiyacı vardır. Daha sonra bilginin, soyut durumlarda elde edilmeyen, kullanılmayan veya değiştirilmeyen ancak kurumlar, organizasyonlar ya da tüm bir kültür gibi toplumsal durumlarda toplumsal aktörler tarafından ihtiyaç duyulan birkaç niteliğini ekleyeceğiz.

Değerlendirmeleri Düzenlemek

Tüm kuramsal sınırlılıklarına rağmen (çoğu şema kuramı, resmî açıklığın ve kavramsal karışıklığın iyi örnekleri değildir), bilginin yapısını ve stratejik kullanımını açıklayan bu çeşitli yaklaşımlar görece olarak başarılıdır. Bu yüzden sosyal psikolojide şema-kuramsal yolların izlenmesi şaşırtıcı değildir. (6) Bu nedenle eğer insanların fırtınalar, dükkânlar, hikâyeler ve hikâye anlatımıyla ilgili şema ve kodları varsa büyük ihtimalle diğer insanlar, gruplar, grup içi ilişkiler, hâkimiyet, organizasyonlar, hükûmetler ve demokrasi hakkında da şema ve kodları vardır. Aynı şey; konuşmalar, anlaşmalar, meclis tartışmaları, etki ve şirket yönetimi gibi toplumsal nesneleri açıklayan ya da kuran sayısız konuşma eylemi için de geçerlidir.

O zaman kuram, kullanım yöntemlerini olduğu kadar bu çeşitli yapıların açıklanmasını da içermelidir. Bu, tabii dile kolay bir meseledir. Bu zihinsel temsillerin hepsinin veya büyük bir kısmının aynı ya da benzer kategorilere mi sahip olduğu yoksa bilinen bilişsel ekonomik temellerden ötürü tüm yapılarının aynı ya da benzer olduğu sorulmalıdır. Sezgisel anlamda epeyce farklılık olduğunu varsayarız: sandalyeler, kurul başkanları ve bir toplantıya başkanlık etmek hakkındaki inançlarımızın aynı iç yapıya sahip olmadığını biliriz. Ama sandalyeler en azından diğer pek çok nesneyle kıyaslanabilir yapılara sahiptir, oturum başkanları diğer insanlardan ve rollerden pek de farklı değildir ve bir toplantıya başkanlık etmek de diğer etkileşim biçimlerinden çok da ayrışmaz. Dolayısıyla nesne-şemamız, insan-şemamız, rol-şemamız ve etkileşim-şemamız ve benzerlik şemamız (veya kodlar veya senaryolar) gruplar, hâkimiyet ilişkileri, organizasyonlar, iç savaşlar, demokrasi hatta ideolojiler için geliştirilebilir.

Ancak yine de bazı sorunlar vardır. Yukarıda söylenenler bilginin düzenlenmesine uygulanabilir ama görüşler, tutumlar ve yargıların düzenlenmesi için de geçerli midir? Nesne-şemasını,

insan-şemasını ve grup-şemasını ve belki meclis oturumlarına, iç savaşa dair kodları kabul edebiliriz ancak bu tür toplumsal nesne ve olaylar hakkındaki görüşleri ve tutumları nasıl düzenleyebiliriz?

Birkaç mütevazı girişime (7) rağmen değerlendirmeci yapılar için ayrıntılı çok az temsil biçimleri ortaya konmuştur. Gerçekte, bu tür değerlendirmelerin yargılama nesneleri hakkındaki bilgimizden ayrı temsil edilip edilemeyeceğini bile bilmiyoruz. Diyelim ki insanlar Türkler hakkında bir grup-şemaya sahipler, bu şema aynı zamanda insanların Türkler hakkındaki görüşlerini ve önyargılarını sergileyecek midir?

Örneğin basit bir ağ Türkleri bir boğum olarak alabilir ve bu boğum, bizim, Türkiye'nin bir ülke, Türkçenin bir dil olduğu, Türk toplumu ve kültürü hakkındaki bilgimizi belirleyen boğumlarla ilişkili olabilir ama bu merkezî boğum, aynı zamanda halk olarak Türklere (veya Türk diline, kültürüne, dinine) ilişkin değerlendirmemizi temsil eden boğumlarla da ilişkilidir. Eğer Türk-şeması ya da Türk-ağıyla ilgili bilgilerden önemli bir kısmı olumsuzsa o zaman bu bir önyargıyı temsil edecektir. Değerlendirmeci inançların tek bir grup-şemasında temsil edildiği böylesi basit ve bütünleşik bir yaklaşım, bilişsel düzen için basitlik ve ekonomi gibi bir kısım ölçütle karşılaşır. Soru bunun çalışıp çalışmadığıdır, bu tür bir şema önyargılı söylemi ve etkileşimi ya da pek çok yanlış algı ve etkileşim biçimleri arasındaki ayrımcılığı açıklar mı?

Tutum Yapıları

Bu tür sorulara günümüzde net cevaplarımız olmasa da yine de farklı bir kuramsal yaklaşımı alabilir, gerçeğe dayanan ve değerlendirmeci görüşlerin ayrıldığı yolu benimseyebilir, gerçeğe dayanan ve değerlendirmeci inançların yapılarını ayırabiliriz. Bu sadece analitik bir ayrımdır: Bunları biçimlendirdiği tek ağ pekala zihinde (beyinde) olabilir. Ama toplumsal üyelerin ortak algısını takip etmekle, bir yanda kültürel bilgi

diğer yanda grup bilgisi ve tutumlarını birbirinden ayırabiliriz.

Bu ayrım için, toplumsal pratikler ve söylemlerdeki farklılıkların dışında bu ayrımın bir diğer argümanı da, bilginin, sosyo-kültürel açıdan gözlem, güvenilir kaynak, tartışma, kanıt ya da deneme gibi gerçeklik ölçütü olarak adlandırılan farklı değerlendirme ve doğrulama yöntemlerine dayanmasıdır. Görüşler, pek çok farklı değerlendirme yöntemleri ve bunu takip eden değerler, grup hedefleri, çıkarları ve toplumsal grup ilişkileri gibi farklı ölçütler arasında yapılanmış ve bütünleşmiştir. Türklerin nerede yaşadıklarını, hangi dili konuştuklarını veya hangi dine inandıklarını temellendirebilmek; gazetelerden, ders kitaplarından, atlaslardan, günlük konuşma ve gözlemlerden geldiği kadar diller, dinler, İslam, politika veya Akdeniz hakkındaki bilgilerden elde edilen çıkarımları gerektirir. Bu tür bilgiyi ifade ederken örneğin dil kullanıcıları, diğerlerinin (doğru ya da değil) benzer inançları olduğunu ve bu inançların gerçekliğinin kurulmasında kullanılan yöntemlerin sosyo-kültürel olarak paylaşıldığını varsayar.

Yine de Türkler hakkındaki önyargılar epeyce farklı biçimde geliştirilir, kullanılır ve büyük ihtimalle düzenlenir. Her şeyden önce ampirik kanıtların gösterdiği üzere insanlar, Türkler hakkında hiç bilgi sahibi olmadan da onlar hakkında olumsuz tutum geliştirebilirler. Gerçekten de deneyler ve günlük tecrübeler göstermektedir ki insanlar var olmayan insanlar hakkında bile önyargılarını ifade edebilmektedirler. Diğer gruplar hakkında önyargıları olan insanlar genelde o grupla ilgili az da olsa birtakım bilgilere sahiptir, bilgi çoğu zaman bizi sterotipleştirmekten ve önyargıdan alıkoyar. Önyargının gelişmesi tekrarlanan gözlem, çıkarım, güvenilir kaynaklar ve diğer bilgiyle ilişki yani ön-yargılama biçimleri gibi bilginin yöntemlerini ve güvenilirlik ölçütlerini kesinlikle engeller. Genellemeler bir ya da iki gözlemden türer, yanlış düşünceler de güvenilmez kaynakların kullanıldığı yargılamalarda oluşur. (8)

Hatta daha da önemlisi, bu tür "yanılabilir" bilgi işleme ve (genel anlamda düşünmeyi karakterize eden) yargılamadan bağımsız olarak önyargının oluşum sürecinde yer alanlar grubun hedefleri, çıkarları ve değerleridir. Yani, eğer grup Hristiyansa ve İslam farklı, karşıt ve hatta tehdit olarak tanımlanmışsa, o zaman Türkler, tıpkı diğer Müslümanlar gibi dinin ilgili kategorisinde olumsuz temsil edilirler. Aynı şey, görünüş, köken, iş, dil, alışkanlıklar ve kişisel nitelikler için de geçerlidir. Diğer deyişle, grupların ilgili bilgi kategorilerinin yanında grup üyeleri, diğer grupların değerlendirilmesinde (kendilerince) gerekli grup kategorileri de ortaya koyabilirler. Bu kategorilerden biri dış görünüş olabilir, yani, beyaz insanlar için beyaz olmayan ("Avrupalı" görünümün diğer özelliklerine sahip olsa da) herkes buna göre, özellikle farklı, sapkın veya tehlikeli şeklinde sınıflandırılabilir. Bu temel kategorilerin tarihsel ya da hatta biyolojik temelleri olmasının durumla ilgisi yoktur. Burada geçerli olan bunların sosyo-kültürel yapılanışı ve yeniden üretimidir. Görünüş farklılıklarının sınıflandırılmasında, özellikle de diğerlerini yargılamada gerekli olduğu öğrenilebilir ve aynı zamanda unutulabilir.

Esas nokta, tutumlar (ideolojiler) gibi değerlendirici toplumsal temsillerin yapıları, sahip oldukları toplumsal (grup temelli) işlevlerini, toplumsal yapılanışlarını ve gündelik toplumsal pratiklerdeki kullanımlarını yansıtacak ya da onlara olanak tanıyacak şekilde düzenlenmiş olabilir. Eğer ten rengi, diğer gruplara ayrımcılık yapmaya ya da üzerlerinde baskı kurmaya olanak tanıyorsa ve kategorize etmeye, diğer grupları olumsuz yargılamaya dayanak oluşturuyorsa o zaman gerçek (ve hatta hayalî) bir nitelik, genelde (etnik) tutumları özelde ise önyargıları tanımlayan değerlendirici şemanın bir kategorisidir.

Tutumların sosyo-psikolojisindeki geleneksel yaklaşımlar, bunların her zaman bilişsel, değerlendirici ve duygusal olmak üzere üç bileşeni olduğuna dair varsayımları dile getirirler. (9)

Üç-bileşenli bir varsayımın, sadece tutumlarla alakalı inançların doğası, ayrıntılı yapısı ve düzeni hakkında çok da şey söylemediği açıktır. Daha ayrıntılı tartıştığım üzere, beyin-zihinde inançların "gerçek" düzeni ne olursa olsun ben, gerçeğe dayanan inançları değerlendirici inançlardan ayrı tutmayı, bilgi ve tutum arasında da bir ayrıma gitmeyi tercih ediyorum. Tanımlandığı üzere ikincisi sadece değerlendiricidir.

Nihayet, duygular (değerlendirmelerle karıştırılmadığı sürece) kesinlikle kişisel oldukları ve bağlama dayandığı için toplumsal olarak paylaşılan, soyut grup tutumlarının bir parçası değildir. Yine de somut durumlarda tutumların bireysel üyeler tarafından kullanımıyla tetiklenebilir ya da bunlarla karışabilir. Bir siyasi karar hakkında kızgın (ya da umutsuz) olabilirim, bu bağlamda olumsuz bir düşüncenin harekete geçirilmesi veya yapılandırılmasıyla bir duygu tetiklenmiş olabilir. Fakat bir grup sürekli "kızgın" olamaz. Nefret ve öfke gibi toplumsal olarak paylaşılan, sürekli bir "etki" bana göre (duyguların diliyle ifade edilmiş olsa da) bir duygu değil, güçlü bir değerlendirme biçimidir. Sürekli duygusal açıdan uyarılmış bir hâlde bulunan bir gruba rastlamak çok da olası değildir, fakat etnik önyargılardaki gibi diğer gruplar hakkında olumsuz değerlendirme içerebilir ve bunu paylaşabilir.

Değerlendirici inanç demetlerinin ayrıntılı düzenine yönelik bilişsel sorgulamanın daha verimli bir yolunu izleyerek, grup üyelerinin toplumsal yargı düzeni şemasını ya da diğer soyut yapıyı geliştirdiklerini varsayıyorum. Gruplar için bu tür bir tutum-şeması yine de grup algısının ve toplumsal pratiklerin, toplumsal ve kültürel bağlamları olduğu kadar hedeflerin ve ilgilerin de bir işlevi olarak gelişen genel kategori özelliği gösterecektir. Bazı tarihî-toplumsal kategorilerde bu, (beyazların siyahilere duyduğu önyargılar gibi) ten rengi, (Yahudi karşıtlığı gibi) din, (cinsiyetçilikteki gibi) cinsiyet, (komünizm karşıtlığındaki gibi) siyasi ideoloji olabilir. Dola-

yısıyla değerlendirme için ne gerekliyse, uygulamalar olumsuz (ya da olumlu) değerlendirmeye göre meşrulaştırılabilir ve grup tutum-şemasının bir kategorisi olarak seçilebilir.

Bu şema köken, etnisite, cinsiyet, yaş, sınıf, meslek gibi grup ilişkileri için farklılık gösterebilir ama tutumların yapılanmasında aynı prensipler devrededir. Her ikisi de genellikle söylemin ve diğer toplumsal pratiklerin idaresinde yönetilen bilgi ve tutumlar için makul olmasına rağmen tutumların ve iç yapılarının bilgiden ayrı olduğunu da akılda tutun. Tutumlardaki kategoriler bilgi temelinde kullanılmayabilir ama bunlar olumsuz yargılama için gerekmektedir. Bu, şemadaki bu tür kategorilerin düzeni ve ilişkileri için de geçerlidir. Nitekim, etnik merkezli ve ırkçı tutumlarda, diğer grup üyelerinin dış görünüşleri (kendi grubumuzdan "objektif biçimde" çok az farklı olsalar bile) kategoride en yüksek konumda olabilir ve aynı şey dil, din, sosyo-ekonomik durum, meslek, alışkanlık veya kişisel "karakter" (tembel ya da suçlu olmak) için de geçerli görülebilir.

İlginç biçimde, daha sonra ayrıntılı göreceğimiz üzere, yargılama kategorilerinin seçimi ve düzenlenmesi rastgele değildir, toplumsal konumu, hedeflerin, kaynakların, eylemlerin ve grubun tutum gibi paylaştığı diğer ilgilerinin bir işlevidir. İşsizler için, "İşimizi elimizden alıyorlar," önyargılı bir tutumun öne çıkan yargısı olabilir, dolayısıyla diğer grubun sosyo-ekonomik durumu çok önemli hâle gelir. Bu süreç sadece hâkimiyet ilişkilerinde değil dirençte de rol oynar. Nitekim azınlıklar için dilbilimsel açıdan baskın olan grubun dili, yargılamanın ana kategorisi olur.

Diğer insanlar ve gruplar hakkındaki toplumsal düşüncenin düzenlenmesi -toplumsal kategorizasyonun çeşitli hiyerarşilerini içeren değerlendirici grup şemalarının yapılanışı- hakkındaki görece doğru olan şey; kürtaj, nükleer enerji veya çevre kirliliği gibi toplumsal konular ve sorunlar hakkındaki

tutumlar için daha az belirgindir. Tutumlar insandan daha çok doğru veya yanlış toplumsal pratiklere hatta nesnelerin ya da doğanın niteliklerine odaklanırlar. Semantik açıdan bu tür "problemler" (farklı gruplar tarafından) tehdit değilse de norm ihlalini ima eder şekilde yapılandırılırlar ama söz konusu semantik içerikler, geniş tutum sınıflarının tanımlanmasına olanak tanıyacak şekilde soyut ve genel kategorilere indirgenmeye hazır değildir. Bu tür tutumlar henüz, insanların neyi sevip sevmediği hakkındaki düşüncelerini temsil etmeye yönelik önermeler listesini içermemektedir.

Benim kuramsal yaklaşımım, sosyal psikolojide tutarlılık ve denge kuramları gibi görüş yapılarına dair geleneksel yaklaşımların ötesine geçmeye çalışmaktadır. Burada bulduğumuz şey, önerme (birlikleri) arasındaki benzer ilişkilere ve bireyler tarafından bunların kabul veya red dinamiklerine dair bir açıklamadır. Benzer şekilde tutarsız görüşleri benimsemek, insanların görüşlerini stratejik biçimde uyarlayarak çözünmeye çalıştıkları bir "bilişsel uyumsuzluk" yaratabilir. Gelişimi ve değişimi benzer şekilde bir diğerini etkileyen değerlendirici "moleküller"deki görüş önermelerinin daha ayrıntılı değerlendirilmesini buluruz. Örneğin, ben John'u seviyor ama nükleer enerjiyi onaylamıyorsam, John'un bunu onayladığını öğrenirsem ne olur? Bu durum, John'u daha az sevilir ve nükleer enerjiyi daha az nefret edilir hâle getirir mi veya yararlı stratejileri, görüşlerimin tutarsız birleşim değerlerini bütünlemek için uygulayabilir miyim? (10)

Görüşlerin ve tutumların kazanımına, düzenlenmesine ve değişimine dair geleneksel sorular bugün de varlığını devam ettirmektedir. Ancak bir şekilde benim ilgilendiklerimden farklı boyutlara işaret etmektedir. Öncelikle, ne kişisel ve toplumsal görüşleri ne de görüşlerle tutumları birbirinden ayırır. İkinci olarak genel, karmaşık ve toplumsal paylaşımlı tutumlardan çok, belirli bağlam ve durumlarda görüşlerin bireysel

"yönetimi"ne odaklanır. Üçüncüsü ise bu tür tutumların tüm düzenlenişi ve bu düzenlemenin kendilerini ilgilendiren grupların toplumsal boyutlarıyla olan ilişkileri hakkındaki soruya cevap vermez. Yine de bu türden sorular, benzer "tutarsız" tutumların muhtemel sonucu olan belirli bağlamlarda, bireyler tarafından üretilen somut görüşlerin incelenme yollarına ihtiyaç duyduğumuz sürece konuyla ilişkili olacaktır. Görüş yönetiminin bu stratejileri ve zihinsel modellerde görüşlerin temsili ayrı ele alınması (7. Bölüm'e bakınız) gereken konulardır.

Bu tartışmadan yola çıkarak, tutumlar gibi kendi "mantık"larına sahip yani, grubun sembolik ya da maddi çıkarlarının bir işlevi olan, toplumsal temelli şematik düzene ve kategorilere sahip değerlendirici toplumsal temsilleri şimdilik toparlayabiliriz. Bu "çıkarların" neler olduğunu ileride daha ayrıntılı inceleyeceğim.

Bu bölümde peşine düştüğüm tartışma, toplumsal temsillerin yani ideolojilerin de temeli olabilecek kendilerine özgü yapısal kategorilerinin, düzenleme prensiplerinin olup olmadığıydı. Bu hipotez sonraki bölümde araştırılacaktır.

5. BÖLÜM

İDEOLOJİLERİN YAPILARI

Bir Biçim Arayışı

Bilgi ve grup tutumları gibi toplumsal temsillerin anlaşılması zor bir yapı tarafından düzenlendiği varsayımına göre ideoljiler sadece basit inançların bir dökümü değildir. Toplumsal pratikler içinde ideolojilerin kazanımları, değişimleri ve kullanımları, ideolojik sistemler için tipik olabilecek bir tür şema ya da yapısal model bulmayı ileri sürer. Bu tür yapılar için bir öncül ya da kuramsal anlamda açık bir biçim bulamadığımız sürece, şemayı en baştan kurmalı ve ideolojilerin nasıl düzenlendiğine dair kanıtlar bulmalıyız. (1)

Sezgisel bir seçenek de ideolojilerin yapılarının diğer toplumsal temsillerle benzer olduğunu varsaymaktır. Örneğin kodlar/senaryolar, kalıplaşmış olaylar hakkındaki düşüncemizi düzenliyorsa, ideolojilerin de kodlarla benzer bir doğaları olabilir mi? (2) Bu varsayım hiç çekince duyulmadan reddedilebilir: İdeolojiler hakkında bildiğimiz bir şey varsa o da hiçbir şekilde olayların kalıplaşmış yapılarını yansıtmadıklarıdır. Öncelikle, ideolojiler çok daha genel ve soyuttur, sadece alışverişe ya da sinemaya gitmek gibi belirli (tip) kültürel

olaylara uygulanamazlar. İkincisi, ideolojiler yalnızca olaylara değil durumlara, süreçlere, gruplara, grup ilişkilerine ve diğer olaylara da uygulanır. Hatta, ideolojilerin bahsi geçen temel doğaları ve grupların, grup ilişkilerinin toplumsal temsillerini yönetmedeki rolleriyle, grupların ve üyelerinin belirli bir meselesini ve toplumun nüfuz alanını yansıtır. Üçüncüsü, ideolojiler sadece bilgiyi değil aynı zamanda olaylar hakkındaki görüşleri de kontrol eder, bu tür görüşler olayların yapılarını temsil etmezler. Kodlar, bu nedenle ideolojilerin sahip olmasını beklediğimiz düzen için bir seçenek değildir.

Tutumlar toplumsal paylaşımlı, değerlendirmeci inançların toplamıdır dolayısıyla ideolojilerin, tutumların yapısal özelliklerini gösterip göstermediğini araştırmak daha makuldür. Bu tür bir varsayım, ideolojilerin tutumları düzenlediğini varsaydığımızda ya da aynı ideoloji tarafından yönlendirilen tutum yığınlarına benzer bir uyum biçimi tahsis ettiğimizde ideolojilerle tutumlar arasında bağ kurmayı kolaylaştıracaktır.

Özellikle genel olarak tutumların neye benzediğine dair henüz net fikrimiz yok, bu nedenle tutum ve ideolojik yapıların benzerliklerine dair sorumuz tartışmalı bulunabilir. Öyleyse tutumlar hakkında birkaç örneği ele alalım ve muhtemel yapılarının ideolojilerle de ilgili olabilecek genel bir biçim ortaya koyup koyamayacağını görelim. Örneğin en azından bazı grupların göçmenlik, kürtaj ve nükleer enerji hakkında bazı tutumları kanıt sunulabilir. Böylece, göçmenlik hakkındaki (önyargılı, milliyetçi ya da ırkçı) tutum aşağıdaki değerlendirici inançları sergileyebilir:

1. Ülkemize çok fazla insan geldi.
2. Ülkemizin nüfusu zaten fazla.
3. Göçmenler sadece devlet yardımıyla yaşıyor.
4. Çoğu göçmen ekonomik açıdan göç ediyor.
5. Göçmenler ev ve iş bulunmasını zorlaştırıyor.
6. Göçmenler taşrada öfkeyle karşılaşıyor.

7. Devlet, kanun dışı göçmenleri geri göndermeli.
8. İltica, sadece "gerçek" göçmenlerle sınırlandırılmalı.

Sürekli olarak seçkin ve halk tabakasında göçle ilgili tekrarlanan bu değerlendirmeci inançlar hep birlikte, göçmenlikle ilgili (olumsuz) tutumu tanımlar. (3) Ancak görüldüğü üzere, inançların dökümüne de benzemez. Eğer burada bir yapı varsa *tartışmaya oldukça açıktır*: 1. ve 6. görüşler 7. ve 8. normatif politik sonuçları destekleyen argümanlar olarak yorumlanabilir.

Soyutlamanın bir başka derecesinde tutumlar, problemin yinelemeli olduğu temel problem ve çözüm kategorileri tarafından yapılandırılabilirler. Problemin çözümü olması beklenen çözüm kategorisi burada diğer görüşlerin ana normatif sonucuna denk gelir. (4) Bu belirli örnek *tüm* ideolojilerin ve tutumların problem/çözüm kategorisine sahip olduğunu vurgulamaz. Ancak, çoğu ideolojiler, özellikle de baskın ve muhalif gruplarınkiler, neyin yanlış olduğu ve bunun hakkında ne yapılması gerektiği gibi temel inançlar etrafında şekillenirler.

Eğer inançların genel tabiatlarını görmezden gelirsek (bu tutum Kuzey Amerika'da olduğu kadar Avrupa'da da vardır) "Ülkemizin çok sorunu ve çok göçmeni yok." gibi bir yönelimle, "Birdenbire çok sayıda göçmen ülkeye geldi ve pek çok toplumsal ve ekonomik sorunlara yol açtı." gibi bir sorunla, "Göçmen sayısını sınırlayın." gibi bir öneriyle bir *hikâyenin* etrafında bile düzenlenebilir. (5)

Nihayet daha ileri bir yapı, göçmenlerin sınıflandırıldığı bir grup-şeması uygulanarak bu yapıya tahsis edilebilir. Örneğin, aşağıdaki kategoriler ve bunların (burada son derece basitleştirilmiş) inanç içerikleri önyargılı bir tutum için oldukça tipiktir: (6)

- Köken: Üçüncü dünya ülkesi,
- Görünüş: çoğunlukla renkli derili insanlar (bizden farklı şekilde),

- Sosyo-ekonomik özellikleri: fakirler ve zengin olmak istiyorlar,
- Kültürel özellikleri: farklı diller konuşuyorlar, çoğunlukla Müslümanlar ve tuhaf huyları var,
- Bireysel özellikleri: kanun dışılar/suçlular, güvenilmezler ve çok çalışmak istemiyorlar, vb.

Bu tutumların birkaç farklı şekilde düzenlendiğini görürüz: örtük bir argümana, problem/çözüm kategorilerine, ilgili hikâyeler ve nihayet grup şemasına göre.

Daha ileri bir değerlendirme yine de bu yapıların geçici olabileceğini öne sürer. İlk olarak en açık yapı yani grup şeması, göçten ziyade göçmenler hakkındaki tutumla ilgilidir. İkincisi, kurgusal ve sava dayalı yapılar, bu inançların kendilerini değil kullanımlarının yer aldığı bir söylemi nitelendirir. (7)

Problem/çözüm kategorisi tutumların, toplumsal konular ve problemlere yönelik geliştirildiği gerçeğini yansıttığı için daha umut verici görünmektedir. Aynı şey, nükleer enerji ve kürtaj hakkında da geçerlidir. Ancak bu yapı, bir toplumsal durumun grup üyeleri için sorun oluşturacağını, grup üyelerinin bunun hakkında bir çözümü olduğunu söylemekten fazlasını yapmaz. Bu nedenle düzen adına önem taşımaz ve çok geneldir.

İdeolojilerin bir problem/çözüm yapısı var mıdır? Pek çok ideoloji buna benzer bir şeye sahip görünmektedir. Nitekim ırkçılık; göçmenleri, yabancıları, azınlıkları veya diğerlerini toplumsal ve ekonomik sorunların çoğunun nedeni olarak görürken ve "bizim" kısıtlı kaynaklarımızı (barınma, vatandaşlık, iskân, iş, eşit haklar vb.) elde tutmayı çözüm olarak sunar. Irkçılık karşıtlığı (problem: ırkçılık; çözüm: eşitlik, çeşitlilik vb.), feminizm (problem: erkek şovenizmi; çözüm: eşit haklar vb.) ve çevrecilik (problem: kirlilik; çözüm: kirlenmeyi durdurun) için de benzer temel bir değerlendirme yapılabilir. Mesela liberalizm gibi diğer ideolojiler bu kadar açık bir problem/

çözüm yapısına sahip değildir. Ancak temelde feodalizme muhalif ideoloji nedeniyle kısmen mümkün görünebilir.

Özetle tutumlar, bir problem ya da toplumsal çatışmayı temsil eder göründüğünde ideoloilerde bulduğumuz bazı yapısal özelliklere sahiptirler. İdeolojiler, grupların ya da gruplar arasındaki (gerçek ya da hayalî) sorunları ve çıkar çatışmalarını temsil ettiğinden bu çok da şaşırtıcı gelmeyecektir. Göç örneğinde çatışmaya katılan grupların temsilleri olarak Biz ve Onlar arasında güçlü bir kutuplaşma vardı. Aynı gözlemler, nükleer enerji ve kürtaj hakkındaki tutumlar için de yapılabilir.

Bu örneklerin bize en azından ideolojilerin problem/çözüm, çatışma ve grup kutuplaşması gibi biçimlerine dair fikir verdiğini söyleyebiliriz. İdeolojik yapının olası sınıflarını daha ayrıntılı değerlendireceğim.

Grup Çatışması

İdeolojiler, belirli tutumlarda ortak birtakım özelliklere sahip olsalar da tüm ideolojilere uyacak kazanımlarında ve uygulanmalarında olduğu kadar bilişsel yönetimlerinde işlevsel, kolay anlaşılır bir biçim için biraz daha araştırma yapmalıyız. Toplumsal temsillerin düzeninden başlamak yerine ideoloji yapılarının toplumdaki rollerinin işlevi olup olmadığını sorgulayabiliriz. Gruplar arasındaki toplumsal çatışmalara sıklıkla farklı çıkarların dâhil olduğunu gördük. Çoğu geleneksel yaklaşımın ideolojileri hâkimiyet ve direnç için temel olarak kullandığını yani ideolojilerin toplumsal mücadeleyi temsil ettiğini de biliyoruz. Dahası ideolojiler genelde (dinî ideolojilerde olduğu gibi) dünyanın ve özelde de (tutuculukta ya da kapitalizmde olduğu gibi) toplumsal ve ekonomik dünyanın açıklamasıyla ilişkili kendi kendine hizmet eden prensip işlevi görürler. Son olarak ideolojilerin normatif bir boyutu vardır ve grup üyelerinin neyi yapıp neyi yapmamaları gerektiğini özetlerler: baskıya diren, kirlenmeyi durdur veya kürtajı önle gibi.

Tümü değilse de birçok ideoloji, toplumsal mücadele ve grup çatışmaları hakkında grup üyelerinin temel değerlendirici ve kendi kendine hizmet eden inançlarının sosyo-bilişsel temsilleriyse o zaman bu tür inançları düzenleyecek en etkili biçimi bulmak için bu temel özelliği ayrıntılı olarak çalışmak en verimli eylemdir. Grup üyelerinin kendilerini ve diğerlerini nasıl gördükleri bu tür bir temsil için hayatidir.

Nitekim ırkçı bir ideoloji için, 'Biz'in üstün ve 'Onlar'ın alt olarak temsili ve bizim toplumun kıt kaynaklarına öncelikli erişimimiz oldukça tipiktir (Irkçı ideolojiye yönelik amprik bir vaka çalışması için 28. Bölüme bakınız). Bu, ırkçı grupların Biz ve Onlar'ın eşit ama farklı olduğunu, bu nedenle de "ırkların" ayrımını savundukları durumda da geçerlidir. Çünkü burada da kıt toplumsal kaynaklara eşit olmayan erişime genellikle izin verilir. Benzer temel temsilî biçim erkek şovenistler ve cinsiyet hakkındaki görüşleri için de kabul edilebilir. Feminist ideolojiler sadece cinsiyetçi ideolojilerin ayna görüntüsü değildir, 'Onlar'ı (erkekler) 'Biz'e baskı uygulayanlar olarak temsil ederler ve cinsiyet eşitsizliği karşısındaki dirençle ilgilidirler. Dinî ideolojiler 'Biz'i iyi inananlar ve 'Onlar'ı kötü inananlar (kafir, gavur) olarak temsil ederler. Çevreci ideolojiler de 'Onlar'ı kirletenler ve 'Biz'i kirliliğe direnenler ve doğayı, hayvan haklarını savunanlar şeklinde temsil ederler. Daha geneli tutucular kendilerini, toplumsal eşitlik adına geleneksel toplumsal ilişkileri ve ahlaki değerleri değiştirmek isteyen Onlar (ilericiler vd.) karşısında savunucu olarak görürler.

Son derece basite indirgenmiş bu ideolojik temsillerin, her grup kendi ideolojik inancının doğruluğunu savunsa da doğru veya yanlış şeklinde adlandırılamayacağını hatırlayalım. Nitekim, ırkçı ya da cinsiyetçi ideolojilere temellenmiş önyargıların yanlış ya da çarptırılmış olduğunda hemfikir olabiliriz ve bu yüzden onları olumsuz terimlerle tanımlarız ancak bu değerlendirme cinsiyetçilik ya da ırkçılık karşıtı bir ideolojiye dayanır.

Biz ve Onlar arasındaki karşıtlığa dayanan en genel kutuplaşma şeması, grup ve grup çatışmalarının dâhil olduğu, 'Biz'in olumlu ve 'Onlar'ın olumsuz temsil edildiği bir ideolojik görünüm sunar. Olumlu kendilik ve olumsuz ötekilik temsili ideolojinin temel niteliklerinden biri gibi görünmektedir. Biz ve Onlar hakkındaki bu tür kutuplaşmış temsillerle ilgili olarak bunların toplumsal kurallar olduğunu da belirtmeliyiz. Yani bunlar; daha iyi bulduğumuz eşitlik, temiz bir çevre veya diğerlerinin de savunduğuna inandığımız eşitsizlik, kirlenmiş bir çevre, serbest piyasa gibi şeylerdir. Bu, son derece soyut aşamada toplumsal kurallar daha genel *değerlerin* özellikleridir.

Dolayısıyla "özgürlük" genel sosyo-kültürel bir değerse, o zaman "piyasanın özgürlüğü" kapitalist ideolojinin temsil edeceği, Bizim de desteklediğimiz şeylerden biridir. Feministler bu genel değeri kadınların özgürlüğü olarak aktaracak (baskı ve eşitsizlikten özgürleşme, seçme özgürlüğü vd.), çevreciler de çevre kirliliğinden kurtulmak olarak yorumlayacaktır. Değerlerin doğasına daha sonra odaklanacağız ama ideolojilerde temel bir rol oynadıkları açıktır. Bu durum, ideolojilerin grup inançlarının temeli görülmesinden dolayı şaşırtıcı değildir.

Özetle ideolojiler, Bizim kim olduğumuzun, neyi desteklediğimizin, değerlerimizin neler olduğunun ve diğer gruplarla, özelde düşmanlar veya muhaliflerle, yani bizim desteklediklerimizin karşısında duranlarla, çıkarlarımızı tehdit edenlerle; toplumsal kaynaklara, insan haklarına (barınma, vatandaşlık, iş, iskân, konum ve saygınlık) eşit ulaşımımızı engelleyenlerle kurduğumuz ilişkilerin temsilleridir. Diğer bir deyişle ideolojiler, toplumsal gruplar olarak 'Biz' ve 'Onlar'ın temsilleri için kendi kendine hizmet eden bir şemadır. Bu da ideolojilerin; en azından Bizim temel toplumsal, ekonomik, siyasi veya kültürel çıkarlarımızı yansıtan bir grup şeması biçimine sahip olduğu anlamına gelir.

Böyle bir öngörü, ideolojilerin daha sonra döneceğimiz çeşitli toplumsal işlevlerini düşündüğümüzde akla yatkındır.

Nitekim, ideolojiler gücün kötüye kullanımını meşrulaştırmak, bunun üstünü örtmek ya da tam tersine hâkimiyet ve eşitsizliğe direnmek veya bunları ifşa etmek için kullanılabilir. Bu nedenle ideolojiler, toplumsal pratiklerimizi çıkarlarımıza en iyi hizmet edecek ve diğerlerinin bu çıkarlara zarar vermesini önleyecek şekilde düzenlenmelidir.

İdeolojinin doğası ve işlevleriyle ilgili bu az ya da çok sezgisel kavramlar ile ideolojilerin bir grup şeması olarak temsil edilebileceğine dair varsayımlar, ideolojilerin yapılarının biçimine dair şu an tecrübe aşamasında olan birkaç kategori öne sürerler:

- *Üyelik/Aidiyet*: Biz kimiz? Nereliyiz? Neye benziyoruz? Kimler bize ait? Kimler grup üyesi olabilir?
- *Eylemler*: Biz ne yaparız? Bizden ne bekleniyor? Neden buradayız?
- *Hedefler*: Bunu neden yapıyoruz? Neyi gerçekleştirmeye çalışıyoruz?
- *Değerler/Normlar*: Ana hedeflerimiz neler? Kendimizi ve diğerlerini nasıl değerlendiriyoruz? Ne yapılma(ma)lı?
- *Konum ve grup ilişkileri*: Toplumsal konumumuz nedir? Düşmanlarımız, muhaliflerimiz kimlerdir? Kimler bize benzer, kimler benzemez?
- *Kaynaklar*: Grubumuzun sahip olduğu veya ihtiyaç duyduğu gerekli toplumsal kaynaklar nelerdir?

Bu kategoriler ve temsil ettikleri temel sorular; *toplumsal grupların koordinatlarının* ve varlıklarının, yeniden üretimlerinin durumları gibi görünmektedir. Bunlar aynı zamanda grubun *çıkarları* oldukları gibi *kimliğidir* de. Dolayısıyla ideolojiler öncelikle grubun temel niteliklerinin temsilleriyse o zaman bu şema ideolojik inançların düzenlenmesi için ciddiye alınması gereken bir seçenek olabilir.

Bu şema, ideolojilerin (cinsiyet, etnisite, yaş vb.) doğasın-

da var olan niteliklere (meslek ideolojileri için) ne yaptığına, (eylem gruplarının ideolojileri için) hedeflere, (tutuculara karşı ilericiler; dindar ve dindar olmayanlar için) normlara ve değerlere, diğerleriyle olan ilişkilerimize (üstünlere karşı madunlar), sahip olduğumuz ya da olmadığımız kaynaklara (zenginlere karşı fakirler; işi olanlara karşı işsizler; evsizlere karşı evi olanlar) dayandığında tüm ideolojik gruplara rahatlıkla uygulanabilir görünmektedir. Bu da her bir kategorinin tüm grupları tanımlaması ve her bir grubun da belirli bir kategori tarafından özellikle tanımlanması demektir.

Bu aynı zamanda aidiyet, eylem, hedefler vb. ile ideolojiler arasında farklılıklar bulunduğunu da açıklar. Bu nedenle feminizm açıkça hedefi olan bir ideolojidir, kadınlarla erkekler arasındaki tam eşitliğe göre tanımlanır. Benzer şekilde, siyahi milliyetçilik ideolojisi, görünüşle ilgili sorularla "ırktan duyulan gururla" ("siyah güzeldir" ve "siyahi niteliklerin" vurgulanması gibi eski sloganlara benzer şekilde) sınırlandırıldığında bir aidiyet ideolojisi, kendi kaderini tayin etme ve siyahilerin güçlenmesine odaklandığında da bir durum ya da direnç ideolojisidir. Diğer taraftan kapitalizm, teşebbüs ve piyasa özgürlüğünü hedeflediği için bir kaynak ideolojisi olabilir. İdeolojilerin kategorilere bağlı ayrımı, ideolojik inançların temsillerindeki hiyerarşiyi değiştirebilme ihtimalinin yanında ideolojilerin *tipolojisine* de imkân tanır.

Bu ideolojik biçim işlevlerinin her biri, bazı temel değerlendirici inançların düzenleyici paternleridir. Bu inançların tanımları gereği ideolojik olduğunu akılda tutun. Nitekim mesleki ideolojilerde gazeteciler kendilerini temelde haberleri toplayanlar ve getirenler olarak tanımlar. Bunu, halkı bilgilendirmek ve genel anlamda toplumun çıkarlarını gözetmek adına yaptıklarını söyleyeceklerdir. Bunların ideolojik hedefler olduğu açıktır, çünkü pek çok gazeteci bunu yapamamaktadır. Bu da böyle bir hedefin, idealin niteliği ya da nirengi noktası

olması demektir. Onların doğruluk, güvenilirlik, dürüstlük gibi (meslek) değerleriyle de ilgilidir. Gazetecilerin en belirgin kaynağı, grubun varlığına veya eylemleri için güvence altına alınması gereken duruma erişimdir. Bu da bilgi ya da basın özgürlüğüdür. Aynı şekilde yöneticiler için piyasanın bağımsızlığı, akademisyenler için araştırma özgürlüğü, feminstlerle ırkçılık karşıtları için ayrımcılıktan özgürleşme de böyledir.

Kategorilere dayanan bu soyut şemanın yalnızca, grup üyelerinin temel değerlendirmeci inançlarını düzenlemede ve açıklamada kullanılabilecek kuramsal bir yapı olduğunun altı çizilmelidir. Şema bize, ideolojilerin nasıl elde edildiğini, kullanıldığını ya da değiştiğini, toplumsal pratiklerde kendilerini nasıl ifade ettiklerini ve toplumda kendilerini nasıl yeniden ürettiklerini söylemez. Aynı zamanda bir toplumsal temsildir. Bu, grupları makro seviyede karakterize ediyor demektir. Bazı boyutlarda bireysel üyeler grupla birlikte tanımlanmayabilirler ve grup ideolojilerini paylaşmayabilirler. Toplumsal anlamda ise, onların karşıt görüşlü, hain, sapkın olarak değerlendirilmesini veya artık gruba ait olmayan, hatta dışlanmış, marjinalize olmuş ya da cezalandırılmış üyeler olduklarını ifade ederler. İdeolojik grup aidiyetinin bu ve diğer toplumsal durumlarına ve sonuçlarına daha sonra döneceğim.

Şimdilik şemanın öncelikle ideolojik inançlar için bir çerçeve çizdiğini vurgulayalım. Bu da buradaki işlevinin bilişsel olduğu anlamına gelir. Ancak, her bir kategorisi aynı zamanda toplumsal yapıda, yani grup aidiyet ölçütleri, toplumsal eylemler ve amaçlar, grup ilişkileri, toplumsal değerler ve kaynaklarda da kökleşmiştir. Bu, bize daha sonra ideolojileri, özellikle bir grup tarafından paylaşılan zihnî toplumsal temsillerle grup ve üyelerinin toplumsal kimliği, eylemleri ve düzeni arasında bir sosyo-bilişsel arayüz olarak tanımlamamıza imkân tanıyacaktır.

Daha sonra bu soyut şemanın, ampirik yolla temellenmiş ideolojik inançlar için düzenleyici bir model olarak nasıl

tasarlandığını değerlendireceğim. Yani, bunu sadece kuramsal bir yapı olarak değil; şemanın ideolojilerin kazanımlarında, değişimlerinde ve kullanımlarında oynadığı rolü görmeliyiz. Şemanın ampirik doğasını tespit etmenin yollarından biri, toplumsal pratikler özellikle de ideolojik inançları ifade eden söylemler üzerinde sistemli bir çalışma yapmaktır. Eğer bu ifade edilen görüşler ve onların sonuçları, ideolojik şemaya göre düzenleniyor görünürse o zaman, şemanın toplumsal gruplar ve grup üyeleri tarafından temel inançlarını düzenlemek amacıyla kullandıkları sosyo-bilişsel bir araç olduğunu kanıtlamış oluruz.

Grup şemasını, ideolojilerin yapılarının biçimi yani *grup kimliğiyle* açık ilişkisi yönüyle değerlendirmenin ilginç bir sonucu vardır. Eğer ideolojiler, insanların grup üyeleri olarak toplumsal dünyayı nasıl yorumladıklarını ve burada nasıl hareket ettiklerini sergiliyorsa aynı zamanda kendi toplumsal kimliklerinin temeli işlevini de görebilirler. Yapısal olarak bu, ilk kategori olan aidiyetin sadece kimliği değil aynı zamanda Bizim "özellikle" ne olduğumuza (beyaz, siyah, erkek, kadın, fakir veya zengin) dair inançları da düzenlediğini gösterir. Ancak şemanın, tüm kategorilerle birlikte grup kimliğini tanımladığı açıktır: İnsanların eylemleri, hedefleri, değerleri, diğer gruplarla ilişkileri ve hayatta kalmak için kullandıkları kaynaklar ve toplumsal varlıkları da kimliklerinin birer parçasıdır. Bu durumda ilk kategori, grup aidiyetinin sadece bir kısmını, gruba dâhil olma ya da gruptan çıkarılma koşullarını olduğu kadar grubun öncelikli aidiyet koşullarını da ifade eden, az veya çok doğasına ait veya görece kalıcı nitelikleri tanımlar. Köken, görünüş, cinsiyet, din, dil veya diğer kültürel özelliklerini buna örnek gösterebiliriz. (Toplumsal kimliğin ayrıntıları için 12. Bölüm'e bakınız)

Başlangıçta vurgulandığı ve daha sonra ayrıntılı biçimde geliştirileceği üzere bu toplumsal aktörler, açıkça pek çok top-

lumsal grubun üyeleridir. Bu nedenle de *çok sayıda ve bazen de çatışan kimliklere* sahiptirler. İdeolojilerin karışımını paylaşırlar. Somut bağlamlardaki söylemler ve toplumsal pratikler; karmaşık terkipleri, çatışmaları bazen de tutarsızlıkları gösterir. Aynı şey bilişsel olarak, kişisel veya alt gruplarla (örneğin Amerikan orta sınıf siyahi kadın gazeteciler alt grubu gibi) sınırlı olan farklı ideolojiler tarafından kontrol edilen insanların tutumları, modelleri, görüşleri için de geçerlidir. Ampirik araştırma, ideolojik toplumsal pratikleri ve söylemi açıklayabilmek için böylesi karmaşık etkileşimleri hesaba katmalıdır (Birtakım ideolojilerin nasıl etkileşimde bulunduğunu görmek için 28. Bölüm'e bakınız). (8)

İçerikler

Aynı şey şemanın bireysel kategorilerinin içerikleri için de geçerlidir. İdeolojiler her ne kadar içeriğe özgü olsa da bu kategoriler tarafından düzenlenen asıl grup inançlarını açıklamak için daha ileri ampirik bir çalışma yapmak gereklidir. Bu aynı zamanda bizim ideolojilerle, ideolojiler tarafından kontrol edilen daha belirli tutumlar arasında bağ kurmamıza olanak tanır. Bu nedenle ideolojilerin içerikleri konusunu özet geçeceğim.

İdeolojiler, daha yukarıda öne sürülen şematik kategoriler tarafından düzenlenen temel toplumsal inanç kümeleridir. Bu inançlar prensipte, toplumsal pratikler ve grup üyelerinin pratikleriyle ilgili her şeyle alakalıdır. Aynı zamanda çoğunlukla gruplar arasındaki çıkar çatışmaları, dolayısıyla rekabet, hâkimiyet ve direnç hakkındadır. Yani ideolojiler genellikle grupların ve üyelerinin çıkarlarını, kimliklerini, aidiyet ölçütlerini, eylemlerini, amaçlarını, değerlerini, diğer gruplarla ve kaynaklarla ilişkilerini kontrol eden tutumları düzenler. Bu inançların çoğunlukla değerlendirici olması sebebiyle; diğerlerinin yanı sıra dürüstlük, işbirliği, eşitlik, özgürlük ve özerklik gibi sosyo-kültürel değerleri gerektirirler. Dolayısıyla şirket yöneticileri, devlet

müdahalesinden bağımsız, feministler erkeklerle eşit haklara sahip olabilecekleri bir ideolojiyi benimserler.

Özetle grup ideolojilerinin içerikleri, düzen adil görünsün ya da görünmesin her bir grup için tercih edilen toplumsal ve ahlaki düzenle ilgilidir. Ancak yine de sanki bazı gruplar, diğer gruplara karşı "adil" olmadıklarını "küçümser bir tavırla" kabul ediyor görünür, çoğu grup için olumlu kendilik imajının temel toplumsal rolü genellikle grupların ahlaki açıdan iyi ya da savunulabilir bir ideoloji geliştirmelerine neden olur. Nitekim, yeni-liberal ideolojinin savunucuları (en azından bir kısmı) "özgürleştirme" ve diğer piyasa politikalarının zenginleri daha zenginleştirdiğini, fakirleri ise daha fakirleştirdiğini fark edebiliyorlar. Bu, altta yatan ideolojinin, piyasanın bağımsızlığının nihayetinde herkesin yararına olacağı fikrini sürdürdüğünü gösteriyor. Bu açıdan, genel olarak grup ideolojilerinin "küçümseyici" olamayacağını ama her zaman olumlu bir kendilik imajını işaret ettiğini varsayabiliriz. Daha derin bir incelemesine gerek duyulan bir muhtemel istisna, bazı baskın grupların ideolojilerinin, içselleştirilmiş ırkçılık biçimlerinde olduğu gibi, kendi gruplarının baskın gruplarla ilişkilerine göre olumsuz temsil edilmesi gibi yanlış "farkındalık"ın yönlendirici bir hegemonyaya yol açabileceğidir.

İdeolojiler, karşılıklı olarak bağdaşmayan amaçlardan, tercihlerden ve haklardan doğan çıkar çatışmalarının işlevsel bir sonucu olarak gelişirler. Gruplar, bir taraftan toplumsal pratiklerin üzerinde temellendiği ideolojik hedefleri kavramalarına olanak sağlamak, bireylerin tutumlarından emin olmak adına kendi üyelerini iddialarının arkasında toplarken diğer taraftan da toplumdaki diğer gruplara karşı bu çıkarları savunmak, meşrulaştırmak, açıklamak yoksa da yönetmek isterler. Diğer bölümlerde bu tür ideolojik "içerikleri" özellikle de toplumsal yorumlarda, pratiklerde ve söylemdeki toplumsal durumlarını, sonuçlarını ve işlevlerini inceleyeceğim.

6. BÖLÜM

DEĞERLER

Giriş

Değerler, ideolojilerin yapılanmasında merkezî bir rol üstlenir. İdeolojilerle birlikte toplumsal ve kültürel değerlendirmenin nirengi noktasıdır. Bilgi ve tutumlar gibi, toplumsal inançların kaynağı olarak bellekte konumlanmışlardır. Yani değerler, toplumsal veya sosyolojik soyutlamalar şeklinde değil; sosyal bilişin zihnî nesneleri olarak paylaşılırlar.

Grup inançlarından farklı biçimde değerler, geniş ve kültürel bir temele sahiptir. Kültürel olarak paylaşılan bilgiyle birlikte, ortak kültürel zeminin parçasıdır. Gruplar arasındaki ideolojik farklılıklar ne olursa olsun, aynı kültür içerisindeki çok az insan farklı değer sistemine sahiptir. Eylemin evrensel kriterleri olmasa da en azından ulaşılmaya gayret edilen ideal amaçlarıdır. Tabii ki, kültürel farklılıklar vardır. Bazı değerler başka bir kültürde var olmayabilir veya farklı şeylere karşılık gelebilir. Ayrıca, değerlerin hiyerarşisi ve ilişkisi kültürden kültüre değişim gösterebilir. Bir kültürde dürüstlük temelken diğerinde alçakgönüllülük vurgulanabilir. Bu nedenle değerlerin kültürel mücadeleleri ve çatışmaları iletişimde; kibarlık

biçimlerindeki açıklık, metnin ve konuşmanın farklılığı ya da doğrudanlığında olduğu gibi kötü bir üne sahiptir.

Değerler bilinir, paylaşılır, toplumsal üyeler tarafından çok geniş pratiklerde ve bağlamlarda uygulanır. Açıktır ki değerlendirme süreçlerinin, görüşlerin, tutumların ve ideolojilerin tüm temellerini biçimlendirirler. Nitekim, eğer ideolojiler grup inançlarının temelleriyse değerler de bir kültürün değerlendirmeci sistemlerinin temelidir. Hatta değerler, toplumların ahlaki düzenlerinin direkleridir.

Değerler, bu temel sosyo-kültürel durumların bireylere indirgenmelerinin önüne geçer. Bireyler bunları paylaşabilir, edinebilir ya da grup değerlerini reddedebilirler, ancak kişisel amaçların ya da ideallerin değer olduğu söylenemez.

Değer Sistemleri

Sosyal bilimlerde ve politikada değer kavramının sık kullanımına rağmen tanımlanması oldukça zordur. Genellikle ve inançlardan farklı şekilde doğruluk, zekâ ya da güzellik gibi yalıtılmış terimlerle veya "hayattan keyif almak" gibi İngilizcede tek bir kelimeye karşılık gelmeyen ifadelerle açıklanır. Hatta doğruluk ya da güzellik iyi ve kötü olmadıkları sürece daha başlangıç seviyesindeki kavramlarda zor ayrıştırılabilir görünmektedir, yani "güzellik" "iyi görünüm"ken, doğruluk da "iyi karakter"in bir biçimi olacaktır.

Bu inceleme girişiminde değerler, toplumsal eylem ve düzen adına olduğu kadar gündelik hayat tecrübelerinin ve gözlemlerin temel boyutları için de organize edilmektedir. Nitekim, insan bedeni hakkında en çok değer verdiğimiz sağlık, güzellik gibi şeyleri karakterize ederken değerler, zihnin olumlu niteliklerini (zekâ, akıllılık, ilim ve bilgelik) tanımlar. Benzer şekilde, "karakter" hakkındaki yargılar örneğin dürüstlük, doğruluk, alçakgönüllülük, kibarlık, açıklık, sabır vb. için değerlerimiz vardır.

Aynı şey, belli aralıklarla değerlendirilmesine ihtiyaç duyulan ve bu nedenle de kararlılık, kesinlik, hız veya etkinlik gibi karmaşık değer bütünlükleri gerektiren eylemler için de geçerlidir. Etkileşim; kibarlık, hoşgörü, işbirliği, yardımseverlik veya empati gibi bir dizi toplumsal değer vasıtasıyla ele alınmaya gereksinim duyar. Tanım olarak karşıt kavramlar insanların olumsuz değerlendirmelerini yani kabalık, hoşgörüsüzlük ve bencillik gibi yapmak ya da olmak istemedikleri şeyleri simgeler. Burada işaret edilen pek çok etkileşim değeri, kibarlık ve işbirliği örneklerindeki gibi söylem için de geçerlidir.

Eylem ve etkileşim için doğru olan şey, daha karmaşık toplumsal yapılar, ilişkiler, kurumlar ve toplumun geneli için de geçerlidir. Bu da demokrasinin, özgürlüğün, eşitliğin ya da otonominin temel toplumsal değerler olmasıdır. Bu tür tipik toplumsal değerlerin, tıpkı gerçekte tüm toplumsal ve politik ideolojilerin bir veya daha fazla toplumsal değeri vurgulayışındaki gibi özel bir rol oynadığını varsayabiliriz.

Özetle, bireysel ve toplumsal dünyanın sezgiye dayalı bir resmini çizseydik gözlemin ve değerlendirmenin her bir temel boyutu (zihin, beden, kişilik, eylem, etkileşim, toplum) kendi özel değerlerine sahip olurdu. Bu değerlerden bazıları çok genel olabilir ve iyi ile kötü, çirkin ile güzel için doğru sayılabildikleri gibi boyutlar arasında uygulanabilirlerdi.

Nihayet, kültürel değerlerin bireyler arası ve toplumsal odağı muhtemelen sistemin kendisinin bütün kuvvetini tüketmez. Doğayı ve hayvanları güzellik gibi çok genel terimlerle ya da çevreci ideolojilerin temizlik, bozulmamışlık gibi belirli terimleriyle sınıflandıracak değerlerimiz de vardır. Aynı şey duyularımızın tüm nesneleri için de geçerlidir. Sadece tat alma duyumuzda bile, tabii kültürel değişkenlik kaydıyla tat, lezzet veya ferahlık gibi pek çok değer vardır.

Bu örnekler, pek çok değerin tarihî olduğunu da göstermektedir: bir kez zihnin, eylemin ya da toplumun olumlu

özelliği olarak "icat edildikten" sonra "biz" onun için mücadele ederiz. İdeolojilerin bu nihai yönü aynı zamanda onların motivasyona dayalı ve amaç odaklı olduğunu da ifade eder, yani insan çabasının "ideal" nihai durumları ya da sonuçlarıdır.

Değerler ve İdeolojiler

Kuramsal bakımdan değerler, ideolojilerin ve tutumların değerlendirmeci boyutlarını kontrol ederler. Bu da toplumdaki belirli kaynaklara ve hususlara uygulandığında temel toplumsal görüşlerin değerlerden yapılandırılması demektir. Eğer gazeteciler haberciliğin güvenirliğine ve doğruluğuna değer verirlerse o zaman bu doğruluk ve güvenirliğin kültürel değerinin ideolojik özelliğidir. Aynı durum feministlerin, azınlık savunucularının ve ırkçılık karşıtlarının eşitlikçi ideolojilerini yapılandırırken kullandıkları değerler seçkisi için de geçerlidir.

İdeolojileri de kapsayan ve değerler aracılığıyla oluşan seçme ve yapılanma sürecinin kendi kendine hizmet ettiği açıktır. Grubun aidiyet, eylem, amaç, diğer grup ve kaynaklarla ilişkiler gibi farklı çıkarlarına uymalıdır. Diğer bir deyişle genel kültürel değerler, yeni liberal ve tutucu ideolojilerdeki özgürlük anlayışında olduğu gibi belki belli bir grup için "uygundur". Bu aynı zamanda değerler kategorisinin, bir önceki bölümde teklif edilen ideoloji şemasına eklenmesinin de sebebidir. Değerler; kimlikleri, öz değerlendirmeleri, eylemlerin ve amaçların gelişimini, diğer grupların nasıl değerlendirildiğini, altta yatan hedefleri ve etkileşim yargıları için belirlenen bir nirengi noktasını yapılandırırlar. Bu bağlamda değerler, her bir grup için öncül olarak seçilmiştir.

Olumsuz olarak da, beyaz ırkçıların beyaz olmayanlara karşı hissettikleri üstünlük duygusundaki gibi değerler, kendini yüceltme için de kullanılabilir. Bu üstünlük hissi, 'Biz'in 'Onlar'dan daha akıllı, etkin, çalışkan ve demokratik görüldüğü peşin hükümlü kıyaslama sürecinin bir özetidir. Bu da

tüm değerler özellikle de 'Biz'le ilgili olanlarla Biz kendimizi daha iyi değerlendiririz demektir. Genelde 'Biz'le daha az ilgili değerlerde; örneğin müzikte, sporda ve misafirperverlikte üstünlüğü onlara bağışlarız.

Daha önce özgürlük örneğinde gördüğümüz üzere, farklı ya da karşıt gruplar aynı değeri seçer ve onu çok farklı ideolojik içerikle donatırlar. Örneğin yöneticiler, ideolojik anlamda özgürlüğü, kendi güç ve çıkarlarını da garantileyen kendi kendine hizmet eden bir ideolojik hedef olarak görürler. Hatta kelime oyunu yaparak özgürlüğü "piyasanın özgürlüğü" ya da "devlet müdahalesinden özgürleşmek" bağlamında ele alırlar. Benzer şekilde gazeteciler, kendi güçlerini, çıkarlarını ve kaynaklarını güvence altına almak için basının özgürlüğüne veya öncelikle kendileri için bilgi alma özgürlüğüne vurgu yaparlar. Diğer taraftan liberal hareketler, feminizm ve diğer baskın gruplar; eşitliğe, bağımsızlığa, otonomiye ve kıt toplumsal kaynaklara ulaşmak, çoğunlukla da "baskıdan kurtulmak" manasında özgürlüğe odaklanırlar.

Toplumun ahlaki düzenini ya da kültürünü tanımlayan olumlu değerler; bütün gruplar tarafından sadece değerlendirme ölçütleri olarak değil, kendi çıkar ve hedeflerini meşrulaştırmak adına da kullanılırlar. Baskın gruplar; bu tür ideolojik değerleri kendi hâkimiyetlerini meşrulaştırmak, bastırılan grup da karşıtlıklarını, anlaşmazlıklarını veya dirençlerini meşrulaştırmak için kullanır. (26. Bölüm'e bakınız) Yani, herhangi bir ideolojik grubun kendini ve bir değeri meşrulaştırması kısmen kültürel ahlaki düzende kalmasını gerektirir. Çok azı ırkçı eşitsizliği açıkça savunur (Yine de 28. Bölüm'e bakınız) ama görüşlerini ifade ederken milliyetçiliğin ve kendi özgürlüklerinin önemini vurgularlar. Pek çokları tarafından eşitlik prensibine burun kıvırdıkları için yaygaracı ırkçılar genelde marjinalleştirilirler. Bu gruplar azınlıklar karşısında, ne fikirde olursa olsun kendini ırkçı olarak tanımlamazlar. Böylece eşitlik

veya demokrasi gibi temel bir değer, toplumda genel olarak bir kez kabul edildikten sonra, gruplar tarafından kendi geçerliklerini, saygınlıklarını ya da toplumsal meşruiyetlerini tehlikeye düşürmediği sürece kolay kolay "reddedilemez".

Farklı gruplar tarafından değerlerin, ideolojik açıdan farklılık gösterecek biçimde benimsenmesi değerlerin birer bilişsel temsil olarak muğlak kavramlarla sınırlanmadığını da ifade eder. Bu açıdan "özgürlük" bir şirket yöneticisine bir sendika temsilcisinden farklı gelecektir. Aynı şey çoğu grup ve değer, örneğin karmaşık "büyük" değerlerden "demokrasi" için de geçerlidir. Bu nedenle kuramsal açıdan, değer-bileşikleri/bloklarından bahsetmek daha uygun olacaktır. Dolayısıyla özgürlük bileşiği örneğin "özgürlük" kavramıyla tanımlanan arzu edilen hedeflerin şöyle içeriklerini sergileyecektir: (1) ne istersek onu yaparız; (2) kimse bizim eylemlerimizi sınırlayamaz.

Değerler sadece ideolojiler tarafından kapsanmaz, toplumsal inançları daha genel olarak yönlendirirler. Belirli toplumsal uzmanlık alanlarının grup tutumlarını ve değerlerini analiz etmek, doğrulamak ve meşrulaştırmak için nirengi noktası olarak kullanabilirler. Örneğin göçmenlerin reddedilmesinde kullanılan değelendirmeci savlardan biri ülkenin "yeterince dolu" olduğudur. Görece daha temel, toplumsal, kültürel ve muhtemelen biyolojik sebeplerle; "aşırı nüfus" yabancı karşıtı ideolojiler için göçmenlik söz konusu olduğunda olumsuz bir değer kabul edilir.

7. BÖLÜM

ZİHİNSEL MODELLER

Toplumsaldan Bireysele

İdeoloji kuramına dair geleneksel ve çağdaş bütün yaklaşımlardaki temel eksiklik; toplumsal pratiklerin gelişmesinde, toplumsal ve kişisel olan arasındaki ilişkiyi dikkate almamalarıdır. İdeolojilerin; bilgi, tutum ve değerler gibi grup üyeleri tarafından paylaşılan *toplumsal* temsiller olduklarını gördük. Aynı zamanda her bir ciddi ideoloji kuramı toplumsal temsillerin nasıl yapılandığını ve grup bireyleri tarafından, genelde toplumsal pratikleriyle özelde de söylemleriyle nasıl kullanıldığını tanımlamak ve açıklamak zorundadır.

Ayrıca hem araştırmalar hem de tecrübelerimizden ötürü bireylerin toplumsal pratiklerinin her zaman grup ideolojileriyle "aynı çizgide" olmadığını da biliyoruz. Bağlamın çeşitli kısıtlamalarından bağımsız, ideolojilerin tekil üyeler tarafından kullanımının farklı "ifadelerini" belirleyen pek çok faktörün yanında kişisel özellikler, farklı kişisel tarihler ve tecrübeler bulunur. İdeolojik pratikleri sistematik bakımdan tanımlayacak ve açıklayacak ampirik bir ideoloji kuramının bu tür farklılıkları, çeşitlenmeleri, karşıtlık ve aykırılıkları dikkate

alması gerekir. İdeolojiler diğerleriyle paylaşıldığında insanlar onları, dilbilgisinde ve kendi gruplarının ya da kültürlerinin tutumlarında olduğu gibi bireysel anlamda da kullanır. Bu kişisel ve bağlamsal kullanımların genel özellikleri bulunduğu için bunlar da ideoloji kuramının bir parçası olmalıdır. Diğer bir ifadeyle, böylesi bir kuram, ideolojilerin gerçekte nasıl kullanıldığını ve uygulandığını tanımlamalı ve açıklamalıdır.

Aynı zamanda böyle bir kuram; karşıt süreci yani ideolojilerin, yerleşik toplumsal pratiklerde, özellikle söylemde yavaş yavaş nasıl edinildiğini, geliştiğini ve değiştiğini açıklamalıdır. Toplumsal inançlar doğuştan gelmediği için, biz onların toplumsal algı, etkileşim ve özellikle de iletişim eylemlerinde yavaş yavaş kazanıldığını varsayarız. Ancak bu olaylar bireysel ve bağlamsal biçimde çeşitlenebilir ve böylelikle biz "tekleşmiş" bir grup ideolojisinin bu kadar çok çeşitli deneyim ve pratiklerden nasıl olup da geliştiği sorusuyla karşı karşıya kalırız. Anlaşılan o ki pek çok grup üyesi tarafından paylaşılan genel soyut inançlara olanak tanıyan normalleştirme ve bütünleştirme süreci, aynı dil kullanıcılarının pek çok farklı durumda birbirleriyle etkileşimde bulunarak doğal dili öğrenmeleri gibi gerçekleşecektir.

Toplumsal temsilleri genel anlamda ele aldığım bölümde bu tür temsillerin, toplumsal ve soyut taraflarının, grup düzeyinde paylaşılmalarına rağmen, bütün grup üyeleri için aynı anlama gelmediğini öne sürmüştüm. Bilakis, grup içindeki "ideolojik toplumsallaşma"nın açık bireysel farklılıkları nedeniyle her bir üye ideolojinin kendi kişisel "versiyonu"na sahiptir. Bu kişisel versiyonun, yetkin grup üyelerince tam anlamıyla işlev gösterebilmesi için, soyut grup ideolojisine mümkün olduğunca yakın olması gerekir. Yine, dilbilgisinin toplumsal ve paylaşımlı doğasıyla dil hakkındaki kişisel bilgi arasındaki karşılaştırma burada da yön göstericidir.

İdeolojilerin kişisel "versiyonları"nın yine toplumsal temsiller olarak görülmesi gerektiğini vurgulamalıyız. Burada kullanılan bellek kuramında bu, ideolojilerin kişisel biçimlerinin kişisel

(epizodik) belleğin değil, toplumsal belleğin bir parçası olduğu anlamına gelir. İdeolojilerin kişisel biçimlerine ait birtakım özelliklerin kendine özgü bir yapısı vardır. Bu yapı çoğunlukla grup düzeyindeki ideolojiden daha az tamamlanmış olmasına rağmen tam biçimi daha genel, soyut ve büyük ölçüde toplum tarafından paylaşılır hâldedir. Bu açıdan belirli *bağlamlarda ideolojilerin bireysel kullanımları*, bireye özgü toplumsal pratiklerin ve söylemin temelinden açıkça ayrılmalıdır. İdeoloji ve toplumsal pratikler arasındaki ilişkinin ifade edilmesi bu bölümün son mevzusu olacaktır.

Zihnî Modeller

Kuramsal açıdan ihtiyacımız olan şey, toplumsal olarak paylaşılan temsillerle bireysel uygulamalar arasında bir arayüz yani, toplumsal (semantik) bellekle kişisel (epizodik) bellek ve onların temsilleri arasında bağlantı kurmamıza olanak verecek kuramsal bir araçtır. 1980'lerin başından beri bilişsel psikoloji kayda değer kuramsal ve ampirik başarısıyla bu tür bir kuramsal yapı yani bir *zihnî model* geliştirmiştir. (1)

Zihnî modeler; olayların, epizodik belleğin öngördüğü şekliyle epizotların kişisel bellekteki temsilleridir. Bu nedenle bir araba kazasına tanık olunduğunda, karışıldığında, hakkında bir şeyler duyulduğunda ya da okunduğunda insanlar bu olay hakkında bir model kurarlar. Bu modelin öznel olduğu ortadadır, katılımcının olay hakkındaki kişisel deneyimini ve yorumunu içerir. Bu nedenle, böyle bir olay hakkında insanların bakış açıları ve görüşleri kadar şahsen ne bildikleri de kendi bireysel, öznel modellerinde temsil edilir. Söylem açısından bu, olay için söylemin *ne hakkında* olduğuna göre yapılandırılır.

Daha sonra tekrar döneceğim bir söylem üretimi ve kavrayışı kuramında bir model kavramı, dil kullanıcılarının söylemi öznel yorumlayışını açıkladığı için özellikle caziptir. Hatta, bir söylemi karmaşık süreçler aracılığıyla bir bütün hâlinde anlamak, bir model yapılanmasını içermesiyle mümkündür.

Tam tersi, söylem üretiminde model, bir metin ve konuşma için başlangıç noktasıdır. Bir söylem üretilirken veri olarak ele alınan; bir olay hakkındaki kişisel bir bilgi, bir deneyim ya da bir fikirdir. Yani, modeller amaç ve planın geleneksel tanımına da açıklık getirirler. Bu da söylem anlamlarına dayalı olarak az veya çok bağımsız oldukları için modellerin söylemlerin ve yorumlarının bireysel biçimlerini ve önyargılarını açıklamaları anlamına gelir. Buradan sezgisel olarak, metinle kısmen uyuşmayan, hatta konuşmacının ya da yazarın niyetiyle örtüşmeyen bir yorum inşa edebileceği anlaşılır.

Ortaya konulduğu üzere, modeller genellikle kişisel ve subjektiftir. Eylemlere, olaylara ve bunlarla ilgili söyleme dair kişisel yorumları ve tecrübeleri içerir, bu durum tüm toplumsal pratikler için geçerlidir. Bu kişisel boyut, her insanın öznel tarihini kuran daha genel veya soyut kişisel temsillerin (şahsiyet, kişisel fikirler vb.), daha önceki tecrübelerin tekrar harekete geçirilen ya da güncellenen eski modellerinin bir sonucu olabilir.

İnsanlar günlük hayatlarında, uyandıktan tekrar uyuyuncaya kadar süren olayların yorumlarıyla meşguldürler. Bu tür yorumlar, epizodik bellekte depolanan zihinsel modellerdeki olayların yapılanmasıyla bağlamsal anlamda ilgili görülmelidir. Bu modeller ayrıca tanıdık bir kavram olan *tecrübe*ye de açıklık getirirler. Yani "gerçek" olaylardan ziyade, bunların model olarak kişisel yorumları, yapıları ve bu olayların tecrübe edilme şekilleri bir rol oynar. Bu nedenle belirli sınıf modellerini *tecrübe modelleri* olarak adlandırabiliriz. Bu tür tecrübe modellerinin, modele oryantasyon ve bakış açısı kazandıran, bunların özellikle öznel doğasını tanımlayan kendiliğin merkezi kategorisi etrafında inşa edilmesi şaşırtıcı değildir. Bu, gelecekteki eylemlerimizin temsillerinin yani *planların* -bunlar gerçekten "yaşadığımız" tecrübeleri temsil ettiğinden daha az belirgin olsa da- birer tecrübe modeli olması demektir.

Tecrübe modelleri, çevremizi öznel olarak algılayışımızın

yanında bilinçli olma kavramını da açıklar. Bilinçli olmak; diğer şeylerin yanı sıra kendimiz hakkında farkındalık sahibi olduğumuz, çevremiz ve kendimiz hakkında etkin olarak yorumlar inşa ettiğimiz anlamına gelir. (2)

İnsanlar sadece dâhil değil şahit oldukları, *haklarında* bir şeyler duydukları ya da okudukları olayların da modellerini kurarlar. Kişisel tecrübelere ilişkin olay modellerinden bunları ayırabilmek ve olayları onların söylemsel tanımları yoluyla bildiğimizi vurgulamak için, bunları *tanımlayıcı modeller* şeklinde adlandıracağım. Tecrübelerimiz hakkında konuştuğumuz ve bunu kişisel hikâyelerimiz dâhilinde yaptığımız için tecrübe ve tanımlama modelleri elbette birbiriyle örtüşecektir. Haklarında sadece dolaylı yani söylem yoluyla bilgi sahibi bulunduğumuz diğer olaylar kitle iletişim araçlarıyla bize bildirilenlerdir. Yukarıda da öne sürüldüğü gibi tanımlayıcı modellere daha önce "durum modelleri" diye adlandırılan metin üretimi ve metni kavrama için bir temel vasfıyla ihtiyaç duyulur. Bu akla yatkındır ancak yine de tanımlayıcı modeller tecrübe modellerinin ardından şekillenir. Çünkü aşina olmadığımız olayları şahsen bildiklerimizin ışığında anlamaya eğilimliyizdir.

Tüm modellerde olduğu gibi olay modelleri de bu tür olaylar hakkındaki daha genel bilgiyi ayrıntılandırmak üzere kullanılır. Nitekim Bosna'daki iç savaş boyunca yaşanan bir olayın modeli; sadece basından edindiğimiz tekil, belirli ve yeni bir bilgiyle değil iç savaş, ordular, kırım, etnik ilişkiler ve Yugoslavya hakkındaki genel bilgimizle de kurulur. Bu yolla toplumsal temsiller modellerde "somutlaşır" ve toplumsal bellek, olaya dayalı bellek ve öznel temsillerle ilişkili hâle gelir. Daha sonra göreceğimiz üzere söylemi yorumlayan bu tür olaya dayalı modeller, ideolojilerle söylem yapılarını ilişkilendirmede de temeldir.

Terminolojik karışıklıktan kaçınmak için *olaya dayalı model* veya *zihni model* ya da sadece *model* terimlerini bundan sonra olaya dayalı bellekteki her tür modeli, yani bir olayın öznel temsilini sim-

geleyecek şekilde kullanacağım. Daha yukarıda açıklandığı gibi, *tecrübe modeli* terimini veya basitçe "tecrübe"yi de kişisel katılımı temsil eden olaya dayalı modelleri veya hayatlarımızdaki olayların gözlemleri için kullanacağım. Daha da geneli, olay modeli terimini, söylem tarafından yönlendirilen kişisel ya da kişisel olmayan olayları ya da durumları yorumlayan her tür modeli simgeleyecek şekilde ele alacağım. Hâlihazırdaki psikoloji literatürü farklı tür modellerle, onları açık şekilde ayırmadan kafa karıştırıcı biçimde uğraştığı ve modelin çeşitli kavramlarına ideolojinin toplumsal pratiklerini nasıl sergilediğini göstermede ihtiyaç duyulacağı için bu ayrımı burada da yapıyorum. Son olarak tüm modellerin, tatiller ve iç savaşlar gibi geniş ve karmaşık olayları olduğu kadar bütünleşmiş bir dizi küçük eylem ve olayları (toplantılar, elma yemek gibi) da temsil ettiklerini unutmayalım. Diğer bir deyişle olaya dayalı bellek, hiyerarşik biçimde düzenlenmiş model sistemlerini ve setlerini içerir. Bu sistemin parçası olarak bizim tecrübe modellerimiz kendi otobiyografik "geçmişimiz"i tanımlar.

Olay Şemaları

Bu tür modellerin yapılarına dair genel, kuramsal bir önerme yapılmamasına rağmen söz konusu yapıların olayların yorumlanışını etkin bir şekilde yönettiğini ve insanların bunlarla gün içerisinde yüzlerce kez ilgi kurduğunu varsayarız. Bu aynı zamanda, kullanışlı bir şemanın iş başında bulunduğu veya her bir durum için benzer paternler inşa etmeye yönelik çok sayıda kategori, kural ve yöntem olduğu anlamına da gelir.

Bu tür bir şema çok zor gizlenir ve farklı biçimlerde, örneğin önermelerin işlevsel dilbiliminde olduğu kadar toplumsal olaylara dair kuramlarda (3) farklı görünümlerde ortaya konur. İnsanlar olayları sadece modellerde temsil etmedikleri için bu model kategorilerinin bir şekilde sahne (mekân, zaman), koşullar, katılımcılar (ve onların eylem roller: unsur, erek, tecrübe eden, nesne vb.) ve nihayet bir eylem ya da olay gibi dilbilgisel

ve söylemsel yapılarda ortaya çıkmaları şaşırtıcı gelmemelidir. (4) Başka bir ifadeyle: Olayların anlaşılmasını düzenleyen yapılar, olayların gerçekleştirilme biçimini de etkiler.

Bağlam Modelleri

Söylem ve yapıları üzerinde hayati etkiye sahip sadece belirli tip bir olay vardır: Hâlihazırdaki söylemin üretildiği ve/veya alımlandığı iletişimsel eylem ya da durum. İletişime dayalı olayların zihnî modelleri *bağlam modelleri* olarak adlandırılacaktır. Bağlam modelleri kişisel tecrübelerimizin bir kısmını yani, iletişim kurarken dâhil olduklarımızı temsil ettikleri için, tecrübe modellerinin sadece belirli bir türüdür. Bağlam modelleri de kişisel, öznel ve büyük ihtimalle önyargılıdır. Dolayısıyla bu modeller, iletişime bağlı olaylara dair görüşleri ve kişisel olarak çeşitlenebilen yorumları temsil ederler. Bu tür bağlam modellerini gündeme getirdiğimizde haklarında hikâyeler de anlatacağız. Bağlam modelleri de tecrübe modelleriyle aynı yapıya yani, aynı sahneye (zaman, mekân), aynı koşullara, aynı tür katılımcılara ve onların çeşitli rollerine ve nihayet iletişime dayalı eyleme sahiptir (Ayrıntılar için 22. Bölüm'e bakınız). Bağlam modellerinde hayati olan özbenliğin, konuşur/yazar veya duyan/okuyan olarak yer aldığı katılımcı kategorisidir. Söylemin öznelliğini tanımlayan bu özbenlik kategorisi, derinliği ve bakış açısını sergiler, metnin ve konuşmanın diğer pek çok öznel niteliğini düzenler. (5)

Bağlam modelleri, olay modelleriyle söylem arasında bir arayüz işlevi gördükleri için de ayrıca özeldir. Konuşmanın katılımcılarına kim olduklarını, bu olaydaki rollerini, konuşmanın veya metnin güncel toplumsal durumuyla ilgili bilgi verir ve görüşlerden haberdar ederler. Söyleme dayalı anlamı ve biçimi etkileyen pragmatik sabitler; örneğin iletişim eyleminin niyeti ve hedefleri kadar, konuşma eyleminin durumları (genelikle benim ve muhatabımın ne bildiği, istediği veya yaptığı hakkında bilgi), nezaket kuralları (örneğin toplumsal statü veya güç),

kurumsal şartlar, grup üyeliği, ortak bilgi ve katılımcıların her biri hakkındaki bilgi bu bağlam modelinde temsil edilir.

Yani, bağlamın pek çok "pragmatik" değişmezlerini sadece soyut olarak ifade etmek ve bağlamın rolüne belli belirsiz gönderme yapmak yerine, şimdi bu tür bağlamların bilişsel temsillerine yönelik daha somut bir önerimiz var. Bağlam modelleri aynı zamanda, tıpkı olay modellerinde temsil edildiği gibi insanlar, eylemler veya durumlar hakkındaki bilgimizin nasıl olduğunu da açıklar. Bu modeldeki bilginin bir işlevi olarak söylem içerisinde ifade edilecektir. Yani, bağlam modelleri, söylem sürecinde, hayati ama şimdiye dek kuramsal olarak anlaşılması zor bir kontrol sistemi işlevi görmüştür.

Bir olay hakkındaki bilgimiz bir tecrübede veya olay modellerinde temsil edilirken bağlamlar arasında görece stabildir. Bağlam modelleri, metin üretiminin ve algılayışının, özellikle de yüz yüze konuşmanın değişen, süregiden doğasını temsil eder. Katılımcılar hâlihazırdaki duruma dair yorumlarını sürekli günceller ve değiştirirler, bunu da kendi bağlam modellerinde temsil ederler, sırayla (dilbilimsel) formülasyon veya yorumlama sistemine bilgilerini gönderirler. Tam tersine, söylemin yorumlanması süresince, bizim bağlam modellerimiz (yazarın veya konuşurun güvenirliğine dair varsayımlarımızı), haklarında konuştuğumuz ya da yazdığımız olayları temsil ediş biçimlerimizi yani olay modellerimizi etkiler. Bu açıdan olay modelleri dünyaya dair daha genel bilginin değil, içinde yapılandığı bağlamın zihnî temsilinin de bir işlevidir, bir magazin gazetesindeki aynı hikâye, farklı bir olay daha ciddi bir gazetede olabileceğinden farklı biçimde yorumlanabilir.

Bu nedenle, olay modelleri söylemin semantiğinin temeli olarak tarif edilirken bağlam modelleri pragmatiklerinin yani bağlamın bir kısmını, örneğin diyalekti veya topluluk dilinin seçimini, telaffuzu, resmiyet veya tabiiliği, aşinalık ve yakınlığı, sözlüksel seçim kadar şiveyi de işaret eder ve konuşma eyleminin,

nezaket jestlerinin, çeşitli sözlüksel veya sözdizimsel üslubun, iknanın retorik unsurlarının ve diğer söylem özelliklerinin temelidir. Kısaca bağlama göre çeşitlenebilen söylemin tüm özellikleri doğası gereği bu tür "pragmatik" bağlam modelleri tarafından kontrol edilir. (Daha yalın olmak için, "pragmatik" kavramını bu alandaki çağdaş çalışmalardaki gibi geniş bir manada kullanıyorum ancak ben terimin daha katı bir kullanımından yani sadece konuşma eylemine veya söylemin edimsel boyutlarına uygulanmasından yanayım; ayrıntılar için 21. Bölüm'e bakınız.)

Toplumsal ve Bireysel Olanı Birbirine Bağlamak

Bu noktaya kadar, ideolojilerle somut toplumsal pratikler ve söylemi birbirine bağlayan arayüzün yani toplumsal üye vasfıyla bireylerin modellerde olayları, eylemleri ve durumları temsil ediş yollarını, bu eylemlerde ve söylemde kendilerini nasıl ifade ettiklerini, nasıl rol oynadıklarını veya bunların üstesinden nasıl geldiklerini çözümledik. Model bilgisi "formülasyonu"ndaki kelimeleri, kalıpları, cümleleri ve metinlerle veya tersine bu sözel yapıların altta yatan modeller ışığındaki yorumlarıyla ilişkili bu (psikodilbilimsel) sürecin ayrıntıları burada görmezden gelinecektir. Bunlar, bu kitabın odağının çok dışındadır ancak ileride ideolojilerin söylem içerisinde nasıl ifade edildiğini açıklarken birkaç şey söyleyeceğim.

Kuramdaki bir sonraki adım bireysel modellerle toplumsal temsilleri birbirine bağlamak oacaktır. Çünkü bu aşmamız gereken bir engeldir, yani bireysel, kişisel olandan paylaşılan ve toplumsal olana nasıl geçildiğini bilmemiz gerekir. İdeoloji kuramına bilişsel içeriğin en büyük katkısı bu kayıp bağın aynı zamanda bilişsel terimlerle de tanımlanabilmesidir.

Bu durumda, bu ilişki; modellerin sadece bireysel inançlar değil aynı zamanda toplumsal inançların yerleşik örneklerini de içerdiği gerçeği üzerine kurulmuştur. Bir model ortaya koyabilmek için örneklendirmek gerekirse; bir araba kazasına karıştı-

ğımızda sadece bireysel tecrübelerimize, arabamızın rengine ya da yapılışına ve bu kazanın kendine özgü şartlarına dair bilgiye değil; arabalar, kazalar, yollar vb. hakkında da bilgiye ihtiyaç duyarız. Diğer bir deyişle, toplumsal temsillerin ilgili unsurları, örneğin senaryolar, hâlihazırdaki modele uyan bilgi olarak harekete geçirilecek ve somutlaşacaktır. Örneğin arabaların dört tekere sahip olduğu genel bilgisi *bu* arabanın da dört tekere sahip olduğuyla ilişkili olarak inşa edilecektir. Bu tür genel bir bilgi, bir modelde temsil edilen tekil şartlara uyarlanabilir (örneğin, üç tekerlekli arabaları temsil etmek için). Aynı şey bağlam modellerinin yapılanışı için de geçerlidir: Hâlihazırda yeterli bir iletişim olayı modelini inşa edebilmek için insanlar, konuşmacılar, iletişim eylemleri, söylem türleri, görgü veya toplumsal ilişkiler hakkında genel bilgiye ihtiyacımız vardır.

Toplumsal temsiller ve modeller arasındaki örnekleme, bağlamsal "uygulama" ve uyarlama ilişkisinin farklı bir yönde de tanımlanabileceğini ve bu kazanımın, bilgi değişiminin, tutum ve ideolojilerin açıklanabileceğini hatırda tutun. Yani modeller belirli bir olay için bir kez inşa edildi mi soyutlanabilir ve genelleştirilebilir. Bu nedenle de senaryolara veya toplumsal paylaşımlı temsillerin diğer yapılarına dönüştürülebilirler. Şeklen bu süreç, sabitlerden modellerdeki inançları ve toplumsal temsilleri ortaya koyan önermelerde çeşitlenmelere doğru bir değişimi içerir.

Daha ampirik anlamda süreç şu şekilde tanımlanabilir: Belirli olaylar hakkında sürekli olarak gözlemleyen, okuyan ya da bir şeyler duyan toplumsal üyeler genel çıkarımlar yapabilirler ve dolayısıyla pek çok farklı durumla ilişkili inançlar inşa edebilirler, böylece bu inançlar toplumsal anlamda paylaşılan bilgi vasfıyla onların toplumsal konumları için kullanışlı hâle gelir.

Bu değiştirme sürecine sadece zihnen ulaşmak gerekmez: Söylemin kendisi böylesi genel, soyut önermeler kurma kapasitesine sahiptir. Bu nedenle toplumsal üyeler aynı zamanda, olay *örneklerinin* bireysel, tekil temsillerini toplumsal olarak

paylaşılan, olay *türlerinin* genel temsillerine değiştirme yeteneklerini sergileyebilirler. Bu da toplumsal öğrenmenin, tecrübelerin yani modellerin "ampirik" genelleştirmesi ve soyutlamasıyla sınırlandırılmaması gerektiği anlamına gelir. (7) İnsanlar toplumsal temsilleri, pedagojik veya açıklayıcı metin ve konuşma örneğinde olduğu gibi doğrudan da edinebilirler. Aynı zamanda toplumsal üyeler geniş ön bilgiye zaten *sahip olabilir* ve bunu var olan toplumsal bilgiden yeni bilgi üretebilecek sonuçlar çıkararak yapabilirler.

Değerlendirmeci İnançlar

Modeller, olaylar hakkında sadece kişisel bilgiyi değil, onlar hakkındaki görüşleri de sergilerler. Bir araba kazasını gözlemlediğimizde, kazaya dâhil olduğumuzda veya kaza hakkında bir haber okuduğumuzda aynı zamanda (diğer) sürücü veya bir bütün olarak ("korkunç") kaza hakkında değerlendirmeci inançlar inşa ederiz. Bu görüşler, Bosna'daki "etnik temizlikle" ilgili şeyler okuduğumuzda da modelin doğal bir parçası olurlar. Dolayısıyla söylemin ve bağlamın olay modelleri insanlar, nesneler veya modelde temsil edilen olay hakkında kişisel görüşleri ifade eder.

Söz konusu görüşler sadece bireysel olmak zorunda değildir. Değerlendirmeci görüşler, toplumsal paylaşımlı inançları yani tutumları, örneğin araba kazalarını, trafiği ya da iç savaşı somutlaştırabilir. Aynı hayata geçirme, somutlaştırma ve uyarlama süreci burada da iki yönlü olarak iş başındadır. Kişisel görüşler başkaları tarafından paylaşılıyor görünebilir ve bu nedenle de toplumsal inanç ya da tutumlar şeklinde genelleşebilir. Toplumsal temsillerin edinimi ve değişimi, kişisel modellerde görüşlerin genelleşmesi ve soyutlaşmasına dayanır. (8)

Bu edinim sadece "ampirik" olmak yani kişisel deneyimlere dayanmak zorunda değildir. Görüş söylemindeki genelleştirilmiş görüşlerden, örneğin gazetelerdeki editör görüşlerinden veya konuşmalardaki diğer üyelerin grup temelli değerlendirmelerin-

den doğrudan alınabilir. Son sürecin en çarpıcı örneği önyargıların benzer şekilde edinimidir. Bunlar "fazlaca genelleştirilmiş" bir veya birkaç kişisel tecrübeye dayanır veya ayrımcı metin veya konuşmalardaki önyargı önermelerinden doğrudan alınabilir.

Bireyler çeşitli toplumsal grupların üyeleridir. Gruplar gibi bireyler de aynı anda birden çok ideolojiye sahip olabilirler. Bu aynı zamanda birden fazla ideolojiden gelen genel inançlarını inşa sürecinde modele "uygulamaları" anlamına gelir. Eğer bu ideolojiler ortak olarak tutarsızsa modelin de tutarsız olma olasılığı artar. Nitekim bir insan bir olayı gözlemleyecek hem bir haber hikâyesi yazacak veya yorumlayacak, hem de bir kadın, bir siyahi, gazeteci, Amerikalı, Hristiyan, genç ve demokrat kimliğine sahip olacaktır. Nihai model, tekil ve bu insanın tanımladığıyla birlikte ideolojilerden elde edilen inançların kaotik bir bileşimi olarak görünecektir. Bu hem hakkında yazılan olay modelleri hem de tekil iletişim olayını temsil eden bağlam modelleri için doğrudur. Nitekim insanlar, pek çok durumda o anki bağlam modeli içerisinde baskın olması adına toplumsal "kimlikleri"nden birini tercih eder veya seçerler. Dolayısıyla siyahi kadın bir gazeteci, uzmanlığıyla ilgili bağlar ve beklentiler nedeniyle haber yazıcılığının şu anki bağlam modelinde siyahi bir kadın kimliğinden çok profesyonel tutum ve ideolojilerini uygulayacaktır. Bu nedenle bağlam modellerinin ayrıntılı yapısı, iletişimsel eylemler üzerinde ideolojilerin dolaylı "haritalandırma" yollarına dair bir açıklama sağlar.

Aynı şey bağlam modeli tarafından daha ileri derecede sınırlanmış ve yeniden düzenlenmiş modelin söylemi için de geçerlidir: Siyahi kadın gazeteci haberleşmiş olaylar hakkında kişisel bir görüşe sahiptir ama editör ve okuyucuları onun bunları vurgulamasını onaylamayabilir. Bu da daha sonraki bölümlerde etkileşimde, metinde ve konuşmada ideolojilerin ifade edilmesi ve edinimiyle ilgili pek çok durumu, süreci, yöntemi ve bağlamı araştırmam gerektiği anlamına geliyor.

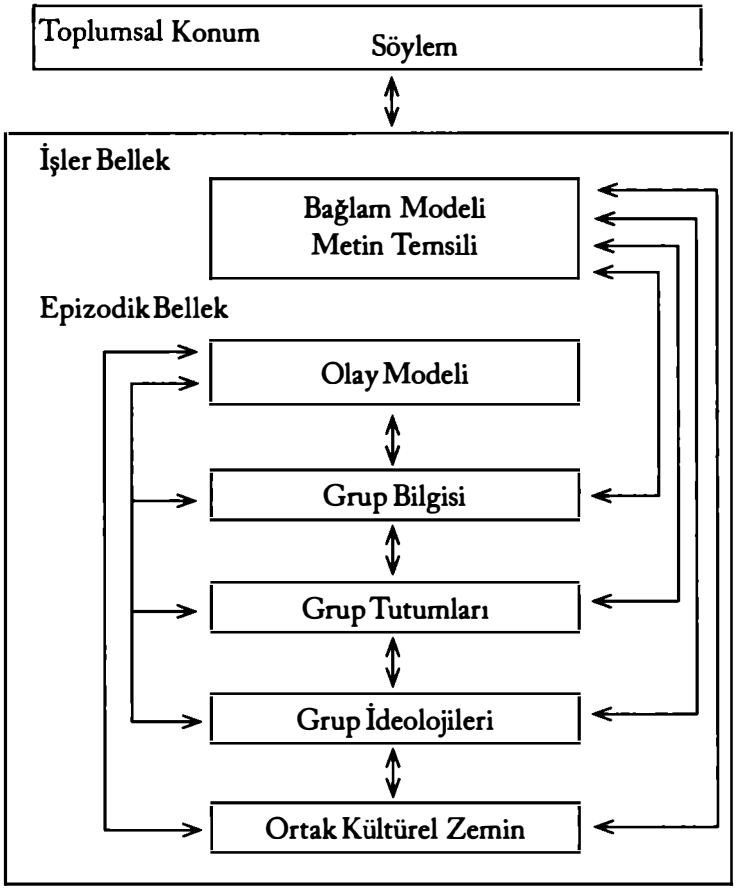
Nihayet bunlar üzerine kurulan ideolojiler ve tutumlar sadece modellerdeki bağlamsal olarak değişebilen kişisel görüşlerin oluşumunu etkilemezler aynı zamanda hikâye anlatma, habercilik veya haberleri hatırlatma gibi "eski" modellerin *gündeme getirilişini* de yönetir. Bunlar en belirgin şekilde, paylaştıkları grup tutumlarıyla en uyumlu görüşlere sahip insanlar tarafından aktive edilmeye eğilimlidirler. Bu tür tutumlardaki önermeler güçlü bir araştırma için ipucu işlevi görürler. Bu, beyaz insanların göçmenler hakkında etnik önyargılarla uyumlu olumsuz hikâyeleri hatırladıklarını gösteren ırkçılık hakkındaki amprik bir çalışma tarafından bilinir hâle gelmiştir. Hikâyeler, önyargılı savlarda bir kanıt işlevi üstlenir: "Gazetelerde her gün bunun hakkında bir şeyler okuyorsun." Tam tersine, kendi grupları hakkındaki olumsuz hikâyeleri saklayabilir veya "unutabilir"ler. Daha geneli, gündelik hayatlarındaki "varsayımlarını test ederken" modellere "kanıtlayıcı bulgu" olarak başvurabilirler. (9)

Sonuçlar

İdeoloji kuramında modellere dair bir giriş yaparak ideolojiler ve onları kuran ya da "derin" kültürel inançlardan grup inançlarına ve onların toplumsal pratiklerdeki ifadelerine doğru (ve aksi yönde) uygulayan güncel toplumsal pratikler arasında gerekli bir bağ tesis ettim. Aşağıda yer alan 7.1. numaralı tabloda görüleceği üzere ideolojiler öncelikle paylaşılan genel bilgiyi, tutumları, değerleri ve kültürel doğruluk ölçütleri gibi altta yatan prensipleri sergileyen ortak bir kültürel zemine dayanmalıdır. Bu kültürel temelden, belirli inançlardan, değerlendirme ölçütlerinden ve bunları açıklayan unsurlardan seçilen gruplar; grubun diğer temel prensipleriyle birlikte arka plandaki ideolojiler tarafından düzenlenen "grup inanç sistemi"ni oluştururlar. Toplumsal zihnin bu temsilleri, olaya dayalı bellekteki kişiye özgü zihinsel modellerin toplumsal boyutunun yapılanışını

kontrol eder. Grup inançları tarafından kontrol edilen modeller ideolojik anlamda "önyargı" olarak nitelenebilirler.

7.1. TABLO

Bu zihinsel modellerin bireysel boyutu, bireylerin genel temsilleri (kişisel bilgi, kendilik, şahsiyet) kadar eski zihinsel modeller (eski tecrübeler) tarafından da kontrol edilmektedir. Nihayet, bağlam modellerinin zorunlulukları altında bu kişisel olay ve tecrübe modelleri bağlamda ifade edilebilir veya diğer toplumsal pratiklerde sahnelenebilirler.

Söylemin doğası nedeniyle bazı kestirme yolların imkânını da gördük. İdeolojiler söylemlerle kuramsal açıdan yukarıda açıklandığı gibi dolaylı yollarla bağlıyken söylem, ideolojilerin ve tutumların parçalarını doğrudan ifade edebilir. Ve tam tersine ideolojiler sadece kişisel tecrübelerden öğrenilmez ya da bunlar yoluyla değiştirilmez aynı zamanda kısmen de olsa söylemdeki ideolojik durumlar tarafından doğrudan inşa edilir. Siyasi ve dinî konuşmalar kaynağını bazen bu doğadan alır. Propaganda, toplumsal üyelerin tutumlarını ve ideolojilerini doğrudan etkileyen bir işleve sahiptir, hatta "örnekler" veya "çizimler" genel inançların geçerliğine dair ikna edici bir "kanıt" olarak verilebilir. Söylem ve ideoloji arasındaki bu doğrudan bağlantı ihtimali aynı zamanda klasik yanlış bilinçlenme terimini ve tanıdık yönlendirme yöntemlerini de açıklar. Söylem, kişisel tecrübelere indirgenemediğinden bu yana üyelere toplumsal ve ekonomik şartlar inşa etmek adına ideolojiler, doğrudan yani sava dayalı ve diğer ikna araçlarıyla edinilebilir.

Ancak gündelik hayatı kontrol eden çoğu ideoloji, pek çok sayıdaki kişisel tecrübeyi, söylem temelinde yavaş yavaş edinir ve dolayısıyla kendi "ampirik kökleri"ne kişisel modellerde sahip olurlar. Bu tür ideolojileri yönlendirmenin daha zor olduğu varsayılabilir çünkü daha önceki tecrübe modelleriyle tutarlık göstermeleri gerekir. Elitlerin, toplumsal söylemin aracı vasfıyla kullandığı propaganda yoluyla üyelerin edineceği temelsiz ideolojileri yaratması çok daha kolaydır. Daha ileriki bölümlerde edinimin toplumsal şartlarını ve ideolojilerin ve ilişkilerinin söylem içindeki değişimini inceleyeceğim. Şimdilik önemli olan bu tür süreçleri açıklayacak, özellikle de toplumsal pratikler, söylem ve ideolojiler arasında "ne olup bittiğini" değerlendirecek kuramsal araçlarımızın olmasıdır.

Burada sunulan zihnî model kuramından yapılabilecek bir diğer gerekli çıkarım, durumsal ve bağlamsal *çeşitlenmenin* dolayısıyla *değişimin* temel boyutuna dair açıklamadır. İdeoloji-

ler ve diğer toplumsal temsiller genel ve soyut, bu yüzden daha az kalıcıdır. Ancak belirli eylem ve söylemlerde ideolojilerin ifadesinde ya da "kullanımında" önemli ölçüde kişisel ve bağlamsal çeşitlenme olduğuna tanıklık ettik. Hatta bu hatrı sayılır kişisel çeşitlenmelerden ötürü ideoloji hakkındaki ampirik çalışmalar (özellikle siyaset biliminde) bazen bizi genel grup ideolojisi diye bir şey olmadığı sonucuna götürmektedir.

Hâlihazırdaki çerçevede, hem pek çok grup üyesinin farklı durumlarda az veya çok benzer şekilde konuştuğuna ve hareket ettiğine dair sıklıkla yapılan gözlemi hem de kişisel modellerde temellendiği gibi bireysel eylemlerin ve söylemin tekilliğini dikkate alabiliriz. Modeller; toplumsal inanç örneklerini içerdiğinden, bir taraftan kişisel bilgi ve görüşü, eylem ve söylemdeki ifadelerini sergiler diğer taraftan da söylem çalışmalarında sıklıkla gözlemlendiği üzere kaotik ve karşıt doğaya sahip olabilir. (10) Dahası, her biri kendi ideolojisine sahip bireyler çeşitli toplumsal grupların üyeleridir, birey olarak bağlam kısıtlamalarına bağlı aynı anda birden fazla ideolojiye kapılabilirler. Dolayısıyla bu gruplar arasında çatışan çıkarları ifade eden çelişkiler sergileyebilirler. Çeşitlenme ve tutarlık meselesine bir sonraki bölümde döneceğim.

Böylece ideolojiler, grup üyeleri tarafından paylaşılan "toplumsal zihin" ile toplumsal yapı arasında arayüz görevi görürken karşılığında modeller, toplumsal ve bireysel olan arasında dolayısıyla genel ve özel paylaşılan temsiller ile onları somut toplumsal ve bireysel durumlarda üreten ya da ifade eden hâlihazırdaki pratikler arasında bir arayüz konumundadır. Bu son arayüz olmadan (tekil) toplumsal pratiklerin, (üretici doğasının söylemini ayrı tutarak) söylemin bilişsel temelini veya bunların ideolojiler tarafından nasıl kontrol edildiğini açıklayamayız.

8. BÖLÜM

TUTARLILIK

Tutarlılık Karşısında Çeşitlenme

İdeoloji tartışmalarında gündeme gelen bir mesele ideolojik inançların *tutarlı* bir sitem oluşturup oluşturmadığıdır. Söylemsel ve retorik psikolojiye benzer biçimde politik psikoloji çalışmalarında da ideolojilerin neredeyse tutarsız olduğu ifade edilir. Eylemlerinde, metin ve konuşmalarında insanlar pek çok çelişki gösterirler ve bunun son derece tutarlı bir arka plan sistemine dayandığı söylenemez. (1)

Bu gözlemlerdeki sorun, ideolojilerin yapılarına veya içeriklerine dair tutarlı bir sonuca ulaşmaya izin vermemeleridir. Bu, çalışmaların ilk elde ideolojik yapılara dair tam bir tanımlamaya sahip olmamaları; bunun yerine ideolojilerin kendileriyle kullanılmaları ve duruma veya bağlama bağlı ifadelerini karıştırmalarından kaynaklanır.

Bu tutarsızlık iddiasını dilbilimde dilbilgisinin rolüyle karşılaştırabiliriz. Eğer insanların spontane konuşmalarını incelersek çoğunlukla soyut dilbilgisi kurallarını izlemediklerini görürüz. Dil sisteminin bu derece bireysel ve bağlama bağlı değişebilen kullanımından hareketle dilbilgisinin olmadığını

ya da tutarsız olduğunu iddia etmek hiç de mantıklı değildir.

Şimdi bu iddiayı, ideolojilerin kaynağına, insanların farklı grup üyeliklerine bağlı olarak birden fazla ideolojiyi "takip etme" ihtimallerine uyarlarsak sonuç daha da az ikna edici olur. Şu hâlde sadece bu çeşitlenmeyi değil belki daha önemlisi pek çok durum için topluluk üyelerinin hangi ideolojik oryantasyonu *izlediğini* açıklamaya ihtiyaç duyuyoruz. Yani ideolojiler, sadece yalıtılmış bağlamlar veya tekil grup üyeleri için değil bağlamlar arası ve pek çok grup üyesi için de incelenmelidir. Eğer bu tür karşılaştırmalar ideolojik devamlılığa çok az izin veriyor ya da hiç imkân tanımıyorsa o zaman arka plandaki kontrol sistemi özelliğiyle ideoloji kavramından vazgeçmeliyiz. Bu durumda topluluk üyelerinin ideolojileri genellikle adlandırdıkları biçimlerine göre örneğin, "O bir muhafazakâr", "O bir ırkçı", "O bir feminist" veya "O bir çevreci gibi, çeşitli toplumsal pratikleri nasıl yorumladıklarını açıklamak durumundayız.

Bağdaşıklık ve Tutarlılık

Eğer çeşitli ideolojik ifadelerin arka plandaki ideolojilerin tutarsızlığına neden olmadığını iddia edersek tersi bir sonucun da doğru olmaması gerekir. Toplumsal pratiklerin ideolojik devamlılığının biçimleri bu türden bir ideolojik tutarlılığı en azından bu kadar katı biçimde ima etmez. (2) İdeolojilerde bir tür "düzen" varsa bu psiko-mantıksal bir tutarlılık değildir. Hatta ideolojiler; bilişsel ve toplumsal olarak inşa edilmiş, toplumsal hayata özellikle de guplara ve bunların diğer gruplarla ilişkilerine dair saf temel "kuramlardır". Bu kadar çok üyenin, bazen tamamlanmamış ve tutarsız parçalar hâlindeki ideolojileri kullandıkları açıktır.

Peki, ideolojinin toplumsal katmanda yer almasını yani bir grubun paylaşılan ideolojisi olmasını nasıl değerlendirmeliyiz? Burada yine dilbilgisi örneğiyle yapılacak bir karşılaştırma yararlı olacaktır. İnsanların ana dillerini son derece farklı,

çeşitli toplumsal bağlamlarda öğrendiklerine şüphe yoktur ve pek çok üyenin özellikle az eğitimli olanların dil kullanımı gözlemlendiğinde dilbilgisinin tamamlanmamış veya mükemmel olmadığını düşünmek çok olasıdır. Yine de insanlar günlük yaşamlarında iletişimi pekala becerebilmektedirler.

Aynı şey tekil üyelerin bazen, söylem ve toplumsal etkileşim nedeniyle ideolojileri parça parça edinimleri için de geçerlidir. Fakat daha soyut bir düzeyde dilbilgisi ve bilginin diğer biçimleri tüm topluma göre ele alınmalıdır. Toplumdaki bazı insanlar "resmî" dilbilgisinin diğerlerinden daha iyi olduğunu ve resmî eğitimin gençlere bu dilbilgisini öğrettiğini bilirler. İdeolojik eğitim her okulda söz konusu değildir ancak hem resmî eğitime benzer şekilde, kitle iletişim kullanımlarının, gündelik konuşmaların sağladığı toplumsallaşma hem de diğer söylemler "ideolojik öğrenme" ve telkin örnekleriyle doludur. Pek çok durumda üyeler kendi tutumları kadar modellere dayalı tecrübelerini ve görüşlerini diğer topluluk üyeleriyle karşılaştırabilirler.

Yani tekil üyelerin değerlendirici sistemi; gubun, topluluğun ve kültürün bütün olarak toplumsal inançlarıyla "normalleştirilir". Dilbilgisi meselesinde olduğu gibi, insanların bu tür ideolojilerin yapıları ve içeriklerinin tümü hakkında etken bilgisi yoktur. Ama kendisinin ve diğer topluluk üyelerinin toplumsal pratiklerini "doğru" değerlendirilmekte oldukça yetkindirler, grubun çıkarları doğrultusunda ideolojik prensipleri izlerler. Bu, insanların dayanacakları yeterli bilgileri veya kişisel tecrübeleri olmadığı için "tutarsız" ideolojik prensipler geliştirdikleri tezini çürütür.

Temel grup inançları olarak ideolojiler sadece birkaç üyenin tecrübelerine değil geçmişte ve şimdi tüm grubun; toplumsal ve tarihsel olarak gelişmiş, birikmiş ve söylemle aktarılan tecrübelerine dayanır. Bu tür kolektif tecrübeler, tümüyle tutarsız ve tamamlanmamış ideolojiler için güçlü bir doğrulayıcıdır. Grup içi söylem, tekil *üyeler* kendi belirli

toplumsal konumlarının veya diğer ideolojilerin etkisi altında kalsalar dahi, kendilerine ait bir ideoloji geliştirmeleri için tüm *grubun* kullanacağı şekilde gerekli tecrübe, kanıt, sav ve konumu sağlar. Dinî kurumlar, siyasi partiler, birlikler, devlete bağlı olmayan teşekküller (Greenpeace gibi) veya ileride daha ayrıntılı göreceğimiz üzere (3) kadın hareketleri gibi geniş toplumsal hareketler veya organize olmuş gruplar için ideolojilerin ayrıntılarını açıkladıkları daha özel ideolojik uygulamalar (eğitim, seminer, basın ve propaganda) vardır.

Buradaki hayati nokta; tekil üyeler, üyesi oldukları grupların ideolojilerini açıkça formüle etmeye gerek duysalar da bir bütün olarak gruplar karmaşık biçimde gelişmeye ve grup ideolojileriyle az ya da çok tutarlı olmaya devam edecektir. Bu tür grupların yeni üyelere ideolojiyi öğretecek, iletecek liderleri ya da seçkin üyeleri (ideologları) vardır. Eğer çoğu grup üyesi parça parça veya tutarsız ideolojiye sahipse ilgili grup tutumlarını düzenleyemezler ve grup üyeleri olarak gündelik yaşamlarında gerekli modelleri biçimlendiremezler.

Sonuçta grup ve grup ilişkileri üzerindeki çeşitli toplumsal kısıtlamalar ve üyelerinin kolektif ve tarihî tecrübeleriyle, ideolojilerin *grup düzeyinde* epeyce stabil ve tutarlı olduğu sonucuna şimdilik varabiliriz.

Çeşitlenmenin Koşulları

Duruma dayalı veya kişisel çeşitlenmeyi açıklamak, arka plandaki ideoloji kavramını yani az ya da çok tutarlı olanı koruduğumuzda kolaydır. Bu tür çeşitlenmenin koşullarını açıklamama izin verin.

İlk neden ideolojilerin söylemle genelde dolaylı yani bilgi, tutum ve kişisel epizodik modeller yoluyla her zaman bağlantılı olmamasıdır. Yani gündelik hayatlarında topluluk üyeleri grup inançlarını, ideolojilerin yüksek, soyut derecesinden çok "bölgesel düzeyde" yönetirler. Örneğin, bir ırkçı (veya ırkçılık

karşıtı) ideolojinin soyut prensiplerinden ziyade göçmenlik veya işsizlik hakkındaki görüşlerin bilincindedir, halbuki ilki açıklamalarda, savlarda ve seçkinlerin söylemlerinde daha sık karşımıza çıkar.

İkincisi, ideolojiler, tutumlar ve bilgiler gibi toplumsal olarak paylaşılır ve bu nedenle de mikro düzeyde farklı ve belirli toplumsal düzeyler arasında stabil olmaları açısından "bağlamdan bağımsızdır". Gündelik bağlam ve pratiklerde insanlar, zihnî modellerde temsil edildiği gibi daha somut olaylarla, bireyler ve durumlarla uğraşırlar. Bu modeller duruma stratejik olarak uyarlanır, ancak bazen ideolojik olarak "doğru" bir görüşün ifadesi; nezaket kuralları, olumlu kendilik temsili ve ortak çıkarlar bakımından uygunsuzdur. Örneğin, eğer ırkçı esnaflar siyahi müşterilerini açıktan açığa küçümserlerse parasız kalabilirler.

Dahası topluluk üyeleri pek çok grubun üyesi olabildiği için günlük olaylarda birkaç ideolojiye birden dayanabilirler dolayısıyla modelleri görünüşte tutarsız sayılabilir. Bu onların pratikleri ve söylemleri için de geçerlidir. İnsanlar hem az ya da çok insani ve demokratik prensiplere bağlı kalabilir hem de bunları cinsiyet, yaş, köken gibi bazı ilişkilere uygulamayabilirler. Tek bir durumda çeşitli ideolojilerin kullanımı (laboratuvar deneylerinde benzeşik durumlar için de bu geçerlidir) bazen, söylemde tutarsız görüşler mesela "Ben bir ırkçı değilim ama...", "Ben kadın erkek eşitliğinden yanayım ama..." gibi açıklamalarda olduğu gibi karmaşık modeller biçiminde neticelenebilir. Kişisel tecrübeler, yaşam öyküleri, yerel şartlar, kişiler arası ilişkiler bu tür modellerin ve onlar üzerine inşa edilen söylemlerin karmaşıklığına katkıda bulunabilir. Hatta bu gözlemlerden çoğu, *bilişsel uyumsuzluk* üzerine yapılan klasik çalışmalarda (4) bizim şimdi modeller ve toplumsal temsiller arasındaki ilişkiler ve model yapılarına dayanarak yeniden formüle edebildiğimiz şekilde, zaten yapılmıştır. Daha önce de

belirtildiği üzere, ideolojilerin yapıları ve içerikleri hakkındaki tespitler, söylemin çeşitli nitelikleriyle oluşan ve kısıtlamalarla açıklanabilen pek çok olayın karşılaştırılmasına dayanmalıdır.

Diğer bir deyişle, ideolojik ifadelerin çeşitlenebilmesi; ideolojik görüşlerin devamlılığı, toplumsal olarak paylaşılan, görece stabil ve bağlamdan bağımsız ideolojilere dayanarak açıklanabildiğine göre, birden fazla ideolojinin karmaşık etkileşimi ve bağlama bağlı belirli kullanımlarıyla açıklanmalıdır. Bu yüzden ideolojilerin ortak tutarsız önermeler olduğunu varsaymaya artık gerek yoktur. Eğer durum buysa, insanlar prensipte kendilerini her zaman tutarsız olarak ifade ederler ve bunu kanıtlayacak da bir şey yoktur. Tam tersine, ırkçılık üzerine yapılan çalışmalardan köken (ya da cinsiyet) üzerine konuşmak; temel normlar, değerlendirmeler, prensipler, önermeler ya da daha belirli tutumlara göre oldukça tutarlıdır. Bireysel ve toplumsal koşullar çarpıcı biçimde değişmediği veya ikna edici söylem tarafından hedef alınmadığı sürece bugün liberal göçmenliği savunan biri yarın daha katı olanı savunmayacaktır. (5)

Yani, kişisel çeşitlenmenin ve konumun "normal" durumunun, özellikle pek çok insanın farklı durumlarda çok benzer ideolojik görüşlere sahip olduğu gerçeğine göre açıklanması gerekiyor. Dikkate değer olan ideolojik uyumluluk ve anlaşmayla birlikte farklı tecrübelere sahip farklı insanların görüş ayrılıklarına sahip olacağıdır. Diğer taraftan eğer bu türden bir uyumluluk, grubun benzer toplumsal ve ekonomik konumuna göre açıklanacaksa o zaman bireysel çeşitlenme ve muhalif olma durumunun da açıklanması gerekir.

Değişim

Tabii ki ideolojiler değişebilir ama bu zaman alır, çünkü özelde toplumsal olarak paylaşılırlar ve gruplar temel ideolojilerini değiştirmek için zamana ihtiyaç duyarlar çünkü bu tür değişiklikler topluluk söylemini ve tartışmasını gerektirir.

İdeolojik yapılanma, değişim dönemlerinde karşıt ideolojilerle eylemin ve söylemin belirlenmesinde daha ilişkili olabilirler ve daha fazla kişisel çeşitlenme bir sonuç olarak ortaya çıkar. Örneğin, devlet sosyalizminin ve komünizminin 1990'larda, solu da genel olarak etkileyen çöküşünün ardından yeni-liberal piyasa ekonomisi sadece baskın olmakla kalmayıp hegemonyaya da dönüşürken solcu ideolojiler de bir geçiş sürecine girdiler. Bunun bir sonucu olarak, basında aşamalı biçimde sosyalist söylemin "modası geçti". İdeolojilerin değişimindeki toplumsal ve siyasi koşullara ileride tekrar döneceğim.

Sonuç

Bu savların neticesinde ideolojilerin; "ideal olarak" grupların hedeflerini ve çıkarlarını yansıttığında ve bunu en uygun biçimde yani bu çıkarlar grup tarafından paylaşılan temel inanç kümelerine tutarlı biçimde aktarıldığında gerçekleştirdiği sonucuna ulaşılabilir. Bu tür bir tutarlılık, belirli konular hakkında yeni tutumların düzenlenmesini ve farklı durumlarda farklı üyelerin toplumsal pratiklerinin koordinasyonunu sağlamayı kolaylaştırır. Yani tutarlılık devamlılığın ve yeniden üretimin bir koşuludur. Kuramsal bir hipotez olarak üyelerin tecrübelerini, gözlemlerini ve böyle bir devamlılığın ifadelerini açıklar.

Bu tür ideolojilerin kabulünde ya da ifade edilişinde çeşitlenmeler ve çelişkiler bu hipotezle, eğer bu tür ifadelerin toplumsal aktörlerin, her biri belirli, bağlamsal ve şahsi, olay modellerinde olduğu kadar da tutum seviyesinde birden fazla ideolojik mensubiyetiyle açıklanabileceğini varsayarsak, mükemmel biçimde uyumludur. Genel anlamda (dil bilmeye veya etkileşime dair) bilgi de dâhil, toplumsal temsillerin durumunda olduğu gibi, toplumsal üyeler bu ortak temsilleri kendi kişisel ihtiyaçlarına ve bağlamsal sınırlılıklara uyarlamada uzmandırlar.

Yine bu seviyede, yeterli sayıda üye özellikle de topluluk söylemini yöneten liderler, diğer grup üyeleriyle değerlendir-

menin alternatif sistemlerine dair iletişime geçtiğinde, sistematik çeşitlenme ve "sapma" tutumsal ve sonunda ideolojik değişmeye evrilebilir. Feminist ve sosyalist ideolojilerdeki herkesçe bilinen değişimler bu geçişin örnekleridir. Bu yolla, görece olarak stabil doğalarına rağmen, biraz gecikmeyle esnek bir değişim (a) toplumsal çıkarların değişimine (b) grup üyelerinin gündelik tecrübelerine ve tabii ki (c) ikna edici ideolojik söyleme bağlı olarak gerçekleşebilir. İdeolojik devamlılığın ve değişimin diğer koşulları sonraki bölümlerde tartışılacaktır.

9. BÖLÜM

BİLİNÇLİLİK

Giriş

İdeolojilerin bilişsel boyutuyla uğraşırken diğer bir meselenin yani bilinçliliğin de belirlenmesi gerekmektedir. Öncelikle bu kavram çoğunlukla "yanlış bilinçlilik" biçiminde Marx ve Engels'ten bu yana ideoloji çalışmaları tarihinin bir parçası olmuştur. İkincisi, toplumsal grup üyelerinin ideolojilerine bilinçli mi sahip olduklarını, bunu tecrübe edip mi uyguladıklarını yoksa "dolaylı" yollarla mı edinerek değiştirdiklerini sorabiliriz.

Yanlış Bilinçlilik

Geleneksel "bilinçlilik" kavramı (Almanca'da farkındalık "bewusstsein") ideolojilerin geleneksel açıklamalarında özellikle de "yanlış" olumsuzluk sıfatıyla birlikte merkezî rol oynar. (1) Bu ifade daha sonra sık sık grubun sosyo-ekonomik çıkarlarını "objektif" olarak yansıtmayan grup ideolojilerine işaret etmek için kullanıldı. Nitekim işçi sınıfı ya da yoksullar hâkim sınıfın, seçkinlerin ya da çalıştıkları şirketin, sahiplerinin veya yöneticilerinin çıkarlarına uygun ideolojiler geliştirebilirler.

Bu tür "yanlış" ya da yanlış yönlendirilmiş bir ideoloji, uzun

vadeli çıkarlar örneğin üretim araçlarının sahibi olmak veya planlamada ya da karar almada ortaklık pahasına, kayıtsızlığın, yönlendirmenin, itaatin, kısa vadeli çıkarların (örneğin işini kaybetmek istememe, maaş zammı alma) karışımının bir sonucu olabilir. Liberal piyasa hegemonyası sürecinde işçi sınıfının bu çağdaş "yabancılaştırılması" iyi bilinen, yerinde bir örnektir: işçi sınıfının büyük bölümü sosyalistlere hatta sosyal demokratlara oy vermemektedir. Son derece az iş ve maaş güvencesine sahip oldukları için az veya çok muhafazakâr piyasa ideolojilerini veya liberal bireycilik biçimlerini benimserler.

Bu sorunun toplumsal boyutu daha sonra ele alınacaktır (11. Bölüm'e bakınız). Burada ben meselenin ideoloji kuramındaki bilişsel boyutuna odaklanacağım. Gerçekte bilinçlilik *nedir*? Bir önceki paragrafta meselenin tanımında yanlış ideolojiler yerine yanlış bilinçliliği kullandım. Yani bilinçli olma durumu burada açıkça bir "zihin hâli", bu durumda inançlar kümesi şeklinde alındı. Daha da belirgini, tüm grupların veya sınıfların "bilinçliliği" olaya dâhil olduğundan bu inançların toplumsal paylaşımlı olması da gerekli. Dolayısıyla terimin benim çerçeve çalışmamdaki en yeterli çevirisi bu toplumsal temsil olmalıdır. Bu sadece grubun temel ideolojilerini değil aynı zamanda tutum ve bilgilerini içerir. Belirsiz bir terimin böylesi geniş bir tanımının yapılmasının bir yararı da işin içine değer sistemleri ve yargının yanı sıra bilginin de girmesidir.

Aslına bakarsanız, yanlış bilinçlilik kavramı belirli toplumsal düzenlemeler, politikalar ya da uygulamaların çıkarlarıyla alakalı, "gerçek" toplumsal olguların görmezden gelindiğini göstermek için de kullanılır. Aynı şekilde böylesi bir görmezden geliş yaygın bir kayıtsızlık ve duyarsızlıktan kaynaklanıyor olabilir ki bu kayıtsızlık ve duyarsızlık baskıdan veyahut kısmen statükodan memnuniyetten kaynaklanır. Daha etkin bir şekilde baskın grupların çeşitli ideolojik manipülasyonları ya da taraflı bilgi yoluyla aşılanabilir. Böyle bir durumda baskı gören a grubu-

nun yanlış bilinçliliği olarak ideoloji aslında baskın b grubunun hegemonik ideolojisinin kabul edildiğini ima eder. Hâlihazırdaki toplumsal ve ahlaki düzenin sözde doğal ve değişmez doğası gibi toplumsal eşitsizliği yanlış bir şekilde temsil eden yanlış inançlar buna örnektir. Başka şekilde ifade etmek gerekirse burada kullandığımız "yanlış" kavramı toplumsal yaşamla alakalı ideolojilerin ve inançların doğruluğu ve yanlışlığıyla ilgili diğer kavramları da içerir. Bu konu 11. Bölüm'de tekrar tartışılacak.

Özetle benim geleneksel "yanlış bilinçlilik" kavramı üzerine yaptığım değerlendirmelerim bilinçlilik kavramını daha açık hâle getirmeyi önerir. Her şeyden önce (değerlendirmeci) tutum ve ideolojilerin yanı sıra bilgiyi de içerecek şekilde "toplumsal temsil" terimini kullanıyorum. Bundan sonra "yanlış" kavramına iki anlam yüklenebilir: (a) yanlış, taraflı, eksik, önyargılı veya olaylarla ilgili hatalı inançlar (ki bu inançlar "doğru" veya "gerçek" bilginin olduğunu varsayar; 11. Bölüm'e bakınız), (b) kendi grubunun çıkarlarına uymayan toplumsal pratikler ile yargılara yol açan ve belki de baskın grubun çıkarına hizmet eden değerlendirmeci inançlar. Klasik kavramın, bağlamsal olarak açığa kavuşturulmasının ardından hangi söylemsel koşulların ve toplumsal durumların kendine-hizmet etmeyen toplumsal temsillere yol açtığını ayrıntılı bir şekilde ele alacağım.

(Yanlış) bilinçlilik kavramının netleştirilmesiyle (Marksist) ideolojik baskı ve aşılama tezlerinin doğru olup olmadığını ele alan ampirik bir soruyla baş başa kalıyoruz. Bu soru baskı gören gruplar için "yanlış yönlendirilmiş" bir ideoloji inşa doğruluğunu da sorguluyor. Aslına bakarsanız, tek bir "baskın" ideolojiden ziyade kontrol ya da hegemonya için çekişen karmaşık yapılı elit ideolojiler var olabilir. (2)

İkincisi ideolojik seçkinlerin ideolojik üretim araçlarında (özellikle politikada, eğitimde ve basında) söz sahibi olması mantıklı görünse de onların toplum hakkındaki temsilleri epeyce bulaşıcıdır, bu da hâkim grupların esasında bu temsil-

leri illa benimsedikleri anlamına gelmez. Bu tür bir ideolojik etki, hiçbir alternatif bilginin ve görüş kaynağının olmadığı veya bunlara ulaşılamadığı durumlarda makul görünebilirken, baskın tutumlar açıkça baskın grupların ve üyelerinin acil ihtiyaçlarıyla savaş hâlinde değilse (ırkçı ideolojilerde olduğu gibi) bu tür bir telkin, grup üyeleri telkin edilen ideolojiler ve tutumlarla kendi gündelik tecrübeleri arasında çelişkileri doğrudan gözlemleyebiliyorsa daha az belirgindir. Hatta bu durumda toplumsal ve bireysel direnç ve değişim çok güç hatta imkânsızdır. Bu tür meseleleri ideolojilerin toplumsal boyutlarını incelediğim zaman ele alacağım. (3)

Farkındalık Olarak Bilinçlilik

(Yanlış) bilinçliliğin dolayısıyla da ideolojinin tanımlanmasıyla ilgili bir diğer problem bunlara "sahip" insanların gerçekte bunların "farkında" olup olmadıklarıdır. Daha önceki bölümde bunun çok da gerekli olmadığını gördük. Toplumsal üyeler sahip oldukları ve toplumsal pratikleriyle değerlendirmelerini kontrol eden toplumsal temsillerin çok azının farkındadırlar. Daha sonra "sağduyu" kavramında göreceğimiz üzere ideolojiler o kadar "doğal" görünürler ki insanlar çoğu zaman onlara sahip olduklarını fark etmezler. Doğal dilbilgisi ediniminde olduğu gibi (insanların ortak yetkinlikleri) ideolojiler çoğunlukla gündelik hayatın bir parçasıdır ve böyle görünürler. (4)

Bu doğru ve birçok ideolojiye uyarlanabilmesine rağmen ideolojilerin özelliklerinden biri sayılmaz. Bazı ideolojiler uygun tarihî ve toplumsal koşullar içerisinde "icat edilirler" ve grup üyeleri arasında propagandayla yayılırlar. Özellikle baskın gruplar için ideolojinin bilinçle edinilmesi ve benimsenilmesi hayatidir, bunu temin etmek için basın açıklamaları, grup toplantıları, sosyalleşme etkinlikleri, gruba giriş ritüelleri, propaganda vb. pek çok düzenli pratikler gerçekleştirilir. Bunlar üyelerin grup üyeliğinin ideolojik temelinin farkına varmalarını sağlayacaktır. (5)

Örtük dilbilgisinden farklı olarak bazı ideolojiler gündelik hayatta, insanlar kendi ideolojilerini savundukları ya da diğerlerininkine saldırdıklarında kısmen görünür hâle gelirler. Bu tür tartışmalardaki savların bir kısmı, tartışmanın öncülü olarak açıkça formüle edilmesi gerekebilen ideolojik prensiplere dayanabilir. Yani ideolojik grupların dilini kullananlar grup ideolojisini edinirken sıkça bunu "uygularlar".

Tanım düzeyinde karşıt ideolojiler daha açık grup üyeleri arasında daha bilinirken hâkim ideolojiler daha örtük ve inkâr edilmeye ya da üyelerinde "doğal" hissedilmeye yatkındır. Bu tür grup üyeleri, (erkek şovenizminde ya da ırkçılıkta olduğu gibi) diğer grup üyeleriyle mücadeleye girmedikçe kendi ideolojilerinin bilincinde olmayabilirler.

"Bilinçlilik" kavramı günlük kullanımda anlaşılsa da bunun kuramsal açıklaması oldukça zordur. Bir şeyin bilincinde, olmak ya da onu fark etmek her şeyden önce "zihinsel bir durum"dur. Örneğin belirli bilgiye ulaşabilmek için aktif düşünme süreci, zihinsel tartışma ve bilgi arayışı anlamlarına gelebilir. Eğer böyleyse insanlar bu bilgileri savlarında veya ileriki çıkarımlarında kullanabilirler.

Diğer bir deyişle bir tarafta tümüyle farkındalık ve bilgi sahibi bulunmakla diğer yanda yine geniş bilgi sahibi olmakla beraber bunu "gündelik tecrübe vasfıyla" "nadir" kullanımı olmak üzere "bilinçlilik"in pek çok türü ve derecesi vardır. Bizim de ideolojilerin toplumsal değerlendirilmesinde ele almamız gereken bu ayrım toplumsal açıdan sıklıkla "ideologlar"la "büyük halk kitleleri" arasında ilişkilendirilir.

Bilişsel sahada bu ayrım, ideolojiyi sadece paylaşmakla kalmayıp ana ilkelerini ayrıntılı bilen ve onun hakkında konuşabilen hatta tartışabilen grup üyeleri için farklı olabilir. İdeoloji konusundaki bu derece bir farkındalık nadirdir ve genelde liderlere, fikir önderlerine ve seçkinlere mahsustur. Bunlar, gündelik olaylara ideolojik açıdan açıklama getirebilirler, aynı

zamanda ilgili ideolojik inançları formüle ve grup üyeleri arasında -örneğin propaganda yoluyla- ikna edici şekilde telkin etme görevini üstlenirler. (6)

Diğer taraftan ideolojik inançlara dair bu kadar ayrıntılı bilgi sadece birkaç temel inançla sınırlı olabilir veya görüşler örneğinde olduğu gibi belirli biçimleriyle ulaşılabilir durumdadır. Örneğin insanlar, azınlıklara veya göçmenlere yönelik serbest göç, iş olanağı ve iskânı onaylamadıklarının bilincinde oldukları hâlde, ırkçı ya da etnik merkezli prensiplerini yüksek sesle ifade edemeyebilir. Yani bu durumda bilgi yine geniş, genel ve toplumsaldır ve şu şekilde ifade edilebilir: "Biz toplumumuzda bu şekilde düşünürüz..." grup üyeleri ilgili olanlarda değil ancak başka konularda tutum sahibi olduğunda ortalama farkındalık seviyesini yakalar. Örneğin göçmenlik hakkındaki önyargılara sahip olabilirler ama eğitim ve dil kullanımında kökene bağlı bir tutumları (ya da şimdilik) olmayabilir.

Nihayet, büyük ölçüde örtük bu ideolojik görüşler sadece somut olayların model seviyelerinde, örneğin bir insan yabancı komşu istemediğinde ama bunu grup davranışlarına göre genelleştirmeyip rasyonalize etmediğinde ("Biz yabancı komşu istemiyoruz çünkü...") bulunur. Toplumsal çıkarlar bu durumda tümüyle kişisel çıkarlara çevrilmiş ve entegre edilmiş olur. Yine de örtük bilgi ve tutumların, herkesin kitle iletişim araçlarına ulaşabildiği çağdaş toplumlarda nadir olduğunu tahmin ediyorum: böylesi bir durumda insanlar kişisel görüşlerini grubun ortak tutumları kapsamında meşrulaştırmayı hızla öğrenir. İdeolojik metin ve konuşmanın sistematik söylem analizi ideolojik farkındalığın çeşitli seviyelerine ve derecelerine içgörü sağlar.

Bunun yanı sıra iletişimin zenginleştirdiği (ya da baskıladığı) farkındalığı açıklayacağım, parti ya da grup propagandası, eğitim, seminerler, toplantılar ve medya gibi iletişim araçları örneklerinde olduğu gibi. Pek çok ideolojik grubun çeşitli biçimlerde "bilinçlilik kazandırma" ya da "farkındalık

eğitimi" gibi organizasyonlarda bulunması bu tür ideolojik açıklamaların, grupların önemli bir örgütsel özelliği olduğu anlamına gelebilir. Özellikle baskı gören gruplarda veya toplumsal hareketlerde durum böyledir. Bilişsel bilimde bilinçlilik kavramının çağdaş kullanımları geleneksel anlamdaki (yanlış) bilinçlilikten oldukça farklıdır. Günümüzde bilinçlilik kavramı üzerine yapılan tartışmalar beynin (öz) bilinçlilikle nasıl ilişkilendirilebileceğini açıklamak gibi karmaşık bir problem içerir. Pek çok açıdan bu problem yine sonu gelmeyen beyin-zihin kimliği ve farkı meselesine indirgenebilir. Bu bir kez kabul edildikten sonra analizin bir aşamasında, beynin zihne benzer nitelikleri olduğu görülür, biz de aynı zamanda anlaşılması zor bilinçlilik kavramını örneğin, kendilik bilgisi, günün bağlamı hakkındaki bilgi ve özellikle de (insanların kendi hakkında düşünmesini ve kendi düşünme yeteneklerini de içeren) düşünme gibi süregiden zihinsel süreçlere göre açıklarız. Bu, tecrübenin zihinsel modellerinin süregiden yapılanışını karakterize eden türden bir bilinçlilik hâlidir (7. Bölüm'e bakınız).

Beyin ve zihin hakkındaki çağdaş düşünce olmaksızın, her birini bilinçlilik ve farkındalık açısından özel bir tanımlama adına ek bir nitelik gerekli görülmemektedir. İşleyen bir insan zihni, insan kendini, devam eden eylemlerini ve düşüncelerini bildiği sürece doğası gereği "bilinçlidir". Şu hâlde bilginin "bilinçli" ve "otomatik" işlenmesi arasındaki ayrım gündeme gelir. Bu, bilinçlilik ve zihnin kolayca tanımlayamayacağı, ilk durumun kısa süreli belleğin öz-farkındalığını, kişinin şu andan ne yaptığının bilgisine sahip olması gibi, içermesi demektir. 7. Bölüm'de bu bilginin en azından tecrübe ve bağlam modellerinde kısmen temsil edilmesi gerektiği ve bu nedenle bazen farkındalıkla ilişkilendirilebilecek zihnî kontrol olarak değerlendirilebileceği ifade edilmişti. Tabii ki bu bilinçlilik kavramıyla ilgili tüm probemleri çözmeyecektir ama benim tartışmam açısından yeterlidir. (7)

Farkındalık ve Yadsıma

Sonuçta, olumlu olarak bir grupla tanımlanan grup üyelerinin açık ideolojik inanç bilgilerinin az ya da çok bu tür inançlara dair bir kabulü işaret ettiğinin farkında olmamız gerekir. Bu aynı zamanda bu tür inançların olumlu temsili ve tanımlanması demektir. Örneğin gerçekte tüm ırkçıların ırkçı olduklarını reddettikleri ve çoğunun böyle tanımlandıklarında ırkçı ideolojileri kabullenmedikleri bilinmektedir (8) Yine de ırkçı değil de örneğin milliyetçi olarak ya da grubun yararına olmak üzere "normal" ve "doğal" şekilde tanımlandığında aynı ideolojik inançlar memnuniyetle kabul edilebilir. Diğer bir deyişle ideolojilere dair bilgi, kabullenme ve grup üyelerinin bunlardan doğan görüşleri genellikle ideolojilerin grup tarafından tanımlandığı biçimiyle kabulü demektir.

Tersi de komünizm ya da ırkçılık karşıtlığında olduğu gibi, (diğer) ideolojilerin reddi ya da değişimi için doğrudur. Bu tür karşıt ideolojiler, ortak ideolojileri paylaşan grup üyelerinin tartışmaya açık, açıklayıcı veya meşrulaştırıcı söylemlerinde, örneğin "Ben ırkçı değilim ama..." veya "Ben cinsiyetçi değilim ama..." gibi yalanlamalarında kendini gösterir. Hatta ideolojinin gündelik kullanımındaki olumsuz anlamı nedeniyle gruplar ve üyeleri ilk elde ideolojiye sahip olduklarını inkâr edebilirler. Nitekim, piyasa özgürlüğü taraftarı olmak bu fikir sahiplerince "kapitalist" hatta "liberal" bir inanç olarak görülmezler. Benzer şekilde Hristiyanlar ve Müslümanlar kendilerini genelde dinî ideolojilerin taraftarı olarak tanımlamazlar. En fazla, "felsefe", "prensipler", "kanılar" veya sadece "inanç" gibi terimler ideolojilerin öz tanımlamaları için kabul edilebilir.

İleride ideolojilerin ifadesinde ve savunulmasındaki öz-tanımlamayı, inkâr ve meşrulaştırmayı daha ayrıntılı değerlendireceğim. Bu tür örnekler sadece insanların çatışan ideolojilerin, belirli görüşlerinin kabul görmeyen ideolojilerin ifadeleri olarak "anlaşılabileceğinin" farkında olduklarını ve kendi ideolojilerini çoğunlukla olumlu ifadelerle savunduklarını göstermektedir.

10. BÖLÜM

SAĞDUYU

"Sağduyunun" Anlamları

Çağdaş ideolojik tartışmalarda bilinçlilik ve farkındalık kavramlarıyla ilgili merkezî bir rol oynayan bir diğer kavram *sağduyu*dur. Bu kavramın kökenleri farklı felsefi ve sosyolojik geleneklerdedir.

Her şeyden önce, bu kavram genellikle Antonio Gramsci'nin ideoloji kuramına özellikle de hegemonya kavramına katkılarıyla ilişkilendirilir. (1) Grup ve üyeleri, kendi amaçlarının, arzu ve çıkarlarının bir yansıması veya doğal ya da meşru toplumsal düzenin temsili olarak baskın bir ideolojiyi kabul ettiklerinde ideolojileri, inançlara ya da küçümsenen sağduyuya dönüşür. İdeolojik baskınlık ya da hegemonya, kendi çıkarları ve tutumlarıyla baskın grubunkileri ayıramadıklarında "kusursuz"dur. Bu durumda (kendi çıkarlarına dahi olsa) karşıt ideolojileri ya da kabul edilebilir alternatiflerini göremezler. İdeolojik itaatin toplumsal boyutlarına daha sonra döneceğim.

Sağduyu kavramının bir diğer ana kaynağı fenomenolojik mikro-sosyolojide ve Alfred Schütz'den ilhamen etnometodolojide bulunabilir. (2) Burada sağduyu grup üyelerinin

önem vermedikleri gündelik toplumsal pratiklerindeki örtük toplumsal bilgiye göre tanımlanır. Üyelerin bu bilgileri paylaşılan hazır bilgidir ve kavramın seçkin veya kuramsal anlamda formülasyonlarından ve açıklamalarından ayrı tutulmalıdır. Hatta açık, bilimsel bilgiyle karşılaştırıldığında sağduyu bilgisi bazen yanlış, önyargılı, yanıltıcı ve/veya temelsiz olarak tanımlanabilir. Ancak, sağduyunun bu tür hayati tanımının dışında sağduyuya dayalı inançların doğruluk seviyesi ne olursa olsun onları benimseyen insanlar tarafından genelde doğru sayılırlar ve bu nedenle de günlük tecrübelerin ve etkileşimlerinin yani, *uygulamaya dayalı* başarılarının temeli kabul edilirler. Diğer bir deyişle "tüm pratik amaçlar" noktasında doğrudur.

Günlük pratikleri tanımlamak ve açıklamak, grup üyelerinin kanıksadıkları benzer gündelik inançların (yöntemlerin, kuralların vb.) açıklanmasını da gerektirir. Bu da eylemlerin söylemleri de içerecek şekilde kendi bakış açılarından ve muhtemelen kullandıkları kavramlar ve kategorilere dayalı açıklanması demektir. Hatta sosyologların kullandıkları kuramsal kategorileri kullanmak üyelerin gündelik aktivitelerini anlama ve yerine getirme biçimlerini tümüyle yanlış temsil edecektir. Diğer bir deyişle sağduyunun kuramsal açıklaması ve etkileşimde neyin kanıksandığı aynı zamanda metodolojik bir prensip hâline yani mümkün olduğunca toplumsal aktörlerin bakış açılarından toplumsal gerçekliği çalışmaya dönüşür.

Söylem araştırmalarında kanıksanmış bilgi kavramından önemli bir çıkarım da böyle bir bilginin faraziliğidir. Yani bu tür inançlar açıkça belirtilmez, toplumsal gerçeklik üzerine yeni açıklamalara zorlanmadan sızabilir. Çünkü dil kullanıcıları alıcıların benzer inançlara ve hatta genel manada günlük etkileşimi, özel manada da konuşmayı organize etmek için tanıdık metotlara sahip olduğunu varsayabilir. Sağduyu, bilgi ve söylem arasındaki bu bağ daha sonra ayrıntılı bir şekilde (11. Bölüm'de) incelenecektir.

Benim savıma gelirsek, sağduyunun bu kavramları ve özellikle Gramsci benzeri ve etnometodolojik olanlar ideoloji kuramına dair bazı unsurlar içerir. Bu sebeple çağdaş ideoloji çalışmaları, ideolojilerin "yaşanan tecrübeler" olarak grupların ve üyelerinin günlük yaşamlarında örtük, kanıksanmış ve sağduyuya dayalı doğasını vurgulama eğilimindedirler. (3) Bir önceki bölümdeki bilinçlilik ve farkındalık üzerine yapılan tartışmanın ışığında bu ideoloji algısı, kavramı ideolojik uygulamaların bilinçsiz, bihaber moduyla tanımlar. İnsanlar gündelik işleriyle uğraşırlarken normal ve problem arz etmeyen inanç sistemi kapsamında toplumsal gerçeklik ve olaylar hakkında yargıda bulunurlar ve bu inancın diğer üyeler tarafından da paylaşıldığı görüşündedirler. Grup üyeleri ideolojik inançlarının, sağduyularının problematik doğasının farkına sadece komplikasyon, mücadele sırasında veya kabul edilen bilgi sisteminden sapıldığı anlarda varabilir. Böyle durumlarda problemlerin üstesinden gelebilmek için benzer sağduyu yöntemlerine sahip olabilirler.

Sağduyu Nedir?

Önceki savlarıma dayanarak, sağduyu ve ideoloji üzerine yaptığım yorumlar gerçeklerin sadece bir yönünü açıklamakta. Öncelikli amacım sağduyu kavramını açıklamak. İdeoloji felsefesinde ve gündelik yaşamın mikrososyolosinde pek çok "zihnî" terim gibi bu kavram da sıradan, kanıksanmış inançlar çerçevesinde bir betimleme yapmanın ötesine nadiren geçerdi. Ama gördük ki biliş ya da zihin alanında pek çok inanç türü var. Bu sebeple hangilerinin sağduyusal inançlar olduğunu belirtmem gerekiyor.

Tanım önerimiz yine dolaysız olacak –sağduyu toplumsal inanç için kullanılan bir diğer terimden ibaret. Toplumsaldır, grup ya da topluluk üyeleri tarafından paylaşılır, görüşler kadar bilgiyi de barındırır. (4) Bu açılardan bakıldığında sağduyu bir önceki bölümde tartışılanların çağdaş bir varyantıdır.

Sağduyunun bir diğer boyutu, tartışmacı doğasıdır. Bu tartışmacı doğa bilinçliliğin sezgi yoluyla keşfedilen kavramında bulunmaz. Sağduyu, terimin gündelik kullanımına göndermede bulunur.

Diğer bir deyişle sağduyuyu tüm sıradan etkileşimlerin arkasında yatan paylaşılan ortak bilgi şeklinde tanımlayan sosyologların aksine, sağduyu söylemi; savları, tanımları, açıklamaları ve meşrulaştırmayı içerir. (5) Daha da belirgini bu bilginin doğrudan, hemen, yansımasız olduğunu, kuramsal ve bilimsel olmadığını fakat gündelik gözlem ve tecrübeden kaynaklandığını ifade eder. Bu bağlamda sağduyu dünyanın örtük, saf "kuramı"dır. (6)

Aynı açıklama sağduyunun güvenilmez olduğu, toplumsal önyargı ve yanılsamalara dayandığı imasını da taşıyabilir. Her iki durumda da sağduyu "sıradan halkın" düşündüğü ve bulduğu popüler veya alt sınıf bilişle ilişkilendirilir. Açıkça ifade edilmese de durum böyledir.

Sağduyunun analitik düzlemden ayrı tutulması gereken pek çok anlamı ve eleştirel yorumu olduğunu gördük. Bu sebeple, toplumsal temsiller olarak kabul edilen temel anlamını benimsiyoruz. Bu anlam, kanıksanmış bilgiyi açıklamak için önemlidir. Ancak şunu da eklemek gerekir ki temel anlam, toplumsal olarak paylaşılan görüşler (ve önyargılar gibi) diğer kanıksanmış inançları da içerebilir. "İşlerimizi elimizden aldılar." cümlesi, böylesi bir sağduyunun, önyargılı görüşün tipik bir örneğidir.

Sağduyunun tartışmacı ve söylemsel rolü de belirli modellerin bir parçası olarak iletişimsel olaylar vasıtasıyla aktive edilen, kullanılan ve bağlama uyarlanan toplumsal temsil yolları (bilgi ve tutumlar) çerçevesinde farklı biçimde sunulmalıdır. Bir sağduyu argümanı, sağduyu modeline dayalı bir argümandır. Yani, bu model bilgisi ve görüşü diğerleri tarafından da kullanılır. Aynı durum sağduyu betimlemeleri, açıklamaları için de

geçerlidir. Bu açıklamaların çoğu "hepimizin bildiği", "herkesin söylediği" (görüş birliği) veya da "Kendi gözlerimle gördüm" şeklinde sunulan sağduyu gerçeklik kriterlerine dayanır.

Üçüncüsü, sağduyunun kuramdışı, anlık, üzerinde düşünülmemiş boyutu grup içerisinde paylaşılan ortak toplumsal temsillere ve ayrıca toplumsal bilginin az çok problematik olmayan işlenme sürecine göre betimlenir. Modeller, "gerçeklerin" bağımsız, eleştirel incelemesinden ya da daha karmaşık düşünme veya aklileştirilmesinden ziyade; genel, ortak bilginin örneklerle desteklenmesi yoluyla şekillenir. Bu nedenle seçkinciler sağduyuyu eğitimsiz kitleler tarafından kanıksanan şeyler olarak görür. Her zaman olumsuz bir iması da yoktur: sağduyu ayrıca bilimsel çokbilmişliğe, jargona, sağduyunun bize doğrudan ve daha şeffaf biçimde verebileceği açıklamaların gereksizce karmaşıklaştırılmasına karşın bir panzehir olarak olumlu değer kazanabilir. Bu manada sağduyu, gösterişli bilime karşı "ortada" olanı olumlu bir şekilde yansıtır. Bu anlamda entelektüellik karşıtı bir öğreti olarak kullanılabilir. (7)

Ve nihayet, sosyolojik boyut yani "kimin" sağduyuya sahip olduğu ve sağduyuyu kullandığı bilgi sosyolojisi ve söylem çalışması kapsamında ele alınmalıdır. Özetlemek gerekirse sağduyu kuramı toplumsal temsil olarak sağduyunun yapısını ve statüsünü, süreçlerini, düşünme stratejilerini, toplumsal uygulamalardaki ve söylemdeki kullanımını, çeşitli toplumsal grupların ondan nasıl yararlandığını inceler.

Bilişsel kesitte sağduyunun modellerin oluşturulmasında hangi bakımlardan kullanıldığını inceleyebiliriz. Olayların yorumlanmasında, toplumsal bilginin ve diğer inançların örneklerle desteklenmesinde stratejik yahut örtük bir şekilde nasıl kullanılmaktadır? (8) Bir düşünce modu olarak sağduyunun romantik bir ilişkilendirilmesi de en baştan bir kenara bırakılabilir: çağdaş, kitle iletişimle donanmış, evrensel okuryazarlık ve yüksek eğitim oranlarına sahip pek çok toplumda;

sadece kişisel deneyimlerimize dayanan, üzerine düşünülmemiş, kuramsallıktan uzak hâldeki "safi" sağduyuya benzer ortak bir şey yoktur. İşte tam da bu nedenden ötürü Serge Moscovici ve Fransız sosyal psikolojisi toplumsal temsillerin, bilimsel kuramların "popüler" entegrasyonunu vurgulaması gerektiğini öne sürmüşlerdir. (9) Bu olayın en bilindik örneği psikanalitik kuramlara ait kavramların yaygın bir şekilde kullanılmasıdır.

Benzer şekilde, medyaya özel ve dolaylı olarak da genel anlamda halka erişimi olan elitler, olayları örtük ya da açık bilimsel kuramlar ışığında açıklayacaklardır. Dolayısıyla, diğer grup üyelerinin toplumsal temsilleri ve açıklamaları da bundan etkilenecektir. Basit algılama ve anlayış kişisel deneyimlere ve sağduyu bilgisinin kısmen düşünmeksizin uygulanmasına dayanıyor olsa da toplumsal düzeyde paylaşılan temsiller bilimsel bilginin basite indirgenmiş versiyonlarını içerir. Aynı durum gerçeklik ölçütü, çıkarımlar ve argümanlar için de geçerlidir. Açıklamalar ve kararlar doğruluk kriterine dayandığı oranda geçerlilik kazanır. Çünkü doğruluk kriteri; daha felsefi ve bilimsel düşünme ve tartışma yollarının toplumsal, kültürel anlamda çeşitlilik gösterebilen versiyonlarıdır. Falcıya danışmak, eldeki çizgileri incelemek, yıldızlara bakmak, eski zamanların popüler pek çok kalıntısı gibi batıl inanç olarak gözden düşmüştür. Özetle, çoğu modern toplumda "safi ve popüler", bilimsel anlamda kirletilmemiş sağduyu diye bir şey yoktur, bunun yerine gerçeklik ölçütleri, ispat, düşünme, gözlem yöntemleri, bilimsel ve açık olan arasında kademeli farklılık vardır.

Daha genel anlamda, grup inançları ve kültürel inançlar arasındaki fark, sağduyu kuramı için uygundur. Yukarıda söylediklerimiz bu durum için de geçerlidir. Yani belirli grup bilgisi ve görüşü yavaş yavaş ortak kültürel zemine entegre olabilir. O zaman sağduyu "kültürel inanaçlar" olarak kavramsallaştırmaya çalıştığımız terimle aynı şeydir. Yani, bir kültürün bütün üyeleri olmasa da çoğu üyesine özgü değerlendirme

kriteri kadar bilgi ve görüşler de bu kültürel inançlardandır. Sağduyu gibi, bu kültürel inançlar spesifik grup inançlarına temel olarak kullanılır; bütün tartışmalardaki, savlardaki, açıklamalardaki, varsayımsal inançların dayanağı işlevini görür.

İdeolojiler ve Sağduyu

Aynı durum sağduyu biçimi olarak ideoloji özdeşleşmesi için de geçerlidir. Bağlama ve toplumsal gruba dayanarak, ideolojiler daha çok ya da daha az bilinebilir, günlük yaşamda açıktan kullanılabilir. Böylece, ideologların açık antlaşmaları ile diğer grup üyelerinin ideolojik "sağduyu" aklileştirilmesi arasındaki farkı belirleyebiliriz. Ne var ki bu farklı düşünme ve söylem modları birbirini etkileyebilir. Tarih bize bir zamanlar (mesela kadınlar veya siyahiler hakkında) "bilimsel bilgi" kabul edilen pek çok şeyin artık asılsız bulunarak reddedildiğini göstermiştir. (10)

Günlük eylemlerin çoğunluğu rutin gerçekleştirilir, üzerine çok düşünülmesi gerekmez. Bu durum grup üyelerinin uygulamalarının ve söylemlerinin ima ettiği, varsaydığı inanç ve bilgileri açıklayamayacağı anlamına gelmez. Yanlış anlamalar, çatışmalar, mücadeleler ve bağlamın diğer pek çok unsuru çeşitli "yorum" modlarının ortaya çıkmasını sağlayabilir. "Yorum" terimi açığa kavuşturma, açımlama anlamlarına gelebilir.

Hem bu açımlamaların dayandığı toplumsal temsiller hem de açımlamaların kendi doğası, geçerli ve kabul edilebilir argümanlar olarak kısmen açık ya da örtük olabileceği gibi bilimsel bilginin geniş kapsamda paylaşılan, popüler versiyonlarının içine az çok aşılanmıştır. Bu durum spesifik (elit) gruplar arasında daha belirgin ve aleni yaşanabilir ancak benim altını çizmek istediğim nokta genel eğitim ve medya sayesinde "sağduyu"yu etkileyen böylesi bilimsel ve felsefi unsurların ideolojik gruplar arasında oldukça yaygın olabileceğidir.

Çevreci grup üyelerinin pek çoğu doğa, kirliliğin neden-

leri ve sonuçları hakkında geniş teknik bilgiye sahiptir. Feministler de cinsiyet ilişkileri üzerine kapsamlı bilgi edinmiş ve argümanları da bütün kadınların olmasa bile çoğu kadının ortak deneyimlerinin yanısıra entelektüel argümanlara, bilimsel araştırmalara da dayanabilir.

Eğer sağduyu, bir kültürün *genel* inaçları ile özdeşleşmişse ve *spesifik* grup inançları olarak ortak bir kültürel zemine dayanıyorsa, ideolojinin kendisi bir tür sağduyu değildir. Hatta ortak sağduyudaki "ortak" ifadesi bu sağduyunun paylaşıldığını bu sebeple de grup bağından çok kültürel olduğunu işaret eder. Dahası, ideolojiler genel kültürel inançlardan daha az kanıksanmış kabul edilir. İdeolojiler genel kültürel inaçlardan daha az kanıksanmıştır çünkü grup içerisinde açıkça öğretilirler ve tartışmaya açıktır. Böylelikle grup sınırları dâhilinde savunulurlar. İnsanlar genellikle bilinçli olarak Hristiyan, sosyalist ve feministtir. Ama bilinçli olarak Batılı değildir. Sadece kültürler arası çatışmalarda insanların kendi kültürlerinin farkına varması sağlanır. Bir başka deyişle, burada tanımlandığı hâli ile ideolojiler sağduyu ile özdeşleştirilmemelidir. Daha çok ortak olmayan algı ya da saçmalıkla ilişkilendirilebilir.[1]

[1] Yazar bur da İngilizce s ğduyuyla, "common sense"le ilgili olarak uncommon sense -yaygın olmayan algı- ve non-sense s çm lık kelimelerini birlikte kullanıyor. (ç.n.)

11. BÖLÜM

BİLGİ VE GERÇEK

Bilgiye Karşı İdeoloji

Pek çok sağduyusal ve politik görüşte olduğu gibi klasik yaklaşımların genelinde ideolojiler yanlış, hatalı ve gerçek, özellikle de bilimsellik karşıtı şeklinde tanımlanabilir. Burada ele alınan konuların ayrıntılı tartışması kendi başına bir monograf gerektirmektedir. Bu nedenle bazı önemli noktaları kısaca özetleyeceğim ve kitabımızda sunulan kurama uygun bir duruş sergileyeceğim. Üçüncü bölümde yapılan önerileri detaylandıracağım. (1)

İdeoloji ve bilginin eleştirel karşıtlığı Marx ve Engels'e, onların "yanlış bilinçlilik" kavramına kadar uzanır. Yanlış bilinçlilik kavramı belirli durumlarda, yönetici sınıfın manipülasyonu altında işçi sınıfın varlıklarının maddi koşulları üzerine sahip olduğu yanlış inançlardır. Bu durumda baskın ideolojiler yönetici sınıfın bir aracıdır, gücünü ve işçi sınıfın gerçek sosyo-ekonomik şartlarını gizlemeye hizmet eder. Ekonomi-politik ve sosyoloji tarihi boyunca ideolojiyi bilimsel bilginin yani (Durkheim'la birlikte) sosyal bilimler tarafından yaratılan "sosyolojik gerçeklerin" karşısına koyan benzer ayrım-

lar ortaya konmuştur. Günümüze kadar ideoloji kanıksanmış bilgiler olarak sağduyu kapsamında tanımlanmıştı ve "nesnel" bilginler tarafından üretilen bilgiyle uyuşmayan günlük hayatın naif bir değerlendirmesi olarak görülmüştü.

Bu görüşlerin hatrı sayılır ölçüde eleştiriyle karşılaşması pek de şaşırtıcı değildir. Bilim tarihi açıkça göstermiştir ki bilimsel bilgi ve metotların kendisi, seçkinlerin özellikle de bilginlerin ilgi alanlarındaki ideolojilere dayanabilir. Daha farklı, etno-metodolojik bakış açısıyla topluluk üyelerinin sağduyu bilgisi, toplumsal pratiklerin uygulamalı temeli kapsamında olumlu bir değerlendirmeyle karşılaşmıştır. (2)

İdeoloji ve bilgi karşıtlığının bu kısa tarihinin arka planında ideoloji kavramının içindeki bilginin rolünü inceleyebileceğiz. İdeolojilerin bir grubun toplumsal inançlarının eyleme dönük temelini oluşturduğu varsayılırdı. Bu toplumsal inançlar gerçekçi ya da değerlendirmeci olabilir. Grubun değerlendirmeci inançlarının (görüşlerinin ve tutumlarının) ki bunlar diğer gruplar tarafından tartışılabilir, ideolojik olduğunu kabul etmek son derece kolaydır. Peki bilgileri hakkında ne diyebiliriz? Bilgi, "safi" grup inancı (terimin gündelik kullanışında olduğu gibi) ya da görüşü olarak nitelendirilmekten ziyade nasıl oluyor da hem ideolojik hem de hâlâ "bilgi" yani "doğru inanç" kalabiliyor? Bilgi ölçütü tarihî ve kültürel çeşitlilik gösterdiği için bilgi göreceli ve bu sebeple "ideolojik" mi varsayılmalıdır? Haydi bu soruları daha ayrıntılı inceleyelim ve kitapta sunulan kuramsal çerçevenin sınırları içerisinde belirsiz cevapları yeniden formüle edelim.

Çeşitli kuramsal nedenlerden ötürü ideolojilerin değerleri içerdiği ve bu sebeple grupların değerlendirmeci inançlarını, yani tutumlarını kontrol ettiği varsayılmaktaydı. Bu durumda ortaya çıkan sorulardan bir tanesi ideolojilerin değerlendirmeci olmayan, gerçek bilgiyi de etkileyip etkilemeyeceği ve daha genel olarak *bütün* bilgilerin ideolojik temelli olduğu

görüşünü benimseyip benimseyemeyeceğimizdir. Buna, bütün bilginin aslında toplumsal ve kültürel anlamda göreceli olduğu anlayışını izleyerek ve bu tür bilginin temelini oluşturan gerçeklik ölçütünün tarihsel ve kültürel anlamda değişken doğasına dayanarak ideolojik görelilik kuramı adını verebiliriz. Bu varsayımın kitabın çerçevesi içerisinde savunulup savunulamayacağını inceleyelim.

Bilginin Tabiatı

Epistemolojide olduğu gibi gündelik hayatta da bilgi genellikle doğrulanan inanç şeklinde tanımlanır. Nitekim dil kullanımında, eğer *p*'yi *biliyorsak*, *p*'ye inanmamızı sağlayacak sebeplere, kanıtlara ve bulgulara sahipsek *p*'nin doğru olduğunu söyleyebiliriz. Yani soru işareti uyandırıyorsa, bilgi ifadesinin kişisel gözlem, güvenilir kaynaklar (medya, uzmanlar vb.) mantıksal çıkarım, sağduyu ya da oybirliği ("Herkes bilir ki...") gibi gerçeklik ölçütleri kapsamında kanıtlanması gerekir. Benzer şekilde, yine gündelik söylemde safi inançlardan ziyade eğer başkalarının inandığı bize doğru geliyorsa yani bilgimizi başkası da paylaşıyorsa başkalarına bilgi atfederiz. Diğer taraftan yetersiz kanıta sahip olduğumuz ya da başkalarının yanlış olduğunu bildiğimiz inançları söz konusu olduğunda, bu ifadeyi kendi inançlarımızı göstermek için kullanırız.

Epistemoloji, kişiye doğru olduğunu düşündüğü fakat haksız gerekçelere sahip eylemi gerçekleştirmesi için gerekli (oldukça marjinal) şartları sağlar. Çağdaş bilgi felsefesinin bu ve diğer zorluklarına girmeyeceğim. Aynı şekilde gerçeğin ontolojik karışıklığını da görmezden geleceğim. Yani, gerçeğin ya da durumların insan algısı ve kavramsal anlayışından bağımsız var olup olamayacağı sorusunu ele almayacağım. Ya da biz bilsek de bilmesek de fiziksel olayların var olup olmadığından, bu nedenle bilişsel ve toplumsal anlamda göre-

celiliğinden söz etmeyeceğim. Sağduyu dünyasında şeyler ve gerçeklerin biz onları bilsek de bilmesek de var oldukları kabul edilir. Dilbilimsel ya da bilişsel görelilik veya yapısalcılık, epistemiğin bir özelliği değildir. (3)

Bilginin, dolayısıyla kültürel ortak zeminin ya da akademik grup inançları içerisindeki bilimsel bilgilerin aklileştirmeye zemin hazırlamak adına gerçeklik ölçütünü gerektirdiğini gördük. Bu ölçütün tarihsel, toplumsal ve kültürel anlamda değişken olduğunu biliyoruz, bir dönemde gerçek bilginin güvenilir dayanağı kabul edilen grup veya kültür, diğerinde pekala kabul edilemez görülerek reddedilebilir. Bir diğer ifadeyle bilgi kuramı ya da felsefesinin meta düzeyinde tanımı gereği bilgi görecelidir çünkü bilgi ölçütü doğası gereği değişkendir.

Gündelik hayatın her bir dönemi, grubu, topluluğu ya da kültürü için bu görecelik yıkıcı olabilir. Bazı durumlarda "tarafsız" bir şekilde geçerli olup olmadığına bakılmaksızın kişilerin şu doğru şu da yanlış diyebilmesi gerekir, yani bir tarafta bilgi diğer tarafta da sadece inançlar vardır. Gündelik kültürel ve doğal dünyalarının pek çok nesnesini ve gerçekliğini kanıksamışlardır. Bu nedenle öteki şeylere şüpheyle yaklaşırlar. Öznelliğin, ortak kültürün gerçeklik ölçütüne ya da bize (bizim gruba) göre asılsız olan kişisel inançlar ve grup inançları bağlamında tanımlandığı yerlerde bilgi ve inanç, nesnellik ve öznellik arasındaki farkı ayırt ederler. Epistemolojik ve sosyolojik anlamda safiyane olsun ya da olmasın bu tür farklılıklar "bütün pratik amaçlar" gazeteciler, avukatlar ve akademisyenler gibi "gerçekliği arayan uzmanlar" kadar sıradan insanlar için de işe yarar.

İdeolojik Görelilik mi?

(Basitleştirilmiş) bu bilgi tanımı, ideoloji ve bilgi arasındaki ilişkinin doğasını açıklamamıza yardımcı olur mu? Eğer ideoloji toplumsal gruplar tarafından paylaşılan zihnî temsil-

lerin açıklamaya ihtiyaç duyulmayan temeliyse ve ideolojiler herbir grubun üyelik, eylem, değer, konum, kaynak gibi çeşitli ilgilerinin bir işlevi olarak değişim gösteriyorsa o zaman ideolojik görelilik tezi grup üyelerinin kendi ideolojilerinin işlevini bildiğini işaret eder.

Bu tezin alt edilemeyeceği açıktır. Aynı bilginin pek çok grup tarafından paylaşıldığı su götürmez. Ya da genelde pek çok bilgi belirli gruplar dâhilinde değil sosyo-kültürel olarak tanımlanmıştır. Hatta grup içi iletişim, etkileşim ve hatta ideolojik çatışma geniş bir paylaşımlı bilgiyi gerektirir. Dahası bu bilginin çoğu yukarıda açıklandığı gibi kanıksanmıştır ve tartışılmaz. Dolayısıyla çağdaş Batı kültüründe insanlar ağaçların, masaların, arabaların, bilgisayarların ve sayısız başka şeyin ne olduğunu bilir ve gündelik hayat söylemi bu devasa bilgiyi gerektirir. 3. Bölüm'de değerlendirdiğimiz üzere farklı gruplardan çoğu insanın sahip olduğu bilgi, kısmen kültürel ortak zemine dayanır ve bu nedenle de tartışmasız biçimde kabul edilir. Dolayısıyla ulaşılabilecek ilk sonuç; ideolojinin grup temelli tanımına dayalı ideolojik görelilik savının yani her bilginin ideolojik olduğu görüşünün, "bilgi" ve "ideoloji" kavramlarının her ikisinin kuramsal ve yerleşik anlamlarını değiştirmeden savunulamayacağıdır.

Peki bu tezin zayıf yönleri nelerdir? Belirli bir grubun bilgisi ideolojik temelli olabilir mi? Bu sorunun sosyolojik ve politik yönden cevabı, muhtemelen ideolojik temelli orta sınıf beyaz erkek sınıfın ve bu grubun akademisyenlerinin çıkarına; örneğin fakirler, kadınlar, siyahiler ya da eşcinseller hakkındaki "bilimsel gerçekler"e dayanarak konuşursak hiç kuşkusuz olumludur. Bilgi olarak tanımlanıp da aslında yanlış inanç, yarı gerçek veya tek taraflı inanç olan ve diğerlerini hedef alacak şekilde belirli grupların lehine gelişimine pek çok örnek de verilebilir.

Bu savın sadece yanlış ya da tamamlanmamış inançlara değil aynı zamanda doğru inançlara da uygulanabileceğini

akılda tutun. Eleştirel akademik araştırmanın ve temel davaların gösterdiği üzere aslında hiçbir şey, ayrımcılığı eleştirmede ve kendi haklarını savunmada, insan hakları veya kadın hareketleri tarafından düzene sokulan toplumsal gerçekler kadar ikna edici değildir. Yani azınlık veya muhalif grupların odaklandıkları, altını çizdikleri kendi doğruları en azından bir açıdan ideolojik olarak tanımlanabilir.

Eğer bu savlar doğruysa ideolojik görelilik tezinin zayıf noktaları da vardır; toplumdaki bazı bilgiler ideolojik konumun ya da grup gücünün bir işlevidir. Bu özellikle grubun kendisinin toplumsal konumuyla ya da ideolojik görüşlerini tanımlayan toplumsal meselelerle ilgiliyse geçerlidir. Nitekim, bir kişinin sigara hakkındaki görüşlerine dayanarak bu eyleme dair farklı inançlar vurgulanabilir, gizlenebilir ya da inkâr edilebilir. Buna sigara kullanımı, göçmenlik ve kürtaj hakkındaki pek çok kamu tartışmasını örnek verebiliriz. Bu inançlardan bazıları doğru olabilir ve kültürel anlamda kabul görmüş gerçeklik ölçütleri doğrultusunda ortak bilgi olarak sınıflandırılabilirler ama yine de herhangi bir grubun tutumları veya başka inançları bağlamında taraflı nitelenebilirler. Onların "gerçekleri" bizim gerçeklerimiz olmayabilir.

Bilgi mi Görüş mü?

Bu çıkarıma yönelik muhtemel bir itiraz da grup temelli bilginin bilgi değil *görüş* olduğu ve ideolojik bilgi konusundaki bu tartışmanın da eğer bir çelişki yoksa yersizliğidir. (4) Bu tür bir tartışma belki "bilgi" kavramının sağduyuya dayalı ortak kullanımıyla desteklenebilir. Çatışma hâlinde ya da ideolojik bir tartışmanın içinde yer alan gruplar diğerlerinin inançlarının bilgiyi inşa ettiğine kolaylıkla ikna olmazlar ve bu bilginin sadece görüş olduğunu iddia ederler. Örneğin ayrımcılık ve köken inançları üzerine yapılan araştırmalar azınlıkların Hollanda toplumundaki ırkçılığın bölgeselliği konusundaki

gündelik tecrübelerini teyit eder. Ancak böyle bir çıkarım pek çok Hollandalı (sosyal bilimcilerin de çoğu) için sadece bir görüştür ve ırkçılık karşıtı bir iddiadan fazlası da sayılamaz. Yani bu, genel bilimsel yöntemlerle yürütülmüş bir araştırmanın gerçekleri dahi olsa eğer diğerlerinin ideolojik konumunu destekleyecekse inkâr edilebilir.

Bu tür iddialardaki "görüş" kavramı bu kitapta kullanılandan yani "değerlendirmeci inanç" anlamından daha geniş bir manada kullanılmıştır. Gündelik kullanımda "görüş" kelimesi genellikle diğerlerinin düşündüğü, "olaya dayalı" inançların yanlış olduğunu ifade etmek için kullanılır. Bölümün geri kalanında, tüm inançların doğru olmadığı dolayısıyla da bilginin bir bölümü sayılamayacağı, sadece değerlendirmeci inanç veya yanlış inanç olduğu düşüncesini açıklamak için "görüş" kelimesinin daha geniş, ortak kullanımını tercih edeceğim.

Şimdi bir ikilemle karşı karşıyayız. Eğer bilginin en azından bir kısmı ideolojikse o zaman çoğu gündelik durumun bilgi değil sadece görüş olduğu iddia edilebilir. Bu yargılar, bilginin genel tanımını yani inançlar eğer *biz* (de) onları doğru kabul ediyorsak doğru olabilir görüşünü zorunlu kılar. Bu durumda "biz" kültürün, toplumun ya da gubun bir diğer üyesi veya akademisyen ya da yabancı vasfıyla toplumun ya da grubun inançlarını yargılayabiliriz. Diğer bir deyişle olaya dayalı gerçekler ideolojik olabilecekleri anlaşılır anlaşılmaz görüş olarak adlandırılıyorsa o zaman A noktasına yani ideolojinin bilgiyi değil sadece değerlendirmeci inançları kontrol ettiği düşüncesine döneriz. O zaman elde belirli grup bilgimiz değil sadece genel kültürel bilgimiz var demektir. Bu savı izleyecek olursak, bilginin kültürel anlamının tarafsız inançlar içermesi gerektiği dolayısıyla ideolojik olamayacağı düşüncesine ulaşırız, doğru bile olsa bilgi, ideolojik grup tarafından paylaşılır paylaşılmaz başkalarının inançları düzeyine indirgenir.

Ancak bu çıkarım da problemlidir. Hatta ideolojik bir

tartışmanın her iki tarafı da kendi inançlarının doğru olduğuna kalpten inanırlar ve bunu kanıtlayabilirler. Eğer böyleyse ırkçılık hakkındaki kitaplarımın da titiz, ampirik ve kuramsal çalışmadan elde edilen bilgi değil de sadece görüşleri ifade ettiğini söylemem gerekir. Hatta bilimsel ölçütler ve ulaştığım sonuçlara dayanarak Hollanda'daki ırkçılık hakkında (bana göre) bazı "gerçekleri"; bu gerçeklerin sadece milliyetçi, köken merkezli veya ırkçı ideolojilere ait görüşler olduğu ve bilimsel araştırmaya dayanak teşkil etmediği savunulsa da "biliyorum".

(Oldukça gerçekçi) son örnek, bazı insanlar kuvvetle bir şeye inanıyorken diğerlerinin tam tersi düşünceye inanmasından kaynaklanır. Konsensüse, sağduyuya veya ortak kültürel bilgiye dayanan bilgi kuramında ise azınlığın eleştirel, karşıt bilgisinin çoğunluk tarafından sadece bir görüş olarak nitelenmesi büyük soruna yol açacaktır. Hatta pek çok insan bu sebeple yakıldı ve Katolik Kilisesi'yle Galileo arasındaki mesele üç yüzyılın ardından yakın zamanlarda bir çözüme kavuştu. Günümüz toplumsal hareketlerinin ve eylem gruplarının, inançlarının bilgi kabul edilme ve ideolojik görüşler oldukları gerekçeleriyle reddedilmesine dair anlatacakları pek çok hikâye vardır.

Bilgi ve gerçek yani anlam konusundaki ideolojik mücadelede bir zorluk daha vardır. Toplumsal gruplar, pek çok gerçeklik ölçütlerinin yanı sıra büyük ölçüde sosyo-kültürel bilgiye de sahiptirler. Bu, üyelerin diğer gruplarla birbirlerini anlamalarını, tartışmalarını ve bazen de bir diğerini ikna etmesini sağlar. Ancak farklı çıkarlarla birlikte bazı bağlamlar farklı gruplarda farklı tanımlanabilmektedir. Nitekim, Hollanda'da ırkçılık hakkındaki bir araştırmada, Hollandalı işçilerin yüzde altmışından fazlası işveren olarak kadınlar ve azınlıklar yerine beyaz erkekleri tercih ettiklerini vurgulamıştır. Bu istatistiksel "gerçek" (istatistik bir doğruluk ölçütü olarak onaylandığı için) ırkçılık karşıtlarıyla girilen tartışmalarda belki kabul edilecek ama vurgulanmayacaktır. Ama görüş farklılıkları, bir grup bu

gerçeği ırkçılığın kanıtı olarak değerlendirirken diğeri ırkçılığın bir biçimi değil de en fazla bir tür önyargı, yanlış inanç ya da kızgınlık olarak adlandırdığında başlar. Hatta bu ikinci grup "ırkçılığı" sadece ırksal üstünlük ideolojilerine ve aşırı sağın niteliklerine göre tanımlar.

Diğer bir deyişle "ırkçılık" asla "bizim gibi insanları" ilgilendirmez yani "bizim insanlarımıza" yapılan *herhangi bir* ırkçılık iması ideolojik anlamda önyargılı ve haksız bir itham olarak değerlendirilir. Burada reddedilen bilgi değil, bir kavramın anlamı ve uygulanışıdır. Toplumsal yapı ve ilişkilerle ilgili kelimelerin belirli anlamlarını doğru kullanmanın "nesnel bir kanıtı" olmadığından çıkarımıza uymayan herhangi bir kullanım, yanlış ve önyargılı bulunduğu için reddedilebilir. Hatta bu terimlerin pek çoğu, nesnel gerçeklerin veya özelliklerin tanımlayıcıları olmaktan ziyade değer yargılarını içerir; bu durum ayrımcı, demokratik, muhafazakâr, eyleme dönük, tehlikeli, sağlıklı gibi yargılar için de pekala geçerlidir.

Bu nedenle olaya dair inançlar da dâhil her bir inancın değer yargısı içerdiğini dolayısıyla diğerleri için değerlendirmeci bir inanç ya da görüş olabileceğini belirteceğiz. Nitekim ırkçılık kavramı Hollanda'da bir etnik durum olarak tanımlanabilir. Ama hem ırkçılar hem de ırkçılık karşıtları için terim olumsuz bir anlama sahiptir, yani kullanımı değer yargısı olarak görülebilir. Benzer şekilde bazı ülkelerin demokratik olmadığı vurgusundan gerçek bir durum gibi bahsedilebilir ama pekâlâ bir değer yargısını işaret edebilir ve bir suçlama ya da görüş olarak yorumlanabilir. Hatta kadın ve çocuk gibi açıkça tanımlayıcı kelimeler dahi bazı bağlamlarda olumlu veya olumsuz değer yargıları içerebilir ve gerçeğe dayalı bir inançtan çok bir görüşün ifadesine dönüşürler.

Bu inceleme bir başka şeyi, (kültürel) bilginin çoğunun ideolojik temelini, bu tür bilgiyi tanımlayan bağlamları gösterir. Diğerleri bu terimi kullanırken ırkçılığı özellikle agresif,

aşırı sağ ırkçılığı veya sadece açık ırkçı ideolojiler şeklinde değerlendirirken kavram, ırkçılık karşıtları için geniş bir kavramsal anlama gelmektedir. Yani bir kavramın parçası olarak bizim insanlarımıza uygulandığında çıkarlarımızla uyuşmadığı, insanların kendi bilgilerini ve kullandıkları dili buna uyarladıkları görülür. Benzer şekilde "cinsel tacizi" erkeklerin çoğu (ve bazı kadınlar) abartılı bulur ve ancak cinsel şiddetin sapkın, açık, saldırgan biçimlerini kabul ederken pek çok feminist bunları geniş bir anlamda tanımlar. Diğer bir deyişle her bir grup kendi kavramlarına ve dillerine sahiptir ve buna grubun çıkarlarına uyarlamak için katmanlar eklendikçe ya da çıkarıldıkça ideolojik hâle gelir.

Özetle bir yönüyle ideolojiler kavramsal yapıları ve kelime anlamlarını kontrol ederek bilgiyi denetim altında tutar. Soru da bu noktada doğar: bu kavramları ve anlamları kim tanımlamaktadır? Bu soru bizi bilgi ve güç arasındaki ilişkiye getirir.

Bilgi ve Güç

Bilgiye dair çalışmalarda ideolojinin rolünün incelenmesi sadece soyut epistemoloji veya bilişsel bilimi içermez aynı zamanda gerçeğin yapılanışını, gerçeklik ölçütlerinin toplumsal boyutlarını ve toplumda neyin bilgi sayılacağına dair hususları da kapsar. (5) Güç, bu boyutlardan biridir. Burada böylesi bir yaklaşımın en azından bazı bilgilerin ideolojik temelli olduğuyla ideolojik temelli bilgi varsa bile bunların görüş sayılması gerektiği yani bilginin doğası gereği ideolojik olamayacağı görüşü arasındaki ikilemi çözüp çözemeyeceğini inceleyelim.

Bu konuyu ele almanın birkaç yolu vardır. İlki bilgi tanımını değiştirmektir. Bilginin "akla uygun doğru inanç" olduğunu söylemek yerine, nesnel açıdan doğru ya da yanlış, içinde bulunduğu kültür ve topluma göre "akla yatkın bir inanç"tan fazlası olamayacağını söyleyebiliriz. Yani pragmatik-semantik

bütünleşik tanımı, bilginin fikir birliğinin gücüne, epistemik topluluk tarafından kabul gören bir tür gerçeklik ölçütüne dayandığını iddia eden saf pragmatik tanıma indirgenecektir. Nitekim, Hollanda toplumu için baskın fikir birliği bu ülkenin ırkçı bir ülke olmadığıdır. Aksini iddia eden, bilgiyi değil ideolojik veya yanıltıcı bir görüşü ifade etmektedir.

Bu çözüm, söylemle aynı çizgide, bilginin rolünü toplum ya da kültür tarafından kanıksanmışlık şeklinde vurgulayan analitik, mikrososyolojik ve etnografik bir düşünmedir. Herhangi bir dönemde veya toplumda bilgi kabul edilen şeyin örneğin kamuoyunda, kilisede, basında veya bilimde tanımsal ya da gerçeği ortaya koyduğu iddiasındaki tarihî ve politik yaklaşımla da uyumludur. Bu sav belirli azınlıkların, muhaliflerin veya inançlarının doğru olduğunu savunan (hatta kanıtlayan) bireylerin bilgilerinin sadece görüş olarak sınıflandırılmasını veya bunları ifade etmekten sakındırıldıklarını da öngörür. Tabii ki bu "sapkınlar" daha sonra haklı olduklarını ispatlayabilir ve bu nedenle (dıştan bir bakış açısıyla) bilgilerini ifade edebilirler ama bu epistemik toplulukta haklı oldukları anlamına gelmez.

Gerçeğin ve bilginin tanımı üzerinden bu güce dayanarak, bu tür fikir birliğinin kendisinin tüm toplumun çıkarına ideolojik olduğunu öne sürülebilir. Ama böyle bir durum burada savunulan belirli bir tanımla, ideolojilerin gruplar için tanımlandığı ve aynı toplum *içinde* farklı (çoğunlukla çatışan) grup çıkarlarını gerektirdiğiyle tutarsızlık hâlindedir. Tabii ki tüm topluluğu (kültürü, toplumu) bir grup olarak görebiliriz, bu da ideolojik grup olarak tanımladığım (2. Bölüm'e bakınız.) durumla ve hatta ideolojinin nihai biçimiyle, eğer bu tür bir fikir birliği seçkinler tarafından kuruluyorsa hegemonyanın sonlanması arasında bir sınır çizer. Burada savunulan inançlar, normali dışına çıkmış birey ya da alt gruplara karşı savunulan bir bütün olarak topluluğun inançlarıdır. Böylesi bir konum

belki savunulabilir ancak toplumsal normlar ve kültürün ideoloji kavramını yıkabilir, bu da belirli grup açısından kullanamayacağımız anlamına gelir.

Eğer ideoloji tanımını bir topluluk içindeki farklı grupların çıkarları doğrultusunda kullanırsak sonraki soru bilgi tanımının da gruba dayalı yapılmasına izin verip vermeyeceğimizdir. Yani sadece bir bütün olarak grup içinde değil ayrıca çeşitli ideolojik gruplar içinde de bilgi, doğru olsun ya da olmasın veya diğer gruplar ya da "bağımsız" gerçeklik örnekleri bu inançları görüş olarak tanımlasa da tanımlamasa da, akla yatkın inanç şeklinde ifade edilecektir. Yine, bu durum bilgi kavramının, grup içinde kabul edilmiş gerçeklik ölçütlerine göre meşrulaştırıldığı takdirde, grup içi kullanımını öngörür.

Grubun benimsediği sosyo-kültürel bilginin, aynı şey gerçeklik ölçütleri için de geçerlidir, diğer gruplarca da paylaşıldığı açıktır. Ama özellikle grup çıkarlarıyla ilgili inançlar ya da gerçeklik ölçütleri veya grupla ilgili belirli konular özel bir nedenle de "nesnel" anlamda doğru olsunlar ya da olmasınlar, ideolojik temelli olabilir. Nitekim kadınların cinsel taciz, feministlerin cinsiyet eşitsizliği, ırkçılık karşıtlarının ırkçılık veya çevrecilerin kirlenmeyle ilgili belirli bilgileri ilgili örnekleri oluşturur. (6) Bu durumlarda bu tür bilgi (verili bağımsız gerçek örneklere dayanarak) nesnel açıdan doğru olabilir ama karşıt gruplar tarafından görüş, yalan ya da fantezi oldukları gerekçesiyle reddedilebilirler.

Aksine, karşıtları bunların sadece kendi fikirleri olduğundan söz etmeksizin, cinsiyet, göçmenler veya çevre kirliliğinin nesnel anlamda yanlış olduğuna inanıyordur. Burada grup üyelerinin kendi doğrulama sistemleri içerisinde inandıkları, bu gerçeklik ölçütlerinin önyargılı olduğuna bakılmaksızın kabul edilir. Bunun tipik örneği etnik ilişkiler hakkındaki bilgidir. Baskın çoğunluk gruplar, azınlıklar tarafından tanımlanmış her tür bilginin ya da epistemik ölçütün önyargılı olduğu-

nu düşünür. Çoğu beyaz gazetecinin azınlık kaynaklarını ve haberlerini ciddiye almaması buna örnektir. Güvenilirlik yargılarının kendileri taraflı hatta ideolojik olabilir. Bu aynı zamanda belirli bir grubun bilgisinin karşıtları tarafından görüş olarak değerlendirilmesini de açıklar. Hatta sıklıkla ideolojik çatışmanın kendisi sadece sosyo-ekonomik durum ya da kaynaklarla değil gerçeklik ölçütleriyle ilgilidir.

Pek çok ideoloji Biz ve Onlar hakkındaki temel görüşler tarafından kurulduğu için sadece tutumların değil temel grup bilgisinin de değerlendirici inançlar olduğunu varsaymalıyız. Yani ideolojik grup içinde bile bilgi görüşten ayrılır, bilgi ölçütlerinin kendisi değere yöneliktir. Bu ölçütler neyin güvenilir kaynak olduğu, hangi algılara güvenmek gerektiği veya hangi veriye dayanılabileceğine dair değer yargılarını içerebilir. Nitekim, Hristiyanlar Tanrı'nın, ırkçılık karşıtları da ırkçı bir toplumda azınlıkların gündelik tecrübelerinin doğruluğuna inanır.

Son söz

İdeoloji kuramında; bilgi ve gerçeğin rolüne dair yapılan bu kısa ve öz tartışmanın nihayetinde ideolojilerin grup tutumlarını, yani değerlendirmeci inançları kontrol ettiğini; aynı zamanda belirli gerçek bilgilerin grup içerisinde bilgi olarak tanımlandığını bulduk. Yani ideolojiler, özellikle *bizim için* iyi ve kötünün, doğru ve yanlışın ne olduğuna dair gruba özgü *yargıları* kontrol ederler. (7) Bu aynı zamanda belirli kavramların (örneğin "ırkçılığın") anlamlarının bir kısmını da içerir. Bu, bağımsız bir bakış açısından *tüm* grup bilgisinin, her grup diğerleriyle bilgi paylaştığı için, ideolojik olduğu anlamına gelmez. Ya da her grup (genel gerçeklik ölçütlerini kullanarak) diğerlerini ikna edebileceği için, tüm ölçütlerin ideolojik olduğu anlamına da gelmez.

Yine de bilgi kontrolü gruba özgü seçili kavramları ve gerçeklik ölçütlerini içerebilir; Tanrı, bilim, parti ve sendika gibi

özel bir güvenirlik atfedilen belirli gerçek örnekleri içerisine alabilir. Bu aynı zamanda grubun kendi içinde taraflı bilginin tümüyle "ideolojik" bulunmadığı, bilgi ve benzeri olarak kabul edildiği anlamına gelir. Ama grup değerleri ve prensipleri diğer temel inançları içerdiğinden grup çıkarlarının yansımaları, bizim (dışarıdan) tanımımız bu tür bilgiyi ve gerçeklik ölçütünü tanımlandığı üzere ideolojik yapacaktır.

12. BÖLÜM

KİMLİK

Kimlik Nedir?

İdeolojiler, ilk kategorisi grup üyeliğinin ölçütleri olan temel bir şemaya sahiptir. Diğer kategorilerin içerikleriyle birlikte bu ölçütler, grubun toplumsal kimliğini tanımlar. Bu da grup ne zaman bir ideoloji geliştirse bu aynı zamanda grup kimliğinin temelinin tanımlanması demektir. Soru, bununla tam olarak neyin kastedildiğidir. Grup üyeleri sadece üye mi farz edilecektir ve dolayısıyla bir grup ideolojisine katıldıklarında mı kendilerini grup üyeleri olarak tanımlayabileceklerdir? Bu kimlik gerçekte nedir ve "kimlik tanımlama" süreci ne anlama gelir?

Benim bu sorulara yaklaşımım yine sosyo-bilişseldir. Kimlik hem bireysel hem de toplumsal bir yapıdır yani zihinsel bir temsildir. İdeoloji kuramında bu unsuru kısaca ele aldım. Çünkü toplumsal kimlik, biliş ve grup üyeliğinin sosyolojik kuramlarının sınırlarında yer alabilir. (1)

Kendilik temsillerinde insanlar kendilerini çeşitli kategorilerin ve sınıfların (kadınlar, etnik azınlıklar, Amerikan vatandaşları, gazeteciler, çevreciler vb.) üyesi olarak inşa edebilirler. Bu kendilik temsili (veya şeması) epizodik (kişisel bellekte)

konumlanır. Olaylara dair bireysel tecrübelerden (modellerden) doğan zamanla yapılanmış bir soyutlamadır. (2)

Bu modeller genelllikle söylemin yorumu olduğu kadar toplumsal etkileşimin temsili özelliğini gösterir ve her iki tecrübeyle bunlardan doğan kendilik temsilleri toplumsal (ve ortak) yapılıdır. Kendilik temsilimizin bir kısmına, diğerlerinin yani diğer grup üyeleri ve diğer grupların üyelerinin bizi nasıl gördüğü, tanımladığı ve bize nasıl davrandığına dair bilgilerimizle ulaşılır. Tecrübeler başkalarıyla paylaşıldığında soyut ve bireyseldir. Böylece bireyin kendisiyle grubun kendilik temsili bir ölçüde birleşir. Bir feminist kendisini az çok diğer feministler gibi hisseder, bu açıdan tekil feministin kendiliği, kısmen feministlerin bir grup olarak ortak kendilik şemasıyla inşa edilir. Kendiliğin feminist inşası toplumsal olarak iletilen ve paylaşılan grup şemasına uyum gösterdikçe tekil bir kadın kendini feminist olarak "tanımlayacaktır".

Bu tabii ki zayıf ya da güçlü grup kimliklendirmesinin belirli olay ve durumlarda baskın olduğu anlamına gelmez. Feminist bir gazeteci haber yazdığında, (tutumlar ve bunlardan doğan modeller de dâhil ideolojik temelli gazetecilik tutumlarını benimser) önce gazeteci sonra feminist olarak tanımlanır ve tersi de bu kadın feminist bir eylemde yer aldığında geçerlidir.

Diğer bir ifadeyle grup kimlikleri tıpkı tüm toplumsal temsiller gibi az ya da çok soyuttur ve bağlamdan bağımsız olabilirler. Benzer şekilde toplumsal üyeler kişisel bağlamlarda az ya da çok sabit birkaç kimliği paylaşabilirler ama somut durumlarda bunlardan bazıları ön plana çıkar. Nitekim her durumda grup kimliklenmesinin belirginliği, hiyerarşisi ve ilgisi gerçek toplumsal pratikleri (örneğin eylem öncelikleri ve "motivasyon") kontrol eder. Biz kuramsal olarak şüpheli "durumsal kimlik" gibi bir kavramı kabul etmediğimiz sürece, bağlamdan görece bağımsız bireysel kimlik (bu, farklı toplumsal kimliklerin bir toplamı olabilir) ve bireyin kendiliğiyle bir şekilde bireysel kimliğin ifadesi gibi görülebilecek toplumsal

aktörlerin yerleşik pratiklerini birbirinden ayırmalıyız.

İnsanlar "nesnel" olarak bir grubun üyesi olup da (diğerleri tarafından da böyle tanındıkları hâlde) gruplarıyla tanımlanmayabilirler. En çok bilinen ayrışmalardan biri doğuştan gelen, özle ilgili kimliklerde (genç, yaşlı, kadın, erkek, beyaz, siyah vb.) ortaya çıkanlardır ama meslek grupları için de "üyelerin" grup ideolojisini paylaşmadığını belirtmek amacıyla kullanılabilir. Hatta, pek çok nedenden dolayı karşıt grubun değerleri ve amaçlarına göre tanımlanabilirler. "Hain", "muhalif", "Tom Amca" ve benzeri küçük düşürücü sözler üyelerin gruplarını inkâr ya da terk ettiklerinde karşılaşacakları tepkileri ve yaptırımları örnekler. Bu aynı zamanda beyaz toplumlarda ırkçılık karşıtlarının ırkçılardan daha çok sorun oluşturmasını da açıklar. Onlar toplumumuzun ırkçı olduğuna dair "ötekilerin" görüşlerini paylaşırlar ve bu nedenle de hâkim grup olarak "biz"in olumlu tanımına tehdit teşkil ederler. (28. Bölüm'e bakınız.) İhanet gerçek ya da en azından sembolik manasıyla isyana teşvik ve inançsız olmak gibi büyük bir hakarettir. Tam tersine dayanışma, sadakat ve inanç açısından güçlü kimliklenme ve uyum olumlu değerlendirilir. Tüm bunlar sadece toplumsal pratiklere değil ideolojilere ve bu tür toplumsal pratiklerin temeli sayılabilecek kendilik temsillerinde var olan grupların "zihinsel" dayanışmasına da uyarlanabilir.

Bireysel Kimlik ve Grup Kimliği

Bu savlar öncelikle toplumsal ve grup kimliğiyle bireysel kimliği birbirinden ayırmamız gerektiğini öne sürüyor. İkincisi iki şekilde tanımlanabilir: (a) bir insanın kendi vasfıyla zihinsel temsili, zihinsel modellerde temsil edildiği biçimiyle kişisel tecrübe, yaşam öyküsü ve bunlardan doğan, çoğu zaman başkalarıyla etkileşim hâlindeki soyut kendilik algısı. (b) Grup üyeliklerinin bir bütünü olarak (toplumsal) kendiliğin zihinsel temsili ve bu üyelik temsilleriyle ilgili kimlik edinme süreci. Bu kimlik edinme sürecinin bireysel ve toplumsal kendiliğin karşılaştırılmasına dayandığı

düşünülebilir. Eğer grubun üyelik ölçütleri, eylemler, amaçlar, normlar, değerler, konum ve kaynakları kendiliği kuranlarla aynı çizgideyese (en azından tutarlıysa) kimlik güçlüdür. Eğer değilse ayrışma ve diğer gruplarla bütünleşme süreci başlayabilir.

İdeoloji kuramı için bireylerin, grup ideolojileri ve tutumlarıyla tanımlanma yollarının bazı sonuçları vardır. Üyelik büyük ölçüde ideolojik olduğunda (siyasi parti, kilise örneklerindeki gibi) bu tür ideolojik muhalefet, kişinin görüşleri grubun tümüyle uyumsuzluk gösteriyorsa grubu tümüyle terk etme anlamına gelir. Meslek ideolojileri için bu, gündelik uzmanlık pratiklerine dâhil amaç ve çıkarlarla da ilgili olduğu için daha zordur. Aynı anda hem profesör "olup" hem de bu şekilde "hissetmemek" zordur. Meslek ideolojileri grubun üyelerinin hedeflerini, değerlerini, normlarını ve toplumsal kaynaklarını temsil ediyorsa ideolojik ayrışma bireyin yararına olmaz. Dolayısıyla profesörler nadiren öğrenci ideolojilerini benimserler.

İdeoloji Bir Grup Kimliği midir?

Tüm bu süreçler gündelik hayatta grup ideolojilerinin bireysel biçimlerini ve ifade edilme şekillerinin karmaşıklığını açıklar. Ancak ideolojilerin paylaşıldığı, bu nedenle de grup düzeyinde tanımlanmaları gerektiği akılda tutulmalıdır. Aynı şey grubun, bir grup olarak sahip olduğu toplumsal ve bütüncül "kimliği" için de geçerlidir. Genellikle kimlik bireysel anlamda ele alınır. Ancak grupların bilgi, tutum ve ideolojiyi paylaşmasıyla aynı şekilde kimliklerini veya "toplumsal kendiliklerini" bir grup olarak tanımlayan toplumsal temsili de paylaştıklarını varsayabiliriz. (3)

İdeoloji alanındaki bu çok sayıdaki kavrama açıklık getirmek için en azından bilişsel tanım düzeyinde, toplumsal (grup) kimliğinin *grubun kendilik-şemasıyla* muhtemelen birlikte çökeceğini ifade edeceğim. Bir grup ideolojisi biçimlendirmeye en yakın aday olarak eldeki bu şemayla grup kimliği-

nin grup *ideolojisiyle* çöktüğü sonucuna varırız. (4) Toplumsal ideolojileri inceleme biçimime dayanarak, ilgili kategoriler grubu, özellikle diğer gruplarla ilişkilerinde neyi "tanımladığını" açıkladıkları için, bunun tümüyle imkânsız olmadığını söyleyebiliriz. Yani ideolojik grup şeması grup düzeyinde paylaşılan temel inançları temsil ederler ve "Biz kimiz?", "Nereden geliyoruz?", "Kimlerle birlikteyiz?", "Genelde neyi niçin yaparız?", "Amaçlarımız ve değerlerimiz nelerdir?" gibi temel sorulara cevap verirler. (5) Bu tür sorulara verilecek kuramsal (genel, ideolojik) cevaplar toplumsal münasebetlerde, sembolik etkileşimde ve diğer grup aktivitelerinde sürekli biçimde öğretilir. Bu telkin bazen (öğretici durumlarda ve kriz anlarında) açıkça ama genelde, grupla ilgili toplumsal pratikler, kurumlar ve üyeler tarafından örtük olarak yapılır.

Diğer taraftan grup kimliğini ideolojiyle bir tutmaya karşıt pek çok sav da vardır. Nitekim grup kimliğinin bilişsel boyutu, grup tarafından paylaşılan belirli toplumsal temsillere göre tanımlanır, grup kimliği ideolojiden daha kapsayıcıdır. Nihayet ideoloji, grubun paylaştığı toplumsal temsillerin "açıklamaya gerek duyulmayan" temeli olarak tanımlanır. İdeolojiler grup kimliğimizin ölçütleri, eylemleri, amaçları, normları ve değerleri, toplumsal kaynakları ve özellikle toplumdaki konumumuzla, diğer gruplara ilişkilerimizle ilgili temel önermelerin temelini kurarlar.

Tıpkı bireysel kimlikler gibi toplumsal kimlikler de değişebilir. Bazı temel (ideolojik) prensipler görece uzun bir zaman diliminde aynı kalırken, tutumlar gibi daha belirli toplumsal temsiller değişmelere uyum sağlayabilir. Nitekim barış hareketi temel barışçıl ideolojik prensipleri, silahsızlanma, nükleer silahların konuşlandırılması gibi belirli tutumlarını korurken diğer meseleler karşıt görüşlülerin tutumlarını da içine alacak biçimde politik durumların değişmesine bağlı kalabilir. (6)

Grup tutumlarındaki bu değişimler toplumsal kimliğin doğasına dair bir soruyu akla getirir. Eğer toplumsal kimlik, paylaşılan

toplumsal temsillere göre tanımlanıyorsa ve bunlar da sürekli bir değişim hâlindeyse o zaman kimlik kavramı da durağan değil daha değişken bir kavramdır. 15. Bölüm'de gruplarla ilgili tartışmamızda göreceğimiz üzere bu grubun sadece insanlardan oluşan durağan bir bütünlük olmadığı daha çok sürekli değişen biliş kümeleri ve bunların sonucu niteliğindeki pratiklere göre tanımlanması gerektiği görülecek. O zaman kimlik de bir nitelikten çok bu bütünlükle ilişkili bir süreç hâline gelir. Bu nedenle kimliklendirme terimi durağan "kimlik" teriminden daha yeterlidir. İnsanlar gibi gruplar da değişimlerin olduğu kadar toplumsal yapıların bir işlevi olarak sürekli bir kimlik "arayışı" içindedir.

Toplumsal Kimlik Ortak Bir "Duygu" mudur?

Toplumsal kimlik genelde *duygusal* boyutuyla anılmaktadır. Bu kavramlar duygu kuramının Pandora kutusunu açar ve duyguların bilişsel mi yoksa (sadece) psikolojik temelli mi olduğuna dair, bizim de uzak kalamayacağımız, eski bir soruyu gündeme getirirler. Eğer duygular sadece psikolojik temele sahipse o zaman tümüyle şahsidirler ve bedenleri olmayan gruplarla ilgili değillerdir. Ama grupların zihinleri de olmadığından toplumsal olarak paylaşılan zihinsel temsillerden de söz edemeyiz. Nitekim grupların (güçlü) değerlendirmeci inançları paylaşmalarından farklı bir şekilde grupların "duyguları" paylaşmaları ne anlama gelmektedir?

Eğer duygular, bedenle ilgili bir uyaransa o zaman bu, "paylaşılan" bir duygunun grup üyelerini etkileyen sürekli bir uyaran olduğu anlamına mı gelir? Nitekim feministlerin erkek şovenizmine sürekli "kızmaları" tüm feministlerin kendilerini "kızgın" hisseden bireyler olarak tanımlamalarını gerektirir mi? Tabii ki hayır. Ancak feministler erkek şovenizminin ifade edildiği belirli anlarda diğerlerinden daha kızgın olabilirler. Ama bu feministlerin bir grup olarak (sürekli) "kızgınlığı paylaştıkları" anlamına gelmez.

Bunun yerine bu tür bir ifadenin duyguyu değil, güçlü olumsuz düşünceleri simgelediğini düşünüyorum. Hatta bu

tür güçlü olumsuz düşüncelere sahip olduklarında dahi feministler, grubun toplumsal eşitsizliği konusunda değil bu eşitsizliğin bireysel yansımalarına kızgınlık duyarlar. Bu, toplumsal kimliğe karşı duyulanlarla aynıdır. Birisi bir başkasının grup üyeliğine karşı güçlü "duygular" besleyebilir ama bu "his" grup tarafından sürekli paylaşılmaktan ziyade değerlendirmeci toplumsal temsillerin (eşit ücret, kürtaj gibi) bir kümesidir.

Diğer bir ifadeyle, üyelerinin toplumsal grupla sıkça kurdukları gözlenen duygusal bağ, gruba dair yukarıda verilen bilişsel tanıma bir alternatif değildir. Bu, bireylerin grup dışındaki (ama yine de grupla ilişkili) kendi bireysel tecrübelerinde (daha) duygusal olmadıkları anlamına da gelmez. Tabii bu duyguların gerçekte "paylaşılmadığı" da söylenemez. Paylaşıldıkları gibi bilinebilir, bunlara saygı duyulabilir ve bunlardan bahsedilebilir. Ancak değişmez bir "topluluk duygusu" diye bir şey yoktur. Tabii ki belirli bir anda insan toplulukları az veya çok aynı duyguyu hissedebilirler. Ancak bu, belirli "duygusal" anların dışında da süregiden, paylaşılan bir grup duygusunun varlığını göstermez.

Toplumsal Kimliklendirmenin Diğer Anlamları

İdeolojilerin tersine toplumsal kimlikler bilişsel alanla sınırlı değildir. Grup kimliği aynı zamanda en azından kısmen grup üyelerinin, ortak eylemleri de kapsayan toplumsal nitelikleriyle de tanımlanır. Hatta toplumsal bir hareketin üyeleri grup tarafından paylaşılan "fikir"lerle, grubun sahadaki eylemleri, grevleri, toplantıları ve ritüelleriyle tanımlanabilir. Giriş ritüelleri grup üyeliğinin dolayısıyla da kimliğin (kimliğe dair hislerin) ana şartlarından biri olabilir. Aynı şey; üniforma, rozet vb. gibi grubu tanımlayıcı semboller için de geçerlidir. Kuramsal olarak tüm bu toplumsal pratikler ve semboller, aynı ideolojilerde yapıldığı gibi daha soyut, "arka planda" kalan bir grup kimliğinin ifadeleri olarak görülebilir.

Ancak kimliklendirmenin kişisel ve toplumsal süreçleri

sadece bu soyut, bilişsel temsillerle sınırlı değildir. Grup kimliğini bu belirli eylemlere ve sembollere indirgemekten kaçınmak için daha kalıcı, genel ve rutin nitelik gösteren pratiklere ve sembollere yönelmeliyiz. Hatta bu açıdan üniforma ve bayrak daha kalıcıdır. Grup kimliklendirmesiyle birlikte uygulamalar gerçekleştikleri anda grubun niteliklerinden sayılabilir. Bu kurala dair bir istisna komünistler için Rus Devrimi, insan hakları hareketi için Washington'a yürüyüş örneklerindeki gibi bazı tarihî olayların grup kimliğine yaptığı katkıdır. Nitekim pek çok milliyetçi hareket, grup kimliğini simgeleyecek tarihî olayların, şahısların, mekânların izini sürer. Tarihî doğasına dayanarak hem kimliklendirmenin bir ölçütü hem de ortak belleğin parçası olarak korunurlar. (7)

Bu iyi bilinen örnekler, grup kimliğinin sadece paylaşılan zihinsel temsillerle sınırlı olmadığını, belirli veya rutin pratiklerin, ortak eylemlerin, giyimin, nesnelerin, mimari yapıların, anıtların, tarihî olayların, kadın ve erkek kahramanların karmaşık bir düzenini de içerdiğini gösterir. Aynı zamanda bu duruma dair bilişsel bir yaklaşım, sembolik eylem ve nesnelerin kendilerinin değil onların toplumsal yapılarının yani bir tür paylaşılan temsillerinin kimliklendirme ölçütü olduğunu vurgulamaktadır. Hristiyanlık kimliğini tanımlayan şey haçın maddesel biçimi değil, haçın temsil ettiği karmaşık biçimde yorumlanan "hikâye"sidir. Diğer bir deyişle, grup aktiviteleri kimliklendirmenin ortak eylemde veya ilgili nesnelerde temellendiği ifade edilirken daha ileri düzey bir inceleme, bu olgunun "sembolik" doğasının ortak toplumsal temsillerin bilişsel incelemesini de gerektirmektedir.

Bu sonuç toplumsal kimliklendirmenin "tümüyle" zihinsel olduğu anlamına gelmez. Toplumsal söylemlerden ve grup üyelerinin ilişkili bulunduğu diğer pratiklerden, nesnelerden, ortak eylemlerden ayrı olarak pek çok *toplumsal yapı ve organizasyon* kimliklendirmeye dâhil olabilir. Bu grup kimliği örneğin

aidat ödeme ve toplama, görevlileri ve lideri seçme, hareketi kurumsallaştırma gibi resmî üyelik aktivitelerine dayanabilir. Grupların toplumsal boyutlarına 15. Bölüm'de döneceğiz ama burada grup üyesinin, toplumsal pratiklerle, organizasyon ve kurumsallaşmayla ilgili olabileceği için, kimliklendirmenin paylaşılan süreçlerine olduğu kadar hissettiği "duygu"nun bilişsel boyutunu da vurgulamalıyız. Nitekim bir üyelik kartına sahip olur olmaz kendinizi üye hissedersiniz. Grup kimliği, ideoloji ve kurumsallaşmış üyelik arasındaki ilişkinin sözlüksel ifadesi, insanların harekete ait bir kart taşıyıp taşımadıklarıdır.

Bu, toplumsal kimlik kavramını toplumsal pratiklere, sembollere ve organizasyonlara kadar genişletmemizden doğan ana bir sorundur, kimlik kavramı bu şekilde kapsamlı ve bulanık bir hâle gelir. Bu durumda toplumsal kimlik grup kültürüyle birlikte de çökebilir. Yani, millete ve kültüre ait insanların kendilerini kültürleriyle tanımlamalarına benzer bir süreç toplumsal gruplar için de işler. Belirli bir tanımı bulunmayan toplumsal kimlik için böyle geniş bir tanımı benimserken bir yandan da onu fazlaca esnetiriz. Bireysel kimliği de kişinin tüm eylemlerine, giyimine, kişisel eşyasını içeren bir kavram değil kişinin geniş veya belirli bir kimlik seçimine dayandırabiliriz. Karakteristik eylemler, konuşma biçimi veya giyim de pekala kişinin kimliğini tanımlayabilir.

Bu tartışmadan ulaşılacak sonuç, tıpkı ideoloji gibi toplumsal kimliğin de bulanık bir kavram olduğu ve kuramcının geniş veya kesin bakış açısına dayandığıdır. Ben daha kesin ve belirli tanımı tercih ediyorum. Yani ideolojilerle, ideolojinin söylemlerde, etkileşimde ve ideolojik sembollerde pek çok ifade ediliş şeklini ayırdığımız gibi; toplumsal kimliği de kendilik tanımının toplumsal özünden yani üyelerin grupları için tipik kabul ettikleri toplumsal temsillerden ayrı tutmalıyız. Üyelerinin gruplarını tanımladıkları toplumsal pratikler, semboller, sahneler ya da organizasyon biçimleri bu durumda

toplumsal kimliğin bağlamsal anlamda çeşitlenebilen ifadeleri olacaktır. "Aidiyet duygusu" ve "adanmışlık"ın öznel doğasıyla aynı çizgide bu tür bir sosyo-bilişsel tanım bir toplumsal pratiğin, sembolün, sahnenin ya da organizasyonun kendisinin toplumsal kimliğin parçasından çok grubun anlamı ve yorumu olduğuna da açıklık getirecektir. (8)

Toplumsal paylaşımlı zihinsel yapılar olarak toplumsal kimliğin bu tanımı; bireysel düzlemde bireylerin, sosyal düzeyde de grup yapılanmasının sosyalleşmesine olduğu kadar yorumun bireysel biçimlerine, toplumsal kimliğin "dışarıdan" ifadelerinin anlamında yaşanan tarihî değişmelere imkân tanır. Hatta farklı gruplar aynı türden toplumsal aktiviteleri, nesneleri, sembolleri, sahneleri ya da organizasyon biçimlerini paylaşabilir ama bunlara farklı anlamlar (toplumsal temsiller) yüklerler dolayısıyla farklı türden bir toplumsal kimlik inşa ederler. Bu açıdan toplumsal kimlik, bireysel kimlik kadar öznelerarasıdır ve öznel bir yapıdır. Her iki yapı da toplumsal etkileşimin, anlaşmanın ve diğer insanlarla grupların kimliğe atfettikleri bir işlevidir.

Nihayet toplumsal kimliğin incelenmesine yönelik bu sosyo-bilişsel yaklaşım, kavramın inşasında söylemin rolüyle sistematik bir ilişkiye de imkân verir. (9) Toplumsal grupların biçimlenişinde ve yeniden üretilmesinde önemli bir pay onların söylemsel doğasına aittir. Genelde toplumsal gruplar özelde ise toplumsal hareketler; toplantılar, eğitim, dayanışma çağrıları, süregiden aktiviteleri tanımlayacak diğer söylemler ve grubun birliği çeşitli *grup içi söylemle* inşa edilirler. Diğer taraftan toplumsal grup kimliği, üyelerin kendilik temsili, öz savunma, meşrulaştırma, ikna, kazanım gibi nedenlerle kesiştikleri *gruplar arası söylemle* de yapılanırlar. Toplumsal kimlikle, söylem de dâhil diğer toplumsal pratikleri ayrı tutmayı tercih etsem de grup söylemi, "arka plandaki" toplumsal kimlikleri incelemede zengin bir kaynaktır.

13. BÖLÜM

SOSYAL BİLİŞ

Sosyal Bilişin Ayırıcılığı

İdeoloji çalışmasına dair kuramsal çerçevenin ardından bilişsel içeriğin bu kuramdaki yerini belirlememe ve bazı problemlerle beklentileri tartışmama izin verin. Bilişsel içeriğin ortaya konulmasına karşı şu savlar öne sürülmektedir:

1. İdeolojiler, ne olurlarsa olsun toplumsal durumları ya da işlevleri taşısın ya da taşımasın her şeyden önce inanç sistemleridir. Diğer zihnî nesneler ve süreçlerle ilişkileri kadar bu inanç sitemlerinin doğası da bilişsel bir çerçevede çalışılmalıdır.
2. İdeolojilerin bilişsel doğasını görmezden gelmek ve sadece toplumsal pratiklere, yapılanmalara veya yapılara göre incelemek, ideolojilere dönük tamamlanmamış bir görü sağlar ve yetersiz bir kuramın yanı sıra bu derece karmaşık bir toplumsal olgunun değerini düşürür.
3. İdeolojiler, grup üyelerince toplumsal olarak gereklidir; paylaşılır, kullanılır ve değiştirilir, bu nedenle özel bir tür toplumsal paylaşımlı zihinsel temsillerdir.

4. İdeolojiler; toplumsal üyeler tarafından, genelde toplumsal pratiklerin gerçekleştirilmesi özelde de söylemle gündelik kullanımlarla yeniden üretilirler. Bu kullanımlar hem toplumsal hem de kişisel tecrübeler, bilgi ve görüşler gibi bilişsel temele sahiptir. İdeolojilerin toplumsal boyutuyla bireysel kullanımları arasında ilişki kurmada yalnızca bilişsel kuram bir arayüz sağlayabilir.

"İnanç Sistemlerinin" Ötesinde

İdeolojilerin sadece fikirlerin ve inançların herhangi bir kümelenişi olmadığını çünkü böylesi bir durumda genelde bilişle kesiştiklerini gördük. İdeolojiler, sadece toplumsal bilgiye, tutumlara ya da bireylerin sahip olduğu "dünya görüşlerine" de indirgenemezler. İdeoloiler, grubun ve üyelerinin paylaştıkları toplumsal temsillerin "açıklamaya gerek duyulmayan" *temelini* oluştururlar. Yani *hem* toplumsal *hem de* zihinsel bir olgudurlar.

İdeolojilerin bütünleşmiş sosyo-bilişsel yönü bu kitaptaki kuramın da özüdür. İdeolojilerin zihinsel boyutuyla geleneksel olarak ilişkilendirilen "fikir", "inanç", "bilinçlilik", "sağduyu" gibi zihinsel kavramlar, felsefi ve sosyolojik ideoloji çalışmalarında nadiren incelenmiştir. Bezer şekilde ideoloji hakkındaki psikolojik çalışmalar "inanç sistemi" kavramına önem vermiş ama bunu çok az incelemiştir, kavram daha çok bağımsız ya da toplumsal ve politik "davranış"ın çeşitli açıklanmalarına bağlı olarak kullanılmıştır. Yine aynı durum, temel ideolojilerin ileri derecede incelenmesine yönelik ilginç ampirik bir temel oluştursa da belirli dönem ya da grup fikirleri ve ideolojileri üzerine yapılan toplumsal tarih çalışmaları için de bu geçerlidir.

Bu çerçeve çalışmada bilişsel inceleme öncelikle ideolojilerin yani belirli inançların kuramsal içeriklerinin doğasını inşa edecektir. Diğer biçimler ideolojilerin genel ve soyut doğasını açıklayabildiği sürece tasarlanırken kuramsal olarak

bu inançlar geleneksel anlamda önermelerle temsil edilirler.

Bu ideolojiler sadece bir grubun "inancının" değil aynı zamanda aşağıda verilen farklı tür inançların da bir toplamıdır:

1. Bireylerin belirli hususlar (insanlar, nesneler, olaylar vd.) hakkındaki bilgisi (gerçeğe dayalı inancı)
2. Bireylerin kategoriler, sınıflandırmalar ve bunların özellikleri hakkındaki bilgisi
3. Bireylerin belirli hususlar (insanlar, nesneler, olaylar vd.) hakkındaki görüşleri (değerlendirmeci inançları)
4. Bireylerin kategoriler, sınıflandırmalar ve bunların özellikleri hakkındaki görüşleri
5. Grupların belirli hususlar (insanlar, nesneler, olaylar vd.) hakkındaki bilgisi
6. Grupların kategoriler, sınıflandırmalar ve bunların özellikleri hakkındaki bilgisi
7. Grupların belirli hususlar (insanlar, nesneler, olaylar vd.) hakkındaki görüşleri
8. Grupların kategoriler, sınıflandırmalar ve bunların özellikleri hakkındaki görüşleri
9. Tüm bir kültürün toplumsal inançları (ortak kültürel zemin)
10. Ortak kültürel zeminin temeli olarak normlar, değerler ve gerçeklik ölçütleri

Toplumsal Temsiller Olarak İdeolojiler

İdeolojiye yönelik geleneksel yaklaşımların eleştirisinin arka planına karşı öncelikle ideolojilerin, *genel ve soyut türden toplumsal olarak paylaşılan temsillerle* sınırlanmasına karar verildi. Yani ideolojiler toplumsal paylaşımlı bilgi ve tutumlarla aynı ailedendir. İdeolojiler bireysel değildir ve kişisel görüşler gibi belirli, olaylara dayalı anılara benzer biçimde temsil edilmezler. Bu nedenle ideoloji ve dil (veya dilbilgisi) arasındaki bir karşılaştırma yol gösterici olacaktır. Her ikisi

de gruplarca paylaşılan toplumsal sistemlerdir ve eylemde bulunmak, iletişim kurmak gibi gündelik toplumsal pratikleri gerçekleştirmek için kullanılırlar.

İdeolojilerin grup temelli doğası ve kontrol ettikleri toplumsal inançlar; toplumsal tutumların, grup görüşlerinin yapılandırılmış kümeleriyle tutarlı biçimde nasıl ve neden organize edildiklerini açıklar. Görüşlerin ve grupların farklı ya da çatışan amaçlara ve çıkarlara sahip olabileceği düşüncesine katılmayabileceğimiz için ideolojilerin gruplarla ilgili bu tür görüşlerin temelini oluşturması da şaşırtıcı değildir.

Diğer toplumsal inançlar, örneğin bilgi için bu daha belirsizdir, çünkü grupla ilişkilendirilen bilgi çoğunlukla taraflı tanımlanır. Bu nedenle kültürün genel, kanıksanmış ve ortak bilgisiyle grubun olaya dayalı inançlarını birbirinden ayırınız. Grup üyelerinin (kendi gerçeklik ölçütlerine göre) bu inançlarına kendileri bilgi diyebilir ancak diğerleri bunları "sadece" inanç ve görüş olarak değerlendirirler. Bu tür belirli grup "bilgisi" grup ideolojileri tarafından kontrol edilir. Diğer bir ifadeyle bilgi, doğası gereği görecelidir yani, kendi ölçütlerine göre bir gruba ya da tüm bir kültüre göre "doğru"dur.

İdeolojiler de grup inançlarının "açıklanmaya gerek duyulmayan" temelini temsil ettiği için görece yerleşiktir. Tutumlardan, grup bilgisinden, bireysel inançlardan daha az değişirler. Sistem içindeki yerlerine dayanarak değişimleri, bir grup üyelerinin toplumsal temsillerinin önemli bir kısmının da değişmesi demektir, bu da uzun bir zaman alır.

İdeolojilerin Yapısı

Grup temsilleri ideolojilerin temelleri olarak tanımlandıkları için onların iç yapılarını da incelememiz gerekir. Ne türden soyut toplumsal inançlar yer almaktadır ve bunlar nasıl düzenlenmiştir? Bilişsel sistemin bütün kısımlarında olduğu gibi toplumsal pratiklerde etkili işlenmesi ve kullanımları da

bir organizasyon, örneğin birkaç kategoriyi içeren soyut bir şema gerektirir. Yani, insanlar hayatlarında pek çok ideolojiyi öğreniyor, kullanıyor ve nihayetinde değiştiriyorsa en azından bunların ait oldukları gruplar, bunu gerçekleştirebilmek için özel bir ideolojik şema edinmek ve kullanmak zorundadırlar.

Bilişin diğer kaynaklarından böyle bir şema edinilemez, bu nedenle ben bir grubun temel toplumsal boyutlarını yani üyelik, eylem, amaç, değer ve diğer gruplarla ilişkilerini temsil eden kategorileri gösteren geçici bir şema teklif edeceğim. Geçici şema, grup üyelerinin kendileri ve toplumdaki konumları hakkındaki temel görüşlerini temsil etmek için kullanılmalıdır. Diğer bir deyişle grubun kendilik şeması ideolojilerin özüdür. Nitekim ırkçılık bir ideoloji olarak öncelik Biz'in kim olduğuyla (beyazlar, Avrupalılar vb.), neye benzediğiyle, nereden geldiğiyle, neyi savunduğuna, değerlerimizin ve kaynaklarımızla, yani çıkarlarımızla ve bunların diğerleriyle, beyaz olmayanlarla ilişkili olduğuna dair sorularla ilgilidir.

İdeolojilerin benzer kutuplu doğası Biz ve Onlar olarak, temel yapının konum (veya grup ilişkileri) kategorisini yansıtır. Bu şema ayrıca ideolojilerin özellikle sadece grubun çıkarlarını değil aynı zamanda bununla ilgili toplumsal meselelere dair duruşunun ve bakış açısının temsilcisi niteliğiyle grup temelli ve kendine hizmet eden doğasını açıklar. Bu ilgi yine, her bir kategorinin üyelik, amaç veya kaynaklar gibi temel inançlarıyla ölçülür. Grup çıkarlarıyla çatışan herhangi bir toplumsal olay ya da düzenleme olumsuz nitelenecek ve bu olumsuz yargılar ayrımcılık gibi olumsuz toplumsal eylemlerin temeli olarak kullanılacaktır.

Toplumsal Temsillerden Bireysel Modellere

Nihayet yerleşik eylem ve söylemin özelliklerine, gerçeklerine dair temel, soyut sosyal bilişle ilişki kurmak, tekil toplumsal aktörlerin kişisel fikirleriyle toplumsal görüşler arasında bağ kurmak ve bunu aktarmak için bir arayüz gerek-

lidir. İdeolojiler toplumsal oldukları ve paylaşıldıkları için *kullanılırlar* ve belirli toplumsal pratiklerde tekil grup üyeleri tarafından temsil edilirler. Bu nedenle bir zihinsel model kavramı, bu bireysel ve toplumsal olan arasında kullanılacaktır. Modeller belirli olay ve eylemleri temsil ederler bu nedenle belirli bağlamlarda tekil tecrübeleri açıklar ama aynı zamanda da toplumsal bilgi ve görüşleri, bilgi ve tutumlardan doğdukları (uygulamalı) biçimleriyle somutlaştırılırlar. Grup üyeleri, tutumları ve daha belirli toplumsal görüşleri aracılığıyla olumlayıcı eylemlerin somut örnekleri hakkındaki modellerde temsil edildiği şekilde kendi görüşlerini biçimlendirebilir, bu görüşlere göre hareket edebilir ve bunlar hakkında konuşabilirler. Çeşitli modeller eylemin, metnin ve konuşmanın temelini biçimlendirir, bu nedenle ifade edilen ve yeniden üretilen ideolojilere dair arayüz oluştururlar.

Bununla, henüz taslak hâlinde olduğunu kabul ettiğimiz çerçeveyi -en azından grupları, grup ilişkilerini- ideolojiler, diğer toplumsal temsiller ve sonrasında modeller yoluyla bağlayacak kuramsal "zinciri" elde ederiz. Bu da söylemle eylem arasındaki kayıp bağlantıyı kurar. Artık söylem, etkileşim ve bunların bilişsel sonuçlarıyla üretilebilen ideolojileri ve toplumsal ilişkileri tanımlamak ve açıklamak için araçlara sahibiz.

Kuramsal Çerçevenin Ayrıcılığı

Bu çerçeve, ideoloji felsefesindeki doğru-yanlış veya sınırlanması gereken baskın ideolojilere dair eleştirel ideoloji kavramı gibi klasik meseleleri açıkça tartışmaya olanak verir. Bana göre ideolojiler neyin doğru olduğuyla ilgili değillerdir, insanların toplumsal yaşam hakkındaki kendi inançlarını temsil ederler. Buradaki ölçüt doğruluk değil ayrıcılıktır (kendine hizmet eden toplumsal işlevler, çıkarlar). Burada gerçeğin semantiğinden çok, ideoloji kullanımının pragmatiğine ihtiyacımız vardır. Aynı şey zor kullanma ve baskı üreten ideolojileri sınırlamak için de geçerlidir.

İdeolojilerin genellikle baskı oluşturmak, meşrulaştırmak için geliştirildikleri ve kullanıldıkları açıktır; bu tür bir kullanım eleştirel bir incelemeye ihtiyaç duyar. Ama ilginç ve kuramsal açıdan daha cazip olan; baskıyı dirençle, cinsiyetçiliği feminizmle, ırkçılığı-ırkçılık karşıtlığıyla yani karşıtlarıyla eşleştirmektir. Karşıtlığın ikinci taraflarının neden ideoloji sayılamayacağına dair tatmin edici bir bilgi yoktur. Geleneksel ideoloji kavramına bağlı birkaç bağlamsal düzenlemeye ihtiyaç duyarlar ama geleneksel yaklaşımların eleştirel boyutlarını (Marksist-yeni Marksist) baskılamamak daha yetkin bir yaklaşımdır.

Özetle felsefi ve sosyolojik geleneğe güçlü bir bilişsel boyut eklemek ve her ikisini de daha somut bir söylemsel incelemeyle ilişkilendirmek, nihayet bir gün ideoloji "kuramı"-na ulaşmamızı sağlayacak analitik bir çerçeve tasarlamamıza imkân verir. Yine bu bize, gerçekte belirli grupların üyelerinin ideolojik anlamda nasıl konuştuklarını, yazdıklarını, eylemde bulunduklarını tanımlama ve açıklama fırsatı sunar. İdeolojilere, inanç sistemleri, hegemonya veya toplumsal oluşumlar olarak daha evrensel, makro yaklaşımlar yerine bu yaklaşım; geniş bir toplumsal bağlamda ideolojilerin yapılarını, gündelik kullanımlarını, bilişsel ve toplumsal işlevlerini, edinimlerini ve değişimlerini açıklar.

Diğer Yaklaşımlar

Hem toplumsal hem de eleştirel yaklaşımlarda ideolojilerin yaygınlığı ilginç bir durumdur. (1) İdeoloji çalışmalarındaki en baskın görüş; hangi kuramların, bağlamların, yöntemlerin daha yeterli ve etkili olduğunu incelemek yerine bilişsel bilimlerin, sınırın yanlış (bilimsel, pozitivist) tarafında durduğunu iddia eder. Dilbilim, en azından ideolojiye eleştirel yaklaşan dilbilimciler arasında işe yarar bir araç olarak, dilin toplumsal boyutlarını vurgulayabildiği için kabul edilir. Ama filozoflar ve sosyologlar nezdinde ilgisiz, şüpheli ya da bilinmeyen, dikkate

alınmayan bir şeydir. Çağdaş psikolojinin sınırlamalarına haklı olarak karşı çıkanlar kurunun yanında yaşı da yakıyorlar; söylem, dil gibi biliş ve zihinsel temsiller de sosyal bilimlerdeki diğer herhangi bir kavram kadar "toplumsal" olabilir.

Bu görmezden geliş ve ideolojik dışlamanın bedeli, toplumsal grup üyelerinin konuşmalarının ve ideolojik eylemlerinin, toplumsal yapıları bilişsel ve söylemsel olanlarla bağlantılandırmada başarısız bir tanıma indirgemektir. Bireyselciliğe yönelik haksız ithamlardan ayrı bilişsel yaklaşımlar, öne sürdükleri zihinsel dolayısıyla da (yeni) Marksist paradigmanın gerektirdiği "materyalizm"e karşıt veya etnometodoloji veya söylemsel "psikoloji" alanındaki hâlihazırdaki çalışmalara kol kanat geren "etkileşimcilik" nedeniyle reddedilmektedir.

Etkileşimcilikte zihin ya ikili hayalgücünün (zihne karşı beden) bir icadı vasfıyla kabul edilir ya da üyeler tarafından "gözlemlenebilir" olanla ilgisiz bulunur. Bu yeni davranışçı kavram yanılgısı, on yıllardır psikolojiyi ve toplumsal bilimleri bozan davranışçılığın eski biçiminden daha karmaşık değildir. Ancak zihinsel kavramlar da anlam, anlama ve kurallara benzer şekilde zorlukla gözlemlenir. Anlamın ve anlamanın "gösterimi", kavramların kendisinden daha gözlemlenebilirmiş gibi bu davranışçı yaklaşımlarda inceleme dışı kalmaya devam eder. Evet sağduyu da öyledir, bir kanıt olarak ("Bunu kendim gördüm" "Kendim duydum") sunulur, çünkü algıyı yöneten toplumsal paylaşımlı kavramlar sağduyusal gözlemde kanıksanır. Ancak sağduyu bir dayanak sayılacaksa o zaman anlam, niyet, bilgi ve görüşleri insanların "zihinlerinde olan" nitelikler olarak kabul eden sağduyusal kabulü de kullanmalıyız.

Söylem ifadeleri; eylem, toplumsal pratikler, toplumsal, ekonomik şartlar, çıkar ve güç, anlamdan ve anlamadan daha mı "maddi"dir? Ortalama herhangi bir epistemoloji bize tüm bu şeylerin hem toplumsal hem de zihinsel yapılandığını söyler. Eylem ve söylemler artık gözlemlenemezler, anlam, bilgi,

görüş, değer ve ideolojiden de daha maddi değildir. Hiçbir etkileşimci, metaryalist veya sosyolojik söylem analizcisi toplumsal eylemi açıklamak için vücudun fiziksel veya biyolojik hareketlerini incelemez. Kültüre dair bağlamlara ve bilgiye dayanarak toplumsal eylemlerin, vücut ve ağızın görünen fiziksel hareketleriyle eşleşen bağlamsal yapılar olduğu söylenebilir. Grup üyeleri tarafından anlaşılması, "temel" anlamların algılanmasından daha yavaş gerçekleşir. Bunu sık gözlenebilen belirsizlik, söylemin ya da eylemin bulanıklığı da ortaya koyar.

Toplumsal ve bilişsel kavramların her ikisi de tıpkı naif olmayan kuramlar gibi gündelik algının, eylem ve zihnin soyut yapılarıdır. Hiç biri az ya da çok "maddi", "gözlemlenebilir" ya da topulmsal olarak "sergilendiği" için ilgili değildir.

İnsanların neyi "gözlemlenebilir" olarak yaptıkları ya da söyledikleri de *aynı zamanda* katılımcıların ve akademisyenlerin yorumudur. Bu tür yorumlamalar toplumsal durumlarda ve etkileşimlerde kazanılır, kullanılır, değiştirilir ve haklarında uzlaşmaya varılır. Ancak bu bilişin ilgisiz olduğu anlamına gelmez.

Tam tersine üzerlerine temellendikleri tüm bu yorumlar, bilgi ve görüşler kuram ve incelemenin derecesine ya da odağına dayalı olarak hem zihinsel hem de toplumsaldır. Söylem bu noktada hem zihinsel temsilleri (anlam, bilgi, pek çok seviyede soyut yapılar) içerdiği hem de toplumsal, politik ve kültürel eylemin bir biçimi olduğu için en açık örnektir. Özetle söylemin ve ideolojinin toplumsal ve bilişsel analizi birbirini karşılıklı görmezden gelir. Bu nedenle de eksik ve yanlış kuramlar, incelemeler üretmeye mahkum olmuşlardır.

Bu çıkarım ne çağdaş bilişsel psikolojinin tüm yöntemlerini ve felsefesini ne de bilişten ilham alan sosyal psikolojideki biliş çalışmalarını tümüyle kabul edeceğimiz anlamına gelir. Her şeyden öte bu araştırma sadece zihnin toplumsal boyutlarını ele almadaki eksikliği, bireyciliği ve zihinsel indirgemeciliği nedeniyle eleştirilmektedir. (2) Benzer şekilde ana

akım sosyal psikoloji, toplumsal zihnin yapılanışında söylemin temel rolünü görmezden geldiği için eleştirilir. Diğer taraftan toplumsal temsiller üzerine kuramsal bir bakış açısıyla yapılanlar kadar sosyal biliş araştırmaları da zihinsel yapı ve süreçler hakkındaki basitlikleri ve bulanıklıkları nedeniyle tenkit edilmektedir. Nihayet (politik biliş çalışmaları hariç) tüm psikoloji, ideolojilerin toplumsal temsili ve etkileşimi yönetmesindeki rolünü inkâr etmektedir.

Açık Sorunlar

Tabii ki burada sunulan çerçeve eksiktir. İdeolojik yapıları temsil eden şema geçicidir ve bütün ideoloji türlerini özellikle de (çevrecilik gibi) dünyayı odaklarına alanları; gruplar, komünizm ya da dinî sistemlerden daha çok doğaya odaklananları kapsadığından emin değilim. Bu şema fazlasıyla basit gelebilir. Karmaşık ideolojik inanç kümeleri, gündelik hayattaki ideolojik prensiplerin uygulanması, karmaşık bir yapıyı kaldıramamasına rağmen, basit bir şemadan daha fazlasını gerektirir.

Dahası ideolojilerin daha belirli grup bilgisi ile tutumlarını düzenlediğini ve kontrol ettiğini varsayar. Ancak bunun nasıl gerçekleştiğine (ya da tam tersi ideolojilerin belirli toplumsal inançlardan doğduğuna) dair çok zayıf bir fikrimiz var. Genel anlamda toplumsal temsiller ve tutumlar hakkında karmaşık kuramların yokluğu bir diğer problemdir. Söylemde ideolojilerin somut ifadelerine dair daha fazla ampirik çalışma "temelde yatan" toplumsal temsillerin yeniden yapılandırılması için gereklidir.

Bu sorunlardan çoğu genel anlamda, toplumsal inançların düzenlenmesine, içeriğine ve işlenmesine dair eksik bilgimizle ilgilidir. Geleneksel sorunlardan bazılarının örneğin tutumların veya ideolojilerin devamlılığının, durağanlığının sarsılması, epizodik bellekteki olayların ve bağlam modellerinin ortaya konulmasıyla kuramsal anlamda çözüleceğini düşünüyorum. Bu modeller ayrıca makro ile mikro, toplumsal ve bireysel ara-

sındaki klasik çatlağı da açıklıyor ve ideolojiler ile toplumsal pratikler arasında bir arayüz oluşturuyor. Bu unsurun genel ideoloji kuramında hayati olduğunu düşünüyorum.

Diğer sorunlar devam ediyor. Bunlardan bazıları sadece laboratuvarda değil ideolojilerin toplumsal pratiklerde ve söylemde ifade edilmesine dair ayrıntılı incelemelerle, ampirik çalışmalarla da çözülebilir. Yine de zihinsel yapıların ve organizasyonun sorunlarının daha fazla ve daha iyi gözlemlerle çözülebilmesi pek de mümkün değildir. Hâlihazırda nöroloji (beyin) çalışmalarında temelde yatan yapı taşlarının, toplumsal temsillerin iç düzenini açıklayacağına dair küçük bir umut var. Bu da kendimizi bilişe dayalı daha soyut, üst düzey bir incelemeyle tatmin etmeye ihtiyacımız olduğu anlamına gelir.

Tüm "gözlemlenemezler"de olduğu gibi kuramsal biliş modellemesi önemli bir cevaptır ve elimizdeki bilgileri (söylem, toplumsal eylem, organizasyon, süreçler vs.) açıklamanın çok daha ince yollarını bulmamıza izin verir. "Modeller", "senaryolar", "şemalar" ve "toplumsal temsil" tam olarak bu tarz kuramsal çabaların sonucudur. Aynı durum toplumsal temsillerin temel çerçevesi vasfıyla ideolojinin daha ayrıntılı, kuramsal kavram alanını geliştirme çabaları için de geçerlidir.

Zihin mimarisinin ve organizasyonunun temel sorunlarının yanında ideoloji kuramı kazanım, kullanım ve değişimi de açıklamaya ihtiyaç duyar. Böyle bir kuramda ana rolü yine ideolojiler ve toplumsal temsillerle gündelik tecrübeler, pratikler ve özellikle de söylem arasında arayüz olarak hizmet eden zihinsel modeller oynar. Yani modeller, ideolojilerin edinimi, kullanımı, uygulanması ve değişiminin bilişsel kuramının eksik bağını oluşturur. Toplumsal üyelerin eylemi ve söylemi nasıl ürettiklerini, karşılığında bu süreçlerin, paylaşılan inançlar dolayısıyla ideolojilerle bağlantısını açıklar.

Ne var ki bağlamlaştırılmış kişisel tecrübeler ile grup seviyesinde kabul edilen, normalleştirilerek paylaşılan pratikler

hakkında bilgimiz sınırlıdır. Ancak unutmamalıyız ki söylem üretimi ve anlayışı hakkında yaptığımız açıklama bütün grupların değil üyelerin ne yaptığının bir tanımıdır. İnançları interaktif olarak paylaşmak başka, bütün grupça paylaşmak başka bir şeydir. Özellikle de bu paylaşımı bireysel öğrenme ve etkileşim yığınına indirgemek istemiyorsak.

Yukarıda bahsedilen sorunlardan bazılarını çözmek üzere ideolojilerin toplumsal boyutlarına yakından bakmamız ve sonra da bütüncül bilişsel ve toplumsal yaklaşımların ayrıntılı söylem analiziyle nasıl doğrulanabileceğini incelememiz gerekir.

İKİNCİ KISIM

TOPLUM

14. BÖLÜM

İDEOLOJİ VE TOPLUM

Bilişsel ile Toplumsal Olanı İlişkilendirmek

Bu kitabın ilk kısmı çokdisiplinli ideoloji kuramındaki bilişsel ögenin özümsenmesine dair güçlü bir savunmada bulunsa bile, ideolojiye dair toplumsal yaklaşımın ele alınacağı ikinci kısımda böyle bir savunuya gerek yok. Bütün geleneksel yaklaşımlar ideolojinin toplumsal olduğu konusunda hemfikirdir. (1) Benim bilişsel yaklaşımımda bile, bu toplumsal boyut vurgulanmıştır. İdeolojiler bir grup inançtan ibaret değildir. Bilakis toplumların sosyal olarak paylaşılan inançlarıdır. Bu inançlar, kompleks toplumsal yapıya sahip topluluklar arasındaki ilişkileri ve yine bunların çıkarları temelinde, toplumsal olaylar kapsamında edinilir, kullanılır ve değişirler.

İkinci kısmın amacı, ideolojilerin toplumsal boyutlarının bazılarını anlaşılır ve ayrıntılı biçimde açıklamak, toplumsal aktörler ile toplulukların, ideolojileri ne amaçla geliştirip kullandıklarını göstermektir. Bununla beraber, ideolojilerin toplumsal anlamda nasıl icat edilip tekrarlandığını da araştırmamız gerekiyor. Söylem, bu yineleme sürecinin önemli bir bileşenidir. Bu sebeple onu gelecek bölümde ayrıca ele alma-

lıyız. Ancak toplumsal etkileşimin bir biçimi olarak ideoloji kuramının bileşenlerinden biridir.

Bu toplumsal çerçeve içerisinde pek çok geleneksel ve yeni konunun ele alınması gerekiyor. Söylemsel etkileşimde ideoloji ifadelerinin yanı sıra, ideolojilerin oluşum aşamalarında hangi toplulukların yer aldığını, yer alabileceğini incelemeliyiz. İkinci olarak toplum ilişkileri, özellikle güç ve tahakküm ile bunların ideolojilerin gelişimindeki yeri incelenmelidir. "Sınıflar" da toplum ilişkilerinin bu tarz geniş analizinin bir parçası olarak ele alınmalıdır. Üçüncüsü, ideolojilerin ve yeniden üretimlerinin kurumsal ve örgütsel boyutu, mesela politikanın, eğitimin ve medyanın rolü, toplumsal incelemenin bir parçası olmalıdır. Nihayet, ideolojilerin doğuşu ve gelişiminde kültürün rolünü olabilecek en soyut şekilde ele almalıyız.

Tekrar söylemeliyim ki bu başlıklardan her biri kendi başına monografik bir çalışma gerektiriyor. Hatta pek çoğu hakkında yazıldı. Ne var ki benim yaklaşımım daha ılımlı. İdeolojilerin toplumsal boyutları üzerine yazılmış klasik eserlerin bilindiğini varsayıp bu kısmı, multidisipliner çerçevenin yeni bir parçası olarak sunuyorum. Umuyorum ki bu yeni çerçeve daha sonraki kuramsal ve deneysel çalışmalarda detaylandırılacaktır. Daha önce bahsettiğim gibi klasik tartışmaları tekrar etmeyeceğim, sadece ilgili konuların yaklaşımımda uygun olup olmadığına bakacağım. Mesela ideolojilerin esasen "baskın" olup olmadıkları, kısaca değinilecek hususlardan birisi.

İdeolojinin Toplumsal Yönünü Düzenlemek

Kitap, ideolojik etkileşimin mikrodüzeyde incelemesinden başlayıp ilerleyen bölümlerde toplumsal yapı ve süreçleri kapsayacak şekilde düzenlenmiştir. Bununla birlikte ideolojik üretim yerleşik, söylemsel ve etkileşimli boyutuyla gelecek bölümde ayrı bir şekilde değerlendirileceğinden bu kısım genel olarak toplumsal yapının, kültürün daha soyut bölgesel

ve makro düzeylerini ele almaktadır. İdeolojinin söylemsel tanımı ve günlük başarılarıyla başlamak yerine, söylem çalışmalarının içeriğine ve temeline dair farklı bir bakış açısı sunuyorum. İdeolojik metnin incelenmesi, öncelikle kuramsal temelin, bilişsel ve toplumsal yönle harmanlanmasıyla çerçevelenecektir.

Eğer ki sonrasında "toplum" ya da "grup üyelerinin" toplumsal bağlam içerisinde yapıp ettiklerini tespit etmek istiyorsak öncelikle ideoloji üyeliğinin, topluluklarının, toplum ilişkilerinin, çıkarların, güç ve hâkimiyetin ne olduğunu araştırmamız gerekecektir.

Böylesi bir karar kısmen rastgeledir ve farklı bir inceleme düzeni için bir argüman oluşturabilir. Bu tarz bir yaklaşım çerçevesi, modern sosyolojide mikro-makro bağlantı hakkında tüm hızıyla devam eden tartışmayı içerir. Bırakın konuyla ilgili bütün problemleri çözmeyi, burada hepsini tartışamam bile. Ne var ki, bilişsel ve söylemsel bileşenler bu bağlantıda (kayıp) olan arayüzleri sunar. Topluluklar ile aktörler ve grup üyeleri arasındaki bağ kadar, toplumsal paylaşılan idrak (ideolojiler de buna dâhildir) ile bu tarz aktörlerin gerçek toplumsal eylemleri de önemli bir bilişsel yapıya sahiptir. Toplumsal aktörler, grup üyeleri, onların kendi aralarındaki ilişkileri, toplumsal yapı hakkındaki ortak bilgi ve görüşlerini, kendi kişisel ve bağlamsal sınırlılıkları içerisinde paylaşabilirler.

Toplum, Bilişsellik ve Söylem Bağlantısı

Kayıp halkanın bilişsellik olması gerektiği konusunda fazla şüphe yoktur. Toplumsal paylaşımlı inançları olmazsa toplumsal aktörler, grup üyeliklerinin farkında olamazlar ve bunu etkileşimli bir şekilde gerçekleştiremezler. Nitekim grup üyeliği grupların varlığı ve örgütlenmesi için hayati öneme sahiptir. Dolayısıyla ideolojik eylemleri doğrudan etkileyen, programlayan ya da kısıtlayan şey ne toplum ne örgüt ne de

diğer toplumsal soyut yapılardır. Bu eylemleri etkileyen şey, toplum üyelerinin onları öznel anlamda nasıl temsil ettiği, anlamlandırdığı ve yorumladığıdır. Bu, söylem ve eylemin ortaya çıkışını açıklamakla kalmaz, ideoloji ve diğer toplumsal yapıların bireysel çeşitliliğine, olağandışılığına, aykırılığına ve değişimine imkân sağlar.

Bu durum, toplumsal yapıların, grupların, gücün ya da ekonomik durumların sadece toplumsal aktörlerin zihninde var olduğu anlamına gelmez. Böylesi toplumsal yapıların "varlığının" insan tarafından inşa edilmiş olduğu zaten bilinmektedir. Bu sebeple toplumsal ve nesnel olmanın yanında zihinseldir başarılardır da.

Toplumsal yapıların ve durumların zihinden bağımsız var oldukları kuramsal ve sağduyusal düzlemde kabul edilmiştir. Bu sadece epistemolojik değil analitik ve sosyolojik açıdan da böyledir. Varlığın başka bir alanını temsil eder. Fiziksel, kimyasal, biyokimyasal, biyolojik, fizyolojik, nörolojik ve bilişsel "gerçeklikleri"nin hem kuramsal hem de insanların günlük deneyimlerinin parçası biçiminde var olmalarına benzer şekilde, onlar da varlığın başka bir alanını, analizin başka bir seviyesini yansıtır.

Böylelikle, toplumsal "yapılar" ve süreçler hem bütün işlevsel amaçlar için hem de sosyolojik analizin nesneleri olarak "vardır." Ancak toplumsal aktörlerin sağladığı bilişsel arayüz aracılığıyla söylem ve etkileşim için uygun hâle gelir. Dolayısıyla ırkçılık, ırkçı kuruluşlar ve habercilik, tıpkı günlük ırkçı söylemler ve bunların eylemlerdeki somut yansımaları gibi toplumsal aktörler için vardır. İdeolojinin böylesi bir çokdisiplinli açıklaması içerisinde bilişin ve özellikle sosyal bilişin temel rolünün varlığını kabul etmemiz, toplumsal olanı "bilişsel" düzeye indirgediğimiz anlamına gelmemektedir.

Aksine, her ikisinin de "varlığını" kabul etmek ancak ve ancak ondan sonra toplumsal gerçekliğin farklı boyutları ve

seviyelerini entegre etmek kuramsal açıdan büyük verim sağlar. Aynı şekilde, zihnimde "toplumsal" bileşene yer açmakla birlikte şimdi de toplumun önemli bilişsel boyutlarını vurguluyorum. Tıpkı bilgi, kamuoyu, diller, değerler ve toplumsal olarak paylaşılan diğer zihinsel durumlar gibi ideolojiler de sosyolojik anlamda çalışılabilir. Böylesi bir çalışma, eylem, topluluklar ve kuruluşlar gibi sıradan "toplumsal nesneler"deki dışavurumlara fazlaca odaklansa da sorun olmaz. Bir önceki bölümde sosyal biliş hakkındaki çalışmanın ardından bu bölümde bilişsel sosyolojiye giriş yapıyoruz. (2) Bilginin sosyolojisi, çalışmadaki alt disiplinlerden biridir.

İdeolojlerin Toplumsal İşlevi

İdeoloji sosyolojisinin önemli görevlerinden biri ideolojik yapılarını değil aynı zamanda ideolojilerin toplumdaki işlevlerini de açıklamaktır. Esas itibarıyla, ideolojinin yasal güç ve adaletsizliğe hizmet ettiğinden bahseden tanımlamalar yanlış değildir. Benzer şekilde, ideolojilerin toplumsal oluşumların çıkarlarını ya da "varlığın nesnel maddi şartlarını", gerçeği gizlediği, örttüğü, kararttığı varsayılır.

İdeolojilerin olumsuz işlevlerinin yanı sıra hükmedilen grupları güçlendirmeye, birlik oluşturmaya, mücadele tertip etmeye ve muhalefeti sürdürmeye hizmet etmesini olumlu yönü olarak ekleyebiliriz.

İdeolojiler, her iki tarafta haksız imtiyaz ya da varlığın asgari koşulları olup olmadığına bakmaksızın çıkarları ve kaynakları korumaya hizmet eder. Daha tarafsız ve genel anlamda ideolojiler topluluklara, onların üyelerine günlük toplumsal hayatlarını, pratiklerini ve hedeflerini düzenleme, yönetme konusunda hizmet eder. Bütün bu işlevler ve toplumsal tanımlarında kullanılan kavramlar geniş ölçüde sosyolojiktir. Aslında bunlar varlık toplulukların çoğalması, üremesi ve topluluklar arasındaki ilişkilerin toplu yönetimi için gerekli şartlardandır.

Bir önceki bölümde tartışılan ideolojilerin bilişsel işlevlerinin yanında, eşit derecede temel toplumsal işlevlerine odaklanabiliriz.

Örnek olarak ırkçılık

İdeolojilerin toplumsal boyutlarının tartışmasına odaklanabilmek için, "Batı" toplumlarında "ırksal" eşitsizlik ya da etnik çoğalmadaki bir dizi ideolojinin somut örneği bağlamında tekrar ırkçılığı kullanacağım. Burada "ırkçılık" daha geniş, politik anlamda kullanılmakta ve etnik ya da "ırksal" azınlık gruplara karşı toplumun önyargılarının ayrımcılığını, anti-semitizmi, etnomerkezciliği, yabancı düşmanlığını içermektedir. Konu hakkındaki eski pek çok çalışmanın aksine, ırkçılık, "ırkçı ideoloji" ile eşit sayılmayacaktır. Siyasi partiler, eğitim ve basın gibi ırkçılığın yeniden üretilmesine dâhil olan kurumlar ve toplumsal yapılar kadar ırkçı ideolojilerin temelinde rol oynayan ayrımcı uygulamaları kapsar. Bir diğer ifade ile, ırkçılık içine bilişi, söylemi, toplum ilişkilerini, kuruluşları, kültürü, toplumun nüfuz alanlarını ve söylemleri de ele alması gereken karmaşık bir hâkimiyet sistemidir. (3)

Bu alt yapıya karşılık, örneklerim toplumsal göstergeler ve ideolojilerin üretimi üzerine yoğunlaşacak: Hangi topluluklar yer alır, ilişkileri nasıldır ve beyaz Avrupalı(laşmış) toplumlarda ırkçı ya da etnomerkezci ideolojiler nasıl "icat edilir), ne kadar yaygındır? Elitlerin ve eğitim, medya, politika gibi ideolojik kurumların özel rolü nedir? Yani (iş başındaki) ideolojiyi, ideolojinin toplumsal ve temel işlevlerini daha iyi anlamamıza izin verecek topluluklar arası (hâkimiyet) ilişkilerini, toplum düzeni içerisindeki sonuçları ve koşulları inceleyeceğim. Kitabın gelecek bölümü bu tarz ideolojilerin üretiminde hissedilebilir bir şekilde rol oynayan söylevlerin mikrososyal düzeyine odaklanacak.

15. BÖLÜM

GRUPLAR

Kim İdeoloji Sahibidir?

Bir önceki bölümde tartışılan ideolojiler aslında nedir, neye benzer gibi temel sorulardan sonraki belki de en önemli sorun, kimin ideoloji "sahibi" (gruplar) olduğudur. Daha önce, ideolojilerin temel anlamda toplumsal olduğunu ve topluluklar (gruplar) tarafından paylaşıldıklarını söylemiştim. (1) Ne var ki böylesi bir varsayımın sınıflamaya ihtiyaç duyduğunu da görmüş olduk: bir uçaktaki yolcular ya da kırmızı ışıkta bekleyen yayalar şu ideolojiyi paylaşıyor diyemeyiz. Aslında böylesine, az çok rastgele bir biçimde bir araya gelmiş topluluklar "grup" olarak bile adlanlandırılmazlar. Bu nedenle, grup kavramını ve hangi grupların bir ideoloji geliştirip, paylaştığını belirlememiz gerekir.

Geleneksel bakımdan, özellikle de Marksist gelenekte, ideolojiler daha sonra "toplumsal oluşumlar" gibi daha soyut terimlerle tanımlanacak olan "sınıf" kavramı ile ilişkilidir. (2) Daha belirgini, ideolojiler gücünü, eşitsizliği ve statükoyu meşrulaştırmak ya da gizlemek üzere onları yayan yönetici sınıfa atfedilirler. Benzer şekilde, Gramsci'ye göre hegemonya

(hâkimiyet) kavramı yönetici sınıf ya da iktidar eliti açısından ideolojik hâkimiyeti ya da onayı ima eder. Diğer yandan bu elitler tarafından ikna edici biçimde aşılanan ideolojilere sahip vatandaşları ya da hükmedilen "kitleyi" ima eder.

Daha sonraki aşamada, cinsiyet ya da "ırk" gibi diğer hâkimiyet biçimlerine artan ilgi ile diğer toplumsal gruplar ve oluşumlar da, feministlere karşı erkekler (ya da erkek şovenistler) ya da ırkçılık karşıtlarına karşı beyazlar (ya da ırkçılar) gibi ideolojilere atfedilmektedir. Aynı durum, emniyet, güvenlik, barış, çevre ya da farklı konum ve ideolojilerle ilişkilendirilen birtakım toplumsal hareketler, kolektivite ve farklı grupların da içinde bulunduğu, çeşitli (örneğin cinsel) yaşam tarzlarına artan ilgi için de geçerlidir.

Özetle, diğer gruplar üzerinde yetki kullanan ya da hâkimiyet kuran her bir toplumsal grup ya da oluşum, böylesi bir yetkiyi gizleme ya da meşrulaştırma aracı vasfıyla işleyen bir ideoloji ile bağdaştırılabilir. Daha evvel hâkimiyete karşı direnen grupların, kendi toplumsal pratiklerini düzenleyebilmek için ideolojiye sahip olmaları gerektiği vurgulanmıştı.

Burada bahsedilen güç, nüfuz ya da hegemonya gibi hususların daha sonra tekrar edilmesi gerekiyor. Şimdi yapacağımız şey, toplumsal aktörlerin hangi kolektiviteleri bir ideoloji paylaşabildiğini ve bunun sebebini tespit etmek.

Gruplar

Sosyo-kültürel bilgi ya da doğal diller nasıl paylaşılıyorsa ideolojiler de öyle paylaşılmaktadır. (Kişisel) ideoloji yoktur (kişisel) fikir vardır. İdeolojiler, grup üyeleri, çıkarları ve hedef işlevi gibi toplumsal aktörler tarafından edinilir, doğrulanır ve değiştirilir.

Asıl soru "Grup olarak nitelendirilebilen şey nedir?" sorusudur. Aynı anda uçakta seyahat eden yolcular neden toplumsal bir grup olarak nitelendirilmezler? Bunun bir sebebi

bu geçici gruba üye oldukları sürenin çok kısıtlı olmasıdır, aynı varış noktasına sağ salim seyahat etmekten başka ortak amaçları ya da hedefleri yoktur. Aslına bakılırsa bunlar beraber seyahat eden bir grup olarak da tanımlanamazlar, aynı uçakta bulunan bireylerdir. Bu sebeple grup olmanın bir kriteri de insanların bir arada bulunma, birlik olma durumlarının bir olayla sınırlı kalmayıp devam etmesi gerekliliğidir.

İnsanlar bir grup olarak seyahat etmeye karar verirlerse yani kolektif bir eylem içerisine girerlerse ya da havayolu yolcuları (sadece o uçakta bulunanlar değil) güvenli hizmet gibi ortak amaç ve çıkarlar için organize olurlarsa durum elbette değişir. Benzer şekilde uçağın kaçırıldığını düşünelim, daha önce çok kısa süre birarada bulunmuş yolcular, aynı badireyi atlatmakta oldukları için bir ölçüde grup olarak nitelendirilebilirler. Paylaşılan sorun ya da kader sebebiyle insanlar birbirine bağımlı hâle gelebilir, zor durumun üstesinden gelebilmek için birlikte hareket etmek isteyebilirler. Bu da grup oluşumunun bir diğer kriteridir. Daha genel anlamda insan toplulukları arasındaki çeşitli toplumsal çatışmalar neticesinde gruplar ortaya çıkar.

Paylaşılan Toplumsal Temsiller

Grup üyelerinin diğer grup üyeleriyle ortak sorun ve mücadeleden, muhtemel ortak eylemlerden haberdar olmaları, "nesnel" toplumsal, politik ya da ekonomik sorunların yanısıra bilişsel, ortak duygusal ölçütlerin işin içine girmesiyle mümkündür. Müşterek deneyimleri, mücadeleleri ya da eylemler hakkındaki fikirlerini böylelikle paylaşabilirler; grup üyesi vasfıyla deneyimleri, eylemleri, gruba aidiyetleriyle duygusal hisler taşıyabilirler. (3) Bir başka ifadeyle insanlar, sadece ve sadece kolektif bir şekilde toplumsal temsilleri paylaşmaları şartıyla grup oluştururlar. (4)

Bireysel grup üyeleri için bu durum, kendi kişisel kimliklerinin (özlerinin) bir parçasının artık toplumsal kimlikle,

yani grubun bir üyesi olarak benlik tasarımıyla ilişkili olduğu anlamına gelir. Toplumsal temsillerin geliştirilmesi zaman alacağı ve ortak bir deneyim, etkileşim, söylem geçmişini gerektirdiği için özel amaçlı gruplar bu tür toplumsal temsillere sahip değildir, bu nedenle tanıma bağlı olarak grup meydana getirmezler.

Son olarak, grup üyelerinin bireysel ve ortak eylemlerinin bu toplumsal temsiller tarafından gözlemlenmesi gerektiğini öne sürebiliriz. Yani sadece insan topluluğunun birliği değil grup üyelerinin eylemlerinin, hedeflerinin ve kararlarının da aynı varış noktası için yola çıkan uçak yolcularının birlikteliği gibi plansız gerçekleşmesi, rastgelmesi, benzer olması kabul edilemez. Bu sebeple grup üyeleri; bu tip eylemleri müşterek bilgi, tutum, ideoloji, norm ve değerlere dayalı olduğu sürece grup üyesi gibi davranırlar. (3. Bölüm'e bakınız.)

Şimdi uçaktaki yolcu örneğinden daha az geçici bir örneğe dönebiliriz. Buradaki grup üyeliği rastgele değildir, üyeler bir görüşü ve en azından bir amacı paylaşırlar. Beraber bir eylemde bulunurlar, mesela onaylamadıkları bir politikayı, eylemi, toplumsal durumu protesto ederler ve bunun bilincindedirler. Ancak böyle bir protesto ya da protestoya temel görüşler ideolojik olsa dahi gösterinin ideolojik bir grup olması gerekmez. Göstericiler tarafından paylaşılan hedef ve görüşler kadar ortak eylem de son derece bağlamsal olabilir ve basit bir eylemden öteye geçmez.

Diğer taraftan, çevrecilerin nükleer atıklara ya da ırkçı bir partiye karşı gerçekleştirdiği gösteriler müşterek grup ideolojisine ve tutumuna dayanıyor olabilir. Böyle bir durumda, tutum ve ideoloji sadece gösteride bulunanlarca değil daha geniş bir grup tarafından paylaşılır. O takdirde gösteriyi gerçekleştirenler, toplumsal bir hareketi ve ideolojik tutuma dayalı belirli bir dışavurumu protesto eden daha geniş bir topluluğun alt grubunu oluşturur.

Bu kuramsal analizde örneklerden yola çıkarak ideolojilerin ve grup oluşturmanın birbirini tanımladığı sonucuna varabiliriz. Sadece gruplar ideoloji geliştirebilirler ve buna karşılık grup tanımlaması sadece toplumsal olarak paylaşılan deneyimleri, eylemleri, durumları değil aynı zamanda müşterek ideolojiler de dâhil olmak üzere toplumsal temsilleri gerektirir.

İdeoloji ve grup tanımlarının bu döngüselliği, ideoloji kuramında açıklık kazanır. Hem de kuramsal anlamda hoş karşılanır. Öncelikle, bütün ideolojiler grup-temelli olsa da bütün grupların altta yatan ideolojiye ihtiyaçları yoktur. Pek çok kolektif eylem ve amaç için müşterek bilgi ve ortak grup görüşü yeterlidir. Düzenli olarak beraber tatil yapan insanların oluşturduğu grup için de bu durum geçerlidir. Diğer taraftan pek çok grup (dar manada toplumsal gruplar belki) ilerleyen kısımlarda daha detaylı görebileceğimiz belirli kaynaklara ulaşım gibi birtakım toplumsal kriteri gerçekleştirdiği sürece kendilerini yenileyebilirler ya da var olmaya devam ederler. Bu kaynakların bazıları sadece maddi değil aynı zamanda gazeteciler, profesörler ve politikacılarda olduğu gibi (bilgi, veri, edinim, statü vb.) semboliktir.

Bu tür sembolik kaynaklar, kendi toplumsal değerlerini fiilen tanımlayan ortak temsillere göre tanımlandıkları için, grubun tarifini yapmak amacıyla sosyo-bilişsel seviyeye geri dönüyoruz. Dahası, pek çok grup, (düşünceler, ideolojiler gibi) bu toplumsal temsiller cinsinden tanımlanırlar. Hristiyanlarda, sosyalist, feminist, ırkçılık karşıtı barış aktivistlerinde ve pek çok diğer toplumsal hareketlerde olduğu gibi.

Son olarak, maddi kaynaklar bağlamında biraraya gelmiş görünen (zengin ve fakir, evsiz ve işsiz gibi) gruplar için bile sosyo-ekonomik şartlar sadece ortak deneyimin söz konusu olduğu durumlarda geçerlidir. Bu nedenle eğer grup üyeleri de gerçek anlamda kendilerini grubun bir parçası olarak hissediyor ve tanıtıyorsa, grup ortak bilgi ve inanç çerçevesinde

şekillenir. Nihayet pek çok grup için devamlılık ve çoğalma grup üyeleri vasfıyla toplumsal aktörlerin bireysel ya da ortak eylemlerine bağlı olduğu için söz konusu üyelerin toplumsal temsillerini gerektirir.

Bu durum, fakirliğin ya da evsizliğin "zihinsel" bir durum olduğu ya da sosyo-ekonomik koşulların, zihinsel temsillerine indirgeneceği anlamına kesinlikle gelmez. Kendisini bir grubun üyesi hissedemeyecek ya da tanımlayamayacak kadar fakir ya da evsiz biri için bu tür ekonomik koşullar yine de yorumlanmalıdır.

Bu sav, grupların sadece toplumsal temsiller tarafından oluşturulduğunu kastetmemektedir. Gruplar maddi ya da sembolik kaynaklara ulaşmaları (ya da ulaşamamaları), ortak eylemleri, söylemleri ya da diğer toplumsal fiilleri ile nitelenirler. Ancak bir insan topluluğunun "nesnel" sosyo ekonomik temeli ne olursa olsun, sadece ve sadece bu toplumsal durumlara kolektif anlam yükleyen toplumsal temsilleri paylaştıkları takdirde grup oluşturabilirler. Bu bağlamda gruplar, toplumsal yapılardan ibaret değillerdir, onlar aynı zamanda müşterek temsiller yoluyla zihinsel olarak da oluşturulur. Gruplar; kendi üyeleri tarafından kuruldukları gibi diğer grupların üyeleri ve aidiyet duyguları, ortak deneyimleri, anıları, daha genel toplumsal temsilleri ya da bu temsilleri paylaşmayan, onlara karşı çıkan ötekiler tarafından belirlenir. Toplumsal aktörler öncelikle bu tarz temsilleri geliştirip paylaşırsa grup üyesi görevi görürler. Eğer gruplar üyelerinin toplumsal pratikleri ile tanımlanacaksa bu önkoşul geçerlidir.

Eğer gruplar, üyelerinin müşterek toplumsal temsilleri tarafından oluşturulduğu hâlde her grup ideoloji sahibi değilse, grupların hangi koşullarda ideoloji geliştirdiğini formüle etmeliyiz. Bir tatilci grubu ideoloji geliştirmeyebilirken, şiddet görmüş kadınlar, yöneticiler, barış aktivistleri bir ideoloji oluşturmaya daha yatkındır.

Bu koşullar, mesela bir grubun belirli toplumsal temsilleri daha başkaca bir organizasyon ve yapıya ihtiyaç duyduğu zaman ya da grup üyeleri eylemlerini koordine edecekleri ve kolektif bir eylem gerçekleştirecekleri zaman sosyo-bilişsel olabilir.

Toplumsal Kategorilere Karşı Gruplar

Grup devamlılığı ve toplumsal özelleşme kriterleri; az çok sabit sayılabilecek yaş, cinsiyet, "ırk", etnik köken, sınıf, dil, din, cinsel eğitim ve meslek gibi hususiyetler kapsamında tanımlanır. Bu sebeple kadın, erkek, beyaz, siyahi, genç, yaşlı, zengin fakir bu kategorideki insanların ilgi ve konumlarına göre ideoloji geliştirebilir.

Ne var ki, genel toplumsal kategoriler yukarıda tanımlanmış grupları oluşturamayacak kadar geniştir. Neticede, benzer toplumsal deneyimleri paylaşmalarına ve belirli toplumsal durumlarda benzer şekilde hareket etmelerine karşın bütün kadınların ya da bütün varlıklı insanların aynı ideolojiyi benimsemesi pek mümkün görünmemektedir.

Sınıf çatışması, feminizm ya da insan hakları hareketini ele alırsak bunların toplumsal bir kategoriye ait olan, aynı zamanda belirli amaçları, normları, değerleri paylaşan ve bunlar üzerinde genel bir farkındalığı da olan insan gruplarını ilgilendirdiğini görürüz. Bu farkındalık ya da grup hissiyatı toplumsal kimlik ve müşterek temsillerin bir türü olarak tanımlanmıştır. Toplumsal hareketler bütün işçilerin kadınların ya da siyahilerin çıkarlarını savunuyor olabilir ancak bunların kendi toplumsal kategorilerinin tüm üyeleri tarafından paylaşılmasını gerektirmeyen daha belirli amaçları ve çıkarları vardır. (5)

Tümüyle ideolojileri tarafından tanımlanan liberaller, muhafazakârlar da benzer derecede genellik gösterir. Daha dar manada bunların "grup" oluşturup oluşturmadıkları, dünya üzerindeki bütün muhafazakârların "grup" mu olduğu sorusu

sorulabilir. İdeolojik duruşları cinsiyet, yaş ya da etnik köken gibi sabit sayılabilir mi? Böylesi "grup" üyelerinin birbirleriyle ideolojik sebepler dolayısıyla özelleştirildiği varsayılabilir. Eğer ortak toplumsal kimlik, grubu betimlemede yeterli bir kriterse o zaman bu insan topluluğu bir grup oluşturabilir. Hatta bazı genel amaçları bile olabilir. Diğer taraftan göstericiler ve toplumsal hareket üyelerinden farklı, bu tarz ideolojik kategori üyeleri müşterek faaliyetlerde bulunmazlar en fazla oy verme, liberal ya da muhafazakâr eylemler ve söylemlerde bulunma gibi benzer faaliyetleri yürütürler.

İşte bu sebeple 28. Bölüm'deki somut örnek analizi "muhafazakârlığın" tam bir grup ideolojisinden ziyade (neo-liberalizm, cinsiyetçilik ya da ırkçılık gibi) ideolojik boyutları kontrol eden bir "meta-ideoloji" olarak düşünülmesini gerektirir.

Bu grubun bir diğer genel *tipi* mesleğe dayanır. Doktorlar, hemşireler, profesörler, gazeteciler ve marangozlar mesleki bir grup oluşturabilirler. Bu grup benzer aktivitelerde bulunur; amaçları, çıkarları ve grup üyelerinin pek çoğunu tanımazlar. Böylesi gruplar mesleğe özgü uzman bilgisinin yanı sıra meslekî değerlere, tutumlara sahiptir. Evrenselliğine rağmen (uzmanlaşmış meslekler neredeyse bütün toplumlarda ve kültürlerde bulunur) bu tür gruplar, özellikle de farklı meslekler arasındaki çıkar çakışması düşünüldüğünde grup ideolojisi geliştirebilecek uygun adaylar gibi görünür. Ne var ki, dünya üzerinde aynı mesleğin üyeleri müşterek eylemlerde nadiren bir araya gelebilir. Uluslararası konferanslar bunun bir örneğidir. (Evrensel olmasa bile) bu çok genel toplumsal aktör kategorileri ve bir takımın ya da gösterilerin anlık grup üyeliği bir yana, bir de örgüt ya da kurum oluşturan siyasi partiler, meclisler, üniversiteler, sendikalar ve kurumsal işletmeler gibi insan grupları vardır. "Grup" olarak nitelendirilen böylesi örgütlerle özdeşleşmek mümkündür ve paylaşılan eylemler, hedefler, değerler ve ilgi alanları vardır. Burada bir sorun oldu-

ğunu da es geçmeyelim. Bireysel kurumların ve örgütlerin üyelerinden farklı kendi belirli ideolojileri olmayabilir. Belirli bir sendikanın "ideolojisinden" değil, genel sendika ideolojisinden bahsediyorum. Benzer şekilde ticari şirketlerde belirli bir ticari ideolojiden ziyade daha genel kurum ideolojilerini görebiliriz.

Eğer bunalar IBM gibi çok uluslu geniş çapta şirketlerse ortak bir "kültür" gelişebilir. O zaman paylaşılan normların, değerlerin, hedeflerin oluşturduğu böylesi bir kültür; şirket "ideolojisi" olarak tanımlanabilir. (6)

İdeolojilerin, toplumsal grup temeli tanımı için daha kati bir başka kriter toplumsal çatışma, mücadele veyahut maddi sembolik kaynaklar hakkında gruplar arasında oluşabilecek çıkara dayalı bir rekabet olabilir. Sınıflar ve sınıf çatışmalarındaki klasik durum budur. Marksizm'de ideolojiler öncelikle işçiler ve kapitalistler gibi gruplarla ilişkiliydi. Aynı şey, feministlere karşı erkek şovenistler ve ırkçılara karşı ırkçılık karşıtlarının arasındaki durum için de geçerlidir. Böyle durumlarda baskın gruplar hâkimiyetinin artmasına hizmet edecek bir ideoloji geliştirmeye eğilimlidir ve yönetilen gruplar da tutumları, fikirleri, uygulamaları, direnç ya da muhalefet söylemlerine dayalı bir ideoloji geliştirebilir. Bu durumda üyelik, eylemler, hedefler, toplumsal konum, değerler ve grup kaynakları kolaylıkla tanımlanabilir. İdeolojik şemaların tanımı için bu temel kategoriler düşünüldüğünde bunlar prototiptik ideolojik gruplar olduğu görülür. Diğer gruplar ("kadınlar" gibi bir kategori ya da "doktorlar" gibi bir meslek, "Hristiyan Demokratlar" gibi bir parti) bu kategorilerin bir ya da birkaçı tarafından tanımlanabilir. (7)

Eğer ideolojileri toplumsal işlevleri açısından betimleyeceksek inanç paylaşımı, toplumsal eylemlerin ve etkileşimin koordinasyonu, kimlik sağlama, ortak hedefler, örgütlenme ve genel olarak grubun menfaatlerini müdafaa etme ideolojik grupların oluşumunda en önemli koşullardır. Bir ya da daha fazla özellik (yaş, meslek, hedefler, gelir düzeyi, siyasi yönelim

gibi) tarafından betimlenen insan toplulukları, bu ideolojik işlevler onları da kapsıyorsa ideolojik grup olarak davranmaya eğilimlidirler. Bu kriterleri açıklamak için toplumsal gruplarla ilgili detaylı bir sosyolojik kurama ihtiyacımız var.

Kurumsallaşma, bu kriterlerden biridir. Bu kriter öncelikle uçak yolcuları ve göstericiler gibi geçici gruplar için geçerli değildir. Bununla birlikte kadın, erkek, beyazlar, siyahiler, yaşlılar ve gençler gibi sosyo-biyolojik yahut zengin-fakir, işsiz gibi sosyo-ekonomik sayılan genel toplumsal kategorileri de kapsamaz. Genel olan bu kategoriler, kendilerinden daha spesifik ideolojik gruplar doğan geniş topluluklar olabilir. Feminister, sosyalistler, çevreciler ve kürtaj karşıtları gibi pek çok ideolojik grup sadece ortak kimlikler, hedefler, mevki ya da kaynaklar tarafından değil; parti, sivil toplum örgütleri, kiliseler, tarikatlar gibi kurumsallaşma eğilimleri ile de tanımlanır. Açıkça belirtilmiş, kendinden menkul ya da seçilmiş liderleri, memurları, merkezleri, üyelik ücretleri, yayınları ve toplantıları bulunur. Böylesi bir kurumsallaşma, yeni üyeler bulmada; hedef, norm ve prensip ve hatta ideoloji belirlemede, kaynak sağlamada ve özellikle organize olmuş olan grubun hedeflerini gerçekleştirmede, eylemlerin koordinasyonu ve etkili bir şekilde yürütülmesinde mühim bir rol oynar.

Daha belirgin anlamda toplumsal gruplar ile bir ya da daha fazla ortak özellikle tanımlanan insan topluluğu arasında net ve açık bir sınır bulunmayacağını varsayarak bu tartışmayı sonlandırabiliriz. Ancak genellikle toplumsal bir grubun görece daha kalıcı, organize ya da kurumsal olması; diğer toplumsal gruplara nazaran belirli bir konum, ortak eylemler, hedefler, normlar, diğer kaynaklar ile (cinsiyet ve gelir gibi) nispeten kalıcı nitelikler temelinde üye kazanması ve gelişmesi gerektiğini düşünürüm. Bu koşulların çoğunu karşılayan gruplar, grup hedeflerinin en üst düzeyde karşılanacağı, üyelerinin bilişleri ve eylemlerinin düzenlenmesi için temel işlevi görecek ortak ideoloji geliştirmeye eğilimlidir.

Üyelere Karşı Gruplar

Burada bahsetmemiz gereken çetrefilli bir problem var. Bu problem de grubun, üyeleri tarafından oluşturulandan farklı olarak sahip olduğu belirli ve yeni doğasıdır. Bu inceleme boyunca ideolojiler ve grup tarafından paylaşılan diğer zihinsel ve toplumsal hususiyetler üzerine pek çok gözlem yapılmıştır. Mesela, gazetecilerin mesleki bir ideoloji geliştirebileceğini ve diğer insan topluluklarının da belirli toplumsal koşullar altında benzer hareket edebileceğini varsaydık.

Ancak problem şu ki: bir ya da birkaç gazetecinin böylesi bir ideolojiyi paylaşmadığı zaman da bu durumun geçerli olmasını istiyoruz. Eğer durum buysa, grup nosyonu bazı durumlarda bireysel üyelerinkinden farklılık gösterebilir. Belki "grup olmak" için üyelerin çoğunluğunun bazı özellikleri paylaşması yeterlidir. Ne var ki bu tarz belirsiz kriterler grupları, kat'i üye setlerinden ziyade belirsiz setlere dönüştürür. Aslında, setlerde olduğu gibi, gruplar da üyeleri kalmadığı zaman yine kuramsal anlamda vardır.

Grupların kuramsal ve nicel boyutlarından ayrı, üyelerinin sahip olması gerekmeyen bağımsız nitelikleri var mıdır diye sorabiliriz. Tüm üyeleri değil ama grupların genelini ilgilendiren, (bilgi ve ideoloji gibi) zihinsel temsiller, ortak eylemler ya da grup ilişkileri var mıdır? Evet, vardır. Gelecek bölümde de göreceğimiz üzere güç ve hâkimiyet bir bütün olarak grubu tanımlar ancak bütün üyeleri kapsaması gerekmez. Aslında toplumdaki erkek egemenliğine rağmen bütün erkekler, etkileşim kurdukları kadınlara karşı sürekli baskıcı değildir ya da çoğu erkek, kadınlara karşı her daim baskın davranmaz. Üyeleri kişisel anlamda sahip olmasa da grupların ortak bir geçmişi, tarihi ve deneyimleri olabilir. Yahudi soykırımında olduğu gibi. Bu örnekten yola çıkarak müşterek hatıralara ve toplumsal temsillere bir adım daha yaklaşıyoruz. Yahudiler grup temelinde soykırım ve anti-semitizmle alakalı toplumsal

temsile sahip olsa da böyle olmayan Yahudiler de bulunuyor. Bu örnekler bize bütün üyelerin değil ama grupların tutumları olduğu fikrini veriyor.

Aynı durumun ideolojiler için de geçerli olma ihtimali var. Tarihleri, ortak tecrübeleri, toplumsal konumları ve diğer gruplarla toplumsal ilişkileri sebebiyle, gruplar spesifik ideoloji geliştirip üretebilir. "Dile sahip olmak" gibi "bir ideolojiyi paylaşmak" da toplumsal, bütün bir grup seviyesinde tanımlanması gereken bir hususdur. Toplumsal grup ya da ideal tip nasıl bir soyutlama ise ideolojiler de soyut özellikler olarak görülmelidir. Tıpkı soyut sistemler olan İngilizce ve Çince gibi. Böylesi bir sistem, İngilizce ve Çince konuşan her bir kişinin gerçek dil kullanımını göstermez. Asında, sistem olarak kullanıcılarından daha uzun süre hayatta kalmış olan diller vardır. Benzer şekilde en son sosyalist hayata gözlerini yumduktan sonra bile sosyalizm bir ideoloji olmaya devam edecektir.

Makro-Mikro Meselesi

Bu gözlemler toplumsal soyutlamalar, sistemler, ortak nitelikler arasındaki ilişkiler bağlamında bir yandan gruplar, bir yandan da kendi zihin yapıları ve eylemleri ile gerçek insanlar olan grup üyeleri hakkında daha derin analizleri gerektiriyor. Bu, sosyal bilimlerdeki çok bilindik makro-mikro sorununa bir örnektir. (8) Aynı şekilde somut kullanıcılar tarafından "kullanılabilmesi" için Çincenin sisteminin kısmen bilinmesi gerektiği gibi genel manada toplumsal uygulamaların, özel manada da söylemin denetlenmesinde ideolojinin rolü noktasında benzer bir durumun bulunduğunu varsayabiliriz. Yani, ideolojiler sadece grup bağlamında tanımlanıyor, eğer grup olmak müşterek toplumsal temsilleri (ya da toplumsal bir kimliği) gerektiriyor ve toplumsal temsiller de akli ise o zaman grupların pek çok üyesinin ideolojiyi kısmen paylaştığı takdirde ideoloji (sahibi) olacağını varsayabiliriz. Şimdi, bu ne anlama geliyor?

Yukarıda formüle edilmiş soru ve cevap, kolektif yani niceldir. Yani üyelerinin pek çoğunun ideoloji olarak tanımlanabilecek savı paylaşması suretiyle grubun ideoloji sahibi olduğu cümlesindeki belirsiz nicelik sözcüğü "pek çok" %75 ile %100 arasındaki herhangi bir değeri karşılayabilir. Sayı veren niceleyicilerin "temel" ve "asli" ideolojik savlarla yani grup inançlarının belirli, tanımlayıcı ya da prototipik temel inançlarıyla yer değiştirmesi daha az saçmadır. Mesela, serbest piyasaya dayanan esas ideolojik savı paylaşmayan kişiler neo-liberal sayılmaz. Öncelikle ideolojileri ile tanımlanan gruplar için bu durum görece daha basittir.

O hâlde gazetecilere ne diyeceğiz? Eğer bir gazeteci kendini gazetecilik ideolojisinden hariç tutup, basın özgürlüğüne dayanan temel savlara inanmıyorsa grupla özdeşleşemez mi? Böyle bir gazeteci prototip değil de grup dışı ya da marjinal olarak mı tanımlanmalıdır?

Toplumsallaşma, öğrenim görme, medya, onay, marjinalleşme ve üyelerin ideolojik gruplaşmasını kuvvetlendirecek diğer toplumsal uygulamalar da dâhil olmak üzere konformizmin bilindik güçleri bütün üyelerin asli ideolojik savlara bağlılığını savunmak için gerekli toplumsal temsiller midir? Durum bundan ibaret gibi görünüyor. Dille (dilbilgisi) yapacağımız karşılaştırma bu noktada yol gösterebilir. Kullanım sadece karşılıklı anlaşılabilirlik tarafından değil, okula gitme, işe girme veya devam etme gibi pek çok durum için toplumsal anlamda şart koşulmuş asgari düzeydeki uygunluk tarafından da regüle edilir. Kişisel farklılıklar ihtimal dâhilindedir ancak belirli toplumsal durumlarda asli dilbilgisine saygı duyulması gerekmektedir.

Eğer "grupta" en azından asgari düzeyde ideolojik esasa dayalı saygı gerekiyorsa bu durumun kaç üyeyi ya da hangi üyeleri kapsadığını belirlemek gerekir. Burada yine liderler, elitler, sorumluluk sahibi kişiler ya da genel olarak herhangi bir grubun "ideologları", "esas üyeler" gibi niteliksel bir ölçüt

kullanabiliriz. Kendisini ideolojik anlamda sürdürebilmesi için gerekli bir durumdur bu. En azından bazı üyelerin yeni gelenlere ya da genç nesillere ideolojiyi öğretmesi gerekir. İkincisi, en azından birkaç üye, toplumsal pratikleri ve mevcut üyelerin ideoloji uygulamalarını denetlemelidir. Üçüncü olarak, en azından bazı üyelerin, grup ideolojisini toplumsal gelişmelere, koşullara ve diğer gruplarla ilişkisine göre yeniden formüle etmesi, uyarlaması gerekmektedir.

Dördüncü olarak, en azından bazı üyelerin ideolojiyi formüle etmesi ve bütün gruba yayması gerekmektedir. Bu ve diğer asli ideolojik aktiviteler, ideolojisini ve buna dayanan toplumsal pratikleri, konumu sürdürebilmek için her grup tarafından yeterli düzeyde yürütülmelidir. Bir diğer ifadeyle, ideolojik üretimin bu ilişkileri yerine getirebilmesi için elitlerin alakası ön koşuldur.

Elbette, farklı grup ve kurumlar için ideolojik eylemlerde de büyük ölçüde çeşitlilik gösterir. Katolik kilisesi, feminist hareketten ya da barış hareketinden farklı hareket eder. İdeolojik üyelerinin sayıları ya da onlar tarafından paylaşılan savlar da farklı gruplar için değişiklik gösterebilir. Geleneksel olarak, kişi aykırı bir düşünceye bağlı olduğu için Katolik kilisesi tarafından aforoz edilebilir. Benzer bir durum ideolojik siyasi parti ya da toplumsal hareketlerde de katı bir şekilde gelişebilir. Bazı (olağanüstü) durumlarda üyelerin hepsi bütün ideolojik vasıfları yüklenmelidir. Oysa ki diğerlerinde temel ideolojik prensiplerin özü yüklenilir ya da çekirdeği oluşturan birkaç kişi asli prensiplerin hepsini, çoğunluğunu ya da bir kısmını üstlenir. Ancak grup ideolojisinin bir parçası küçük bir grup tarafından bilinir ve paylaşılırsa yeni gelenler arasında ideolojik üretim imkânsız hâle gelir. Sonuçta ideolojik çöküş, değişim hatta grubun dağılması olasılığı ortaya çıkar. İdeolojileri basılı hâlde kitaplarda, İncillerde, ilmihallerde, hareketlerin tarihinde, parti programlarında, tüzel "misyon bildirilerinde" örgütsel mevzuat-

larda ya da ideologların yazdığı benzer ideolojik yazılarda bulabiliriz. Bunların yanında bazı grup üyelerinin ideolojik ateşi uzun zaman boyunca canlı tutma olasılığı da her zaman vardır.

Paylaşım nedir?

Son olarak ideolojik gruplarla üyeleri arasındaki ilişkiyi, yani paylaşımın toplumsal ve bilişsel statüsünü incelerken araştırılması gereken başka bir husus daha var. Yukarıda, ne tür toplumsal boyutların olaya karıştığını, bir diğer ifade ile ideolojinin ne kadarının üyeler tarafından paylaşılması gerektiğini görmüştük. Şimdiki sorumuz "paylaşımın" gerçek anlamda ne olduğu, bilgisayarlar tarafından aynı programın benzer kopyalarının, hatta programın farklı kişisel kullanımlarının yapıldığı bir dönemde konu ile ilgili üyelerin zihnindeki savların birebir "kopyalarının" ne anlama geldiğidir. Dilbilgisi ile yapılacak karşılaştırma öğretici olabilir. Dili az çok dilbilgisine uygun kullanabilmek için, o dili kullananların aşağı yukarı aynı dilbilgisi kuralını edinmesi gerektiğini varsayarız. Elbette öğrenim, diğer öğrenme türlerinden ötürü edinilen kurallar ve uygulama biçimi açısından kişisel farklılıklar içerebilir. Bu farklılığa rağmen pek çok kullanıcı aynı dilbilgisinin temel kurallarının benzer kopyalarına sahip olmak zorundadır.

Aynı durum, grubun temel toplumsal temsilleri yani ideolojisi için de geçerlidir. Genellikle bu tür ideolojik ilkeler; kabul, dâhil olma, toplumsallaşma, başlama, öğretim, uygulama, onayla destekleme, ötekileşme ve dışlama bağlamında formüle edilebilir. Elbette bu tür bir formülasyon çeşitli söylemlerde gerçekleşebilir, ideolojik önerme bağlamında doğrudan fark edilmez, böylelikle edinim gramer kurallarını öğrenmekten daha esnektir.

Ne var ki, diğer toplumsal ilkeler yani normlar ve değerlerde olduğu gibi altta yatan ideoloji ilkesini ifade eden ya da yasalaştıran pek çok toplumsal uygulama ve söylem vardır

ki devam eden tekrar ve deneyim sayesinde benzer ideoloji kesitleri edinilebilir. Farklı ideolojik gruplar için bu, çeşitlilik gösterecektir. Şunu da belirtelim ki grup üyelerinin bu tür ideolojik savlar hakkındaki bilgisi, az çok yeterli bir şekilde uygulansa bile (dilbilgisi kurallarında olduğu gibi) her zaman net ve bilinçli değildir.

Özetle, bir grubun birkaç üyesinin (gruba göre farklılık gösterir) en azından esas ya da pek çok ideolojik savını paylaştığı bir "ideoloji"ye sahip olduğunu varsaymaktan başka kuramsal bir seçeneğimiz yoktur. Bu durumda paylaşmak, bu üyelerin toplumsal belleğinde kayıtlı kaldıkça benzer savlar olduğu anlamına gelir. Bir diğer ifade ile şayet ideoloji bütün olarak bir grubun soyut sistemi şeklinde ele alınıyorsa, hissedilebilir bir şekilde zihinsel olarak üyeleri arasında paylaştırılmış demektir. Bu tarz grup üyeleri (bazen çok geniş kapsamda) farklı toplumsal bağlamlarda bu ideolojik sistemden farklı şekillerde ifade edecektir ve ideolojik söylevlerde ve diğer toplumsal uygulamalarda büyük bir çeşitlilik tanımlayacaktır. Böylesi kişisel ve bağlamsal çeşitliliğe de sonra döneceğiz.

Çoklu Kimlikler ve Çatışan İdeolojiler

Yukarıda da pek çok kere belirtildiği gibi, tekil toplumsal aktörler çeşitli grupların üyesi olabilir ve bunların her birinin kendi ideolojisi bulunabilir. Bu aktörler tarafından belirli durumlarda yapılan ideoloji tanımlamalarının tutarsız ve hatta çelişik görünmesinin temel sebeplerinden biri de budur. Farklı grupların farklı çıkarları, üyelik araçları, eylemleri, hedefleri, normları, kaynakları olabileceği ve ideolojileri de bu temel çıkarları bilişsel açıdan yansıttığı için, belirli durumlarda "nasıl konuşulacağı ve hareket edileceğine" dair çatışmalar çıkabilir. Duruma bağlı olarak bir kimlik ve bir ideoloji daha uygun ve daha mühim olabilir. Bu nedenle çatışan inançların, çıkarların idaresinde stratejik seçimler yapılabilir. Kendi gazeteci ideolo-

jisinin ve uygulamalarının diğer grup ideolojilerine baskın çıkmasına izin veren orta sınıf zenci kadın gazeteci prototipiyle daha önce karşılaşmıştık. (9)

Ancak bazen grup, ideolojilerini ve uygulamalarını birleştirilebilir. Orta sınıf ideolojisiyle orta sınıfın medyaya, kaynaklara, haber aktörlerine ve halkın çoğunluğuna duyduğu önyargı sık sık birleşecektir. Burada çok fazla çıkar çatışması yaşanmaz. Kadın olarak siyahi bir gazetecinin, gazeteci gibi "davranması" (hatta öyle davranmaya zorlanması) kısmen kabul edilebilir. Etnik ya da ırksal çatışma veya kriz anlarında "etnik hikâyeler" ona atfedilebilecek olsa da siyahi bir insan vasfıyla bu durum onun için pek olası değildir. Ancak genel toplumsal kural şudur: (bizim) grubumuzdaki çoğu insan gibi hareket et ve inan; bu kuralın ihlali ve fikir ayrılığı fiziksel, ekonomik, toplumsal ya da kültürel dışlama, tavsiye ya da marjinalleştirme olarak karşılığını bulur. (10)

Grup Kategorileri ve Üyelik

İdeolojilerin, insanların kendilerini ve diğerlerini grup üyesi olarak tanımlama şekillerini kodlayan pek çok temel kategoriyi içeren grup şeması tarafından düzenlendiği farz edilir. Bu kategorilerin zihinsel yönlerinin yanında toplumsal yönleri de vardır. Bu nedenle üyeliklerinin, bireylerin toplumsal grup ya da kategorilerle olan ilişkilerinden doğan zihinsel temsiller tarafından oluşturulmasına rağmen, daha sosyolojik terimlerle açıklanması gerekmektedir. Dolayısıyla grup üyelerinin kendilerini "üye" olarak değerlendirmesi yeterli değildir. "Diğerlerinin" onları nasıl görmekte olduğu da önemlidir. Aslında, bireyler; kadınlar, çocuklar, beyazlar ve siyahiler gibi kategorilerin ya da grupların üyeleri kabul edilebildiği düşünülür ancak diğer pek çok grupta, kabul ve tanınma aşaması daha karmaşık bir toplumsal süreç gerektirir. Bu durum, ideolojinin üretilmesinde üyeliğin rolünü de etkiler.

Az önce bahsedilen (doğal) kategorilerin yanı sıra (kendi içinde açık bir şekilde toplumsal yapılar olan) üyelik, öncelikle insanların doğar doğmaz katıldıkları (içinde doğdukları) az ya da çok gönülsüzce bağlantıları bulunan toplumsal gruplar kapsamında incelenmelidir. Sınıf ve kast bu tür grupların en bilinenidir ve aynı zamanda ideoloji gelişimine de örnektir. Yaşamlarının ilerleyen kısımlarında insanlar, (değiştirebilseler de) sınıf ve kast üyeliğini değiştiremedikleri ya da değiştirmeyi istemedikleri sürece bunların üyesi varsayılırlar.

Sınıf üyeliği, sınıf kavramı kadar karmaşıktır ve aile geliri, meslek, konum gibi sosyo-ekonomik parametrelerden daha fazlası tarafından toplumsal olarak yaratılmıştır. Maddi olmayan çeşitli türler, sembolik sermaye, kişinin statü, saygı, aksan, dil kullanımı, sanat bilgisi gibi unsurlar üst-orta sınıftaki konumunu veya alt sınıflar için bu tür sembolik kaynaklardan yoksunluğunu gösterebilir. Üst sınıf, üst-orta sınıfta olduğu gibi daha düşük sınıflarda da bu sembolik kaynakların eksikliği göstergedir. Sınıf değiştirme, özellikle de yeni zenginlerin gerçek üst sınıf olmadıklarına dair olumsuz sınıflandırılması örneğindeki gibi, yukarı yönlü, materyal kaynaklarının değişiminden fazlasını gerektirir. Aslında belirli yüksek sınıflara (soyluluk gibi) sadece doğum yoluyla girilebilir. Diğerleri içinse bunun için sonradan kazanabileceği iyi eğitim, iyi bir okul ve edinilmiş "kültür" gibi hem maddi hem sembolik sermaye gerekir. (11)

Yeni üyeler gibi eski üyeler için de sınıf üyeliği ideolojilerle ilişkilidir. Aslında, sınıfın hem maddi hem de sembolik kaynaklarını içine alan sosyo-ekonomik çıkarlarının yeniden üretilmesi sınıf ideolojilerinin asıl işlevidir. Yani ideolojilerin yapısıyla eşleştirildiği zaman, sınıf aslen kaynak temelli "üyelik aracı" sağlar: üyeler kendilerini bir dizi (sosyo-ekonomik ve kültürel) kaynaklar kapsamında tanımlar ve diğer üyelerce kategorize edilir, tanınır ve kabul edilir. Sınıfın başarılı bir yeniden üretimi için üyeler kaynak-temelli çıkarların korunmasına imkân veren

ideolojileri, doğuştan ya da yeni geleneklerle öğrenir. Ekonomik açıdan bu durum, zenginliğin çeşitli türlerine, gelir dağılımına, zenginler içinse yüksek vergilere karşı çıkmak anlamına gelebilir. Sembolik olaraksa, özel okullara, kulüplere, mesleklere ve "yüksek" kültür formlarına özel ve tercihe bağlı ulaşım anlamına gelebilir. İdeolojik anlamda bu tarz ayrıcalıklar, doğal ve toplumsal "hak" (doğum, evlilik, miras) talebi ve/veya liyakat (sıkı çalışma, öğrenme) yoluyla yasal hâle gelme eğilimindedir.

Meslek grupları için üyelik ve erişim; eğitim, derece, diploma ve meslek gibi geleneksel ya da yasal üyelik kriterleri kapsamında tanımlanır. Avukatlar, doktorlar ve profesörler ancak resmen nitelendirildiği zaman bu unvanları alabilirken gazeteciler için daha az katı nitelikler gerekebilir. Böylesi gruplara üyelik çoğunlukla (müşterilere danışmanlık yapmak, hastaları iyileştirmek, öğrencilere eğitim vermek gibi) eylem türüne ve uzmanlığa dayanır. Bu tarz grupların çıkarları, statü ve belirli bir topluluğun uzmanlık alanına uygun saygınlığa olduğu kadar yasal, tıbbi ya da bilimsel bilgi ve meslek gibi belirli, sembolik kaynaklara da bağlıdır.

Doğası göz önüne alındığında meslek gruplarından kendi özel kaynaklarına ve eylemlerine bağlı çıkarlarının bir işlevi olarak ideoloji geliştirmesi beklenir. Bu nedenle basın özgürlüğü, mahkemelerin bağımsızlığı, üniversitelerin özerkliği kadar bilgi ve bilim özgürlüğü bu çıkarları yansıtan temel ideolojik inançların bilindik unsurlarıdır. Yine bu sebeplerden ötürü, üyelik de katı biçimde düzenlenir; bu kaynaklara ulaşan insan sayısı da oldukça az seviyede tutulmalıdır. Pek çok profesyonel, "standartların düşürülmesine"ya da "üniversite sayısının artmasına" karşı çıkar; özel sınavlar, hizmet içi eğitim ve uzmanlaşma gibi erişim eşiğini savunur. Bu özel çıkarların korunması yoluyla grupların yeniden üretimi çeşitli mesleki ideolojilerce açıkça söylenmelidir. Bu mesleklerin önemi, uygunluğu ya da işlevlerine (hizmet adaleti, sağlık hizmetleri, bilgi ve eğitim ya da hal-

kın bilgilendirilmesi konularında) benzer şekilde bu çıkarları korumak için mesleki eylemler; adalet, gerçeklik, güvenilirlik, adil olma gibi ideolojik değerler temelinde yargılanabilir. (12)

Gruplar ve üyelikler, normlar ve değerlerle alakalı olarak toplumsal amaçları temelinde oluşturulabilir. Örneğin feministler, erkek egemenliğine ve cinsiyet eşitsizliğine karşıtlık temelinde oluşturulmuştur. Hedeflerin gerçekleştirilmesi için gerekli esas değerler eşitsizlik, bağımsızlık ve otonomidir. Aynı durum bir yandan sosyalistler, çevreciler, insan hakları aktivistleri diğer yandan da milliyetçiler, ırkçılar ve kürtaj karşıtları için de geçerlidir. Bu durumda üyelik kriteri, ortak hedefin gerçekleştirilmesine katkıda bulunacak olan kişisel tercih, ideolojik işbirliği ve tanınmış aktivistlerdir. Hedef tanımlı grupların ideolojileri cinsiyet eşitliği ve etnik özerklik gibi esas çıkarlarını yansıtır. Daha soyut seviyede, aynı üyelik ölçütü ve ideolojik gelişim, muhafazakârlar ve liberaller gibi ideolojik gruplar için de geçerlidir. Bu durumda, ana üyelik ölçütü ideolojinin ta kendisidir. (13)

Pek çok grup ve bunların kimliği diğer gruplarla ilişkisi bağlamında tanımlansa da bazıları, üyelerinin grup içindeki toplumsal konumu kapsamında tanımlanır. Liderlerin, yöneticilerin, şeflerin ve genel olarak elitlerin astlar, madunlar, sıradan insanlar, kitleler, vatandaş ve "halk"la ilişkisindeki durum böyledir. Hiyerarşik pozisyonlardan ayrı olarak onların ana kaynağı güçtür. Üyelik şartları ve kriterleri, böylesi durumlarda, atama, seçim ve öz-seçimdir. Bu tarz grupların ideolojileri, lider politikacılar ve yöneticilerin durumunda olduğu gibi en önemli kaynakları olan "gücün" yeniden üretimi ve meşrulaştırılması bağlamında dile getirilmelidir. (14)

Çeşitli grupların ve üyelik ölçütlerinin sınıflandırılması, ideolojik kategoriler ile toplumsal erişim, üyelik, eylem, hedefler ve grup kaynaklarının belli başlı boyutları arasında yakın bir etkileşim bulunduğunu gösterir. İdeolojik yapılar, çeşitli

toplumsal grupların varlığı ve yeniden üretimi için esas toplumsal koşulların bilişsel yeniden yapılandırılması varsayılır.

Bir diğer ifade ile gruplar ve grup üyelerinin varlığı, örgütlenmesi, yeniden üretimi ve toplumsal pratikleri için gerekli koşullar hem toplumsal hem de zihinsel boyut taşır. Burada gruplar ve ideolojiler karşılıklı birbirlerini inşa eder. Hiçbir grup, bir grup kimliği ve üyelerinin ortak ideolojik inancı olmadan toplumsal anlamda var olamaz ve eylemde bulunamaz. Buna karşılık hiçbir grup ideolojisi belirli bir insan topluluğu, bir grup olarak eyleme geçip organize olmadan gelişemez. Aslında pek çok grubun eğitim, iletişim ve söylev gibi toplumsal eylemlerinin büyük kısmı ortak bir ideoloji oluşturma amacı taşır.

Özetlemek gerekirse toplumsal gruplar ve üyeleri şu ölçütler ile ayırt edilebilir:

- Kim oldukları; cinsiyet, ırk, etnik köken, kast, sınıf yaş, din dil ya da köken gibi aşağı yukarı kalıcı özellikler,
- Ne yaptıkları; meslek sahipleri,
- Ne istedikleri; savunma grupları,
- Neye inandıkları; muhafazakârlar, ilerlemeciler ve bunlar kadar savunma grupları,
- Nerede durdukları; toplumsal konumları ve diğer gruplarla ilişkileri kapsamında değerlendirilen bütün gruplar,
- Nelere sahip olup nelere olmadıkları; kimliği, toplumsal kaynaklara erişimi ya da erişimsizliği (maddi ya da sembolik) üzerine dayalı olan bütün gruplar için olduğu kadar zengin-fakir, çalışan-işsiz, evsiz-ev sahibi, şöhretli-şöhreti olmayan, eğitimli-eğitimsiz, entelektüel-entelektüel olmayan için de ayırıcı ölçütlerdir.

Bu grup tipolojilerini tanımlayan sınıflandırmalar, ideolojik şemayı (5. Bölüm'e bakınız.) oluşturanlarla aynıdır. Yani

bizim yaklaşımımız grupların müşterek yapısının toplumsal ve bilişsel boyutlarını vurgular. Yukarıda toplumsal grupların oluşumu hakkında tartışılan pek çok ölçüt, grup üyeleri tarafından paylaşılan sosyal bilişi de organize eden kategoriler kapsamında açıklanabilir.

Grupları Olmayan İdeolojiler Var mıdır?

Grupların paylaşımlı oluşumu ve ideolojileri varsayımı önemli, son bir problemi açığa çıkarır: ideolojilerin "toplumsal temeli" olarak gruplar gerekli midir veyahut en azından bazı durumlarda ideolojilerin daha bağımsız bir şekilde "var olmasına" izin vermek daha mı uygundur? Sosyo-ekonomik açıdan tanımlanan gruplar (sınıflar) ya da mesleklerdekine benzer şekilde ideolojik-olmayan toplumsal koşullar kapsamında tanımlanabilecek toplumsal aktör topluluklarının olduğuna dair çok az şüphe vardır.

Bu grupların, üye hareketlerini düzenlemek ve kendilerini yeniden üretebilmek için toplumsal inanç ve ideolojiler benimsemeleri gerekir. Peki ya feminist hareket ya da barış hareketi gibi üyeliği daha belirsiz ve öncelikle ideolojik olan gruplara ne demeli? Feminist hareketin bütün "üyelerinin" feminist olduğunu söyleyebilir miyiz? Gruba dâhil olmayanlar da feminist değil midir? Feminizmin bazı ilkelerini benimseyip diğerlerini benimsemeyen kadınlara ne olacak ya da kendisini feminist olarak görmeyip pek çok feminist önermeyi savunan kadınlara? Her şeyden evvel feminist hareket, iyi tanımlanmış bir grup mudur? Yoksa bazı kadınların feminist inançları miktarınca ya da özdeşleşme derecesine göre belirsiz bir çevre dâhilinde mi tanımlanmalı? Veyahut bir çeşit prototip kuramı aracılığıyla az çok prototipik feministleri ayırt mı etmeliyiz? (15)

Bir başka ifade ile özellikle de daha bireysel konumlandırmaya sahip toplumsal hareketler için, ideolojiye "sahip" olan grup ya da grup gerektiren bir ideoloji henüz var olmayabilir

ama bir ideoloji fikrini çeşitli derecelerde benimseyen bireysel toplum üyeleri vardır. Böylesi bir ideoloji; bir felsefe ya da toplumsal aktör veya pek çok insan tarafından benimsenip paylaşılmasa da birkaç birey tarafından geliştirilmiş olabilir.

Belirli ideolojilere bu tarz "daha bireyselci" yaklaşım, yukarıda bahsedilen ideolojik grup tanımlamalarıyla alakalı kuramsal problemleri önleyebilir. Tabiatı gereği, belirli ideolojik savlara bağlılıktaki bireysel farklılıkların ve daha dinamik bir ideolojik değişim, yenilenme sürecinin izahı olabilir. İnsanların, ideolojik parçaları benimsememesindeki bireysel kararlarını vurgular ve ideolojilerin günlük toplumsal pratiklere uyarlanmasındaki kişiselliği açıklar. Muhafazakâr bir ideolojinin herhangi bir grup tarafından paylaşılıp paylaşılmadığına dair kaygılanmamıza gerek yoktur, kısaca böyle bir ideolojinin kısmen kabul edilen sosyo-tarihsel bir olgu olduğunu söyleyebiliriz.

Bu çerçevede, insanlar "muhafazakârlar kulübü" gibi grupların tümüyle üyesi olmazlar ya da bunlardan kaçınamazlar. Ancak bunlara dayalı toplumsal pratiklerinde ve kendi bilgilerinin örgütlenmesinde kaynak olarak bazı inanç kümelerini kullanırlar. Bu tür ideolojiler, toplumda grup örgütlemelerinden ziyade "kişisel örgütleyicilere" benzer. Aslında bu yaklaşım yukarıda sinyali verilen görece merak uyandırıcı bir durumu da açıklayabilir. Yani hiç "üyesi" ya da taraftarı olmayan görece ilginç durumları bu yaklaşım açıklayabilir. Ontolojik açıdan bunun gibi ideolojiler sadece muhtemelen özelleşmiş tarihsel bir bilgi olarak vardır. Ya da sadece tarihî kayıtlarda ve araştırmalarda açıklanır. Ancak onlara "inanan" kimse yoktur. Böyle ideolojiler için daha bireysel yaklaşım savları olduğunu söylemek doğru olur. Bu ideolojilerin özellikle sosyolojik tanımının eksik olduğu da öne sürülür. Birinci kısımda sunulan bilişsel kuramlardaki süreçler eksiksiz bir şekilde tanımlanır. Aslında kişisel inançlar, tecrübeler ve pratiklerin; benlik belleğindeki (olaya dayalı bellekteki) diğer temsilleri kadar daha belirli ya

da genel zihinsel modellerle de ilişkili oldukları gösterilmiştir. Tekil toplumsal aktörler, kamusal alanda mevcut "fikirlere" kişisel olarak entegre olabilir ya da bunları benimseyebilirler. Aynı sebeple bir ya da daha fazla ideoloji ya da toplumsal hareketle özdeşleşebilir veya çeşitli ideolojilerden aldıkları unsurları yeniden şekillendirebilirler. Kadınlar erkeklere özgü pratikleri bir kadın olarak deneyimleyebilir ve yorumlayabilir. Kategorisel olarak kadınların ortak temsillerini tatbik edebilir ancak toplumsal bir hareket olarak feminizmle özdeşleşmeyebilir. Ve deneyimlerini feminist ideoloji çerçevesinde yorumlamaz. Aynı durum muhtemelen pek çok din, politik görüş, yaşam tarzı ve herhangi diğer tutum sistemi (örneğin kürtaj, nükleer enerji, çevre hakkında) için de geçerlidir. İdeolojilerin bu bireysel boyutuna dikkat etmek toplumsal ve ortak boyutun göz ardı edilebileceği anlamına gelmez. Bu sebeple feminist hareket ve barış hareketi benzer zihniyetli birey topluluklarından ibaret değildir. Her şeyden önce, bu bireyler arasında toplumsal etkileşim bulunmaktadır ve "inanç duyan toplumsal aktörler" tarafından belirli inançların paylaşılmasının bu etkileşimle ilgisi vardır.

İkincisi, toplumsal hareketler gösteriler ve grevler gibi ortak eylemler bağlamında da tanımlanır. Üçüncüsü, pek çok örgütlenme ve kurumsallaşma biçimleri, liderleri, programları, sosyo-ekonomik kaynakları vardır, yani bir grubu tanımlayan bütün özellikleri bulundururlar.

Bir ideoloji kuramının açıklaması gereken şey ortak deneyimler, inançlar ve ideolojiler tarafından oluşturulan ve ideolojilerde üyeleri birbirine bağlayan dinamiklerdir. Bireysel üyeliğin; özdeşleşmenin, tabiiyetin, münferit ve aktif rol almanın böyle bir topluluk ve örgütlenmeyle ilişkisi bağlamında nasıl tanımlandığını bilmemiz gerekmektedir. Grupların nasıl olup da bireylerin eylemleri ve katılımının bir sonucu olarak büyüyüp, çözüldüğü incelenmelidir. Bu ideolojik grupların

tanımda gevşek ve belirsiz olması, üyeliklerinin ya da bağlılıklarının kişisel inançlar ve toplumsal olarak paylaşılan inançlar arasındaki karşılıklı etkileşim kapsamında tanımlanması, grup ve benzeri kolektifler bağlamında ideolojilerin toplumsal boyutlarından feragat edebileceğimiz anlamına gelmez. Bu, ideoloji kuramı içerisinde incelenmesi gereken kuramsal problemlerden biri olan grup ile birey arasındaki arayüzdür.

Irkçı Gruplar

İdeolojiler ve bunların gruplarla, bireylerle olan ilişkileri konusundaki ikilem, ırkçılık araştırmalarında açık bir biçimde ortaya konur. Aslında, hangi "grup" ırkçıdır? Bir grubu "ırkçı" olarak adlandırmak en kolayıdır. Ne var ki, bu grubu sınırlandırmak için tanımın "ırkçılar, ırkçı ideolojiyi paylaşan bütün kişilerdir" şeklinde olması gerekir. Dahası yukarıda görüldüğü üzere pek çok insan ırkçı ideolojilere dayalı bazı toplumsal görüşleri (önyargıları) benimseyebilir ama tam anlamıyla ırkçı ideolojiyi paylaşmaz. "Irkçılar" örgütlenmeleri bağlamında ırkçı örgütlerin üyeleri vasfıyla tanımlanabilir. Ancak döngüsellik ya da önemsizlik bu tür örgütlerin tanımı yerine de geçecektir. (16)

Dahası, toplumda ırkçı partilere ya da örgütlere üye olanlardan daha fazla "ırkçı insan" vardır. Bir diğer olasılık da grubu bütün beyaz insanlarla (Avrupalılar) özdeşleştirmektir. Ancak biz ırkçılığı beyaz Avrupalıların esas ve fıtri bir özelliği varsaymıyorsak bu açıklamaların yetersiz kalacağı ortadadır. Aslında bazı beyazlar açıkça ırkçılık-karşıtı bir ideolojiyi paylaşır, ne var ki bazı azınlık grupların üyeleri ırkçı ideolojiyi benimsemeyebilir.

Dahası, ırkçı olanlarla (beyazlarla), ırkçı olmayanları net çizgilerle ayırmaya çalışmanın anlamsızlığını zaten görmüştük. Bunun yerine, ırkçı ideoloji unsurlarının, tutumlarının beyazlar arasında düzensiz bir şekilde dağıtıldığını varsayma-

mız gerekir: Bazı insanlar ırkçı inançların bir kısmını ya da daha ılımlı olanlarını benimserken, diğerlerinin keskin ırkçı inançları vardır. Aslında aynı durum ırkçılık-karşıtı ideolojiler için de geçerlidir.

Irkçılar, ırkçı olmayanlar ve ırkçılık karşıtlarını ayırmak yerine, ırkçı pratikler hakkında konuşmak daha yerinde olacaktır. O hâlde, az ya da çok doğrudan etnik veya ırksal eşitsizliğe katkıda bulunan uygulamalar "ırkçı" olarak adlandırılabilir. Irkçı pratikler (sadece etik olmayan ya da kabul edilemez bir eylemden dolayı değil) hükmeden ile hükmedilen gruplar arasındaki eşitlikçi olmayan herhangi bir ilişki türünü ima etmek gibi altta yatan görüşler, tavırlar ve ideolojilerden dolayı da böyledir.

Irkçılık örneği, ideolojilerle toplumsal grup ortaklığının müstakim bir konu olmadığını göstermektedir. Yöneticilerinin ya da kolaylıkla tanımlanabilen başka grupların uzmanlığa dayalı, mesleki ya da farklı bir ideolojiyi paylaştığını söyleyebiliriz. Ancak diğer kategoriler ve gruplar bir ideoloji paylaşsa veyahut onları tanımlayan tek şey ideolojileri ve ideolojilerinden kaynaklanan toplumsal pratikleri olsa bile sınırları iyi çizilemeyebilir. Aynı durum feministler, çevreciler ve daha genel anlamda ilerlemeciler, liberaller ve muhafazakârlar için de geçerlidir. Belirli eylem ya da meslek grubu, farklı bir türde "grup" oluşturur ve toplumsal, bölgesel ve uluslararası anlamda diğer gruplara oranla daha fazla yayılmışlardır. Bazen liberal veya muhafazakâr siyasi partilerdeki gibi organize olurlar, tarikat, kürtaj karşıtları ve çevreciler gibi uluslararası bir hareket meydana getirirler.

Irkçı düşünceye sahip ve ona uygun şekilde konuşup hareket eden çoğu insan bunu şiddetle inkâr edecektir. Bu etiket resmen olumsuz bir vasıf kabul edilir. Çünkü "hoşgörü", "eşitlik" ve "demokrasi"nin baskın resmî (ideolojik) değerler kabul edildiği toplumlarda yobaz ya da hoşgörüsüz olmak anlamına

gelir. (17) Bu nedenle ırkçılık, ötekiler tarafından tanımlandığı şekliyle grubu ilgilendiren ideolojinin tipik bir örneğidir.

Bu kısa incelemeden çıkartılacak koşullu sonuç, ideolojilerle grupları ilişkilendirebilmek için grup kavramının geniş anlamda ele alınmasının gerekliliğidir. Yukarıda görmüş olduğumuz gibi şunlar önemlidir:

1. Toplumsal temsillerin gelişimi ve paylaşımı
2. Üyelerin grupla özdeşleşmesi
3. Belirli kaynakların savunulması (vatandaşlık ya da bütün alanlarda eşit hak gibi)
4. Diğer gruplarla olan ilişkiler (örneğin göçmenlere karşı hınç)
5. Belirli eylemler (ayrımcılık) ve en azından belirsiz de olsa paylaşılan amaç (ırk ayrımı, göçmenliğin kısıtlanması, vb.)

Bu kriterlerle özdeşleşen toplum üyeleri, grup üyesidir ancak grubun sınırları net değildir. Prototiplerin bilişsel kategori kuramlarında gösterildiği üzere prototipik "ırkçılar"a ve "ırkçılık-karşıtları"na ulaşmış olabiliriz. Sadece Türk oldukları için Türk kadınlarını darp eden dazlaklar; göçmenliğin kısıtlanmasını savunan kabine bakanları ya da erkeklere nispeten siyahi kadın doktora adaylarına daha az güven duyan profesörlere göre daha tipik bir ırkçılık anlayışına sahiptir.

Bu örnekler, toplumsal gruplar ve ilişkiler kadar (kendilik ve öteki algıları) ideolojilerin de bilişsel ve toplumsal şartları, sonuçları bulunan tamamen toplumsal yapılar olduğunu gösterir. Bu durumda biliş ve toplum arasındaki ayrım bütünüyle analitik ve kuramsaldır. Bir gruba ve ideolojisine katılan grup üyelerinin günlük yaşamında, bu bilişsel ve toplumsal koşullar birbirine karışmıştır, nitekim kişi kendisini öyle tanımlamak suretiyle (toplumsal anlamda da) Hristiyan "olabilir".

Kişi toplumsallaşacak ya da üyeliğini kanıtlayacaksa

eylem ve etkileşime ihtiyaç duyar. Ne var ki, bu durumda sosyo-bilişsel tanım ya da yapı aynı zamanda bu eylemlerin kendisini de kapsar. "Doğuştan feminist" olunamayacağı için bu doğrultuda bir eylem gerçekleştirmek ya da ifadede bulunmak (zihinsel açıdan) feministliğe uygun biçimde planlanmalı ve yorumlanmalıdır. Kimlikle alakalı (12. Bölüm'de) gördüğümüz üzere, bir "grup üyesi olarak" hareket ederken üyeyi tanımlayan şey sadece eylemin kendisi değildir, o eylemle ilişkilendirilmiş oldukça belirli bir anlamdır. Bir kişinin kafasına vurmak agresif, normları ihlal eden bir eylemden ibarettir. Eğer ki bu eylemde bulunanlar belirli bir grubun üyesiyse ve saldırgan kişinin böyle bir grup üyeliği temelinde hareket ettiği düşünülüyorsa ırkçılık olarak yorumlanır.

Bilişselci ya da etkileşimci indirgemeye karşın, bu argümanlar kişinin, ideolojinin bilişsel ya da toplumsal boyutlarından kaçamayacağı gerçeğinin altını bir kez daha çizer. Boyutlar ya da seviyelerin toplumsal "gerçekleri" veyahut toplumun, grupların ve üyelerinin sosyo-bilişsel yapıların yeterli bir biçimde tanımlaması ve açıklaması gerekir.

Dâhil Etme ve Hariç Bırakma

Irkçılık örneği ideoloji ve grup üyeleri arasındaki ilişkilerin başka bir önemli özelliğini gösterir. Dâhil etme ve hariç bırakmanın toplumsal, bilişsel prensipleri ve stratejileri; ırkçı ideolojiler ve uygulamalardan yola çıkıldığında ötekileri, aşağıda, özellikle dışarıda, "bizim" ülkemizin, şehrimizin, mahallemizin, caddemizin, ailemizin, işlerimizin, evlerimizin dışında tutmayı amaçlar. Eğer kısıtlı bir tür kabul gerçekleşmişse, şehrin daha kötü başka bir bölgesine gidebilir, daha kötü evlerde yaşayabilir, daha kötü işlere girebilirler. Resmî, demokratik veya eşitlikçi değerler sebebiyle üstünlük kavramının başı çeken değer olmadığı söylenebilir.

Çıkarım şu yöndedir: Biz, Bizim Grup daima doğası gereği daha iyi ya da yüksek bir konumdur ve hak edildiği düşünüldüğü için meşrulaştırılabilir. (Buraya ilk biz geldik vb.) Üstlük ve astlığın bu ideolojik prensipleri elbette diğerleriyle, kısıtlı kaynaklar üzerinde rekabeti düzenleyenlerle birleştirilebilir. Böylelikle ırkçılık, ekonomik gerileme ya da grup içindeki diğer toplumsal ve ekonomik baskıların olduğu dönemlerde artar.

Üyelik tartışmasında gördüğümüz gibi gruplar dâhil olma ve hariç tutmayı düzenleyen inançları ve pratikleri paylaşır. Dâhil etme, karmaşık kabul törenlerinde zorlaştırılabilir ya da yeni üyeler grupta özdeşleştiği zaman kolaylaştırılabilir. Dinî gruplar veya savunma grupları gibi bazı gruplar yeni üye toplamada daha istekli olabilir. Genel olarak, gruplar çok talep edilen ya da ihtiyaç duyulan kaynaklara (özgürlük, barınma, yiyecek, gelir, istihdam) imtiyazlı erişim gibi özel ayrıcalıklara sahipse, dışlama stratejileri de daha şiddetli olacaktır. Siyasal baskı, "yasadışı" göçmenlerin zorla çıkarılması veyahut iş piyasasında azınlıklara gösterilen ayrımcılık bunun tipik örneğidir. Aynı durum fakir kesim hem maddi (gelir, iş vb.) hem de sembolik (eğitim, statü, saygı, kültür gibi) bütün kaynaklardan fiilen uzak tutulduğu zaman da geçerlidir.

Dâhil etme ve hariç bırakma olumlu yönde de işleyebilir. Baskıya karşı direnç esnasında grup dayanışmasının gerekli olduğu durumlar buna örnektir. Siyahiler, ırkçılığa karşı sadece "onların" öteki olmadıkları kadınlara özel bar açabilir. Böylesi durumlarda "kendinden" olanın arasında bulunmak öz farkındalık, direnç ya da diyalog yoluyla grup inançlarının yeniden oluşturulması konularında olumlu etki yaratır. Ancak bu, baskın gruplar ve ideolojileri için geçerlidir. Grup oluşumu ve kimliği de ortak inançların paylaşılmasıyla yakından alakalıdır. Hariç tutma; grup üyelerinin, hem kendilerinin hem de diğer gruptakilerin inançlarını ve eylemlerini değerlendirmeye olanak tanıyacak ideolojik gelişimine yardımcı olabilir.

Gayriresmî bu tartışma gösteriyor ki grup kavramı; kimlik ve özdeşleşme ilkeleri ile pratikleri, dâhil etme, hariç tutma, erişim, kabul edilme ile diğer pek çok toplumsal uygulama ve süreçlere bağlı olarak grup ideolojileriyle çok yakından ilişkilidir. Bunlar kimlik temsilini, kim olduğumuzu, onların kim "oldukları" ve özellikle "Bizim" için neyin iyi neyin kötü olduğunu kapsar. Mesela, kısıtlı ve imtiyazlı kaynakları ötekilerle paylaşmak "Bizim" için iyi görünmez. Ta ki insanlar "Onların" ötekileştirilmesinin, ayrıştırılmasının ve baskı altında tutulmasının sonuçta "Bizim" için de kötü oluğuna ikna edilene dek. Çok az kişi cinsiyetçi ya da ırkçı damgası yemek ister. Biz değerlerimizin, ideolojilerimizin, ahlaki ölçütlerimizin ya da pratiklerimizin özü itibarıyla yanlış olduğunu düşünüyorsak bu durum saygınlığımızı sarsar.

Bununla birlikte grup üyeliği ve üyeliğin ideolojik kaynağı güç ve hâkimiyetten, çıkarları konuşmaktan ibaret değildir; gurur ve zevk de bir kaynak olabilir. Devam eden sayfalarda (ideolojilerin) bu toplumsal boyutlarının diğer özelliklerini de inceleyeceğiz.

16. BÖLÜM

GRUP İLİŞKİLERİ

Konum

Çalışmanın ilk bölümleri boyunca ideolojilerin, az çok iyi tanımlanmış grupların ve hareketlerin yanı sıra gruplar arası ilişkilerin çeşitli yönlerine bağlı olarak da ortaya çıktığını gördük. İdeolojik şemanın temel kategorilerinden bir tanesi grubun diğer gruplarla olan ilişkisine istinaden konumuna odaklanır. Gördüğümüz gibi ırkçı ideolojiler, "kendilerinden olanı" tercih eden ya da kendilerini dış gruplardan üstün hisseden ve kendilerini sorunsallaştırmanın, ötekileştirmenin ya da ötekileri hariç bırakmanın bütün toplumsal formlarında dışa vuran, "gruplar" tarafından getirilen ayrımlara dayanır.

Bir grup olarak gazeteciler diğer elitlerle ve güç odaklarıyla ilişkili mesleki ideoloji geliştirirler. Bu nedenle basın özgürlüğünü vurgulayabilirler. Sansüre karşı çıkabilir ve bir yandan da kendilerinin toplumun çıkarlarını gözettiklerini "halkın" hizmetinde olduklarını ifade edebilirler. Benzer şekilde, profesörler kendilerini öğrencileriyle olan ilişkileri bağlamında, doktorlar ile avukatlar da hastaları ve müvekkilleri bağlamında tanımlarlar. Bazen ilişkiler eşitlikçi ve rekabetçi olabildiği gibi hiyerarşik ve baskın da olabilir.

Pek çok durumda, bizim grubumuzun çeşitli çıkarları ötekilere karşı savunulmalı ya da meşrulaştırılmalıdır. Kısıtlı toplumsal kaynaklar için çıkan çatışmalar ideolojilerin gelişmesinin özünde yer alır, grup konumu ve ilişkileri ideolojik yapıların toplumsal karşılıklarıdır ve bu da en açık şekliyle grup içindeki ve dışındaki "kutuplaşmada" görülür. Aslında bazı gruplar üstler, astlar, elitler, "kitleler" ya da çoğunluk ve azınlıklarda olduğu gibi hiyerarşik ve daha kuvvetli konumlarından dolayı vardır. Bir önceki bölümde tartışıldığı gibi özdeşleşme, erişim, yeni üyelerin kabulü, diğerlerinin dışlanmasıyla, güç suistimali ve hâkimiyetiyle yakından ilgili olabilir. Şimdi bu grup ilişkilerinden birkaçını daha detaylı inceleyelim ve ideolojilerin bu ilişkilerle ve ilişkilerin yeniden üretimi ile olan bağını görelim. (1)

Güç ve Hâkimiyet

Burası, yeni ve daha iyi bir güç kuramını teklif etmenin yeri değil. (2) Bu bölümün çerçevesi içerisinde (toplumsal) gücü gruplar arasındaki özel bir toplumsal ilişki olarak ele alıyorum. Bu kompleks kavramın bütün muhtemel boyutlarından kontrol üzerine odaklanıyorum. A grubu üyeleri, B grubunun üyelerini kontrol edebilir ve A grubu, B grubu üzerinde güç kullanabilir. Bu durum, bir diğer grubun ve üyelerinin eylemlerini kontrol etmeyi içerir, dolayısıyla öteki grup istediklerini yapma konusunda özgür olmamakla (ya da daha az özgür olmakla) kalmaz daha güçlü olan grubun çıkarları ya da isteklerine uygun hareket etmeye zorlanabilir. Hatta bu durum kendi çıkarlarıyla çatışır. Yaş, sınıf, cinsiyet, "ırk", köken, toplumsal konum ya da meslek bunun tipik örnekleridir.

Bu sebeple, bir grubun daha fazla güce sahip olması ve onu uygulaması bir diğer grubun özgürlüğünü kaybetmesi ya da kısıtlanması anlamına gelir. Basın özgürlüğü ve piyasa özgürlüğündeki gibi özgürlüğe dair ideolojik talepler aynı

zamanda güç talebidir. Aynı şey, farklı bir açıdan yetkilendirmede, hükmedilen grupların özgürlük talebi için de geçerlidir.

Ötekileri, bir kişinin tercihi yönünde hareket etmeye zorlamak kaynak gerektirir. Bu sebeple en basit güç uygulamada yani zorlamada kaynak, bedensel (tipik) olarak "erkek" ya da kuramsal (polis, asker) güç olabilir. Bunun daha karmaşık olanı, ötekilerin, güçlünün isteklerine boyun eğmesini ya da direktiflerini uygulamasını sağlayacak, gerekli kaynaklar üzerindeki (yiyecek, barınma, iş ya da para gibi) ayrıcalıklı kontroldür. İtaatsizlik, istenmeyen sonuçlara (gerekli kaynakların kaybı gibi) yol açacaktır ve bundan ötürü hükmedilen grup, baskı altında yaşamakla, karşı koyup yok olmak arasında seçim yapmak zorunda kalacaktır. Sömürgeci, kapitalist baskı ve suistimal, geleneksel sosyo-ekonomik baskı, erkek şovenizmi, ırkçılık bu türdendir.

Benim ideoloji ve söyleme yaklaşımıma gelirsek, gücün daha sofistike bir biçimini ele almamız gerekecektir. Bu da geleneksel anlamda ideolojik ve hegemonya ile ilişkilendirilen ve çoğunlukla "ikna edici" olarak adlandırılan biçimidir. Bu durumda kontrol; (esasen) fiziksel ya da sosyo-ekeonomik baskı yoluyla değil, hükmedilenlerin zihinlerinin daha güç algılanan bir yolla dolaylı bir şekilde kontrol altına alınmasıyla gerçekleşir. Konumsal söyleme erişimi kontrol etmek suretiyle, sadece belirli türdeki bilgi ve görüşler açıklanabilir, geniş alana yayılabilir ve bunlar güçlü olanın çıkarına hizmet edecek zihinsel modeller ile toplumsal temsillere yol açabilir. Bu zihinsel temsiller bir kez yerini aldı mı, hükmedilen grup ve üyeleri "kendi iradeleri dışında" hâkim grubun çıkarlarına uygun davranmaya eğilimli hâle gelir. Hükmedilen grup, alternatif sağlayabilecek eğitim ve bilgiden yoksun olabilir, hâkim grubun egemenliğini doğal ve kaçınılmaz kabul edebilir, direnişi anlamaz hatta olanaksız bulabilir. (3)

Bu çalışmada gücün ve hâkimiyetin asıl örneği olarak bu tür söylemsel ve ideolojik kontrol ele alınacaktır. Bilgi, medya

ve kamusal söyleme erişim "Ötekilerin" zihinlerini ve dolayısıyla eylemlerini kontrol etmede asli kaynaklardır. Bu durum çağdaş "bilgi ve iletişim" topluluklarında vazgeçilmezdir. Güç kullanımında ve bu gücü destekleyen ideolojilerin yeniden üretiminde "rıza" ve "fikir birliği" önemli bir rol oynar. Açıkça görülüyor ki ikna edici, ideolojik ya da söylemsel gücü olanlar, sembolik gücün yönetimine uymayan kişileri gözetecek zorlayıcı güce de sahiptir. Kaba kuvvetin araçlarının başarısızlığa uğrayabileceği yerlerde ekonomik ve fiziksel araçlar kullanabilir.

Güç ve egemenlik kavramları yukarıdakilerle eş anlamlı kullanıyor görünse de ben farklı bir manada kullanıyorum. Hâkimiyetin içinde "gönülsüz eşitlik" iması bulunduğu için, onu kısaca "gücün kötüye kullanımı" için tercih ediyorum. Bu, gücü sadece olumsuz anlamda kullanmadığımı da ima eder: güç, grupların liderlerini seçtiği ve onlara geçici olarak güç sağladığı durumlarda oy birliğine dayalı ve yararlıdır. Hâkimiyet; kişisel çıkarda ve diğer insanlara zarar verme gibi durumlarda, toplumsal güç uygulama gibi "suistimal"i tanımlayan genel veya evrensel etik ilkelerinden sapmayı ve gücü koşul olarak gerektirir.

Hem gücün hem de hâkimiyetin, gruplar arasındaki ilişkilerin günlük yaşamda ve grup üyelerinin sıradan eylemlerinde yeniden üretilebilmesi için bir ideolojiye dayanması gerekir. Elbette bu, her türden çeşitlenmeyi, güç ve karşı güç arasındaki kademeli farklılıkları, gücün sert veya yumuşak kullanımını, hükmedilenin (az çok) sert direncini ya da boyun eğişini içerir. Gücün bu şekilde kavramsallaştırılmış hâlinin zaman zaman (her yerde) bulunduğu söylenir. (4) Eğer güç, günlük pratikler dâhilinde fark edilmeksizin kullanılmasaydı baskın gruplar var olmazdı. Bunun dışında itaat eden baskın gruplar (grup üyeleri) ve ezilenle dayanışma hâlinde olan muhalif baskın grup üyeleri bulunmaktadır. Bu çeşitlenmelere, hâkimiyetin ve direncin dengesiz dağılımına rağmen daha üst düzey bir inceleme çerçevesinde, bütün gruplar arasında hâkimiyet iliş-

kilerinin bulunduğunu ve ideolojilerin bu ilişkileri ve pratikleri etkilediğini varsayabiliriz.

Bu çerçeve içerisinde öncelikle güç ve egemenliğin yeniden üretiminde ideolojinin rolünü incelemeliyiz. Aslında klasik ideoloji analizi ve eleştirisinin ana kavramlarından bir tanesi ideolojilerin, güç suistimalinin meşrulaştırılması ve bunun sonucunda ortaya çıkan toplumsal eşitsizliktir. İncelememe, ideolojilerin gruplar tarafından toplumsal olarak paylaşılan temel prensipler sistemi olduğu varsayımıyla başladım. Bu tarz ideolojilerin, yetersiz toplumsal kaynakların korunması (ya da temini) kadar grup birliğinin ve uyumunun devamı gibi pek çok bilişsel ve toplumsal işlevi vardır.

Özetle ideolojiler; grup üyelerinin, eylemlerin kendilerinin çıkarlarına olduğunu düşünmelerini, buna inanmalarını ve bu yönde hareket etmelerini sağlamak üzere geliştirilirler. Böylesi bir "eşgüdümlü" toplumsal işlev, diğer gruplarla olan ilişkilerinde grubun çıkarınadır.

Eğer bir grup, diğer gruplarla karşılaştırıldığında baskın ilişkiler içerisindeyse mesela toplumsal kaynaklara ayrıcalıklı erişimi varsa ideolojilerin, statükoyu sürdürmek ya da desteklemek ile kendi üyelerini bu durumun "adil", "doğal", Tanrı vergisi veyahut meşru olduğuna ikna etmek için gerekli savlara temel bilişsel çerçeve sağlamak gibi çifte işlevi vardır.

"Kendi" insanlarımızın istihdam ve barınmada öncelik sahibi oluşunu, etnik ya da ırksal üstünlük ilkesini, "kendi insanımızın" elbette yeni gelenlere karşı önceliği olmalı diyen "aklıselim" milliyetçilik ilkesini, ev ve iş eksikliği bulunduğunu söyleyen faydacı sosyo-ekonomik ilke meşrulaştırır. Dolayısıyla "adil" kararlar almak için nesnel ölçütler kullanılmalıdır ve yeni gelenler, eskiden beri burada olanlara göre "daha az" hakka sahiptir.

Bu sebeple, gücü ve hâkimiyeti grup içi ilişkilerin ve toplumsal yapının özel bir formu olarak görme biçimimiz, bu tarz

ideolojileri yürüten (sosyo-bilişsel seviyede) çeşitli ideolojiler ile (mikrososyal seviyede) toplumsal pratikler tarafından yeniden üretilebilir. Bu toplumsal pratiklerin ideoloji tarafından meşrulaştırılmadan önce var olup olmadığı, sadece bir ideoloji tarafından düzenlenip düzenlenmediği tavuk-yumurta meselesine benzer. Tersine, biliş ile toplumsal pratik arasındaki karşılıklı etkileşimin dinamikleri, bu ikisinin "diyalektik" bir süreç içerisinde birbirlerini meydana getirdiğini göstermektedir. Gücün kötüye kullanımı bir süre sonra ideolojik olarak meşrulaşabilir.

İdeolojinin Eyleme Olan Üstünlüğü

Kuramsal ve tarihsel açıdan, ideolojinin eyleme olan üstünlüğü sorusu (ya da tam tersi) daha az anlamsız hâle gelecektir. Bu durum kölelik sistemi ve sistemin feshedilmesiyle ilgili de sorulmuştur: Irkçı ideolojiler (örneğin Afrikalılara atfedilmiş konum) köleliği ve sömürgeciliği meşrulaştırmak için mi icat edildi yoksa Afrikalılar zaten Avrupalılardan aşağı görüldüğü için mi öncelikle köleleştirildi?

Bu soruyu cevaplamanın yeri burası değildir ancak sosyo-bilişsel ideoloji kuramı ikinci öneriyi seçebilir. Köleleştirme, meşru olarak (etnik olarak vb.) köleleştirilebilecek halklar hakkındaki görüş ve bilgiyi, örneğin Hristiyan olmayanlar, farklı kıta veya ülkeden insanlar, farklı görünüşe sahip olanlar ya da kısaca "biz" tarafından ele geçirilenler, önkoşul gerektirir. Bu farklılık ölçütü ötekilere karşı olumsuz görüşlerle ya da en azından kendi grubumuzun üstün olduğu hissiyle ilişkilendirilir. Bu sebeple, köleleştirme eyleminin içinde yer almak, dış grupla ilgili bir tür olumsuz tutuma sahip olmayı gerektirir. Bu durum köle tacirlerinin ve köle sahiplerinin, kilise ya da devletin iznine gerek kalmadan eylemlerini meşrulaştırmasına yarar. Farklı bir durumda muhtemelen -kölelik sistemini takip eden kapitalist sömürü sisteminde olduğu ya da sözleşmeli beyazların başına geldiği gibi- kendi gruplarındaki fakir

insanları köleleştireceklerdir. Ne var ki artan kölelik karşıtı etik (ve ekonomik) tartışmalar sebebiyle köleliği meşrulaştıracak ideolojik sistemin geliştirilmesi gerekmiştir. Irklar arasındaki farklılıklarla alakalı çeşitli sözde bilimsel gerekçeler bu tarz ideolojiler için ileri sürülmüştür. Böylelikle daha belirgin ve belirli ırkçı ideolojiler yükselişe geçmiştir. 18. yüzyıla kadar ötekilerin "daha aşağı bir nitelikte olması" ve bundan dolayı "köleleştirilebilirliği" kanıksanmıştı. (5)

Burada anlatmak istediğim, bireylerin tesadüfi eylemleri değil toplumsal uygulama sistemleri bu grupların çıkarları lehine eğilimlidir. Bu tarz bir tutarlılık problemi eğer grup belirli bilgileri, tutumları, normları, değerleri ve ideolojileri paylaşırsa çözebilir.

Bunlar başlangıçta çok basit ve temeldir ancak, onlar olmadan toplumsal pratikler az çok tesadüfi ve bireysel kalabilir. Hem grubun hem de üyelerinin çıkarına olan ortak tutum öncelikle müşterek sosyal bilişi gerektirir. Böylesi ideolojilere bağlı meşrulaştırma, ihtiyaç duyulduğu zamanlarda; muhalif olma, eleştirme ya da toplumsal çatışma dönemlerinde uygulanabilir. Bunlar kendi çapında toplumsal (söylemsel) pratiklerdir ve yoklukları ideolojinin olmadığını göstermez.

Salt güç suistimali, meşrulaştırmanın toplumsal (söylemsel) uygulamalarına değil, hâkimiyet sisteminin dokunulmazlığına yarayan toplumsal pratikleri düzenlemek için inanç sistemlerine her zaman ihtiyaç duyar. Kölelik ve sömürgecilikte, dış gruplar hakkındaki olumsuz tutumların ve ideolojilerin, grup dışındaki üyeleri hâkimiyetin toplumsal pratiklerine tâbi kılması gerekmektedir. Grupların en karmaşık toplumsal eylemlerinde olduğu gibi, ideoloji, hâkimiyetin esas ilkesi vasfıyla gereklidir.

Güç ve hâkimiyet sistemleri varlık sahasına bir kez çıktıktan sonra toplumsal pratikler arasındaki ilişkiler; toplumsal hâkimiyet ilişkileri ve eşitsizlikle tutumlar, normlar, değerler ve ideolojiler karşılıklı olarak birbirini destekleyecektir. Kölelik ise iki ucu keskin bir nedenle ortadan kalktı: Bir taraftan

artık yeterince kazandırmıyordu diğer yandan da ideolojik meşrulaştırma kölelik karşıtları tarafından başarılı bir şekilde sorgulanıyordu. Böylesi karmaşık toplumsal durumlarda, nedenler ile sonuçların, eylemler ile zihinlerin birbirinden ayrı tutulması zordur. Yine de sadece "psikolojik" sebeplerden ötürü insanların uygun sosyal biliş olmadan mantıklı ve amaç odaklı hareket edemeyeceğini düşünüyorum. Grupların devamı, çıkarları ve ilişkileri düzeyinde, bu tarz bilişsel koşulların, tutum ve ideoloji geliştirmesi gerekir.

Bu ideolojiler (başarılı) toplumsal pratiklerle sürdürülebilir ancak sadece bu eylemlerin sonucu "icat edilmezler". Söylem, iletişim ya da algı yoluyla elde edilebilir. Aynen Afrikalıları beş yüzyıldır hikâyeler, mitler, tarih, gezi günlükleri ve sonrasında "bilimsel" söylem yoluyla "tanıyan" Avrupalılarda olduğu gibi. Özünde "önyargılı" -sonrasında sürekli güncellenen- bu kompleks imaj, köle sistemine yol açan toplumsal pratiklerin temeliydi. Bu kararları etkileyen sosyal biliş değildir. Sosyo-ekonomik, coğrafi ve diğer inanç sistemleri ile koşullar da bu kararlara dâhil olmuştur. Toplumdaki hâkimiyet sistemlerinin diğer pek çok özelliği ve bunların tarihsel gelişimi, değişimi ve devri gelişen veya değişen ideolojilerin (nedeni değil) sonucu olarak açıklanabilir.

Yukarıda göstermiş olduğum gibi "nesnel" sosyo-ekonomik koşullar bile toplumsal eylemleri doğrudan değil, sadece (zihinsel) temsili ya da yorumu yoluyla etkiler. 1960'larda ve 1970'lerde büyüyen feminist harekete izin veren ve ona arka çıkan güçlü toplumsal ve ekonomik koşullar vardı elbette ama bu hareketin asıl "nedeninin" ideolojik olduğunu ve kadınlar için eşit hakları savunan politikacılar, yazarlar, akademisyenler, sanatçılar, diğer kadınlar ve bazı erkekler tarafından gerçekleştirildiğini ifade etmek daha doğru olacaktır. Bu hareket, insan hakları hareketi, sömürgecilik karşıtlığı ve devlete başkaldırının yaşandığı ideolojik değişim zamanında gerçekleşmiştir.

Güç, hâkimiyet ve ideoloji arasındaki ilişkiler dikkatli bir şekilde analiz edilmelidir. Ben zaten ideolojilerin, adaletsizliğe sebep olan toplumsal pratikler ile meşru eşitsizlik örnekleri sonucunda icat edilmeyebileceğini varsaymıştım. Meşrulaştırma genelde söylemsel ve eleştirel tartışmaya açıktır ve gördüğümüz üzere muhalefet ya da mücadele gibi belirli toplumsal bağlamlarda özellikle gereklidir. Ancak, böyle bir muhalefetin kendisi hâkimiyetin varlığını mantıksal olarak kabul eder, hâkimiyet için en azından asgari ortak sosyal biliş gereklidir.

Bu ideolojiler, muhalefet sonucunda ve aslında bu dirence eşlik eden ideolojik tartışmanın neticesinde farklılaşabilir. Yine de ideolojilerin az çok özerk olduğu ve toplumsal pratiklerin neticesinde değil, diğer ideolojilerin kamusal söylemde belirmesini takiben değiştiği söylenebilir.

Aslında, geleneksel iktidar (güç) sistemleri çoğunlukla zorlayıcıdır; eylemin kontrolü, şiddet, askerî güç, gizli servis ile diktatörlerin uygulamalarına dayanmaktadır. Diğer taraftan "modern" güç ikna edicidir, söylemseldir ve bu sebeple ideolojiktir. Baskın gruplar artık pozisyonlarını güç kullanarak ya da güç tehdidinde (bu, söylem türlerinden biridir zaten) bulunarak değil bunun yerine karmaşık söylem sistemleri ve hükmedilen grupların, baskının gerekçeli (demokratik sistemlerde olduğu gibi) doğal (cinsiyet ve ırksal egemenlikte olduğu gibi) ya da kaçınılmaz (pazarın "mantığındaki gibi ve sosyo-ekonomik esaslardaki gibi) olduğuna inandıran ideolojiler ile sürdürüyor.

Hükmedilen grup üyelerinin çoğunluğu bu tip ideolojik sebepleri kabul etmemeye başladığında, karşıt-ideolojileri yaymak için sembolik araçlar ve bu karşıt ideolojilere uygun maddi şartları elde ettiğinde ideolojik değişim kaçınılmazdır. Bunu, bazen çok yavaş gerçekleşse de toplumsal pratiklerdeki değişim takip edecektir. Asında, kadın ve erkeğin eşit olduğunu, eşit bir şekilde muamele görmesi gerektiğini savunan feminist ideolojilerin bazı ana ilkelerini kimi erkekler kabul

eder ancak toplumsal pratikleri ve yeni cinsiyet ideolojisinin ilkelerini her zaman yerine getirmezler. Değişen ideolojiler, söylemlerinde ya da örneğin "Biz kadınlara karşı ayrımcılık yapmıyoruz ama..." veya "Bir kadın bulmaya çalıştık ama..." gibi sorumluluk redlerinde görülür. Bir sonraki bölümde geri döneceğimiz bu türden ifadeler, resmî ya da baskın ideolojiler ile gerçek uygulamalar arasındaki ahlaki ve ikilemler olmasa bile tipik çelişki örnekleridir. Aynı zamanda olumlu kendilik temsilinin itibar koruyucu hamleleri olarak işlev görürler.

Özetle (bazen müşterek olan) ideoloji; güç ve hâkimiyet arasındaki ilişkilerin karmaşıklığına rağmen, kuramsal çerçeve tarihsel ve kuramsal açıdan fikirlerin eylemlerden, ideolojilerin de hâkimiyeti tanımlayan toplumsal pratikler sisteminden önce geldiğini varsayar. Ancak hâkimiyet sistemi, bir kez yerini aldıysa, özellikle meydan okuyorsa, sistemin meşrulaştırılmasını sağlamak için ideolojiler geliştirebilir. Bu durum ideolojilerin, sadece söyleme meşruiyet kazandırma sistemi olarak hizmet ettiğini göstermez. İdeolojiler grup bilgisini ve tutumunu ve dolayısıyla hâkimiyetini sağlayacak eylemleri kontrol eden modelleri inşa etmek için üyelerin ihtiyaç duyduğu inançları denetler ve düzenler.

Gücün kötüye kullanımı, hâkimiyet ve baskı ancak uyumlu çalıştığında, uygun model yapıları toplumsal olarak paylaşıldığında ve "pratik" hedefe tam anlamıyla hizmet ettiğinde etkili olabilir. Grup üyeleri, grup dışı üyelere uygulayıp da grup içindeki üyelere karşı, kalkışamayacakları eylemlerinde paylaşıma ikna edilir edilmez, altta yatan ideolojilerin söylemsel olarak ifade edilmesi ve detaylandırılması gerekmektedir. "Dâhili" kullanım ve güç ile hâkimiyetin grup içi yeniden üretimi için de bu gereklidir.

Hâkimiyet uygulanması, koordinasyonu kadar makul düzeyde fikir birliğini gerektirir. İdeolojiler hem güç ilişkilerinin devamı hem de böylesi bir fikir birliğinin günlük yaşamda yeniden üretimine imkân verecek grup içi temsillerin

sürdürülmesi adına, grup içi hâkimiyeti tehdit edebilecek sapkınları ve muhalifleri yani "içerdeki düşman"ı cezalandırmak için gereklidir. Joe McCarthy'nin anti-komünist korkusu, kendisini dünya komünizmi tarafından kuşatılmış sayan bir ülkenin düzenini, anti-komünist fikir birliğini korumak ve sürdürmek için tasarlamıştır. Güç ve hâkimiyet kalıplarının ve bunların altında yatan ideolojilerin, grubun kendi içerisinde yani elitlerle geri kalanlar, liderlerle liderlik edilenler, düşünenlerle eyleme geçirenler arasında da uygulanabileceğini gösterir. Daha sonra tartışacağımız bir konu olmakla beraber grup tarafından paylaşılan ideolojiler, gerçekte kimin icat ettiği ve ideolojilerin kendiliğinden oluşan popüler yapılar mı yoksa ilk olarak kuramcı ya da entelektüeller tarafından mı tasarlandığı hakkında fikir yürütebilmemizi sağlar.

Çatışma ve Mücadele

Hegemonya, genellikle eşitsizlik ve baskıyı ortadan kaldırmak için direnç ve mücadeleye yol açar. Araştırmalarda ideolojiyi, hâkimiyet ve hâkimiyetin meşrulaştırılması ile ilişkilendirmek yaygın bir tavırdır. Direncin de grupla alakalı değerler bağlamında sosyo-bilişsel temele ihtiyacı vardır. Aynı şekilde gücün kötüye kullanımı ve yönetilmesi de ideolojik temel gerektirir, dahası grup içi bütünlüğün ve direncin ideolojik yönden düzenlenmesi gerekir. Ne var ki güç suistimalini gizlemek ve muhaliflerle karşıtları açığa çıkarmak, hâkimiyeti ve eşitsizliği teşhir etmek, ideolojilerini meşrulaştırmak, özellikle eşitsizlik biçimlerini saklamak egemen grubun çıkarına olabilir. Aslında, komünist "manifestonun" da amacı budur, tıpkı diğer manifestoların ve bildirgelerin (çeşitli insan hakları bildirgesinde olduğu gibi) de amacı ilk etapta buydu.

Eleştirel açıdan bu durum, egemen grupların sahteciliği, hilekârlığı ve manipülasyonu kayırırken hükmedilen grupların gerçeği, açıklığı, mantıksal ve duygusal iknayı temsil ettiğini

ima edebilir. Çoğu akademisyen (ideolojik olarak) kendisinin, ilgili toplumsal ilişkileri "nesnel" biçimde tanımladığını ifade ettiği için, çıkarları bazı zamanlarda öznel, muhalif grupların kendi lehine gerçekleriyle uyumlu olabilir. Ancak, sınıf ve meslek ideolojileri fakirlerin, solcuların, kadınların ya da azınlıkların çıkarlarıyla uyuşmaz, bu nedenle çoğu (orta-sınıf, beyaz, erkek vb.) akademisyen söz konusu talepleri görmezden gelerek stratejik şekilde başka tarafa bakmayı, kendi "nesnel" araştırmalarını daha az riskli konularda yapmayı tercih eder.

(Bilimsel) gerçek üzerindeki ısrar çoğunlukla muhalif ideolojiler ile ideolojilere dair eleştirel çalışmalar üzerinedir. Pek çok toplumsal, ekonomik, politik ve ideolojik çatışmada, gerçek ile yanlış arasındaki fark bu kadar keskin değildir. Bu ve diğer pek çok kurumsal sebep, daha geniş bir ideoloji kavramı benimsemenin, tanım gereği grup inançları gerçek toplumsal incelemeye, haklı iddialara veya meşru eyleme dayansın ya da dayanmasın belirli bir grubun çıkarlarını temsil ettiğini varsaymanın daha uygun olacağını ileri sürer.

Eğer ideolojiler grup çıkarlarını temsil ediyorsa ve çatışan çıkarlar toplumsal çatışmayı ima ediyorsa ideolojilerin çatışmacı doğasına hükmetmek mantıklı olacaktır. Sınıf, cinsiyet ve etnik köken gibi temel grup ilişkileri hiç de tartışmalı görünmez: uluslararası sınıf mücadelesinin amprik gerçekleri, cinsiyet, etnik köken, kadın ve insan hakları hareketi bir başka sonuca neredeyse izin vermiyor. Buradaki çıkar çatışmaları o kadar temel ki, açık toplum çatışması günlük yaşamın bir parçası ve bu çatışmalar sadece sosyo-ekonomik çıkarlarla değil sembolik, ideolojik çıkarlarla da alakalı.

Bütün toplumsal grupların ideolojisi var mıdır sorusuna, bütün çatışmaların ideolojik olup olmadığını, ideolojik farklılıkların her zaman toplumsal çatışmayla sonuçlanıp sonuçlanmayacağını da eklemem gerekir. Kuramsal açıdan, grupların birbirinden farklı hatta çatışan ideolojileri olabilir ancak göre-

ce toplumsal barış içerisinde bunlarla yaşamayı öğrenmişlerdir. Aslında, iki grup arasındaki çatışmayı önleyecek üst seviye hedefler ve çıkarlar bulunabilir. Bu, sadece prensip meselesi değil aynı zamanda ampirik bir meseledir.

Bu sebeple, bazı toplumlarda ve kültürlerde dinî farklılıklar sert, açık çatışmanın sebebiyken (Kuzey İrlanda ve Hindistan'da olduğu gibi) diğerlerindeki karşılıklı hoşgörü önleyici rol üstlenebilir. Benzer örnekler dinî ya da diğer kültürel çatışmalar için de verilebilir. Elbette böylesi ampirik bir soru çatışma kuramının kendi tanımına bağlıdır. Eğer çatışma, görüş ve tartışmanın mutlak farklılığını içeriyorsa o zaman bütün ideolojik farklılıklar ihtilaflı olacaktır. Eğer çatışmayı, herhangi bir hâkimiyet türü, toplumsal etkileşimde grup içi üyelerin grup dışı üyelere tercih edildiği toplumsal pratikler veya tek taraflı ya da karşılıklı ayrımcılık ile sınırlandırırsak ideoloji ve çatışma kombinasyonunun daha dikkatli kullanımı için uygun, belirli bir çatışma kavramı elde etmiş oluruz.

İdeolojik farklılıkların, kaçınılmaz biçimde açık toplumsal çatışmaya yol açmadığını ileri sürebiliriz. Profesörler ile öğrenciler, doktorlar ile hastalar, avukatlar ile müvekkiller, farklı politik gruplar ya da partiler, hükûmet dışı kuruluşlar ve eylem grupları; birbiriyle bağdaşmayan hatta çatışan çıkarlara sahip olmakla birlikte bunu grup dışı üyelere yöneltilmiş, baskıcı ve ayırımcı çatışma şeklinde sergilemeyebilirler. Bir başka deyişle, çoğu toplumsal ihtilaf ve mücadele, ideolojik çatışmayı (özellikle de kısıtlı kaynaklar üzerinde) varsaysa da bunun tam tersi doğru değildir. Bütün ideolojik çatışmalar mücadeleyi ve toplumsal ihtilafı gerektirmez. İdeolojiler kendine hizmet eden grup eylemlerini ateşleyebilir ancak kanunlar, normlar, anlaşmalar, ideolojik olmayan öz çıkarlar açık çatışmaları önleyebilir. Bazen de toplumsal barış ve işbirliği, ideolojik çatışmaya üstün gelen bir kriter olabilir. İdeolojik mücadele, karşılıklı söylemsel ikna, uzlaşma seviyesine geçebilir.

Rekabet

Aslında toplumsal boyutu olmayan bir ideolojik çatışma türü grup içi rekabete dayanıyor olabilir. Farklı grupların hedefi aynı olabilir ancak bu hedefe ulaşmayı farklı yollardan deniyorlardır. Barış, eşitlik, insan hakları, eşit servet dağılımı, farklı ideolojiye sahip sayısız grup ya da hareketin en büyük hedefi olabilir ve bu hedeflere farklı yollardan ulaşmak isteyebilirler. Aynı amaca yönelik ya da aynı toplumsal kaynaklar için rekabet eden bu gruplar, rekabetçi olmakla birlikte açık bir çatışma içerisinde bulunmayabilirler. Aslında, liberal piyasa felsefelerinin en idealist ya da ideolojik ilkesi budur.

Şu soru tekrar gündeme gelebilir: Toplumsal rekabet, ideolojik temel gerektirir mi? Hedef ve çıkarlardaki farklılıklar ya da tam tersi göz önüne alındığında, bütün ideolojik farklılıklar en azından bir tür rekabeti işaret eder mi? İlk sorunun olumsuz yanıtlanması gerektiği görüşündeyim.

Öncelikle, rekabetin toplumsal ve grup temelli olması gerekmez, kişiler arası da olabilir. Bir ikincisi rekabetin aynı alanda, aynı müşteriler arasında gerçekleşmesidir ki buna rekabet eden farklı şirketleri örnek gösterebiliriz. Buradaki farklılıklar "derinlemesine" ideolojik olmak zorunda değildir, pratik ve stratejik yani aynı hedefe, aynı prensiplerle farklı yollardan ulaşmak şeklinde gelişebilir. Diğer taraftan, seçimler sırasında farklı politik partiler ya da iki farklı ekolojik grup arasındaki rekabet ideolojik çatışmaya dayanabilir. Bu da ikinci sorunun olumlu bir şekilde yanıtlanabileceği anlamına geliyor: Gruplar arasındaki ideolojik farklılıklar genellikle rekabeti işaret eder. Bu durum sadece yeni üyelerin alınmasındaki ya da dışarıdakilerin iknası sırasındaki rekabet için gereklidir. Kısıtlı barınma, gelir, oturum ve refah gibi kısıtlı ve eğitim, bilgi, saygı, statü gibi maddi olmayan kaynaklar üzerindeki rekabet elbette daha yaygındır. Bu sebeple, çatışan çıkarlara dayalı olduğu hâlde mücadele ve açık çatışma rekabeti işaret eder ancak bunun tersi doğru değildir.

İşbirliği

Son bir kuramsal adımla işbirliğinin kişiler arası ilişkilerinin ideolojik temeli olup olmadığını sorabiliriz. İki grup ya da organizasyon farklı ideolojiye sahipken (örneğin Müslümanlar ve Katolikler) ortak bir hedefi gerçekleştirmek, ortak çıkarları savunmak ya da beraberce ona ulaşmak için, dinî eylemleri ve özgürlükleri desteklemek, kürtaja karşı çıkmak gibi işbirliğinde bulunabilirler. İdeolojik açıdan muhalifler aynı hedeflerin gerçekleştirilmesi konusunda hemfikir olabilirler. Açık çatışma ve mücadele kendi grup konumu hakkındaki inançları sınıflandırmada ve diğer gruplarla ilişkilerde ideolojik temele ihtiyaç duyarken işbirliğinin böyle bir ideolojik desteğe ihtiyacı yoktur. Toplumsal eylemin müşterek başarısı için tek bir ortak hedef, önemli tutum veya görüş yeterlidir.

Sonuç

Bu tartışmadan, grup içi ilişkilerin ideoloji gelişiminde ve desteklenmesinde temel teşkil ettiğini ve ideolojilerin bu tarz grup ilişkilerini sağlayan toplumsal pratiklerin temelini olduğunu çıkarabiliriz. Sınıf çatışmaları, "cinsiyet ve ırk" üzerinden baskın grupları genellikle azınlık gruplara ya da daha az güçlü olan gruplara karşı kışkırtır. Bu çatışmalar çoğunlukla maddi ya da sembolik kaynaklara ulaşma ve onları kontrol altında tutma hususundadır. Rekabet ve gruplar arası işbirliği kadar diğer çatışmalar da vardır ancak bunlar, ideolojik olmaktan öte pratiktir. Grupların, müşterek ya da ilişkili hedefleri ortak veya ayrı ayrı gerçekleştirmek için farklı yolları denemesi bu konuya iyi bir örnektir. Buna karşın ideolojiler mücadele ve çatışmayı ima etse de bu ima her zaman geçerli değildir: Çatışan ideolojiler illa ki toplumsal mücadele ve çatışmaya yol açacak ya da ondan dolayı ortaya çıkacak demek değildir.

17. BÖLÜM

ELİTLER

İdeolojiyi Kim "İcat Eder?"

İdeolojilerin toplumsal temelinin ve boyutlarının çerçevesini tamamlamak için öncelikle ideolojilerin "nereden geldiğini" sormalıyız. Gerçekten, ideolojileri kim "icat eder?" Doğal dillerdekine benzer şekilde, belirli bir üreticisi bulunmayan, müşterek üretilmiş sosyal biliş biçimi olarak grup içerisinde birdenbire mi ortaya çıkar ve gelişir?

İdeolojilerin çoğu "kitle" sayılmasalar bile büyük insan gruplarından çıkar. Ekolojist, feminist, sosyalist, milliyetçi ya da kapitalist ideolojiler ulusal sınıfları ve kıtaları aşar; pek çok insan tarafından paylaşılır ve taşınır. Belirli bireyler ya da küçük bir grup ideolog tarafından "icat edilmesi" gerekliliği, ideoloji kavramının paylaşılan, ortak inanç sistemleri tanımına ters düşer.

Politik psikolojide sık sık sorulan sorulardan birisi de böylesi büyük insan gruplarının az çok açık ve anlaşılır ideolojiye sahip olup olmadığıdır. Birkaç genel ilke ve amacı paylaşıp ideolojiyi tümüyle paylaşmayabilirler. Daha detaylı ve açık ideolojiler genellikle liderlere, entelektüellere, elitlere ya da bu grupların ideologlarına atfedilir. (1)

Bilginin toplumsal ve kişisel farkına benzer şekilde, aynı grup içerisinde tutum ve ideoloji çeşitliliği bekleriz. Uzmanların daha çeşitli söylem türlerine erişimi vardır. (2) Grupların ideolojisiyle daha sık, daha açık bir şekilde iletişim kurabilirler, bu sebeple daha detaylı ve "açık" ideolojik sistemler geliştirebilirler. İdeolojik görüşlere aykırı argümanlara daha aşina olabilirler, ideolojik karşı tartışmalarda daha ustadırlar. Bir başka ifadeyle ideolojik söylemler kadar açık ideolojik pratikler, kavramla sistematik açıdan ilgilidir. Bu ikisi birbirine imkân tanır. Liderler, entelektüeller ve grubun diğer ideologlarının; kamusal söyleme ayrıcalıklı ulaşımı ve görevleri gereği grubu yönlendirmek, eylemlerini düzenlemek, hedeflerin gerçekleştirildiğinden ve çıkarların korunduğundan emin olmak için bu rolleri üstlenmesi gerekir. (3)

Aynı zamanda, bu "ideologlar" ile grubun diğer üyeleri arasında kesin hatlarla çizilmiş bir farklılık yoktur. Grup üyeliğinin ve hedeflerinin az çok bilincinde olan her üye konumsal söyleme (örneğin baş makaleleri okumak) pasif de olsa katılımda bulunabilirler. Böylelikle altta yatan ideolojilerin tartışmaya açık ifadeleri üzerinden oldukça yetkin bir hâle gelip detaylı bir ideoloji oluşturabilirler. Dolayısıyla kadın hareketinde sadece liderler, entelektüeller, uzmanlar ve diğer ideologlar değil, görece "aktif" ve bilinçli diğer üyeler de ideoloji geliştirebilirler. Eğer ideolojiler "yaşanmış deneyimler" ve sağduyunun terkibiyse, çoğu üye ideolojik pratiklerle karşılaşacak ve prensipte bunları uygun şekilde yorumlayabilecektir. (4)

Bu bakımdan değişik ideolojik gruplar arasında fark olacaktır. Siyasi partilerin üyeleri, dinî grup ya da toplumsal hareket üyelerine nazaran parti üyelikleri hakkında daha az bilinçli olabilirler. Bu farklılıkların bir ölçütü vasfiyla gruptaki toplumsallaşmanın doğası, yukarıdan aşağı veya karşılıklı telkin, toplantı sayısı ve aktif katılım türleri kadar ideolojik temeli bulunan günlük deneyimlerin doğası da açık ideolojiye katkı-

da bulunur. Kamusal söyleme erişim imkânı bulunan muhalif gruplar ve toplumsal hareketler, kendi ideolojik inançları için kısa zamanda geniş bir destek sağlar. Böylece üyelerini grup üyelikleri hakkında daha bilinçli hâle getirebilir. 1960'lardan 1990'lara kadar ekolojik hareket, insan hakları ve kadın hareketi bu duruma yerinde örneklerdir. (5)

Dahası ben ideolojileri; gruptaki ideologlar gibi açık, detaylı sistemler çerçevesinde algılamam. İdeolojinin özünü tanımlamak için, grup üyelerinin tutumlarını organize eden birkaç temel prensip benim için yeterlidir. Bu prensipler sırası gelince toplumsal pratikleri ve söylemi etkileyecektir. Böylece, cinsiyet ilişkilerinde geçerli "eşitlik" gibi asli bir değer temel ideolojik savı sağlayabilir. "Kadınlar ve erkekler eşittir." şeklindeki sav; oy verme, istihdam, terfi, maaş, aile rolleri diğer pek çok toplumsal pratikte, durumlarda, eşit haklarla ilgili tutumda daha belirli bir uygulama için yeterlidir. Bir diğer ifadeyle kuramsal inceleme, hem ideolojilerin "icadında" hem de uygulanmasında gereklidir. Bazen eşitlik, özgürlük gibi tek bir temel, diğer grubun konumunun değerlendirilmesine uygulandığında bir ideoloji oluşturmak için yeterlidir.

Hayati öneme sahip olan, kamusal söyleme erişimdir. Bazı toplumsal hareketler için böylesi söylem, sokaklarda atılan sloganlarla başlayabilir. Ancak genel olarak gruplar ve toplumsal hareketler tarihsel temelini, kitaplara veya kitle erişim araçlarına erişebilen filozoflar, yazarlar, akademisyenler, politikacılar, sendika liderleri ve diğer elitlerden oluşan daha küçük grupların yazılarından alır. Bu yazılar, grubun diğer üyeleriyle paylaşılan kişisel deneyimlere olabileceği gibi, eleştirel toplumsal incelemelere, değerlere ve diğer etnik prensiplere de dayanıyor olabilir. Kişisel tecrübelerin paylaşılması, kadın ve insan hakları hareketini karakteristiğidir.

Hedefleri ve çıkarları, hatta adlarına yazıp, aksiyon aldıkları grup için günlük deneyimlerini ifade edebildikleri ve açık-

ça dile getirebildikleri sürece öncü elitlerin üyeliği de gerekli değildir. Bu durum, sınıf mücadelesi kadar, ırkçılık karşıtları ya da Güney'de baskı görenlerle dayanışma içerisinde bulunan Kuzey'deki insanlar için de geçerlidir.

Yukarıdan Aşağı mı, Aşağıdan Yukarı mı?

İdeolojilerin sadece "kuramcılar" ya da elitler tarafından mı bilindiği yoksa toplumun geneli tarafından mı paylaşıldığı bir gelişim ve etki sorusudur. Yani sadece ideoloji; inançların nereden geldiğini araştırmakla değil, onların nasıl paylaşıldığı ve iletildiğiyle de alakalıdır.

Tarihî kanıtların, ideolojinin büyük bölümünün, öncelikle yukarıdan aşağıya doğru icat edilip yayıldığını öne sürdüğünü görmüştük: Bilinçli ve iyi konuşan az sayıdaki lider, entelektüel ya da "kuramcı", grubun ideolojik prensiplerini düzenlemeye yatkındır. Ardından çeşitli grup içi söylem türleri, tartışma, buluşma, propaganda, yayınlar, diğer kurumsal ve örgütsel uygulamalar yoluyla önce grup içerisinde sonra da toplum genelinde yayılır. Aslında, görmüş olduğumuz gibi ideolojilerin yeniden üretimine ve propagandasına imkân veren kamusal söyleme, iletişim araçlarına sadece liderler ve diğer elitler ulaşıyor olabilir.

Bu varsayım muhtemelen liberalizm, sosyalizm, feminizm ve çevreci hareket gibi geniş toplumsal hareketleri kapsar. Bazen 18. yüzyıl Fransız filozofları ya da 20. yüzyıl Afro-Amerikalı liderler gibi, daha tarihî ve hatta kişisel öncüler olabilir. Belirli yazarların belirli kitapları bir hareketi ve onun ideolojik zeminini yayabilir.

Bu durum, grupların toplumsal, grup temelli doğası ile tutarsız görünmektedir. Eğer ideolojiler tabiatları gereği toplumsalsa nasıl olur da bireyler tarafından "icat edilir?" Bu, tarihsel olarak toplumsal hareketleri ve fikir mücadelelerini bireysel inisiyatif, eylem ve düşüncelere indirger.

Bu ikilem konusunda, ortada bir çelişki olmadığını düşünüyorum. Belirli fikirler; birkaç düşünür, devrimci, yazar ya da elit tarafından icat edilebilir. Ancak bir dizi "fikrin" ideoloji olabilmesi için, benim tanımıma göre toplumsal sahada paylaşılması gerekir. Toplumsal paylaşım ve yeniden üretim süreci için önemli bir koşul; grup üyelerinin, grup ideolojisi ve grupla özdeşleşmesidir. Grubun amaçları, pratikleri, konumu üyeleri ilgilendirmeli ve günlük deneyimlerine uygun olmalıdır. Bu nedenle sosyalist ve komünist ideolojiler işçilerin, feminist ideolojiler de kadınların günlük yaşamına uyarlanabilir. Başka bir ifadeyle, fikirler ve savlar ilkin "icat edilebilir" ya da belirli bireyler tarafından açıkça dile getirilebilir, ideoloji olabilmesi için, bu fikirlerle ilişkin olan bir grup insan tarafından paylaşılması ve "taşınması"dır.

Bazı temel fikirlerin ideoloji olarak bir grup tarafından kabulü ve başarısı grup üyelerinin benzer deneyimlerini gerektirebilir. Cinsiyet eşitsizliği ve baskı, kadın hareketinden önce de vardı, en azından bazı kadınlar bu tarz ilişkilerin farkındaydı ve bunlara öfkeliydi. Özellikle eşitlikle ilgili olan feminist fikirler, politika dünyasındaki benzerlerinden ödünç alınmış olabilir ve bu sebeple çoğu kadın arasında "neyin yanlış olduğu" ve neyin yapılması gerektiği konusunda bir nebze belirsiz fikirlerin açık formülasyonundan fazlası değildir. Bu açıdan, kadın hareketlerinin liderleri birer kadın olarak, hem kendi deneyimlerinden hem diğer kadınların deneyimlerinden doğrudan yaptıkları gözlemler ya da onlar hakkında edindikleri bilgiden (önceleri hikâyeye dayanıyor olabilir) ilham alabilirler.

Elit fikirlerin ve ideolojilerin icadı, sadece bu fikirlerin gruplar tarafından kabul edilmesine bağlı değildir, aynı zamanda grup üyelerinin kendi tecrübelerine ve (muhtemelen resmî olmayan) söylemlerine de bağlıdır. Öncelikle açık ve kamusal formülleştirme, birkaç lider elit ya da entelektüel tarafından gerçekleştirilebilir. Ancak dayandıkları fikirler, tutumlar ve

deneyimler hâlihazırda büyük gruplar tarafından paylaşılıyor, yine büyük gruplar arasında zaman zaman izole protestolara, direnişe ya da fikir ayrılığına yol açabilir. Bu bakımdan ideolojinin gelişimi gerçekte toplumsaldır, iki yönlü işler. Söz konusu süreçte, yukarıdan aşağıya liderlik ve etkiyle, aşağıdan yukarıya ise ilerleyen etki, deneyim ve eylemle yakından ilgilidir.

Kamusal görüşleri açık ve net ifade etmeyen elit söylemler, yaygın bir harekete yol açmaz. Böyle bir hareket büyümeye başladığında sıradan üyeler, seslerini elitlere duyurmak için, kitlesel mitingler, gösteriler ve diğer halk eylemlerini kullanır. Aslında liderler ve elitler, bir bütün olarak grubun endişelerini, deneyimlerini dile getirebilen en etkili kişilerdir. Tam tersine tarihî kayıtlar; tabanın tecrübelerinin, görüşlerinin, geniş toplumsal tartışmaları etkileyecek ve değişime yol açacak kamusal söylemlerin açık ideolojilerini dile getirmek için yeterli koşulları tek başına karşılamadığını gösterir. Bu grubun arasında popüler bir harekete karşı çıkanlar bulunabilir.

Bu yukarıdan aşağı yöndeki elit etkisi, günlük deneyimlerin daha az keskin ve geniş insan grupları için temel olduğu durumlarda özellikle dikkat çekicidir. Çevre hareketi için de durum böyledir. Halkın çoğunluğu başlangıçta, kirliliğin koşulları ve sonuçlarından habersizdir. Doğaya olduğu kadar insanlığa yönelik tehdit, araştırma (The Club of Rome örneği) ve somut örneklerle (Çernobil gibi) görüldükten sonra çevrecilik popüler bir hareket hâline gelmiştir. Farkındalık ve bilinçlilik toplumsal bir yapıdır, elitler bu yapının icat aşamasında rol oynayabilir.

Elit Irkçılığı

Irkçılık, elit fikirler ve genel hınç arasındaki ilişkilerin karmaşıklığına iyi bir örnektir. Araştırma göstermektedir ki beyaz elitler, ırkçılığın yeniden üretimindeki rollerini üstüne basa basa reddeder ve aynı zamanda yabancı düşmanlığıyla ilgili

içerleme, kırgınlık için fakirleri suçlayarak kendi etnomerkezci veya yabancı karşıtı fikirleri ve politikalarının propagandasını yapmak için bu kırgınlıktan fayda sağlarlar. (6) Bu sebeple ırkçılık, yukarıdan-aşağı ve aşağıdan–yukarı doğru hareket eder. Aşağıdan-yukarı yayılan etkiler; günlük sosyo-ekonomik fakirlik deneyimleri, şehrin merkezinde yoksulların oturduğu köhne semtler, işsizlik, (önyargılı) kolay göç algısı, istihdam, barınma ve refah konusunda göçmenlerin kayırıldığı iddiasından kaynaklanır. Bir diğer ifadeyle, halk ırkçılığı ve onun ideolojileri, öncelikle sembolik kaynaklar ve yetersiz maddiyat üzerine haksız rekabet algısına dayanır.

Ne var ki bu sadece, ırkçılık öyküsünün bir parçasıdır. Araştırma, yabancı düşmanı inanışların sosyo-ekonomik bir açmazdaki fakir beyazlarla sınırlı olmadığını da gösteriyor. Aslında önyargı ve ayrımcılık, göreli yoksunluk kuramlarının tahmin edileceği gibi alt ortasında yani toplumsal hiyerarşinin tabanından bir iki basamak yukarıda daha yaygındır. Burada rekabet duyguları yerine zar zor elde edilmiş kaynakları kaybetme korkusu, tabanda kaybedecek hiçbir şeyi olmayan insanlar arasındakinden daha güçlü olabilir.

Ancak bu yaygın gözlem, ırkçılık ve onun ideolojik temelinin karmaşık yapısına bir unsur daha eklemekten başka bir şey yapmaz. Önyargı ve ayrımcılık, farklı olsa da elitler de dâhil beyaz toplumun genelinde yaygındır. Seyahat eden ve okuyan elitler, diller ve kültürlerle yüzleşmeye daha aşina olsalar da günlük hayatta diğer insanlar tarafından ırksal ya da kültürel açıdan farklı kişilerin iş arkadaşı veya patron olmasını kabullenmeyebilir. Yani elitler arasındaki genel toplumsal üstün sınıf ve eğitim hissi kolaylıkla ırk ve etnik yapıya transfer edilebilir. (7) Elit ırkçılığı, iş ve iskâna yönelik rekabetçi "tehdit" yerine alışkanlıklar, din, dil, eğitim ve değerler gibi kültürel konulara yönelir. Mesela İslam tehdidinin dünya çapındaki inşası, bir halk hareketi değil, elit fenomenidir. Memuriyetle ilgili yaygın

ayrımcılık da yönetici olarak adlandırılan elitler tarafından yönlendirilir. Medyadaki önyargı ve etnik kutuplaşma, gazetecilerin ve onların güvenilir kaynakları olan politikacıların ürünüdür, yani elit bir olaydır. Aynı durum önyargılı ders kitapları ve akademik araştırmalar için de geçerlidir. Özetle, (göçmenlik, ikamet, barınma, iş bulma, eğitim, medya, sağlık hizmetleri, refah ya da sanat) hangi alanda olursa olsun, dâhil etme ve dışlama ile ilgili bütün önemli kararlar elitler tarafından alınır. Bu sebeple ırkçı toplumlarda yaygın hâle gelmiş olan günlük ideolojik inançların pek çoğu, aslında elitler tarafından önceden formüle edilmiştir. Bu fikirlerin, sözde araştırmalar yoluyla etnik eşitsizliği meşrulaştıran aşırı sağcı akademisyenlerinkinin aksine açıkça ırkçı olması gerekmez. Bu tarz akademisyenler, ırkçı kuruluşlara bilimsel meşruiyet sağlayarak onları büyük ölçüde etkiler.

Bunun yerine ben, göç ve çok kültürlü topluma, azınlıklarla hiçbir ilgisi olmayan, geniş kitle tarafından bile kabul edilen inançlara karşı olağan inanışları ve tartışmaları öne sürüyorum. İşsizlik, nüfus kalabalığı, şehrin merkezinde yoksulların oturduğu semtlerin harabiyeti ve refah devletinin yıkılması gibi genelde var olan problemler için göçmenleri ve azınlıkları suçlamak, kitle iletişim araçları ve entelektüeller sürece katıldığında oldukça kolaydır. Yabancılara karşı kamusal kızgınlık yaratıldıktan sonra ırkçı propaganda takip edilebilir ve göçmenlik, eşit haklar ya da pozitif ayrımcılığa karşı "demokratik" bir meşrulaştırma olarak kullanılabilir. (Bunlar ve ilgili stratejilerle dair somut örnekler için 28. Bölüm'e bakınız.)

Elitlerin kitle iletişim araçlarına özel erişimi ile onu kontrolü ve pek çok beyaz insanın günlük yaşamındaki ekonomik rekabet ve etnik azınlıkların marjinal rolleri göz önüne alındığında; beyaz ırkçılığını kendiliğinden gelişen bir halk hareketi olarak kabul etmek oldukça güçtür. Aslında, eğer elitler sürekli ve esaslı bir şekilde herhangi bir ayrımcılığa, basmakalıplaştır-

maya, önyargıya muhalefet etselerdi; azınlıklar için gerçekten önem arz eden (gazetelerin ve ders kitaplarının da göstermiş olduğu gibi göçmen kısıtlaması, işte ayrımcılık ve önyargı gibi) kararlar bütünü her defasında onların aleyhine olmazdı. Aslında ırkçı inanışlar köken itibarıyla halka özgü olsaydı söylemin, ırkçılık karşıtı kamusal araçlarına erişimi olmazdı.

Bu argümanlardan ve araştırmalardan anlaşılıyor ki ırkçılık ilk bakışta bazı marjinallerin, önyargılı elitlerin ufak bir müdahalesi ile hatta ve hatta bütün Batı toplumlarına nüfuz eden eşitsizliğin bir türü olan toplumsal hınç biçimi olarak görünse de aslında çoğunlukla elit ideolojilere, söyleme ve toplumsal pratiklere dayanır. İdeolojiler bu elitler tarafından formüle edilir ancak uygun sosyo-ekonomik koşullarda öncelikle belirsiz ve dolaylı toplumsal hınca dâhil olabilir. Böylesi bir hınç ve onun sosyo-ekonomik temeli; elitlerin (özellikle politikacıların), medya aracılığıyla naklettiği şekliyle, kamusal söylemin daha ılımlı bir biçimine dayanarak azınlıklar ve göç konularında "mutedil" görülmeleridir. (8)

Yani, etnik meselelerde halkın büyük çoğunluğu bu "ılımlı" satır aralarını okuyabilir ve hususi durumlarda, günlük konuşmada sık sık dile getirilen göçmenlik karşıtı daha cesur biçimler bekleyebilir. Bu sebeple, göç ve azınlıklar konularında ılımlı elit söylem ve güçlü toplumsal hınç arasında hiçbir tutarsızlık yoktur. Aksine, elitlerce varsayılan yahut ima edilen şey kadar, elitler tarafından ayrımcılığın ve dışlamanın toplumsal uygulamalarda somut bir şekilde gerçekleştirilmesi de toplumsal hıncın meşrulaştırması için ilk aşamada yeterlidir. Eğer önde gelen politikacılar ya da gazeteler gücün çeşitli meselelerine odaklanır ve çeşitli dışlama türlerini savunurlarsa o zaman pek çok kişi temel toplumsal ve kültürel problemler ile güvensizlik ortamından sorumlu tutulan yabancılara karşı öfkesinin onaylandığı hissine kapılacaktır.

Irkçı ideolojiler ve pratiklerin yeniden üretiminde, bu

yukarıdan-aşağı yönelimli elit etkilerin bir başka kanıtı da liderlerin ırkçılık-karşıtı bulunduklarında, astlarının ya da grup üyelerinin de bu tarz inanışları, politikaları kabul etme ve takip etme eğiliminde oluşudur. İdeolojik etki hem yukarıdan aşağı hem de aşağıdan yukarı yönlü bir seyir izlese de ırkçılık hâlâ, baskın elit tesirin açık bir örneği olarak kalır. Bu özel durumun bir diğer sebebi de etnik önyargı ve ideolojilerin günlük yaşam deneyimleri ve ekonomik tehditlerden çok eşitliğin, toplumsal, kültürel kabulün temel değerleriyle ilişkili olmasıdır. Azınlıklar gerçekten de pek çok Batı toplumunda önemsizdir ve bu sebeple grup içi ilişkilerin sonuçları sosyo-ekonomik olmaktan çok sembolik ve ideolojiktir. Mesele elitlerin; sosyo-kültürel çıkarlarını, halkın çoğunluğunun kabul edebileceği (işsizlik ya da suç gibi) toplumsal problemler ya da gerileyen ekonomi için göçmenleri suçlamak gibi, sosyo ekonomik çıkarlara dönüştürmesidir.

Kabul, hoşgörü ve çeşitlilik (ve bunların emsalleri) tipik elit konulardır. Elitler, Batı toplumlarının çok kültürlülüğünü yürekten istemediği sürece, toplumun genelinde de bu gerçekleşmeyecek gibidir. Azınlıklar ve göçle alakalı müphem veya olumsuz haberlerin, filmlerin, reklamların, görüşlerin, toplumsal tartışma ya da politik propagandaların hepsi elitler tarafından gerçekleştirilir. Çıkarlarına uygun düştüğü için ötekileri kolaylıkla dışlayabilen ve onlara önyargı duyan halk, muhatabını bulur. Aslında ırkçı ideolojinin üretilmesi, yeniden üretilmesi kolaydır. Çünkü çoğunlukla sembolik ideolojilerin iletişiminde uzmanlaşmış kitle iletişim araçları elitlerin kontrolündedir ve ırkçılık bir eşitsizlik sistemi olarak bütün (beyaz) üyelerin çıkarınadır.

18. BÖLÜM

BASKIN İDEOLOJİLER Mİ?

Giriş

İdeoloji araştırmalarındaki büyük bir tartışma, ideolojilerin tanımı gereği mi baskın olduğundan ya da ideolojilerin ilk etapta bütün bireylerin zihinlerini kontrol edip edemediğinden bağımsız olarak tanımlanmalıdır. Önceki bölümlerde defalarca dile getirildiği gibi genel bir ideoloji kuramı baskın ideolojiler nosyonuna indirgenmemelidir. Ne var ki bu kararın bölümümüzde yeniden tartışılması gerekiyor. (1)

Marx ve Engels'in hükmeden ideolojilerin yönetici sınıfın düşünceleri olduğu görüşünü takiben, öncelikle böylesi "baskın" ideolojilerin var olup olmadığı, baskın "sınıfın" bütünleşik ideolojisinin bulunup bulunmadığı veya bu tarz ideolojilerin hükmedilen grupları (onların ideolojilerini) kontrol edip edemeyeceği sık sık tartışılır. Benzer sorular, diğer hâkimiyet ilişkilerine cinsiyet, etnik köken ve mesleklere göre de düzenlenebilir.

İdeolojilerin yukarıdan aşağı etkileri ile ilgili daha önce tartışılan pek çok kavram ve elitlerin rolleri bu sorularda harmanlanır. Bu, aynı zamanda soruların çok genel ve geniş

olabildiğini ya da sadece daha analitik bir tarzda cevaplandırıldığını ifade eder.

Çeşitli türden gruplar (buraya sınıfları da dâhil ediyoruz) grup ideolojisi geliştirir ve bunu öncelikle hâkimiyet, rekabet ve çatışma tarafından karakterize edilen toplumsal yapılarda ortaya koyarlar. Evrensel düzlemde "Baskın sınıflar varsa, bu sınıfların kendi ideolojileri de olacaktır." düşüncesi son derece açıktır. Öncelikle sorulması gereken sorular; bu sınıfların ne olduğu, yönetip yönetmediği ve nasıl yönettiğidir. Böylece, eğer "zenginler" böyle bir sınıfsa sermaye, gelir, vergi muafiyeti, statü gibi toplumsal kaynaklara özel erişimlerin devamını getirmeye yönelik bir ideoloji geliştireceklerini tahmin edebiliriz.

Politikacılar, şirket yöneticileri, akademisyenler, gazeteciler ve diğer elitler baskın "olan" sınıfın bir parçasıdır ya da kendi baskın sınıflarını oluşturur, bundan sonra da karmaşa ortaya çıkar. Her biri bu "sınıflar" ya da gruplar tarafından paylaşılacak genel bir ideoloji geliştirecekler midir yoksa her biri kendi çıkarına, konumuna, amaçlarına ve gücüne göre biçilmiş daha belirli ideoloji mi yaratacaktır?

İkisinin de geçerli olmaması için bir neden yok. (Öncü) gazetecilerin, akademisyenlerin ve politikacıların farklı çıkarları bulunur ve bu nedenle belirli, grup temelli ideolojiler geliştirebilirler. (Öncelikle orta sınıf) konumları ve güçleri temelinde pek çok ortak çıkar alanları da bulunabilir. Kısmen paylaşılan ideoloji parçaları, kısıtlı kaynaklara (gelir, istihdam, barınma, statü, bilgi güç) özel erişimle, kimlik ve üyelikleriyle (elitler ya da liderler olarak) ve özellikle baskın olmayan (Onlar tarafından "yığınlar" "halk", "oy verenler" "sıradan insanlar" vb şekilde adlandırılırlar.) gruplara göre kendi konumları ile ilgili olabilir.

Yani olası rekabet ve çatışan çıkarlara rağmen bazı ideoloji parçaları "baskın" ideolojiyi kapsayacak boyutta ortak bir şekilde paylaşılabilir. Paylaşılan parçaların vaktiyle, herhangi bir toplumsal durumda var olup olmadığı ampirik bir konudur.

Ancak eğer baskın gruplar en azından "hâkimiyet" konusunda ortaklığa sahipse, meşru egemenliği devam ettirecek ve ona katkıda bulunacak ortak, mutabık ideoloji parçalarına da sahiptirler. Aslında "halk" devrimleri sadece sosyo-ekonomik değil ideolojik sebeplerden de "baskın" grupları bütün olarak hedefleyebilir. Çeşitli grupların elitleri çoğunlukla eğitim, medya, kulüpler, arkadaşlar; istihdamın benzer formlarını paylaşıp etkileşimi rekabetçi bir şekilde dahi olsa artırdıkları için böyle "baskın" veya "elit" ideolojinin iletişim ve söylem tarafından da paylaşıldığını farz ederler.

Uygulama ve Telkin

Bu konuyla ilgili akla gelen ikinci soru da baskın grupların ya da elitlerin ortak ideolojisinin ya da ideoloji parçalarının bir şekilde hükmedilen gruplara "empoze" edilip edilmeyeceği sorusudur. Bu soru, yararlı olmasa dahi "baskın" ideolojinin tamamen ya da kısmen hâkim olunan grup tarafından içselleştirildiği izlenimini doğurur.

16. Bölüm'deki güç, hâkimiyet ve kontrol tanımları göz önüne alındığında, elitlerin (kısmen) hükmedilen gruptakilerin zihinlerini kontrol edebileceği anlamına gelir. Bu ideolojiler, genellikle söylem yoluyla edinildiği ve çağdaş elitler açıkça ideolojik yeniden üretim ve kitle iletişim araçlarını kontrol ettiği için problem birbiriyle alakalı şu iki ampirik soruya indirgenmiştir: Birincisi kitlesel iletişim araçlarının elitlerin ideolojisini yansıtıp yansıtmadığı, ikincisi de bu ideolojilerin bütünüyle hükmedilen halkın ideolojisini etkileme niyetinde olup olmadığıdır.

Bu sorulardan ilkinin daha detaylı araştırılması gerekmektedir: bütün araştırmalar medyada en çok öne çıkan ideolojilerin hükmedilenlere ya da muhalefet gruplarına değil çoğunlukla elitlere ait olduğunu gösterir. (2) Feministler ya da çevreciler gibi muhalif ideolojilerin ılımlı formları, anaakım

medyaya erişimin olduğu yerde, baskın elitlerin önemli fraksiyonlarıyla uyumludur.

Bu; baş editör, baş yazar ve köşe yazarı olarak tanımlanan sembolik medya elitlerinin politik, mesleki, akademik tutum ve ideolojiler hususunda fikir birliğine vardığı anlamına gelmez. İfade edildiği üzere, farklı çıkar ve tutumlar vardır. Ancak temel konularda, daha geniş bir fikir birliği bulunur. Bu sebeple hiçbir anaakım Batı medyası ya da iktidar eliti antikapitalist, sosyalist, feminist, savaş ya da ırkçılık karşıtı değildir. Dahası, baskın elit grupların kitle iletişim araçlarına öncelikli erişimi vardır. Rüşvet yiyen politikacılar ya da kirlenmeye neden olan endüstriler olarak zaman zaman eleştirilseler de ayrıntılı temsilleri çoğunlukla olumlu, en azından saygındır. Bir diğer ifadeyle, medya aracılığıyla diğer elit gruplar ve onların söylemleri ve fikirleri halka büyük oranda ulaşır; etkili bir kamusal ifadesi vardır.

Kitle iletişimin ideolojik etkileri hakkındaki ikinci soru da önemli ve karmaşıktır. Araştırmaların pek çoğu medyanın genel, ideolojik etkileşimlerinin her tarafa nüfuz ettiğini gösterir. Özellikle de medya kullanıcılarının, alternatif ideolojik kaynakla ya da (kitle iletişim tarafından yeniden üretildiği ve aktarıldığı şekliyle) baskın ideolojilerle, açık bir şekilde tutarsız ve/veya kişisel deneyimlerinin olmadığı alanlarda daha yaygındır. Etnik ideolojiler ya da dış politika ideolojisinde durum böyledir (3). Diğer taraftan pek çok modern çalışma, ideolojik kontrolün olduğu yerlerde, ikna edici ideolojik ifadeleri reddedebileceklerini ya da bu tarz ideolojilerin kendi ihtiyaçlarına, çıkarlarına ya da koşullarına uyarlanabileceğini vurgular. Aslında, elitlerin nüfuz eden ideolojik etkilerinin kitle iletişim aracılığıyla yayılmadığının spesifik örnekleri bulunmaktadır. (4)

Açıkça çelişen ampirik sonuçların etkilerini incelemek için hangi baskın grupların ve baskı görenlerin dâhil olduğunu, bunların hangi ideolojiye sahip olduğunu, hangi koşullar altında hangi baskın ideolojilere dâhil edilebileceğini bilmemiz

gerekir. Yine bu sorular sadece kavramsal değil aynı zamanda ampiriktir ve çeşitli toplumsal oluşumların detaylı araştırmaları için eksiksiz cevaplandırılmalıdır.

"Baskı Gören" Grup Ne Demektir?

Burada ele almamız gereken ilk konu elitler tarafından hükmedilen gruplara benzer şekilde çok genel ve belirsiz, "baskı gören" grupların gerçekliğidir. Geleneksel araştırmalarda ve özellikle Marksist gelenekte, sosyo-ekonomik açıdan "sınıf" olarak tanımlanırlar ancak çağdaş toplumlarda ideolojiler sınıflarla sınırlı değildir. O zaman şu soruyu sormalıyız; "baskı gören" gruplar aynı ideolojileri ve aynı ideoloji parçalarını paylaşıyor ya da bunlara kolektif olarak sahipler mi? Elitler, aynı toplumsal ve ekonomik nedenlerden, elitlerin dışındakiler de benzer, baskın olmayan konumları yüzünden bu parçaları paylaşmak zorundadır. Bu sebeple en azından bazı ortak çıkarları, yani güçsüzlüğü paylaşırlar. Elbette kadınlar, azınlıklar, fakirler, işçiler günlük yaşamdaki spesifik deneyimlerini, toplumdaki (baskı gören) konumlarını, olası muhalefet oluşumlarını, ihtilafları ya da direnci yani Mannheim'ın "ütopya" olarak adlandırdığı inanç sistemlerini açıklayacak temel çerçeve sağlayacak grup ideolojisine sahiptir. Çünkü bunlar o anda baskın olan ideolojilere alternatif oluşturabilir. (5)

Ancak çıkar çatışmasına rağmen (örneğin beyaz işçilerle siyahi işçiler arasında, fakir erkeklerle fakir kadınlar arasında) elitlerle olan ilişkilerindeki benzerlik, Amerika'daki Gökkuşağı Koalisyonu gibi tanımlayıcı hareketlere yani politik koalisyon oluşumlarına yol açan ortak ideoloji fragmanlarını akla getirir.

Kuramsal açıdan baskın ideolojiler; günlük yaşamlarıyla, toplumsal olaylar hakkındaki görüşleriyle ve temel çıkarlarıyla tutarsızsa, bunların baskın olmayan gruplar tarafından benimsenmesinin hiçbir sebebi yoktur. Eğer benimsenseydi böyle ideolojiler, çoğu grup üyesinin günlük yaşantısıyla sürekli çatı-

şan grup bilgisini ve tutumlarını denetleyebilirdi. Bu sebeple halk geniş kapsamda, medyada (ima edilen) elit ideolojilerle karşılaştığı zaman, yine kuramsal açıdan, kendi çıkarına uygun olanları benimserken uygulamaları görmezden gelebilir ya da reddedebilir.

Beyaz halkın çoğunluğunda öne çıkan örneklerden birisi de, kendi çıkarlarına uygun düştüğü için ırkçı ideolojilerden bazı parçaları benimsemeleridir. Diğer taraftan işsizliği kapitalist üretimin gerekli bir unsuru olarak kabul eden liberal pazar ideoloji parçaları ya da refahın bozulmasını desteklemek özellikle işçi sınıfında ve alt-orta sınıfta geniş kapsamda kabul görmeyebilir. Bu tartışmayı müteakip baskın ideoloji tezi, pek çok durumda geçersiz olacak ya da sadece belirli ideoloji parçalarına ve baskın olmayan bazı hedef gruplarına uygulanabilecektir.

Ne zaman, nerede gerçekleşirse gerçekleşsin, ideolojik baskınlık pek çok biçime bürünebilir ve farklı durumlarda ortaya çıkabilir. Baskın olmayan gruplardaki birliği engellemek, yani düşmanı bölüp fethetmek çok bilindik ve güçlü bir araçtır. Grupla özdeşleşmeyi önlemek ya da azaltmak bir diğer stratejidir. Grup kimliğinin ve özdeşleşmenin grup içerisinde ideolojik şemaların edinimi konusunda çok önemli olduğunu zaten görmüştük.

Örneğin, liberal sosyo-ekonomik ideolojiler ve özellikle onların kitle iletişim araçları da her zaman hissedilen, ikna edici ifadeler (gazetelerde, arka plan hikâyelerde, reklamlarda) medya kullanıcılarına bireysel olarak hitap edebilir. Toplumsal ve ekonomik kriz durumlarında, baskın olmayan sınıflar arasındaki grup içi birlik, her bir bireyin "başarabileceği" imasıyla önlenebilir. Yeni Sağ'ın artan gücü ile Thatcher ve Reagan dönemi ABD ekonomisinin "popüler" kapitalizmin muhafazakâr söylemindeki durum buydu. (6)

Aynı zamanda sendika üyeleri "komünist", "radikal" ya da eski moda olmak ithamıyla itibarsızlaştırılabilirler. Böylelikle, hükmedilen grupların grup içi birliği engellenir. Aynısı

kadınlar arasında, feminizmi itibarsızlaştırma yolu ile de gerçekleştirilebilir. Diğer taraftan çok kültürlülük, etnik azınlıklar arasında etnik suçun yaygınlığı vurgulanarak politik doğruculuk iddiaları ile gözden düşürülebilir. Hatta çok kültürlülük, anaakım kurumların yardımı ile bütünleşik azınlık önerileri ile karşılanabilir ve hükûmetin olumlu rolünün altı çizilerek itibarsızlaştırılabilir. Bu tarz stratejiler her zaman başarılı olmaz, pek çok alanda zorlayabilecek direnç ve itirazlar gelebilir, bu sebeple bazı toplumsal değişimler de yaşanabilir. Bunların arasında baskın grupların ideolojileri de bulanabilir. (7)

Diğer Zorluklar

Elbette, ideolojik süreçlerin derin analizi düzenli olmalıdır, tablo epeyce karmaşıktır. Bilhassa, baskın gruplar içerisinde, ideolojik muhalifler vardır. Yani baskın ideolojiyi reddetmek suretiyle ona direnç gösteren ve baskı gören gruplarla saf tutan elit grup üyeleri (önde gelen politikacılar, gazeteciler, akademisyenler vb.) bulunur. İdeolojik pek çok devinimde böyle olmuştur. Bunun tersi de yaşanabilir. Baskı gören grup üyeleri, "ilticalarına" karşı minnetlerinin bir göstergesi olarak, elitlerin onlara sağlayacağı diğer kaynaklara ve üne kavuşabilmek için elit ideolojileri destekleyebilir. Daha fazla örnek, kendi grup çıkarlarıyla çatışsa da elit ideolojileri (örneğin politik doğruculuk hakkında) destekleyen azınlıklar arasında bulunabilir. (28. Bölüm'e bakınız.)

Çok bilindik bir diğer güçlük de yukarıda dile getirilenlere rağmen, elit ideolojilerin, grup üyelerinin çoğunun çıkarıyla tutarsızlığına karşın, baskı gören gruplar arasında başarı kazanmasıdır. Neo-liberal piyasa ideolojileri bunlara örnek teşkil eder. Bu başarı, kitle iletişim araçları ve kamusal söylemdeki yaygınlık, baskın gruplar arasındaki bireyselleşme ve rekabet sürecinden ayrı olarak çeşitli manipülasyon mekanizmalarıyla açıklanabilir.

Yani bu tarz ideolojilerin kamusal söylemi, ideolojinin tutarsız taraflarını törpüler, daha çekici olabilecek yanlarını da vurgular. Böylelikle, ırkçı (ve bazı muhafazakâr) partiler etnik önyargıları kışkırtabilir, toplumsal sorunlar konusunda göçmenleri ve azınlıkları suçlayabilir, bu şekilde alt (orta) sınıftan oy verenleri ve destekçilerini kendi saflarına çekebilirler.

Kadınların konumunun ve piyasa ideolojilerinin fakirler için olası sonuçlarının reklamını nadiren yaparlar. Aynı zamanda ırkçı ideolojilerin daha üstü kapalı biçimlerini paylaşanlar, ırkçı tavırlarını alenen hafifletebilir ve çevreci toplumsal fikirlere duyarlı olup ırkçılığı açıkça reddeden kişileri etkilemeye çalışabilirler. Bu durumda, nüfus fazlalığına, doğal kaynakların kısıtlılığına ya da bazı göçmen grupların kültürel geriliğine (kadınlara davranış meselesinde olduğu gibi) yapılan göndermeler liberallerin bile kabul edebileceği bir şekilde göç kontrolü lehine "mantıklı" argümanlar olarak kullanılabilir.

Aynı şekilde, kitlesel iletişim genellikle elitlerin çıkarları ile uyumlu "gerçekleri" seçecek, onlara odaklanacaktır. Böylece modelleri, geniş anlamda da toplumun toplumsal temsillerini ve bilgisini de dolaylı olarak etkileyecektir. En çok bilinen örnekleri, milliyetçi savaş propagandası ve pazarın "esneklik", "özgürlük" kutsamalarının kamusal övgüsüdür. Bu övgüde nüfusun çoğunluğu için gerekli olan çoklu negatif sonuçlar ya karanlığa gömülecek ya da görmezden gelinecektir.

İdeolojik Kontrol Stratejileri

Böylelikle elit ideolojiler, geniş kapsamda halk arasında ya da aşağıdaki koşullar doğrultusunda baskılanmış belirli bazı gruplar tarafından benimsenebilir:

1. Baskın olmayan bazı gruplara çekici görünerek ya da onların çıkarına olacak birliği önleyerek bu grupları bölmesi. Karşı güç oluşumunun önüne geçilmesi. Cinsiyetçilik ve ırkçılığın, elit olmayan birliği ve örne-

ğin kadınlar ile azınlıklar arasındaki aykırı ideolojileri engellemesi.

2. Baskın olmayan önemli grupların önüne; grup içi birliğinde ayrılıklar yaratarak ve grup üyelerine "birey" olarak hitap edilerek mesela kadınları "feminist" ve "diğerleri" şeklinde ayırmak ya da alt sınıf üyelerinin, yukarı yönlü hareketlilik ve kişisel sorumluluğa dair liberal söylemle kandırılarak geçilmesi.
3. Elit ideolojilere karşı (güdü) popüler alternatifler yokluğu, bu alternatiflerin bilinmemesi veya marjinalleşmesi. Örneğin ırkçılık-karşıtlığı kitlesel iletişimden çıkarıldığı için ırkçılık; sosyalizm ve komünizmin çöküşünden sonra ise neo liberalizm.
4. Elitlerin (özellikle medya editörleri) baskın olmayan grupların liderlerinin kamusal söyleme erişimini önlemesi ya da kısıtlaması, kamusal alanda hatta kendi grupları içerisinde onları marjinalleştirmesi.
5. Popüler ideolojiler görünürde elitler tarafından benimsenmiştir ancak elitlerin çıkarına uymayan büyük ayrılıkların önüne geçilir. Çevrecilik ve kısmen feminizm gibi.
6. Eğer elit ideolojiler, baskın grupların görece güçlü ve bilindik ideolojileriyle büyük ölçüde uyumsuzsa, elitler özel bir medya erişimine ve kontrolüne, bilgi ve fikir manipülasyonunun söylemsel stratejilerine sahiptir. Mesela baskı gören grupların çıkarlarıyla daha az tutarsız olan ideolojik çıkarımları vurgulayarak ya da milliyetçilik, militarizm, özellikle neo-liberalizm ve yeni muhafazakârlık gibi, bu çıkarlarla tutarsız olanların önemini azaltarak bunu başarırlar.

Elbette, ideolojik kontrolün başka araçları da vardır. Ancak bunlar ideolojik baskınlığın pek çok türünü kapsar, bu

ideolojik baskı türleriyle alakalı daha spesifik ve daha önemli söylem stratejileri ileride detaylıca anlatılacaktır.

Son Söz

Bu tartışma baskın ideolojinin hipotezleriyle alakalı argümanların pek ikna edici olmadığını ancak pek çok durumda ve belirli koşullar altında geçerliliğini ileri sürüyor. Hangi konularda geçersiz olduğunu belirlemek daha detaylı bir ideoloji kuramının görevi. Geniş ideolojik çeşitliliğe ve çağdaş toplumun çapraşıklığına rağmen, kitle iletişim, toplumun ideolojik kontrol aracı ve elitler de kitle iletişim üzerinde gittikçe artan rolleriyle baskın olma eğilimindedir. Popüler ideolojiler (a) baskı gören birçok grup içerisinde geniş desteğe sahipse (b) bu tür grupların liderleri kamusal söyleme özellikle de kitle iletişim araçlarına erişebiliyorsa, daha geneli (c) eğer bu ideolojiler elitlerin çoğunun çıkarıyla temelde tutarsız değilse baskın olabilir.

19. BÖLÜM

KURUMLAR

İdeolojilerin Yeniden Üretimini Düzenlemek

Bizi bireysel biliş ve eylemin psikolojisi ile (söylem de dâhil) gündelik hayattaki etkileşimin mikrososyolojisinden grup ilişkilerinin, gücün ve paylaşılan inanç sistemlerinin makrososyolojisine taşıyan inceleme dizisinde nihayet, bu tür bilişi, eylemleri ve grup ilişkilerinin düzenleyen, yöneten, yayan kurumların rolünü inceleyeceğimiz noktaya ulaştık. İdeolojilerin yeniden üretiminde söylemin rolüne dair tartışmanın ardından ideolojilerin ailelere ait metin ve konuşmalarında, akran gruplarında, okullarda, basında, kilisede, sendikalarda, kulüplerde, toplumsal hareketlerde, ajanslarda ve şirketlerde nasıl yeniden üretildiğini incelemeliyiz. Daha önceki bölümlerde baskın elit ideolojilerin yeniden üretiminde medyanın rolünü görmüştük. Bu nedenle, bu tür yeniden üretim süreçlerinin söyleme dair ayrıntılarını ele almadan önce organizasyonların ve kurumların ideolojik rolüne sosyolojik açıdan odaklanacağım.

Pek çok açıdan kurumlar ve organizasyonlar ideolojilerin "pratik" veya toplumsal benzeridir. Yani ideolojilerin grup

bilişini düzenlediği şekilde kurumlar da toplumsal pratikleri ve aktörleri yönetirler. Bir grup kadın, gazeteci, öğretmen ya da ırkçılık karşıtı olmak, üyelerin eylemlerini etkin bir şekilde organize etmeye ve arzu edilen grup hedeflerine ulaşmaya yetmeyebilir. Kurumlar ve organizasyonlar; ortak hedefler ve eylemler belirleyebilir ve bunları empoze edebilir, kaynak sağlayabilir, bunları dağıtabilir, diğer koşulları ve kısıtlamaları belirleyebilir, liderleri seçebilir.

Benzer şekilde ideolojik eylemleri düzenlemek için *ideolojik kurumlara* ihtiyaç duyulacağını varsayabiliriz. (1) Diğer bir ifadeyle ideolojik kurumlar ortak ideolojiyi gerçekleştirme görevi ile yaratılır. Muhtemelen sadece ideolojik olan birkaç kurum vardır. Bu kurumlar yalnızca inanç sistemlerinin propagandasını yaparlar. Bunun en açık örneği *kilise*lerdir. Oysa ki pratikte, refahı sağlama ve toplum hizmeti gibi diğer pek çok toplumsal amaçları ve eylemleri de vardır. Daha temel seviyede aileler ve onların toplumsal eylemleri de kısmen ideolojiktir çünkü normların, değerlerin ve ideolojilerin toplumsallaşmasında payları bulunur. (2)

Okullar, *üniversiteler* ve bütün eğitim sistemi en karmaşık, detaylı, yaygın ideolojik kurumlardır. Çünkü toplumun bütün üyelerine gündelik, yoğun biçimde, yirmi yılı aşkın bir süre boyunca hitap ederler. Becerinin kazanılması ve bilginin yeniden üretilmesine programlanmış olsa da toplumdaki baskın ideolojilerin de yeniden üretimi için önemli araç vasfıyla çalışırlar. Hatta bazı durumlarda karşıt ideolojilerin propagandasını kolaylaştırırlar. Aslında, okullar ve özellikle üniversiteler "muhaliflerin" karşıt ideolojilerini seslendirmesine yetecek özgürlüğün olduğu kuruluşlar arasındadır. (3)

Eğitimin yaygın etkisine rağmen, çağdaş bilgi toplumlarında, ailenin, kilisenin ve okulun ideolojik görevinin çoğu, bir kurum olarak *kitle iletişim*in eline geçmiştir. Genel anlamda bilgi ve eğlence üretimine yönelse de medya, aynı zamanda kamusal ifade ve ideoloji sorunları için en karmaşık kurumu

inşa eder. Kilisenin indirgenmiş rolü, çocuklara ve ergenlere verilen eğitimin kısıtlanması göz önüne alındığında, sorunlar üzerine kamusal müzakere, toplumda ve dünyada gerçekleşenlerle ilgili bilgi paylaşımı medyasız düşünülemez. Bu sebeple, ideolojilerin yeniden üretiminde medya, merkezî bir rol oynamaktadır. Toplumsal temsiller, erişilebilir kamusal söylem formları sebebiyle kolaylıkla ve yaygın biçimde paylaşılırlar.

Bu toplumsal kurumların yapılarının, stratejilerinin ve pratiklerinin sadece kurumun uygulamalı mantığı, liyakat rolleri, kaynakların dağıtımı ya da hedeflere ulaşma çabası tarafından yönlendirilmiş olması yetmez. İdeolojik kaygıları da yansıtıp kolaylaştırılmalıdır. Eğitim kurumlarındaki dersler, ders kitapları, sınavlar, ödevler, düzeltmeler, yaptırımlar (doğru) ideolojileri de içerecek biçimde, (doğru şeyleri) öğretmeyi ve aşılamayı hedefleyen ideolojik temelli amaçlar tarafından düzenlenebilir. Aynı durum aile içerisindeki çeşitli toplumsalaştırma söylemleri için de geçerlidir.

Medya

Daha belirsiz olmakla beraber aynı şey, daha yaygın ve etkili bir şekilde medya için de geçerlidir. Haberlerin, reklamların, belgesellerin, filmlerin, oyunların ve savların üretimi detaylı bir şekilde incelenmelidir. Çünkü eylemleri, sesleri ve görüntüleri ideolojik üretim ve yeniden üretimi izleyiciler arasındaki süreçler de dâhil olmak üzere en etkili biçimde düzenler. Haberlerin toplanmasında bu ideolojik endişeler; görevlendirmeleri, röportajları, basın toplantılarını, bültenlerini, süreçlerin seçimini ve kararını denetler. Bu pratikler, yani neyin doğru neyin yanlış (gerçek mi görüş mü), ilginç, sıkıcı olduğu; haber niteliği taşıdığı, konuyla ilişkili olduğu profesyonel uzmanlar tarafından yönetilir. Haber değeri, bu tarz pratiklere rehberlik eden ideolojik sistemler arasındadır. Mesela elitler hakkındaki haberleri, (özellikle başkalarının sebep olduğu) olumsuz olay-

ları, kendi kültürel grubunu ve dünya ile ilgili tercihleri ayrıntılarıyla belirtirler. (4)

Aynı durum kimin medyaya erişimi olduğu, kimle röportaj yapılacağı, kimin haber yapılacağı, kimden alıntı yapılacağı gibi görece daha az ideolojik kararlar için de geçerlidir. Elit kişilerin, örgütlerin ve devletlerin erişim modelleri içerisinde daha baskın olduğu bilinen bir durumdur. Aynı şey elitlerin görüşleri ve ideolojileri için de doğrudur. Batı'daki çoğu gazeteci beyaz, erkek, orta sınıf ve heteroseksüel olduğu için onların da kendilerine "benzer" haber aktörlerinin fikirlerini ve erişimini destekleyeceği muhtemeldir. Yapılan pek çok çalışma bu varsayımı doğrulamaktadır.

Özetle, bir önceki bölümde gördüğümüz gibi haber yapmada rutinler, aktörler, olaylar ve kurumsal düzenlemeler kısıtlı bir dizi baskın ve elit ideolojinin yeniden üretilmesinden yanadır. Bu durum sadece haber üretimi için değil, güncel olay programları, belgeseller, savlar ve medya söylemi için de geçerlidir. Kurumsal üretim rutinleri ve kısıtlamaları için söylenenler kendi ürünlerine yansır. Bu sebeple öncelikle erişim, ayrıcalıklı alıntılama, lehte olan görüşler, üsluplar, fikir sayfasına erişim, tercih edilen konular genel olarak medya söyleminde yansıtılır. Böylesi karmaşık ideolojik sebeplerden ötürü, sosyo-ekonomik açıdan daha az yıkıcı olan ya da öyle olduğu iddia edilen (azınlıklar) iş veren ve elitler tarafından yapılan ayrımcılık gibi gerçek suçların dışındakileri ve kadınlardan ziyade erkekleri ilgilendiren haberleri daha çok izliyoruz. Bunlar benzer araştırma bulgularıdır, benim dikkat çekmek istediğim nokta ise kurumların ideolojik durumlarını, uygulama ve ürünlerini resmedebilmek için bunları hatırda tutmaktadır.

Baskın ideoloji tezini incelerken tartışmış olduğum ideolojilerin toplumdaki yeniden üretimi konusunda, bu tarz ideolojik kurumların sonuçları için de aynı durum geçerlidir. Kişisel tercihler, medya söylemini kullanma ve işleme konusun-

da medya kullanıcılarının özgürlüğü, medyanın geniş kapsamlı ideolojik etkilerinin su götürmediği kabul edilebilir, toplumsal ideolojilerin kabul edilme oranı, kitle iletişimine ayrıcalıklı erişimi olanlarla az çok benzerlik gösterir. Temel norm ve değerler, dikkat çekici (gündem belirlemede) konuların ve başlıkların seçimi, dünya hakkında önyargılı olmasa da seçici bilgiler, ideolojik kontrolün diğer pek çok unsuru (5) ve koşulu büyük oranda kitle iletişime, daha dolaylı olarak da politikacılar gibi medyaya ayrıcalıklı erişimi bulunan grup ve kurumlara bağlıdır. Elbette gazeteler arasındaki farklılıklar kadar tartışmalar, karşı çıkmalar, fikir ayrılıkları da olacaktır. Ne var ki tüm bunlar hoş görülebilir ideolojik varsayım sınırları içerisindedir. Hiçbir ciddi gazete, bırakın dürüstlüklerinin, kalitelerinin, cinsiyet, sınıf, etnik ve diğer önyargılardan tamamen arınmışlıklarının denetlenmesine izin vermeyi, piyasanın ve ordunun ortadan kalkmasını, kadınların dünyaya ve büyük kurumlara hâkim olabilmesi adına cinsiyet rollerinin değişimini savunmaz. Özetlemek gerekirse ideoloji kuramında politikaların, eğitimin ve özellikle kitle iletişimin rolü kadar ideolojik kurumlar da ideolojilerin toplumsal koşullarını yani geniş halk kitleleri tarafından paylaşılma yollarını ve araçlarını açıklar.

Kurumsal Irkçılık

Irkçılık örneğini yeniden ele alırken, ırkçı ideolojilerin kurumlar ve örgütler tarafından nasıl sürdürüldüklerini ve nasıl yeniden üretildiklerini sorgulamalıyız. Avrupa'nın pek çok ülkesindeki ve beyaz-egemen diğer ülkelerdeki ırkçı siyasi partilerin varlığı ve eylemleri bunun en açık örneğidir. (5) Bazı muhit ve şehirler dışında baskın olmamalarına, anaakım medya tarafından sık sık ötekileştirilmelerine rağmen dolaylı ideolojik etkileri dikkate değerdir. Liderleri hakkında provakatif ifadeleri alıntıladıkları ya da karşıt-gösteri ve protestoları öne çıkardıkları zamanlarda bile ideolojileri kadar bilinirler.

Bu ideolojilerin radikal versiyonları elitler tarafından genel olarak reddedilebilir ancak yabancı düşmanı ya da göçmen karşıtı sloganların daha ılımlı versiyonlarının ABD, Birleşik Krallık, Fransa, Hollanda, Almanya, Avusturya ve İtalya gibi ülkelerdeki ana akım partiler arasında rağbet, hatta destek gördüğü gözlemlenmiştir.

Gittikçe katılaşan göç kısıtlamaları, önceden ırkçı partiler tarafından savunulurken, şimdi her yerde standart bir hükûmet politikasına dönüşmüştür. Aynı durum, insan hakları hareketi, diğer ülkelerdeki benzer hareketleri ve hak arayışını geri çeviren çeşitli politikalar için de geçerlidir. Beyaz nüfusun büyük çoğunluğu arasında bu tarz politikaların; toplumsal sıkıntıları göçmenler ile azınlıkların varlığına ve eylemlerine bağlayan ırkçı ve tutucu propagandanın ideolojik hücumu neticesinde geniş destek bulacağı garantidir. Göç; refahı yok ettiği, gerçek ya da sözde suçların artışına sebep olduğu için kolayca hedef gösterilebilir. Kitle iletişim özellikle de muhafazakâr popüler basın bu ideolojilerin propagandası ve yaygın desteği konusunda hayati bir rol üstlenir.

Burada daha çok ideolojilerin üretimine ve yeniden üretimine odaklanıyor olsam da bu tarz ideolojilerin beraberinde sosyo-politik eylemleri desteklediğini eklemeye gerek bile görmüyorum. Göç hizmetleri; polis, mahkemeler ya da medya aracılığıyla örnek somut uygulamalarda gerçekleştirildiğinde, ideolojiler gerçek politikalara dönüştürülebilir. Elitlerin ya da devlet dairelerinin olumsuz örnekleri, azınlıklara ya da göçmenlere saldıran veya açıkça ayrımcılık yapan örgütler veya gençlik grupları dikkatle takip edilir. Toplumun bazı alanlarında etnomerkezci yabancı düşmanı ve ırkçı ideolojilerin kurumsal ve elit propagandası, gözle görülür bir biçimde etnik ilişkiler alanında olduğu gibi ötekilere karşı yönlendirilen şiddet, sorunsallaştırma, ötekileştirme (marjinalleştirme) ve dışlama uygulamalarını etkiler. Sömürgecilik, kölelik, ırk ayrımı,

Jim Crow, Yahudi soykırımı, Ruanda, Bosna ve Güney Asya bu gözlemin iyi bilinen örnekleridir.

Özetlemek gerekirse ırkçı ideolojiler ve özellikle onların popüler versiyonları, çok sayıda önemli kurum ve örgüt tarafından sürdürülür. Aşırı sağ partiler, muhafazakâr partiler, düşünce kuruluşları, popüler basın, ırkçı broşürler marjinal ancak etkili ırkçı akademisyenler ve onların yayınları yeniden üretim sürecine dâhil olan kurumsal faktörler arasındadır. (6)

Bu ideolojilerin radikal değil de daha ılımlı versiyonları muhafazakâr güçlerin çoğunlukta olduğu Batı toplumlarında baskın hâle gelebilir. En solcu ve sosyal demokrat partiler ve örgütler bile bu ideolojilerin geniş çapta elde ettiği (beyaz) desteğin baskısından kaçamaz ve politikaları ile ideolojilerini bu doğrultuda uygularlar. Bu durum sadece göçmenlik ve azınlık karşıtı tavırların desteklenmesinde görülmez, ırkçılık karşıtı grupların ve ideolojilerin ötekileştirilmesinde de gözlemlenir.

Aslında Batı toplumlarındaki asıl problem; etkili, ılımlı ırkçı ideolojilerin etkisi değil, ırkçılık-karşıtı resmî normun yasa ve hukukla kurulduğu ve böylesi ideolojilerin mücadele edebileceği şekliyle kurumsallaşamamasıdır. Irkçılık karşıtı gruplar ve kurumlar olmakla birlikte bunlar azınlıktadır. Halk ve elitler arasında az destek görürler. Sözde gereğinden fazla "radikal" olurken aşırı sağa kadar ötekileştirilebilirler. Böylesi bir politik değerlendirmede hem ırkçılık hem de ırkçılık karşıtlığı reddedilir. Sonuçta ırkçılık karşıtı ideolojilerin gelişebileceği geniş çaptaki fikir birliği el değmemiş olarak kalır. Çünkü ırkçılık değil sağduyu varsayılırlar. Politika ve medyaya ait söylemlerin beyaz egemenliğine dair fikir birliğini nasıl inşa edip sürdürdüğünü daha sonra göreceğiz.

ÜÇÜNCÜ KISIM

SÖYLEM

20. BÖLÜM

SÖYLEMİN AYIRICILIĞI

Söylemin Özel Ayırıcılığı

Bu çalışmanın üçüncü kısmında ideolojinin bir diğer önemli boyutu olan toplumsal etkileşimdeki ifade ediliş ve (yeniden) üretim boyutuna bakacağız. İdeolojilerin, ortak toplumsal temsiller varsayımından yola çıkarak, gruplar için belirli toplumsal işlevlere sahip olduğunu düşünürüz. Dolayısıyla bu tür ideolojilerin grup üyeleri tarafından nasıl edinildiğini, inşa edildiğini, kullanıldığını ve değiştirildiğini bulmak zorundayız. Grupların, grup ilişkilerinin ve kurumların makro boyuttaki toplumsal alanlarına yaptığımız kısa gezintiden sonra tekrar mikro seviyeye inmemiz gerekir. Çünkü ideolojik üretim ve yeniden üretim mikro düzeyde toplumsal aktörler tarafından gerçekleştirilir.

İdeolojide klasik yaklaşıma karşıt olan mikro seviyedeki etkileşim ve söylem çalışmaları bilhassa ayırıcılık özelliği gösterir. Geleneksel ideoloji tanımlaması, ideolojilerin doğasını (zihinsel temsilleri) bize net bir şekilde vermemekle beraber ideolojilerin nasıl ortaya çıktığı ya da toplumsal aktörlerin üretim ve yeniden üretim aşamalarında ne gibi roller üstlendiği

konusunda da belirsizlik sergiler. Bu yaklaşımlar aynı zamanda ideoloji gibi tipik bir makro kavramın aktörler, eylemler, toplumsal pratikler, söylem ve kurumlar gibi tipik mikro kavramlarla nasıl ilişkilendirilmesi gerektiğini de açıklamaz. (1)

İdeolojilerin yeniden üretim süreçlerinde, söylemin yeniden üretimine odaklanarak ideolojileri ya da onların araştırmalarını söyleme ve söylem analizine *indirgediğimi* ima etmiyorum. (2) Söylem, dilin kullanımı ve iletişimin yeniden üretim aşamalarında özel bir rol oynar. Fakat ideolojiler aynı zamanda metin ve konuşmadan öte toplumsal ve anlamsal pratikler tarafından da ifade edilir ve yeniden üretilir. Mesela ırkçı ve cinsiyetçi ideoloji araştırmalarından yola çıkarak söze dayanmayan ayrımcılığın da pek çok biçiminin ideolojik inançlar sergilediğini söyleyebiliriz. Ayrımcılığın bilindik pratikleri yanı sıra diğer semiyotik mesajlar da (örneğin fotoğraf ve filmler) altta yatan ideolojileri ifade edebilir. (3) Toplumsal üyeler bu tür (sözel olmayan) pratikleri gözlemledikçe ve kavradıkça aktörlerin altta yatan fikirleri hakkında da çıkarımlarda bulunabilir; bağlamlar arasılıkta bu fikirler daha soyut toplumsal tutum ve ideolojiler şeklinde genelleştirilebilir. Bunu grup üyelerine çıkarıma dayalı şu adım ile söylerler: "Biz böyle yaparız" ya da "Şu grup üyeleriyle başa çıkma yöntemimiz budur." Toparlamak gerekirse söylem, ideolojilerin ifade edilmesinde ve yeniden üretilmesinde çoğunlukla hayati öneme sahip olsa da yeniden üretimin bir aracı olarak ne yeterli ne de gereklidir.

Çalışmanın bu bölümü söyleme odaklansa da aslında sözsüz iletişimden tutun da günlük yaşamı betimleyen sayısız toplumsal eylemler ve etkileşimleri kapsayan tüm ideolojik pratiklerin daha geniş bir araştırmasına dair bir modeldir. Söylem bu sözsüz iletişimin içine işlenmiştir. Evdeki, meclisteki, okuldaki, haber merkezindeki, işyerindeki, mağazadaki, ajanstaki, hastanedeki, karakoldaki veya hapishanedeki konuşma ve metinler buna örnektir. İdeolojik temelli hâkimiyet, eşitsizlik,

çatışma, rekabet, direnç ve karşıtlık hem söylemseldir hem de diğer etkileşimler bağlamında çeşitli yollarla yeniden üretilir ve uygulanırlar.

İdeolojilerin yeniden üretiminde söylemin özel bir yeri vardır. Diğer toplumsal pratiklerden farklı ve anlam kodlarından (örneğin fotoğraf, resim, görüntü, işaret, tablo, film, jest, dans vb.) daha geniş biçimde konuşma ve metnin çeşitli özellikleri; üyelerin soyut ideolojik inançlarla ilgili görüşlerini *ifade ve formüle etmelerine* imkân verir. Belirli eylemler yalnızca aktörlerin gizli fikirleri hakkındaki belirsiz çıkarımlara izin verebilir. Ancak genel, soyut ve toplumsal olarak paylaşılan fikirleri açıklayamazlar.

Görsel mesajla bunu gerçekleştirmek daha kolaydır. Hatta bazı durumlarda söylemden daha etkili olur. Ancak genelde anlamların, bilginin, görüşlerin ve çeşitli toplumsal inançların *doğrudan* ifadelerinde doğal dil (elbette çeşitli işaret dilleri) kadar açık ve kolay anlaşılan anlama dair kodlar bulunmaz. Eğer bir imaj binlerce kelime değerindeyse bunun sebebi sözel olarak betimlemesi zor olan görsel detaylardır. İmajlar zihnî modellerin görsel boyutlarını açıklama konusunda özellikle uygun olabilirler. Eğer imajlar, fikirleri, genel inançları ve ideolojileri ifade edecekse bunu dolaylı yoldan yaparlar. Bu nedenle yorumlanmaya muhtaçtırlar. Bu durum, iletişimde bu tür görüş ve ideolojilerin dolaylı ifade edilmesinin daha az ikna edici olacağı anlamına gelmez. Aksine bir sahnenin, insanın ya da olayın dramatik fotoğrafı kelimelerden daha güçlü bir anlatıma sahip olabilir. Ne var ki bu ikna edicilik "örneğin" somutluğuna dayanır ve resmin gerçekte ne "anlama geldiği" hakkında okura bağlı çıkarımlara ihtiyaç duyar. Aynı durum modele dayanan öykü anlatıcılığı ya da soyut görüş ve ideolojilerin aktarılmasında bir araç olarak kullanılan örnekler için de geçerlidir. Söylem toplumsal aktörlerin, çeşitli deneyimlere ve gözlemlere dayanan genel sonuçları formüle etmelerini sağlar. Geçmiş ve gelecek

olayları betimleyebilir, her seviyeden belirlilik ve genelliğe sahip eylemleri ve inançları tanımlayabilir, öngörebilir. En ilginci de söylem, ideolojileri dolaylı olarak sergilemenin yanı sıra ideolojik inançları doğrudan biçimlendirir.

Böylece grup içi ve gruplar arası pek çok konuşma ve metinde toplumsal üyeler grup tarafından paylaşılan ideolojik inançlar hakkında yeni gelenlere açıklamada bulunabilir ya da diğer üyelere bunları hatırlatabilirler. İdeolojik toplumsallaşma, çoğunlukla söylem aracılığıyla gerçekleşir. Diğer grup üyeleriyle etkileşime dayalı karşılaşmalar sırasında insanlar ideolojilerini söyleme dayalı açıklar, savunur ya da meşrulaştırır. Bir başka ifadeyle söylem, ideolojinin doğrudan ve açık tanımlanmasına olanak sağlar. Ancak bu ifadelerin önemli işlevleri kendi toplumsal sonuçlarında yatar. Bu toplumsal sonuçlar da edinim, değişim ve toplumsal inançların onaylanmasıdır. (4)

Bu ve gelecek bölümlerde söylemle ideoloji arasındaki ilişkilerin bazı boyutlarını açıklayacağım. Bu araştırma sadece tanımlayıcıdır -metin ve konuşmada ifade edilen ideolojiler hakkında ciltlerce kitap yazılabilir. Benim buradaki yaklaşımım öncelikle kavramsal ve kuramsaldır. Ben genel olarak söylemin örtük ideolojileri nasıl ifade ettiğini ve onları yeniden nasıl ürettiğini bilmek istiyorum. Belli basit ideolojilerle ya da dil ve (başlıklar, zamirler ya da metaforlar gibi) söylem yapılarıyla ilgilenmiyorum. Umarım bir sonraki çalışmamda ideolojilerin yeniden üretilmesinde söylem yapılarının rolü üzerine daha detaylı biçimde eğilebilirim.

Söylem Kavramı

İdeolojilerin söylemle olan ilişkisini anlamak adına söylemin kuramsal çerçevesini özetlememe izin verin. Bu özet, Foucault'nun daha felsefi yaklaşımı gibi çalışmalardan, hem söylem hem ideoloji çalışan kişilerin çerçevesinden daha farklıdır. (5) Daha önce de belirtmiş olduğum gibi temelde çok disiplinli bir

yaklaşımım var ve bu yaklaşım bağlam çerçevesinde metin ve konuşmanın dilbilimsel, bilişsel, toplumsal ve kültürel yönlerinin incelemesini bütünleştiriyor. Bunu da eleştirel ve sosyo-politik bakış açısından ele alarak yapıyor. (6) Buradaki söylem kavramı genel ve dolayısıyla belirsizdir. Aslında ideoloji, dil, iletişim ve toplum kavramları da böyledir. Kavramın tanımlanması tüm söylem çalışmalarının ana görevi olsa da ben burada kavramı tanımlamak adına sadece birkaçına yer vereceğim. Pek çok güncel ideoloji çalışmasında, ideolojiyle söylem ilişkileri üzerine yapılan çalışmalarda diğer söylem kavramları kullanıldığı için bu kavramları gerekli görüyorum. (7)

Sözel Ürünlere Karşı İletişimsel Olaylar

Burada kullanıldığı şekliyle "söylem" teriminin öncelikli anlamı, artık daha toplumsal temelli söylem analizinde kullanılmakla birlikte, *iletişimsel bir eylem* olmasıdır. Böylesi bir iletişimsel olayın kendisi karmaşıktır ve hiç yoktan pek çok toplumsal aktörün dahlini gerektirir. İletişimsel bir eylemde, belirli bir sahne çerçevesinde (zaman, mekân, şartlar) ve diğer bağlam özelliklerine dayalı olarak alınan konuşmacı-yazar ve dinleyici-okuyucu rollerindeki toplumsal aktörleri kapsar. Bu iletişim eylemi yazılı ya da sözlü olabilir, özellikle sözlü etkileşim varsa (jestler ve mimikler gibi) sözel olan ve olmayan boyutları biraraya getirir. Arkadaşlarla çıkılan bir akşam yemeğindeki sohbet, doktor ile hasta arasındaki bir diyalog, gazetede bir haber yazma ya da okuma gibi tipik örnekleri vardır. Buna "söylem"in genişletilmiş birinci anlamı adını veririz.

Söylem çalışmalarının günlük pratiklerinde "söylemin" daha kısıtlı bir anlamını kullanırız. Bu durumda iletişim eyleminin sözel boyutunu soyut hâle getirmiş oluyoruz. Metin ya da konuşma diyerek bu konuşmaya sık sık göndermede bulunuruz. Yani bu bağlamda "söylem" iletişim eyleminin başarılmış ya da devam eden "ürünü"nü ifade etmek için

kullanılır. Bu durumda söylem iletişimsel eylemin konuşulan ya da yazılan *sözlü ürününe* göndermede bulunan genel bir terimdir. Daha önce metin dilbilimde ve günümüzdeki bazı söylem dilbilimciler arasında söylem ile metin arasında bir fark gözetilmektedir. Burada söylem gerçek olan ve toplumsal olarak ortaya konulan metin ve konuşmaları ifade ederken "metin" soyut (dilbilgisel) yapılarını ima eder. Bu ayrım *yapısal ve üretici* dilbilimdeki *langue ve parole* arasındaki bilindik farkların söylemsel analizini sağlar. "Söylem" dil kullanımının veya performansın (parole) bir birimiyken "metin" kuramsal, soyut (ad öbeği, cümlecik ya da cümle gibi) bir birimdir ve dil sistemine (langue), soyut dilbilim, bilgi ya da yeterlilik alanına aittir. Ayırıcı özelliği olmasına rağmen artık bu farkı kullanmayacağım. Çağdaş, çokdisiplinli söylem analizinde ya çok karmaşık ya da demode hâle gelmiştir. Söylem araştırmaları, söylemi artık dilin kullanım *biçemleri* olarak ele alıp inceliyor. Dilin süregiden, somut kullanımına yapılan böylesi bir vurgu, kuramsal açıklamanın kendi içinde daha az soyut olduğu anlamına gelmez. Dilbilimcilerin gerçek sözlü ifadelerden aldıkları dilbigisel unsurları soyutlaştırdıkları gibi söylem analizcileri de jestleri, tonlamaları, araları, onarımları, anlatıcı yapıları, metaforları, dönüşleri, kapanış sıralarını betimlerken soyutlamaya başvururlar.

Tiplere Karşı Simgeler

İster konuşma ya da metindeki gibi genişletilmiş isterse kompleks iletişimsel olaydaki gibi daraltılmış anlamında olsun "söylem" *belirli* nesnelere ya da *simgelere*, belirli mekân ve bağlamda belirli toplumsal aktörleri içeren tekil oluşumlara göndermede bulunmak için kullanılır. Bu tekillik kelimelerin, tonlamanın, jestlerin, anlamların veya eylemlerin bu katılımcılar tarafından şu anda gerçekleştirdikleri benzersiz kombinasyon bağlamında tanımlanır. Söylem kavramının bu belirli kullanı-

mını vurgulamak için belgili, belgisiz belirtme edatlarını, işaret sıfatlarını kullanırız: "bir söylem", "bu söylem", "o söylem" gibi. Yani "söylem" burada sayılabilir bir şeydir.

Basım, fotokopi ve bilgisayar dosyalarının çağında tekil bir söylemin yazılı ya da sözlü kopyası kolayca yapılabilir. Bu kopyalar bir kaset hâlinde olabileceği gibi kitap ya da gazetede de bulunabilir. O zaman bile bunların "aynı" söylemin kopyaları olduğunu söyleriz.

Başka alanlarda olduğu gibi burada da sınırlandırma problemi ile karşılaşıyoruz: Bir diyalog dizisinde, gazete, kitap ya da ansiklopedi gibi basılı metinler koleksiyonundaki bir söylem nerede biter ve diğer söylem nerede başlar? Bir makalenin farklı bölümleri, bir TV filmi ya da günlük hikâyeler fiziksel olarak bir mekân ve zaman içerisinde bitişik olmasalar da bir ya da birden fazla söylem oluşturur mu? Bir yandan "aynı" metin veya konuşmanın kesintili bölümleri arasındaki belirsizlik üzerine diğer yandan da "metinlerarası" olarak ilişkili söylem setlerinin belirsizliğiyle alakalı pek çok örnek vardır. Aslında devam eden sözlü konuşmanın tek bir söylem biçiminde düşünülmesine rağmen yazılı bir diyalog ya da tartışma, metinlerarası bir biçimde ilişkili metin dizisi olarak görülebilir.

Sınırlama ve tanımlama gibi bilindik sorunların çözüleceği yer burası değil. Konuyu basite indirgemek için burada sağduyumu kullanıyorum ve zamansal açıdan devamlılığa (mekânsal açıdan olmasına gerek yoktur çünkü katılımcılar telefonda sohbet ediyor da olabilir) ve aynı katılımcılara sahipse, belirli bir başlangıcı ve sonu varsa onu bir diyalog olarak adlandırıyorum. Yazılı metinlere gelirsek o metinlerin aynı yazara sahip olduğunu, belirli bir başlangıcının ve sonucunun bulunduğunu, her zaman olmasa da fiziksel olarak bir devamlılık gösterdiğini varsayarız. Hem sözlü hem de yazılı söylem için devamlılık gösteren ifadelerin fiziksel birim olmanın yanı sıra evrensel anlamda da tutarlı olmasını yani bir anlam birliği

oluşturmasını bekleriz. Ancak bu gerekliliğin kendisi problematiktir. Çünkü birbirinden bağımsız onlarca konu tarafından şekillendirilen günlük konuşmaların, edebî metinlerin, mesela şiirlerin birleştirici, evrensel bir anlamı var görünmemektedir.

Bu problemler ve örnekler aynı zamanda "söylemin" son derece karmaşık ve belirsiz bir kavram olduğunu gözler önüne serer. Gerçek anlamda bir "tanım" vermek istediğimiz anda çok çeşitli analitik farklılıklar yaratmalı, diğer kavramları kullanmalı ve söylem üzerine kuram üretmeye başlamalıyız. Bu nedenle net tanımlar genellikle anlamsızdır. Yukarıda belirtildiği gibi söylem genel olduğu kadar "dil", "toplum" ya da "kültür" gibi belirsiz bir kavramdır. "Söylem"in (genişletilmiş ya da kısıtlı) kavram alanının yanı sıra daha soyut bir yönü de vardır. Belirli, eşsiz simgeler yerine söylemi soyut *tipler* için de kullanabiliriz. Böylelikle bu belirli diyalog, hikâye ya da habere göndermede bulunmak yerine söylemi diyalogları, hikâyeleri ve haberleri belirlemek için de kullanabiliriz. Söylem üzerine kuramsal yani genel iddialarda bulunduğumuz zaman simgeleri değil tipleri kastederiz. "Bir" ya da "o" haberin, hikâyenin geleneksel kategori içerdiğini söyleyebiliriz, yani bu durumda potansiyel olarak sonsuz bir dizi gerçek ya da olası simgeyi niteleriz. Soyut söylem kavramı genişletilebileceği gibi daraltılabilir de. İletişimsel bir olayın sözlü sonucu olarak bir diyaloga ya da olayın tamamına gönderme yapabiliriz. Bu bölümde sadece söylem ve onun nitelikleri hakkında konuşuyoruz. Somut örnekleri analiz ederken kullanabileceğimiz metin ya da konuşmalardaki belirli örnek ya da simgeleri ele almıyoruz.

Toplumsal Alanlar Olarak Metin ve Konuşma

İşleri daha da karmaşık hâle getirmek için söylemin diğer iki ana kavramından da bahsetmek yeterlidir. İlki soyut bir türe göndermede bulunan söylem türüyle yakından alakalıdır. Bu kavram belirli *türleri* ima ediyor olabilir, çoğunlukla *politik*,

tıbbi ya da akademik *söylemdeki* gibi toplumsal alanı ya da türü simgeleyen sıfatlarla birlikte kullanılır. Bu durumda söylem kavramı yine genel ve soyuttur ancak belirli bir dizi (soyut) söylem ya da türü seçer. Dolayısıyla politik söylem politika alanında ya da politikacılar tarafından kullanılan bütün söylem türleri için genel bir adlandırmadır. Bu anlamda "söylem" belirli bir türden (meclis tartışması ya da propaganda broşüründe olduğu gibi) ibaret değildir. Toplumsal alanla ilişkilendirilen bu tür, toplumsal olarak yapılandırılmıştır.

Sonuçta söylem kavramının daha soyut ve üst düzey bir açıklamasını belirlemiş oluyoruz. Bir toplumun ya da bütün bir kültürün, belirli bir dönemin söylemine ya da metin ve konuşmalarına göndermede bulunmak yerine o dönemin, o topluluğun ya da o kültürün soyut ve üretici söylem kavramını da kullanabiliriz. Burada kullanılan diğer kavramlar "toplumsal biçimlenme" ve "toplumsal düzen" terimlerinin sosyolojik kullanımlarını takip eden söylemsel biçimlenme ya da söylem düzeni kavramlarıdır. Kişinin söylem ve toplum kuramına bağlı olarak bu soyut söylem kavramı kısıtlanabilir (bütün metinler ve konuşmalar) ya da (dil kullanıcıları ve bağlamı içeren bütün iletişimsel olaylar da dâhil) genişletilebilir. Söylemin bu soyut ve genel kavramı, ideolojinin genel, soyut, toplumsal ve ortak kavramıyla ilişkilendirilir. Hatta bu söylem kavramı bazen benim kuramsal, ampirik ve analitik olarak yanıltıcı bulduğum indirgemeyle birlikte çöker.

Buradaki karışıklık; söylem, bu geniş ve felsefi kavram, belirli bir dönem ve toplumsal alana dair fikir ve ideolojileri kapsadığında daha kötü hâle gelir. Genel ve doğru düzgün tanımlanmayan kavramlar daha popülerdir. Her şeyden öte kültürel heveslerde, modada anlam karışıklığı, mit ve bulanıklık genelde kavramsal kesinlikten daha caziptir. Bu, "söylemin" insan ve toplum bilimlerindeki pek çok postmodern kullanımı için de geçerlidir. (8)

Yukarıda anlatılan çeşitli söylem kavramlarının bulanıklığı ve belirsizliği ne olursa olsun çoğunluğu sözel (ya da diğer semiyotik) nitelikleri paylaşır. Yani "söylem" kelimesini (ya da bu bağlamda metin) sözel bir niteliğe sahip olmayan toplumsal yapılar, etkileşimler veya iletişimsel olaylar için kullanmıyorum. Bu nedenle toplumlar, (alt) kültürler ya da toplumsal pratikler burada söylemler ve metinler gibi betimlenmeyecek.

Diğer Semiyotik "Söylemler"

Son olarak bir diğer bilindik durum da diğer semiyotik kodlardaki "mesajları" içerir. İmajlar, filmler, dans -hele de bunların sözel boyutları varsa- bunlardan bazılarıdır. (9) Ne var ki kendimi sağduyu kavramıyla sınırlandıracağım ve söylemin *kısıtlılığını* iletişime dayalı etkileşimin sözel boyutu için kullanacağım. *Genişletilmiş* söylem kavramı iletişim ve etkileşimin diğer (görsel ve jestlerle alakalı) boyutlarını da içerebilir. Konuşma içeren film ve reklamlarda bu sözel unsurlar iletişimsel ve etkileşimsel olanlarla iç içe geçmiş olabilir. Buradaki tek problem, "resim", "fotoğraf" ya da "reklam" gibi spesifik kelimelerinin dışında entegre olmuş (sözlü olan–olmayan) "söylemleri" ya da sözlü olmayan semiyotik "mesajları" günlük dilde karşılayan kelimelerin yokluğudur.

Burada semiyotik terimleri "göstergeleri" ("gösteren" ile "gösterilen") kullanmıyorum. Söylem analizine gelirsek bunlar, otuz yıldan fazla süredir artan şekilde karmaşıklaşan dilbilim ve söylem çalışmaları sebebiyle işe yaramaz duruma gelmiştir. Bu kavramlar; öyküler, filmler, sözlü-olmayan işaret sistemleri ve diğer kültürel yapılar gibi dilbilimsel olmayan semiyotik kodların ya da nesnelerin bazı niteliklerini açıklamak üzere, erken dönem yapısalcı dilbilim çerçevesinde semiyotik çalışmalarının ilk zamanlarında faydalı olmuştu. Dahası, erken dönem yapısalcılığı takiben "gösterge" kavramı bütün söylemler ve filmler gibi azami anlam birimlerini değil çoğunlukla minimal anlam birimlerini (kelimeleri) göstermek için kullanıldı.

Gerekli olan yerlerde sözlü olmayan söylemlerden kısaca bahsedeceğim ya da belirli tür adlarını kullanacağım. Daha karmaşık disiplinler (dilbilim, mantık ya da iletişim çalışmalarında olduğu gibi) söylem yapılarını betimlemek için geleneksel semiyotik terminolojinin sürekli kullanılması her zaman uygun olmaz. Ne var ki diğer semiyotik pratikler kendi kuramsal terminolojisini yaratmadığı sürece sözlü ve olmayan mesajların bütünleşik betimlemesi bu tür terminolojide faydalı olabilir. Bu fayda; özellikle de semiyotik tanımlamalar, yalıtılmış göstergelerin, gösterenlerin veya gösterilenlerin tanımlanmasının ötesine geçerse ve ifadenin, anlamın ve kullanımın karmaşık yapılarına odaklanırsa sağlanır. (10)

Söylem Çalışması

Bu kitapta anlaşıldığı biçimiyle söylem çalışmaları; sosyal ve insani bilimlerin bütün disiplinlerinde, 1960'ların ortalarından beri görülen disiplinlerarası bir araştırma alanıdır. İlk olarak dilbilim, edebiyat ve antropolojide gelişmiştir, çok geçmeden sosyolojiye, psikolojiye, iletişime ve diğer disiplinlere de yayılır. Dilbilim kuramları metinde ve konuşmada gerçekleşenlerin incelenmesine yeterli dikkati gösterseydi söylem araştırmalarına gerek kalmayacaktı. Ne var ki en kararlı dilbilimciler bile cümle yapılarının metine veya etkileşime dayalı işlevlerine odaklanabilecek başka araştırma alanlarına rağmen, dilbilgisine ve yalıtılmış cümlelere yoğunlaştılar. Bu nedenle söylem; diğer disiplinler arası alanlarla sosyo-linguistik, pragmatik ve konuşmanın etnografisi, söylem analizi toplumsal bağlamlarda ulaşılan (üretilen, yorumlanan, kullanılan) metin ve konuşma stratejileri ile karmaşık yapıların sistematik açıklaması üzerine odaklanır.

Yukarıda ifade edildiği gibi "söylem çalışmalarından" anladıklarımın bu kısa betimlemesi, bu alanı söyleme dair daha izlenimci araştırmalarından özellikle de felsefe ve ede-

biyat araştırmalarından ayırmaya yeterlidir. Elbette söylem araştırmaları ideoloji çalışmalarındaki söylemin rolü de dâhil, metin ve konuşmanın kültürel işlevlerine, durumlarına ve sonuçlarına odaklanır. Ne var ki söylem ve diyalog analizi metin ve konuşmanın gerçekte ortaya çıkan yapılarının sistematik, detaylı, kurama dayalı analizine de yönelecektir. Söylem içeriğinin, söylem kullanıcıların dil bilgilerine dayanarak özetlenmesi ya da yorumlanması bir söylem analiz biçimi olarak düşünülmez. Otuz yıllık var oluşu boyunca alan, oldukça karmaşık bir disipline dönüştü. Bu yeni disiplinin pek çok sahasındaki gelişmeleri görmezden gelmek faydasızdır.

Söylem teriminin bahsi geçen belirsizliği "söylem analizi" için de geçerlidir. Dilbilime dayalı söylem çalışmalarının yanı sıra konuşma eylemlerine, diyalog analizine, üsluba, retoriğin pragmatik araştırmalarına ya da toplumsal bağlamı içerisinde söylem çeşitliliğine dair sosyo-linguistik çalışmaları bulabiliriz. Bunların pek çoğu metin ve konuşmanın çeşitli yapılarıyla stratejileri üzerine odaklanır ki gelecek bölümde bunlardan bahsedeceğiz. Ancak söylem üretiminin ve anlayışının psikolojisi de geniş, disiplinlerarası söylem alanına dâhil edilmelidir. Aynı durum etkileşim ve bağlamın mikro-toplumsal araştırılması için de geçerlidir. Bu çalışmada söylem yapıları ile katılımcıların nitelikleri kuramsallaştırılmaktadır.

Bir diğer ifadeyle bir disiplin olarak söylem araştırmaları insani ve beşeri bilimlerdeki çeşitli disiplinlerde yapılan metin ve konuşma çalışmalarının izindedir. Artık toplumsal psikolojiyi, iletişim araştırmalarını, siyaset bilimini ve tarihi içermektedir. İdeal olarak bütünleşik bir çalışma; bilişsel, toplumsal, politik, tarihî ve kültürel işlev ve bağlamlarının açıklanmasıyla söylem yapılarının incelenmesini bütünleştirmelidir. Söylemsel ifade ve ideolojilerin yeniden üretimini bu geniş, bütüncül ve disiplinlerarası yaklaşıma konumlandırdım.

21. BÖLÜM

SÖYLEM YAPILARI

Düzeyler, Yapılar ve Yöntemler

İdeolojilere ve yeniden üretimlerine yönelik tipik bir söylem analizi yaklaşımı, ideolojilerin sadece metin ve konuşmanın farklılaşmış biçimleriyle ilgili olmadıkları, her birinin kendi yapı ve yöntemleriyle, söylemin farklı derece ve boyutlarıyla eşlendiği yönündedir. Söylemin bu çeşitli nitelikleri kuramsal incelemenin sonucudur, dolayısıyla farklı yaklaşımlarda değişkenlik gösterebilir.

Nitekim konuşma analistleri spontane ve gündelik konuşmalara, dilbilimciler söylemin dilbilgisel yapılarına, pragmatikler ise konuşma eylemi, eyleyici güç veya nezaket biçimleri gibi eylemin ve etkileşimin belirli niteliklerine odaklanırlar. Uygulama alanında çalışan ilk "metin dilbilimciler" daha çok yazılı metinleri çalışma eğilimindeyken sosyal bilimlerdeki diğer çağdaş yaklaşımlar, "doğal" dilin özellikle sözlü ve etkileşimli olduğuna dair örtük bir varsayıma dayanarak, konuşma söylemini incelemeyi tercih ederler. Diğer taraftan psikoloji de büyük ihtimalle laboratuvarda deney yapmaktan daha kolay olduğu için (yazılı) metnin anlaşılmasını çalışır.

Ancak bu noktada, söylemin hem sözlü hem de yazılı/basılı biçimlerinin söylem çalışmalarının konusu olduğunu ve burada yazılı sisteme sahip pek çok dil için "doğallık" önceliğinin bulunmadığını belirtmek gerekir. Özellikle ideolojiler veya "anlamların" etkileşimli, yüz yüze toplumsal yapısıyla, toplumsal temsillerle ilgilenen herhangi bir yaklaşım, tanımı gereği tamamlanmamıştır: Çünkü ideolojiler yazılı metinle de ifade edilir ve yeniden üretilirler. Hatta çağdaş toplumlarda ideolojilerin kitle iletişimle yeniden üretilmeleri söz konusu olduğunda yüz yüze etkileşim gazete ve televizyon aracılığıyla sağlanan metne dayalı veya tek taraflı sözlü/görsel iletişimden daha az rol oynar.

Söyleme dair gittikçe yayılan antropoloji, sosyoloji, dilbilim, psikoloji ile insan ve toplum bilimlerindeki diğer alanlardan doğan disiplinlerarası çalışmalardan yaklaşım, kuram, yöntem ve temel felsefelerine dair bir çeşitlenme bekleyebiliriz. İlerleyen bölümlere kuramsal bir arka plan sağlamak adına söylem incelemesinde kullanılan ana yapıları kısaca özetleyeceğim. Aynı zamanda iletişime dayalı ifadeleri süresince ideolojilerin bu tür yapıları etkileme yolları hakkında da kısaca bilgi vereceğim. Ancak bu saptamaların taslak hâlinde olduğunu akılda tutun. İdeolojik ifadelere yönelik tam bir söylem incelemesi ilgili yapı ve stratejilerin çok ayrıntılı ve sistemli bir açıklamasını içermelidir.

Grafikler

Söylem yaklaşımlarının gerçekte hepsinde ihmal edilen ve sözlü konuşmayla ilgisiz yazılı veya basılı metnin grafik yapıları eğer görünür hâldeyse bu, söylemin önemli bir niteliğidir. İmajlar veya metine dayalı grafik üzerine yapılan semiyotik çalışmalardan ayrı olarak bu alandaki kuram oluşumu hâlâ nadirdir ve izlenimcilikten öteye zor geçmektedir. Ancak ideolojilerin ifadesinde hayati bir unsur olarak grafiklerin

çeşitliliğini anlamak için az da olsa kuram gereklidir. Bir haber metninin, ön ya da içsayfada basılması, sayfanın üstünde, altında, sağında veya solunda olması, manşette yer alması, küçük ya da birkaç sütun çıkması, fotoğraf, tablo, çizim, renk içermesi yani tüm grafik özellikleri okuyucuların ilgiyi anlamalarında veya haber değerinde büyük önem arz eder. Pek çok reklam görüntü, renk ve diğer grafik unsurlar içerir ve bazen metin barındırmaz. Televizyon programlarında görsel unsur hayatidir ve özel söylem grafikleri içerir. Modern ders kitapları da çocukların ve ergenlerin ilgisini çekmek ve artırmak için görsel tasarıma sahiptir. Benzer şekilde basılı diğer türlere ait kitaplar da bu şekildedir. (1)

Grafik yapıları bilişsel, toplumsal ve ideolojik işlevlere sahip olabilir. Bilişsel olarak anlama sırasında dikkati ve ilgiyi kontrol ederler, hangi bilginin önemli ve dikkat çekici olduğunu ve dolayısıyla akılda tutulması gerektiğini vurgularlar. İletişim türlerini örneğin basında bir haber metniyle editoryalin, ders kitabında da kuramla ödevlerin arasındaki farka işaret ederler. Fotoğrafların da dâhil olduğu grafik yapıların, gruplar, organizasyonlar ve alt kültür biçimleriyle ilişkisi vardır.

Grup içinde olumlu, grup dışıyla da olumsuz değerlerin grafikle vurgulanması süresince ideolojilerin bu muhtemel ifade dereceleri ortadadır. İmajlar, fotoğraflar, metin yerleştirme, sayfa düzeni, font, renk ve diğer grafik özellikleri dolayısıyla da anlam, zihinsel modeller ve bunlarla ima edilen ideolojik görüşler manipüle edilebilir. Ciddi bir kuram, grafik yapılarının gerçekte bu işlevlerden *hangilerine* sahip olduğunu ifade edebilir. (2)

Ses

Söylem yapılarının fonetik ve fonolojik ifadesi ("sesler") de modern dilbilimin ve fonetiğin doğuşundan itibaren çalışıldığı için söylem incelemesinde ihmal edilmiştir. (3) Telaffuz,

duyumsal karşılık veya fonemler; söylem yapılarına kelime, kalıp ya da cümlelerin ötesinde bakmayı tercih eden tipik bir söylem analisti için aşırıya kaçmak olabilir. Ancak perde, ses ve tonlama zengin çeşitlenme kaynaklarıdır; grafik ifadelerde, vurguda, belirginlikte ve ayırt edicilikte olduğu gibi semantik ve ideolojik önem ve ayırıcılığın, görüş, duygu ve toplumsal konumun (otoriter emire karşı nazik rica) işlevi olarak kontrol edilebilir. Çoğu konuşma analisti transkriptlerle çalıştığı için özellikle bu "ses özellikleri" incelemelerde, söylevde alkış üzerine çalışmalar istisna, kısmen görmezden gelinir veya temsil ya da tanımlamanın işlenmemiş biçimlerine indirgenir.

İdeolojik inceleme için ilginç olan, güç fark edilen ses çeşitlenmesi bir olay ya da bağlam modelinde arka plandaki görüşler için doğrudan, yani açık semantik bir telaffuz olmaksızın bir şifre olabilir: hayranlık, övgü, küçültme, suçlama ve söylemin diğer pek çok işlevi ideolojik inançlara açıktan dolayısıyla inkâr edilemeyecek şekilde işaret edebilir. Kadınlar ve erkekler, beyazlar ve siyahlar, üstler ve astlar ve genel anlamda grup içi ve grup dışı üyeler arasındaki konuşmalardaki ses yapıları, olaylar veya bağlamın unsurları hakkında ideolojik temelli görüşleri sergiler, vurgular, örtmeye ya da ikna edici biçimde iletmeye çalışır. (4)

Morfoloji

Kelime oluşumu çoğu söylem çalışmalarında temel kaygılardan biri değildir ve genellikle geleneksel dilbilgisi araştırmalarıyla ilişkilendirilir. İfadenin diğer dereceleriyle karşılaştırıldığında üslup çeşitlenmeleri burada sınırlıdır, metin ve konuşmada biçimlenen kelimeler üzerinde artan ideolojik etki özellikle bu bileşenlere izin vermeyen dillerde marjinal sayılabilir. İlgili olduğu yeni sözcük çalışmalarında bu tür ideolojik etkiler genelde sözlüksel üslup alanında çalışılır.

Sözdizimi

Diğer taraftan sözdizimi çalışmaları (eleştirel) dilbilimcilerin ideolojik değerlendirmesiyle başından itibaren ilgilendikleri bir alandır. (5) Cümlelerin ya da cümle yapılarının düzene ya da hiyerarşik ilişkilere göre çeşitlenme, diğer temel semantik ve pragmatik işlevler gibi anlamın boyutlarının bilinen ifadelerindendir. Nitekim düzen ve hiyerarşik konum, anlamın önemini ve ilgisini işaret edebilir; bu nedenle tercih edilen anlamların vurgulanmasında, tercih edilmeyenlerin ise kapatılmasında rol oynar.

Eylemler için eylemlilik ve sorumluluk, kelime düzeni kadar etken ve edilgen cümleler, belirtili ya da belirtisiz nesne aracılığıyla benzer şekilde vurgulanabilir ya da örtük bırakılabilir. Grup içi ve dışı eylemlerin dolayısıyla da metnin ve konuşmanın ideolojik imalarının tanımlanmasında bu tür sözdizimsel çeşitlenmenin önemli işlevini göstermek için küçük bir analiz yeterli olacaktır. Cümlelerin konumu ve rolü, dil kullanıcılarının neyi bilip neyi bilmemeleri gerektiğiyle dolayısıyla da bilgiyi açığa çıkarma ya da saklamanın ideolojik söylemsel işlevleriyle ilgili ima ve varsayımları işaret edebilir. (6)

Sözdiziminin pek çok özelliğinin yanında zamirler; toplumsal ilişkileri, statü ve gücü, dolayısıyla da örtük ideolojilerin ifadesinin ve yönlendirilmesinin belki de en bilinen dilbilgisel kategorisidir. Grup içi üyelik, grup dışı mesafe ve küçültme, gruplararası kutuplaşma, nezaket, resmiyet, samimiyet ve diğer toplumsal işlevler zamirin değişmesiyle ifade edilebilir. Diğerlerine ideolojik temelli duyulan saygı, Fransızca'da *tu* (sen) ve *vous* (siz), İspanyolca'da *tu* (sen) (veya bazı Latin Amerika ülkelerinde *vos*) ve *Usted* (siz) gibi bilinen ve kibarlık ifade eden zamirlerle belirtilebilir. İdeolojilerin grup temelli doğasına bağlı olarak grup kutuplaşması ve toplumsal mücadele özellikle *Biz* ve *Onlar* zamir çiftiyle belirtilir. Hatta dilde *biz* kadar ideolojik "yüklü" çok az kelime vardır. Grup kimliği,

tanımı ve ideoloji arasındaki yakın ilişki, bu zamirin daha önce tartışılan belirli işlevini açıklar. (7)

Belirli bir söylemde muhtemel sözdizimsel biçim yapıları arasından seçilen tercih kümeleri genellikle o söylemin (sözdizimsel) üslubu olarak adlandırılır. Kelimelerin seçimlerindeki (sözlüksel üslup, aşağıya bakınız) sözlüksel çeşitlenmelerle birlikte bu sözdizimsel üslup sıklıkla söylem analizinin ayrı bir alanında, *stilistik*te çalışılır. Üslup genel olarak bağlam (ya da bağlam modellerinde temsil edilen bağlamın yorumunun) özelliklerinin işlevi olarak, tutarlı dilbilgisi kullanımının genel bir sonucu şeklinde tanımlanır. Tanımı gereği üslup, kibar ya da kaba hitap şekillerinde gördüğümüz üzere, bağlam modellerinin ideolojik kontrolünün işlevidir.

Anlambilim

Grafik, ses ve cümle biçimleri genellikle söylemin "gözlemlenebilen" ifadeleri olarak sınıflandırılır ve geleneksel anlamda da üretici dilbilgisinde "yüzey yapıları" şeklinde adlandırılır. Bazı eleştirel ve ideolojik çalışmalarda (sıklıkla Marksist gelenekte) bu tür yapılar, soyut yapıda çok az "maddi" nitelik bulunmasına karşın "maddi" olarak nitelenir. Ancak dağınık fakat pratik bir açıdan yüzey yapıları, gerçekte "gözlemlenebilen" alıcılar tarafından ifade edilen, gösterilen ve açığa vurulan şeylerdir. Ancak bu "gözlemlenebilir" ifade yapılarının gerçekte kuramcılar ya da dil kullanıcıları tarafından iletişimin psikolojik, işitsel veya fiziksel (fonetik, basılı) özelliklerine yönelik kullanılan soyut ya da zihnî yapılar olduğunu hatırlayalım.

"Anlamın" Anlamı

Söylemin tüm ideolojik değerlendirmelerinde hayati olan, söylem katılımcıları tarafından ifade edilen *anlamlar*dır. Ne yazık ki dil ve söylem çalışmalarında, "anlam"a benzer karmaşık ve belirsiz birkaç kavram daha var. Özellikle eleştirel

veya ideolojik çalışmalarda kavram bazen tüm "anlamını" yitirecek genişlikte kullanılır. Söylemin anlamla birlikte ifade ettiği, ilettiği, sahip olduğu ve inşa ettiği her şey hem sağduyuya dayalı hem de akademik bilgidir. Ancak bizim, *hangi tür* anlamın *nasıl* dâhil olduğunu ifade etmek için karmaşık hatta farklı türden semantiğe sahip olmamız gerekir. Çağdaş eleştirel çalışmalarda olduğu gibi "anlam üretiminden" bahsetmek söylem ve ideolojinin iletişimde, etkileşimde ve toplumdaki rolü hakkında pek de bir şey ifade etmez.

Nitekim, bir taraftan eski dilbilimi, (bağlam) anlamı ve niyeti arasındaki felsefi ve mantığa dayalı ayrımı diğer taraftan da referansı, yani ifadelerle ifade edilen ile konuşulan arasındaki ilişkiyi hatırlamak zarar vermez. Benzer şekilde soyut bir incelemede kelime ile cümle anlamını, ifade anlamını, konuşmacının ve işitenin çıkardığı (ideolojik olanlar da dâhil) sosyo-kültürel anlamı birbirinden ayırmak da mantıklıdır. Söylem yapılarının tümünde olduğu gibi tüm bu farklı "anlamlar" farklı kuramsal yaklaşımlarda başka sonuçlar verir. Sağduyuda olduğu gibi geleneksel dilbilimde de kelimeler (kelime) anlamlarıyla ilgilidir. Yapısal ve üretici dilbilgisinde cümlelerin anlamı, kelimelerin ve sözdizimsel yapıların anlamının işlevi olarak inşa edilmiştir. Felsefi mantıkta anlamlar, cümlelerin, bazı durumlarda veya olası dünyada doğru veya yanlış yaptığı, alıcıların ya da uzanımların (nesneler, nitelikler, gerçekler) fark ettiği soyut işlevlerdir.

Anlam ve Yorum

Psikolojide olduğu gibi dil felsefesinde ve pek çok sosyal bilimde anlamlar kelimelerin ya da ifadelerin soyut özellikleri değil, dil kullanıcılarının *yorumlama* ve *anlama* sürecinde *belirledikleri* ifadelerdir. Bu bağlamsal çeşitlenmeye de imkân tanır: bir konuşmacı ya da dinleyici aynı ifadeye farklı anlamlar yükleyebilir (kast edebilir, yorumlayabilir ve çıkarım yapabilir)

ve hatta aynı ifade bu nedenle farklı bağlamlarda farklı anlamlara gelir. Bu nedenle, dil ve söylem anlamları bağlamsal ya da konumsaldır ve katılımcılara (onların yorumlarına) bağlıdır.

Psikologlar daha sonra bu anlam yüklemenin ya da yorumlamanın zihinde nasıl gerçekleştiğini ve anlam üretimine, anlamaya hangi zihin temsillerinin (model ve bilgi gibi) dâhil olduğunu açıkladılar. Toplumsal temelli söylem analizi genellikle anlamın bilişsel "sürecini" görmezden gelir ve özellikle söylemde anlamın etkileşime dayalı ya da toplumsal yapılanışına odaklanırlar. Bu durumda anlamlar, araştırmacı tarafından genelde sezgisel belirlenir ve daha ileri bir inceleme yapılmaz. Bu (dayanıksız) temelde daha çok ideolojik anlam analizi yer alır.

Daha sonra göreceğimiz üzere, söylem anlamları olaylar hakkında zihnî modellerin ilgili taraflarının seçiminin sonucudur. Yani olaylar hakkındaki bilgi, metnin ve konuşmanın sözel ifadesiyle eşleştirilir ve bu nedenle verili dil ve kültürde muhtemel kelime ve cümle anlamıyla sınırlıdır. Modeller daha sonra ideoloji temeline dönüşebilecek görüşleri somutlaştırdığı için bu "ideolojik" (taraflı) temelden doğan anlamlar da ideolojik yönü somutlaştırabilir.

Bu görüşlerden çoğu sözlükte "terörist"e karşı "özgürlük savaşçısı"nın önerdiği olumsuz ve olumlu anlamlarında olduğu gibi gelenekselleşebilir ve yazılı hâle gelir. Bu nedenle sözlüğe dayalı inceleme ideolojik söylem analizinde en açık (ve hâlâ en verimli) ögedir. Belirli bir bağlam ve söylemde kullanılan kelimelerin tüm imalarını açıklamak geniş bir ideolojik anlam sırası sağlar. Pratik bir yöntem olarak bir kelimenin diğerleri tarafından belirlenmesi farklı semantik ve genellikle bu belirlemenin ideolojik "etkileri"ni gösterir.

Kuramsal açıdan bu sözlüksel ögelerin çeşitlenmesi, söylemde ideolojik ifadenin ana aracı olduğu anlamına gelir. Herhangi bir bağlamsal faktöre (yaş, cinsiyet, "ırk", sınıf, durum,

konum, güç, toplumsal ilişkiler vb.) dayanarak dil kullanıcıları nesneler, insanlar, eylemler veya olaylar hakkında konuşurken farklı kelimeleri seçer. Katılımcıların kişisel ve grup görüşleri yani tutum ve ideolojileri belirgin bir bağlamsal sınırdır, bu nedenle de sözlüksel çeşitlenmenin önemli bir kaynağıdır. Sözlüksel tercihin açık ideolojik imasına dayalı olarak dil kullanıcılarının genelde üsluplarını bilinçle belirlediklerini ve dolayısıyla kısmen kontrol ettiklerini ve "gerçek" ideolojik görüşlerini ya vurguladıklarını ya da gizlediklerini tahmin edebiliriz. "Politik doğrucu" dil üzerine yapılan güncel tartışma ideolojik temelli sözlüksel üslubun bu yönüne odaklanır, baskın ve baskı altındaki gruplar arasındaki ilişkilere karşı konumlarını gösterir.

Önermeler

Sözlüksel semantiğin ötesinde söylem anlamı çalışması metin ve konuşmada ideolojik eşleşmeyle alakalı pek çok diğer yöne de sahiptir. Nitekim her şeyden önce cümlelerin anlamlarını temsil eden önermeler bir iç yapıya sahiptir, örneğin farklı semantik roller (eylemlilik, erek, nesne vd.) katılımcıların olayla olan aktif, pasif ilgisini, sorumluluğunu veya olayların ve eylemlerin deneyimleyici biçimlerini sergiler. Diğer bir deyişle semantik yapılar model yapılarından kaynaklanır. Bu tür semantik temsiller olayların nasıl yorumlandığının ve (bir modelde) nasıl değerlendirildiğinin işlevidir ve bu nedenle grup üyeliğine, konuşmaya katılanların konum ve bakış açılarına dayanarak ideolojik olarak kontrol edilirler. Kimin kahraman ya da cani, bir eylemin suçlusu ya da kurbanı görüldüğü; hangi rollerin vurgulanması, hangilerinin gizlenmesi gerektiği soruları pek çok ideolojik tutumu düzenler ve bu algılamalar doğrudan önerme yapılarıyla ve değişken sözdizimsel formülasyonlarıyla (etkenler, edilgenler, adlaştırmalar vb.) eşleşebilir. (8)

Yerel ve Evrensel Tutarlılık

Bu tür tutarlılık, dil kullanıcılarının zihinsel modellerde temsil edilen olayların yorumuna dayalıdır ve bu nedenle ideolojik açıdan tesir altındadır. Bir dil kullanıcısı bir olayı bir mesele olarak görsün ya da görmesin söylemlerinde, başka bir olayla tutarlılık hâlinde olabilir. Diğer bir ifadeyle tutarlılık hem bağlamsal hem de toplumsal anlamda görecelidir ve ideolojik olarak kontrol edilen dünyayı yorumlayışımıza dayanır.

Aynı şey konular ve semantik makroyapılar tarafından temsil edilen ve konuşmacılar ya da alıcıların söylemin hangi bilgisinin önemli olduğunu düşündüklerine işaret eden tutarlılık için de geçerlidir. Böylesi bir yargı ideolojik temelli olmalıdır. Birileri için "şiddet kullanan siyahi bir çetenin ırkçı ayaklanması" diğerleri için semantik olarak "ırkçı polislere karşı şehir direnişi" şeklinde özetlenebilir. Diğer bir deyişle semantik makro yapılar (özel semantik indirgeme kurallarından ya da bir olay hakkındaki modellerdeki önermelerden, yöntemlerden doğan) sadece konu, tutarlılık ve bilginin değeri gibi böylesine önemli söylem yapılarını değil "durumu tanımlama" gibi iyi bilinen ideolojik bir pratiği de açıklar.

Örtük ve Açık

Anlamın ideolojiyle ilgili bir diğer özelliği ima, gereklilik ve varsayım gibi önermeye dayalı ilişkilerdir. Nitekim açıkça seçilen bilgi; grup dışının olumsuz, grup içinin de olumlu özelliklerini vurgular. Bunun tersi ise ima edilen ya da varsayılan anlamlar için geçerlidir. "Gerçek" toplumsal veya politik gerçeklerle durumları saklamanın iyi bilinen ideolojik işlevi bilgiyi örtük tutmanın semantik olarak idare edilen yollarıdır. Bu aynı zamanda zihinsel modellerle (inançlar) söylem anlamlarını birbirinden ayırmanın önemini de gösterir. Biz sıklıkla, insanlar bir şey söylediklerinde "gerçekte neyi kastettiklerini" (kendi modellerini) yorumlarız.

Benzer şekilde eylem ya da olayları son derece ayrıntılı tanımlayabiliriz veya bunu birkaç ayrıntıyla ya da soyutlamaya başvurarak yaparız. Bu çeşitlenme ideolojik durumları, toplumsal olayların ayrıntılarını bilmenin ya da saklamanın kimin yararına olduğunu da şifreleyebilir. Özetle semantik, söylemde ideoloji "çalışmalarında" zengin bir alandır ve gerçekte tüm anlam yapıları; olayların, insanların ve eylemlerin tanımlanmasındaki toplumsal durumları, grup bakış açısını ve çıkarlarını "işaret edebilir".

Şematik Yapılar

Başlıklar söylemin evrensel anlamını temsil ederken şematik yapı ve süperyapılar da metin ve konuşmanın *evrensel biçimini* temsil ederler. Bu tür evrensel söylem biçimleri veya şemalar giriş, sonuç, açılış ve kapanış, problem ve çözüm, öncüller ve sonuç gibi birden fazla yerleşik kategori tarafından düzenlenir. Diğer pek çok türün yanında hikâyeler, haber metinleri, konuşmalar, toplantılar, akademik makaleler bu kategorilerin (bu kategorilerin "içeriğini" tanımlayan semantik makroyapılar veya başlıkların da) düzenini ve hiyerarşik durumunu tanımlayan yerleşik şemalar tarafından düzenlenir.

Cümle diziminde olduğu gibi bu "söylem dizimi" de çeşitlenebilir ve dolayısıyla ideolojik durumlar için bir "şifre"dir. Tüm resmî söylem yapılarında olduğu gibi bu şema da önemi ve ilgiyi işaret eder. Başlıkta hangi bilginin görüneceği, sonuçta neyin vurgulanacağı ve hangi olay tanımlarının sonuç ya da öykünün çözülüşü sayılacağı, olayların yorumlanmasına dolayısıyla ideolojik olarak değişebilen durumlara bağlıdır. Bu kategorilerden bazılarının (haber metinlerindeki başlıklar gibi) bağlayıcı olduğu açıktır ama diğerleri (haber metinlerindeki arka planda kalan bilgiler) değildir ve kategoriler farklı durumlarda ortaya çıkabilir. Nitekim selamlaşma ve vedalar konuşmanın zorunlu kategorileridir. Hitap ve nezaket gibi

etkileşime dayalı işlevlerinin yanında örneğin, kasıtlı nezaketsizlik de ideolojik aşağılama işlevi görür. Benzer şekilde eğer haber metinlerindeki sözlü tepkiler ortaya konmuşsa bu tepkilerin kaynağı bunu kendi görüşüne göre önemli buluyor demektir. Bu yapısal özellik de açıkça ideolojik imayı içerir. (9)

Retorik Yapılar

Söylem, klasik retorikte tanımlanmış birkaç özel yapı ve yöntem içerir, bunlar genellikle, burada *retorik yapılar* şeklinde isimlendirilecek "üslup unsurları"dır. Bu yapılar yukarıda da söylendiği gibi söylemin tüm seviyelerinde ortaya çıkar ve bu seviyelere örneğin ses düzeyinde kafiye, ses yinelemesine, cümle dizimi düzeyinde paralelliğe, anlam düzeyinde de karşılaştırma, metafor, ironiye dair özel düzenlemelere (tekrar, çıkarma, yerine koyma vb.) işaret eder. Diğer söylem yapılarının aksine bunlar tercihe bağlıdır ve özellikle ikna bağlamlarına, genel anlamda alıcıların dikkatini çekmeye ve yönetmeye hizmet eder.

İdeolojik bir analizde bu retorik yapılar ideolojik görüşlerin bir işlevi vasfıyla anlamları vurgulama ya da silikleştirme araçlarından biri olarak çalışılır. Metaforlar düşmanlarımızın olumsuz karakterinin altını çizmek, kendi insanımızı suçlamak adına karşılaştırmalar ve karşıtlarımızın olumsuz modelleriyle mücadele edebilmek için ironi yapmak için seçilir. Bu açıdan tanımlandığında retorik, toplumsal olayların tercih edilen modellerinde ikna edici konuşmaya yönelmiş gibidir ve bu nedenle alıcıların olayları, örneğin katılımcıların çıkarlarına göre nasıl algıladığını daha da önemlisi değerlendirdiğini yönetir. Bu nedenle ideolojik yönlendirmede retorik yapıların böylesi önemli bir rol oynaması şaşırtıcı gelmemelidir. (10)

Konuşma Eylemi

Seslerin geleneksel anlamda ifade ve anlam olarak iki ana boyutta incelenmesine dil felsefesi bir üçüncü boyutu ilave

eder: *eylem*. Metin ve konuşmada, belirli durumda seslendirilen kelimeler, toplumsal etkileşimde yer almanın yanı sıra pek çok eylemi de başarmak demektir. Nitekim iddialar, sözler, tehditler ve bu tür konuşma eylemleri katılımcıların toplumsal durumlarına yani, ortak inançlarına, isteklerine, niyetlerine, toplumsallık içeren değerlendirme ve hedeflerine göre tanımlanır. Güç koşulunu gerektiren tehdit gibi konuşma eylemleri alıcıya, eğer konuşmacının isteği gerçekleştirilmezse olumsuz bir şey yapacağını söyler. Emirler de aynı şekilde gücü zorunlu kılar ama alıcının bir şey yapmasını gerektirir. Yani konuşma katılımcıları arasındaki ilişkiler konuşma eyleminin gerçekleşmesinde son derece önemlidir.

Bu aynı zamanda eğer bu toplumsal ilişkiler, örneğin hâkimiyet ve eşitsizlikle ilişkilerinde ideolojik temelliyse konuşmacıların üstesinden gelmek zorunda oldukları (ya da kendilerini öyle hissettikleri) türden konuşma eylemlerinde de sergilenir. Bu noktada toplumsal pratiklerin ideoloji tarafından kontrolü doğrudan konuşma eylemini, aynı toplumsal konumdaki beyazların siyahilere emir verdiği ya da erkeklerin kadınları tehdit ettiği durumlarda olduğu gibi etkiler. Özetle bağlamın diğer boyutlarında olduğu gibi katılımcılar arasındaki ilişkiler ideolojik temelli olduğunda bu katılımcıların konuşmalarına yansır.

Etkileşim

Nihayet söylem sayesinde yerine getirilen geniş toplumsal eylemler sahasında katılımcılar arasındaki belirli toplumsal ilişkileri ifade ve ima eden, yansıtan ya da kuran dolayısıyla da ideolojiyle ilişkili birkaç etkileşim yöntemi bulduk. İncelemenin bu düzeyinde toplumsal konum, güç ve topluluk üyelerinin kontrolü tecrübe edilebilir, azaltılabilir ya da bunlara işaret edilebilir, karşı çıkılabilir.

Etkileşime dayalı kontrol, metin ve konuşmanın tüm

düzey ve boyutlarını etkileyebilir. Güçlü konuşmacılar bağlam yapılarını; belirli katılımcıların varlığını talep ederek ya da engelleyerek, bir zaman ve mekân ayarlayarak, belirli türlere izin vererek ya da vermeyerek, konuşulan dili ya da meslek jargonunu engelleyerek, tercih ettikleri konuları konuşarak, etmediklerine izin vermeyerek, resmî ya da gayriresmî sözlüksel üslubu destekleyerek, kibar ya da kaba davranarak, belirli konuşma eylemlerini yerine getirerek, etkileşimi başlatarak ve bitirerek kontrol edebilirler. Kontrolün tüm bu biçimleri; katılımcıların toplumsal durumu ve daha geneli ideolojik temelli bağlam yorumu konuşmada düzenlenir, ifade edilir veya kurulur.

Daha da belirgini söylemin etkileşim boyutu konuşmanın gündelik kullanımı ve diğer biçimleriyle, toplantı ve meclis tartışmaları gibi yüz yüze diyaloglarla ilgilidir. Bu tür konuşmalar, müdahale, başlatma, bitirme gibi belirli yöntem ve yapılar tarafından düzenlenir. Bunların çoğu zorunludur ve bu nedenle ideolojik olarak değişken bağlamsal faktörler tarafından doğrudan kontrol edilebilir. Ancak etkileşimde olduğu gibi ideolojik temelli grup üyeliği de güç, olumlu kendilik temsili veya diğer grubu küçültme gibi örtük toplumsal ilişkilerdeki konuşmaların yapı ve hareketlerini daha çok etkiler. Yani bir konuşmayı, toplantıyı başlatan ve bitiren, konuyu açan ve değiştiren, kimin kime müdahale ettiği; söylemdeki diğer güç gösterisi biçimlerinin yanında, cinsiyet, "ırk" veya sınıf gibi ideolojik bir boyuta sahiptir. (11)

İdeoloji ve Söylem Kontrolü

Bu ve diğer yollarla, konuşmacılar arasındaki hâkimiyet, çatışma ve rekabetin gruplar arası ilişkileri tamamladığını, sergilediğini somut olarak gördük. İnsanlar bu tür sözlü toplumsal pratiklere sadece bireysel değil, belirli grupların üyeleri olarak dâhil olur ve bu tür kimlikler ve üyelikler üzerinde fikir

birliğine varılmış olabilirler. Yani grup hâkimiyeti katılımcılar arasındaki bağlamsal ilişkiyle basitçe eşleşmez, esnekçe yönetilir ve farklı yollarla tecrübe edilir.

Pratiklere güç kazandıran ideolojiler için de aynı şey geçerlidir. Grup temsillerinin soyut düzeyinden, devam eden söylemde gözlemlediğimiz tekil etkileşimsel konfigürasyonlar sağlayan belirli bağlamsal sınırlılıklarla birlikte diğer grup üyeleri hakkında belirli görüşler sağlayabilir. Daha da geneli yukarıda ifade ettiğimiz düzeylerde söylem yapılarıyla ideolojik eşleşme nadiren doğrudandır. Belirli grup bilgisi ve tutumlarda, olayların ya da bağlamların "taraflı" modellerinin oluşumunda, anlam temsillerinin kuruluşunda ve çeşitli biçimlerin ifadesinde, yüzey yapılarda, ideolojik inançların tek unsur olduğu toplumsal veya bağlamsal kısıtlılıklar olarak işlev görecek biçimde yer alır.

İdeolojik incelemenin uygulaması için bu, aynı zamanda ideolojilerin sadece metinlerden ve konuşmalardan "okunamayacağı"nı gösterir. Bir bağlam ve söylemde ideolojiyle ilgili olan diğerinde olmayabilir veya başka bir seferde karşıt ideolojik işlev yüklenebilir. Bu, ideolojik incelemenin çok karmaşık olduğu, söylem ve etkileşimin geniş toplumsal arka planı kadar metnin ve bağlamın her düzeyinde dikkate alınması gerektiği anlamına gelir. Takip eden bölümlerde söz konusu ideolojik söylem incelemesinin bazı başlıklarını ele alacağım.

22. BÖLÜM

BAĞLAM

Bağlam Nedir?

Söylemin iletişime dayalı bir olgu olarak geniş açıdan tanımı, sadece metin ve konuşmanın değil bağlamın da bazı noktalarda, yapı ve yöntemlerini sergiler. Bağlam kavramı hakkında sosyo-linguistikte, pragmatikte ve söylem çalışmalarındaki pek çok gayriresmî tartışmanın yanında "bağlam"ın ne olduğuna dair kesin bir *kuram* yoktur. (1) Terimin kendisi, her şeyin "metinle" yani söylemin "çevresel" nitelikleriyle belirlendiğini ifade eder. Ben mümkün olduğunca bağlamın dilbilimsel biçimine bağlı kalacağım. Onu, metin ve konuşmanın işlevleri, üretimi, yapıları ve yorumlarıyla ilişkili toplumsal durumlarının ve niteliklerinin yapılanmış kümesi olarak tanımlayacağım.

Nitekim, sahne ve katılımcıların konumları (yaş, cinsiyet, güç) ve çeşitli grup üyelikleri, söylemlerin şekillenmesinde, anlaşılmasında ve toplumsal durumlarda işlev görmesinde belirleyici bir rol oynar. Toplumsal konumun diğer özellikleri, toplumla ilgili olabilir ama ne genelde ne de sistematik açıdan söylemin belirli yapılarını etkiler.

Neden bağlam kuramı ideoloji kuramıyla ilgilidir? Göreceğimiz üzere toplumsal durumların söylemle ilgili özelliklerinin yapıları olarak tanımlanan bağlamlar, ideolojiler tarafından kontrol edilen topulumsal olay ve grupların pek çok özelliğini somutlaştırır. Nitekim grup hâkimiyeti, çatışma, rekabet, iletişim pratikleri de dâhil toplumsal aktörlerin gündelik pratiklerinde sergilenir. Yani grup kimliği, eylemleri, amaçları, normları, gruplararası hâkimiyet, direnç ilişkileri ve toplumsal kaynaklar gibi ideolojiyle ilgili çıkarlar toplumsal durumlarda dolayısıyla da iletişim bağlamlarında sergilenir ve yeniden üretilir. Daha da belirgini ideolojik temelli hâkimiyet, bağlamın kontrolünü de sağlar. Bağlamları belirlemek bu nedenle toplumsal hâkimiyeti ve bunun altında yatan ideolojileri tecrübe etmenin ayrıntılarına dair içgörü sağlar.

Bağlam Modelleri

Pek çok bağlam çalışmasında, konuşma analizinde, sosyo-linguistikte, pragmatikte, konuşmanın etnografisinde bağlamsal özelliklerin söylem niteliklerini doğrudan etkilediği (ve onlardan etkilendiği) varsayılır. Burada sunulan sosyo-bilişsel çerçevede bu tür doğrudan bir ilişki yoktur. Bilakis ilişki kavramı bu modellerin, sadece dil kullanıcıları *için* geçerli olduğunu işaret eder. Dolayısıyla da söylemi dil kullanıcıları tarafından öznel olarak *yapılandırıldıklarında* etkileyebilirler.

Bu tür yapılanmalar yine zihinsel modellemeye işaret eder. Yani metin ve konuşmayı etkileyen bağlamın kendisi değil (objektif olarak "var olsun" ya da olmasın) dil kullanıcılarının *bağlam modelleridir*. (2) Bu tür bağlam modelleri tıpkı söylemin ne olduğunu temsil eden olay modelleri gibi olaya dayalı bellekte toplanır. Bu nedenle bağlam modelleri, katılımcıların kendileriyle ilgili toplumsal durumun niteliklerini nasıl gördükleri, yorumladıkları ve zihnen temsil ettiklerini ifade eder. Bu önemlidir çünkü bağlam modellerinin bu öznel doğa-

sı bireysel çeşitlenme ve bağlamın tekilleşmesine olanak tanır. Konuşmacıların kadın ya da erkek, beyaz ya da siyah, genç ya da yaşlı, güçlü ya da güçsüz olması değil genel ya da hâlihazırdaki durumda kendilerini nasıl gördükleri ve kurdukları önemlidir. Diğer bir ifadeyle temel pragmatik ilişki kavramı, bağlam modellerine göre basitçe tanımlanabilir.

Bağlam modelleri etkileşim için olağan bir şema tarafından kontrol edilir ve bu nedenle dil kullanıcılarının metin ve konuşma üretimleri ve algılarıyla ilgili bulduğu toplumsal durum kategorilerinin hiyerarşik yapılarını sergiler. Aşağıda bu kategorilerden birkaçını ele alacağım. Daha sonraki bir bölümde bağlam modellerinin; bilgi, tutum ve inançlar gibi gibi toplumsal temsillerle söylem yapıları arasında "bireysel" bir arayüz oluşturduğunu açıklayacağım. Şimdilik bağlam modellerinin gerçekte söylemin tüm "pragmatik" boyutlarını, yani toplumsal durumun işlevi (ya da yorumu) olarak çeşitlenebilen tüm özellikleri; örneğin tamamlanan konuşma eylemi, üslup, retorik ve anlamın olay modellerine (insanların bir olay hakkında ne bildiği ya da konuştuğu) dair bilgiyle işbirliği yollarını kontrol ettiğini söylemek yeterlidir.

Zihinsel modellerde olduğu gibi bağlam modelleri de önemli değerlendirici bileşen içerir. Yani sadece dil kullanıcılarının toplumsal durum hakkındaki bilgi ve inancını değil *görüşlerini* de temsil eder. Bu nedenle muhatabımızın ya da gazete makalesinin yazarını bilebilir ve onun hakkında bir görüşe sahip olabiliriz, aynı zamanda bu görüş, söylemin kendisini yorumlamamızı etkiler. Benzer şekilde (bağlam modelinin bir parçası) alıcı olarak modelimiz ona ne söylediğimizi özellikle de bunu nasıl, yani az veya çok resmî, samimi, kibar ya da otoriter yaptığımızı etkiler.

Olay modellerindeki gibi bu tür görüşler toplumsal olarak paylaşılan tutumlar örneğin erkeklerin kadınlara, beyazların da siyahilere yönelik konuşmalarına dair bir örneklemdir. Benzer

şekilde hâlihazırdaki toplumsal durum hakkındaki inançlarımız diğerleriyle paylaştığımız, doktor ziyareti veya derse katılım gibi genel bilginin bir örneğidir. Özetle bağlam modelleri toplumsal olarak paylaşılan modellerle bireysel metin ve konuşmanın arasında bir arayüzdür. Kısmen toplumsal üyelerin (kendi kişisel tecrübelerine örneğin arkadaşlan hakkındaki inançlan, gündelik konuşma sahneleri gibi) amaçlarına dayanan bilgi ve görüşlerinin yanında üyelerin ortaklıklarını da temsil ederler. Bireysel ve toplumsal açıdan bu bütüncül doğa, modelleri sosyal biliş ve söylem, toplumsal makro ve mikroyapılar, ideoloji ve söylem arasında gerekli bir arayüz hâline getirir. Bağlam modeli kavramı olmaksızın ideolojilerin (olay modelleri aracılığıyla) ne söylediğimiz değil *nasıl* söylediğimiz üzerindeki etkisini açıklamak mümkün değildir.

Bağlam modellerinin durağan değil *dinamik* olduğunu vurgulamak gerekir. Dil kullanıcılarının toplumsal durumlar hakkında *süregiden* yorumlarını temsil ederler. Yani bağlam modelleri kısmen planlıdır ama devam eden etkileşim ve söylem toplumsal durumun değişen diğer yönleri gibi bağlam modelinde sürekli bir güncelleme gerektirir. Hatta bir konuşma ya da okuma sırasında türe ("Bu samimi bir sohbet değil bir sorgu"), yazarın ya da konuşmacının amacına ("Bu bir tehdit mi söz mü?") dair yorumumuzu tamamen değiştirebiliriz. Bağlam modellerinin bu dinamik doğası, söylem parçaları tamamlanır tamamlanmaz "bir önceki bağlamın" parçası olurlar.

Zihnin dolaylı aracılık ettiği bu bağlam-söylem ilişkilerinin bilişsel açıklamasıyla toplumsal bağlamları bilişe *indirgemiş olmuyoruz*. Toplumsal etkileşimin bir parçası sıfatıyla bağlamların tıpkı söylemler gibi kendi toplumsal incelemelerine ihityaç duyduğu açıktır. Bir tarafta toplumsal bağlam ve eylem arasındaki ilişki ve bağlamın diğer taraftan da söylemin öznel algısı bu tür bilişsel bir arayüze gereksinim duyar. Hatta çeşitli bağlam modelleri olmadan aynı gruptaki tüm dil kullanıcıları aynı durumda aynı şekilde konuşurlar.

7. Bölüm'de gördüğümüz üzere bağlam modelleri, kalktığımız andan yatana kadar sürekli oluşturduğumuz tecrübe modellerinin özel bir türüdür. Yani bir konuşma eylemiyle ilgili hâle geldiğimiz bir toplumsal durum bunlardan yalnızca biridir. İnsanların olaya ya da özyaşam öykülerine dayalı hatıraları bireysel tecrübelerine dair bu modeller tarafından yapılanır. Konuşma ve metin sadece bu zihinsel modellerin yani söyleme, ilgili olay ya da eylem kategorisi olarak dâhil olanların özel durumlarıdır. Bu tür genel tecrübe modellerinin neye benzediğine dair yine de az bilgimiz var ancak bunlarda kendilik önemli, merkezî bir yer işgal eder. Kendiliğin öznelliği, bakış açısı ve toplumsal konumu bu nedenle modelin özü hâline gelir ve hatta iletişim hâlindeyken ne yaptığını temsil eder. (3)

Nihayet, bağlam modelleri gibi bu genel tecrübe modelleri de toplumsal olaylara dair belirli, somut bireysel deneyimleri temsil eder. Ancak olaya dayalı bellek kişinin kendi ve diğerleri hakkındaki genel bilgi, inanç ve görüşlerini de ön plana çıkarır. Bu tür genel ama kişisel bilgi, olay modelleri gibi olaya dayalı bir yapıya sahip değildir ama daha soyut bir biçimde temsil edilir. Ancak sosyo-kültürel bilgi ve inançların etkisi altında bu kişisel inançlar da bağlam modellerinin biçimlenmesinde ve güncellenmesinde önemlidir. Diğer bir deyişle, devam edilen inşalarında bağlam modelleri şu kaynaklardan elde edilen bilgilerle yapılanır: (a) Hâlihazırdaki toplumsal durum hakkındaki genel şema, amaçlar veya beklentiler; (b) harekete geçirilen eski modeller (X'le yapılan konuşmanın ya da aynı durumda aynı gazetenin okunduğunun hatırlanması; (c) böylesi bir durum hakkındaki genel bireysel inançlar ("Komşum sürekli işinden bahseder ve bundan hoşlanmıyorum"); (d) iletişim eylemi hakkındaki sosyo-kültürel bilgi ve inançlar (haber metni nasıl yazılır vb.); (e) devam eden konuşmanın önceki bölümleri; ve (f) metnin önceki bölümleri. Bağlam modellerinin arka plandaki kaynaklarının çeşitliliğini, özellikle de bağ-

lam modellerinin toplumsal ideolojileri olduğunu açıklamak istediğimizde, hatırlamak önemlidir.

Bağlamın Boyutları

Genellikle bağlamı inşa ettiği varsayılan durumsal nitelikleri, söylemi etkileyenin (veya söylemden etkilenenin) özelliklerin kendisi değil bunların, toplumsal durumların model şemasındaki kategoriler şeklindeki zihinsel yapılanmaları olduğunu akılda tutarak inceleyelim. Diğer bir ifadeyle toplumsal uygunluğun genel, toplumsal ve kültürel boyutlarına rağmen her bir söylemin hâlihazırdaki metin ve konuşmada tecrübe ettiği kısıtlılıklar için ilişkili ölçütleri inşa eden bu kişisel yapılanmadır. Bu aynı zamanda konuşmacıların ya da yazarların bağlam modelleri bu alıcılara göre değişebilir ve "mevcut durumun tanımına" dair bir iletişim çatışmasına neden olabilir. O zaman şimdilik aşağıdaki duruma dayalı parametrelerin, bağlam modellerinin kategorilerini kurduklarını varsayalım.

Alan

İletişim olayları genellikle belirli bir toplumsal ya da kurumsal alanla bağlıdır. Bazı durumlarda bu tür bir alanın kurucusu olabilirler. Nitekim, hukuki söylem "hukuk", eğitimle ilgili söylem "eğitim" alanını ve politik söylem de "politika"dan anladığımız şeyi oluşturur. Yani alan; politik, tıbbi ve akademik söylem gibi tüm tür sınıflarını tanımlayan bağlama ait bir niteliktir. Bağlamın tanımlanması adına onun hangi toplumsal alanın bileşeni olduğunu işaret eder.

Katılımcılar için alanlar hakkında bağlamsal bilgi, iletişim koşullarının ve işlevlerinin yönetilmesi için, örneğin uzmanlığa dair jargonun kullanımında gerekli evrensel uyuma hizmet eder. Alanlar, uzman grupların faaliyetleriyle ve ideolojiler de bu gruplarla ilişkili olduğu için alanlar aynı zamanda toplum-

daki sektörlerin kendilerini tanımlamalarında, faaliyetlerini yürütmede, amaçlarına dair farkındalık kazanmalarında, ilgili gruplarla ilişkilerinde, güç gösterdiklerinde ve kaynaklarını korudukları anlarda "ideolojik alanlar" olarak da iş görebilir.

Özetle alanlar, hâkimiyet, mücadele, çatışma ve çıkarların sergilendiği sahnelerdir. Alanlar, gruplar tarafından "kendi"-lerinin kabul edilerek diğer grupların "müdahalelerine karşı" korunabilir. Nitekim piyasa ideolojileri için devletin piyasalara müdahale etmemesi, gazetecilik ideolojileri için yine devletin basın özgürlüğünü engellememesi, profesörler için de eğitim ve araştırma özgürlüklerinden alıkonmama temel prensiptir. Söylemin pek çok özelliği toplumsal alanlara yerleşen bu tür ideolojilere işaret eder. Hatta meşrulaştırma konuşma eyleminin alan-duyarlı bir işlevidir.

Genel Etkileşim ve Konuşma Eylemi

Devam eden etkileşimi planlamak ve yönetmek, konuşma eylemlerini anlamak ve hatırlamak için katılımcıların bunları genel düzeyde sınıflandırması gerekir. Bunu yapabilmek adına bir ad ya da *tür* tanımlamasına başvururlar. Katılımcılar bu amaçla neyin bir diyalog, sohbet, toplantı, ders, meclis tartışması, doktor randevusu, gazete okuma, başvuru mektubu yazma gibi, içerisinde yer aldıklarını tanımlayabilir. Bu türler daha sonra, bir önceki bölümde ele aldığımız söylem yapıları ve aşağıda verilen bağlam özelliklerine göre sınıflandırılırlar. Türler, metin/konuşma *ve bağlam* açısından tanıma ihtiyaç duyan biçimlerdir. Katılımcıların türe dair bilgileri söylemin pek çok resmî özelliğini (şematik organizasyon ve üslup gibi) ve konuların seçimini kontrol eder. (4) Eğer ideolojiler derslerde, propagandalarda ve haber metinlerinde yeniden üretiliyorsa o zaman bu yeniden üretim sürecinin, türlerin yazı ve konuşmalarında olduğu kadar bağlamın ilgili özellikleri açısından da değerlendirilmesi gerekir.

İşlevler

Burada tartışılan çeşitli bağlam nitelikleri eylem dizisinde ve alanda diğer toplumsal olaylar ya da eylemlerin durumu, sonucu, amacı olmak gibi bazı belirli *işlevlere* sahiptir. Örneğin sınavlar, verilen eğitim başarısının test edilmesi, katılımcı olarak öğrencilerin değerlendirilmesi; sorgular, suç eylemleri hakkında bilgi edinme; meclis tartışmaları, politik kararlar alma, haber metinleri, haber alma ve sağlama noktasında işlev görür. Bu söylemlerin yerine getirilmesinde dil kullanıcıları, konuşma eyleminin tüm bu toplumsal veya kurumsal işlevlerine uyum sağlar ve dolayısıyla ya bu bir norm veya kural ya da stratejik açıdan daha etkili ve başarılı olduğu için, metin ve konuşmanın (ya da metin ve konuşmayı algılayışlarının) pek çok özelliğine adapte olurlar.

Grup üyeleri sıfatıyla toplumsal aktörler kendi söylem pratiklerinin ideolojik temsillerine sahip olabilirler. Nitekim gazeteciler kendi haber yazma görevlerini toplumun "çıkarlarını kollamak, profesörler araştırmalarını "gerçeği inşa etmek" ve hâkimler de yargı süreçlerini "adaleti yerine getirmek" şeklinde görebilirler. Benzer şekilde türler güç kullanırken yasa dışı ya da ahlaka aykırı hareket edebilirler. İtirafçının ağzından bilgi almak için yapılan işkenceler, bazı polis sorgulamaları ve ırkçı nefreti ateşlemek için başvurulan ırkçı propagandalar buna örnektir. Söylemin bilinen işlevleri, ki bunlar ilerleyen sayfalarda daha detaylı bir şekilde ele alınacak, meşrulaştırma, savunma ve kontrole birer örnektir.

Niyet

Diğer bütün eylem biçimleri gibi iletişimsel eylemler de kasıtlı gerçekleştirilir. Kuramsal olarak bunun anlamı şudur: katılımcılar var olan bağlam içerisine yapmak (söylemek, yazmak) istedikleri şeyin zihnî modellerini ortaya koyarlar. Böylelikle niyeti ve sonuçlarını gerçeklekleştirmek üzere hayata

geçirilirler. Özellikle spontan gelişen diyaloglarda bu niyetler o anki bağlam çerçevesinde tartışılabilir, karşılıklı değiştirilebilir ya da bir kenara atılabilir. Muhtemel değişikliklere rağmen konuşmacılar, konuşmalarını ve yazılarını niyetlerine göre sürdürürler ve idare ederler. Söylem esnasında "... olduğunu öngörüyorum", "Seninle konuşmak istediğim konu...", "Bu makale... üzerine yazılmıştır." gibi çeşitli stratejiler kullanarak bu niyetler açık edilir. İdeolojik yönden alakalı olanlar, konuşmacının "asıl niyetini" tamamen gizler. Mesela dostane bir muhabbet gibi aktarılan diyalog sorgulama yapmak, politik manipülasyon ya da ırkçı propaganda olarak tasarlanmış olabilir. Yani tür ve iletişim eylemi, hem konuşmacı hem de yazarın bakış açısından, özel niyetler yoluyla bağlantılıdır ancak dinleyiciler/alıcılar bu niyeti sezememiş ve dolayısıyla manipüle edilmiş olabilirler. İdeolojik manipülasyon türlerinin mekanizmalarını daha sonra tartışacağız.

Araştırmanın çeşitli yönleri özellikle de konuşma incelemesi "niyetler" açısından bir değerlendirmeyi örneğin, (eğer varsa) niyetin şahsi, özel biçimlerde metin ve konuşmada ortaya çıkması hâlinde sadece toplumsal olanla ilgili hâle geldiği gerçeğini inkâr ederek reddederler. Bu duruma karşıyım. Öncelikle, niyet toplumsal bağlamda yani toplumsal eylemin öncülü kadar gerekli bir rol oynar ve bu açıdan alıcıların yorumlarını konuşmacıların ya da yazarlarınkine tercih etmenin bir nedeni yoktur. İkinci olarak alıcılar, *metin ya da konuşmada tümüyle sergilenmeseler de* konuşmacıların niyetlerini sürekli olarak yapılandırmaktadırlar. Kendi tecrübeleri (ve kendi niyetleri) yoluyla konuşmacıların genelde (tam manasıyla) ne kastettiklerini söylemediklerini bilirler ve alıcılar da bunu dert etmez, sorgulamaz ve niyetleri vurgulamazlar. Hatta ifade etmeye gerek duymaksızın bu şekilde düşünürler ve bu tür düşünceler ne söyleyeceklerini (ve söylemeyeceklerini) kontrol ederler. Üçüncüsü yine aynı nedenden ötürü niyet-

ler sadece söyleneni ya da toplumsal olarak gösterileni değil *söylenmeyeni* de kontrol eder. Yani ifade edilmeyenler alıcılar tarafından konuşanın ya da yazarın niyetinin bir parçası olarak yorumlanır. Dördüncüsü, niyetlerin kişisel ve özel olduğu, ancak konuşmada ortaya konulduğu takdirde ilişkili olabileceğine dair sava dayanarak niyeti reddetmek ancak bunu alıcının (toplumsal?) algısına uygulamamak da tutarsızdır. Yani dinleyenin algısı konuşanınkinden daha toplumsal değildir ve her iki kasıt ve yorum da etkileşim içerisinde zihinsel ve toplumsaldır. Beşincisi, ilgisiz olduğu için niyeti reddetmek söylem ve söylem üretiminin arkasında yatan bilgi ve kurallar gibi zihnî temsillerin geniş çerçevesiyle tutarsızdır. Özetle, tam bir söylem ve bağlam kuramı; bağlamın "bilişsel" boyutunun bir parçası olarak konuşmacının ya da yazarın niyetini ilgisiz varsaymakla yol alamaz. Sıklıkla yapılan göndermelere ve her birinin niyetinin ortak temsillerinden yapılan çıkarımlara dayanarak dil kullanıcıları için bunların büyük önem arz ettiğine şüphe yoktur.

Eylemleri ve dolayısıyla söylemsel eylemleri, bilişsel karşılıkları yani eylem modellerinde temsil edilen niyetler olmaksızın açıklamak mümkün değildir. Tüm iletişim bağlamının daha karmaşık bir modeline entegredirler. Kuramsal olarak eylemler, niyetlerin ve onları algılamamızı sağlayan "yapıp etmelerin" birleşimidir. Tersine, bir eylemi anlamak, bir "niyet" modelinin, bazı etkileşim bağlamlarındaki gözlemlenebilir "fiiller"den doğan değişebilir yeniden yapılandırılmasıdır. Tekrar söylemin ve eylemin (etkileşimin) bilişsel temsillerle ne kadar ilişkili olduğunu görüyoruz.

Niyetler kişisel olarak ortaya çıkabilir ve kişisel koşullara ve konuşmacıların özgeçmişlerine bağlı olabilir. Dolayısıyla nasıl böyle bir bağlam kategorisinin ideolojik işlevleri sayılabilir? Eğer birden fazla kategoriyi içeren grup, kendilik şeması şeklinde tanımlanıyorsa o zaman niyetlerin (eylemlerin plan-

ları olarak) ideolojik temelli olabileceği de belirginleşir. (Gazeteciler tarafından yazılan haber metinleri gibi) grup eylemlerini (planları da dâhil) temsil edebilirler, *nasıl* yapılacağına dair norm ve değerleri içerebilir, grup içerisinde (baskın olmak ya da olmamak gibi) bireyin (konuşmacı olarak) toplumsal konumunu tanımlayabilir ve (bilgi veya toplumsal söyleme ulaşmak gibi) belirli toplumsal kaynakların uygulamaya konmasını temsil edebilirler. Daha da belirgini toplumsal tutumları örneğin beyazların, siyahları karalayarak küçümsemeye niyetlendikleri ya da kürtaj karşıtlarının kürtaja karşı çıkışlarını örnekleyebilirler. Hatta göreceğimiz üzere diğer söylem özellikleri gibi konuşma eylemleri de ideolojilerin bir işlevi olabilir ve konuşmacı kasıtlı olarak sıklıkla buna başvurur ya da alıcılar kendi bağlam modellerinde bunu konuşmacının niyetine atfederler. Diğer bir deyişle ideolojiler, konuşmacıların niyetleri üzerinden söylem yapılarına "ulaşabilir" ve bu nedenle kasıtlıdır, bu kasıtlar söylemin belirli niteliklerine doğru genişleyebilir. Bu, tüm ideolojik yapıların ve söylemin tüm ideolojik işlevlerinin kasti olduğunu *göstermez*. Doğası gereği konuşma eylemi ve üslubun bazı unsurları da söylemin ideolojik işlevlerinin kasti olduğunu ima etmez. Daha ayrıntılı yüzey yapıları (örneğin tonlama, vurgu, sözdizimsel cümle yapıları) veya semantik boyutlar bazen kasti bazen de bağlamın temsilinin az veya çok "otomatik" ifadesi olabilir. Diğer bir ifadeyle bağlamın tüm nitelikleri "niyet" kategorisini "geçmelidir".

Hedef

"Niyet" kavramıyla sıkça karıştırılan amaçlar da bağlam yapılarında ayrı bir kategori olarak ifade edilmelidir. Nitekim niyetler (söylemsel) eylemlerin zihinsel modelleriyken hedef ya da *amaçlar* bu tür eylemlerin, örneğin yukarıda tartışılan söylemsel eylemlerin *işlevleri* gibi, daha geniş sonuçlarının zihinsel modelleridir. Bir meclis tartışmasına katılmanın

bir yasa tasarısını kabul ya da reddetmek, bir ders vermenin de öğrencilere bilgi ya da beceri kazandırmak gibi bir amacı olabilir. Hedefler (ve niyetler) ile işlevler arasındaki fark, işlevlerin konuşma katılımcılarına ait toplumsal, niyet ve hedeflerin ise zihinsel temsiller olmalarıdır. Bu kuramsal ayrım çok önemlidir. Aynı "zihinsel hedefle" gerçekleştirilen söyleme farklı toplumsal işlevler yüklememize, niyetlerin ve hedeflerin "kasıtlı olmayan" toplumsal sonuçlarını açıklamamıza, toplumsal yapıda bireysel konuşma eylemlerinin rolünü tanımlamamıza ve açıklamamıza, hedef ve işlevler arasındaki karşıtlıkları tanımlamamıza imkân verir. Bu tür bir ayrımın ideolojik temelli pek çok biçimi olacağı da açıktır. Örneğin manipülasyon alıcıların nihai hedefi bilmediği ya da anlamadığı bir konuşma eylemidir.

Tarih, Saat

Söylemsel olayların doğaları gereği başlangıcı ve bitişi vardır. Yani zaman içerisinde, belirli günlerde ve tarihlerde az veya çok kesin veya esnek sürelerde gerçekleşirler. Resmî ve kurumsal söylemlerin çoğunun (toplantılar, randevular, seanslar vb.) başlama ve genellikle de bitiş zamanları önceden belirlenmiştir. Dersler ve sınavlar bir ya da iki saat sürer. Ait oldukları dine bağlı olarak törenler çoğunlukla kutsal günlerde gerçekleşir. Hatta gayriresmî konuşmaların başlangıcı ve bitişi de kararlaştırılmaktadır. Gazete haberlerinin de bir geçerlik süreleri vardır, insanlar gazeteleri sabah ya da akşam okurlar. Gayriresmî ve yüzyüze gerçekleşen tüm resmî konuşmalar süregiden bir zaman yönetimi ihtiva eder. Konuşma; örneğin toplantılarda, duruşmalarda ya da meclis tartışmalarında "konuşmacıya ayrılan süre dolduğunda" kısıtlanır ya da sona erdirilir. Hâkimiyetin ve eşitsizliğin geçerli olduğu ilişkilerde insanların karşılıklı konuşmasına izin verilmeyebilir veya hakları olan konuşma süresi kesintiye uğrayabilir. Böylesi eşitsiz

bir tavır; yaşa, cinsiyete, ırka, sınıfa, eğitime veya konuma bağlı gelişebilir dolayısıyla ideolojik temellidir.

Yer

İletişimsel eylemlerin çoğu belirli mekânlarda gerçekleşir. Gündelik gayriresmî konuşmalar neredeyse her yerde gerçekleşebilirken (tabii bazı durumlarda yasaklanabilir: dersler, duruşmalar, toplantılar gibi pek çok kurumsal iletişim eyleminde) bir ders sınıfta verilir. Sorgulama polis merkezinde ya da duruşma salonunda yapılır, jüri kararı mahkemede alınır, meclis tartışması "mecliste" gerçekleşir, vb. Güçlü olan sadece zamanı ve süreyi değil, hastaların doktorla, öğrencinin de profesörle randevularında olduğu gibi, konuşma yerini de belirler. Benzer biçimde gazeteciler de kendilerinin tekliflerine göre değil röportaj yapacakları önemli isimlerin istedikleri yerde görüşürler. Dolayısıyla konuşma yeri, konuşma yerinin belirlenmesi kabul edilebilir iletişimin kurallarını ve normlarını yıkıyorsa bir güç unsuru olabilir ve dolayısıyla da ideolojiyle ilişkilendirilebilir.

Koşullar

Pek çok konuşma eylemi sadece belirli toplumsal ya da diğer *şartlar* veya *durumlar* varken gerçekleşebilir. Jüri kararı ancak "mahkeme oturum hâlindeyken" verilebilir, bazı toplantılar belirli sayıda katılımcı (çoğunluk) olduğunda yapılabilir. Bu koşulların kendileri söylemsel olabilir dolayısıyla mahkeme oturumu veya konferans gibi *metinlerarası bileşenleri* tanımlar. Cezalar, jüri kararının ardından ilan edilebilir, jüri kararı da iddianame ve savunmalar dinlendikten sonra verilebilir. Söylem "uygun olmayan" koşullarda ya da tam tersi var olan koşullara uygunsuz biçimde ortaya çıkabilir. Bu tür iletişimsel ya da toplumsal karşıtlıklar hâkimiyetin yeniden üretilmesinde rol oynayabilir, sanıklar avukatları olmaksızın sorgulanabilir, kadınlar cinsiyete dayalı olarak terfi edebilirler vb.

Sahne ve İlgili Nesneler

Geniş söylemsel incelemeye sahneyle ilgili unsurları dâhil etmek tuhaf görünebilir ama bağlamın değerlendirilmesi konuşma ve metnin geniş tanımının bir parçasıysa o zaman bunları dikkate almak da mantıklı olacaktır. Nitekim bir ders bağlamında kara tahta, tebeşir, projeksiyon aleti, öğretmen masası gibi eğitime dayalı bir sahne donanımı gerekir. Benzer şekilde doktor muayenesi (en azından hastanede) bir beyaz önlük, stetoskop gibi hem tıbbi muayeneyi hem de doktorun konumunu ve rolünü gösteren ilgili donanımı içerir. Savcı ya da savunma avukatları hâkim tarafından "kürsüye çağrılabilir" ve bu durum konuşma tonlarını etkiler (gizli, duyurulmayan fısıldaşmalar). Hâkimler ve toplantı başkanları çoğunlukla toplantıyı açmak ya da kapamak için ellerinde bir tokmak tutarlar.

Bu sahne unsurları etkileşim veya toplumsal alanın örneğin hiyerarşik ilişki ve hâkimiyetin ideolojik bağlantılı özelliklerine işaret edebilir. Toplantıyı ya da oturumu yönetenler kendi (güçlü) rollerini işaret etmek üzere muhtemelen geri kalanlardan (jürinin özel bölümde oturması gibi) daha yüksekte ve önde otururlar. Katılımcılar (polis memurları, askerler, doktorlar, hemşireler, avukatlar ve hâkimler) kendi konumlarını, mesleklerini, rol veya durumlarını işaret edecek biçimde giyinebilirler, bunlar kanunen bir zorunluluk oluşturabilir, bunlar olmaksızın söz konusu iletişim eylemi toplumsal ya da kanuni "sayılmayabilir" veya (başkanın ya da valinin makamındaki bayrak gibi) tercihe bağlı ve sembolik olabilir. Bu birkaç örnekten hareketle mobilya, üniforma, nesne gibi sahneye ait unsurların, toplumsal ve sembolik dolayısıyla da ideolojik işaretleri olabilir.

Katılımcının Rolü

İletişim eylemindeki toplumsal aktörler birkaç roldedir. Her şeyden önce konuşmacı, yazar, dinleyici veya okuyucu ola-

bilirler ve bu rollerden bazıları etkileşimde olduğu gibi konuşmacı ve alıcı gibi değişimlidir. Ancak bazı sorunlar bulunabilir. Televizyon haberini dinleyen konuşmacı rolüne de sahiptir ancak haber metninin yazarı, editör, muhabir; haberi "üretenle" aynı kişi olmayabilir. Hatta haber bülteninin "ortaklaşa" yapımına yapımcı, yönetmen, kameraman, "sahadaki" muhabir gibi pek çok insanın katıldığını biliyoruz. Yani kurumsal söylem gerçekte metin üretiminin pek çok katmanını ve aşamasını içerir; onu sunan, yayımlayan ya da haberin kaynağı belki de son sırada gelebilir.

Aynı şey çeşitli alıcı rolleri için de geçerli olabilir. Bir diğer kişiyle olan diyalogda bu kolay ve doğrudandır, muhatap dinleyenle aynı kişidir. Ancak başka insanlar da dâhil olduğunda dinleseler veya duysalar bile asıl muhatap değildirler hatta orada sohbet programlarında olduğu gibi seyirci olarak bulunabilirler. Ve bir sohbet programı birbirleriyle konuşan katılımcılara sahiptir ancak televizyon izleyicileri bu kitle iletişimsel diyalogun "asıl" muhatabıdırlar. Bir doktor hasta yatağının başında intörn veya hemşirelerle konuşabilir ama aynı zamanda hastaya da hitap etmektedir veya tıbbi jargonla konuşarak hastaya dair bazı durumları ondan gizleyebilmektedir. Bir toplantıyı kaydeden bir sekreter söyleneni duymakla yükümlüdür ama aynı zamanda nadiren bu konuşmaların muhatabı olur. Bir mahkeme kürsüsündeki sanık ya da polis merkezindeki suçlu kendisine sorulduğunda konuşmak zorundadır ama bazı özel durumlarda sessiz kalma hakkını kullanabilir. Sınıftaki öğrenciler, dinlemeleri ve konuşmaları istendiği zamanlarda bu şekilde hareket ederler. (5)

Özetle pek çok kurumsal durumda katılımcı rollerinin karmaşık bir yapısı vardır, bu toplumsal etkileşimdeki rolleriyle açıklanmaya çalışılır ancak asıl mesele tüm olaya yaptıkları katkının türüyle; hangi haklara, yükümlülüklere sahip olduklarıyla; bu nedenle kimin konuşacağı ya da konuşmayacağı,

kimin dinleyeceğiyle ilgilidir. Bu tür çeşitli iletişimsel rollerin ideolojik boyutları, toplumsal pratiklerde ve durumlarda olduğu kadar açıktır. Güç ve hâkimiyet harekete geçirilebilir ve bunlar ideolojik temelli eşitsizliği sergileyebilir, örneğin bunlar iletişim rollerinde gücü kötüye kullanıyorlarsa diğerlerinin dinleyici veya konuşmacı olarak haklarını ihlal edebilir ya da sessiz kalma hakları varken konuşmaya zorlayabilir.

Uzman Rolü

Aynı hususlar katılımcıların bir iletişim eyleminde sahip oldukları çeşitli uzman roller için geçerlidir. (6) Daha önce verilen profesörler, hâkimler, polis memurları gibi örneklerle bu gündeme getirilmişti. Yani bu durumda katılımcılar iletişim rollerini (konuşmacı, yapımcı veya başkan gibi) kendilerinin toplumsal ya da hukuki temelli uzman rollerinden alabilirler. Bu uzman rollerinden her biri iletişim eylemi türleri veya söylem türleri gibi birden fazla katılımcı rolüyle ilişkili olabilir. Nitekim savcı, sadece jüri ve hâkimin erişim yetkisi olan iddianameye erişebildiği için sanıkları ve şahitleri sorgulayabilir, suçlamalardan veya cezadan da muaftır. Benzer şekilde bir profesör de sınıfta bir şeyleri açıklama ve sınavda soru sorma hakkına sahiptir ve öğrenciler de savunma makamı gibi hareket etmekle yükümlüdürler.

Daha önce tartışılan ilgili kategorilerde olduğu gibi bu kategori de eğer metin ve konuşmayla sistematik olarak ilgiliyse bağlamın bir unsurudur. Nitekim konuşmacı vasfıyla katılımcı ya da yasal meslek rollerine göre duruşmalardaki "başkanlık"larıyla hâkimler konuşma eylemini (sanıklar iddialara cevap vermelidir), konuyu (sanıklar tartışılan gerçekler hakkında konuşmalıdır), üslubu (sanıklar kibarca konuşmalıdır yoksa "mahkemeye itaatsiz" sayılabilirler), türü (sanıklar kendi tecrübelerine dair bireysel hikâyeler anlatamazlar) ve özellikle de diyalogun etkileşimsel niteliklerini kontrol eder-

ler: Sanıklar hâkimin konuşmasını bölemezler, izin verildiği hâllerde konuşabilirler, hâkim-sanık bağlamının gerektirdiği şekilde davranırlar. Hatta bağlamsal incelemenin tüm manası, konuşma eyleminin metin ve konuşmanın bu tür nitelikleriyle olan sistemli ilişkisini ortaya koymaktır.

Meslek rolleriyle katılımcı roller, türler ya da konuşma eylemi arasındaki bu ilişkilerin ideolojik çıkarımları yukarıda tartışıldığı üzere oldukça açıktır. Uzmanlar iletişime dayalı etkileşimin kurallarını yıktıkları ve katılımcıların haklarını sınırladıkları andan itibaren ideolojik inançlara dayanabilen hâkimiyet biçimlerini harekete geçirirler. Hastalarla iletişim kuran erkek doktorlar ya da kadın öğrencileriyle iletişim hâlindeki erkek profesör örneklerinde olabileceği gibi. Diğer örneklerdeki gibi hâkimiyet de tıpkı ideoloji gibi konuşmada harekete geçirilir, dolayısıyla üretilir.

Toplumsal Rol

Konuşma katılımcılarının çeşitli rollerinin karmaşık ağında toplumsal rol olarak tanımlayacağımız bir tür daha ortaya koyuyoruz. İletişim rollerinin aksine bunlar metne ve konuşmaya katkıyla sınırlanmazlar ve organizasyon ya da kurumlarla da ilgili olmak zorunda değildir. Hatta bu toplumsal roller tüm eylem ve etkileşimi sağlarlar. Örneğin konumumuz ve meslek rolümüz ne olursa olsun bir arkadaş, düşman, müttefik, destekçi veya karşıt vasfıyla hareket eder ve konuşuruz. Meclisteki konuşmacılar milletvekili (veya bakan) olarak meslek rollerinde bir ülke ya da eyaletin yasama meclisinin üyesidirler, aynı zamanda bir yasaya karşı konuşabilir ya da o yasanın üreticileriyle ittifak hâlinde olabilir. Aynı şey gündelik konuşmalar için de geçerlidir. Bu tür toplumsal roller; muhatap, görgü kuralları, olumlu veya olumsuz kendilik temsili, (zıt fikirde olanlara karşı ya da ortakları desteklemek amacıyla savunulan) savlar gibi bazı belirli söylem özellikleriyle işlevsel hâle gelir.

Bu kategorinin içerisinde derece ve katmanlar olduğu hatırlanmalıdır. Gündelik konuşmalarda ya da meclis tartışmalarında taraflar birbirleriyle "doğrudan" yüzleşebilirler. Okur görüşleri sayfasındaki bir tartışmada yine taraflar şahsen karşılaşabilirler ama bu yüz yüze ve aynı anda olmaz. (7) Ancak çeşitli iletişim rollerinde olduğu gibi dolaylı, uzun vadeli muhataplar ya da ilişkiler geçerli olabilir. Bir konuşmacıya karşı çıkmak onun patronuna ya da kurumuna karşı çıkmak, bir eylem grubunun üyesi olarak konuşmak grubun tutumunu savunmak anlamına gelebilir. Nitekim mecliste, konuşmacılar daha önceki konuşmacıya itiraz edebilir, biri tarafından savunulan yasaya karşı çıkabilir ve böyle davranmakla, hem siyasi temsilciler hem de meclis dışındaki "özel çıkarlarını" temsil eden birey vasfiyla, o kişinin partisine karşıt olabilir ve aynı zamanda kendi konumunu, partisini savunabilir. Diğer bir deyişle bağlamların daha derin ve karmaşık incelenmesinde çeşitli rollerin karmaşık kümeleri ortaya çıkar.

Grup ve organizasyon üyelikleri yanında ideolojilerin kutuplaşmaya, mücadeleye, çatışma ya da rekabete dâhil olduğunu gördük. Bu tür ilişkiler özellikle burada açıklanan bağlamdaki toplumsal rolleri işaret eder. Grup içi, grup dışı ve bağlantılı ideolojileri bu nedenle üyelerinin iletişimde, tartışma ya da çatışmada aldıkları "konum"la ifade edilir ya da yeniden üretilir. Göçmenliğe karşı bir yasayı desteklemek milliyetçiliğin ya da etnomerkezciliğin yeniden üretiminin bir işareti olabilir. Meclisteki komünizm karşıtı bir konuşma bu nedenle ideoloji karşıtı bir duruştur. Diğer bir deyişle toplumsal roller ideolojik olanlar da dâhil konumun, bağlamsal açıdan değişken harekete geçiricileridir.

Mensubiyet

Meslek rollerine sahip katılımcılar genelde kendi adlarına konuşmazlar, bir kurum ya da kuruluşun temsilcileridir. Yani

mensubiyetleri bağlamda önemli bir rol oynar: Mahkemede bir polis memuruna itirafta bulunmak, sınav olmak, vergi müfettişine açıklama yapmak gibi konuşma eylemleri kurumun bir temsilcisinin huzurunda uygun olarak yapılmalıdır. Milletvekilleri mecliste konuşurken de konuşulanları dinlerken de partilerinin temsilcisidirler. Daha da geneli bu olaylar ve katılımcıları kurumsal mensubiyet ağına entegredir. Bunlardan bazıları kesin ve kanunla açıklanmışken diğerleri daha esnek, çeşitlenmeye ve uzlaşmaya açıktır. Nitekim öğretmenler iletişime dayalı ve meslek rollerinde, meclisteki konuşmacılardan ya da hâkimlerden daha esnek olabilmektedir.

Konuşma eyleminin kurumsal mensubiyete dayalı sonuçlarından biri bu katılımcıların kurumlarının temsilcileri bulunmaları nedeniyle kurumsal ideolojilere sahip olmalarıdır. Hatta alışkanlık, yasa ya da norm gereği kurum temsilcileri, kurumlarının "çıkarlarını" temsil etmeye yetkili ve zorunludur. Bu nedenle konuşma ve yazıları bu ideolojik bağlılığa işaret eder. Nitekim bir öğretmen, okulunun ya da üniversitesinin eğitim ideolojisini, gazeteci de basın ideolojisini uygulayabilir. Bu ideolojiler metnin ya da konuşmanın içeriğiyle (haber metni ya da röportajların haber değeri gibi) ilgili olabilirler ama aynı zamanda etkileşimin kendisiyle alakalıdır. Eğitime dayalı ya da tıbbi ideolojiler, ideolojilerin otoriter ya da hoşgörülü olmasına dayalı olarak öğrencilerin ya da hastaların özgürlüğüne ya da insiyatif almalarına izin verebilir ya da vermeyebilir.

Üyelik

Daha da geneli katılımcılar, kurumsal mensubiyete veya yukarıda açıklanan çeşitli rollere ek, *grupların* ya da *toplumsal kategorilerin* üyeleri *vasfıyla* konuşabilir, yazabilir, dinleyebilir ya da okuyabilir. İnsanlar beyaz, siyah, kadın, erkek, genç veya yaşlı olabilir; kendileri ya da diğer katılımcılar onları bu şekilde tanımlayabilir, bu rollere göre konuşabilir, eylemde bulunabi-

lirler. Bu tür toplumsal grup ve kategoriler ideolojilerin temeli olduğu için ideolojiler grup üyelerinin ilişkili bulunduğu ilgili iletişime dayalı toplumsal pratiklerde görünebilirler. Bu grup üyeliği, metnin ve konuşmanın yapısını sosyo-linguistik açıdan örneğin tonlama, sözlüksel unsurlar, konu, retorik ya da etkileşime dayalı hareketler bakımından etkiler. Bağlam açısından farklı toplumsal grup ve kategorilerden insanlar iletişim eyleminde de bu şekilde tanımlanır ve davranılır, kendilerine seçme hakkı sunulabilir, konu veya üslup seçiminde özgür bırakılabilir veya bir grubun üyesi oldukları için ayrımcılığa uğrayabilirler. Toplumsal grup üyeliği iletişim eyleminde ideolojileri bağlamın diğer kategorilerinden daha fazla yansıtır. Bunun metin ve konuşmada nasıl gerçekleştiğini daha sonra göreceğiz. (8)

Bu noktada rollerin, mensubiyetin ve grup üyeliğinin her zaman "verili" toplumsal konumlar olmadığını vurgulamak gerekir, bu daha ziyade bu tür toplumsal durumların öznel yapılandırılmış modelleri için geçerlidir. Yani bu toplumsal "konumlar" uzlaşmaya açılabilir, değişebilir, uyumlu hâle getirilebilir, görmezden gelinebilir, unutulabilir veya belirli durumda daha az (veya çok) ilgili hâle gelebilir. Yani söylemin dinamik bir kuramı bu durumsal ve bireysel esnekliğe vurgu yapabilir. Aynısı katılımcılar tarafından var olan bağlamda inşa edilen bu tür kategori yollarının ideolojik durumları ve sonuçları için de geçerlidir. Erkekler geçici olarak gruplarından ayrılıp kadınlar adına konuşabilirler; konuşmacılar şeytanın avukatı rolüne bürünüp karşıtlarını ve muhalifler, hâkim grup idelojilerini savunur görünebilirler.

Toplumsal Ötekiler

Şimdiye kadar tartışılan katılımcı rolleri, insanların iletişim bağlamına çeşitli kapasitelerde katılımlarıyla ilgiliydi. Ancak metin ve konuşma genelde diğer insanlar, süregiden bağlamda bulunmayanlar *hakkında* da olabilir. Kesin konu-

şacak olursak bu söylemin anlamının bir niteliğidir ve bu nedenle de bağlam incelemesinin (pragmatik değil) semantik yönüdür. Yani, söylem göndergeleri bağlam modelinin değil söylem tarafından (kısmen) ifade edilen olay modelinin bir parçasıdır. Nitekim erkekler kadınlar, beyazlar siyahlar ve doktorlar hastaları hakkında konuşurlar ve bu *toplumsal ötekiler*, konuşmalarının göndergeleridir. Yine bu yolla ideolojiler iletişim katılımcılarıyla grup dışı ögeler olarak toplumsal ötekileri ilişkilendirir. Ancak bu toplumsal ötekilerin, bağlamın "mevcut olmayan katılımcıları" olduğu da tartışılabilir.

Diğer beyazlara yönelik ırkçı konuşmalar dolaylı olarak daha geniş bir toplumsal bağlamda bu ötekilere yöneliktir ve bu nedenle, ayrımcı konuşma eylemine özgü bir unsur ve ırkçı ideolojinin yeniden üretilme biçimi olarak sadece semantik değil pragmatik açıdan da ilgilidir. Yani toplumsal ötekiler grup dışı hedefler olarak *haklarında* konuşulan ve aynı zamanda dolaylı, toplumsal ve ideolojik anlamda *muhataplardır*. Yani, ayrımcılık eylemleri ayrıştırılan taraf bulunmasa bile sınıflandırılıp yorumlanabilir, mevcut olmayan "taraf" bu iletişim eyleminin bir şekilde parçasıdır.

Toplumsal Temsiller

Daha önce tartıştığımız bağlam kategorilerinin çoğu tam bir toplumsal doğaya sahipti ve sosyolojik terimlerle açıklanabiliyordu. Ancak katılımcıların toplumsal durumlarda, kurumlarda ve tüm toplumsal yapılarda sadece konumları, hakları, ödevleri ve ilişkileri yoktur bir taraftan da bilgi, tutum ve ideoloji gibi toplumsal temsilleri de paylaşırlar. Katılımcıların zihinsel boyutlarından bazıları, niyet ve amaçlar açısından ele alınmıştır.

Ancak çeşitli toplumsal grup ve kurumların üyeleri sıfatıyla konuşma katılımcıları; devam eden etkileşim, metin ve konuşmada etki sahibi bazı toplumsal temsilleri de paylaşırlar.

Nitekim tüm iletişim eylemleri için katılımcıların toplumsal, kültürel ve bireysel bilgileri hayatidir. Konuşmacılar birbirleri hakkında *bilgiye* (yani, kendileri kadar diğerleri hakkında da bir modele) sahiptir ve bu tür bilgi diğerlerinin ait olduğu grup hakkındaki genel bilgi ve inancı temsil etmektedir. (9)

Benzer şekilde katılımcıların *ideolojileri* pek çok yolla söylemin kendisi kadar iletişim durumunu, çeşitli eylemleri, katılımcı rollerini de etkiler. Aynı şey bu ideolojiler tarafından kontrol edilen toplumsal olarak paylaşılan tutumlar için de geçerlidir. Hatta bu tutumlar iletişim olayına uygun duruma getirilebilir. Kürtaj hakkındaki gayriresmî bir tartışmada veya nükleer enerji hakkındaki bir meclis tartışmasında konuşmacılar bu konular hakkındaki kendi belirli tutumlarına dayanabilirler ve tutumlar süregiden konuşmayı kontrol eden olay ve bağlam modellerinin her ikisini de etkileyebilir: kim karşıt ya da taraftardır, konuşmacı bir toplumsal grubun temsilcisi (kürtaj tartışmalarında kadın ya da erkek olmak) olarak algılanmakta mıdır ya da kime daha kibar davranılmaktadır vb.

Özetle karmaşık iletişim olayının tüm toplumsal boyutları grup, kategori veya kurum üyeleri sıfatlarıyla katılımcıların toplumsal temsilleri tarafından kontrol edilmektedir. Bilgi de karşılıklı varsayılabilir, örneğin doktorlar veya avukatlar aynı meslek grubunun üyeleriyle veya kadınlar, feminist hareketin içerisinde diğer kadınlarla konuştuklarında bilgi, tutum ve ideolojinin ortak olduğu varsayılabilir. Hatta söylemin ve iletişim bağlamının çoğu aynı grup, toplum ya da kültür içerisindeki ortak toplumsal temsiller nedeniyle tümüyle açıklanmak zorunda değildir.

Bireylerin zihinsel modelleriyle birlikte toplumsal temsiller; toplumsal yapı, grup üyeliği ve söylem arasındaki bilişsel arayüzün bir parçasıdır. Eğer insanlar grup üyeleri vasıflarıyla konuşup yazarlarsa üyelikleri var olan bağlamda grupla paylaşılan toplumsal temsilleri yani grup bilgisinin, tutumunun ve

ideolojisinin delillerini açıklamak adına dikkate alınabilir.

Bu, ideolojiler de dâhil olmak üzere söz konusu toplumsal temsillerin şans eseri metin ve bağlama sebep olduğu ya da bunları belirlediği *anlamına gelmez*. Birinci kısımda bazı ayrıntıları açıklandığı üzere burada hâlâ toplumsal temsiller, dolayısıyla toplumsal grupların etkileriyle (bağlam da dâhil) söylem yapıları arasında geniş bir "zihinsel mesafe" vardır. Daha da önemlisi farklı durumlarda konuşmacılar kendi yaşam öykülerine, amaçlarına, tercihlerine, planlarına ve duygularına yani kendi kişisel modellerine sahip bireylerdir. İsteyerek ya da istemsiz bu tür modeler, toplumsal temsillerin paylaşılan unsurlarının göstergeleridir ama o zaman bile bağlam ve bireyin konuşma ve metni tekil kalır. Eğer böyle olmasaydı aynı durumda grubun tüm üyeleri aynı şeyi söyleyip yazardı. Bu aynı zamanda kişisel modellerin (örneğin niyetler ve amaçları) ilgili yönlerini dâhil etme sebeplerimden biriydi.

Toplumsal temsiller söylemin sadece semantik boyutuna değil, söyleme dayalı etkileşimin kendisine de uygulanabilir: Kim/ne hakkında kim, kiminle konuşabilir ya da kime yazabilir? Gazeteciler tıpkı diğer uzmanlık alanlarındakiler gibi bir grup üyesi olarak öğrendikleri kuralları ve yöntemleri nasıl takip edeceklerini, yani haber kaynağıyla nasıl görüşüleceğini, haberin nasıl yazılacağını öğrenirler. Nitekim hem mecliste hem de günlük konuşmada insanlar, üyeliğin genelde konuşmacılara atfettiğimiz biçimlerini temsil ederler: o bir muhafazakâr, o bir liberal vb.

Bu noktada döngüyü tamamlıyoruz. İdeolojiler dolaylı olarak bağlam modellerinin ve söylemin tüm kategorilerini kontrol eder. Ancak bu kategorilerden birinin, katılımcıların toplumsal inançlarına dolayısıyla da ideolojileriyle ilgili olduğu açığa çıkıyor. Diğer bir ifadeyle ideolojik kontrol, dışsal ya da belirleyici değil içseldir yani, katılımcıların kendilerinin inançları yoluyla meydana gelir. Nitekim bir konuşmada ırkçı-

lık karşıtı olarak bulunabilirim ve bu tutum ne söylediğim ve nasıl söylediğim kadar hâlihazırdaki bağlamı kurma şeklimi de etkiler. Aynı zamanda hem alıcı hem de ben, bize ait olanların yanı sıra benim ırkçılık karşıtı inançlarıma da dayanan kendi bağlam modellerimizi temsil ederiz (hatta muhatabımın benim ırkçılık karşıtı olduğumu bildiğini ve bunun benim konuşmamı etkilediğinden haberdar olabilirim.)

Hatta benim rolümle o anki bağlamın içindeki kendilik temsili rolüm arasında uyuşmazlık bile bulunabilir. İnsanlar farkında olmadan ırkçılık karşıtı konuşabilirler, az ya da çok kendi grup üyeliklerini ifade eder ya da sahnelerler. Ancak bunu kimliklerini kontrol altında tutarak ve ırkçılık karşıtı "görüntü"lerini yöneterek de (ırkçılık karşıtlarına kaba davranan alıcılara karşı) yapabilirler. Söylem katılımcılarının "gerçek" toplumsal kimlikleriyle güncel bağlam modellerinde temsil edilen ve söylemlerinde sergilenenler arasındaki bu gizli etkileşim, ideoloji ve söylem arasındaki karmaşık ilişkileri gösterir.

Sonuç

Yukarıda ifade edilen bağlam incelemesi ideolojilerin söylemde yeniden üretilmesinin iletişim olaylarının bağlamsal yönlerine uygulanabileceğini de göstermektedir. Bağlamlar daha doğrusu bağlam modelleri, temeldeki ideolojilerin metni ve konuşmayı etkileme biçimlerindeki şahsi, duruma bağlı ve toplumsal çeşitlenmeleri açıklar. Bu nedenle ideoloji ve söylem arasında başka bir kısıtlama boyutu, arayüz olarak hizmet eder, ideolojilerin söylem yapılarını etkileme açısından "belirleyici" olmadığını açıklar, bu her zaman bağlama bağlıdır. Dolayısıyla ideolojik ifadenin ve yeniden üretimin hiçbir söylemsel kuramı bağlamın derin bir incelemesi olmadan yeterli değildir. Daha sonra bu tür bağlamların zihinsel modellerinin ideolojiler de dâhil toplumsal temsiller ve söylem yapıları arasında nasıl yer aldığını ayrıntılarıyla açıklayacağız.

23. BÖLÜM

YENİDEN ÜRETİM

Yeniden Üretim Nedir?

İdeolojilerin toplumsal pratikler özellikle söylem tarafından yeniden üretildiği yukarıda sıkça tartışılmıştı. Bu gerçekte ne demektir? Pek çok kavram açısından yeniden üretim terimi açık değildir. Genel anlamda ideolojilerin "devam ettiğini", "sürmeye devam ettiğini" ve insani boyutunu işaret eder: İnsanların yeni şeyler yaptıklarını, bir şeyler yarattıklarını ifade eder. "Yeniden" kısmı üretim eyleminin devam ettiğini gösterir. Toplumsal pratikler ve söylem için bu, bu tür üretim süreçlerinin gündelik hayatın doğasının bir gereği olarak her gün rutin devam etmesi anlamına da gelir.

Daha da belirgini ideolojilerin yeniden üretiminden söz ettiğimizde; grupların, toplumsal yapıların hatta bazen tüm bir kültürün yeniden üretimini ifade eden aynı derecede belirsiz sosyolojik bir kavramla uğraşıyoruz demektir. Yine burada yeniden üretim, insan temsili kadar bir sisteme ve yapıya da karşılık gelmektedir. Daha da kuramsalı kavram, toplumsal yapıların makro ve mikro düzeyleri arasındaki mesafeyi kapatmak için de kullanılır. İdeolojiler, doğal diller ve toplumsal

anlaşmalar gibi sistemler ya da soyut yapılar, belirtildiği üzere mikro düzeyde toplumsal pratikler ve aktörler aracılığıyla da sürdürülür. İngilizce gibi bir dil, benzer şekilde de kapitalist, cinsiyetçi ya da ırkçı ideolojiler; gün içerisinde milyonlarca insan tarafından yeniden üretilir. (1)

"Üretim" kavramı da burada sistemler sadece "uyarlanmadığı", "uygulanmadığı", ya da edilgen bir şekilde "kullanılmadığı" için değil; aynı zamanda pek çok toplumsal aktörün bağlamsal kullanımları tarafından yapılandığı, yeniden yapılandığı ve kademeli olarak geliştiği için de ilgilidir. Hatta grup ideolojilerinin kademeli gelişimi bu toplumsal pratiklerde temellenir. Yani, ideolojiler toplumsal pratikler tarafından hem (yeniden) üretilir hem de (yeniden) yapılandırılır.

Burada başka bir makro-mikro boyut devreye girer. Bu sefer bir tarafta soyut bir sistem diğer tarafta pratikler olmak üzere grup ve üyeleri özellikle de yeni üyeler arasındadır. Gruplar (aynı zamanda) yeni üyeler de kazanarak yeniden üretildiği için ideolojiler tıpkı doğal dillerde olduğu gibi yeni "kullanıcılar" aracılığıyla yeniden üretilir. İster toplumsallaşma isterse paylaşılan toplumsal temsiller (kabul, eğitim, tecrübe edinme, telkin, propaganda) tarafından olsun ideolojiler, yeni toplumsal üyeler tarafından "edinildikçe" ve "kullanımı öğrenildikçe" yeniden üretilir.

Daha sonra ayrıntılı göreceğimiz üzere bu, açık ideolojik söylemde doğrudan, veya söylemden ya da diğer grup üyelerinin paylaştıkları görüşler hakkındaki toplumsal pratiklerden yapılan çıkarımlarla dolaylı olarak gerçekleşebilir. Beyazlar, iş arkadaşları ya da dostlarıyla yaptıkları konuşmalarda geçen "Siyahi kadınlar sürekli devlet yardımı alır." gibi ifadeleri kabul ederek, basında siyahi kadınların devlet yardımıyla geçindiklerine dair tekrarlanan hikâyelerden çıkarımlar yaparak ya da devlet yardımıyla geçinen birkaç kadından yola çıkıp genellemeye giderek "ırkçılığı öğrenirler".

Bu son durum, bir kişisel tecrübe olarak sürekli diğer grup üyelerine anlatılır ve benzer çıkarımlar, katılımcılar tarafından kabul edilerek konuşma süresince üretilirler. Yani paylaşım sadece tek taraflı edilgen bir eylem değil, aksine karmaşık, hâlihazırda "bilenlerin" ve "henüz öğrenmemiş olanların" da katıldığı, birden fazla kişiyle yönetilen bir süreçtir. Diğer bir deyişle yeniden üretim aynı zamanda toplumsallaşmayı, öğrenmeyi, genç veya yeni üyelerin kabulünü, grubun toplumsal olarak paylaştığı temsilleri işaret eder.

Nihayet makro-mikro boyutlarının (sistem-eylemler, grup-üyeler) yanında yeniden üretiminin yerli ve bağlamsal boyutuna karşın evrensel ve bağlamdan uzaklaşmış boyutu da vardır. Bir durum ya da örnekten çıkarım yapmayı öğrenen ya da bağlamda bir görüşü birlikte ifade eden üyeler aynı şeyi benzer bağlamlarda da yapacaklardır. Yani yeniden üretim sadece yukarıdan aşağı ya da aşağıdan yukarıya doğru gerçekleşmez ancak aynı zamanda simgeden türe, türden de simgeye, bugünden yarına ve buradan başka bir yere dönüşüme de olanak tanır. Bu nedenle yeniden üretim genelleştirmeyi de ima eder. Sistem ve eylemler arasındaki dikey ilişkilerle bütünleşmesi, yeniden üretimin aşağıdan yukarıya yönelik doğasını da açıklar, toplumsal temsiller sadece doğrudan ve soyut biçimde değil gündelik tecrübelerde genellemelerle de edinilir. Etnik eşitsizliğe dair belirli toplumsal durumlarda bu tür genellemeler ahlaki kabul edilemez, aşırı genelleştirmeler (önyargılar) ama aynı zamanda (doğru, doğrulanmış örneğin azınlıkların ırkçı eylemleri algıladıkları ve yorumladıklarında ırkçılık karşıtı bir ideolojiye sahip olmaları örneğindeki gibi) toplumsal öğrenmeler de olabilir. (2)

İdeolojilerin toplumsal temsillerinin çeşitli yönlerini özetlediğimizde şu boyutlara ulaşırız:

1. Sistem-eylem: somut toplumsal pratiklerdeki genel, soyut ideolojik inançların yukarıdan aşağıya uygula-

ması, kullanımı ve uyarlanması.

2. Eylem-sistem: toplumsal olarak paylaşılan sistemin, toplumsal pratiklerin gündelik kullanımlarında aşağıdan yukarıya devam ettirilmesi ve değiştirilmesi.
3. Grup-üyeler: Yeni grup üyeleriyle (bilgili) diğer üyeler arasındaki ideolojik konuşma, telkin, eğitim, toplumsallaştırma ve kabul eylemleri.
4. Üyeler-grup: Üyelerin grup ideolojisi veya seçkinlerini kabulü, reddi, onlara karşı itaati, direnci ya da itaatsizliği.
5. Yerel-evrensel: Benzer ya da soyut bağlamların, tecrübelerin, durum veya koşulların genelleştirilmesi, genişletilmesi, bağlamdan uzaklaştırılması; toplumsal öğrenme, aşırı genelleştirme, sterotipleştirme, önyargı biçimlenmesi ve ideoloji inşası.

Dördüncü maddede grup-üyeliği ilişkisinin tersine çevrilebileceğini yani tekil üyelerin grup ideolojisini reddedebileceğini görürüz. Bu yeniden üretimin bir parçası gibi görünmeyebilir ancak ideolojinin değişiminin ve bireysel çeşitlenmesinin açıklanması adına bunlar zorunludur. Üyelerin çoğunun ideolojileri ya da ideolojik inançları reddi, ideolojileri yürürlükten kaldırabilir. (3)

Söylem ve Yeniden Üretim

Yeniden üretimin yukarıda tartışılan pek çok türü söylemsel görünmektedir. İdeolojiler ve saygın yapıları pek çok türde ve söylem bağlamında ifade edilebilir. Bu tür ideolojik söylemlerin; grup bilgisini, üyeliği ve sadakati sergilemek, değerleri ve değerlendirme ölçütlerini karşılaştırmak ve normalleştirmek, toplumsal pratikleri değerlendirmek, toplumsallaşmak veya ikna ve manipülasyon gibi birden fazla işlevi vardır. Bu işlevlerden bazıları ilerleyen bölümlerde ayrıntılı incelenecek. Ben şimdi burada ideolojilerin söylemsel yeniden üretiminin genel yönlerine odaklanacağım.

Bağlam

Bir önceki bölümde ideolojilerin konuşma ve metni sınırlandıran (ya da ondan etkilenen ve bunlar tarafından kurulan) bağlamsal kategorilerin yorumlarında ya da toplumsal inşalarında nasıl müdâhil olduğunu gördük. Nitekim katılımcılar, konuşmacı, taraftar, gazeteci; bir gazete gibi kurum temsilcisi ya da farklı grupların (yaş, cinsiyet, köken, milliyet vb.) üyesi olarak hareket edebilirler. Tüm bu rollerde katılımcılar kendi toplumsal kimlikleriyle ilişkili ideolojiler de dâhil olmak üzere toplumsal temsilleri sahneleyebilirler (bazen de önemsemeyebilirler). Yani genel anlamda toplumsal durumlar özelde de söylem bağlamları, toplumda ideolojilerin eylemde bulunduğu sahnedir. Konuşma katılımcıları, üyesi oldukları grubu ya da kurumları gönüllü veya gönülsüz temsil ettikleri veya kendilerini bunlara göre tanımladıkları sürece bu toplumsal oluşumlarla alakalı ideolojilerin yeniden üretimine katkıda bulunurlar.

Bir önceki bölümde işaret edilen örnekler bu tür bir ideolojik sıranın kolayca anlaşılmadığını gösterir. İlk olarak dil kullanıcıları kendi kişisel modellerine sahip olabilir ve bunlar, mevcut bağlamın sınırlarıyla grup üyeleri olarak paylaştıkları toplumsal temsillerin az ya da çok çeşitlenmesidir. Hatta grup üyeleri sıfatıyla çıkarları daha az belirgin ve kendi kişisel çıkarlarıyla, niyet ve amaçlarıyla daha az ilgilidir. İkincisi, dil kullanıcıları birden fazla toplumsal grubun üyeleridir ve bu nedenle aynı anda birden fazla toplumsal temsili paylaşırlar. Yine bunlardan bazıları diğerlerinden daha ilgili ve güçlü olabilir. Sonuçta, iletişim olayını kontrol eden olay ve bağlam modelleri, sadık grup üyelerinden beklenenlerle pek çok açıdan uyuşmayan içerik ve yapılara sahiptir. Aynısı bu modellerin bir işlevi olan olay modellerinden çıkan (belirli görüşler de dâhil) anlam, yüzey yapıları, üslup, konuşma eylemleri veya bağlam modelleri tarafından kontrol edilen etkileşim stratejileri gibi söylem özellikleri için de geçerlidir.

Belirli toplumsal durumlardaki karmaşık ve güç algılanan etkileşim ve iletişim yönetimi eylemleri bu ideolojilerdir ve bunlar grup üyeleri tarafından metin ve konuşmada öylece yeniden üretilmez. Az veya çok çeşitlenme, açık ve kasıtlı sapmalar, dilemmalar ve uzlaşılması ve çözümlenmesi gereken bireysel, bireyler arası çatışmalar vardır. (4) Dolayısıyla bir gazetedeki tüm haberler o gazetenin ideolojik ya da politik bağlılıklarını göstermez. Gazetecilerin tümü gazetecilik ideolojilerine tüm haber metinlerinde yer vermezler ve tüm ırkçılar azınlıklara her zaman ve her yerde aşağılayıcı şekilde davranmaz.

Bu çeşitlenmeden doğan ampirik tablo ideolojilerin ilk anda "var olmadıkları" yönündedir, bağlamın yerel ve bireysel sınırlılıkları özgür ifadelerini saptırabilir ya da yasaklayabilir. Buradaki sorun, toplumsal durumlar doğrudan uygulamadan alıkoyduğunda, ideolojilerin yeniden üretiminden bahsedilip edilemeyeceğidir. Kuramsal olarak o zaman, ideolojik yeniden üretimden, dil kullanıcıları ve bağlam arasında ideolojik ifadeye dair "yeterli" kanıtlar olduğunda söz edebiliriz.

Peki ne kadarı "yeterlidir?" Bunun değişebileceği açıktır. Örneğin, gazetecilerin mesleklerinin gerektirdiği ideolojiyi çoğu zaman izlediklerini varsayarız. Eğer böyle olmazsa işe alınmayacaklar ya da işlerinden atılacaklardır. İstisnalar mümkündür, özellikle de kalifiye ve popüler gazeteciler için, ancak bu çeşitlenmenin de alanda çalışan her bir gazeteci için geçerli bir sınırı olmalıdır. Bazı durumlarda örneğin bir kamu kurumunda ideolojik "parti çizgisi"nden ufak bir sapma, bir politikacının marjinalleştirilmesi, güvenilmez sayılması ve kurumdan çıkarılması için yeterlidir.

Nicelik burada doğru bir ölçüt olmayabilir. Açık ırkçı vurgu birinin ırkçı bir ideolojiyi ifade ettiğine dair bir işaret sayılabilir. Bu yargının ardındaki mantık, ırkçı ideolojiye sahip olmayan insanların kolaylıkla kaba, ırkçı bir şey söylemeyeceği düşüncesidir. Gerçekte, ideolojinin olağan ve tekil ifadeleri

arasında katılımcıların ve gözlemcilerin grup üyelerinin altta yatan ideolojilerine dair sonuçlara ulaşabilecekleri geniş bir mesafe vardır. Bu ifadelerden bazıları çok dolaylı ve belirsizdir, katılımcılarla gözlemciler ideolojiyi fark etmeyebilir. Nitekim liberal de dâhil saygın basın, etnik azınlıklar ya da göçmenler hakkında her gün kaba ifadeler kullanmaz. Ancak belirsiz ve dolaylı olarak konu seçimleriyle (suç, şiddet veya kültürel sapma gibi) yavaşça kültürel ötekilere dair olumsuz imaj çizebilir ve etnik merkezli bir ideolojinin yeniden üretimine katkıda bulunabilirler.

Okuyucular; bellek, dikkat ve hatırlama süreçlerine dayanarak azınlıkların olumsuz ifade edildiği sıradan bir hikâyeye odaklanabilir, bunu hatırlayabilir ve kendi kalabalık gruplarının çok sayıdaki olumsuz hikâyelerini unutabilir. Bu tür grup içi ve grup dışına dair nitelemelere aşinayız. (5)

Özetle, yeniden üretim süreçleri bağlam ve söylem yapıları kadar karmaşıktır, bilgi işleme süreçleri ve toplumsal temsili içine alır. Belirli metin ve konuşmanın hangi durumlarda dikkate alınacağına, okunup dinleneceğine, anlaşılacağına ve modellerde temsil edileceğine, bu modellerin hangi durumlarda doğru kabul edileceğine, daha genel toplumsal bilgi ve inanç olarak genelleşeceğine dair tüm sorular yeniden üretim kuramı içerisinde cevaplanmalıdır.

Bunların tümü bağlam modellerinde ideolojilerin yansıtılmasına ve dolayısıyla bağlamın kendisinin kabul ve yorumlanmasına uygulanmalıdır. Azınlıklar hakkındaki olumsuz düşünceler azınlık gruplarının saygın üyeleri veya saygın bir partinin beyaz üyesi tarafından ifade edildiğinde ırkçı bir partinin ifadesinden daha çok dikkate alınmaktadır. Yani güvenilirlik, kabul edilme sürecinin bir parçasıdır ve konuşmacının grup üyeliğinin yani bağlam kategorisinin bir işlevidir.

Bu nedenle genel olarak ideolojinin yeniden üretiminde asıl ölçütlerden biri olan inançların kabulü, bağlam yapılarının

özellikle de katılımcıların çeşitli rol ve durumlarınının değerlendirilmesi ve yorumlanmasına bağlıdır. İletişim alanının, eylem türünün ve şartların (eğitimde sınıflar, politikada meclis, basında haber merkezi gibi) bağlam kategorileri ideolojik yeniden üretime yardımcı olsa bile bu durum geçerlidir. Metin ve konuşmanın kitle iletişimsel sonuçları kadar katılan toplumsal aktörlerin güvenirliği ya da saygınlığı da önceliklidir. Göçmenler hakkında saygın bir politikacının "talihsiz" ama kamuya mal olmuş bir ifadesi, etnik önyargı ve ideolojilerin yeniden üretimine binlerce ırkçı konuşmadan daha çok katkıda bulunur.

Söylem Yapıları

Bağlam kategorilerinin kendileri, toplumsal temsillerin kabulünü kuvvetle etkilemelerine rağmen asıl etkin faktörler söylem yapılarının içinde aranmalıdır. Yani ideolojik, yeniden üretimi yasaklayan, zayıflatan ya da destekleyen söylemsel yapılar var mıdır? 21. Bölüm'de söylem yapılarının ve stratejilerinin incelenmesi, ideolojilerin prensipte söylemin tüm derece ve boyutlarıyla (grafikler, tonlamalar, cümle dizimi, yerel anlamlar ve uyum, konu, üslup, retorik, konuşma eylemi ve etkileşime dair özelliklerle) eşleştirilebileceğini öne sürmüştük. İfade yapıları ideoloji için genelde bir zorunluluk değildir. İkna yoluyla iletilen ideolojik "içerik", dolayısıyla da metin ve konuşma önemli bir rol oynar.

Bu tür bir iddiayı kanıtlamak için semantik çeşitlenmenin, modellerin inşasında nasıl farklı sonuçlara yol açtığını ve bu modellerin toplumsal temsilleri onaylama ve yapılandırmada nasıl kullanıldığını ortaya koymamız gerekir. Örneğin söylemin konuları ya da semantik makroyapıları belirgin ve önemli bilgiyi temsil eder ve bu nedenle modellerde, anahtar (üst düzey) önermeleri kurmada kullanılır. Eğer bu konular tekrar edilmişse (popüler İngiliz basınındaki "Siyahi Doğu yerlilerinin isyanı" gibi) o zaman model inşası sürekli yine-

lenen ve siyahi gençlik veya siyahlar hakkında olumsuz bir tutuma doğru genelleştirilen bir şey hâline gelir.

Aynı zamanda azınlıklar hakkında belirsiz tutumlara sahip okuyucular bu önyargılı, göze hemen çarpan ifadeleri güvenilir olamayacak kadar ham bulabilir ve istendiği gibi taraflı modeller kurmazlar. Ancak haberlerdeki semantik etnik önyargılara dair belirsiz biçimleri fark etmeyebilirler ve yorumlarını takiben oluşturdukları modeller de azınlıklar hakkında olumsuz tutumlar içerebilir. Yani güvenilirliğin bağlama dayalı durumlarının yanında semantik (ve diğer) yapılar da (farklı katılımcılar için) model yapılanmasında, kabulde ve ideolojik yeniden üretimin bir parçası olan toplumsal temsillerin genelleştirilmesinde farklı etkilere sahip olabilir.

Ancak yeniden üretim, zihinsel temsiller üzerine olan söylemin etkileriyle ve yorumlanmasıyla sınırlı değildir. İletişim eyleminin üretim yönü de dikkate alınmalıdır. Bunun bir kısmı bağlam incelemesinde yapılmıştı. Diğer şeylerin yanında bu; belirli toplumsal rollere, özellikle de seçkin rollerine giriş için grup üyelerine, kamusal söyleme erişimi olmayan sıradan vatandaşlardan daha çok, ideolojileri yeniden üretmek için geniş etkili araçlar sağlar. Bunlar bağlamın üretimini kontrol eden toplumsal şartlarla benzerdir. Durum, rol ve grup üyeliğinin bağlamsal kategorilerinin yanında söylem yapılarının ilk elde açıkça kontrol edilebileceği bir durum kurmalıyız. Bu kontrolün bir kısmı, televizyon programlarında olduğu gibi karmaşık üretim sürecinin bir sonucudur. Bu durumda ideolojik kontrol katılımcıların çoğunun en azından en etkili olanların ideolojik açıdan aynı çizgide olduğunu varsayar. Diğer bir soru, söylem üzerinde kontrol sahibi konuşmacı ve yazarların ideolojilerini metnin ve konuşmanın az veya çok belirli niteliklerinde "aktarabildikleri"dir.

Nitekim yine, grup dışındakileri küçümsemek için seçilen olumsuzluklar oldukça basit ve açıktır; azınlıklar hakkındaki

suç hikâyelerinde olduğu gibi, ideolojik taraflı olay modellerinin yansıtılmasını da içerir. Ancak manşetin dizimi, yerel semantik açıklamalar veya metafor seçimi gibi pek çok söylem yapıları kısmen ya da bilinçsizce kontrol edilir. Söylemin ideolojik kontrolü bu durumda çok az kasıtlıdır ancak taraflı modellerin otomatik bir ifadesidir.

Tabii ki bu durum, ideolojik yeniden üretimi engellemez. Tam tersine bilinçsizce kontrol edildiğinden norm ve değerleri gölgelediği için çoğunlukla "kendinden sansürlü" değildir, dolayısıyla ideolojik yeniden üretim, konuşmacılar fark etmeksizin meydana gelir. Hatta bu tür belirsiz ırkçı pratiklerin eleştirel bir incelemesiyle yüzleştiklerinde kendilerinin ırkçı olduklarını inkâr edeceklerdir. Nitekim, modellerin ve toplumsal temsillerin açık manipülasyonunun yanında ideolojik yeniden üretim, söylem üretiminin varsayılan sürecinde dolaylı ve kasıtsız yer alır. İzleyen bölümlerde ideolojilerin söylemsel yeniden üretimindeki farklı yönlerin belirli sonuçlarını ele alacağım.

24. BÖLÜM

BİLİŞTEN SÖYLEME

Giriş

Bir önceki bölümde ideolojilerin yeniden üretiminde söylemin rolünün genel bir çerçevesini çizmiştim. Şimdi söylemsel ideolojik yeniden üretimin ilgili kuramının bileşenlerini ayrıntılı ele alacağım. Birinci bölümde bıraktığım yerden, incelemenin bilişsel düzeyinden devam edeceğim ve ideolojilerin ifadesiyle ilgili metin ve konuşma stratejilerine, yapılarına doğru ilerleyeceğim.

Bu noktada ideolojik yeniden üretim kuramının bilişsel temelinin ne bir lüks ne de toplumsal olanın bireysele indirgemesi demek olduğunu hatırlamak gerekir. Öncelikle zihnin toplumsal paylaşımlı, kullanımlı ve değişimli olduğunu vurgulamalıyım. Toplumsal yapının pek çok yönü, üyelerinin paylaştığı bilgi ve inançları gerektirmektedir. Zihnin geniş bir bölümü toplumsal ve kültürel olarak paylaşılan temsilleri içerir. Bunlara aynı zamanda kişisel tecrübeleri anlamada ve eylemleri yerine getirmede ve dolayısıyla söylem üretimi ve anlamada ihtiyaç duyulur.

Dolayısıyla ikincisi, grup ideolojilerinin söylemi, söylemin de grup ideolojilerini nasıl etkilediğini tanımlamak ve açıkla-

mak istersek; toplumsal temsillerden kişisel tecrübelere, metin ve konuşmaları temsil eden bireysel temsillere nasıl ulaşacağımızı açıklamalıyız. Bunu, söylem sürecinin bilişsel kuramıyla gerçekleştirebiliriz.

Bu noktada iletişime dayalı bağlamlar da dâhil olmak üzere toplumsal yapıların metin ve konuşma yapılarını nasıl sınırladığını açıklayacak ciddi bir alternatif yok. İnsanların "zihinleri"nin kuramsal yapılanışına, toplumsal ve bireysel arasında bir arayüz olarak ihtiyacımız var. Tüm kuramlarda olduğu gibi bu değişebilir, dolayısıyla hâlihazırdaki biliş bilimden alındığı şekliyle zihinsel "mimari" tabii ki yalnızca insanların söylemi anlamalarına, üretmelerine ve diğer pek çok görevi yerine getirmelerine dair bir hipotezdir.

Aynı şey bilişsel bilime egemen "bilgi işleme" metaforu için de geçerlidir. Bu, şu anda dil kullanımını, iletişimi, bilgi yollarını, söylemle etkileşim hâlindeki diğer (ideolojik) inançları açıklamak için uygulanabilir tek kuramsal çerçevedir. Ancak bu çerçevenin, toplumsal etkileşime ve yapıya yerleşik daha geniş bir kuram olmadan eksik kalacağı vurgulanmıştı. Yani inançların ve söylemin hem bilişsel hem de toplumsal boyutları vardır ve bu kitabın önemli noktası bu iki ana boyut arasında bağlantı kurmaktır.

Söylem Üretimi

Söylem üretimi kuramsal anlamda zihindeki söylem üretim birimi olarak düşünebilecek temsil ve karmaşık işlemler kümesini içerir. Bu birim ise yakın işbirliği içinde çalışan üç ana pragmatik, semantik ve formülasyon modülü içerir. (1)

Pragmatik Modül

İnsanlar yazmak ya da konuşmak istediklerinde öncelikle ilgili bir model inşa ederler. Bu model 22. Bölüm'de açıklandığı üzere örneğin iletişimsel eylem (bir arkadaşla yapılan sohbet,

haber metni yazmak, ders vermek, doktor ziyareti), amaçlar, niyetler, sahne ve konuşma katılımcıları gibi toplumsal durum hakkında ilgili bilgiyi konuşmacının inançlarından alır. Daha önce belirtildiği üzere bu tür bağlam modeli konuşmacıların devam eden bölümde sahip oldukları tecrübe modelinin açıklanmasıyla ilgilidir. (2)

Nitekim bağlam modeli, ilgili hangi konuşma eylemlerinin gerçekleştirilmesi gerektiğini belirler ya da güncel bağlama uygun olacak söylemin üretimi aşamasında diğer modüllerde (semantik, formülasyon) ihtiyaç duyulan bilgiyi sağlar. Diğer bir deyişle bir bağlam modeli, uygun bir konuşma eylemini gerçekleştirmek için gereken tüm bilgiyi sergileyen bir "plan" içerir. Örneğin konuşmacı ve dinleyici arasındaki toplumsal ilişkinin doğası hakkındaki inançlar, belirli zamirlerin veya belirli sözlüksel unsurların kullanımı ya da bunlardan kaçınılması gibi unsurların yerine getirilmesi ilgili bilgiyi sağlar. Söylem yapılarının tüm muhtemel çeşitlenmeleri pragmatik modül ve onun hâlihazırdaki modeli tarafından kontrol edilen semantik modülün bir özelliği değildir. Yani stilistik, konuşma ile metnin retorik boyutlarının birçoğu gibi konuşma eylemleri ve etkileşim de bu pragmatik modül tarafından kontrol edilir.

Diğer bir deyişle semantik modül insanların *ne* söylemek ya da yazmak istediğini belirlerken pragmatik modül ise bunu etkileşimsel ve toplumsal açıdan uygun ve etkili biçimde *nasıl* yapacaklarını, söylemin bağlama nasıl "uyacağını" ve söylem tarafından hangi toplumsal eylemlerin gerçekleştirileceğini kontrol eder.

Bağlam modeli, yazma veya monolojik iletişimde üretim sırasında ayarlanırken diyaloga dayalı bir etkileşimde bu model diğer katılımcılardan alınan dönütlerle sürekli güncellenir. Bir iletişim olayında her bir katılımcının modelleri aynı ya da benzer olabilir ama katılımcılar "bağlamı" çok az da olsa farklı yorumladıkları ve temsil ettikleri için bir ölçüde değişir. Bu farklı inşalar, dil kullanıcıları bunları çözmekte etkili

yöntemlere sahip olsalar da iletişimde yanlış anlaşmaların ve çatışmaların temelidir.

Semantik Modül

Bu modül, söylemin anlamını inşa etmede gereklidir. Bireysel ve toplumsal bellekte yer alan tüm temsilleri resmedebilir. Kendi bildiğimiz ve inandığımız şeylerle diğer insanların bildiği ve inandıkları hakkında konuşabildiğimiz düşünülürse bu şaşırtıcı gelmemelidir. Dil kullanıcılarının; geçmiş ve şimdiki bireysel tecrübeleri, gelecek eylemlere dair niyetleri veya bir olay ve durum hakkında konuşabilmeleri için kişisel belleklerindeki ilgili tecrübe ve olay modellerinden yararlanması doğaldır. Ancak kişisel tecrübeleri hakkındaki modellerde temsil edilen belirli gerçeklerden çok daha fazlası olduğunu bilirler. Örneğin toplumsal temsilleri yani grup ve kültür içinde *bizim* bildiğimiz ya da inandığımız şeyleri de ifade etmek isterler.

Tabii ki insanlar bildikleri ya da inandıkları her şeyi genelde ifade etmez, çünkü bu var olan durumla ilgili olmayabilir, alıcılar bunları zaten biliyor veya herhangi bir sebeple alıcıların bunları bilmesini istemiyorlardır. Bu sınırlılıklar bağlama dayalıdır, bu nedenle pragmatik modüle bağlam modelindeki bilgi (konuşmacının, alıcının inançları hakkındaki inanç temsilleri) tarafından sağlanır. Genel anlamda, olay modellerindeki ilgili bilginin küçük bir bölümü, söylem anlamını kurmak için seçilir. Diğer bilgi örtük bırakılabilir; çoğuna, uygun söylem yapılarında işaret edilebilir, böylece alıcılar ihtiyaç duyduklarında ya da istediklerinde çıkarım yapabilirler. Katılımcılar tarafından paylaşılan bilgi arttıkça söylem o oranda (bu tür inançları temsil eden) anlamı örtük bırakabilir.

Pragmatik ve semantik modüller arasındaki bütünleşik (devam eden) işlemin çıktısı semantik bir temsildir. Bireysel olay modellerinde temsil edildiği şekliyle bilgimiz kolay ulaşı-

labildiği için bu semantik temsile hangi model bilgisinin dâhil olduğunu önceden bilemeyiz. Yani dil kullanıcıları, sürekli kurulan ve güncellenen bağlam modelinin kısıtlamalarına (düşündüklerinden hangisi alıcı için ilgi çekicidir, uyum sağlayabilmek için ne söylemesi gerekir gibi) uyum sağlamalarına izin veren etkili yöntemlere bilgi ve inançlarından sürekli yaptıkları seçimlerle ulaşırlar.

Dil kullanıcılarının önceden yaptıkları şey, üretecekleri söylemin (ya da söylem parçalarının) tüm başlık ve *konularıdır*. Bu nedenle semantik modülde tüm bu konular ve semantik makroyapılar temel stratejik bir rol oynar, sadece söylemin (anlaşılmasında) evrensel anlamda planlanmasında değil, geniş ölçekli bilginin, uzun bir konuşma veya yazma (veya okuma) sürecinde yönetilmesine de imkân tanır. (3) Konular, bu nedenle dil kullanıcılarına söylemlerini uyumlu hâle getirmek ve alıcılara ne hakkında konuşacağını (öncelikle neye dikkat etmesi gerektiğini) duyurmaya izin verir. Yine bu nedenle pek çok söylem türü; örneğin duyurular, özetler veya manşetler gibi, "gelecek" konularını önceden duyurur. Kavrama sürecinde bu alıcıların ilgili zihinsel modellerin üst yapılarını kurma ya da harekete geçirmelerine imkân sağlar. Söylemin "ne hakkında" olacağını bilirler ve bu bilgi anlamayı kolaylaştırır.

Konuların kontrolü altında semantik üretim modülü nihayet, yerel olarak uyumlu önermeler dizisiyle söylemin gerçek "anlamını" üretir. Bu, bir konuşmacının bir olay hakkında sahip olduğu modelin daha ayrıntılı, düşük seviyedeki önermelerinin seçilmesiyle olur. İfade edildiği gibi, bağlam modeli hangi düşük seviye bilginin ifadeyle ilgili olduğunu ve hangisinin örtük bırakılması gerektiğini belirler. Asgari yerel uyumun inşası yanında konuşmacı kendi semantik temsilini; önemin değişmesi, odak ve bilgi sağlama, vurgulamanın diğer biçimleri gibi yöntemlerle şekillendirir. Söylem anlamının bu doğrusal üretimi, diğer modüllerin sınırlılıklarının anlam üretimini

etkileyebildiği stratejik ve devam eden bir süreçtir: devam eden düşünce ve çıkarımlar, hâlihazırdaki algılar ve tecrübeler, alıcıların (sözlü bir söylemdeki) tepkilerinin yorumları.

Formülasyon Modülü

Bu modül, pragmatik ve semantik modüllerin çıktılarını alır ve çeşitli söylem kurallarını, dilbilgisini, kelime varlığını kullanarak verili dilde ifadeler üretir. Bu üretim süreci fazlasıyla karmaşıktır. Çalışan bellekte yer alır, pragmatik ve semantik modüllerden aldığı sürekli geribildirimle stratejik bir yapıya sahiptir. Üretim doğrusaldır ve semantik temsilleri, kavram ve önermeleri örneğin dilbilgisi içerisinde uygun düzenindeki sözlüksel ifadelere kelime kelime, ifade ifade, cümle cümle dönüştürerek ilerler. Yanlışlar düzeltilse de söylem üretiminin stratejik doğası gereği, konuşmacı, anlaşıldığı ve hâlihazırdaki bağlamda uygun konuşup yazdığı sürece pek çok "kusura" da izin verir.

İfade edilen anlamın belirli semantik yapıları, belirli sözdizimsel yapılarla (kelime düzeni, cümle yapısı) eşleşmelidir, örneğin temsil bir sözlüksel unsurun ilk durumunda ve cümlenin öznesi olarak ifadesinde yerleşik olabilir, önermeler arasındaki ilişkilere, durum ya da işlevsel bağlaçlarla işaret edilebilir ve ana konu manşetlerde öne çıkarılabilir.

Bu örneklerden hareketle formülasyon modülü, sadece dilbilgisi ve sözlüğe değil aynı zamanda hikâyelerin ya da haber metinlerinin yapıları gibi diğer söylem yapı ve stratejilerine de başvurur. Bir gazeteci, haber metni yazmak için o haberin başlığı ve ilk söylem kategorisi olarak işlev görecek bir girişi olması ve bunların içerik bağlamını en uygun biçimde ifade etmesi gerektiğini bilir.

Nihayet sözlüksel ifadelerle bütünleştiğinde semantik "içerik", semantik modülden (ve onun olay modelinden) türer ve pragmatik modül (ve onun bağlam modeli) tarafından kontrol edilir, konuşma veya yazıda ifade edilir.

İdeoloji Üretimi

Bu kişisel modüllerin ayrıntıları çalışmada söz konusu edilmeyecektir. (4) Benim kısa özetim, zihinsel temsillerin metin ve konuşmaya nasıl dönüştüğüne dair bir fikir vermeyi amaçlamaktadır. Tam tersine metin ve konuşmayı anlamanın, zihinsel temsillerin kurulmasına nasıl katkı verdiğini açıklayacaktır. Asıl soru ideolojilerin bu süreçlere nasıl müdahale ettiğidir. Bunun gerçekleşmesi için birden fazla yol vardır.

Doğrudan İfade

Özel şartlar altında ulaşılabilen, doğrudan ifadenin aracı tüm zihinsel temsiller, ideolojik önermeler bazen dolaysız ifade edilebilmektedir. Yani eğer pragmatik modülün bağlama dayalı sınırlılıkları izin verirse semantik modül, söylemin semantik temsillerinde (anlamlarda) kullanılmak üzere ilgili ideolojik önermeleri doğrudan seçer. Bu örneğin propaganda, kuramsal inceleme, ideolojik açıklama, doğrulama ve meşrulaştırmada risk altındaki söylemler gibi açık ideolojik söylemlerde görülür. Bu durumlarda insanlar, öncelikle grup üyeleri olarak konuşurlar ve "Bizim" neye inandığımızı ifade ederler. Sendikalar veya hükûmetle yaşanan bir tartışmada yöneticiler "piyasanın devlet kontrolünü istemediğini" açıkça ifade ederler. Bu doğrudan ifadelerin daha belirgin olanlarla örneğin bireysel tecrübelerle bütünleştiği açıktır. Azınlıklar hakkındaki hikâyelerin ahlaki sonucu, "bunu burada yapamayız" gibi olumsuz grup değerlendirmesini ifade eder. İdeolojik inançların soyut ve genel doğasına göre anlamlar (ve formülasyonları) da genel ve soyut olmalı, yaratıcı kavram ve ifadeleri sergilemelidir.

Simgeleştirilmiş Doğrudan İfade

İdeolojik inançlar, toplumsal bellekteki genel önermelerin epizodik (kişisel) belleğindeki zihinsel modellerde yer alan simgeler (veya belirginleşirme) yoluyla da ifade edilebilir.

Örneğin piyasa ve hükûmetler hakkında genel konuşmak yerine belirli yöneticiler, *kendilerinin bu* hükûmetin müdahalesinden memnun olmadıklarını ifade edebilir. Açıklamalar çoğunlukla örnekleştirilmiş bu doğrudan ifadeleri gösterir. Olumlu kendilik temsilinin bir yöntemi olarak insanlar, azınlıklar hakkında, "Azınlıklara karşı değilim ama..." gibi olumsuz yorumlarda bulunabilir. İlk cümle açık bir ret içeren, konuşmacının genel görüşünü örneklediği, azınlıklar hakkında kötü bir şey söylemeyen ırkçılık karşıtı bir ideolojiden alınan ifadelerden biridir. Yani genel ahlaki normlar, tutumlar ve ideolojiler hâlihazırdaki bağlama uygulandığında ideolojilerin örneklendirilmiş doğrudan ifadelerine ulaşırız. Resmî terminolojide bu; değişkenlerin, bağlamın sabitleriyle (katılımcılar için yer zaman vb.) yer değiştirdiği anlamına gelir.

İdeolojik Tutumların Doğrudan İfadesi

İdeolojilerin doğrudan ifadesi için söylenenler; ideolojiler tarafından kontrol edilen, alanları belirlenmiş *tutumlar* için de geçerlidir. Örneğin, ırkçı bir ideolojinin kontrolü altında grup üyeleri Avrupalı olmayan insanların göçlerinin engellenmesi taraftarı olduklarını söyleyebilirler. İdeolojilerin bu ifadesiyle birlikte bunu genel, soyut ifadelerle gerçekleştirebilir ve grubu yansıtan "Biz" ifadesini ya da bunun örneklendirilmiş hâli "Ben" şahıs zamirini kullanabilirler.

Yukarıda bahsedilen tüm durumlarda toplumsal temsillerin bilgisi pragmatik modülün kısıtlamalarıyla bütünleşmiştir ve söylem üretim biriminin semantik modülüne katılmıştır. Tam tersine yorumda ve (eleştirel) incelemede söylem, bu ideolojik inançların açık ifade ya da dolaylı gösterimi olarak anlaşılabilir. Yine de bağlam modelinin muhtemel sınırlarını gözden kaçırmamalıyız. Hem alıcılar hem de analistler bu tür ifadelerin, itaat ya da belirli amaçların (işe girmek) fark edilmesi gibi özel toplumsal nedenlerle yapılabileceğini bilmelidir.

Yani pragmatik modül, insanların kibar, taktiksel olmalarını gerektirir, yoksa "gerçek görüşlerini" gizlemek zorunda kalırlar.

Olay Modeli İfadesi

Çoğu söylem, somut tecrübeler ve olaylar hakkındadır ve dolayısıyla bilgiyi olay modellerinden elde eder. İdeolojik ve tutuma dayalı grup inançları, bu durumda somut kişisel durumlarla örneklenebilir ve bunlara uygulanabilir. Devletin piyasaya müdahale etmemesine dair genel fikirler yerine belirli yöneticilerin, azınlık istihdamı ve ayrımcılık hakkında bilgi toplamak için etnik azınlıkların üyelerinin firmalarda işe alınmasının önünü açan hükûmet politikasına kızdığına dair somut bir haber metnine sahip olabiliriz. Benzer şekilde, anlatanın kişisel tecrübelerine dayanan ya da dayanmayan; örneğin, Türk komşunun suç eylemlerine katıldığına dair bir inanç, azınlıkların suçlu olduğuna dair genel ideolojik görüşün bir işareti olabilir. Bağlam modelinin kısıtlılıklarıyla birlikte insanlar bir tartışmanın ya da hikâyenin semantik ifadesine dâhil edebilir ya da etmeyebilirler.

Bağlam Modeli İfadesi

Tüm modeller gibi bağlam modeli de ideolojinin etkisi altında kalabilir. İnsanlar diğer katılımcıları belirli toplumsal grupların üyesi oldukları için olumsuz bir şekilde nitelendirebilir. Niyetleri, amaçları ve eylemleri ideolojilerden ve tutumlardan türeyen inançları gösterebilir. Kibar bir rica yerine bağlamda uygun olmayan kasti ya da kasıtsız verilen bir emir, ayrımcılık olarak algılanabilir. Aynı şey ayrım, kibarlık ve etkileşime dayalı diğer durumlardaki bağlamsal sınırlar için de geçerlidir.

Diğer katılımcılar hakkındaki olumsuz temsiller pek çok açıdan semantik ve formülasyon modüllerini etkiler. Görgü kurallarının bağlamsal sınırlamaları nedeniyle ifade edilemeyen olay modelleri, inançları, söylemin semantik temsili için de kabul edilir. Benzer şekilde yapıların çeşitli ifadeleri, muhatap

alınan ya da haklarında konuşulan insanlar hakkındaki olumsuz görüşleri simgeleyen kaba hitapların, tonlamaların veya sözlerin seçimi gibi "taraflı" bağlam modellerince etkilenir.

İletişim olayının katılımcıları tarafından biçimlendirilen söylemdeki bağlam modellerinin temel rolü, bizi söylemin "doğrudan" ideolojik incelemesinin kuramsal ve pratik anlamda imkânsız olduğu hakkında ikaz etmelidir. Hangi tür ideolojik kontrolün işbaşında olduğunu ancak bağlamın ayrıntılarına hâkim olarak bilebiliriz. Hatta, bir bağlamda ideolojik bir kaynağa sahip "aynı" durum diğer bağlamda konuşmacıya, grup üyeliğine, niyet ve amaçlara bağlı olarak böyle bulunmayabilir. İnsanlar pek çok sebepten ötürü kişisel ve grup inançlarını gizlemek isteyebilir veya sahip olmadıkları inançları ifade edebilir. Rol yapabilir, yalan söyleyebilir, ikiyüzlü davranabilir, ironik ya da metaforik konuşabilir. Nitekim pek çok açıdan bağlam, söylemin anlamına ve ifadesine dair bir "anahtar"dır; bağlam bilgisi olmadan söylemi ve iletişim eylemini anlamamız, eleştirmemiz ve buna müdahale etmemiz mümkün değildir. İlerleyen bölümlerde belirli ideolojik ve söylemsel stratejilerin incelenmesinde bu önemli uyarı dikkate alınmalıdır.

Sonuç

Bu bölümde kısaca ele alınan söylem üretimi, altta yatan ideolojilerin tutumlar gibi diğer toplumsal temsilleri kontrol etme karşılığında bağlama dair görüşleri ve olay modellerini etkileme ve nihayet söylem üretiminin modüllerinin içeriğini tanımlama yollarıyla örtüşür. Dolayısıyla söylemsel ve ideolojik üretimle yeniden üretim eşzamanlı ilerler ve aynı zamanda ideolojilerin ifadesi birkaç aşamayı gerektirir. Bu açıdan tümüyle ideolojik birkaç söylem "saf" grup ideolojisini ifade eder. Ancak genel ideolojik görüşler belirli modellere "uygulanabilir" ve dolayısıyla gerçekteki söylem üretimine temel oluştururlar.

25. BÖLÜM

İKNA

Zihni Etkilemek

Daha önceki bölümlerde önerdiğimiz kuramsal çerçeve; söylem ve ideoloji arasındaki ilişkilerin hem ifade hem de alımlama yönünü açıklamasına rağmen kuram çoğunlukla, metin ve konuşmada ideolojinin ifade edilme biçimlerine odaklanmaktadır. Bu ve bir sonraki bölümde diğer yönü ele alacağım ve ideolojilerin oluşumunda, değişiminde ideolojik söylemin telkininde kullanılan söylemsel ve bilişsel yolları inceleyeceğim. Nitekim, bir grubun üyelerinin kendi ideolojilerini yine kendi söylemlerinde ifade ettiğini varsayıyorsak, bu tür söylemlerin grup içi ve grup dışındakilerin zihinlerine "etkilerini" de bilmemiz gerekir.

Önceki bölümlerde incelenen diğer temel kavramlar gibi "etki" ve "ikna" terimleri sosyal psikoloji ve kitle iletişim çalışmalarında büyük bir literatürü oluşturur. (1) Tüm bu çalışmaların, özellikle de kitle iletişimde geleneksel etki araştırmalarının ampirik sonucu, en iyi ihtimalle yetersizdir. Çağdaş toplumlarda ideoloji üretiminin ana kaynaklarından biri olan kitle iletişim, izleyicinin zihnini etkilemede çok güçlü ya da etkisiz

olarak tanımlanmıştır. Bazı araştırmalar kitle iletişimin en fazla kamuoyunun ve söyleminin gündemini ayarlayabildiğini söyler. Yani insanlara ne düşünecekleri üzerinde değil ne hakkında düşüneceklerini belirleme konusunda etkiye sahiptir. (2)

Burası, söz konusu geniş araştırma geleneğini değerlendireceğimiz yer değildir. Daha önceki çalışmaların ana problemi "etki" ve "ikna" kavramlarının dâhil olduğu iki ana kaynağı, söylem ve zihni açıklamaya yetmeyen kuramsal eksikliktir. Yani söylemin etkisine dair analitik olarak kabul edilebilecek bir şey söylemek için anlamanın ve bilişsel etkilerin dâhil olduğu diğer zihnî temsiller ve söylem anlamına dair bilişsel bir kuramın yanı sıra metin, konuşma ve diğer bağlamların çeşitli yapılarına dair geniş bir kurama ihtiyaç vardır. İkinci probemle daha çok yakınlarda ilgilenilmeye başlanmıştır ancak özellikle Amerika'da sosyal psikolojide ampirik (deneysel) araştırmalardaki dar görüşlülüğün bir sonucu olarak, etki ve ikna çalışmalarında söyleme dair analitik yaklaşımlar hâla yetersizdir. Tartıştığım konuyla ilgili bir diğer sorun, söylemin ikna edici etkisinin de içerisinde olduğu değişim süreçlerine dâhil edilebilecek zihinsel temsiller hakkındaki kafa karışıklığıdır. Ne görüş ve tutumlar hakkında ne de kişisel veya bağlamsal değişikliklerle uzun vadeli toplumsal paylaşılanlar arasında bir ayrım yapılır. Daha doğal sahnelerde tutum değişikliğine dair çalışma olmasına rağmen deneysel çalışmaların çoğu kısa vadelidir ve laboratuvarda kontrollü deneylerdeki değişim gözlenir. Dahası çalışmanın çoğu, bilişsel ve sosyal psikologlar arasındaki garip işbölümü yüzünden zarar görmüştür; İlk grup bilgi ve öğrenmeyle ikinci grup görüş ve tutumlarla uğraşır ancak her ikisindeki süreç ve temsiller birbiriyle çok yakından ilgilidir.

Etki ve İknanın Farklı Türleri

Arka planının tersine ikna incelemesi, bir önceki bölümde özetlenen biliş ve metin işleme kuramında temellenmelidir. Söylemin ideolojik etkisi için bu yaklaşımın sonuçları şunlardır:

1. Söylemin anlaşılması ve etkisi hem söylem yapılarının hem de alıcıların zihinsel süreçlerinin ve temsilinin işlevi olan karmaşık bir süreçtir. Yani insanlar daha önceki bilgi ve inançlarına dayalı olarak konuşma ve metinden etkilenirler.
2. Söylemin anlaşılması sadece metin ve konuşma yapılarını değil daha da önemlisi alıcıların kendi modellerinde öznel olarak inşa ettikleri bağlamı da içerir. Benim açımdan bu olayların herhangi bir zihinsel temsilinin yapılanması ya da değişimi, devam eden bağlam modellerinin içerik ve yapısının bir işlevidir. Bu bakımdan, açıklanan bilindik bir kavram da "güvenilirlik"tir.
3. Gerçeğe dayalı inançlarla (bilgi) değerlendirmeci inançlar (görüşler, tutumlar) arasındaki ilişki son derece karmaşık olsa da genel anlamda söylemlerin, değerlendirmeci inançlar üzerinde bunlar daha az anlaşıldığında etkili olduğu varsayılır. Diğer bir deyişle ikna, anlamayı gerektirir. Sadece bazı belirli koşullarda insanlar anlamadıkları söylemler tarafından ikna edilirler ve böyle olsa bile kısmi anlama, görüş oluşumunun ve değişiminin asgari şartıdır.
4. Eğer ikna, söylemin bir sonucu olarak insanların görüşlerini değiştirme süreci şeklinde tanımlanıyorsa farklı tür değerlendirmeci inançlar dolayısıyla da farklı tür ikna yöntemleri arasında bir ayırım yapmak zorunludur. Nitekim kişisel olanlarla toplumsal paylaşımlı görüşler arasında bu tür bir ayırım yapılmıştı. Bunlardan ilki hem olay hem de bağlam modelle-

rinde temsil edilir ve epizodik (kişisel) bellekte saklanırken; ikincisi tutum ve ideolojiler gibi toplumsal temsillerde yer alır ve toplumsal bellekte depolanır. Dahası belirli, genel ya da soyut görüşler arasında da bir ayırım yapılmalıdır. Toplumsal olarak paylaşılan tutumların çoğu tanımları gereği bağlamdan bağımsızdır ve dolayısıyla soyut ve geneldir. Kişisel görüşler hem belirli hem de genel olabilir: Bugün patronumu sevmiyor, genelde sevmiyor ve tüm patronları sevmiyor olabilirim. Toplumsal paylaşımlı görüşler de değişebilir ama çok yavaş edinildikleri için değişmeleri de zaman alır. Özetle, tutumlar ve tutum değişimleri üzerine yapılan geleneksel çalışmaların aksine tüm değerlendirmeci görüşleri tek bir "tutum" kategorisine indirgemeyeceğim. Tutum kavramı burada (bir dizi) toplumsal paylaşımlı görüşlerin orijinal algılanışı olarak kullanılmaktadır.

5. Bu ayırımlardan hareketle söylemler, farklı tür değerlendirmeci inançları etkiler. Konuşmam geçici olarak bugün muhatabımda belirli bir görüşü oluşturabilir ya da değiştirebilir veya daha genel etkileri bulunabilir, görüş değişikliği daha kalıcı hâle gelebilir veya muhatabımın daha genel ve soyut görüşlerini etkileyebilir. Ve nihayet çok sayıda söylem, çok sayıda grup üyesi üzerinde ikna edici bir etki gösterebilir, bu nedenle, eğitim veya basın söylemindeki daha "yapısal" öğrenmede olduğu gibi onların toplumsal temsillerini aşamalı yapılandırabilir ya da değiştirebilir. İdeolojilerin edinimi veya değişimi grup, toplum ya da kültür tarafından paylaşılan "toplumsal zihnin" söylem temelli ikinci tür değişimine aittir.
6. Prensipte tüm söylem ideolojileri, ister açık isterse örtük ifade edilsin ideolojik etkiye sahiptir. Pratikte

ise araştırmamızı ideolojileri ifade eden söylemlerle sınırlandırırız. Yani ideolojilerin üretimi ve yeniden üretimiyle ilgileniyorsak ideolojik söylemde ideolojik etkinin varlığına ya da yokluğuna odaklanırız.

Yukarıda yapılan ayırımlardan hareketle etkinin veya iknanın tüm süreçlerinin incelenmesi metin ve bağlamın ayrıntılı yapılarıyla, kısa vadeli söylem süreçleriyle ve hem epizodik ve toplumsal bellekteki zihinsel temsillerin ayrıntılarıyla ilişkilendirilmelidir.

İdeolojik Etki

Söylemin ideolojik etkisinin incelenmesinde varsayılan ana prensiplerden bazılarının kısa özetinden sonra şimdi sözlü iletişimin bir sonucu olarak ideolojilerin oluşumu ve değişiminin de dâhil olduğu özellikle söylemsel ve bilişsel yapılarla stratejilere dönebiliriz.

Sözlü söylemin ve diğer toplumsal pratiklerin yanında semiyotik mesajlar da (görseller, fotoğraflar, filmler vb.) toplumsal üyeler üzerinde ideolojik "etkiye" sahiptir. Hatta erkeklerin, ideolojiler gibi pek çok cinsiyetçi pratiği; sadece grup içi konuşmalarından ve kadınlar hakkındaki metinlerden değil gözlemden, etkileşimden, izlenen filmlerden doğabilir. Ancak kitabın geri kalanında söylem üzerinde odaklanan bu tür semiyotik ve pratik etkileri, ideolojik etkinin temel sürecini çözümlerken dikkate alacağım.

Bilişsel Şartlar

İdeolojilerdeki söylemsel etki, birtakım bilişsel şartı gerektirir. İdeolojiler edinilmeden ve değişmeden önce insanların geniş ölçüde gerçeğe dayalı ve değerlendirmeci inançları vardır. Toplumsallaşma, eğitim ve yaşıt grup etkileşimi süresince üyelerin grup, kültür, insan, olaylar ve gerçekler hakkındaki kişisel

bilgisi toplumsal paylaşımlı olanlarla birlikte aşamalı biçimde artar. Yani insanlar, kendileriyle benzer koşullardaki, aynı ya da benzer inançlara sahip insanlardan veya tam tersi biçimde diğerleri tarafından söylenen şeyleri kabul (veya ret) etmeyi öğrenir. Diğer bir deyişle yetkin dil kullanıcıları ve toplumsal üyeler tarafından yeni ideolojilerin edinimi "sil baştan" gerçekleşmez. (3) Nitekim ideolojik iknanın; toplumsal ve politik bilgi yokluğunda, eğer alıcıların herhangi alternatif düşüncesi yoksa ve ideolojik önermeler açıkça kendi kişisel tecrübeleriyle çatışmıyorsa daha kolay gerçekleştiğini varsayarız.

Toplumsal üyeler (doğru ve yanlış) gerçeğe dayalı bilgilerle değerlendirmeci inançları, yani gerçeklik ölçütleriyle izlenebilecek ya da makul hâle getirilebilecek inançlarla insanların kültürel paylaşımlı değerleri doğrultusunda durumları, olayları, nesneleri ve insanları değerlendirmesini temsil eden inançları birbirinden ayırmayı zamanla öğrenirler. İfade edildiği üzere kendi kişisel görüşleriyle diğerlerinin ve kendileriyle aynı veya benzer grup insanların sahip olduklarını ayırmalarına imkân veren bilişsel yeterliği edinirler.

Nihayetinde insanlar; kendi inançlarının yanında kendi bilgilerinin, başkalarının onlara söyledikleri sonucunda değişebileceğini öğrenmişlerdir. Bilgi değişimi için bu durum çoğunlukla gerçeklerin, sağduyu (veya bilimsel) gerçeklik ölçütüyle yani güvenilir gözlem, güvenilir kaynaklardan gelen doğru çıkarım veya iletişim tarafından desteklenmesiyle meydana gelir. Diğer taraftan görüşler için değişim genelde hem gerçeklere hem de iyi ve kötünün, doğru ve yanlışın ne olduğuna dair temel değerlere dayanan "iyi savlar"la ilgilidir. (4)

Özetle ideolojilerin edinimi zengin, iyi gelişmiş bir toplumsal ve bilişsel çevrede gerçekleşir, insanlar diğerlerinin dünya hakkında aynı veya farklı görüşleri olabileceğini ve bunların söylem tarafından etkilenebileceğini bilir. Daha sonraki safhada "ötekilerin" görüşlerinin katkılarının rastgele

olmadığını da anlarlar, "farklı" türden insanlar farklı "tür" görüşlere sahip olma eğilimindedir ve pek çok görüş birbirinden ayrılmaz. Toplumsal öğrenmede ve doğrudan söylem yoluyla olduğu gibi kendi gözlemleri ve etkileşimi temelinde dolaylı biçimde bu tür bir içgörüyü gerektirir: ailelerinden, arkadaşlarından, çocuk hikâyelerinden veya televizyondan duyduklarından fikir edinmezler, grup üyeliği de insanların ne düşünmesi gerektiğiyle ilgili olabilir. Hatta cinsiyet bilgisinin ve rollerinin erken edinimine, erkeklerin ve kızların erkek ve kız oldukları için farklı görüşlere sahip olmaları gerektiğini öğrenmeleri bir örnektir.

Aynı zamanda erken dönem genel görüşlerin çoğunun (erkekler ve kızlar, çocuklar ve yetişkinler veya genel "Biz" ve "Onlar" gibi) pek çok farklı durum ve olayın değerlendirilmesiyle ilgili olduğunu anlarlar. Burası ergenlik süresince edinilen karmaşık tutumların kendilerini şahsen tanımlayacakları ideolojik sistem parçalarıyla kristalize olmaya başladıkları noktadır.

Toplumsal Şartlar

Toplumsal temsillerin edinimi sadece birtakım bilişsel şartlara değil toplumsal şartlara da sahiptir. İnsanlar genelde toplumsal etkileşimin ve özelde de söylemin diğerlerinin görüşlerini edinme ve değiştirme biçimleriyle ilgisini öğrenmişlerdir. Kendilerininkini diğerlerine karşı savunmaları gerektiğini bilirler ve diğerlerinin kendi görüşleri hakkında savlar öne süreceğini anlarlar. Görüşlerin sadece kişisel olmadığını aynı zamanda da grup veya kategori üyeliğiyle de (erkek, kız veya çocuk olmakla) ilgisini fark ederler. Özetle toplumsal olaylar ve konular hakkındaki, diğerleri tarafından paylaşılan ya da karşı çıkılan, toplumsal etkileşimde edinilen ya da savaşılan görüşlerin toplumsal gruplara bağlı olduğunu ve "biz" ve "onlar" için farklı olabileceğini bilirler.

Görüş edinimi ve değişimi hakkındaki bu tür bilgi pek

çok tür toplumsal etkileşimde, iletişimde ve üyelerin yer aldığı grup ilişkilerinde kendi "ampirik" toplumsal temeline sahiptir. Yani tıpkı diğer toplumsal temsiller gibi ideolojiler de hem bilişsel hem de toplumsal inşalardır, diğerleriyle sosyal bilişin biçimleri olarak sadece zihinsel anlamda paylaşılmaz aynı zamanda grup üyeleriyle birlikte toplumsal olarak üretilirler.

Tüm bunlar söylemin ve ideolojik etkilerinin toplumsal ve bilişsel boyutlarına uygulanabilir. Toplumsal yetkinlik kazanmış üyeler sadece diğerlerinin görüşlerini değil, metin ve konuşmada genelde sav biçiminde ifade edilen görüşleri de anlarlar. İnsanların hem kendi hem de ait oldukları grup veya topluluğun görüşlerini ikna edici biçimde ifade ederler. Bunların ifade edildiği gündelik söylemsel etkileşim; genelde daha geniş toplumsal düzenlemelerin, organizasyonların veya kurumların bir parçasıdır.

Çocuklar hikâyeler okur veya dinlerler, televizyon seyrederler ve bu görüşlerin televizyonda konuşan ya da gazetede yer verilen politikacıların konuşmalarında; kilisede rahipler, okulda öğretmenler tarafından dile getirildiğini bilirler. Bu görüşlerden çoğu; aynı toplumsal durumlarda, aynı grubun üyeleri (diğer politikacılar, öğretmenler, aileler, kızlar) tarafından tekrarlanır. Toplumsal bağlamında bu gruplar ve toplumsal inanç sistemleri yapıyla, gruplarla, çıkarlarla ilgili olma eğilimindedir. Özetle grup üyeleri; toplumsal algı, etkileşim, iletişim ve söylemin epey karmaşık süreçleri boyunca, grup tutumu kavramını kademeli olarak edinirler.

Toplumsal ve bilişsel karmaşıklık, çocuklar için ortak olmaktan uzak ideoloji kavramının ergenlik süresince edinildiğini vurgular. Hatta kendi grubunun ve özelliklerinin (kimlik, eylem, amaç, norm, grup ilişkileri ve kaynakları) değerlendirilmesini tanımlayan karmaşık kategori şemalarına göre ideoloji tanımı, insanların bir grup üyesi olmanın manasını öğrendiğinde edinildiğini gösterir. Yani "Ben"e göre

öğrenmeden önce, "Biz" ve "Onlar"a göre öğrenmeye başlarlar, grup farklılıklarını ayırt ederler, grupla birlikte tanımlanırlar, aktivitelerinde yer alırlar, amaçlarından bazılarını paylaşırlar; normları, değerleri ve kurallarıyla yargılanırlar; gruplar arası etkileşimde, çatışmada yer alırlar ve toplumsal kaynaklara giriş elde ederler (ya da bunlardan men edilirler).

İdeolojik şema ve (toplumsal) kazanımların toplumsal koşulları sadece geç ergenlik döneminde edinilmek zorunda değildir: toplumsal grup ve ilişkilerin dâhil olduğu tecrübelerden pek çoğu çocuklar tarafından edinilmiştir ve erkek çocuk/erkek ve kız/kadın ayrımının farklılıkları vardır. Dolayısıyla çocuklar kendilerini çocuk olarak tanımlar, çocuk gibi hareket eder, kendi çıkarlarını ve özel kaynaklarını savunurlar. Diğer bir deyişle çocuklar, sosyo-politik ideolojileri daha sonra kazansalar bile ilk ve ikincil toplumsallaşmanın koşullarını erken bir dönemde, grup üyeliğinin ilgili bilişsel ve toplumsal şartlarıyla birlikte öğrenirler. (5)

Görüş Söyleminin Anlaşılması

Yukarıda özetlenen toplumsal ve bilişsel şartlar altında üyeler toplumsal görüşlerin pek çok biçimiyle günlük hayatta karşı karşıya gelirler. İdeolojilerin oluşumunda, bu tür söylemlerin genel olarak anlaşılması ve özelde de görüş ifadeleri şeklinde algılanması gerekir. Bu; söylemin, gerçeğe dayalı inançları ifade etmesinin ideoloji oluşumunda rolü olmadığı anlamına gelmez. Rolü vardır. Günlük olarak Bosna'daki cinayetler hakkında acı gerçekleri öğreniriz ve kendimizi Sırplar, Hırvatlar, Müslümanlar, ordular, ideolojiler veya savaş karşıtlığı hakkındaki tutumlarımızı sağlamlaştırır ya da değiştirirken buluruz. Basının Bosna'daki olaylara dair açıklamaları hayati görüşlerle doludur, bunlar tutumlarımızın oluşumunu da etkiler, bu örnek aynı zamanda belirli ideolojilerin oluşumunun açık görüş söylemi boyunca yer almadığını da gösterir.

İnsanların gördüklerini "gerçek" olarak algılaması ve belirli bir durumda şiddet karşıtı, güçlünün karşısında zayıfı savunan değerler temelinde bunlara, kendi kişisel ya da toplumsal paylaşımlı değerlendirmelerini eklemeleri yeterlidir.

Zihindeki bu önemli uyarıyla birlikte yine de söylemden edinilen görüşler çoğunlukla bu söylemlerin içinde önceden yapılandırılmış hâldedir. Görüş söylemini anlamanın iki bilişsel sonucu bulunur. İnsanlar kendi olay modellerinde olayları (Bosna'daki savaş gibi) ve aynı zamanda yine aynı modelde bu olaylar hakkındaki görüşlerini temsil ederler. Diğer taraftan olaylar, olay modelinde temsil edilirken görüşler, metnin yazarı ya da konuşmacı tarafından ifade edilir ve bunları daha sonra bağlam modelinin bir parçası olan konuşmacı/yazar modelinde saklanır.

İkinci durumda alıcı bu görüşlerle aynı fikirde olabilir ya da olmayabilir ancak bunları sadece belirli bir yazarın ya da konuşmacının görüşleri vasfıyla temsil eder. Bu alıcılar; konuşmacı/yazar modelini, genelde görüşleri sonra yeniden üretebildiği gerçeğinin bir sonucu olarak inşa ederler. Genelleştirildiğinde bu modeller; olay modeline dair somut gerçekleri hatırlamasalar bile insanların, daha sonra konuşmacı/yazarın savaş yanlısı mı karşıtı mı, Sırpların lehinde mi aleyhinde mi vb. gibi olduğuna karar vermelerine imkân tanır.

Eğer görüşler olayların zihinsel temsilleriyle birlikte depolanıyorsa görüşün, alıcı tarafından geçici olarak kabul edildiğini farz edebiliriz. Söylemin anlaşılmasıyla benzer şekilde az veya çok gerçeklere dayalı değerlendirilebilir ve bu durumda gerçeklik ölçütlerine göre doğru ya da yanlış olabilir, savlar ve alıcılar da önceden bilgi sahibiyse söylemde ifade edilen görüşler bu nedenle değerlendirilmiştir. Eğer alıcının kişisel ve genel görüşleriyle eşleşiyorsa o zaman görüş geçici olarak sahiplenilir ve model olayla ilişkilendirilir. Eğer bu değerlendirme süreci olumsuzsa o zaman görüş, konuşmacı/

yazara atfedilir ve bağlam modelinde saklanır. Aynı şey muhtemelen söylemde ifade edilen gerçeğe dayalı inançlar için de geçerlidir. Yani alıcı söylenen şeyin doğru olduğuna inanmıyorsa o zaman bir "olay modeli" inşa etmek anlamsızdır çünkü olaylar var olmamıştır. Bunun yerine konuşmacı/yazara "öne sürdüğü" şey neyse o atfedilir ve olay modeli kurulmaz.

"Kabul" etme problemine dair sunulan bu çözüm zarif dursa da sakıncaları vardır. Zihinsel modeller, bilişsel psikolojide (söylemi) anlamadaki çeşitli sorunları açıklamak için tanımlanır. Yani semantik temsillerin ötesinde bir söylemi anlama, bir model inşasını içerir. İnsanlar söylemin ne olduğuna dair en azından bir kesit model inşa edeceklerinde metni (en azından kısmen) anladıklarını söyleyebiliriz. Bir durumun doğru ya da yanlışlığı, anlamaya dair bir durum değildir. Hatta çocukken bile mitler, peri masalları, yalan ve kurgu için modeller kurmayı, bunları anlamayı öğreniriz. Yani model, ister kurgu ister gerçek her tür olay içindir. Aslında model kavramını ilk aşamada anlatmamın nedenlerinden biri haklarında konuşulan olayların doğru ya da yanlış olduğuna inanmasalar da insanların bu modelleri inşa etmesidir.

Böyle bir durumda en azından "gerçeğe dayalı" (doğru, yanlış, kurgu veya değil) inançların temsili için dil kullanıcılarının model inşa ettiği sonucuna ulaşırız. Yani "yanlış" bir söylemin bile anlaşılması gerekir, bunu yapmanın yolu da bir model kurmaktır. Bu sadece "ne söylendiğine" yani semantik bir temsile dair kurulmaz ve hâlihazırdaki durumun bağlam veya konuşmacı modelinin bir parçası olan "söylem modeli"yle öylesine ilişkilendirilmez.

Eğer bu doğruysa, model tarafından temsil edilen olayların doğru ya da yanlışlığının bağımsız bir değerlendirmesine ihtiyaç duyarız. Bunu yapmanın en kolay yolu da, modelin "gerçekleri"ni diğer (doğru) modellerle veya "onaylanmış" bilginin genel, paylaşımlı çıkarımlarıyla karşılaştıran değer-

lendirme sürecinin bir sonucu olarak, modeli doğru veya yanlış şeklinde "etiketlemek"tir. Bu, etikete sonra ulaşmak mümkün olmasa bile insanlar daha önce modelde temsil edilen şeye, "inanabilir" demektir. Diğer bir seçenek ise "doğru" (inanılan) modellerin bellekte ayrı depolanmasıdır ve bu yerin de (kişisel) "bilgi" olarak etiketlenmesidir. Bu çözümün yararı, bu ayrı bilgi deposunun toplumsal paylaşımlı, "kabul edilen" bilgiyle kolaylıkla ilişkilendirilebilmesidir.

Kuramsal açıdan öznel doğruluk ve yanlışlığı temsilin bu iki yolu dilbilimcilerin söylediği gibi "gösterim biçimleri" olsa da ampirik olarak önerilerden biri, farklı süreç sonuçlarına sahiptir. Ana nokta, tüm modeller epizodik bellekte depolanır, bunlardan çoğu süreçler içinde (ya da daha sonra) değerlendirilir ve (az veya çok) doğru olmalarına göre işaretlenir.

Ancak aynı şey görüş temsiline uygulanamaz. Hatta görüşler gerçeğe değil insana aittir, dolayısıyla, (tıpkı gerçekler gibi) alıcıların değerlendirme sürecinin bir sonucu değillerse, görüşler olayla "birlikte" depolanmaz. Eğer alıcı, Bosna'daki kadın tecavüzlerine dair bir gerçeği temsil ediyorsa o zaman görüşü bu gerçeklerin temsil edildiği modelle ilgilidir. Konuşmacıların ya da dinleyicilerin görüşleri olay modellerindeki olaylarla bağlantılı değilken konuşmacı/yazarların modelleri bağlam modelinin bir parçasıdır. Bu durum, konuşmacı/yazarın önyargılı görüşlerine rağmen okurların bir olay hakkında (kendi) bağımsız modellerini inşa edebildikleri gerçeğiyle de onaylanmış görünmektedir. Hatta, söylemin bu önyargılı üslubunu dikkate almayıp yazarın/konuşmacının ikna edici niyetine karşı bir model oluştururlar. Bu "tercih edilen" yorumlar meselesine tekrar döneceğim.

Ne yazık ki, görüşler konusunda neyle uğraştığımızı temsil edecek kuramsal olarak tatmin edici bir yol bulunmuyor. Güncel meseleleri şimdilik sadeleştirmeye ve bunları "değerlendirmeci" önermeler olarak sunmaya karar verdim. Yani,

değerlendirmeci öncülü olan önermeler birtakım toplumsal ya da kültürel değerlerden doğan bir ana yükleme sahiptir. Ancak 11. Bölüm'de gördüğümüz gibi "gerçeğe dayalı" ve "değerlendirmeci" önermeler ve yüklemlerden karmaşık olmanın çok daha ötesindedir. Yüklemlerin çoğu, belirli toplum ve kültürde değerlendirmeci ("güzel", "kibar", "doğru", "yanlış" vb.) veya gerçeğe dayalı ("sandalye", "taş", "kâğıt", "araba" vb.) bakış açısına sahiptirler; hatta bunlar ister gerçeğe dayalı isterse değerlendirmeci olsun ("hırsız", "terörist", "ağır", "kirlilik" vb.) grup üyelerinin ideolojisine dayanırlar.

Temsil biçimlerinin kuramsal belirsizliği nedeniyle görüşleri, modellerdeki değerlendirmeci inanç önermeleri olarak temsil etmekten başka alternatifimiz görünmüyor. Ancak buna, bazı insanlar "gerçeğe dayanan" modelleri temsil ederken, diğerlerinin başka insanlara dair görüşleri bağlam modeli olarak temsil ettiğini, bu durumda ideolojilerin, ne yapmaları gerektiğini gösterdiğini de eklemek gerekir. Bu; "taraflı" zihinsel temsillerin, farklı ideolojilerin, yani farklı biçimde düzenlenmiş model sistemlerinin bir işlevi olduğuna dair görüşle tam anlamıyla örtüşür. Söylemin anlaşılmasında ve işlenmesinde model kullanımı da dâhil çeşitli işleme görevlerinin bu tür farklı temsillerden etkilendiğini varsayarız. Yani söylemin çeşitli yapılarında bir olayın doğru mu yanlış mı temsil edildiği ve özellikle de olay hakkındaki görüşlerimin *Benim* modelimin bir parçası mı yoksa konuşmacı/yazara atfedilenler mi olduğu açığa kavuşmalıdır. İkinci durumda sahip olduğum modelde temsil edilen görüşler, konuşmacıya veya yazara aittir ve bu temsil benim olay modelimin değil bağlam modelimin bir parçasıdır.

Burada önerilen, bağlam hakkındaki görüşlerin nasıl işlendiğidir. Yani insanlar sadece konuşmacı/yazarın ne söylediğine değil grup üyeliklerine, görünüşe, sözsüz eylemlere vb. dayanarak da model kurarlar. Aynı şey bağlamın geri kalanı için de doğrudur. Bunlar, olay modellerinin ve görüşlerin inşa-

sında da hayati bir öneme sahiptir. Güvenirlik araştırmasına dair öngörüler de buradan elde edilir. Nitekim bir olay hakkında uzman bilinen bir kişi tarafından tespit yapıldığında, bunlar gerçeklik ölçütleriyle ters düşmüyorsa (uzmanın çıkarları işin içine girmiyorsa) uzman olmayanların değerlendirmelerinden daha güvenilir bir tespittir.

Diğer bir deyişle kelimeler, bağlamlar veya bağlamın görece öznel yorumları yani bağlam modelleri; olay modellerinin inşasında, söylemin bilgiye dayalı değerlendirilmesinin kullanılan uygulamaya dair kaynaklarını sağlar. İnsanlar, söylenenin doğru ya da gerçek olup olmadığına dair kendi kişisel ve toplumsal bilgilerinin yanında bağlam hakkında ne bildiklerini de (konuşmacının kimliği vb.) dikkate alırlar. Bunun bağlamın (dolayısıyla söylemin) taraflı ideolojik değerlendirilmesini açıkladığını da gördük. Siyahiler ideolojik nedenlerden ötürü daha az yetkin ve doğrucu değerlendiriliyorsa o zaman beyazlar siyahilerin söylediklerine daha az doğruluk atfedeceklerdir. Yani edinilen grup üyeliği, görüşler ve tüm (gerçeklik) değerlendirmeler de dâhil hem bağlam hem de olay modellerini etkiler.

Genelleştirme ve Soyutlama

Bir söylemden alınan veya alıcıların olay veya bağlamlar hakkındaki kendi görüşleriyle kurulan olay ve bağlam modellerini inşa ederken, diğer stratejiler, bu görüşleri toplumsal üyeler için daha yararlı hâle getirmekte kullanılır. Yani görüşler, diğer durumlarla, diğer olay ve bağlamların değerlendirilmesiyle ilgili olmalıdır. Daha önce açıklandığı üzere bu, bağlamdan ayrıştırma, soyutlama ve genelleştirme gerektirir. Belirli olay ve bağlamların modelleri, diğer olayların anlaşılması ve değerlendirilmesinde kullanılmak adına soyutlanmalıdır. Bu, her bir insanın kişisel tecrübe ve görüşlerini temsil eden genel-kişisel modelleri ve diğerleri tarafından paylaşılan toplumsal temsilleri doğuracaktır.

Bu stratejilerin hangi koşullarda gerçekleştiğine dair bilinen ayrıntılar oldukça azdır. Diğerleri tarafından hangi gerçeğe dayalı ya da değerlendirmeci görüşlerin paylaşıldığını bilen toplumsal grup üyeleri için "normalleştirme" süreci gerçekleşir. Kişisel tecrübelere dayanan inançların diğerlerinin inançlarıyla kıyaslanması gerekir. Bu genellikle söylemi de gerektirir, diğer üyelerle konuşan gruba ait konuşmacılar (veya diğerlerinin yazdıklarını okuyanlar) kendi muhataplarının inançlarına dair model kurarlar ve bunları grubun paylaşılan inançlarının toplumsal temsilleri olarak genelleştirirler. Bağlamın özelliklerinden konuşmacıların ve koşulların çeşitliliği, söylemin diğer özellikleri gibi grup üyelerinin durumunun, "genel kabulleri"nin doğru veya yanlış olduğuna işaret eder. Bağlam modellerinin soyutlanması ve genelleştirilmesi yani bağlamdan koparılması kişisel bilginin toplumsal olana dönüşmesinde hayati bir ölçüt sağlar.

Aynısının görüşler için de geçerli olduğu açıktır. Eğer toplumsal üyeler, diğer grup üyelerinin belirli bir görüşü sürekli ifade ettiklerini görüyorsa bunun bir bütünüyle o gruba dair tipik bir görüş olduğunu genelleştirebilir ve böyle varsayabilir. Bu hem grup içi hem de grup dışı düşüncelerin genelleştirilmesinde geçerlidir, hatta grup içi görüşlerde daha sık karşılaşılır, daha güvenilirdir ve bu nedenle grup dışı görüşlerden daha kolay kabul edilebilir. Gruplar arası algı ve ayrım bu nedenle görüş farklılıkları düzeyinde gerçekleşir. Gerçeklerimiz ve görüşlerimiz, diğerlerinin görüşlerini, onların geçerliliğine dair "bağımsız" bir değerlendirme olmaksızın reddetmemizin de bir nedeni olabilir. Gerçek grup ayrışması belki de diğer toplumsal üyelik ölçütlerine bağlı değil sadece farklı toplumsal görüşlerin algılanmasına dayalıdır.

Nihayet toplumsal görüş kümeleri (tutumlar) daha önce açıklandığı gibi ideolojiler olarak daha ileri düzeyde genelleştirilebilir ve soyutlanabilir. Bu durumda ileri derecede "bağlam-

dan soyutlama" belirli toplumsal alanlarla ve koşullarla ilgili olabilir. Örneğin kadınlar; eşit ücret, cam tavan, çocuk bakımı, kürtaj gibi ilgili tutumlara gereksinim duyabilir ve işyerinde, ailede ya da politikadaki bazı durumlarda kendilerini çeşitli rollerden soyutlayabilir; bu farklı toplumsal durumların ortak olarak hangi genel ideolojik önermelere sahip olduklarını çıkarabilirler. Bu sürecin kuramsal ve ampirik ayrıntıları hâla bilinmemektedir.

Daha önce ideolojilerin ediniminin dolaylı ve model, yani toplumsal temsiller ve söylemdeki ideoloji hakkındaki genel değerlendirmeler temelli olmasına gerek olmadığını belirtmiştik. Kişisel görüşlerin ve tecrübelerin yerine toplumsal üyeler; açık tutumsal ve ideolojik söylemle karşı karşıya gelebilir, ilgili görüş önermelerini modellerin müdahalesi olmaksızın doğrudan söylemden alabilirler. Bu tür toplumsal temsilleri "gerçekler" sürdürmediğinden bağlamsal şartlar çok önemlidir, insanların onlara dair genel ifadeleri geçerli sayabilmesi için konuşmacının/yazarın çok güvenilir olması gerekir. Yine burada bağlamdan soyutlama işlev görebilir, aynı ifadeler grup içinde de yapılır ve bu fikir birliği tek başına güvenilirliği artırır. Ancak toplumsal üyeler bu genel yargıları kendilerine ait diğer toplumsal temsillere dayanarak değerlendirmek isteyebilir ve sonra diğer temsillerle tutarlıysa geçerli kabul edebilirler, eğer uyumsuzluk varsa yargı askıya alınabilir, diğer temsillerin çoğuyla uyuşmuyorsa taraflı olduğu için reddedilebilir. Nihayet kendilerinin hâlihazırdaki toplumsal temsillerini yeniden değerlendirebilirler. Bu son süreç "tutum değişimi" olarak adlandırılabilir.

Şimdi söylemin (görüşün), zihni etkileme ve temsiller, ideolojiler de dâhil olmak üzere toplumsal inançların söylem tarafından onaylandığına veya değiştirildiğine dair bir fikrimiz var. Kişisel ve toplumsal görüşlerin inşasında bağlam modellerinin hayati bir öneme sahip olduğunu tespit ettik, aynısı olay

modelleri ve toplumsal üyelerin temsilleri için de geçerlidir. Her iki kaynak da söylemin geçerli olup olmadığının değerlendirilmesine dair temel için kullanılır. İdeolojiler, ampirik ancak belirli ve kişisel modellerin bağlamdan soyutlanması ve daha genel ve soyut temsillere dönüşmesi yoluyla dolaylı veya toplumsal inançların açık ifadeleriyle daha doğrudan biçimlenebilir. Toplumsal inançların değerlendirilmesi genelde bağlamdan soyutlamayı gerektirir, açık ideolojik söylem için bile çeşitli ve güvenilir kaynaklar tarafından tekrar gereklidir. Daha da önemlisi tüm toplumsal temsiller için özellikle de ideolojik desteklerin "çalışması" gerekir. Yani bu desteklerin; insanların gündelik hayatlarında, toplumsal pratiklerin yerine getirilmesinde, diğer pratiklerin ve insanların anlaşılmasında ve söylemde başarılı bir şekilde yer almada uygulanabilmesi gerekir.

26. BÖLÜM

MEŞRULAŞTIRMA

Meşrulaştırma Nedir?

Meşrulaştırma ideolojilerin ana işlevlerinden biridir. Klasik yaklaşımlarda baskın ideolojiler; özelde çoğunlukla hâkim sınıfın meşrulaştırılmasındaki, genelde ise baskın düzendeki roller açısından değerlendirilir. Bu bölümde meşrulaştırmanın bazı nitelikleri ve ideoloji ve söylemle ilişkileri üzerinde duracağım. (1) Felsefede, hukukta ve toplumsal, politik bilimlerde meşrulaştırma çokça çalışılmış bir kavramdır. (2) Ancak söylem incelemelerinde, kavram dil kullanımı ve söylemin öncelikli işlevlerinden olmasına rağmen nezaket ve iknadan daha az çalışılmıştır.

Bu kitabın çerçevesinden bekleneceği üzere meşrulaştırma, söylemin analitik çerçevesinde değerlendirilecektir. (3) Toplumsal (ve politik) bir eylem olduğu, metin ve konuşmayla gerçekleştirildiği açıktır. Genelde birinin meşruluğuna karşı söylemsel bir tepki olarak etkileşime dair bir boyutu da vardır. Pragmatik açıdan meşrulaştırma, kendini konuşarak savunma eylemiyle ilişkilidir, konuşmacı diğerleri tarafından geçmişte ya da şimdi yaptığı eylemlerin eleştirilmesine dair sağlam nedenler, temeller veya kabul edilebilir motivasyonlar sunarak kendini savunur.

Ancak meşrulaştırmanın iletişimsel eylemi pek çok kısıtlamalara sahiptir. Kuramsal anlamda meşrulaştırma, tümüyle edimsel bir eylem değildir ancak (sav öne sürmek ve hikâye anlatmak gibi) tek bir önermenin dışında ifadeyi gerektiren bir iletişimsel eylem şeklinde tanımlanabilir. Meşrulaştırma, birbiriyle ilgili söylem kümelerini içeren daha karmaşık ve süregiden bir söylem pratiğidir. (4)

Meşrulaştırma söylemi daha çok kurumsal bağlamlarda gerçekleşir. İnsanların resmî olmayan konuşmalarda gündelik eylemlerini "meşrulaştırdıkları" söylense de bu tür bir kullanım daha resmî bir sözlüksel kullanımdan kaynaklanmaktadır. Gündelik konuşmalarda daha çok savunmadan, açıklamalardan veya tanımlamalardan söz ederiz. Tüm bu durumlardaki önemli nokta konuşmacıların bir şeyi neden yaptıklarını ya da yapmadıklarını, bu eylemin neden doğru olduğunu veya toplumsal anlamda kabul edilebilirliğini açıklamasıdır. Bu tür eylemlerde savlar, yani nedenlere dair göndermeler ve eyleme dair açıklamalar bekleriz. Dahası bu iletişim eylemleri ailesi, etkileşimsel olarak eylemlerin sebepleri kabul edilebilir olmadığında ilgili hâle gelirler. İnsanlar diğerlerinin şaşırabileceğini, hemfikir olmayacaklarını, kınayacaklarını ya da saldıracaklarını bildiklerinde veya düşündüklerinde eylemlerini gerekçelendirme gereği duyarlar. (5)

Meşrulaştırma, dolayısıyla bu tür gerekçelendirmelerin kuramsal benzeridir. Yani konuşmacılar genelde meşrulaştırmada bir kurumla özellikle de özel bir rol ya da konum edinmiş bir kurumla ilişkili tanımlanırlar. Bu durumda meşrulaştırma haklar ve sorumluluklar açısından bu rolle politik, toplumsal ya da hukuki açıdan bağlı "resmî" eylemin gerekçelendiren bir söylemdir. Hatta meşrulaştırma eylemi, resmî normlara uymayan ve dolayısıyla yaygın ahlaki düzen içinde kalmaya inanan ya da bunu savunan kurumsal bir aktör de gerektirir.

Meşrulaştırma kurumsal karar alma ve eyleminin sınır-

larını çizen hukukla, hak ve sorumluluklarla tanımlanan toplumsal gücün kurumsal kısıtlamalarını gerektirir. Sınırsız güce sahip olanlar, belirli aralıklarla eylemlerini meşrulaştırmaya ihtiyaç duyarlar, hatta diktatörler bile meşrulaştırmanın belirli biçimleriyle ilişki kurarlar. (6)

Kurumsal doğasından ötürü meşrulaştırma, sadece resmî eylemin değil konumun, rolün ya da kurumun kendisiyle de ilgilidir. Gayrimeşruluğa dair suçlamalar eylemden aktöre doğru veya kişinin yükümlülüklerine dair normatif çıkarımlar yapar. Hatta bir demokraside bir ülkenin başkanı, makamı gereği kanunsuz bir eylemle ilgilisi bulunduğunda suçlanmayı bekler. Bir diktatörlüğün insan hakları ihlalleri nedeniyle suçlanan güvenlik birimleri, demokratik hükûmetler tarafından gayrimeşrulukları nedeniyle feshedilebilir.

Bu örnekler meşrulaştırmanın sadece belirli bir konumdaki kişilerle değil kurumlar, resmî yapılar, meclis gibi kurumsal aktörlerle de alakalı olduğunu gösterir. Yani meşrulaştırma müşterek bir eylemdir ve bu nedenle kurumun eylemlerini gerekçelendirmeyi amaçlar. Meşrulaştırma söylemleri, norm ve değerleri gerektirir. Örtük ya da açık olarak hukuki ya da politik sistemde ya da toplumun ahlaki düzeninde doğrulanan bazı eylemleri, kararları ya da politikaları işaret eder.

Meşrulaştırma ve kurumsal güç arasındaki ilişkiye dayanarak bu söyleminin politik olduğunu ifade edebiliriz. Kendilerini meşrulaştırması beklenenler bir kamu kuruluşunda görevlidir ve bu kurum nedeniyle gücü tecrübe ederler. Bir hukuk devletinde bu sadece toplumsal kurallara, anlaşmalara ve normlara değil hukuka da tâbi olduklarını gösterir. (7)

Gerçek politika dünyasında meşrulaştırma söylemi, resmî görevliler hukukun dışına çıktıklarında veya kararları, politikaları ya da eylemlerinin bunlarla uyuşmadığında kullanılır. Hatta sıradan durumlarda, kurumsal güce ya da otoriteye karşı muhtemel bir mücadele olmadığında meşrulaştırma gerekmez.

Ancak kriz zamanlarında yani devletin, kurumun veya bir makamın meşruiyeti tehlikede olduğunda zorunlu hâle gelir. O hâlde meşrulaştırma, grup içerisinde kurumların öz meşrulaştırılmasında, grup dışında da diğerlerinin gayrimeşru hâle getirilmesinde kriz yönetimi stratejilerinden biridir.

Burada kullanılan meşrulaştırmanın *yukarıdan aşağıya doğru* olduğunu hatırda tutun: elitler veya kurumlar kendilerini "aşağıya doğru" yani; müşterilere, vatandaşlara ya da genel kitleye doğru meşrulaştırırlar. Meşrulaştırmayı tamamlayıcı bir biçim daha vardır, bu da halk yığınları tarafından devletin, elitlerin ya da liderlerin *aşağıdan yukarıya* meşrulaştırılmasıdır. Alt sınıflardan insanların baskı ve eşitsizliği kabul ettikleri, bunlara göz yumdukları hatta onayladıkları toplum bilimcilerin oldukça ilgisini çekmiştir. (8) Bu tür onaylamaya dair bir açıklama "adalet"tir: insanlar kendi önemsiz konumlarının ya da elitlerin baskılarının, kendi eylemleri yüzünden hak edilmiş olduğunu düşünürler. Öz değerlendirmeyle ilgili bu ölçütler çoğunlukla seçkinlerin kendileri tarafından kurulmuştur, gerçekte bu yaygın meşrulaştırma ta en başından hilelidir.

Meşrulaştırma ve İdeoloji

Meşrulaştırmanın kısaca tanımlanan bu prensiplerinin ardından ideolojinin buradaki rolünü incelememiz gerekir. Hatta ideolojiler meşrulaştırmanın "aracı" hâline nasıl gelirler? Meşrulaştırmanın norm, değer ve resmî hukuk gibi resmî eylemi değerlendirecek ahlaki ya da hukuki temellere ihtiyaç duyduğunu gördük. İdeoloji incelememizde ideolojilerin de grupların ve üyelerinin toplumsal temsilleri olmaları hasebiyle norm ve değerlere gereksinim duyarını tespit ettik.. Bu nedenle belirli gruplar için ideoloji değerlendirme ve eylemin dolayısıyla da grupla ilgili meşrulaştırmanın temelini sağlar. Nitekim demokratik ideolojiler "demokratik eylemin" meşruluğuyla ilgili yargıların temelini oluşturur. (9)

Benzer şekilde kadın karşıtı grup ya da partiler ırkçı ideolojilerle ilişkilidir ancak eylemlerinin ırkçı, dolayısıyla ahlaki düzenin dışında olduğunu reddederler. (10) Bunun yerine Biz ve Onlar arasında bir hiyerarşi kurmanın ya da ayrım yapmanın gerekli olduğunu, Bizim kanımız, toprağımız veya doğuştan gelen niteliklerimiz nedeniyle sembolik ya da maddi kaynaklara ulaşma önceliğinin Bize verilmesi gerektiğini iddia ederler. Irkçı ideoloji grup içerisinde öncelik ve haklarla ilgili toplumsal normları uygun hâle getirir, dolayısıyla ırkçı eylemleri olduğu kadar bunların meşrulaştırılmasını da sağlayan ortak görüşerin basit temellerini somutlaştırır. (11) Genel olarak akla uygun hâle getirme ve açıklamalardaki gibi toplumsal paylaşımlı temsiller ve özellikle değerlendirmeci olanlar neyin iyi ve doğru neyin kötü ve yanlış olduğuna dair yargı temelleri sağlarlar.

Özetle ideolojiler, grup içi meşrulaştırmanın temel prensiplerini şekillendirir. Bunu üyelik ölçütlerinin, eylemlerin, amaçların, toplumsal konumun (ya da güç temelinin), normların ve değerlerin her bir grup için ideolojik kategorilerini belirleyerek gerçekleştirirler. Bu norm ve değerler sadece grup üyelerinin eylemlerini düzenlemezler aynı zamanda grubun diğer gruplarla ilişkilerindeki toplumsal konumunu doğrulamak için de kullanılırlar. Bu noktada ideoloji ve meşrulaştırma, grup içi ilişkilerdeki güç, hâkimiyet ve direncin kontrolünde etkileşim hâlindedir. Hatta ideolojiye yönelik klasik yaklaşım hâkimiyeti meşrulaştırmadaki rolünü esas alarak ideolojiyi tanımlar.

İdeolojiler grup temelli olduğu için grubun kendi çıkarlarıyla ilgili önermeleri sergiler, grup eylemindeki sonuçları diğerleriyle çatışabilir. Bu, eylemin meşrulaştırılmasının sadece grup içi değil gruplar arası ilişkilerde de temel prensiplerin doğru ve diğer gruplarınkilerin yanlış olduğunu gösterme amacıyla kullanılır. Ya da bu prensiplerin genel ve evrensel olduğunu dolayısıyla herkes için geçerliğini iddia edebilir.

Toplumsal bir çatışmada ya da eşitsizlik durumunda

eylemleri meşrulaştırmak, bu eylemlerin genel ahlaki düzen içinde yer aldığı dolayısıyla da sadece taraftarlarca doğrulanmadığı iddiasını içerir. Grup ideolojileri bu nedenle "sağduyu" biçiminde veya prensiplerinin tüm toplumsal üyeleri tarafından izlenmesi gerektiği ilan edilebilir. Bir grup, ideolojisini diğerlerine empoze etmeye çalıştığında ikna ve manipülasyon da meşrulaştırmayla bütünleşebilir. (12)

Gayrimeşrulaştırma

Bu aynı zamanda karşıt grupların ve temel prensiplerinin (ideolojilerinin) gayrimeşrulaştırıldığını da ifade eder. İdeolojik ve toplumsal çatışma sadece düşünceler ya da toplumsal kaynaklar değil meşrulaştırma üzerinden de yürür. Bu durumda hâkimiyet içteki fikir ayrılığının ve dıştaki rekabetin ya da "tehditin" gayrimeşrulaştırılması için bu stratejilere dâhil olur. Bu stratejilerin kendileri, ideolojik şema kategorilerini takip edebilir ve bu nedenle diğer grubun varlığı ve kimliğiyle; azınlıkların, sığınmacıların ya da diğer göçmenlerin gayrimeşrulaştırılmasında olduğu gibi, mücadeleye girişebilir. (13)

1. Üyeliğin gayrimeşrulaştırılması: Buraya, grubumuza, ülkemize ve şehrimize, mahallemize, organizasyonumuza ait değiller.
2. Söylemler de dâhil eylemlerin gayrimeşrulaştırılması: Yaptıkları ya da söyledikleri doğru değil, burada çalışmaları, bizi ırkçılıkla suçlamaları, suça dâhil olmaları, yasal olmayan yollardan ülkeye girmeleri vb.
3. Amaçların gayrimeşrulaştırılması: Buraya sadece bizim toplumsal refahımızdan yararlanmak için geliyorlar.
4. Norm ve değerlerin gayrimeşrulaştırılması: Değerleri bize ait değil, kültürümüze adapte olmak zorundalar, bunu burada yapamayız.
5. Toplumsal konumun gayrimeşrulaştırılması: Gerçek göçmenler değiller, sadece ekonomik ("sahte") olanlar.

6. Toplumsal kaynaklara erişimin gayrimeşrulaştırılması: İş edinmede, iskânda, çalışmada, sosyal sistemde, eğitim almada öncelikli olamazlar.

Hâkim gruplarla ya da statükoyla mücadele eden her bir toplumsal grubu tanımlayan ana tanımlama kategorileri gayrimeşrulaştırılır. Nitekim amaç tanımlı gruplar örneğin kadın ve barış hareketi gibi toplumsal hareketlerde strateji, amaçlarının gayrimeşrulaştırılmasına odaklanmaktır. Örneğin amaç ataerkilliği ya da cinsiyetçiliği sona erdirmekse bu amaç, cinsiyet eşitsizliğinin toplumun ana sorunlarından biri olduğu inkâr edilerek gayrimeşrulaştırılır. (14) İdeolojik muhaliflere, temel ideolojileri hâkim değerlerle uyuşmadığı için saldırılır. Sosyal yardımlara son vermek isteyen yeni liberal hareketlerde hayati kaynaklara erişim devletin rolünü arka plana iterek, iş bulmada insanların kendi sorumluluklarını vurgulayarak gayrimeşrulaştırılır.

Bu örnekler gayrimeşrulaştırılma yöntemlerinin evrensel ya da toplumda genel kabul görmüş normları, değerleri ve ideolojileri gerektirdiğini gösterir. Hâkim gruplar bu durumda kendi çıkarlarını açıkça ifade etmezler, tam tersine kendi eylem ya da politikalarının toplumun veya hâkimiyet altına alınan grubun iyiliği için olduğunu belirtirler. Bu, göçün ve göçmenlerin gayrimeşrulaştırılmasında tipik olarak kullanılır. Resmî söylemde göçmenler hakkında kullanılan sıfatın "yasadışı" olması şaşırtıcı değildir. Göçmenleri kanuna karşı gelen insanlar olarak resmetmek, onları suçlu göstermek ve medeni toplumun dışına yerleştirmekle, göçmenlerin toplumsal hizmetlere ulaşmasını kısıtlamak ya da kesmek meşru hâle gelir.

Nitekim Avrupa'da seçkinler göçmenliğe karşı çıktıklarında kendi ayrıcalıklarını vurgulamazlar, şehirlerdeki (fakir) beyazlar için sonuçlarına odaklanır ya da göçmenlerin kendi şehirlerini inşa etmelerine yardım etmenin daha yararlı olacağını belirtirler. Aynı yolla barış hareketi de kullandığı şiddet

ve bu nedenle şiddet karşıtlığına zarar vermeleri vurgulanarak gayrimeşrulaştırılır. (15) Sendikalar veya grevciler; kanunsuz eylemleri, şiddet, "komünist" ideolojileri, özgürlüğe (piayasaya) karşı tehditleri ve ekonomide (toplum yararında) yol açtıkları kötü sonuçlara vurgu yapılarak gayrimeşrulaştırılır. (16)

Meşrulaştırma, Gayrimeşrulaştırma ve Söylem

Meşrulaştırmanın metin ve konuşma aracılığıyla tecrübe edilen karmaşık bir toplumsal eylem olduğu yukarıda açıklığa kavuşturuldu. Meşrulaştırma ve gayrimeşrulaştırma yöntemleri söylemseldir ve olumlu kendilik temsiliyle ötekinin olumsuz temsilini içerir.

Ancak toplumsal eylemde olduğu gibi söylemin kendisi de (gayri)meşrulaştırılabilir. Bu hayati bir yöntemdir çünkü söylem arka plandaki tutumların ve ideolojilerin biçimlenmesinde ve değişiminde, iknada öncül bir rol oynar. Herhangi toplumsal bir grubun halka açık söylemi kontrol edilebilir ya da gayrimeşrulaştırılırsa, hâkim ya da karşıt grup sembolik alanda yani bu söylemin anlamı ve alıcıların zihinleri üzerinde hegemonya kurabilir. Savaşta, iç savaşta, ihtilalde ya da toplumsal çatışmada saldırılan ana hedeflerden biri radyo ve televizyon istasyonlarıdır. Zorlayıcı gücün, yasaklamanın veya diğer hukuki ölçütlerin etkisiz olduğu durumlarda gayrimeşrulaştırma yöntemlerine veya karşıt söylemin marjinalleştirilmesine başvurulur.

Söylemin gayrimeşrulaştırma yöntemleri birkaç biçimde görülebilir. İlki üretim bağlamına, söyleme erişime veya kullanımına; örneğin iletişim katılımcılarının meşruluğuyla (kimin konuşma ya da başkalarının yerine konuşma hakkı vardır?), konuşmacı rolleriyle, sahneyle, amaçlarla, bilgiyle mücadeleye odaklanabilir. Bu nedenle gazeteler "gayrimeşru" grupların temsilcilerini gazeteye erişimden men edebilir, basın konferanslarını protesto edebilir, basın sunumlarını görmezden

gelebilir veya hareketin liderlerini ya da konuşmacılarını haber ediniminde güvenilmez kaynaklar olarak sunabilirler. (17)

İdeolojik konuşmacının kontrolünün en etkin yollarından biri hâkim grupların, hâkim inançlar, tutumlar ya da ideolojilerin içselleştirilmesi yoluyla konuşmacının zihnini etkileyebildikleri durumlardır. Sınıf, cinsiyet ya da "ırk" alanında, hâkimiyet altındaki grupların resmî söylemi meşrulaştırmak ve kendilerinin alt, baskın veya gayrimeşru olduklarını kabul edebildikleri örnekler mevcuttur. Bir önceki bölümde ikna ve manipülasyonun görünmeyen süreçlerinin, olayların tercih edilen zihinsel modellerini oluşturabildiğini gördük. Bu modeller daha sonra grubun temel, ortak toplumsal kendilik temsilleri olarak genelleşebilirler. Bunlar karşılığında baskılanan grubun üyelerinin gündelik yargılarını ve toplumsal pratiklerini, hâkim grubun çıkarlarına uygun biçimde kontrol ederler. Tabii ki hâkim ideolojilerin "yanlış bilinç" oluşturmada nasıl işlev gördüğüne dair bu standart bir örnektir ve gerçek dünyada bu ideolojik hegemonyanın nadiren tamamlandığını görürüz. Kendileri de karşıt ideolojide temellenmiş karşıt güç ve direnç biçimlerinin, meşrulaştırma ihtiyaçları da açıktır. (18)

Ancak, ideoloji ve toplumsal kimlik arasındaki yakın ilişkiye dayanarak bu tür ideolojik beyin yıkama, tüm grupların özgüvenlerini de etkileyebilir. Bu genelde erkekler ve beyazların yaygın küçümsemelerine hedef olan kadınlar ve siyahilerde gözlenir. Bu tür ideolojik hegemonyaya karşı gelecek tek şey grup bilincini geliştirmek ve ideolojik anlamda yeniden programlamadır.

İkincisi toplumsal söyleme erişim bir kez engellendi mi muhalif söylem pek çok hareketle gayrimeşrulaştırılabilir. Buna; bağlamdan söz etmek, söylemdeki olumsuz ya da tehditkâr unsurlara yönelmek, ortak değerlerin ihlalini vurgulamak veya olumsuz konuşmacı tanımlaması yoluyla ("militan", "Marksist", "radikal", "aşırı" vb.) söylemi belirli bir şekilde

çerçevelemek de dâhildir. Nitekim "radikal" İslam Ümmeti lideri Farakhan'ın konuşmalarında basın, özellikle Yahudi karşıtlığı ifadelerine odaklanmıştır, aynı şeyi Afro-Amerikalı lider New York'tan "Yahudi kasabası" olarak söz ettiğinde de yapmışlardır. Bu durumda dinleyiciye konuşmacıların güvenirliği ve meşruiyeti hakkında sonuçlara ulaşma kalacaktır. Bir diğer çerçeve stratejisi, otorite sahibi dolayısıyla da "meşru" konuşmacılar kullanmaktır, bir "isyanın" arkasından azınlık gruplardan gelecek muhtemel suçlamaların doğrularını ifade edecek polis veya yerel yöneticiler gibi. Hatta ırkçılık ve basın üzerine çalışmamda bulduğum üzere azınlık temsilcilerinin tek başlarına konuşmalarına nadiren izin verilir, bu nedenle sadece etnik olaylarda işlev görürler. Bu özellikle ırkçılık gibi önemli suçlamalarda görülür. Bunlar sadece temelde şüpheli bulunmakla kalınmaz (beyaz) otoriteler tarafından da tartışılır.

Nihayet muhalifin söyleminin, hâkim (siyasi, medyatik vb.) gruplar ve kuruluşlar tarafından gayrimeşrulaştırılması bu söylemin muhtemel sonuçlarına ve alıcılara odaklanır. Bu, konuşmacıların ve söylemlerin gayrimeşru yani, güvenilmez, şiddet eğilimli, radikal ya da sapkın olarak sunulmasıyla yapılır. Alıcıların olay ve bağlam modelleri bu nedenle "gayrimeşru" konuşmacıların olumsuz temsilleriyle veya doğru ifadelerinin reddiyle yönlendirilir. Ancak algının kendisi bile, mesela yayınların izleyicinin az olduğu saatlerde gerçekleşmesi, haberleri iç ya da ilgisiz sayfalarda vermek, frekansların bozulması, radikal basına verilen yükümlülükler, halkın konuşmaları dinlemekten sakındırılması suretiyle engellenebilir.

Özgür ifadeyi destekleyen demokratik toplumlarda da muhalifin gayrimeşrulaştırılması için açık ve belirsiz yollar vardır. Bu özellikle, genel söylemi temsil eden basına, doğru temsile ve halkın zihnine erişimin engellenmesiyle gerçekleşir. Diğer taraftan da kendilerine ait söylemler övülür ve bağlama, metne ve algıya geniş erişim vardır.

Söylemin (gayri)meşrulaştırılmasının incelenmesi bu kitapta tartışılan ideolojik mücadele ve yeniden üretimin anlaşılması için gereklidir. Eğer muhalif söylem gayrimeşrulaştırıldıysa dolayısıyla "normal" iletişim ve ikna süreci zayıflamıştır, alternatif ideolojilerin üretimi de bu nedenle zorlaşacaktır. Toplumsal, politik ve ideolojik çatışma ya da krizde grup içi üyelerin, işbirliği hâlindeki ya da tarafsız grupların üyelerine, karşıtların ideolojik virüslerinin "bulaşmaması" hayati önem taşır. Bir kere böyle bir ideolojinin yayılmasına izin verildi mi giderek toplumsal temsillerin, modellerin, dolayısıyla da söylem ve halk kitlelerinin eylemleri üzerindeki kontrolünü artıracaktır. Bu durumda yalnızca ideolojik değil toplumsal ve politik mücadele de kaybedilecektir, ikna edilen diğerleri yeni ideolojileri doğrultusunda hareket edeceklerdir. Amerika'da Joe McCarthy tarafından yapılan komünist karşıtı cadı avı ideolojik gayrimeşrulaştırmaya dair önemli bir örnektir.

Görüldüğü üzere gayrimeşrulaştırma stratejileri gücü gerektirir ve hâkimiyeti yani gücün suistimal edilmesini içerir. Söylem ve iletişim alanında bu tür bir gücün politik ya da sosyo-ekonomik olmasına gerek yoktur. Sembolik de olabilir. Yani baskın söylem, otorite ve saygınlığa sahip olduğu ve dolayısıyla doğruyla ilişkilendirildiği için meşrulaştırma biçiminde sunulabilir. (19) Nitekim politika ve bilim, ideolojik kontrolü tecrübe eder. Çünkü söylemleri bilgi, kanıt ve meslek gibi doğruluk ölçütleri tarafından meşrulaştırılır. Eğer karşıt bir kanıt yoksa karşıt uzmanlık veya alternatif bilgi, karşıtları tarafından uygun hâle getirilir, dolayısıyla bu tür seçkin bir söylem, otorite sahibi bilgi ve görüş gibi sembolik kaynaklara ayrıcalıklı erişimleri nedeniyle kendi kendini meşrulaştırır.

Dahası güçlü seçkinler, üniversiteler, laboratuvarlar, düşünce örgütleri, istihbarat teşkilatı, bürokrasi gibi bilgi, gerçek ve görüşe özel erişime sahip kurumları da kontrol eder. Yani bu gerçekliğe göre tanımlanan otoriteleri, sadece

açık söyleme erişim ve basının kontrolü ile değil "tartışılmaz" (güvenilir, bilimsel vb.) kanıtlarla da desteklenir. Bu nedenle en etkili meşrulaştırma stratejileri hâkim ve hâkimiyet altındaki grupların ve eylemlerinin hepsinin değerlendirildiği norm, değer ve ideoljileri kurabilenlerdir. Bir sonraki bölümde bizi bu tür ideolojik meşrulaştırma ve kontrole yönlendirecek bazı söylem özelliklerini inceleyeceğiz.

27. BÖLÜM

İDEOLOJİK SÖYLEM YAPILARI

Giriş

İdeolojinin söylemde ifade edilişi genellikle sadece bir insanın inançlarının açık ya da örtük gösterimi değildir. Aynı zamanda ikna edici bir işlevi de vardır: konuşmacılar, muhataplarının zihinlerini kendi inanç, niyet ve amaçlarına uygun şekilde değiştirmek isterler. Bu da ayrıntılı bir "ideolojik söylem yapısı" araştırmasının, söylemin ideolojiyi ifade etmek için nasıl kullanıldığına ve algı, ikna süreçlerine dair öngörü ve anlayış kazandıracaktır. Burada ideolojik üretim sürecinin çift taraflı özüne yani, ideolojilerin grup içerisinde ve toplumdaki grupların sınırları arasında ifade ve yayılma şekillerine aynı anda odaklanıyorum.

"İdeolojik söylem yapıları" kavramı ideolojilerin ifadesinde ve ikna süreçlerinde belirli yapıların kullanıldığına dair yanlış bir algı oluşturabilir. Bu çok doğrudur. Bir taraftan verili bir metin ve yapıda gerçekte *herhangi bir* yapının veya stratejinin bu şekilde kullanıldığını varsayabiliriz. Diğer taraftan da bir bağlamda belirli bir yapının ideolojik işlev görebildiğini ancak başka bir bağlamda böyle bir işlevi olmadığını da varsaymak mümkündür.

Bu önemli hatırlatmayla birlikte yine de genelde ya da tipik olarak ideolojik inançları sergileyen, ima eden ve/veya alıcılar üzerinde ideolojik "etkileri" olabilecek yapıları inceleyebiliriz. Yani burada 21. Bölüm'de anlatılan söylem yapıları üzerine odaklanacağım. Aynı zamanda bu tür söylem yapılarının ideolojileri bilişsel ve toplumsal (yeniden) üretimdeki rolünü kısaca açıklayacağım. (1)

Biliş ve söylem arasındaki ilgili ilişkiler daha önce ele alınmıştı ve bu bölümde söylemle daha ilgili biçimde incelemeye zemin hazırlamıştı. Özellikle ideolojilerin iki temel yolla, yani genel (yaratıcı) soyut, ideolojik temelli toplumsal inançların doğrudan ifadesiyle ya da olay ve bağlam modellerinde belirli kişisel inançlar oluşturarak dolaylı biçimde ifade edildiği veya iletildiği bulunmuştu. 25. Bölüm'de ideolojilerin ikna kazanımlarına, bu tür iknada söylem yapılarını incelemeden odaklandığım için burada bu tür söylem yapılarına ve özellikle de ideolojik söylemle alıcı olarak karşılaşan dil kullanıcılarının "toplumsal" yönüne özel dikkat sarf edeceğim. Yine de aynı yapılar konuşmacının/yazarın arka plandaki ideolojilerinin kasti ya da kasıtsız ifadeleri olarak da görülmelidir.

İdeolojik inançların açık ifadesi; özellikle bu yapıların ideolojileri daha dolaylı, örtük ve belirsiz yolla ifade ediş biçimleri çalışıldığında, araştırmacı için herhangi bir güçlük doğurmaz. Burada söylemi anlamanın, zihinsel modellerin inşasını kapsadığını da gördük. Genel olarak iletişim ve dolayısıyla ideolojik iletişim bu tür modellerin yönetilmesinde etkindir, bu modeller konuşmacının/yazarın bakış açısından, konuşmacı/yazar, muhatabının bunları bilmesi ya da bunlara inanmasını istediği için "öncelikli modeller" olarak adlandırılabilir. O zaman soru hangi söylem yapılarının özellikle bu tür modellerin telkininde kullanıldığıdır.

Bağlam Sınırları

İdeolojilerin söylemsel üretiminin pek çok biçimde, metnin ve konuşmanın iletişimsel bağlamlarının algılanmasına yani katılımcıların bağlam modellerine dayandığı sürekli vurgulanmıştı. Aynı söylem yapılarının; niyete, amaca, katılımcıların rollerine ya da grup üyeliklerine bağlı olarak ideolojik diğerinde farklı işlev gördüğü de ifade edilmişti. Yani siyahiler "zenciler" hakkında ırkçı imalar olmaksızın konuşabilirler, beyazlar bunu herhangi bir ırkçı ideolojiyi ifade etmeksizin ancak çok sınırlı şartlarda yapabilirler. Önemli akademik bir çalışmada göç politikaları üzerine bir tartışma aynı konu üzerinde sağ kanatta, aşırı propaganda içeren bir tartışmadan farklı ideolojik göndermelere sahiptir.

22. Bölüm'de ele alınan bağlam kategorilerinden her biri ideolojik söylemin ifadesi, yorumlanışı, toplumsal işlevleri ve yukarıda ifade edilen yapıların her biriyle ilgilidir dolayısıyla ideolojik tesirlerinde hangi bağlamsal durumlarının ne olduğu ifade edilmelidir. Söylem yapılarına odaklanabilmek için aşağıda bahsedilen yapıları daha evrensel biçimde ele alacağım. Bağlam yapılarının ideolojiyle ilgili ikisinden bahsedeceğim: (a) iletişim olayının tümü yani iletişim türü (arkadaşlar arasında bir konuşma, meclis tartışması, gazetede bir editor makalesi vb.) ve (b) katılımcı türleri ve rolleri.

Bağlamsal ilk sınırlılık, bununla ilgili tüm söylemsel niyet ve amaçlar kadar iletişim olayı biçimi de söylem yapılarının üretiminde ve anlaşılmasında dolayısıyla metnin ve konuşmanın ideolojik işlevlerinde önem sahibidir. Dolayısıyla bir editör makalesinde, meclis tartışmasında, propaganda broşüründe veya vaazda ideolojik temelli görüşlerin telkin edildiğini görebiliriz. Prensipte tüm söylem yapıları, ideolojileri ifade etse de televizyon rehberi, sesbilim üzerine bir tartışma veya baheçecilik üzerine makale gibi diğer iletişim eylemlerinin daha düşük ideolojik ifadeleri, imaları ve işlevleri olduğunu varsayabiliriz.

Yani, bazı türler diğerlerinden daha telkin edici işlev görebilir. Bu tür işlevlere sahip türlerin çoğu ideolojik anlamları olan toplumsal konular hakkındadır.

İkinci tür bağlamsal sınır katılımcı türüdür. Yine, insanlar diğerlerinden ziyade belirli grupların üyelerinden ideolojiyle ilişkili toplumsal görüşler bekler. Nitekim bir politikacı, şirket yöneticisi, rahip veya gazeteci toplumsal konularda yazar ya da konuşurken bir masanın yapılışından bahseden çocuk veya marangozdan daha çok ideolojik temelli görüşlerini ifade eder. Hatta belirli toplumsal grup üyeleri; örneğin kadınlar, siyahiler, savaş karşıtları ya da çevreciler kendi gruplarıyla alakalı konulardan bahsederken ideolojiyi, grup üyesi olarak konuşmayanlardan daha çok dillendirirler. Bu sadece söylem yapılarına değil alıcının iletişim durumu tanımına yani, muhatabın, karşılığında olay modeli yapılanışını ve anlaşılmasını kontrol edecek bağlam modeline de sınır getirir.

Pek çok durumda alıcı, ideolojik temelli söylemi, bu konuşmacı/yazardan bekler. Bu da, ideolojik göndermeler, alıcıların bunları *beklemediklerinde*, örneğin asıl işlevi telkin edici görüşleri içermemek olan çocuk kitapları, ders kitapları veya haber bültenlerinde karşılaştıklarında daha etkili olur. Pek çok Batı basınındaki (ideolojik) ölçüt "gerçeklerin" "görüşlerden" ayrı tutulması gerektiğidir. Bu tür bir iddia ortaya atıldığında yani ideoloji inkâr edildiğinde, bunun ideolojik incelemeyle ilgili olduğuna dair bir yoruma ihtiyaç duyulmaz.

İletişim eyleminin ve katılımcıların yanı sıra ideolojilerin üretiminde önemli bir bağlam özelliği, yani hedef kitle vardır. Kitle iletişimin veya diğer halka açık söylemlerin kişiler arası sıradan bir diyalogdan daha ciddi ideolojik etkilerinin olmasının nedeni izleyici kitlesinin büyüklüğüdür. Her iki tür de belirli bağlamda ideolojik anlamda denk olabilir ama halka açık söylemlerde görüşler daha çok gruba ulaşır. Dahası bu söylem, politikada ve basında olduğu gibi daha otorite sahibi,

dolayısıyla daha güvenilir kurumsal konuşmacılara ve temsilcilere sahiptir. Gruplar arasında ya da toplumun genelinde bugün inşa edilen ideolojik uzlaşım, ilgili konuların kitle iletişimde yer almasıyla gerçekleşmiştir. Bir söylemin muhataplarının ölçüsü onun "odağı" olarak nitelenir. Odak ne kadar geniş olursa ideolojik etki de o kadar genişler. Kitle iletişime erişimi ve kontrolü olanlar genelde seçkinlerdir, büyük odak genelde konuşmacıların/yazarların yüksek güvenirliğiyle bütünleşir ve dolayısıyla tercih edilen modellerin inşası da daha olasıdır.

Konular

Şimdi hangi söylem yapılarının ideolojinin oluşumuna veya ifadesine dâhil olduğu sorusuna dönelim. (2) Metin ve konuşmada, modellerin yapılanışında ve ileri düzey süreçlerinde semantik makroyapılardan veya konulardan daha etkili başka yapı yoktur. Bir söylemin ya da olay modelinin önermelerinden (resmî veya strateji üretimi ve anlaşılması yoluyla) üretilerek katılımcılar için neyin önemli ya da daha ilgili olduğunu somutlaştırırlar. Alıcıların, söyleme dair alternatif "okumaları" yoksa konular modeli yönlendirecektir. İnsanlar geçen zamanın ardından söyleme dair herhangi bir şey hatırlıyorsa bu konu ve alıcıyla şahsen ilgili unsurlardır.

Konular (makro) önermeler olarak sunuldukları için aynı zamanda görüşleri ve dolayısıyla ideolojileri ifade ederler. Bu önermeler metnin belirli şematik kategorilerinde; örneğin, bir hikâyenin özetlenmesinde ("Yabancılar hakkında sevmediğim şey dilimizi öğrenmek istemeleri" gibi), veya bir haber manşetinde ("Siyahi gençlik suç dalgasına karıştı.") ifade edilebilir. İdeolojik temelli sterotiplerin ve önyargıların altı bu nedenle iki kez çizilir: söylemin semantik mikroyapılarını düzenleyen konunun semantik işleviyle ve bir hikâyenin başlangıcında ya da üzerindeki semantik vurguyla (özel grafiklerle, bir manşet veya bir diyalogdaki özel bir tonlamayla). Bu durumda gazete habe-

rinin odağı ve dolayısıyla toplumdaki ırkçı ideolojilerin yeniden üretimine katkısı komşular arasındaki sohbetten daha geniştir.

Söylemde ifade edilen konular, olay modellerinin tercih edilen makroyapılarını ortaya koydukları, makroyapılara daha rahat erişilebildikleri için gündelik konuşmalarda ideolojik görüşleri destekleyici retorik savlarda (Dün gazetede ... vardı.) kullanılan "gerçekleri" temin ederler. Benzer şekilde bu model yapıları ileri düzey soyutlama ve genelleştirmede de kullanılır dolayısıyla karşıt bilgi söylemi ve yazarını/konuşmacısını taraflı olmakla suçlayıp itibarsızlaştırmadıkça ideolojinin, ideolojik tutumların yapılanmasının temelidir. Özetle söylem konuları tercih edilen ideolojik modellerin oluşumunda ve erişiminde dolayısıyla da ideolojilerin yapılanışında dolaylı önem arz eder.

Yerel Anlam

Söylemin anlaşılmasında belirgin ifade edilen konular metnin ve konuşmanın yerel düzeyde anlaşılmasında önemli rol oynar. Söylemin tutarlılığını tanımlar. Aynı zamanda iligili bilgiyi işler duruma getirir ve söylemin geri kalanının muhtemel taraflı yorumunda kullanılmak üzere modellerin üst düzeyini inşaya yardım ederler. Bu nedenle yerel anlamlar görmezden gelinir ya da önemsiz bilgi düzeyine "indirgenir".

Bu tür yerel anlamları araştırıken söylemin asıl "içeriğiyle" yani metinde ve konuşmada bütünleşen en ideolojik bilgilerin yer aldığı kısımla uğraşırız. Daha önce ifade sürecinde gördüğümüz üzere bu, olay modelindeki inançların, metnin ve konuşmanın semantik temsilini oluşturmak üzere özenle inşa edildiği anlamına gelir. Belirgin bağlamsal nedenlerden ötürü bir olay hakkındaki bilgimiz her şeyin, söylemin anlamına dâhil edilmesine gerek olmaz, böylelikle konuşmacı/yazar bir seçim yapar ve bu seçimler ideolojik kontrolün çoklu biçimlerinden sorumludur. Genel sınırlılık, bağlamsal uygunluktur: yazar/konuşmacı, alıcının bilmesini gerektiğini düşündüğü

önermeleri ifade eder. Bu uygunluk kararları tabii ki konuşmacının/yazarın çıkarınadır; örneğin konuşmacı/yazar hakkında kötü bir izlenim verecek bir olay veya bir şekilde daha sonra "aleyhinde" kullanılabilecek bir durum, alıcının modellerini istenen biçimde etkilemek için dışarıda bırakılır.

Burada söylemde ideolojinin yeniden üretimine dair iki önemli prensibi yani, olay modellerinden elde edilen semantik temsillerdeki bilginin varlığı veya yokluğu ile konuşmacının/yazarın çıkarları doğrultusunda bilginin ifadesi ya da gizlenmesi işlevi. Son prensip aşağıdaki adımları içeren ideolojik iletişim stratejisinin bir parçasıdır:

1. Biz hakkındaki olumlu bilginin ifadesi/vurgulanması
2. Onlar hakkındaki olumsuz bilginin ifadesi/vurgulanması
3. Onlar hakkındaki olumlu bilginin gizlenmesi/belirsizleştirilmesi
4. Biz hakkındaki olumsuz bilginin gizlenmesi/belirsizleştirilmesi

"İdeolojik kare" diye adlandırılan bu dört adım, olumlu kendilik temsili ve grup dışı sonuçlarıyla "olumsuz öteki temsili"nin geniş bağlamsal stratejisinde önemli rol oynar. Literatürde sıklıkla tartışılan kendilik temsili adımlarından farklı şekilde bunlar; katılımcılara bireyler değil, grup üyeleri olarak davranan bireyler olarak odaklanırlar. Bu ideolojik incelemenin üçüncü önemli prensibini gündeme getirir, yani ideolojiler grup temelli olduklarından söylemde ifade edilen görüşler de gruplar ve toplumsal konular hakkında sonuçlar içerir.

Tanımlamanın Ayrıntısı ve Düzeyi

Semantik incelemeye uygulandığında bu prensip ve stratejiler epeyce geniş bir seçenek sunar. İlkine yukarıda değinilmişti, durumların tanımlanmasında (konuşmacının model-

lerinde temsil edildiği üzere) bazı bilgiler ifade edilirken bazıları dışarıda bırakılabilir. Asıl modele kıyasla söylemler görece tamamlanmamıştır. Eğer bir "isyan" haberi isyanın nedenine veya polisin değil de sadece "siyahi çetenin" şiddetine odaklanıyorsa o zaman, "isyan" hakkında neyin bilindiğine dair tamamlanmamış bilgiye sahibizdir. *Görece tamamlanmamış* modellerin sonuçlarından biri, alıcıların tamamlanmamış modelleridir (gazete okuyucuları gibi), ayrıca daha önce açıklandığı üzere tutumların taraflı inşasında da sonuçları olabilir.

Semantik nitelik aynı zamanda karşıt yönde de ilerleyebilir: söylemler, bir olayın anlaşılmasında bağlamsal açıdan ilgisiz önermeleri ifade ettiğinde ancak yine de bir tanımın semantik temsilini içerdiklerinde, *gerektiğinden fazla tamamlanmış* olabilir. İdeolojik karenin adımlarını izleyerek bunun, gereğinden fazla tamamlanmış bilgi, grup dışındakilere olumsuz (veya bize olumlu) olarak yansıdığında ortaya çıkar. Etnik ilişkileri haberleştirmenin standart bir örneği, suç haberleriyle ilgisiz etnik aidiyetin vurgulanmasıdır.

Bu prensipler sadece söylemin anlamında model önermelerinin seçimine, dâhil edilmesine, çıkarılmasına değil önermelerin *derecesine* de uyarlanabilir. Bunlar (konularda olduğu gibi) genel ve soyut olabilir ama aynı zamanda düşük dereceli ve ayrıntılıdır da. İdeolojik durumları ve sonuçları da aynıdır. Onların kötü ve Bizim iyi eylemlerimiz hakkındaki taraflı söylemler ayrıntılı olma eğilimindedir, Onların iyi Bizim kötü eylemlerimiz hakkında da genel ve soyuttur. Tanım derecelerinin zihnî sonuçları tam bilinmemekle birlikte olay modellerinden daha az ayrıntılı görünmektedir. Pek çok "tercih edilen" ayrıntıdan söz etmek, organizasyon yani konuları planlamayı, dolayısıyla az veya çok ayrıntılı metin parçaları gerektirir. Bu, karşılığında aynı olay dizisinin tanımını hatırlamaktansa bir evrensel önermeyi hatırlamaya imkân verecektir. Bu ayrıntılar çok "canlı" olduğunda, örneğin olaylara dair fazlaca "görsel"

ayrıntı sunulduğunda meydana gelir. Alıcının modelindeki olayı özetleyen konuya dair önermelere dönüşebilen bu tür ayrıntılar (belirtilmemiş) olumsuz değerlendirmeleri ima edebilir. İdeolojik söylem yapılarının kuramsal incelemesinin varsayımları, söylem işlemesi hakkında bildiğimizle uyumlu olup olmadıkları bakımından amprik olarak test edilmelidir. (3)

Örtüklüğe Karşı Açıklık

Söylemin örtüklüğünün ve açıklığının iyi bilinen semantik nitelikleri zihnî modeller açısından kolaylıkla açıklanabilir. Örtük bilgi, söylemin semantik temsiline dâhil olan ya da olması gereken bilgidir. Tanımların belirginlik, ilgi ya da tamamlanmamışlık derecelerinde olduğu gibi önermeler de grup üyeleri olarak konuşmacıların çıkarlarına göre örtük ya da açık bırakılabilirler. Eylemlerin ilgili içeriklerinin yanında, etnik çatışmalarla ilgili atlanan nedenlerin (polis şiddeti, taşranın yok sayması, fakirlik, işsizlik ve ayrımcılık gibi) grup içi olumsuz durumları yansıtmasında öne sürdüğümüz üzere bu, durumların (nedenlerin) ifadesinde ve olayların sonuçlarındaki gibidir. Diğer taraftan bu durumda kurbanı ideolojik açıdan suçlamak olumsuz niteliklerin (uyuşturucu kullanımı, kültürel sapkınlık vb.) grup dışındakilere açıkça atfedilmesi demektir. Basında etnik ilişkilerin temsiline dair araştırmalar, sıkça semantik açıklık ya da örtüklükle ilgili ideolojik boyutlar tespit etmişlerdir. (4) (Daha ayıntılı örnekler için 28. Bölüm'e bakınız.)

Bilginin varlığı ya da yokluğu arasındaki bir adım da önermelerin söylemde ifade edilmeyip diğer önermeler aracılığıyla ima edilmesidir. *İma* ve *varsayım* burada dâhil olan benzer semantik ilişkilerdir. Her ikisi de modeller ve toplumsal bilgi temelli çıkarımları içerir. Bu semantik ilişkilerin kullanımının ideolojik işlevi her zaman açık değildir. İdeolojik kareyi takip ederek ima edilen bilginin açıkça öne sürülmediğini, bu nedenle vurgulanmadığını, bilginin grubun ve konuşmacının

çıkarları gereği gizlenmesi gerektiğini varsayabiliriz. Bu özellikle ima edilen bilginin, toplumsal paylaşımlı bilgiden elde edilmediği durumlarda geçerlidir. Böyle bir bilginin metindeki önermeleri açıklamak üzere doğru ya da yanlış olduğunun bilinmesine gerek duyulduğunda önvarsayımlardan söz ederiz. Bunların da aynı ideolojik işlevleri olabilir, bilginin söylemi tarafından "verili" ya da "doğru" olduğu varsayılır ancak bilgi sorgulanabilir hatta yanlış çıkabilir. Yani bu durumda bir yandan doğru olduğu öne sürülür ancak böyle bir "iddia" vurgulanmaz. İdeolojik karenin stratejilerini izleyerek grup içi ve dışı hangi bilginin açığa vurulup hangisinin gizleneceğini söylemek kolaydır.

Yerel Tutarlılık

Önermeler dizisi "yerel" tutarlık ilişkileriyle doğrusal bağlantılıdır. Bu tür tutarlık şartları öncelikle olay modelleriyle ilişkileri açısından tanımlanır. İki önerme eğer ilgili oldukları zihinsel modeldeki "gerçekleri" ifade ediyorlarsa tutarlılık açısından ilişkilidir. Eğer zihinsel modeller, ideolojik anlamda taraflıysa bu aynı zamanda, söylem tutarlılığının da taraflı olduğu anlamına gelir ve bunun bir sonucu olarak alıcı da taraflı modele sahip olur. Yukarıda tartışılan "ırk isyanı" örneğini alırsak, olayların gerçek biçimi varsayılan polis raporu, basın tarafından alınır ve olayları, polis "zoru" değil siyahi gençliğin isyana yol açan suça yatkın davranışları şeklinde tanımlar. Benzer şekilde, toplumsal olayların varsayımlara dayalı neden-sonuç ilişkisine dair tutarlı açıklamaları ve tutarlığın ideolojik yanlılığı yine taraflı modelleri gerektirir ya da ima eder. (5)

Önermeler, genelleme, belirtme, örnek ya da tezat gibi "işlevsel" semantik ilişkiler aracılığıyla da bir dizi şeklinde ilişkilendirilebilir. İdeolojik bir söylemde bunlar açıklamaların anlaşılma yollarını yönettiği için önemlidir. Örneğin azınlıklar

hakkındaki önyargılı bir hikâye, "Bunu her zaman yapıyorlar." gibi genelleme yolu izleyen olumsuz olayları sergileyebilir. Bu tür bir genelleme, modellerin genellenen modellere ve toplumsal temsillere dönüşümünde hayati bir rol oynar. Bunun bir istisna ya da kişisel bir tecrübe olmadığını, genel ve yapısal bir fenomen olduğunu ısrarla öne sürer. Bu yolla somut olaylar (ve onların modelleri) hem genel olaylarla ilgili hâle gelir hem de onları açıklar ve meşrulaştırır.

Bunun zıddı da gerçekleşir: bir konuşmacı göçmenler hakkında genel, önyargılı bir söz söyleyebilir. Bu genellemenin önyargılı görülebileceğinin farkına vararak bir örnek biçiminde "kanıt" ekler. Benzer şekilde grup kutuplaşması, "*Biz* çok çalşıyoruz ama *Onlar* devlet yardımı talep ediyorlar." Örneğinde olduğu gibi tipik semantik ve retorik zıtlıklarla söylemsel açıdan vurgulanır. Açıklamalarda çok bilinen benzer tezadı; "Türklere karşı bir şeyim yok ama ..." gibi Benim (Biz) hakkında olumlu Onlar hakkında olumsuz ifadelerin bütünleştiği açıklamalarda buluruz. Yani bu açıklamalar ideolojik söylem için çok tipik olan olumlu kendilik ve olumsuz ötekilik temsilinin karmaşık yöntemlerinde rol oynar. (6)

Sözlükselleştirme

Söylemde ideolojinin en belirgin dolayısıyla da en çok alışıldığı biçimi, bir bağlamı ifade etmek için seçilen sözcüklerdir. "Terörist"e karşın "özgürlük savaşçısı" çifti bu tür ideolojik temelli sözlükselleştirmeye dair paradigmatik bir örnektir. Yani bir modelde olumsuz temsil edilen bir kavram grubu için bağlama dayalı olarak, onlar hakkında görüşü de içeren en "uygun" sözcük seçilir.

İdeolojik kareyi izlersek bu, genelde bağlama dayanarak grup dışındakilerin nötr ya da olumsuz, gruptakilerinse nötr veya olumlu temsili demektir. Ve tam tersine grupları ve onların pratiklerini açıklamak için sözlükselleştirmenin retorik

boyutuna ek olarak *yumuşatma* ve *örtmeceleri* de ekleriz.

Nihayet sözlükselleştirme, unsurların örtük bırakıldığı önermelerin *adlaştırılmasına* kadar genişleyebilir. Taşranın "denetlemesi" bu nedenle *kimin* kontrol ettiği ya da edildiği açıklanmaksızın bir eyleme odaklanır. Alıcıların modellerindeki eylem yapılarında, bu adlaştırmaların etkilerini tekrar etmemize gerek yok.

Söylem Şeması

Söylemler, sadece evrensel anlama değil; belirli bir düzende ortaya çıkan birtakım karakteristik kategorileri içeren evrensel biçime ve geleneksel şemaya da sahiptir. Nitekim savlar çeşitli biçimlerde öncüller ve sonuç sergileyebilir; hikâyeler bu kategorilerle, yönlendirme, güçleştirme ve çözümle, kurgusal bir şema aracılığıyla düzenlenir, haberler bir manşeti ya da başlığın özetiyle başlar. Evrensel anlamlar veya konular gibi bu şema da karmaşık bilgi ve aynı zamanda bu söylem türlerini tanımlamaya yardımcı özellik işlevi görebilir. Hikâyeler anlatmayı, anlamayı ve hatırlamayı kolaylaştırıcı geleneksel bir şema aracılığıyla düzenlenir, bir haberin manşeti ana konuyu ifade edecek geleneksel işleve sahiptir, böylece okuyucular haberin ne ile ilgili olduğunu anlar ve okuyup okumamaya karar verebilir.

Bu kategoriler geleneksel olduğu, türler ve kültürler arasında çeşitlenebildiği için önemli *toplumsal* işlevlere de sahiptir. Bir gazete haberi için başlığı hazırlamak, sözlü tepki kategorisi için alıntılar bulmak haberciliğin rutinlerindendir. Gündelik konuşmaların (selamlaşmayla başlamak, vedayla ayrılmak) ve toplantıların, kurumsal iletişim olaylarının şematik organizasyonların düzenlenmesinde olduğu gibi bu şemalar, hem etkileşimi hem de söylemi organize ederler.

Şemanın önemli bilişsel ve toplumsal işlevlerine dayanarak ideolojik işlevlerinden de söz edilebilir. Bir bilginin başlıkta

ifade edilip edilmediği hayatidir, çünkü bu sonuç modellerini de etkiler. Azınlıklar hakkındaki olumsuz bilgi ya da görüşler başlıkta yer alabilir, yine onlar hakkındaki olumlu ve önemli bir bilgi dışarıda bırakılabilir. Aynı şey, toplumsal grupların sözlü tepki kategorisine erişimlerinin olduğu tartışmaların sonucunda görüşlerin ortaya çıkmasında da etkilidir. Biz ve Onlar hakkındaki bilgi ve görüşler daha sonra düzenlenebilir ve bu şema aracılığıyla az ya da çok belirgin hâle getirilebilir.

Üslup

Sözlükseleştirme, görüşlerin işlevi olarak çeşitlenebilir, bu söylem aracılığıyla gerçekleşirse belirli sözlüksel üsluptan söz edebiliriz. Genel olarak verili belirli anlamlara veya model bilgisine göre bu tür "içeriği" ifade etmek için farklı ifadeler kullanılabilir ve bu çeşitlenme iletişim eyleminin toplumsal bağlamının çeşitlenmesine işaret edebilir. İletişim eyleminin; türün, sahnenin veya katılımcıların doğasına dayanarak "yüzey" yapıları (sözlüğe dayalı unsurlar, sentaktik yapılar, telaffuz ve grafikler) kendi sınırlılıklarına iteleyerek ya da istemeden işaret etmek için çeşitlenebilir; durum az ya da çok resmî, katılımcılar arasındaki ilişkiler dostane ya da mesafeli, katılımcılar diğerleri hakkında çeşitli görüşlere sahip olabilir. Sonuç resmî, gayriresmî, yakın veya kibar olabilir ve aynı zamanda konuşmacıların altta yatan ideolojik "tutumlarına" dair belirtiler içerebilir. Günlük hayattaki ırkçı eylemler genelde, uygun etkileşim üslubunda; beyazların, azınlıklar hakkında aşağılayıcı ya da kaba ifadeler kullanması gibi, gedikleri gösterir. (7)

Özetle sözlüksel veya dilbilgisel üslup konuşmacıların olaylar, insanlar ve katılımcılara dair ideolojik görüşlerinin, açık ya da örtülü ifadelerine dair en açık ipucudur. Aynı şey, sentaktik yapılar ve bunların muhtemel çeşitlenmeleri için de geçerlidir. Cümleler etkin ya da edilgen biçimde söylenebilir, eylemleri gerçekleştirenler ya da bunlardan etkilenenler, adlandırmalarda

olduğu gibi bu tür cümlelerle açık ya da örtük tanımlanabilirler. (8) Daha geneli kelime düzeni, cümle yapısı ya da ilişkileri öne çıkan durumlar hakkında bilgi sunabilir. Bu, burada tartışılan tüm yapılar için geçerlidir, ayrıca modellerin inşasını ve işlenmesini etkiler. İdeolojik kareye göre, grup dışı üyelerin olumlu eylem rollerinin öne çıkan bir konumda gösterilmediğini, olumsuz eylem rollerininse öne çıkarıldığını gördük.

Nitekim üslup, güç ilişkileri de dâhil toplumsal bağlamın yapılarına pek çok yolla işaret edebilir. Bir konuşmacının güçlü toplumsal konumu sadece kelimelerle ya da seçilen sentaksla "ifade" edilmez, üslup tarafından sahnelenir ya da yeniden üretilir. Kadınların, erkeklerin, doktorun, hastanın, profesörün, öğrencilerin, hâkimin, sanığın veya polis ve şüphelinin metin ve konuşmalarındaki üslup farklılığıyla da bu belirgin hâle gelir. Bu nedenle üslup, katılımcıların ideolojiler tarafından kontrol edilen konumlarını da tanımlar ve söylemdeki ideolojileri doğrudan "izler". Bu nedenle toplumsal ayrımcılık metnin ve konuşmanın üslubunu doğrudan kontrol edenler tarafından uygulanır.

Retorik

Retorik söylemin farklı yapısal derecelerinde; metafor, örtmece, ironi, semantik düzeyde karşıtlık veya fonolojik düzlemde aliterasyon ve kafiye gibi belirli ikna işlevlerine sahip özel "retorik unsurlar" olarak tanımlanmıştır. Benzer gözlemler vurgu aracılığıyla dikkati, kontrolü ve yorumu yönlendirmeyi düzenleyen grafikler için de yapılabilir.

Bu tür retorik yapıların ve yöntemlerin asıl işlevi, alıcının anlama sürecini ve dolaylı olarak da zihinsel modelleri yönetmektir. Onların olumsuz özelliklerini tanımlamak için olumsuz kavramsal bir alandan (grup dışı üyeler fare, köpek, kantazısı, yılan ya da hamam böceğine benzetilerek tarif edilebilir) seçilen akılda kalıcı bir metafor kullanılır; aynı tipin

karşılaştırması yapılabilir ya da abartıya başvurulabilir. Sentaktik paralellik, kafiye veya aliterasyon gibi tekrar hareketleriyle, söylemin semantik özelliklerine yönelik ilgiyi artırır. Dolayısıyla olayın tercih edilen modelinin depolanma şansını artırır. Aynısı grup üyelerinin olumsuz davranışları için de geçerlidir, bu noktada belirli anlamlardan dikkati uzaklaştırmak için retorik hafifletmenin, örtmecenin çeşitli biçimleri kullanılır.

Etkileşim Yöntemleri

Nihayet özellikle konuşulan diller için yukarıda ele alınan yapıların çoğuna etkileşime dayalı bir doğanın hareketleri ve yöntemleri eşlik eder. İdeolojik iletişimin temel amacı, alıcıların modellerini ve toplumsal temsillerini istenen görüşler doğrultusunda etkilemekse; etkileşim yönetiminin bazı biçimleri, bu toplumsal "zihin kontrolü"nde rol oynar.

Her şeyden önce etkileşim yöntemlerinin, bağlam ve modellerindeki gibi, ideolojik kontrolden sorumlu olduğunu vurgulamak gerekir. İdeolojik temelli hâkimiyet ve eşitsizlik, sadece metin ve konuşma yapılarında değil katılımcı rol ve eylemlerinin somutlaşmasında da ifade edilir. Konuşmacıların konuyu ve üslubu kontrollerine benzer şekilde sırayı, "şematik" diziyi (bir diyalogu, toplantıyı kimin başlatıp bitireceğini), duraklamaları, gülmeleri kontrol eder. Hâkim grupların konuşmacılarının gücü kötüye kullanımı, diğerlerinin ifade özgürlüğünü açık ya da örtük biçimde sınırlamalarıyla da gerçekleşir. Eğer kadınlar, azınlıklar, öğrenciler, müşteriler, hastalar ya da "sıradan insanlar" toplumda daha az "söz" sahibiyse bu iletişime dayalı durumlarda görülür ve yeniden üretilir. Ayrıntılı konuşma incelemesi, toplumsal eşitsizliğin biçimlerinin günlük ya da kurumsal konuşma ve etkileşimin göze çarpmayan ayrıntılarında sahnelenir. (9)

Aynı zamanda etkileşime dayalı yöntemler olay (semantik) modellerin yapılanışında da etkilidir. Bu anlamın etkileşimsel

kontrolünde de konu yönetiminde de belirgindir. Ancak etkileşimin kendisinin kontrolü söz sırası gibi, alıcının olay modelini inşa yollarını da etkiler. Örneğin ideolojik iletişimde güvenilirliğin yönetimi için katılımcı roller önemlidir. Konuşmacıların gücü ve konumu alıcılar tarafından kabul edilen savların kabulünde bilinen bir durumdur. Ancak konuşma inceleme araştırması, toplumsal niteliklerin sadece insanların "sahip olduğu" bir şey değil, (aynı zamanda) bunların etkileşim kazanımları olduklarını doğru biçimde gözlemler. Konum ve güç bağlamsal sahnelenir ve bu nedenle vücudun duruşu, konuşmacılar arasındaki mesafe, giyim ve konuşmacıların konuşmayı kontrol biçimleri gibi pek çok belirsiz yolla yeniden üretilir.

Dolayısıyla modeller ve temsilleri, kimin neyi söylediğine dayanır ve etkileşim yönetimi bu tür etkileri kontrol eder. Örneğin konuşmacıların istenmeyen şeyleri söylemeleri müdahalelerle engellenir veya eğer istenen şeyleri söylüyorlarsa sıkça kendilerine söz verilir. Benzer şekilde kabul ya da reddetmenin etkileşimsel yöntemleri, olay modellerinin ve görüşlerinin yönetiminde önemli rol oynar. Belirli konuşma eylemleri (emir, buyruk) toplumsal gücü sergilemeyi ve aynı zamanda grup dışı üyelerin olumsuz özelliklerini vurgulamayı gerektirir (suçlamalar, kurbanın suçlanması). Bunlar, konuşmacıların ideolojik temelli görüşlerini, bakış açılarını, tutumunu ifade eden, sergileyen ya da gerçekleştiren pek çok örnekten sadece birkaçıdır. Alıcıların modelleri, konuşmacıların temsil ettikleri grup ya da organizasyonların tercihlerine veya çıkarlarına göre şekillenir.

Manipülasyon

İdeolojik iletişim çoğunlukla, halkın zihnini yöneten ya da kontrol eden manipülasyonun çeşitli biçimleriyle bağlantılıdır ve gücü elinde bulunduranların çıkarına uygun şekilde insanların rızasını kazanmayı ya da fikir birliğine ulaşmayı

sağlar. (10) Hatta modern güç ve ideolojik hegemonya itaat ve rızanın elde edilmesindeki etkili yöntemlere göre tanımlanır, böylece insanlar kendi öz iradelerini kullanmak yerine kendilerinden beklenilen doğrultuda hareket ederler. Bu durumda güç ve hâkimiyet doğal, meşru, sağduyuya uygun görünecek ve önemli bir muhalefetle karşılaşmadan kanıksanacaktır.

Bu şekilde formüle etmek suretiyle, hâkimiyetin kabulü ve hegemonyanın gerçekleştirilmesi gibi karmaşık bir sürecin basite indirgenmiş bir resmini elde ederiz. İdeolojilerin ve egemenliğin "modern" yeniden üretim biçimlerine dâhil olan temsillerin, süreçlerin, yöntemlerin, yapıların; toplumsal, bilişsel ve söylemsel açıdan ayrıntılı bir araştırmasına girmeden bu tarz analizler, basit sloganların ya da yüzeysel toplumsal inceleme ve eleştirinin ötesine geçemeyecektir.

Önceki bölümlerde ve yukarıda, hâkimiyet ve hegemonyanın yeniden üretilmesi sürecine giren zihinsel yapılar; toplumsal koşullar ve söylemsel yeniden üretim hakkında genel bir çerçeve çizdim. Zihin kontrolü, manipülasyon ya da rızanın üretilmesine yönelik araştırmalar karmaşık bir çerçevede gerçekleşmelidir. (11) Yukarıda ideolojinin özellikle metin ve konuşma sırasında ikna edici bir şekilde aktarıldığına, ifade edildiğine, modellerin ve toplumsal temsillerin söylem ve bağlam yapılarından nasıl etkilendiğine dair örnekler verdim.

Nitekim manipülasyon, alıcıların farkında olmadıkları veya sonuçlarını kestiremedikleri zihinsel kontrol biçimlerini içerir. Modeller, insanların dünyaya dair paylaştığı toplumsal temsillerin inşası için imalar içeren olaylar tarafından ortaya konur. Buna karşın ortak toplumsal temsiller, ideolojilerin gelişimini ve değişimini etkiler. Söylem ve diğer toplumsal uygulamalar açısından sosyal biliş ve modellerin yönetilmesinde ideolojilerin temel rolü göz önünde bulundurulduğu zaman hegemonyanın en büyük hedefinin, ideolojik kontrol ve itaat olduğu görülecektir. Konuların ya da üslubun kontrolü

veya etkileşim yöntemleri gibi belli başlı söylem yapılarıyla yöntemlerin modeller ve zihnin diğer temsilleri üzerinde nasıl bir etkiye sahip olduğunu görmüştük. Böylesi söylemsel unsurlar dolayısıyla olaylar hakkındaki bilgimiz konuşmacının ya da grup içinin lehine olacak şekilde taraflı veyahut eksiktir. Bu da dünyayla ilgili daha genel bilgiyi etkileyebilir. Daha da önemlisi görüşlerin yönetilmesindeki durum bu şekildedir, söylem tarafından etkin biçimde kontrol edilen modellerden çıkan "doğal" ya da "mantıklı" sonuç, grup dışının olumsuz sunulmasıdır.

Sonuç

Zengin söylem yapı ve yöntemlerinden sadece birkaçına değindim. Bağlamsallaştırılmış metin ve konuşmanın ideolojiyi nasıl temsil ettiğinin ya da ürettiğinin bütün olası yollarını gösteren ayrıntılı bir çalışmaya ihtiyacımız var. Ne kadar özet olsa da bu tartışma kullanımdaki temel ilkeleri göstermektedir. İdeolojik iletişim çift yönlü bir süreçtir ve bu süreç içerisinde, ideoloji temelli inançlar ifade edilir (ya da gizlenir), alıcıların zihnini kontrol eder. Zihin kontrolü görüldüğü gibi fazlasıyla karmaşık bir süreçtir. Yine de ideolojik etkinin bazı basit biçimleri inceleme yoluyla elde edilebilir. Belirli bir bağlamda tercih edilen modellerin inşasına katkıda bulunmak üzere söylem yapıları, sonuçta hedeflenen model yapılarına ulaşılabilecek şekilde oluşturulmalıdır.

Hâkimiyetin ve gücün kötüye kullanımının, grup çatışmasının veya rekabetin ideolojik durumunda bu genelde, grup dışı (üyeler) olumsuz ve grup içi (üyeler) de olumlu çizilmelidir. Bu prensip pragmatik ve etkileşimsel bağlama olduğu kadar metin ve konuşmanın biçim ve anlamlarına da uyarlanabilir. İncelemenin her derecesinde bizim iyi, onların kötü yönlerini vurgulama imkânı buluruz. Biz ve Onlar hakkında grupla ilgili görüşler; özellikler, eylemler, söylem yapıları,

açıklığa karşı örtüklük, ifade karşısında örtüklük, açıklamanın dereceleri, ayrıntıları, unsurların katkıları, sorumluluk, suçlama, gerçekler arasındaki ilişkiler gibi modellerin yapılarını ve toplumsal temsilleri kontrol eder.

Özetle altta yatan tutumların ideolojik biçimi ne olursa olsun, konuşmacıların modellerinde ortaya çıkarlar; metin ve konuşmada, bağlamda uygun ve etkili, tercih edilen modellerin inşasına yol açacak biçimde ifade edilmeye çalışılırlar. Özellikle manipülasyon dediğimiz şey, sıklıkla alıcıların farkındalıkları olmadan gerçekleşir. İdeolojiler gündelik hayatta az veya çok bu şekilde yeniden üretilir. Söylem ve ideoloji hakkındaki sonraki çalışmalar burada sunulan genel çerçevenin ayrıntılarını ifade edecektir.

28. BÖLÜM

İDEOLOJİ VE MODERN IRKÇILIĞIN SÖYLEMİ

Somut Bir Örnek

Kitabımızın kuramsal bölümlerinden sonra somut bir örnek üzerinde inceleme yapalım. Genel ilkelerin bir örneklemesi olarak ırkçılık ve ırkçı ideoloji seçimlerimle uyumlu bu bölüm, yakın zamanlarda Dinesh D'Souza tarafından çıkarılmış *The End of Racisim: Principles for a Multiracial Society (Irkçılığın Sonu: Çokırklı Toplumlar için İlkeler)* (New York: Free Press, 1995) kitabında ifade edildiği üzere ideoloji ve söylemi detaylı bir şekilde ele almaktadır. D'Souza diğer bazı kitaplarında, mesela çok kültürlülük üzerine olanlarda, kendisini ABD'deki Yeni Sağ'ın gür sesli sözcüsü, muhafazakâr düşüncenin güvenilir savunucusu ilan eder. Aslına bakarsanız D'Souza'yı, ABD'deki çağdaş muhafazakâr ideolojilerin başlıca "kuramcılarından" biri olarak adlandırabiliriz. *Irkçılığın Sonu*'nda D'Souza ABD'de "uygarlık krizi" olarak tanımladığı durumla ilgilenir ve genel olarak Afro-Amerikan toplumu özel olarak da siyahi alt sınıfı karakterize ettiğini düşündüğü, sık sık da "patoloji" olarak adlandırdığı şeye odaklanır

(İncelememde D'Souza tarafından kullanılan bu ifade, çift tırnak içerisinde gösterilecektir). Kitabın boyutları göz önünde alındığında bunun, ideolojik bir kitapçıktan ibaret olmadığı görülecektir. Aksine, D'Souza, ABD'nin etnik ve ırksal durumuna dair ayrıntılı ve belgelere dayanan bir inceleme yazma görevini üstlenmiştir. George M. Frederickson'a ait, *The New York Review of Books*'un kapağında yer alan açıklama şöyledir: "*Şimdiye dek liberal ırk politikalarına karşı davanın en kapsamlı, akıllıca ve entelektüel temsilidir.*"

Bu sebeple D'Souza; ABD'deki ırksal ilişkilerin "liberal umudunun" çöküşüyle ırkçılığın kökenleri, kölelik, ırkçılık karşıtı liberalliğin yükselişi, insan hakları hareketi, Avrupamerkezcilik ve Afrikamerkezcilik, IQ tartışması ile ilgilenir ve son olarak da siyahi kültürün "patoloji"lerinin geleceğine dair görüşleriyle konuyu doruğa ulaştırır. Pek çok açıdan bu kitap, ABD'deki ırk ilişkilerinin muhafazakâr programının ideolojik bir temeli olarak görülebilir. D'Souza Amerikan Girişimcileri Enstitüsü muhafazakâr beyin takımına bağlı bir bilim insanıdır, dolayısıyla bu kitabının kişisel fikirleri açıklamaktan ibaret olmadığı, aynı zamanda güçlü bir kurumsal desteği arkasına aldığı sonucuna varabiliriz. 19. Bölüm'de çağdaş ideolojilerin bu tarz ideoloji kuruluşları tarafından üretildiğini ve çoğaltıldığını zaten görmüştük.

D'Souza'ın etnik-ırksal konulardaki sağ-kanat köktenciliği sert bir şekilde eleştirildi ve kendisi ırkçılıkla suçlandı (kitabın ikinci baskısında bu eleştiriyi tartışır ve reddeder). Yazarın tezini, kanıtlarını ve altta yatan ideolojilerin söylemsel yapılanmasını derinlemesine inceledikten sonra bu kitabın, "kültürel ırkçılığın" özel bir biçimini dile getirdiği; beyaz olmayı, Batı kültürünü, medeniyet hegemonyasını övdüğü, Afro-Amerikan kültürünü özellikle problematize edip ona saldırdığı sonucuna vardım. "Modern Irkçılık" literatüründen anlaşılıyor ki ırkçılığın pek çok formu artık biyolojik temellere dayanmıyor: ötekiler, kimlikleri

yüzünden değil, eylemleri ve düşünceleri sebebiyle suçlanıyorlar. Daha genel olarak D'Souza, pozitif ayrımcılığın her türünü reddetmek, eşitlikçi değerlerin inkârı, siyahilerin problematize edilmesi, kurbanların suçlanması vb. "sembolik ırkçılık" olarak adlandırılan düşünceleri savunur. (1) Hatta, 1964 Yurttaş Hakları Kanunu'nun yürürlükten kaldırılmasını önerir (s. 544) ve özel alanda "mantıksal ayrımcılık"tan yana durur.

İdeolojik ve Toplumsal Düşmanlar Karşısında Biz

Bireylerin birden fazla gruba üye olabileceğini varsaydığımızda, pek çok ideoloji edinerek onları benimseyebilecekleri sonucuna da varabiliriz. Bu durum D'Souza'nın kitabının muhafazakârlık ve çağdaş ırkçılık ifadesinden ibaret olmadığı, bu ve diğer ideolojilerin, tavırların, inançların, değerlerin, modellerin ve diğer toplumsal ve kişisel temsillerin kişisel bir kombinasyonu olduğu sonucuna varabiliriz.

En azından ABD'de (Avrupa'da) muhafazakârlar arasında yaygın bir şekilde paylaşılır görünen düşünceleri ve durumları ifade ettiği yerlerde, sadece bir birey değil pek çok ideolojik topluluğun üyesi olarak da yazmakta olduğunu farz edebiliriz. Kitabın sonunda (s. 521) kendisini diğer "kültürel muhafazakârlarla" aynı safa dâhil eder. Çok kültürlülük, pozitif ayrımcılık, şehir içi gettoları ve ilgili konulardaki fikirleri ABD'deki diğer muhafazakârlar tarafından da paylaşılmaktadır. Bu sebeple, daha kişisel görüşlerden soyutlamak suretiyle onun kitabını grup ideolojilerinin bir yapılanması olarak görebiliriz. (2)

İdeolojik Düşman

İdeolojiler genellikle karşıt ideolojilere, düşmanlara açıktan ya da örtük saldırılar olarak biçimlenir. Bu tür bir anti-ideolojinin özellikle ABD'deki en bilinen örneği komünizm karşıtlığıdır. D'Souza'nın kitabında ideolojik düşman, bütün kültürlerin eşit olduğu doktrinine dayanan, farklı kültürler

arasında değer hiyerarşisini kabul etmeyen "kültürel görelik" olarak adlandırdığı durumdur. D'Souza bu eğilimin izlerini, 20. yüzyıl antropolojisine, özellikle de Franz Boas ve öğrencilerine kadar sürmüştür. Bu kitap boyunca, çağdaş "ırkçılık-karşıtı" politikaların ve uygulamaların ideolojik kaynağı vasfıyla kültürel görelilik, Amerikan toplumundaki bütün kötülüklerin sorumlusu kabul edilir.

[1] *[Asıl problem] Liberal ırkçılık-karşıtlığıdır. Bütün kültürlerin eşit olduğunu iddia eden kültürel görelilik; liberalleri, ulusun çağdaş kriziyle yani bütün grupları etkileyen ancak siyahi alt sınıfta yoğunlaşan uygarlık çöküşüyle uğraşmaktan kurtarır.* (s. 24)

[2] *Temel liberal ilkeler kültürel görelilik sunağında kurban edilmektedir. Grup eşitliğinin ideolojiye aşırı bağlılığıyla liberalizm, kendisini merhametsizce yok etmektedir.* (s. 530)

[3] *Rölativizm bir tür virüse dönüşmüş, kurumsal meşruluk ve genel tutumların bağışıklık sistemlerine saldırmaktadır.* (s. 532)

Bu örneklerde de görüldüğü gibi ideolojik yönelim olarak liberalizmle kastedilmek istenen belirsizdir. Bir yandan liberalizmle Birleşik Devletler'in politik ve kültürel "ilerlemeci" algısı işaret ediliyor olabilir.

D'Souza; 1. örnekte kendisinin, terimin felsefi-politik anlamına bağlılığını inkâr etmiyor. Bu sebeple daha önceki bölümlerde de tartışıldığı gibi kitabında sunulan çatışma tamamen kutuplaşmış terimlerle ifade edildiğini, Onların düşüncesinin tabiatı gereği kötü Bizim düşüncemizin de tabiatı gereği iyi olduğunu düşünebiliriz. Bu örneklerin retorik ve sözcüksel biçimi 3. örnekteki ("virüs", "bağışıklık sistemi") sağlık alanından, 2. örnekte geleneksel dinden ("sunakta kurban edilen") alınan ve "uygarlık çöküşü" gibi abartılı metaforlarla yapılan ideolojik kutuplaşmayı gösterir. 3. örnekteki retorik tezat Biz ile Onlar arasında bir çatışma olduğuna işaret eder. *Onlar* bize "saldıran" düşmanlardır, biz de -bağışıklık sistemi olarak- ABD'deki meşruiyeti ve itidali savunuruz. Bu terim-

lerle çerçevelenen ideolojik tartışma, "İyi" ve "Kötü" arasındaki acımasız bir çatışmaya dönüşür. Reagan dönemine kadarki klasik komünizm karşıtlığında da durum böyleydi.

Toplumsal Düşman

D'Souza ve kültürel muhafazakâr arkadaşları, sadece entelektüel, ideolojik değil aynı zamanda toplumsal yani Afro-Amerikan düşmana sahipti. D'Souza düşmanlığının, "ırk" olarak siyahilere karşı değil, Afro-Amerikan kültüre karşı olduğunun altını çizer. Özellikle siyahilere odaklanması, sadece kültüre karşı savaşmadığı gerçeğini saklamaz. Bu nedenle kitabında ve altta yatan ideolojinin arkasında; çağdaş ırkçılığın çeşitli markalarıyla haşır neşir etnosentrizm, "kültür" ve "etnik köken" kavramlarının saygın maskesi arkasında gizlenir. Öfkesinin "alt sınıf" siyahileri ve onların toplumsal patolojilerini hedef aldığını sık sık unutur, Amerika'daki Afro-Amerikalıların geneliyle ilişkilendirdiği siyahi "kültürü" bütünüyle sorunsallaştırır.

Kitap son derece siyahi düşmanıdır. Eğer D'Souza gerçekten de ABD'deki genel "kriz" olarak adlandırdığı ve abarttığı "uygarlığın çöküşü"nden endişelenseydi diğer pek çok toplumsal ve kültürel grubu da hedef alırdı. Aynı argüman ve örneklerle Latinlere, Amerikan Yerlilerine, "bağımlı" beyaz alt sınıfa, bekâr annelere, suçlulara ve pozitif ayrımcılıktan fayda sağlayan bütün azınlıklara odaklanabilirdi. Ama yapmadı. Özellikle siyahileri vurgular ve "ırkçı" olmasa bile aşırı derecede ön yargılı düşünceleri, toplumsal düşmanların onlar olduğundan başka bir açıklamaya yer bırakmaz:

[4] *Son senelerde Afro-Amerikan camia; uygarlık çöküşünden farksız bir duruma şahitlik etti. Yüksek suç oranı, kanunsuzluğun normalleştirilmesi, tek ebeveynli ailelerin baskınlığı, yüksek oranda alkol ve uyuşturucu bağımlılığı, hükûmet yardımına parazitvari bir şekilde bel bağlama, akademik başarıya düşmanlık ve bağımsız girişimlerin azlığıyla şekillendirilmiştir.* (s. 477)

Bu alıntı, D'Souza'nın Afro-Amerika topluluğuna karşı öfkesinin ana noktalarıdır. Aslında burada toplumun (görece küçük) bir parçasından söz etmez, topluluğu bir bütün olarak ele alır. Şehrin bazı bölgelerindeki "toplumsal sorunlar"dan ziyade D'Souza'nın görüşü gelecekle ilgili tahminlere dayanır. Gördüğü şey "uygarlığın çöküşü"nden farksız. Kitabının pek çok yerinde Afro-Amerikalıları sadece kendileri için değil toplumun geneli için tehdit olarak görür:

[5] *Siyahilerin dikkat çeken patolojileri yıkıcı bir kültürel değişimin sonucudur. Hem Afro-Amerikalı topluluk hem de toplum için tehdit oluşturur.* (s. 478)

Muhafazarkârlar eskiden iç ve dış düşman olarak komünistleri görürken şimdi sosyo-politik paranoya siyahileri hedef almaktadır. Siyahilerin "patolojilerini" vurgulamak için ABD'deki Asyalı topluluk iyi bir örnek, D'Souza'nın siyahilere saldırısındaki ırkçılığı görebilenlere karşı stratejik argüman görevi üstlenen bir örnek olarak gösterilir:

[6] Yukarı yönlü hareketin ve toplumsal kabulün ırka ait öne çıkan özelliklerin yokluğuna dayanmadığını kanıtlamak suretiyle Asyalılar farkında olmadan çok güçlü bir biçimde, çoğunluğun ayrımcılığa uğrayan azınlık suçlamasına meydan okur. "Bir Afro-Amerikalı neden Asyalı gibi olamaz?" şeklindeki tuhaf soruya pek çok liberal tam bir cevap vermekte zorlanır.

Bu ırksal böl ve yönet ilkesini, D'Souza'nın kendisinin de bir Asyalı (Hindistanlıdır) başarı örneği olmasıyla kolaylıkla açıklayabiliriz. Ancak Asya'ya (ya da Hindistan'a) mensubiyetine dair az işaret vardır. Göçmenlerden ya da azınlıklardan hemen hiç bahsetmez. Aksine, diğer muhafazakâr göçmenlerde görüldüğü gibi Batı kültürüyle tamamen özdeşleşir ve baskın beyaz çoğunluğun çok kültürlülüğe ve pozitif ayrımcılığa saldırmasında ikna edici bir sözcü hâline gelir: İçlerinden birisinin onlara saldırmasından daha ikna edici ne olabilir ki? ABD'deki siyahiler ve beyaz olmayan kişiler beyaz elitlerin

baskın fikir birliğini devam ettirdikleri ve "kullanışlı ahmak" olarak hizmet ettikleri sürece göklere çıkarılacak, medyaya ve diğer ideolojik kurumlara tam erişim hakkı kazanacaklardır.

Böylesi grupların ve grup ilişkilerinin Birleşik Devletler toplumunun daha karmaşık, sosyo-politik ve entelektüel çerçevesi içerisine yerleştirilmesi gerekmektedir. Bu nedenle, ideolojik düşmanlar arasına (ünlü Amerikan antropologu Franz Boas'tan ötürü "Boasyen" veya "rölativist" olarak adlandırılanlar) en liberal (ilerlemeci) akademisyenleri, politikacıları, gazetecileri, ırkçılık karşıtlarını, pozitif ayrımcılık ve insan hakları savunucularını, "siyahi patolojilerin" devam ettirilmesine göz yummak ve ona ilgi göstermekle suçlanan herkesi yerleştirir. İdeolojik düşmanlarını kötüleme girişiminin bir ayağı da, onları ve hatta görüşlerini beğenmediği profesörleri "aktivist" olarak adlandırmaktır. Aşağıdaki örneklerde diğer hedef gruplarına ve muhafazakâr alayın ideolojilerine yer verir:

[7] ... *aktivistler Marksizm gibi solcu hareketlerden, yapısökümcülük, koloni karşıtlığı ve Üçüncü Dünya bilgisinden oldukça yararlanmaktadır.* (s. 345)

[8] ... *(Afro-Amerikalı akademisyenlerden Cornell West tarafından sunulan) çözümler sulandırılmış Marksizmin, radikal feminizmin, eşcinsel hakları savunuculuğunun donkişotvari bir karışımıdır. Bunlardan hiçbiri siyahi patolojilerini iyileştirecek gerçekçi bir umut ışığı taşımaz.* (s. 520)

Özetle, öfkesinin asıl hedefi olmasalar da ideolojik düşmanları çeşitli toplumsal tabakalara yayılmıştır. Aralarında ilerlemeciler, ana akıma alternatif olan ve olmayan grupların, onlarla bağlantılı kurumların da bulunduğu görülmektedir.

Biz

Düşmanlarının kim olduğu konusunda belirsizlik olmakla beraber uygarlık çatışmasının diğer kutbundaki *Biz* kimdir diye sormak gerekir. Bu tarz bir söylemde Biz, büyük ölçüde

örtük ancak var olduğu varsayılan, betimlenmeye daha az ihtiyaç duyulandır. "Uygarlığın çöküşüne" dair bu kitabın büyük bir bölümünde *Biz* kısaca uygar insanları temsil eder. Kitabın tarihle ilgili bölümlerinde *Biz* (çoğunlukla Avrupalılardan oluşan) "Batı" uygarlığının mucididir. ABD bağlamında ise siyahi olmayanlar, beyazlar ya da çok kültürlülüğe, pozitif ayrımcılığa ve devlet müdahalesine karşı olanlardır.

D'Souza'nın özdeşleştiği 'Biz'in, -gruplar hakkındaki olumlu tanımlamaları ona en yakın ideolojik referans grubunun "kültürel muhafazakâr" grup olduğunu açıkça gösterir:

[9] *Siyahi kültürün eksikliğiyle ciddi anlamda yüzleşen ve onlarla nasıl baş edileceğine dair yapıcı öneriler getiren tek grup reformcular olarak adlandırdığımız gruptur. Onların pek çoğu ise muhafazakârdır...* (s. 521)

Kitabın sonunda Afro-Amerikalı topluluktaki "uygarlık çöküşü"nün ciddiyetini "anlayan" ve onları düzeltmek için önerilerde bulunanlar yine onlardır. Beklenildiği üzere D'Souza bir grup siyahi muhafazakârı kendi saflarında gösterir. Buna karşın bütün Afro-Amerikalı topluluğu paylarken böylesi bir seçilimin oluşturduğu tutarsızlık üzerine düşünüyormuş gibi görünmez. Her zaman istisnalar olur, onlar da Bizim arkadaşlarımızdır. D'Souza'nın ideolojilerini sürdüren toplumsal çerçevenin ilk unsurlarını, düşmanlarının ve dostlarının kim olduğunu biliyoruz. Dostları için bir kuramcı, düşmanları için ideal bir muhalif görevini üstlenir.

Çatışma ve "Kriz"

İdeolojik mücadeleler gerçek politik, toplumsal ve ekonomik çatışmalara dayanmaktadır. Rastgele gruplardan ibaret değillerdir; güç, hâkimiyet ve rekabet ilişkilerini de içerirler. Hem maddi hem de sembolik anlamda kısıtlı toplumsal kaynaklara erişim söz konusudur. D'Souza'nın katıldığı ideolojik mücadelenin arka planını oluşturan çatışma, hem "ırkı"

hem de sınıfı içerir ve özellikle ABD'deki beyaz çoğunluk ile Afro-Amerikalılar arasındaki ilişkiler üzerine odaklanır.

Kitabın tarihle alakalı bölümden de açıkça görüldüğü üzere çatışma, uzun bir geçmişe sahiptir: Avrupa'nın dünyayı keşfi ve kolonileşme, Afrikalıların Avrupalılar (ve Araplar) tarafından köleleştirilmesi, kırsal olan Güney'in fabrikalaşması, ilga, bilimsel ırkçılığın çıkışı, Jim Crow yasaları, ırksal ayrım, insan hakları hareketi, resmî ayrımın ve ırkçılığın sona ermesi, pozitif ayrımcılık, Asya ve Latin Amerika'dan büyük çapta göç, eğitimdeki çok kültürlülük ve son olarak da D'Souza'nın çarpıcı bir örneğini oluşturduğu muhafazakâr geri tepme.

"Gerçek" sosyo-ekonomik arka planına rağmen üyelerinin ideolojik yönelimlerine, grup çıkarlarına ve hedeflerine bağlı olarak onları oluşturan çeşitli gruplar tarafından farklı şekillerde tanımlanan sosyo-politik yapılar anlaşmazlığın kendisini meydana getirir. ABD'deki ırk ilişkileri gibi, devam eden sosyo-politik çatışmalar sadece ara sıra yapılan reformlar ve toplumsal eşitsizliğin yapısal pek çok özelliği tarafından şekillendirilir. Çatışma içerisindeki grupların ortak zihinsel temsilleri ile tanımlanan bir dizi "kriz"den de haberleri vardır. Katılımcı gruplardan bir tanesi politik, ekonomik ve ideolojik baskınlığını arttırırken hâkimiyet altındaki grup da açıkça direnç göstermeye başladığında kriz meydana gelir. Bu nedenle 1980'ler ve 1990'lardaki neo-liberalizmin zaferi ile çakışan Reagan ekonomisi bu krizin bir örneğidir. Bu kriz ideolojik motivasyonunu, bir başka krizden politik ve ekonomik çıkar sağlayan Afro-Amerikalıların kazançlarına karşı tepkide bulmuştur. Bahsettiğimiz diğer kriz 1960'lar ve 1970'lerin sosyal hükûmet politikaları ve insan hakları hareketidir.

D'Souza'nın kitabının toplumsal ve politik işlevi ABD'deki ırk ilişkileri, politika ve yasaların genel arka planına karşıt olarak tanımlanmalıdır. Ancak retorik ilgisini ve ikna ediciliğini "uygarlık krizinden" alır. Yani Amerikan toplumunun

yapısal unsurları (özellikle siyahilerin bulunduğu gettolardaki yoksulluk, sosyo-kültürel değişimler) önemli bir tehdit olarak yorumlanır ve o şekilde sunulur. Bir defa "yıkıcı" olarak tanımlandıktan sonra tehditler, acil eylem ve kanun gerektirir. D'Souza'nın kitabı "çok ırklı" toplum için ideolojik ilkeleri sağlar. (Bilindik) "problemler" hakkında sıradan konuşmaların böylesi bir kitapta bulunmayacağını görmüş olduk. D'Souza'nın abartılı üslubunda bu tarz toplumsal problemlerin, felaket derecesine çıkarılması gerekmektedir:

[10] ... *ulusun çağdaş krizi – bütün grupları etkileyen bir uygarlık kırılması...* (s. 24)

[11] ... *gettoda temel uygarlık normlarının çürümesi.* (s. 241)

[12] *Siyahilerin dikkati çeken patolojileri hem Afro-Amerikan toplumuna hem de toplumun geneline tehdit oluşturan yıkıcı kültürel değişimin ürünüdür.* (s. 478)

[13] *Pek çok beyaz için, suça eğilimli ve sorumsuz siyahi altsınıf Batı uygarlığının ortasında barbarlığın yeniden doğuşunu temsil ediyor.* (s. 527)

Bir diğer ifade ile ABD'deki siyah ve beyazlar olmak üzere iki grup arasındaki çatışmadan ibaret bir durumla karşı karşıya değiliz, D'Souza'ya göre (beyaz) medeniyet ile (siyahi) barbarlık arasındaki ciddi mücadele karşısındayız. D'Souza, uygarlıklarını barbarlara karşı koruyan Yunan kahraman, barbar güçlere karşı savaşan Herkül görevini üstlenmiştir. D'Souza açık bir şekilde bugüne kadar öykünmeyi hak eden, barbar "ötekilerin" etnomerkezci ve "mantıklı" bir şekilde ayrım görmesinin örneği olan "Batı uygarlığının" ve demokrasisinin Yunanlı tarihine göndermede bulunuyor. Böylelikle baskın beyaz orta sınıfın çıkarlarını ve imtiyazlarını korumanın dışında Batı medeniyetini; siyahi, göçmen, solcu, gey, lezbiyen ve çok kültürcülerin, Boasyen rölativistlerinin, statükoya tehdit arz edenlerin oluşturduğu gökkuşağı koalisyonunun saldırısından koruyor. Bu bakımdan D'Souza, kitabı ve tanımladığı ideolojileri itibarıyla

muhafazakâr ve etnomerkezcidir. Kitabındaki bu ideolojileri ve diğer toplumsal temsilleri yeniden yapılandırmayı deneyelim ve sonrasında onun ikna edici söylem manifestolarını daha detaylı inceleyelim.

İdeolojilerin Yeniden Yapılandırılması

Grupların toplumsal temsilleri olarak tanımlanan ideolojilerin, söylemsel ifadeleriyle özdeşleştirilmemesi gerektiğini hatırlayalım. Aslında, ideoloji ve söylem arasındaki ilişki çok dolaylıdır, genellikle toplumsal tutumlardan ve olayların kişisel modellerinden çok belirli inançlar, metinde ve konuşmada kendini gösterir. Yani çoğunlukla ideolojik inançlar gerçek söylemden anlaşılmalı, varsayıma dayalı yeniden yapılandırılmalıdır. Diğer grup üyelerinin tekrar eden (bağlamsal olarak farklı) söylemleri ile karşılaştırma yapmak buna örnektir. Burada tek bir (büyük) metnimiz olduğu için böylesi karşılaştırmalar kitabın kendi içinde ya da yazarın katıldığı veya katılmadığı diğer referanslar arasında yapılabilir. Dahası bu türden tipik ideolojik anlaşmalar ve dâhil olan "ilkelerin" formülasyonu altta yatan ideolojilere yakın olabilir.

Toplumsal, politik, ekonomik ve kültürel konularla ilgilenen bir kitaptan beklenileceği gibi D'Souza'nın kitabı da yukarıda açıklanan farklı grup ve toplumların ayrı ayrı tanımlanmalarına dayanan pek çok ideolojiden bahseder: Batı, beyaz, orta-sınıf, erkek, heteroseksüel, profesyonel, muhafazakâr elitler. Ne var ki D'Souza'da; asıl ideolojik ve toplumsal düşmanlarına yani kültürel rölativistlere, Afro-Amerikanlara, siyahi "altsınıfa" olan kininden açıkça anlaşıldığı üzere, sınıf göze çarpan bir boyuttur. Sık sık yaptığı genellemeler göstermektedir ki D'Souza bütün siyahileri, fakir siyahiler temsilinin bir metonimiği (*totum pro parte*) görmektedir.

Özetle dört tür ideoloji bekleyebiliriz: ırk-ayrımcılığı, sınıf, kültür ve politika. Bütün bunları örgütleyen kapsamlı

"meta-ideoloji" de muhafazakârlıktır. Ayrı ayrı ideolojilerdeki inançlar arasında çeşitli bağlantılar kuran, muhafazakâr ideolojidir. D'Souza'nın kısıtlı, devlet müdahalesi hakkında sosyo-politik, neo-liberal inanışları savunduğu yerde genel anlamda Afro-Amerikanların devlete bağımlılığı, özel anlamda ise devlet yardımı alan siyahi anneler hakkında ırka dayalı inançlar bekleriz. Kültürel ideolojilerinin Batı uygarlığının eşsizliğini ve hegemonyasını savunduğu yerde alt sınıfın barbarlığı hakkındaki inanışları şekillendiren hem sınıf hem de ırk ideolojilerini bekleriz. Aynı kültürel ideolojiler, rölativist çok kültürlülüğün "iflasıyla" alakalı ideolojik inanışlarla ilgilidir. Oysa ki muhafazakâr-liberal bireyselcilik; grup-temelli, kolektif pozitif ayrımcılık karşıtı, kişisel erdemin önemini vurgular. Benzer şekilde, yasa ve düzenin muhafazakâr ideolojisi "siyahi suç" değerlendirmesi durumunda "ırksallaştırılacaktır". Asıl ideolojiler ile belirli tutumlar arasındaki çapraz bağlantılar bu kitapta yeniden yapılandırılabilir.

Aşağıda daha detaylı bir şekilde göreceğimiz gibi böylesi bir ideolojik karmaşa, kitaba adını veren ve temelini oluşturan, siyahiler ve onların beyaz destekçileri tarafından iddia edilenlere zıt, "ABD (artık) ırkçı bir ülke değildir." tutumunu uygulamaya dökecektir. Daha evvelki bölümlerde öne sürüldüğü gibi modern elit ırkçılığın asıl tutumlarından biri bu ırkçılığın reddidir. Böylelikle liberal rölativistlerle muhafazakâr kültürel üstünlük yanlısı olanlar arasında "kültür savaşı" kisvesi altına saklanan, yüzyıllardır "Amerikan ikilemini" karakterize eden "ırk savaşı"nın devam ettiğini keşfederiz. Aslında kitabın alt başlığı "çok ırklı" bir toplumu savunur ancak içeriği baskın beyaz "ırkın" üstünlüğüne karşı gelinmemesi gerekliliğini gösterir. "Rasyonel ayrımcılık" baskın etnik grubun "doğal" hakkıdır:

[14] *Yunanlar etnomerkezciydi. Kendinden olanı tercih ederlerdi. Böyle bir kabileciliği doğal karşılarlardı, artık biliyoruz ki bu evrensel bir durumdur. Bazı durumlarda iç güdüsel etno-*

merkezcilik kaçınılmazdır. Toplumun dış saldırı altında olduğu durumlar ve kişinin onu savunmak için harekete geçmesi buna örnektir. (s. 533)

"Doğal" ve "evrensel" ifadeleri kullanılarak eşitsizliğin ideolojik anlamda meşrulaştırılmasının en bilindik araçlarından birinin iş başında olduğunu görüyoruz. Aynı zamanda, böyle bir metin, ötekilerin temsilinde kullanılan bir diğer aracı gösterir. Dış gruplar, "harici saldırılara" karşı kendimizi "doğal" olarak savunmamızı gerektiren düşmanlar biçiminde yapılandırılmaktadır. Böylelikle ırkçılık sadece saygıdeğer bir hâl almaz, aynı zamanda "uygarlık krizi" ya da "kültür savaşı" (s. 533) gibi durumlarda beyazların doğal, vatani görevine dönüşür. Çeşitli ideolojilerin bu kısa nitelendirilmesinden sonra içerik ve yapılarına biraz bakalım.

Muhafazakârlık

Yukarıda "muhafazakârlığın" çok da grup ideolojisi olmadığını tartışmıştık. Bundan ziyade diğer ideolojileri örgütleyen kapsayıcı bir meta-ideolojidir. Mesela, ekonomi-politik alanındaki neo-liberal ideolojilere uygulandığı zaman muhafazakâr ideolojiler, devletin (ya da hükûmetin) piyasadaki rolünün kısıtlanması gerektiğini savunur. Benzer şekilde, kültürel ideolojilere uygulandığı zaman muhafazakâr meta-ilkeler iki bütünleyici değişkene sahip olabilir: ilki, bazı kültürel alanlardaki (eğitim, medya, din) kısıtlı veya aktif devlet müdahalesi. Aktif devlet müdahalesi, ahlaki düzeni (aile değerlerini, cinselliği, çok kültürlülüğü) tehdit eden alanlarda katı yasama yoluyla gerçekleştirilebilir. Son olarak ırksal ve etnik ideolojilere uygulandığı zaman muhafazakârlık benzer şekilde çeşitli ayrımcılık biçimlerine izin verecektir (bunları görmezden gelecek veya sıkı bir şekilde uygulamayacak). Çünkü her bir etnik grup ya da birey "kendinden olanı tercih etme" hakkına sahiptir.

Değerler

Bütün ideolojilerde olduğu gibi muhafazakâr meta-ideolojilerin hepsi kültürel ortak zeminden alınan değerlerin seçilimine ve kombinasyonuna dayanmaktadır. Mesela D'Souza aşağıdaki değerlerden (bu değerlerin ideolojik, tutumsal ve söylemsel yapıları aşağıda irdelenecektir) olumlu bir şekilde bahseder:

- Özgürlük
- Kişisel erdem
- Disiplin
- Sağduyu
- Ölçülülük
- Sorumluluk
- Özkısıtlama
- Sıkı çalışma
- Otorite
- Düzen
- İncelik
- Elitizm
- İsteğe bağlı olmama

Oldukça genel, kültürel değerlerin böylesi bir ideolojik seçilimi genellikle bir dizi örnek-değer içerir. İdeoloji, ideolojik karşıtlarla bir mücadele içinde uygulanacağı zaman bu durum gerçekleşir (Yani örnek-değerler ortaya çıkar.) Dolayısıyla bu değerler özellikle eşitlikçi, ilerlemeci liberalizme; eşitlik, sosyal sorumluluk, toplumsal destek, ahlaki özgürlük, kültürel rölativizm, baskıdan kurtulma, temsil edilebilirlik, otorite karşıtlığı, isteğe bağlı olma, yaratıcılık, öz-eleştiri, ilerleme, demokrasi vb. (ve onun belli başlı varyasyonlarına) karşı seçilir ve vurgulanır.

Bu değerler ve örnek-değerleri göz önünde tutulduğunda, D'Souza tarafından kitapta savunulan muhafazakâr ideolojik inançlar aşağıdaki gibidir:

1. Toplumsal ve medeniyete dayalı statüko tehdit altındadır.
2. Devlet ait olmadığı yere müdahale etmemelidir.
3. Fakirlere yardım amacı taşıyan programlar kendine zarar verir.
4. İnsanlar kendi başarıları doğrultusunda bireysel değerlendirilmelidir.
5. Eşitsizliğin toplumsal değil bireysel sebepleri vardır.
6. İnsanların sadece hakları yoktur görevleri de vardır.
7. Uyumlu bir toplum çoklu kültüre ve dünya görüşüne izin vermez.
8. İnsanlar (ve insan toplulukları) arasında doğal eşitsizlikler vardır.
9. Toplum, yasa ve düzen tarafından şekillendirilmelidir.
10. Bütün bireyler inisiyatif kullanmalı ve mükemmelliğin peşinde koşmalıdır.
11. Çocuklar evlilik içerisinde doğmalıdır.
12. Bütün insanlar çalışmalıdır.

Irkçılığın Sonu kitabında bu ideolojik prensiplerin tümü açık ve kesin belirtilmez ancak D'Souza'nın düşmanlarının tutum ve ideolojilerinin olumsuz değerlendirmesinde bu prensiplerin hepsi de görülür. Gettolara devletin müdahalesini destekleme, refah, pozitif ayrımcılık, şirketlerin sosyal sorumluluğu, toplumsal dezavantajlar, bekâr annelerin ve diğer aile yapılarının meşruluğu, uygun işler, eşit grup temsili, eşit gelir gibi konular bunlara örnektir.

Daha önce de ifade edildiği gibi muhalif değerler ve ideolojik inançlar daha belirli grup ideolojilerinde ve tutumlarında dışa vurulacaktır gibi görünüyor. Aslında yukarıda bahsedilen ideolojik inançlardan bazıları çıkarılabilir, çünkü bunlar, alana-özgü veya gruba-özgü genel inanışlardır. Böylelikle devlet müdahalesinden kurtulma, aslında devletin sosyal alanlarda,

mesela yoksullar ve yaşlılar için yapılan sosyal programlarda, oldukça aktif olması gerektiği imasını da içerir. Benzer bir şekilde çocukların veya bekâr annelerin meşruluğuna muhalefet, aile değerleri hakkındaki muhafazakâr inançların daha ileri derecedeki bir örneğidir.

Etnomerkezcilik/Modern Irkçılık

Muhafazakârlık, *Irkçılığın Sonu*'ndaki toplumsal ve kültürel inanışları örgütleyen kapsayıcı ideolojik bir çerçeve olmasına rağmen etnomerkezci modern ırkçılık onun ideolojik özüdür. D'Souza'nın kitabının adı düşünüldüğünde bu sonuç ironiktir. Ancak, elit ırkçılık kuramımızın sınırları içerisinde böylesi inkârlar, modern ırkçılığın bütün formlarında varılan son noktadır. D'Souza ırkçılık karşıtlarına öfkelenir. Aynı ideolojik sebeplerden ötürü pozitif ayrımcılık yanlısı vatandaşlık hakları savunucularına saldırır. Onları kendi başarısızlıklarına ve "medeniyet çöküşü"ne bir mazeret olarak ırkçılığı kullanan insanlar biçiminde değerlendirir.

Etnomerkezcilik ve modern ırkçılığın, kendi grupları yani (beyaz) Batılılık hakkındaki aşağıda belirtilen temel inançlarını ve diğer gruplarla olan ilişkilerini ön plana çıkarır. Bu ideolojik ilkelerin birçoğu gruplar arasındaki eşitsizliğin (doğal olmasa da kültürel) temel değerlerine dayanmaktadır.

1. Batı kültürümüz üstündür.
2. Etnomerkezcilik doğal ve bazen kaçınılmazdır.
3. Ayrımcılık akla yatkın olabilir.
4. ABD çok kültürlü bir toplum değildir ve olmamalıdır.
5. Kültürel açıdan alışılmışın dışındaki grupların asimilasyonu gereklidir.
6. Biz hoşgörülüyüz.
7. ABD ırkçı bir toplum değildir./Biz ırkçı değiliz.

Bu ideolojik öz-temsillere karşın diğerlerinin kutuplaş-

mış, negatif temsilleri vardır: İlk olarak liberal kültürel rölativistler aşağıdaki inançları kapsamında ele alınırlar:

1. Bütün kültürlerin eşit olduğunu düşünürler.
2. Çok kültürlülüğü savunurlar.
3. Batı medeniyetini eleştirirler.
4. Bizi sömürgecilik ve ırkçılıkla suçlarlar.
5. Etnik azınlıkların orantısal temsilini savunurlar.

İkinci önemli düşman; toplumsal rakip, siyahiler, Afro-Amerikanlardır. Daha geniş anlamda Batılı olmayan herkestir. Aşağıdaki ideolojik inançlar temelinde tanımlanırlar:

1. İlkel, uygarlaşmamış ve barbardırlar.
2. Afro-Amerikanların patolojileri kültüreldir.
3. Kültürel yönden anormaldirler.
4. Kanunu çiğnerler.
5. Suça eğilimlidirler.
6. Kültürleri ruhsuzdur.
7. Sırtlarını devlete dayarlar.
8. İnisiyatif almazlar.
9. Rastgele cinsel ilişkide bulunurlar.
10. Mükemmellik için çaba sarf etmezler.
11. Kendi hatalarına bahane olarak ırkçılığı kullanırlar.

Bir başka deyişle 6. Bölüm'de görmüş olduğumuz, "öteki"-nin etnomerkezci ve ırkçı ideolojilerden kaynaklanan olumsuz temsili, ideolojik ilkelerimizin ve temel değerlerimizin çiğnenmesi isnadı etrafında toplanır. Bu sebeple bizim hoşgörülü olduğumuz yerde ırkçılık karşıtları hoşgörülü değildir; kişisel erdeme ve disipline değer verdiğimiz yerde onlar böylesi değerlerden yoksundur; bizim edepli olduğumuz yerde onlar rastgele cinsel ilişkide bulunur; bizin sıkı çalıştığımız yerde onlar tembeldir diye devam eder bu liste.

İdeolojik Yapılar

Kitabın ilk bölümlerinde ele alınan ideolojik konulardan birisi de ideolojilerin yapısı (5. Bölüm) idi. D'Souza'nın kitabında tekrarlanan genel savlar temelinde muhafazakâr meta-ideolojiye, kültürel ırkçılık ve etnomerkezciliğe dâhil edilebilecek kadar geniş inançlar seçilmiştir. Ne var ki ideolojilerin bir tür iç örgütlenmesi, mesela sabit kategorilerin şematik yapısı olduğu tartışılır. Böylesi bir şema, insanlar bir ideoloji edineceği veya değiştireceği, grubun yeni üyesi olacağı zaman amacına uygundur. Bu şema için bir format ararken, grup ideolojisi ve grubun kendilik temsili arasındaki yakın bağ düşünüldüğünde grubun temel toplumsal koordinatları üzerinde modellenen bir grup şeması iyi bir adaydır. Mesele şu ki D'Souza'nın kitabından edinilen ideolojik savlar geçerli midir, değil midir?

Irkçılık ve etnomerkezcilik için bir çerçeve çizmek zorundaysak aşağıdaki (sadeleştirilmiş) yapıyı önerebiliriz:

- *Üyelik ölçütü* – Sadece bizim kültürümüzün, etnik grubumuzun, ırk ya da ulusumuzun üyeleri;
- *Eylemler* – Diğerlerini ayırır;
- *Hedefler* – Ötekilerin dışlanması, asimile ya da tecrit edilmesi;
- *Değerler* – Doğal eşitsizlik, kültürel türdeşlik;
- *Toplumsal konum*: Diğer gruplarla ilişki – Biz(im kültürümüz) ötekilerden daha üstünüz (üstündür);
- *Kaynaklar* – Batı medeniyeti, (politik ve ekonomik) güç, beyazlık.

Açıktır ki grubun öz-şemaları (her zaman olmasa da) genelde pozitif olduğu ve "ırkçılık" kültürel ve toplumsal olarak tasdik edildiği için bu şemaları paylaşan pek çok insan kendini "ırkçı" değil milliyetçi olarak tanımlarlar. Grup şemasının ve kategorilerinin grubun temel çıkarları kadar kimliği de tanımladığını unutmayalım. Bu çıkarlar tehdit altında

olduğu zaman, şiddetle savunulacak ya da kaybedildiğinde yeniden talep edilecektir.

D'Souza'nın kitabı için de durum böyledir. Bu nedenle üyelik ölçütü kategorisi Bize ait olanla olmayanı tanımlar. Dolayısıyla ırkçılar ve etnomerkezciler tarafından ötekiler, yabancı, ecnebi, göçmen, aykırı olarak tanımlanır. Üyelerin eylemleri asıl grup hedefinin gerçekleşmesine yönelmelidir. Bu hedefler, (kültürel olarak) tamamen asimile edilmeleri imkânsızsa ötekilerin, dışarıda ve aşağıda tutulmasına yarar. Aşağıda göreceğimiz gibi çok kültürlülük tutumundaki olumsuz değerlendirmelerin temeli bu amaçlardır.

Etnomerkezciliğin ve ırkçılığın esas değeri gruplar arasındaki "doğal" eşitsizliği rölativist ve eşitlikçi insanlara karşı vurgulamaktır. Böylesi bir değerin sadece baskın olanların çıkarlarına hizmet etmesi hiç şaşırtıcı değildir, bu nedenle toplumsal konum kategorisi içinde Bizim pozisyonumuzun temel tanımını, yani "Biz Onlardan üstünüz"ü (Bizim medeniyetimiz, kültürümüz, bilgimiz vs. Onlarınkinden daha iyidir.) buluruz.

Baskın grup konumu ve yeniden üretim kaynağa ihtiyaç duyduğu için ırkçı ideolojideki mühim kaynak, (Batı) medeniyetin bir parçası ve beyaz olmanın sembolik gücüdür. Diğer bir deyişle, kendi gruplarına üyelikleridir. Grup gücü ve yeniden üretimi için kaynakların temel niteliği dikkate alındığında bunlar en çok savunulacak ideolojik çıkalardır. D'Souza'nın kitabı için de bu durum geçerlidir. D'Souza'nın kitabında Medeniyetin (Batı medeniyetinin) çökmekte olduğu, diğer kültürlerin öne geçebileceği ve Bizim (Batılılar, beyaz, erkek, orta-sınıf, vb.) grubumuzun ve grup çıkarlarımızın güç yitirebileceği kaygısı sık sık dile getirilir. İdeolojik şema içerisindeki toplumsal konum kategorisi, diğer gruplarla yani yabancılar, göçmenler, ecnebiler, azınlıklar ve özellikle diğer kültürden ve görünümden ("ırktan") kişiler gibi ırkçı ya da etnomerkezci

grupların hedefi olanlarla ilişki içerisindedir. Burada yer alan üstünlük ilişkisi göz önüne alındığında, bu öz şema ile ilişkili diğer grup şeması, tipik olarak kendi grubumuza karşı kategorilere ve inançlara yer verecektir.

(Biz tarafından tanımlandığı şekliyle) Onların üyelik kategorisi "siyahi olmak" ya da D'Souza'nın ısrar ettiği gibi "tutarlı bir siyahi kültüre sahip olmak"tır. Burada ilkel, gayrimedeni, barbar, inisiyatiften yoksun, seçici olmayan şeklinde temsil edilen ötekilerin temel değerlendirmesi de vardır.

Onların (olumsuz) eylemleri ideolojik açıdan, "Onlar normlarımızı ihlal ediyor" (suçlular, uyuşturucu alıyorlar, gayrimeşru çocukları oluyor, çalışmak istemiyorlar, ırkçılığı suçluyorlar, vb.) şeklinde özetlenebilir. Hedefleri, eşit haklar, çok kültürlülük ve ekonomiden eşit pay alma ile temsil edilir. Değerleri, Bizimkilere karşıt olan bütün değerlerdir: eşitlikçilik, görelilik, serbestlik, devlete bağımlılık, düzene ve otoriteye saygısızlık, ahlaksızlık, vb. konumları kültürel olarak aşağı, bizim kültürümüze, medeniyetimize ve diğer kaynaklarımıza tehdit olarak temsil edilmektedirler; dahası bizi ırkçılık ve tahammülsüzlükle suçlarlar. Öteki grup çok güçlü olmadığı ve az kaynağa sahip bulunduğu için, Afromerkezcilik örneğindeki gibi bizim kaynaklarımıza ya da kendi kaynaklarına (mesela kendi kültürlerine) ulaşmaları engellenmelidir.

Biz ve Onlar hakkındaki bu basit ideolojik grup şemaları, Afro-Amerikalılar, ABD'deki Biz (beyazlar, vb.) gibi belirli gruplar ya da ırkçılık, çok kültürlülük ve aşağıda bahsedeceğim pozitif ayrımcılık gibi belirli durumlar hakkındaki bir çok toplumsal alanda detaylandırılacaktır.

Muhafazakârlık spesifik bir grup ideolojisi olmadığı, bundan ziyade diğer grup ideolojilerinin bazı temel ilkelerini düzenleyen bir meta-ideoloji olduğu için temel inançlarının listesini yapmaya kalkışmadım. Tipik muhafazakâr inançlar (devlet müdahalesi, bireysellik, kanun ve düzen, aile yapısı

vb. hakkında) aslında temel muhafazakâr değerlerin belirginleştirilmesidir. Bu nedenle özgürlük, devlet müdahalesinden kurtulmak olarak tanımlanır, kişisel liyakat, toplumsal refah ile tutarsızdır, topluma uygunluk gayrimeşru çocuğu yasaklar. Muhafazakârları bir "grup" olarak tanımlamak zorundaysak, (ilerleme karşıtı) kendi değerler kategorisi tarafından oluşturulduğunu söyleyebiliriz. Yani muhafazakârların kimlikleri, eylemleri, hedefleri, konum ve kaynakları değerlerin gerçekleştirilmesine odaklanmıştır. Bu yolla muhafazakârlığın meta-ideolojisi ırkçıların, profesörlerin, iş adamlarınınki gibi diğer (grup) ideolojileri(ni) kısıtlar. Çünkü muhafazakâr değer sisteminin, bu grupların belirli hedefleri ve çıkarları doğrultusunda farklı kullanımları vardır.

Tutumlar

Kuramsal açıdan ideolojiler daha spesifik tutumları kontrol eder ve örgütler. Temel etnomerkezci ve ırkçı ideolojiler Bizim (Batılıların, beyazların) Onların (Batılı olmayanların, siyahilerin) genel özelliklerini temsil ederken, tutumlar daha spesifik toplumsal inançları, mesela belli başlı dış gruplara karşı önyargıları yansıtır. Dolayısıyla Afro-Amerikalılar aşağıdaki gibi tanımlanırlar.

1. Medeniyet çöküşünün sebebi onlardır.
2. Tutarlı (siyahi) kültüre sahiptirler.
3. Yoksul siyahilerin saldırgan patolojileri vardır:
   - Hükûmete fazlaca bel bağlamak;
   - Irkçılığa dair paranoya;
   - Akademik başarıya karşı direnç;
   - Suçun övülmesi;
   - Gayrimeşruluğun normalleştirilmesi;
   - Tek-ebeveynli aileler.
4. Patolojilerinin sebebi Afro-Amerikan kültürleridir.
5. Kültürleri işlevsel yönden yetersizdir.

6. Kendileri ırkçıdır:
   - Siyahilerin üstünlüğüne dair ideolojileri vardır.
7. Saldırgan ve suçludurlar.
8. Uyuşturucu kullanırlar.
9. Zengin hayat biçimleri vardır. (Gösterişlidirler.)
10. Zekâları düşük olabilir.
11. Daha az becerileri vardır.
12. Bir şeye sahip değillerdir.
13. Parçalanmış aileleri hoş görür ve överler.
14. Baskın (Bizim) kültür(ümüz)e uyum sağlamazlar.
15. Sorumluluk almazlar.
16. Irkçılık paranoyaları vardır.
17. Orta sınıflarının asılsız siyahi öfkesi vardır.
18. İşletme geliştirmekte zayıftırlar.
19. Standart İngilizceyi reddederler.
20. "Kötü zenci" imajını överler.
21. Çarpıcı kıyafetler giyerler.
22. Müstehcen bir dil kullanırlar.
23. Çalışmak istemezler.
24. Dakik değillerdir.
25. Evliliğe saygı duymazlar.
26. Amerika'nın yozlaşmasına sebep olmaktadırlar.
27. Entelektüelleri, altsınıf patolojilerini eleştirmeyi reddederler.

Bu inançlar, genel ilkenin daha açık bir şekilde görülebileceği yapılandırılmış şemada gösterilebilir: Bizim olumsuz ayna-görüntümüz olarak ötekiler (buradaki anlamıyla siyahiler), kelimenin tam manasıyla karanlık tarafımız. Biz değer ve ilke olarak ne paylaşıyorsak Onlar bunlardan yoksundur.

Bu inançları örgütleyen ana kavramlar *farklılık, sapma* ve *tehlike*dir. Bu kavramlar genel manasıyla kültüre, alışkanlıklara, dile, kıyafete, iş etiğine, aile değerlerine, karaktere, hoşgörü-

ye, alçakgönüllülüğe, çalışkanlığa, kişisel liyakata ve başarıya uyarlanabilir. Yani kültürleri bizimkinden farklılık göstermekle kalmaz aynı zamanda bizim normlarımızı ve kanunlarımızı saptırır. Kültürel sapmaları kadar öfkeleri, işledikleri suçlar ve diğer davranışları hem bize hem de kendilerine yönelik tehdit oluşturur. Afro-Amerikalıların tutumsal tasviri içerisinde, siyahi alt gruplarla ilgili spesifik inançlarla da karşılaşırız. Siyahi entelektüeller, kadınlar ve "altsınıf" buna örnektir.

Ne var ki metin çok da belirli değildir, bu nedenle gettolarda genç erkeklerden oluşan görece küçük bir gruba atfedilen olumsuz tutumlar bütün grubu içerecek kadar genelleştirilmektedir. Irkçılığın alameti farikalarından biri de şu (aşırı) genelleştirmedir: Hepsi aynı. D'Souza "genlerinin buna sebep olmadığını" hatırlatsa ve bu nedenle ırkçı olarak adlandırılamasa da Afro-Amerikalıların "kültürü" ve "ırkı" arasındaki belirlediği fark çok azdır kimi zamansa yoktur. Aslında, çoğu siyahi incecik bir örtüye sahip kültürel eleştirinin gerisindeki olumsuz ve saldırgan basmakalıplaştırmayı görecektir. Bu tutum, ırkçı dokundurmadan biraz daha fazladır.

Afro-Amerikan toplumunun içler acısı toplumsal durumunun nedeni olarak ırkçılığı reddeden D'Souza'nın kurbanlarının, kendilerini suçlamaktan başka seçeneği yoktur (Bu stratejiyi kuvvetle reddeder ve hatta eleştirilen ırkçılık karşıtı biçimlerden biri olarak ona saldırır). Yani, "siyahi patolojileri"ne odaklanır ve bunları yukarıda da tartışıldığı üzere "medeniyet çöküşü" olarak görür. Siyahiler, ABD'deki 'Biz'i tehdit eden "felaketin" sebebidir.

ABD'deki (ve dünyanın diğer yerlerindeki) sosyo-politik durumun daha ılımlı analistleri D'Souza'nın neden bu patolojilere odaklandığını, bunları neden "medeniyet çöküşü" ya da bütün bir ulusa tehdit olarak gördüğünü merak edebilirler. İş olanaklarının yokluğunda refah, "parazitik bel bağlama" şeklinde patolojik bir durum hâline gelir? Öyle olsa bile Batı

Avrupalıların pek çoğu bir kıskançlık nesnesi olamaz. Ya tek ebeveynli aileler? Bu durum dünyanın pek çok yerinde özellikle de çok gelişmiş devletlerde gittikçe normalleşmektedir. Mesela İskandinavya'da annelerin %40'ı evli değil. Burada patoloji değil, sosyo-kültürel bir fark vardır. Hatta D'Souza siyahi aileleri oldukça hassas şekilde tanımladığı için "Amerika"nın yozlaşması gibi geleceğe dair bir öngörüsü yoktur. Peki hepsi yetkin profesörler olan D'Souza'nın siyahi muhafazakâr arkadaşları, onun Afro-Amerikalıların başarıya "hınç" duyduğuyla ilgili vardığı sonuçları nasıl değerlendireceklerdir? ABD'de bunun dışında milyonlarca ailenin ve çocuğun sefaleti gibi başka daha asli, toplumsal ve ekonomik sorunlar vardır.

Benim incelemem için önemli olan, D'Souza'nın eserine eleştirel bir karşı çıkış değil (bunu diğer pek çok kişi zaten yaptı) değerlerin, ideolojilerin, tutumların, toplumsal konumun değerlendirilmesini ve tanımını nasıl etkilediğini göstermektir. Çoğu kişinin yoksulluğu, ırkçılığı, ötekileştirmeyi ve ABD'deki diğer pek çok toplumsal rahatsızlığı gördüğü yerde D'Souza'nın ideolojisi, gerçeklere karşı kördür. Aksine, durumdan dolayı kurbanları suçlar. Amerikan toplumunun sağlam bir analizinin bile patolojik olduğu iddia edilmektedir. Bu sebeple, farklı ideolojilerin, "gerçeklerin" karşıt değerlendirmesine yol açtığını görebiliriz.

Irkçılık Hakkındaki Tutumlar

D'Souza'nın ideolojileri Afro-Amerikalılar hakkındakilerden başka tutumları da etkiler: Bunun bir örneğini ırkçılık konusunda görmüştük. Yine, ırkçılık hakkındaki bilgisi ve görüşleri, altta yatan etnomerkezci ve modern ırkçı ideolojisi nedeniyle oldukça önyargılıdır. Öncelikle onun ırk ve ırkçılık üzerine düşünceleri, herhangi bir ırkçılık suçlamasından korunmalıdır. Birçok elit söylem, ırkçılık tanımını "yaradılıştan gelen, biyolojik üstünlüğe olan inanç" şeklinde sınırlandırır. Bu

inanç sadece üstünlük yanlısı küçük beyaz bir grup tarafından paylaşıldığı için onun ve diğer pek çok modern ırkçının inançları, ırkçılık suçlamalarına karşı koruma altındadır. Onun tanımladığı şekliyle ırkçılık, ABD'de ya da başka herhangi bir yerde önemsiz bir problemdir. Asıl sorun, ABD'deki (Avrupa tarından hükmedilen diğer ülkelerdeki) etnik eşitsizlik sistemidir. Bu durumdan daha karmaşıktır ve biyolojik temelli üstünlükle ilgili inançlarla sınırlandırılamaz. Bunun yerine, görünüm, grup-temelli üstünlük ve kültür hakkındaki düşünceler ile onlara dayalı olanlar, modern ırkçılık biçimlerindendir.

Aynı durum D'Souza'nın kitabında açıkladığı ırkçılıkla ilgili diğer inançlar için de geçerlidir. Yani bu inançlar onu, baskın beyaz kültür ve medeniyetini ırkçılığın (vahşi) lekesinden korumaya odaklamıştır. Bütün bir bölüm, diğer ülkelerde ve medeniyetlerde bulunduğu hâliyle ırkçılık (ve kölelik) üzerine tarihî anlaşmaya adanmıştır. Batılıların tek "suçlu" olmadığı sonucuna varılmıştır. Böylesi bir bölüm ırkçılık suçunu paylaştırmak üzere yazılmış, taktiksel bir hareket olarak yorumlanabilir. Kitabın başlığının ve içeriğinin (doğru şekilde) vurguladığı gibi ırkçılık evrensel değildir, belirli bir başlangıcı ve bitişi vardır. Ne var ki D'Souza (yanlış bir şekilde) ABD'deki (ondan önceki etkili muhafazakâr yazarların bittiğini duyurduğu ideoloji ve tarihle eşit değerde olan) ırkçılığın son bulduğu sonucuna varır. Kanıt olmaksızın, aksini iddia eden kanıtlarla dolu kütüphaneleri görmezden gelerek, ırkçılığın sona erdiği sonucuna bir kere varılınca tartışmanın asıl amacı açığa çıkar: eğer ABD'de ırkçılık yoksa artık siyahiler kendi patolojileri sebebiyle rahatça suçlanabilir ve Biz (beyazlar) da temize çıkabiliriz. Biraz daha zorlarsak "beyaz ırkın biyolojik üstünlüğü"ne dair inançlar gibi ırkçılığın tanımını da önemsiz bir olay sınırları içine hapsetmediğimiz sürece bugün ABD'de ırkçılığın canlı olduğunu iddia edenleri ön yargı ve yalancılıkla hatta çıkar elde etmekle suçlayabiliriz. Böylelikle, D'Souza'nın,

"ırkçılık suçlamaları siyahi başarısızlığının aklileştirilmesidir", iddiasını öne sürdüğü yerde diğerleri bu iddiayı, D'Souza'nın "ırkçılık reddinin Amerikan toplumunda siyahilerle uzlaşma konusunda beyazların süregiden başarısızlığının ussallaştırılmasıdır" şeklinde tersine çevirir. D'Souza'nın ideolojik değer hiyerarşisindeki asıl problemin ırkçılık değil "entelektüel ve ahlaki zorlama" şeklinde tanımlanan ırkçılık-karşıtlığı olduğuna şüphe yoktur.

D'Souza'nın ırkçılığa karşı tutumunda ırkçılık meşru bir fikirdir (s. 538), pek çok uluslararası kanunlara, Birleşmiş Milletlerin ırkçılık karşıtı sözleşmelerine ve İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi'ne rağmen suç sayılmaz. Bu noktada, kanun ve düzenin muhafazakâr değerleri D'Souza'nın ırkçı ideoloji ilkeleriyle çatışır. Aksine, D'Souza'nın tartıştığı şekliyle ayrımcılık bazı durumlarda mantıklı ve meşru olabilir. Etnomerkezci üstünlük ve neo-liberal ayrımcılık, serbestliği başkalarının haklarını ihlal etmemek olarak tanımlayan liberal ilkeden ideolojik olarak üstündür.

Ayrımcılık ve ırkçılık açıkça reddedilmiyorsa yumuşatılır, o anki uygunluğu ve ciddiyeti hafifsenir hatta bazı durumlarda meşrulaştırılır. ABD'deki sistematik ayrımcılık, "*Afro-Amerikalıları almayan taksi şoförlerinin saygısızlıklarına*" (s. 525) indirgenerek üstü örtülür. Bu, "mantıklı" olduğu için D'Souza için tam anlamıyla meşru bir ırkçılık biçimidir.

Benzer şekilde toplumsal anlamda eşit derecede yıkıcı ve yapısal açıdan çok benzer olmasına rağmen Birleşik Devletler ayrımcılığının, aparthaydla[1] (ırk ayrımıyla) kesinlikle kıyaslanamayacağı düşünülmektedir. D'Souza'nın "ABD'deki ırkçılığın derecesini bilmiyoruz." iddiası, "Kimse bu durumun ölçüsünü belirlemeyi bilmiyor.", ABD'de ırkçılığın son buldu-

[1] Güney Afrika Cumhuriyeti'nde 1994 yılına kadar yürürlükte kalan, beyaz olmayan ırkları yasal olarak ayırmayı öngören politika (çn.).

ğuna dair tekrar edilen savına ters düşmektedir. Ancak eğer ırkçılık varsa bu, tamamen Birleşik Devletler'in bütün toplumsal ve kültürel kodlarını çiğneyen siyahi alt sınıfın davranışı yüzündendir.

D'Souza'nın ırkçılık hakkındaki inançları, ırkçılık üzerine çalışan akademisyenlerin inançları ile örtüşür. Görüldüğü üzere ırkçılık, evrensel değildir, on sekizinci ve on dokuzuncu yüzyılda diğer kültürlerin "ilkelliği" üzerine yaptıkları gözlemleri açıklamaya çalışan Avrupalıların bilimsel buluşudur. D'Souza; bunun aynı zamanda köleliği, soykırımı, toprak gasbını, sömürgeciliği ve Batı "medeniyetinin" öne çıkan diğer pek çok eylemlerini meşrulaştırmak için de icat edildiğinden bahsetmez. Aslında ırkçılık aptal, eğitimsiz insanlara karşı duyulan mantıksız bir antipati değildir, bilimsel (böylesi bir bilimin asla sözdebilim olmadığı yönünde de bir uyarı yapar D'Souza) bir temeli vardır. Doğru. Kendi kitabının da örnek gösterilebileceği gibi ırkçılık etnomerkezcilik ve eşitsizliğin diğer pek çok türü, az çok saygın akademik terimlerle elitler tarafından önceden formülleştirilmiş ve meşrulaştırılmıştır. D'Souza için bu argümanın başka olası sonuçları da vardır: mantıksız değilse bu, beyaz insanların siyahilere karşı iyi ve hatta saygın nedenleri olduğu anlamına gelir. Dolayısıyla D'Souza ön yargı, ayrımcılık ve etnomerkezciliğin doğal, mantıklı, (ticaret için iyi) avantajlı ve haklı olabileceği tutumunu savunur.

Irkçılığa karşı tutumuyla karşılaştırıldığında, Batı "medeniyetinin" bir başka icadı, sömürgeciliğe karşı tutumuna şaşırmamız gerekir. İnkâr, alay, meşrulaştırma, tarihî gerçekleri görmezden gelme, Batı'nın medeniyete dayalı üstünlük ideolojisinin eleştirel incelemeye üstünlüğünü korumak üzere kullanılan stratejilerden sadece birkaçıdır. Bu nedenle D'Souza, araştırmaların "düşmanca niyetle yürütülmediğini" iddia eder. Dolayısıyla açgözlü toprak gaspı; kaynakların çalınması ve (bazen) soykırım değil, Avrupa'nın entelektüel yatırımı ve

"dünyanın değişimine" katkısı olarak görülmelidir. Böylesi tutumsal inançlar, tarihî "gerçeklerin" seçimi, betimlenmesi ve yapılandırılması üzerinde güçlü bir kontrole sahiptir. Batı'nın medeniyete dayalı üstünlüğü gibi ideolojilerin gerçeklerle tutarsız olduğu yerlerde gerçeğin tamamen farklı versiyonları tarafından bunlara karşı yalıtılabilirler.

Pozitif Ayrımcılık

Irkçılığı reddine, muhafazakâr düşüncelerine; kişisel liyakat, disiplin, sıkı çalışma ile ilgili ideolojisine ve herhangi bir hükûmetin müdahalesine karşı çıkışına dayanarak D'Souza'nın pozitif ayrımcılık konusundaki tutumunu tahmin etmek zor olmasa gerek. Ne var ki diğer pek çok durumda D'Souza elit değerlere karşı çıkar ve toplumsal politikanın "renk körü" olması gerektiğini savunur. Martin Luther King'in ilkelerine saygı duyulması konusunda ısrar eder. Bunu özellikle siyahi entelektüellerin King'in mirasını çiğnediğini göstermek için yapar: meşhur "düşmanı böl" taktiği.

Kitabının başka bir bölümünde "mantıklı" ayrımcılığın meşrulaştırılmasının gerekçesini açıklar, pozitif ayrımcılık sert bir şekilde reddedilir çünkü uygulama, beyazlara karşı fark gözetmek olarak tanımlanmaktadır. (s. 295) D'Souza'nın ayrımcılığa izin verme ölçütüne yönelik şu sorulabilir: pozitif ayrımcılık işe almada, terfide ve genel olarak azınlıkların özel olarak da siyahilerin çalışma koşullarındaki eşitsizliğe son verecek bir politika olmaktan ziyade "mantıksız bir antipati" midir?

D'Souza'ya göre böylesi bir pozitif ayrımcılık Birleşik Devletler'deki şirketleri yozlaştırır. Duruma dair, temel ideolojik inanç yüzünden önyargılı görülebilecek bir diğer açıklama, toplumsal ve ırka dayalı eşitsizliğin çok da ciddiye alınmaması gerektiğidir. Bu açıklama, büyük şirketlerin pozitif ayrımcılık konusunda özgür olmalarına rağmen neden bunu uygulamayı

seçtiklerini açıklamıyor.

Pozitif ayrımcılıkla ilgili en tanıdık tutumsal inanç, azınlıkların (ve özellikle siyahilerin) daha az nitelikli olduğunun varsayılması ve "standartların düşürülmesidir." D'Souza, bunu kanıtlamak için bütün istatistikleri kapsamlı olarak alıntılar. Düşük niteliğin "ırksal" (biyolojik) açıklamasını reddetmiş olduğu için "kültür kartını" oynamakta serbesttir, bu nedenle onları, başarı kültürüne sahip olmamakla suçlar. Elbette, diğer toplumsal açıklamalar (kötü okullar) pek fazla vurgulanmaz ya da (bir grup olarak) siyahilerin düşük bir performansı yüzünden okulların suçlanması gerektiğine değinilmez.

Son olarak azarlamalar ve kurbanı suçlamalar dizisinde D'Souza'nın pozitif ayrımcılığa ve insan haklarına karşı tutumu, bu sistemin "insan hakları endüstirisi", siyahi entelektüeller ve (diğer) "aktivistler" için Büyük Para kaynağı olduğu yönündedir; ancak bize kaç tane beyaz kamu personelinin sistemden faydalandığını söylemez. (s. 296) Bu tutumlar her zaman birbiriyle tutarlı değildir, "İnsan Hakları Endüstirisi"nin (ve onların siyahi çalışanlarının) milyon dolarları silip süpürdüğü yerde siyahiler, yeterli kurumsal ve finansal inisiyatif almamakla suçlanır. D'Souza, bu "patoloji"nin izini kölelik sürecindeki siyahi tutumlara kadar sürer: "işi en aza indirgeyecek, erteleyecek, minimalize edecek tedbirler serisidir" (s. 97) Daha geleneksel söylemde böylesi bir tutum, "Onlar tembeldir." şeklinde ifade edilir. Mesele, ABD'deki ırk ilişkilerinin ve Afro-Amerikalıların toplumsal konumlarının dengeli bir resmini ortaya koymak değil; siyahileri küçümseyecek herhangi bir argüman bulmaktır.

Çok Kültürlülük

Kültürel muhafazakârlık ideolojisi, çok kültürlülüğe karşı dostane değildir. D'Souza'nın da eğitimsel, bilimsel ve müfredatla ilgili farklılıkları ile dalga geçtiği daha önceki eserinde (3) göstermiş olduğu gibi Batı'nın kültürel üstünlüğü ideolojisi

Boasyenlerin kültürel göreliliği ile tutarsızlık gösteriyor. Bu bakımdan dünyadaki pek çok sosyal bilimciyle de tutarsız.

Çokkültürlülük hakkındaki inançlarını düzenleyen belirli tutumsal demetler, Afro-Amerikan temsilinden daha önce karşımıza çıkan bağlamsal üçlü (fark, sapma ve tehdit) gibi benzer boyutlar tarafından organize edilmiştir. Çokkültürlüler bizden farklıdırlar, kültürümüzden ve eğitimimizden sapmışlardır hatta Batı medeniyetine karşı bir tehdittirler.

"Tehdit" iddiası için, çokkültürlülük meselesindeki gibi mübalağa araçları elbette gereklidir. (4) Böylesi tutumsal bir çerçevede bu, örneğin gerçeklerin alternatif biçimlerini dikkate almak, tutarlı değildir. Mesela ABD okullarında, kolejlerinde ve üniversitelerindeki çokültürlü eğitim Aristo'dan Shakespeare'e ve Einstein'a kadar Batı kültüründe baskın olan eğitim ve araştırmaya göre daha marjinaldir.

Çokkültürlülüğün anormalliğini vurgulamak için kullanılan bir diğer taktik de onu diğer zararlı kültürel gelişmelerle ilişkilendirmektir. Kültürel muhafazakârlara göre bu zararlı gelişmeler; Marksizm, yapıbozumculuk, Üçüncü Dünya akademisyenliğidir ki bunların hiçbiri ABD akademisindeki baskın güçlerden sayılmaz. Ne var ki komünizm karşıtlığına (Amerikan-karşıtlığı gibi), ideolojilere müracaat, Üçüncü Dünya akademisyenliğinin üstünlüğüne dair etnomerkezci şüphe ve yapıbozumculuğun entelektüel olmayan bir üslupla yerilmesi hem muhafazakâr hem de etnomerkezci ideolojilerle tutarlıdır.

Çokkültürlülüğün "dengesizlik ve deformasyonla sonuçlanabileceğine" dair inanç, kültürel yönden gittikçe çeşitlenen nüfus için eğitimin de çeşitlenmesine duyulan ihtiyacı vurgulayan müfredatın olumsuz temsilinin son aşamasıdır. Elbette, eğitimi sadece Batılı yazarlar ve bilim insanlarıyla kısıtlamaktaki dengesizlik; ne D'Souza ne de günümüze kadar ABD (ve diğer Batılı) eğitimini kontrol eden bilimsel bozulmanın bu biçimine dair ürkütücü kitaplar yazmış kültürel muhafazakâr-

lık temsilcileri tarafından hesaba alınmıştır.

Afromerkezcilik

Modern ırkçılık, etnomerkezcilik ve kültürel muhafazakârlık ideolojilerinin birleşimi, Afromerkezcilik hakkında oldukça olumsuz bir tavrın biçimlenmesine neden olmuştur. Alay, genelleme, mübalağa buradaki önemli yöntemlerdir. Afromerkezcilik tehlikeli bir felsefe olarak sunulur. Siyahilerin temsilinde genellikle yapıldığı gibi radikal azınlığın görüşleri öncelikle amaca yönelik alıntılarla genelleştirilir ve abartılır, sonrasında da küçümsenir. Baskın Avrupa merkezci ideolojilerin düzeltilmesi, siyahiler arasındaki grup özdeşleşmesi ve gururu artırmanın bir yolu olarak Afromerkezciliğin alternatif temsilleri göreceli bir konumu ima edebilir. Tabii ki bu, D'Souza için anlaşılmaz bir durumdur. Kültürün sanatının ya da diğer unsurlarının yeterli olmadığı noktada Afromerkezci inançlara sahip siyahilerin davranışlarını veya görüntüsünü alaya alacak bir seçenek mutlaka bulunur:

[15] ... *pek çok Afromerkezcinin gözündeki pişkin parıltılar... âdeta kült bir tören: herkes benzer giyiniyor, lider güldüğünde herkes gülüyor...* (s. 381)

Kişinin ideolojisine ve toplumsal tutumuna bağlı böylesi bir betimleme, askerî gruplardan tutun da Wall Street'in müdavimlerine kadar pek çok dış gruba uyabilir. Yani ötekini doğru bir şekilde tanımlamak için bir çaba gösterilmez. Onların "tümüyle benzer", insanlıktan, bireysellikten, özerklikten yoksun olumsuz bir örnek tipi inşa edilir.

IQ Tartışması

Nihayet D'Souza, Hernnstein ve Murray tarafından kaleme alınmış tartışmalı kitap *The Bell Curve*'de ortaya atılan IQ tartışmasına dâhil olur. Buradaki konumu oldukça belirsizdir. Kendisini doğal farklılıkları ve grupların doğuştan eşitliği

ilkesini reddeden yirminci yüzyıl liberalizminin temelini sorgulayan yazarlarla ideolojik açıdan yakın görür (s. 434). Hatta şöyle bir soru yöneltir:

[16] *Neden farklı ten rengine, kafa şekline ya da diğer görünür özelliklere sahip gruplar ileri medeniyet inşasında veya sorgulama kabiliyetinde benzer olsun?* (s. 440)

Dolayısıyla Hernnstein ve Murray'ın pek çok ırkçı varsayımını kabul eder. Genetik yönden tüm siyahilerin aşağı olduğunu iddia eden bütün bilimsel kanıtlardan bahseder. Siyahilerin akademik yönden de başarısız olduklarını varsayar. Bu nedenle zekânın çoğunlukla bağlamsal ve sosyo-ekonomik olduğunu ve hatta aynı gruptaki bir nesilde bile büyük farklılıklar gösterdiğini ifade eden tüm bir literatürü göz ardı eder. Bu da ideolojik temelli iknada kanıtların, ötekilerin olumsuz özelliklerini iddia eden veriler kullanarak grubun tutumlarına uygun şekilde sunulduğunu göstermektedir.

Zekânın (ve kültürün) ırklara göre farklılık gösterdiğine dair biyolojik temelli tartışma "ırk" kavramını varsayar. D'Souza pek çok bilimadamının bu varsayımı kabul ettiği iddiasında bulunur:

[17] *Pek çok antropolog ve biyolog Beyaz Irk, Siyah Irk ve Sarı Irk olmak üzere üç büyük ırksal grubun bulunduğunda hemfikirdir.* (s. 449)

Dünyadaki insanların inkâr edilemez bariz farklarına işaret eder, görünüm ve böylesi yüzeysel ayrımlar temelinde insanları "ırklara" taksim etmenin sadece halk arasında bir anlam ifade ettiği sonucuna varan akademik literatüre karşı sessiz kalır. Yine D'Souza'nın aşağıdaki kendini beğenmiş, olmayana ergi örneğini sergilemesine sebep olan bilimsel kanıtlar değil, halk arasındaki bu görüştür:

[18] *Eğer ırk kavramı tamamen kurgusalsa, ırksal sınıflandırmaya dayanan bütün insan haklarının; yüce divan tarafından, anlamsız ve anayasaya aykırı biçimde belirsizliği sebebiyle*

hükümsüz kılınması gerekmez miydi? (s. 447)

Bu savla ilgili pek çok preoblemden bir tanesi de biyolojik sınıflama ile sosyo-politik ya da yasal sınıflama arasındaki farkı göz ardı etmesidir. "Irk" toplumsal bir yapıdır ve ırkçılık da toplumsal sınıflandırmaya dayanır. ırkçılığa karşı alınan yasal önlemler elbette kavramın dayanmakta olduğu toplumsal bir sınıf olan "ırk"ın varlığını tanır. Ancak insanların biyolojik olarak ırklara ayrılmasını gerektirmez. D'Souza'nın bu argümanındaki stratejik hedef biyolojik ırkların varlığını kanıtlamak ya da yok saymak değildir, daha ziyade ırkların toplumsal ve yasal sınıflamasından yola çıkarak insan hakları savunucularına yani ideolojik düşmanlarına biyolojik ırklar olduğunu kabul ettirmektir. Dahası bu sav, ABD'de atalarından biri siyahi olan insanların "siyahi olduğunu" söyleyen bir damla kan kuralına[2] getirdiği eleştirisiyle de uyumsuzluk gösterir. Aslında ABD'deki çoğu siyahi, melez değildir ve bu nedenle biyolojik sınıflandırma bir anlam ifade etmez. Böylece, Afro-Amerikalıların sahip olduğu ortaklık toplumsal konumlarıdır.

Son olarak D'Souza, "ırka dayalı" farklılıkların biyolojik açıklamasını, siyahilerle beyazlar arasındaki IQ farkını reddeder çünkü bu durum kültürel muhafazakârlık ve etnomerkezcilik hakkındaki ideolojileriyle tutarsızlık gösterecektir. Her şeyden öte eğer siyahi topluluğun "patolojileri", genetik yatkınlıkları neticesinde ortaya çıkıyorsa bunun için suçlanamazlar. Sapkın siyahi kültürün bütün problemlerin kaynağı olduğunu söyleyen ve Batılı, beyaz medeniyetin üstünlüğünü vurgulayan kültürel açıklama çok daha ikna edici olacaktır. Bu tür bir sav Afro-Amerikalıların başarısızlığını açıklayan herhangi bir sosyo-ekonomik izahı da göz ardı edecektir:

[19] *Siyahilerle beyazlar arasındaki ırksal farklılığın sosyo-eko-*

---

[2] 20. Yüzyılda Amerika'da, Afrika kökenli en az bir ataya sahip kişilerin siyahi olduğuna dair kullanılan toplumsal ve yasal prensiptir, bir damla siyahi kanı kuralı, insanları ırksal olarak sınıflandırır. (ç.n.)

nomik sınıfa dayanan bir olgu olduğuna ve böylesi farklılıkların okul öncesi, devlet okulu gibi müdahalelerle ortadan kalkacağına inanmak bir yanılsamadır. (s. 457)

[20] *Kültürel göreliğin varsayımına zıt biçimde sorun, test yanlılığı değil Afro-Amerikan kültürünün işlevsel yetersizliğidir.* (s. 461)

Bu söylemsel ifadeler, tutumların altında yatan inançların yaygın ideolojilere göre nasıl şekillendiğini bir kez daha gözler önüne serer. Etnomerkezci ve modern ırkçı ideolojilere göre siyahilerin beyazlardan aşağı bir seviyede temsil edilmesi gerekmektedir. O hâlde kültürel ideoloji Afro-Amerikalılara karşı şiddeti devam ettiren "Afro-Amerikan kültürünün işlevsel yetersizliği" inancı kapsamında bir açıklama sunar. Siyahilerin daha aşağı olduğuna dair yapılan biyolojik açıklamalar böylesi bir savı geçersiz kılabilir. Ne var ki D'Souza, siyahilerin kültürel yönden aşağı olmaları kadar IQ farklılığını da açıklayabilecek biyolojik kanıttan son derece etkilenmiş görünmektedir. Eğer D'Souza siyahilerin, genetik olarak beyazlarla (ya da Asyalılarla) yarışamayacağını kabul edemeyecek olsaydı çözüm hükûmet müdahalesi, destek eğitimi, pozitif ayrımcılık olacaktı ki bu çözüm muhafazakâr ideologların sınırlarının ötesindedir.

Modeller

İdeolojilerin ve toplumsal tutumların hem söyleme doğrudan yansıdığını hem de somut olaylara dair kişisel yorumlamalar ve görüşlere dair zihnî modelleri kontrol ettiğini söylemiştik. D'Souza'nın kitabı bu tarz deneyimlerden bahsetmektedir ve öne sürdüğü "durum tespiti" genellikle soyuttur. Yine de bu tecrübelerinden bahsederken altta yatan ideolojilerin onun zihnî modellerini nasıl kontrol ettiğini görebiliriz. Martin Luther King'in yürüyüşünün, "Bir hayalim var" konuşmasının 28 Ağustos 1993'teki yıldönümüne dair anısı şöyledir:

[21] ... *Önde gelen insan hakları savunucuları teker teker*

sahneye çıktılar, ağırbaşlı bir şekilde Jr. Martin Luther King'in anısını canlandırdılar. Amerikalılardan siyahilerin, "anlamlı eşitliğe" ulaşabilmesi için beyaz ırkçılık güçlerini yenilgiye uğratacak daha fazla eylemde bulunmalarını talep ettiler. (...)

Ancak hiçbirisi, King'in yasaların ya da politikaların renge kayıtsız olduğu, ırk yönünden tarafsız toplum prensibinden söz etmedi. Bu isteksizliğin sebebi siyahi aktivist Benjamin Chavis'in şu sözlerinde üstü kapalı biçimde belirtilmektedir: "Biz sadece eşit haklar istemiyoruz. Ekonomiden adil payımızı almak istiyoruz." Diğer konuşmacılar da kurumsal ırkçılık olarak adlandırdıkları terimi net bir şekilde açıklamasalar da kınadılar. Bu konuşma yeni bir insan hakları ajandasının bazı önemli açılardan Jr. Martin Luther King'in öne sürdüğünden farklıydı. (...)

1993'teki toplantının üslubu ve tonu otuz yıl önce King'in yürüyüşünden iki şekilde farklılık göstermekte. Birincisi dinleyicilerin pek çoğu orta sınıftan görünüyordu ve dikkat çekici zenginlik işaretleri vardı. Konuşmacılardan pek çoğunun şoförü vardı, randevuları ve programları hakkında duyduklarım şöyleydi: "Saat altıda koalisyon toplantısında olmam gerekiyor.", "Umarım akşam yemeği rezervasyonumu iptal etmezler..." Bazı aktivistler, kimin önce konuşacağına, nerede oturacağına, Willard'da mı Maddison'da mı yer ayırtıldığına dair aralarında tartıştılar. İhmal edildiğini düşünen siyahi bir profesör "Bu etkinlik Amerikan toplumundaki baskıcı yapıyı andırıyor" diyerek öfkelendi. Bu olumsuzluklara rağmen Amerika Birleşik Devletleri'nde yaşayan siyahilerin hayatlarının gözle görülür bir şekilde düzelmesi memnuniyet vericiydi. Ekonomik ve toplumsal olarak kötü durumdaki insanlar programları ve otel rezervasyonlarını dert edinmezler. (s. 201, 202)

Bu alıntının gösterdiği üzere, etkinliğe dair kişisel modeli siyahi Amerika'nın durumu hakkındaki genel tutumlarıyla yakından ilişkilidir: Siyahi alt sınıfı umursamayan başarılı bir siyah orta sınıf, zenginiliğiyle dikkat çeken ve bütün problemlerini ırkçılığa bağlayan siyahi insanlar. Oysa ki "gerçek"

problem yoksul mahallelerdeki şiddettir. Kendisini Martin Luther King'le aynı çizgide tutmak stratejik (olumlu kendilik temsilidir) bir hamledir. Bu ifadeyi King'e tezat görür ve "ırksız toplumu" yeğler. Hikâyedeki betimlemeler, ironik ve aşağılayıcı üslup, siyahi topluma karşı tutumla tutarlı bir şekilde ilerler. Siyahi Amerika'nın asıl problemi olan ırkçılığın reddedilmesi bu tavırda göze çarpar. Taşradaki ve ikinci siyah Amerika'daki "şiddete", "patolojilere" vurgu yapılır. Yani, *Bizim* (ırkçılığımız) değil onların hataları (patolojileri) bütün bir "siyahi kültür" çerçevesinde açıklanmaktadır. (s. 204) Böylesi genel bir sınıflandırma sınıf ayrımını görmezden gelir, böylelikle D'Souza'nın tam da bu parçada yaptığı gibi bütün siyahi topluluk suçlanır. Bir diğer ifadeyle kültürel muhafazakârlık ve modern ırkçılık ideolojileri birleştiğinde önyargılı açıklamaları doğurur: D'Souza olayları betimlediği şekliyle "görmek"tedir.

Söylem

Toplumsal temsiller ve kişisel modeller; metin ve konuşmanın üslubunu, içeriğini kontrol eder. Son olarak burada, D'Souza'nın kitabının söylemine damgasını vuran kişisel görüşleri kadar ideolojisini ve tutumlarını inceleyelim. Sayfa kısıtlaması, 724 sayfalık bir kitabın ayrıntılı söylem analizini sunmama izin vermediği için sadece bazı önemli parçaları yorumlayacağım. İşin içerisine gruplar ve kültürlerle ilgili ideolojiler girdiği için *olumlu kendilik temsili* ve *olumsuz öteki temsili*ne odaklanacağım. Bunun yanı sıra okunurluğunu artırmak üzere incelemem, son derece yalın olacak. Eleştirel söylem analizinin geniş çerçevesi içerisinde D'Souza'nın kitabındaki önemli yorumları ara sıra yapılandıracağım. Ama amacım D'Souza'nın kitabını ya da temsil ettiği ideolojileri suçlamak değil; ideolojiler, tutumlar, modeller ve gerçek söylem arasındaki ilişkileri göstermektir. Yukarıda D'Souza'nın kitabından bazı alıntılar yapmış ve bunlarla ilgili analitik

yorumlarda bulunmuştum. Devam eden ideolojik tartışmaya katkıda bulunmaya niyetlenmiş ve siyahi toplumu keskin bir şekilde eleştirmeyi amaçlayan böylesi retorik bir kitapla iligili bizi şaşırtmayan nokta, Biz ve Onların temsilinde kullanılan çeşitli yöntemlerdir. D'Souza'nın kendisinin de özdeşleştiği Bizim grup; yani Batı, Batı medeniyeti, Avrupa, beyaz insanlar, muhafazakârlar olumlu sıfatlarla betimlenirken bütün olumsuz özellikler göz ardı edilir ya da hafifletilir. Afro-Amerikalılar sürekli olumsuz sıfatlarla tanımlır.

Afro-Amerikalıları Küçümsemek

Siyahi "patolojileri", Biz'e kesin bir tezat oluşturacak biçimde ve abartının geleneksel yapısı kapsamında tanımlanmaktadır. Kelime seçimi, kıyaslamalar, metaforlar ve diğer araçlar, siyahilere dair olumsuz bir resim çizmek adına kullanılır. D'Souza'nın söylemsel üslubuna yönelik fikir vermesi açısından bazı örnekler sunacağım (bazıları daha önceki alıntıların tekrarıdır).

[22] ... *pek çok Afromerkezcinin gözündeki pişkin parıltılar... âdeta kült bir tören: herkes benzer giyiniyor, lider güldüğünde herkes gülüyor...* (s. 381)

[23] ... *siyahi ırkçılığı daha tehditkârdır.* (s. 421)

[24] *Louise Farrakhan, söylentilere bakılırsa kazancını pahalı ipek takımları, limuzini ve hayat tarzını finanse etmeye harcıyor.* (s. 426)

[25] *Son yıllarda Afro-Amerikan toplumu içerisindeki medeniyet çöküşüne şahit olduk, bu çöküş yüksek orandaki suç, gayrimeşruluğun normalleştirilmesi, tek ebeveynli ailelerin yaygınlaşması, yüksek alkol ve uyuşturucu bağımlılığı, hükûmet desteğine olan asalakça bağlılık, akademik başarıya düşmanlık ve bağımsız girişimlerin azlığıyla açıklanabilir.* (s. 477)

[26] *Siyahilerin dikkat çeken patolojileri hem Afro-Amerikan toplumu hem de genel olarak toplum için tehdit oluşturan*

yıkıcı kültürel değişimin bir ürünüdür. (s. 478)

[27] *Elbette kimse kurban olduğu için suçlanamaz. Eğer bu grup, kurbanlaştırmaya karşı tepki olarak fakirlik, bağımlılık ve şiddet kısır döngüsünü devam ettirecek işlevsiz ya da yıkıcı davranış modelleri geliştirirse, ezene karşı yöneltilen tenkitler bu kurbanın eylemlerini hafifletmez.* (s. 482)

[28] *Yine de siyahi kültür artık, görmezden gelinemeyecek ya da şirin gösterilemeyecek ölçüde saldırgan, kendi kendini engelleyen, itici bir geri plana sahiptir. Gün geçtikçe daha fazla siyahinin fark ettiği üzere, bu patolojileri sosyolojik hoşgörünün ardına saklamanın, toplumu suçlamanın, dezavantajlarını vurgulayan sözcüklere sığınmanın kendilerini başarıya ulaştırmadığını anlamışlardır. Toplum kadar siyahiler de üzerine düşeni yapmalıdır ama öncelikle siyahi toplumun karşılaştığı medeniyet krizinin büyüklüğü fark edilmelidir. Bu kriz, biyolojik değil kültürel eksiklikleri göstermektedir; yine de bunlar birer eksikliktir ve tamamlanmaları gerekir.* (s. 486)

[29] *Onlar (orta sınıf siyahiler) için ırkçılık karşıtı saldırganlık, gerçek bir zihinsel tutarsızlığa evrilmiştir. Beyazların böylesi insanlarla çalışırken kendilerini güvende hissetmeleri zordur; elbette öfkeli, etnik duyarsızlık şirketlerin çalışma ortamındaki çeşitliliği yüceltirken düşündükleri şeydir. Dengesiz olsalar bile bu bireyler, saygın şirketlerde çalışır.* (s. 492)

[30] *Altsınıf siyahilerin altın zincirleri, aksak yürüyüşleri, müstehcen sözcükleri ve silahlarıyla Procter&Gamble'da veya Dışişleri Bakanlığında mesai yapmaları sınırlayıcı ve gerçekdışıdır. Bu genç adamların çoğu, dakiklik, güvenilirlik, istek gibi otoritenin kabulü, günlük akışa uymak için gerekli temel meziyetlerden yoksundur. Dahası çalışmalar göstermektedir ki iş olsa bile siyahi gençler ücretlerin düşüklüğünü ya da suç işlemenin kârlılığını öne sürerek bu işlerde çalışmayı reddediyor.* (s. 504-505)

(31) *Siyah damızlık ata dair tarihsel klişenin doğruluk payı*

içerdiğini biraz da üzüntü duyarak görüyoruz. Siyahi altsınıf bağlamında bir zamanlar basmakalıp bir inanış olan durum artık gerçekliğe dönüşmekte. (s. 517)

Bu alıntılar D'Souza'nın olumsuz öteki-temsilinde işe koştuğu çeşitli stratejilere dair fikir vermektedir. Siyahi aktivistlerin ve Afromerkezcilerin *şahıs betimlemesi* çarpıcı kıyafetler ve savurgan hayat tarzıyla alakalı yaratılan ırkçı klişeye benzer bir fikir ortaya koymaktadır. Siyahiler fakirdir, dolayısıyla liderleri de gösterişsiz kıyafetler giymelidir. En azından giydikleri "Bizimkiler" kadar göze çarpmamalıdır. Burada, kültürel farklılık siyahi alt sınıftaki dayanışma eksikliği olarak değil de kültürel sapma şeklinde yorumlanmaktadır. Orta sınıfın şatafatlı bir yaşam sürdüğü betimlenirken altsınıf gençler (bütün o altın zincirleri, aksak yürüyüşleri, müstehcen konuşmaları vb. ile) (30. Örnek) âdeta işe alınmamalarını meşru kılacak şekilde sapkınlığa ulaşmış gösterişliliğin sokaktaki yansıması olarak resmedilmektedir.

Böylelikle "altsınıf"tan gelen gençler dakiklik, güvenirlik, rutin işlemleri sürdürmedeki isteklilik, otoritenin kabulü gibi muhafazakâr ideolojiye temel oluşturan bütün değerleri çiğniyor görünmektedir (29. Örnek). İşe alınmayışlarının sorumlusunun yine kendileri olduğuna şüphe yoktur. Liderini takip eden düşüncesiz bir grup olarak tanımlandıkları an (22. örnekte olduğu gibi) siyahi bireyselliği reddedilir. Bu durum beyazlardaki baskın bireysellik ile tutarsızdır. Farklı ya da sapkın görülmese bile siyahiler ve öfkeleri bir tehdit olarak tanımlanır (23. Örnek). D'Souza bunların bir klişe (siyah damızlık at hakkında olduğu gibi) olabileceği ancak genellemesini haklı çıkaracak şekilde ufak bir gerçeklik payı barındırdığı sonucuna varır (31. Örnek). İncelemesi topluma tehdit oluşturan "kötü zenci" aşağılamasına benzer ırkçı bir klişe yaratacak kadar alçalır (s. 524). Aşağıda daha detaylı göreceğimiz üzere genç siyahi kadınlara dair basmakalıp düşünceler oldukça tahmin

edilebilirdir: çok genç yaşta çok çocuk yaparlar, bekârdırlar, Amerika'nın yozlaşmasına katkıda bulunurlar.

25. örnekte görüldüğü gibi "medeniyet çöküşü" ya da 26. örnekte olduğu gibi "yıkıcı kültürel değişim" terimleri yoluyla siyahi gettolarındaki toplumsal sorunlar abartılı bir şekilde dile getirilir. Refaha ulaşmış olmak da "hükûmet desteğine olan asalakça bağlılık" (25. Örnek) gibi ifadelerle olumsuz biçimde resmedilir ve kurbanlar suçlanır. Başka bir ifade ile siyahiler "Bizim" sırtımızdan geçinen tembel asalaklardır. İyi eğitim alamama sebebiyle üniversiteye hazırlanamamaları konusunda da yine siyahiler suçludur. Çünkü saldırgandırlar. "Beyaz gibi davranma" başarısına erişen birkaç siyahi örneğine dayanan D'Souza (bütün?) siyahilerin "akademik başarıya düşmanlık" sergilediği sonucuna varır. Siyahilerin davranışları "işlevsiz" ya da "yıkıcı" (27. Örnek) gibi ifadelerle betimlenir. Oysa ki siyahi kültürün saldırgan, kendi kendini engelleyen, itici geri plana sahip olduğu söylenmektedir. Her gün karşılaştıkları ırkçılık nedeniyle sabırları taşmış olan ve beyazların hâkimiyetindeki kurumlara devamlı bir öfke geliştiren siyahi insanlar "zihinsel yönden dengesiz" olarak düşünülür (29. Örnek). Bu nedenle beyazlar onları işe almamakta haklı nedenlere sahiptir.

Siyahi Kadınlar

D'Souza'nın siyahi patolojilerine dair teşhisinden siyahi kadınlar da nasibini alır. Çifte tehlikesi, ayrımcılık ve önyargılar söz konusu olduğunda D'Souza'nın onur kırıcı söylemi tarafından resmedilir:

[32] *Afro-Amerikan patolojilerinin belki de en ciddisi, şiddetten daha az önemli sayılmayacak, yaşam tarzı olarak yasadışılığın sıradanlaşmasıdır. Siyahi Amerika'nın yozlaşması, Birleşik Devletler'de doğan siyahi gençlerin neredeyse yüzde yetmişinin gayrimeşru olduğu gerçeğiyle ortaya konulmuştur. Siyahi ailelerin yüzde ellisinden fazlası kadınlar tarafından idare edilmektedir.*

Yaşıtları olan beyazların yüzde elli beşlik oranına karşın, siyahi genç annelerin neredeyse yüzde doksan beşi, bekârdır. (s. 515)

Olağan abartı burada "belki de en ciddi" ifadesiyle belirtilir. Muhafazakâr ideolojinin dışında yer alanlar için, evlenmemeyi seçen anneler meselesinin şiddetten daha ciddi bir tehdit oluşu ve D'Souza'nın Afro-Amerikan toplumuna atfettiği "patolojilerin" zirvesinde bulunması mantıkdışı görünebilir. ABD ve Batı medeniyetinin karşı karşıya kaldığı asıl problemin bu olduğunu düşünüyorlarsa D'Souza'nın, Amerika ve Batı'nın gerçek toplumsal problemleri hakkında mantıklı yargılama yapamadığı açıktır.

Zengin ve refah içinde yaşayan (İskandinav ülkeleri gibi) toplumlara bakacak olurlarsa aynı oranda bekâr anne bulunduğunu ve bu annelerin oldukça iyi durumda olduğunu göreceklerdir. Bunun dışında 1990'larda yazılmış bir kitapta "gayrimeşru", "yozlaşma" gibi eski moda terimlerin siyahi kadın ve çocukları aşağılamak, suçlamak, ötekileştirmekten başka ne işe yaradığını merak edeceklerdir.

Daha gerçekçi gözlemciler, rakamlara bakarak *beyaz* kadınlar arasındaki yüksek yüzdelere şaşırırlar. Bunlar da ABD'nin "yozlaşmasına" katkıda bulunmakta mıdır? Nasıl olur da (D'Souza'nın söz etmediği) bütün Batı ülklerinde bu oranlar yükselir? Evliliğe daha az önem atfeden ailevi değerlerde kültürel bir değişim mi yaşanmaktadır? Bu durumda (Karayipliler gibi) Afro-Amerikalı aileler, kadının öncü rolüne daha fazla önem atfetmek suretiyle yaşanan kültürel değişimde Batı'dan daha mı ileriler?

Bu kişiler, tek ebeveynli ailelere yol açan bir diğer sebebi de (D'Souza'nın hassasiyetle eski ırkçı sterotipleri anlatırken kullandığı gibi) "damızlık at" gibi hareket eden, sorumsuz aile babaları çerçevesinde değil de beyaz Amerika'daki yoksul siyahi adamların toplumsal anlamda ötekileştirilmesi kapsamında değerlendirilebilirler. D'Souza, böylesi genç adamların

"rasyonel" ayrımcılığa uğramasını açıkça meşrulaştırırken bile alaycıdır.

32. örnekte açıkça görüleceği gibi D'Souza'nın tutumlarının muhafazakâr çerçevesi içerisinde ırkçılık ve cinsiyetçilik birbiriyle yakından bağlantılıdır. Böylesi bir retorik boşuna değildir. Amerika'da yerel ve merkezî hükûmetlerin, eyaletlerin politikaları, bütün yükü genç siyahi kadınlara yükleyerek yoksul aileler için toplumsal refahı önemli oranda aşağı çeker. Bu bakımdan D'Souza'nın kitabı ve söylemi masumane muhafazakârlıktan, siyahi kadın ve erkekleri ayrıştırıcı "patolojiler" değil de toplumsal problem olarak ele alan liberallere karşı ırkçı, cinsiyetçi hicivden ibaret değildir.

Irk ilişkileri, ideolojiler ve söylemleri hakkında kullanılan söz sanatlarının detayları bile son derece tehlikelidir. Milyonlarca siyahi kadını, erkeği, çocuğu beyaz kültürün üstünlüğünü vurgulamak için onlara, abartılı biçimde atfedilen "patolojiler" yükleyerek daha fazla ötekileştirir. Kültürel muhafazakârların, bu tür "saygın" ırkçı tavırlarının pek çok Afro-Amerikalı hatta beyaz liberal tarafından eski moda, açık ırkçılıktan daha sinsice olduğunu kabul etmesi şaşırtıcı değildir. Irkçılığın mantık dışı bir antipati olmadığı konusunda bir bakıma D'Souza ile hemfikirdirler. Onun elit ırkçılığı, siyahileri aşağılamak ve böylelikle Amerika'daki ırksal eşitsizliği alevlendirmek amacıyla girişilen kasti, açık ve oldukça rasyonel bir girişimdir.

Özetle orta ve alt sınıf siyahiler, kadın ve erkekler sanki "medeniyet çöküşü"nün tek suçlulukları onlarmışçasına beyaz Amerika'nın norm ve değerlerine bir tehdit gibi betimlenirler. Toplumsal sorunlara dair ılımlı durum tespitlerinin yeterli olmadığı yerlerde "medeniyet çöküşü" ya da "yıkıcı kültürel değişim" gibi abartılı ifadeler kullanılır. Metaforlar tehditkâr hayvan ve bitkilerden ödünç alınır: Siyahiler refahtan geçinen parazitlerdir. D'Souza "samimiyetini" kabul ederken ve dilimizi edebîleştiremeyeceğimizi açıkça söylerken kullandığı olum-

suz üslubun farkındadır. (5) D'Souza'nın kitabının asıl hedefi Afro-Amerikalılar olmasına rağmen (Asyalılar dışındaki) diğer Avrupalı olmayan toplumlar da barbarlık, sapkınlık ve gayrimedenilik gibi suçlamalardan nasibini alır. Elbette çağdaş dünyada tercih edilen hedef Müslümanlardır:

[33] *Birleşik Devletler'deki müslümanların, müslüman olmayanlara karşı cihat gibi diğerlerinin dinî özgürlüklerini tehdit eden noktaya varmayacak şekilde ibadetlerini yapmalarına izin verilmelidir.* (s. 548)

Tarihsel açıdan ötekilerin "vahşi" olarak betimlendiğini ve D'Souza'nın da buna mesafeli olmasını bekleyebilirsiniz. Ancak onun üslubu eski tip ırkçı etnomerkezciliğin çağdaş bir devamından ibarettir. Eğer kötü ötekiler varsa iyi örnek olarak hizmet edebilecek ve "bizim" ırkçı olmadığımızı kanıtlayacak İyi Ötekiler de bulunmalı. Bu rolü Amerika'daki Asyalılar üstlenir. Asyalıların ticari ve akademik başarısı, Afro-Amerikalıları ve Latinleri utandırmak için kullanılır. Hatta üniversitelerde beyazları geçtikleri için ölçütlerin onların oranlarını kısıtladığı düşünülür. Elbette D'Souza, karşıt pozitif ayrımcılıktaki gelişmeleri tartışmaz. Onun için Asyalılar, siyahileri ötekileştirmeye ve ayrımcılığın Afro-Amerikalılar açısından büyük bir etken olmadığını ortaya koymaya hizmet eder:

[34] *Yukarı doğru hareketlilik ve toplumsal kabulün ırksal açıdan ayırt edici özelliklerin yokluğundan bağımsızlığını kanıtlayan Asyalılar, farkında olmadan azınlık başarısızlığının sebebinin ayrımcılığa atfedilmesinin yanlışlığını gösterir. Pek çok liberal "Afro-Amerikalılar neden Asyalılar gibi olamıyor?" sorusuna net bir cevap vermekte zorlanır.*

Bu parçada, Asyalıların yukarı yönde hareket edebildiği ve siyahiler gibi toplumsal ayrımcılığa uğradığına yönelik ilginç varsayımlar bulunur. Bunun yanında Asyalıların ve Afro-Amerikalıların aynı sosyo-ekonomik koşullarda yaşadığına ve aynı başlangıç konumuna sahip olduğuna dair örtük bir argüman

da vardır.

İlginç olarak beyazlar, Asyalılardan kötü iş çıkarıyorsa beyazların geri kalmasına sebep, Afro-Amerikalıların neden daha çok Asyalılara benzeyemediğini sorgulayan beyaz patolojileri konusu da gündeme getirilebilir. Hatta işçi hakları, devlet yardımı gibi konularda Amerikalıların neden Avrupalılara benzemediği, Avrupalıların "patolojilerine" ve Avrupa ırkçılığına rağmen bu bölgede Amerika'dakilerle karşılaştırılabilecek gettoların neden oluşmadığı da sorgulanabilir. Bir başka deyişle liberaller D'Souza'nın asla cevaplayamayacağı pek çok tuhaf soruyu gündeme getirebilir. Kitabının sonunda ortaya attığı tek mantıklı cevap muhtemelen şudur:

[35] *Başarı hiçbir ırkın tekelinde değildir.* (s. 472)

Eğer D'Souza'nın iddia ettiği gibi "melez" gruplar dünya kültürüne ve ekonomisine önemli katkı sağlıyorsa Afro-Amerikalı gibi melez bir grup neden bunu yapmasın? 724 sayfalık kitabında bu katkıları değerlendirmeye dair en ufak bir girişimde bulunmamıştır. Yani Afro-Amerikalıları sadece ırkçı ideolojileri bağlamında değerlendirmektedir.

İdeolojik Düşmanlar

Söylemsel saldırısına katlanan kesim toplumsal düşmanları olsa da "Boasyen rölativistler"den de pozitif kelimelerle bahsedilmez. Onların kuramları "kökleşmiş ideolojiler" (s. 527) bağlamında aşağılanır. D'Souza kendi düşüncelerini ya da arkadaşlarının fikirlerini betimlerken bu ifadeyi hemen hiç kullanmaz. Boasyenler, Amerikan gelenek ve tutumlarını eleştirdiği ancak diğer kültürleri eleştirmekten kaçındığı için "çifte standart" (s. 155) uygulamakla suçlanırlar. Rölativistler, iddiaya göre "çağdaş krize" yol açmış ve toplumsal ilerlemeye engel olmuşlardır, çünkü bütün kültürlere eşit davranırlar. Araştırma yapmazlar, bulgularını bir sonuçla ilişkilendirmezler, sadece görüşlerini dikte ederler:

[36] *Kültürel rölativizm, sömürgecilik, emperyalizm, ırkçılık gibi konularda Batılı olmayan kültürler Batı'nın kurbanıdır düşüncesini dikte eder.* (s. 358)

Aynı şekilde rölativistler, orantısal temsil "doktrininin" yasal dayanağı olarak da görülürler. D'Souza'ya göre böylesi bir temsil demokratik bir "hak" değildir. Daha abartılı biçimde ötekilerin düşünceleri "ideoloji" olarak aşağılanmakla kalmaz, savunucuları da bu ideolojiye "fanatik bir bağlılık" göstermekle suçlanır. (s. 530)

Köktendincilikle olan bu sözlüksel ilişkilendirme, rölativistler tarafından katledilen masum kuzu temsilindeki liberal fikirler metaforuyla vurgulanır: "*Temel liberal ilkeler kültürel rölativizmin sunağında kurban ediliyor.*" (s. 530) Daha önce gördüğümüz üzere yaşamı tehdit eden metaforlar da burada kullanılıyor.

[37] *Rölativizm, kurumsal meşruiyet ve kamu ahlakının bağışıklık sistemine saldıran bir çeşit virüstür.* (s. 532)

Rölativistleri "dogmatik" olarak adlandırmanın yanı sıra olumsuz ötekilik temsilinde kullanılacak diğer yararlı bir biçim de ideolojik düşmanın düzenbazlığının vurgulanmasıdır:

[38] *Çokkültürlülük aktivistleri, "bilemem" ifadesinin "yargılayamam"a dönüştüğü, onun da "Hepimizin eşit olduğunu biliyorum"a evrildiği bir hokkabazlığa dayanır. Cehaletin şüpheli itirafı, kültürel eşitlikçiliğin dogmatik iddiasına dönüşür.* (s. 383)

Diğer bir deyişle bu akademisyenler akademisyen değil; cehaletlerini, diğerlerini yargılamaktan kaçınmak için ideolojik dogmatizmin arkasında saklayan "aktivistler"dir. Bu nedenle rölativistler sürekli gerçeklere örneğin sözde "siyahi ırkçılığa" karşı "kör" olmakla suçlanır. (s. 88) D'Souza kendisinde, kitabından da anlaşılacağı üzere siyahi toplumu yargılama yetkisini görmektedir. Liberal akademisyenlerin akademisyenliğe ve hatta akademiye uzanan bu tür bir reddi gerçekte Birleşik Devletler'deki muhafazakârların iyi bilinen bir özelliğidir;

çokkültürlülük ve politik doğruculukla ilgili bir tartışmada daha belirgin hâle gelir:

[39] ... *bu patolojileri sosyolojik ikiyüzlülükle süslemekten, bildik engellilik terminolojisini kullanmaktan ve toplumu suçlamaktan bir fayda elde edilemez.* (s. 486)

Küçültücü "sosyolojik ikiyüzlülük" aynı şekilde İngiltere'deki ırkçılık karşıtı akademisyenlere karşı tabloitlerden alışkın olduğumuz bir ifadedir, D'Souza'nın muhafazakâr ve rölativizm karşıtı tutumlarını ifade etmekten başka, etnik ilişkilerin ve ırkçılığın daha (tabii ki muhafazakârların) halkçı terimlerle incelenmesine dair daha geniş bir "kamuoyu" stratejisi hamlesi olarak yorumlanabilir. (6) Sosyologlar, D'Souza tarafından önerilen muhafazakâr çözümlerin, yeni liberal politikaların yoksulluğu artırıp zengini daha zengin etmesi gibi, sadece taşradaki siyahilerin sefaletini artıracağını kanıtlayabilirler. Veya (daha önce yaptıkları ancak modern ırkçıların görmezden geldiği ya da reddetiği çalışmalarında *yaptıklarına* benzer şekilde) ırkçılığın ABD'de hâlâ yaygın ve siyahlarla beyazlar arasındaki toplumsal ve ekonomik büyük uçurumların ana sebeplerinden biri olduğunu gösterebilirler. (7)

Bu tür sosyologların D'Souza tarafından kabul edilmeyeceğine hiç şüphe yoktur. Öngörüleri, tıpkı "önde gelen akademisyen" veya sadece "sosyolog" yerine "aktivist akademisyenler" olarak nitelendirdiği Joe Feagin ve Melvin Sikes tarafından yazılan *Living with Racism* (*Irkçılıkla Yaşamak*) kitabı gibi, kendisinin duruma dair yaptığı muhafazakâr değerlendirme için tehlikelidir. (s. 491) Nitekim gündelik hayattaki ırkçılığa dair herhangi bir ciddi kanıt, yazarlarının marjinalleştirilmesi, görmezden gelinmesi veya "aktivist" olmak ya da "nesnel" davranmamakla suçlanması suretiyle olumsuz sunulur.

Aynı şey, siyahi profesyonellerin gündelik hayatta ırkçılıkla karşılaşmalarını anlatan Feagin ve Sikes'ın kitabı için de geçerlidir. Bu siyahi kadınların ve erkeklerin güçsüz öfke ve söyleme,

D'Souza tarafından klinik anlamda "zihnî tutarsızlık" teşhisi konulur (s. 492). Bu da ötekini sorunsallaştırmanın ve marjinalize etmenin bir diğer bilindik yöntemidir. D'Souza, ırkçılığın ABD'de artık bir sorun olmadığına dair iddiasıyla ilgili her türlü uyuşmazlığı savuşturmak için tüm söylemsel araçları işe koşar. Nitekim muhafazakâr olmayan önde gelen siyahi akademisyenleri, daha önce Cornell West'e yaptığı gibi, alaya alır:

[40] *Öne sürdüğü çözümleri; sulandırılmış Marksizm, radikal feminizm ve homoseksüel hakları savunuculuğunun idealist bir karşımıdır. Bunlardan hiçbiri siyahi patolojileri iyileştirmek adına bir çare sunmazlar.* (s. 520)

Bu tür bölümlerdeki aşağılayıcı etiketlerin incelenmesi ve D'Souza'nın evrenindeki çeşitli kötü ötekilerin kim oldukları-nın tespiti için geniş söylem kuramları gerekiyor. İroniktir ki siyahiler, beyaz Amerika'da başarıya ulaştıklarında, önde gelen bir profesör olduklarında bile, onun ideolojisini benimsemedikleri sürece D'Souza'nın "patolojileri"nden kaçamıyorlar.

O zaman bu, siyahileri (bazı göstermelik örnekler dışında) ister gettolardaki yoksul annelerin çocukları isterse *Race Matters* (*Irk Sorunları*) kitabının yazarı West örneğindeki gibi Princeton'da saygın bir profesör olsun aşağı olarak sınıflayan D'Souza tarafından sunulan muhafazakâr ve ırkçı ideolojilerin karakteristiğidir. Aslında D'Souza'nın kitabındaki, siyahilerin "aşağı" oluşunu gösteren, "büyü" ve "şeytan" metaforlarının birleşimiyle akademisyenleri alaya almaya ve ırkçılığı reddetmeye yönelik aşağıdaki de dâhil pek çok bölüm West'in vardığı sonuçların ne kadar geçerli olduğunu göstermektedir:

[41] *Irkçılık suçlamaları, siyahi bayağılın şeytanlarını haklı çıkarmaya niyetlenen büyülere dönüşüyor.* (s. 529)

Akademisyenlere karşı sıralanan tehlikeli suçlamalardan çoğu onların "gerçeklik ihtimalini inkâr etmeleriyle sonuçlanan" rölativizmleridir. (s. 384) Söz konusu gerçeklik D'Souza'nın kitabından ortaya çıkardıklarıdır tabii ki. Rölativistler

siyahi ırkçılığa gözlerini kapadıkları için D'Souza gördükleri hakkında okurunu aydınlatma görevini üstlenir. Diğerleri yani rölativistler ve siyahi aydınlar "ahlaki felç"le suçlanmaktadırlar. (s. 520) Bu örnek; ideoloji, gerçek ve ahlaki düzen arasındaki kadar grup ideolojileriyle toplumsal temsillerde doğrunun nitelikleri arasındaki yakın ilişkiyi de göstermektedir.

D'Souza, "barbarlığı" savunmasalar bile göz yumdukları ve bu nedenle ulusa ve Batı medeniyetine düşman olmakla suçladığı ideolojik muhaliflerine karşı aşağılamalarını toparlar:

[42] *Barbarlık ve medeniyet arasındaki sınırı silmek suretiyle bir kültürün diğerinden üstün olduğunu ifade edemeyen kültürel rölativizm; ulusun, milyonlarca Afro-Amerikalının yaşama şansını yok eden patolojileri tanımlama ve iyileştirme imkânını insafsızca elinden almaktadır.* (s. 528)

Tabii ki "milyonlarca Afro-Amerikalının yaşama şansı"yla ifade edilen açık empati; sadece bu tür bölümlerde gizlenen sert ırkçı ideolojinin, yani beyaz kültürün üstünlüğünün bıraktığı izlenimi yönetme araçlarından biridir.

Olumlu Kendilik-Temsili

Siyahilere ve kültürlerine dair çizilen bu geleceğe dönük resmin tersine Biz, beyazlar, Batı medeniyeti, Avrupalı kâşifler ve hatta ırkçı bilimadamlarının tanımı, kötü eylemlerle ilgileri açık olsa bile olumludur ya da en azından yumuşatılmıştır. Irkçılık erken dönemlerde "medeniyetlerin gelişmeleri arasındaki çevreyle açıklanamayan farkları ortaya koyan bilimsel bir ideoloji" olarak tanımlanmış (s. 22) ve böylece hem ırkçılığa hem de onu tanımlayan "önde gelen bilimadamlarına", "yenilikçi düşünürlere" kısmen bilimsel meşruiyet kazandırılmıştır. (s. 120) Etnomerkezcilik sadece "birinin, kendi grubunu yeğlemesi"dir. (s. 35) Tüm dünyaya yayılan Batı teknolojisinden ise sadece "rahatlık" ve "evrensel farkındalık" olarak söz edilmiş olumsuz sonuçlarına dair tek söz söylenmemiştir.

Bu olumlu değerlendirme yalnızca tarihî ırkçılıkla sınırlı değildir, ırkçılığın veya etnomerkezciliğin pek çok çağdaş türü de yumuşatılır, bunlara bahane bulunur, reddedilemiyorsa da açıklanır:

[43] ... *önyargıların sağduyuya dayanması, sterotiplerin gerçeklik barındırması ve ırk ayrımcılığının bazı şartlarda haklı olması tümüyle mümkündür.* (s. 120)

Bu, "siyahi ırkçılıkla" bağlantısı dolayısıyla kullanılması dışında "beyaz ırkçılığın" (çoğunlukla geçmişte yaşandığı farz edilen) aşırı, mantıkdışı biçimleri haricinde, alıntıların arasında ya da suçlayıcı bağlamlarda kalması demektir. Irkçılık birdenbire ötekilerin "icadı" (s. 238) ya da hayali oluverir. Eğer fark edilirse yumuşatılır, geçmişle ilişkilendirilir ya da "birinin kendi grubuna doğal etnomerkezci yönelimi" olarak aklileştirilir. Veya daha akademik terimlerle "kimse ırkçılığı ölçmeyi ve bu tür ölçüleri değerlendirmeyi bilmediği için Birleşik Devletler'de ırkçılığın ne kadar var olduğu sorusunu cevaplamanın imkânsızlığı" iddiasıyla reddedilir. (s. 276) Bu türden bilimsel üslup, sadece ırkçılık hakkındaki akademik çalışmalardan habersiz olanları etkileme ya da ikna etme işlevi görür.

Irkçılığın inkârı ya da yumuşatılması sadece olumlu kendilik-temsiline hizmet etmez, aynı zamanda tümüyle alıntılanmayı ve D'Souza'nın ırkçılık hakkındaki pek çok inancını ifade ettiği için ayrıntılı incelenmeyi hak eden aşağıdaki bölümdeki gibi suçlamaları püskürtmek, siyahları suçlamak için de kullanılır:

[44] *Bazen ırkçılık tümüyle gerçektir ancak gerçek ırkçılığa tahammül etmek hayali olandan dolayı acı çekmeksizin de kötüdür. Irkçılık orta-sınıf siyahiler için bir uyuşturucuya dönüşmüştür. Toplum için rastgele ırkçılık suçlamaları, suçlamanın güvenirliğine zarar verdiği ve gerçek ırkçıları tanımlamayı zorlaştırdığı için tehlikelidir. Siyahiler için abartılmış ve yanlış ırkçılık suçlamaları güne ve geleceğe dair imkânların yönünü değiştirir. Aşırı ırkçılık suçlama-*

ları bazen hiç var olmayan bir düşmanla savaşı başlatır. (...) *Yine ırkçılık, şimdilerde daha sinsi ve gizli bir suçluya dönüşür.* (s. 487)

Bu bölüm, açıkça imtiyaz olarak adlandırılan olumlu kendilik-temsilinin benzer stratejik hamlesiyle başlar. Kitabın geri kalan kısmında herhangi bir beyaz ırkçılığından bahsedilmediği için bu imtiyaz ayrıca belirginlik kazanır. İkinci olarak "(...) *acı çekmeksizin de kötüdür.*" ifadesi de başka bir hamle olup sözde bir empatiyi gösterir. Bunu sözde empati olarak adlandırıyorum çünkü D'Souza'nın kitabı ırkçılık kurbanlarıyla hiç de empati kurmaz. Buradaki her iki hamle de tersine çevirmeye hizmet eder yani sadece siyahilerin ırkçılığı hayal ettiğini iddia etmekle kalmaz siyahi orta sınıfın çıkarlarına da katkıda bulunur. Böylelikle ırkçılık kurbanları sadece ırkçılıkla suçlanmaz aynı zamanda bundan hoşnut olmakla itham edilir, bağımlılık metaforunun gösterdiği gibi bu suçlama siyahilerin ya uyuşturucu sattığı ya da kullandığına dair yaygın önyargıyla tutarlıdır.

Bir sonraki cümlede siyahi "patolojiler" yani topluma "tehdit" oluşturan o bilindik unsurların bir diğer boyutu açıklanmaktadır. Aynı cümle (karışık) ırkçılığın sadece suçlayanların zihninde olduğuna dair karşıt suçlamayı da vurgular. Buradaki karışık kelimesinin siyahi toplumdaki diğer "patolojilerle", özellikle de siyahi kadınların rastgele cinselliğiyle bağlantısının altını çizelim. "Bazı" ırkçılık türlerini kabul etmekle birlikte bunun tanımlanması ve kendilerinin biyolojik açıdan üstün olduğuna inanan ve mantıkdışı biçimde siyahilere ayrımcılık yapan "gerçek ırkçılar"a atfedilmesi gerekir. Bu tür bir kullanım, beyaz toplumdaki çoğu kişinin ırkçı olmadığını gösterir. Benzer şekilde ırkçılığın inkâr edildiği, yumuşatıldığı ya da gerçek ırkçılara atfedildiği yerlerde (bu hamle suçu transfer etme olarak adlandırılır ki elit ırkçılığının tipik bir unsurudur) "aşırı" şeklinde tanımlanan ve dolayısıyla Biz ve Onlar arasındaki tezadı kuvvetlendiren ırkçılık suçlamaları için tam tersi bir durum geçerlidir. Irkçılığın "hayalî" doğası ifadesi,

siyahileri var olmayan düşmanları hayal eden bir paranoyayla itham eder. Böylelikle bozulan zihin sağlığı somutlaştırılır. Son olarak, bu bölüm modern ırkçılığın eskisinden daha belirsiz ve sinsi olduğu suçlamasını alaya alır ve reddeder.

Özetlemek gerekirse D'Souza, ırkçılığa karşı tutumunu ikna edici biçimde şekillendirmek amacıyla pek çok söylemsel araç kullanır. Bu araçlar beyaz ırkçılığının arka planı olduğu gibi siyahi "patolojilerin de (bir şeyler uydurma, uyuşturucu kullanma, aşırıya kaçma, paranoya gibi) zeminidir. Kitap boyunca köleliğin ortadan kaldırılması da dâhil "ortadan kaldırma" yasası Batı medeniyetinin en büyük ahlaki başarılarından biri kabul edilir. (s. 112) Batı medeniyetinin pembe bir tablosu çizilir, Bizim kültürümüzün herhangi bir olumsuz yanından bahsedilmez. Peki ya kölelik? O da bizim toplumumuzun bir icadı değildir. Dahası D'Souza "*Amerikan kölesine bir nesne gibi oldukça iyi...*" (s. 91) davranıldığını iddia eder. Günümüzün siyahi "patolojileri" için köleliği suçlayamayız. Peki sömürgecilik için? Sömürgecilik sadece ilerleme getirdiği, barbarlık ve ilkelliğe son verdiği için "*cehaleti yok etmeye yönelik cesur bir aydın girişimdir.*" (s. 121)

Yalnızca zaman zaman Bizim hatamıza dair usulen açıklamalarda bulunur:

[45] *Kusurları ya da karmaşık güdüleri ne olursa olsun yurtdışına açılan Avrupalılar büyük dünya dönüşümünün tarihî araçlarıdır.* (s. 49)

38. örnekte olduğu gibi diğer bölümlerde tersine çevrilmiş suçlamanın eşlik ettiği inkârlara rastlarız:

[46] *Bu Avrupalılar, Asya, Afrika ve Amerika'ya düşmanca niyetlerle yaklaşmadılar.* (s. 48)

[47] *Batı sömürgeciliğini ayıran şey ne görev ne de şiddetti; insanlık tarihindeki, benzersiz bir karşı koyma felsefesiydi.* (s. 354)

Nitekim bizim Batı medeniyetimiz "güçlü fikirler" ve "gelişim"le (s. 50) tanımlanırken "diğer gruplar" "durağan"

olarak resmedilir, dolayısıyla retorik açıdan Biz ile Onlar arasında karşıtlık ortaya çıkar. Tabii ki Bizim kültürümüzü bu tür terimlerle tanımlamak bir tedirginlik yaratabilir ama bununla baş edecek bir stratejimiz vardır yani diğerlerini aynısını yapmamakla suçlayabiliriz:

[48] *Çağdaş akademisyenler kültürleri aşağı, yüksek, ileri geri olarak düşünmekten hoşlanmadıkları için ilkelliğin, ilerlemenin, gelişimin ve az gelişimin bazı hususları genelde rahatsızlık hatta öfke uyandırabilir.* (s. 55)

Tabii ki Bizim kültürümüzün diğer öne çıkan noktaları, Yahudi soykırımı, çevre kirliliği, dünya savaşları veya atom bombası hakkında hiçbir şey söylenmez. Arka plandaki Batı üstünlüğüne dayanan ideoloji, seçilmiş olumlu kendilik tanımlarının sözlüksel ya da retorik biçimlerinde tek yönlü tutumlar da gösterir. Siyahi "barbarlar"la olan tezat, grup içi ideolojilerin kutuplaşmış yapılarının öngördüğü üzere daha büyük olamaz.

Sonuçlar

D'Souza'nın *Irkçılığın Sonu* kitabından bazı bölümleri ayrıntılı biçimde incelememizin amacı geçerli ideolojileri göstermekti. Önermeye dayalı içeriklerini, yapılarını ve belli başlı konuları nasıl kontrol ettiklerini değelendirdim. Sonuç olarak altta yatan bu toplumsal temsillerin, söylemin pek çok unsurunu da kontrol ettiğini gösterdim.

İnceleme, kültürel muhafazakârlık gibi geniş bir çeçeve içindeki pek çok ideolojinin etkilerinin tek bir yazar tarafından ideolojik bir metinde nasıl biraraya getirildiğini göstermektedir. Böylece Afro-Amerikalılar; ırkçılık, ırkçılık karşıtlığı, çokkültürlülük ve Afromerkezcilik hakkındaki karmaşık tutumların inşasında kullanılan etnomerkezci, ırkçı, cinsiyetçi, rölativizm karşıtı ve neoliberal ideolojilerin bir birleşimini buluruz. Muhafazakâr çerçeve, onun önermeleri ve altında yatan değerler tutumlarla tutarlılığını ve karşılıklı ilişkili

olduklarını sergiler. İdeolojik kutuplaşma siyahilerle beyazların, barbarlarla medenilerin, gerçekçilerle rölativistlerin, 'Bizler'le 'Onlar'ın temsili için kullanılmıştır. İdeolojik şemalar, 'Onlar'ın ne olduğu, neler yaptığı, değerleri, 'Onlar'la Bizim üstünlük ve aşağılık bakımından nasıl ilişkili olduğumuza ve kaynaklarına dair önermeleri düzenler. Daha özlü ve bilgilendirici söylem analizi de bu ideolojik incelemeyi ayrıntılandırmış; bu metnin toplumsal, politik işlevlerini ve söylemsel araçların modern ırkçılık ideolojisinin ikna edici iletişimine nasıl uyarlandığını vurgulamıştır. Grup kutuplaşması açıklanmış, Onların ne kadar kötü Bizim de iyi olduğumuzu vurgulayan, Onların başarılarını küçümseyen, Bizim hatalarımızı yumuşatan bir dizi araçla güçlendirilmiştir. Aşağılayıcı üslup, metafor ve abartı gibi retorik araçlar, inkâr ve ayrıcalığa dair semantik hamleler, seçilmiş istatistik kullanımıyla gerçeğe dayalı retorik gibi bu metnin birçok özelliği; altta yatan ideolojiler ve önyargı tutumları temelinde açıklanabilir ve betimlenebilir.

Bunları aktaran ya da sağlamlaştıran bu tür ırkçı ideolojilerin ve söylemlerin ne sadece akademik tecrübe ne de medya tartışmalarına malzeme olduğu sonucuna varılmıştır. Sert toplumsal politikaları açıkça biçimlendirirler. Bunlar, etkili muhafazakâr politikacılar ve elitler tarafından okunur; büyük bir hevesle ırkçı bağnazlığa, önyargılara ve siyahilerin marjinalleştirilmesine dair bilimsel bir meşruiyet olduğu kabul edilip ABD'deki etnik ve ırka dayalı eşitsizliğe katkıda bulunan ırkçı politikaların temeli olmak üzere kullanılırlar.

29. BÖLÜM

SONUÇLAR

Bu kuramsal çalışmanın bulgularını uzun uzadıya tartışmaktansa önemli sonuçlarını özet ifadeler şeklinde listeleyeceğim.

Genel Sonuçlar

1. Geniş kapsamlı ideoloji çalışmaları içerisinde, *çokdisiplinli kuram*ın ideolojinin doğası, yapı ve işlevlerine açıklama getirmesi gerekmektedir.

2. Bu çalışmada çokdisiplinli yaklaşım ideolojinin, *(sosyal) biliş, toplum ve söylem* bağlamındaki bir analizi ile temsil edilmiştir. Bu kompleks disiplinin temeli, indirgemeden kaçınmalıdır. Önceki çalışmada eksik olan şey ideolojilerin sosyo-bilişsel doğasına, işlevlerine bakıştaki eksiklik ve bütün bunların söylemdeki ifade ve yeniden üretimiyle nasıl bir ilgisi bulunduğudur.

3. Geleneksel ideoloji yaklaşımlarının pek çoğu sistematik, analitik ve kuramsal olmaktan ziyade *felsefi*dir. Geleneksel ideoloji çalışmalarının karışık ve çoğunlukla belirsiz doğası geçmişteki standart ideoloji çalışmalarının tekrarına ve eleşti-

rilmeden kabul edilmesine de bağlıdır. "Yanlış bilinç" kavramı bunun tipik bir örneğidir. İdeoloji üzerine belki de en çok umut vaat eden güncel çalışmalar politik biliş ve toplumsal temsiller üzerine yapılanlardır.

4. Daha genel ve soyut bağlamda, ideolojiler toplumsal grupların (çıkarları, hedefleri gibi) asli hususiyetleri ile üyelerinin ortak sosyal bilişleri arasındaki bir *arayüz*dür.

5. Sağduyu, geleneksel Marksist ve diğer sosyo-politik tanımlarla karşılaştırılan ideolojiler *genel, aşağılayıcı olmayan* manada tanımlanmıştır.

İdeolojilerin Sosyo-Bilişsel Analizi

6. İdeolojilerin bilişsel analizine göre ideolojiler bireysel ya da sadece zihinsel değildir. Hem zihinsel hem de toplumsaldır. Ayrıca zihinsel nitelikleri toplumsal olarak edinilir, paylaşılır, değiştirilir.

7. İdeolojiler genel anlamda *inanç sistemleri* olarak tanımlanırlar. Özellikle politik psikolojide durum böyledir. Ne var ki "ideolojik" sayılmayacak pek çok inanç ele alındı. Bu sebeple ideoloji kuramının spesifik, ideolojik inançlara odaklanması gerekiyor.

8. Olaya dayalı bellek ile anlamsal bellek arasındaki geleneksel fark bir yandan *kişisel inançlar* diğer yandan da toplumsal inançlar ve toplumsal temsiller arasında ayrım yapmak için kullanılır.İdeolojiler, bahsettiğimiz ikinci gruptan yani toplumsal inançlardandır, bu nedenle öncelikle *ortak, (belirli) grupların toplumsal inançları* olarak tanımlanırlar.

9. Diğer taraftan toplumsal olarak paylaşılan çok çeşitli inançlar (bilgi, tutum, norm, değerler gibi) vardır ki bunların bazıları ideolojik değildir. Dahası ideolojilerin (diğer) toplumsal temsilleri *genel, soyut inançlar* olduğu öne sürülür. Bu bakımdan grup tarafından paylaşılan toplumsal temsiller sisteminin temel *aksiyomları* gibidir.

10. İdeolojiler savların rastgele listesi değildir; üyelik, eylemler, hedefler, konum ve kaynaklar gibi *ideoloji-şemasını* oluşturan belirli toplumsal kategoriler tarafından düzenlenir. Bu kategoriler gruplar için temel toplumsal ölçütlerin bilişsel (yeniden) yapılandırılmasıdır. Bilişsel olarak şema, *toplumsal kimliği ve çıkarları* tanımlayarak grubun öz-şeması işlevi görür.

11. İdeolojilerin (Bize karşı Onlar gibi) grup *kutuplaşması*nda olduğu gibi diğer toplumsal özellikleri de vardır.

12. İdeolojiler spesifik grupların temel toplumsal inançlarıdır ama kendileri kökenlerini bütün toplumların veya *kültürlerin* genel inançlarından (bilgi, görüş, değer, gerçek ve kriterlerinden) alır. Bu durum farklı grupların (üyelerinin) arasındaki etkileşime, iletişime ve anlayışa olanak sağlar.

13. İdeolojiler, *toplumsal* temsiller gibi, asgari düzeyde uyumlu görülür. Böylesi bir uyum farklı grup üyeleri arasında ve farklı durumlarda ideolojik fikirlerin, pratiklerin ve söylemlerin sık sık gözlemlenen devamlılığı ve tutarlılığını açıklar.

14. İdeolojik tutarlılık, ideolojilerin grup üyeleri tarafından her daim tutarlı bir şekilde *kullanıldığını* göstermez. Yani, ideolojiler tarafından denetlenen toplumsal pratiklerin ve söylemlerin eşit sıklıkta gözlemlenebilen *çeşitliliği* ideoloji eksikliğinden ya da tutarsız ideolojilerden kaynaklanmaz. Başka faktörler de vardır. Toplumsal üyeler, kişisel deneyimler ve durumun sınırlamaları hususunda birçok ideolojinin (ve grup üyeliklerinin) etkileşime girmesi buna örnek teşkil eder.

15. İdeolojiler tanımlandıkları grup seviyesindeyken tutarlı ve karmaşıktırlar. Toplumsal konumlarına ve toplumsallaşmalarına bağlı olarak üyelerin (örn. İdeologlar) farklı (alt) grupları farklı *ideolojik uzmanlığa* sahiptir.

16. İdeolojilerin asıl *bilişsel işlevi* grubun toplumsal temsillerini örgütlemektir. Dolaylı olarak daha spesifik, alana-ilişkin tutum ve bilgi vasıtasıyla toplumsal ve bireysel inançları, bireysel inançlara dayalı söylem ile toplumsal pratikleri denetler.

17. Burada, tutumlar grupların toplumsal olarak paylaştığı ortak fikir kompleksleri olarak tanımlanmaktadır ve *kişisel fikirlerden* dikkatle ayrılır.

18. *Olgusal inaçlar* (doğru ya da yanlış bilgi) ve sosyo-kültürel değerlere dayalı *değer biçici inançlar* (görüşler, tutumlar, ideolojiler) arasında da ayrım yapılır.

19. Toplumsal *bilgi* ve *ideoloji* arasındaki ilişkiye dair bilindik sorun, (yetkin) üyelere "ortak zemin" olarak hizmet eden (tarihsel açıdan değişken) kültürel bilgi ile (diğer gruplar tarafından "fikir" olarak adlandırılabilecek) spesifik grup bilgisi arasında ayrım yaparak çözülmüştür. İdeolojik yönden kontrol edilebilen grup bilgisi bu ikincisidir. Grup bilgisi kimi zaman kültürel bilgi ya da tam tersidir.

20. İdeolojiler, grup bilgisini kontrol edebilse de özellikle grubun ortak *değer biçici* inançlarını denetlerler. Grupların ve grup üyelerinin *toplumsal yargılarının* temelini oluştururlar.

21. İdeolojiler bir grubun yanlış, sapkın, asılsız, çarpık inanışları olarak tanımlanmazlar. Epistemolojik açıdan, grubun kendisi için gerçeklik statüsüne göre doğru ya da yanlış olabilirler. Değerlendirilmelerinde kullanılacak ölçüt, gerçekliklerinin değeri değil, düşünme ve etkileşim idaresinde üstlendikleri bilişsel ve (etkinlik, yararlılık gibi) toplumsal rolleridir.

22. Yukarıda bahsedilen sosyo-bilişsel kavramlar geleneksel ideoloji araştırmalarındaki fikir, inanç, (yanlış) bilinç, sağduyu gibi kavramları daha analitik bir şekilde açıklar.

23. Toplumsal olarak paylaşılan temsillerin genelde, ideolojilerin de özelde kişisel bilinçle nasıl ilişkilendirildiğini açıklamak için zihinsel *model* kavramı kullanılmaktadır. Kişisel deneyimlerin, bağlam sunumunun, söylem ve eylemin yorumlanmasının ve temsillerinin *öznelliğini* açıklamak buna örnektir.

24. Modeller, toplumsal ile kişisel, genel ile özel, makro ile mikro arasındaki *arayüz*dür. Toplumsal bir şekilde paylaşılan enformasyonu (bilgiyi, tutumu, ideolojileri); kendi ile, gelinen

nokta ile; ödevler, problemler, eylemler ve söylemle ilişkili olarak uygular ve somutlaştırır. Buna karşılık, kişisel inançların toplumsal bilgi, tutum ve ideolojilere genelleştirilmesinin deneysel temelidir.

25. Modeller, kişisel ve uygulamalı toplumsal inançları dolaylı olarak da ideolojileri somutlaştırırlar. İdeolojik açıdan kontrol edilen modeller kanalıyla ideolojik toplumsal pratikler ve söylem, grup üyeleri tarafından üretilebilir.

İdeolojilerin Toplumsal Analizi

26. İdeolojiler tanımı gereği *toplumsaldır*; gruplar tarafından toplumsal olarak paylaşılır. Sadece *kişisel* ve bağlamsal *kullanım*larda, bireysel üyelerin uygulamasında ve icrasında bireyseldir. Bu açıdan bakıldığında dil sistemlerine (ya da gramer ve söylem kurallarına) benzer.

27. İdeolojiler belirli toplumsal *gruplar* için tanımlanır, genel anlamda toplumsal ya da kültürel değildir. Her insan topluluğu böylesi gruplar oluşturmaz; üyelik koşulları, ortak eylemler, etkileşimli hedefler, normlar ve değerler, toplumda ve toplumsal kaynaklarda özellikle de ortak toplumsal temsillerde belirli bir konuma sahip olma gibi (az çok devamlı, kalıcı ve organize) birçok grup-kriterini yerine getirenler oluşturabilir. Bütün bunlar, ortak ideolojilerin bilişsel yapısını açıklar. Bu sebeple her ne kadar ideolojiler grupları meydana getiriyorsa da gruplar da ideolojileri (ve dolayısıyla) toplumsal kimliği oluştururlar.

28. İdeolojilerin *toplumsal işlevleri* grupların bahsettiğimiz niteliklerine bağlıdır. Grup kimliğini, çıkarlarını, bütünlüğünü ve birliğini temsil eder, grup hedeflerini en ideal şekilde gerçekleştirmek için ortak eylemleri ve etkileşimleri düzenler. İdeolojiler toplumsal ve etkileşimsel koordinasyonun temel problemini çözer. Bireysel ve bağlamsal çeşitlenmeye rağmen bireysel toplumsal aktörler genelde grup üyeleri çoğunlukla da bir bütün olarak grup çıkarlarına uygun hareket ederler.

29. İdeolojiler, rekabet ve işbirliği yanında hâkimiyet ve çatışma gibi *toplumsal grup ilişkileri*nin idaresi için uygundur. Bu bakımdan ideolojiler güç istismarının, eşitsizliğin meşrulaştırılmasının yanında direnç, meydan okuyuş, fikir ayrılığı ve değişimin temelini oluştururlar.

30. Gruplar bağlamında ideoloji tanımına bakıldığında ideolojiler, egemen gruplarla sınırlı *değil*lerdir. Böylesi bir durum, kavramı gereksiz bir şekilde kısıtlayabilir ve kuramsal açıdan eksik bırakır. İdeolojinin egemen gruplarla sınırlı olması, öncelikle, hükmedilen grupların ve direnç pratiklerinin ideolojik analizini önleyebilir.

31. Kamusal söyleme, medyaya, eğitime ayrıcalıklı erişimleri ve onun üzerinde sahip oldukları kontrol nedeni ile çeşitli elitler, ideolojilerin biçimlenmesinde ve yeniden üretiminde özel bir role sahiptir. İdeolojik yeniden üretim hem yukarıdan aşağı hem de aşağıdan yukarı yönde hareket etse de bu durum görece az sayıdaki "sembolik" elitin (yazarın, düşünürün, politikacının, akademisyenin, gazetecinin, vb) ideolojik tartışmaları başlatması, bu tartışmaları önceden biçimlendirmesi anlamına gelebilir.

32. Grup ideolojilerinin etkin uygulanması ve yeniden üretimi çoğunlukla eğitim, medya ve politika gibi ideolojik kurumlar tarafından *kurumsallaşmayı* ve *örgütlenmeyi* gerektirir.

İdeolojiler ve Söylem

33. Yukarıda tanımlandığı gibi, toplumsal grup ideolojileri *dolaylı* (ve bu nedenle determinist olmayan bir şekilde) genelde *toplumsal pratikleri* özelde de inançlar (bilgi, tutum) ve kişisel inançlar (modeller) vasıtası ile *söylemi* etkiler.

34. Söylem; ideolojilerin ifade edilmesinde, uygulanmasında ve özellikle yeniden üretilmesinde *özel işleve* sahiptir çünkü ancak dil kullanımı, söylem ve iletişim (veyahut diğer anlamsal uygulamalar yolu ile) anlaşılır bir şekilde ifade edilebilir.

35. İdeolojilerin temsilinde ve yeniden üretilmesinde söylemin asli rolüne rağmen, *ideolojiler söyleme indirgenemez*. Yani ideolojiler ifade biçimleri olarak tanımlanmamalı, doğası ve yapısı metin veya konuşma yapılarıyla özdeşleştirilmemelidir. Bir yandan grup tarafından paylaşılan genel, soyut, sosyo-bilişsel (zihinsel) temsiller olarak ideolojiler ile bireysel toplumsal üyeler tarafından belirli toplumsal durumlarda kullanılan belirli, şahsi, etkileşimsel ve bağlam içerisinde kullanılmış ideolojiler arasında analitik bir fark elde edilmelidir. Aslında, ideolojiler söyleme indirgense (onunla özdeşleşse) diğer toplumsal pratikleri nasıl etkilediklerinin açıklaması olanaksız olacaktı.

36. Söylemsel analiz ve ideolojilerin yeniden üretilmesi üzerine yapılacak inceleme; iletişimsel olaylar olarak tanımlanan konuşma ve metinlerinin çeşitli seviyeleri, yapıları, birimleri ve stratejileri hakkında detaylı, sistematik bir açıklamayı gerektirir. Böylesi bir analiz, "anlam üretimi" gibi geleneksel araştırmalarda sık sık rastlanan belirsiz bir çalışma ile sınırlandırılmamalıdır. Çeşitli anlam türlerinin karmaşık anlam analizinin yanında, diğer kuramların söylem yapılarını ve söylem yapılarının altta yatan ideolojik içerik ve yapılarını nasıl etkileyebileceğini açıklayabilmelidir. Sesbilimsel, çizgesel, sözdizimsel, sözcüksel, biçemsel, retorik, şematik (örn: tartışmacı, öyküleyici), pragmatik ve konuşmaya özgü yapılar buna örnektir.

37. Metin ve konuşmanın seviye ve yapı açıklamalarının yanı sıra söylem analizi toplumsal durumların söylem-bağlantılı yapıları şeklinde tanımlanan *bağlam*ın detaylı analizini de sağlar. Bağlam, söylem "kullanımlarını" (üretimini ve kavranılmasını) etkiler. Bunu da dil kullanıcılarının öznel zihinsel modelleri yani *bağlam modelleri* vasıtasıyla gerçekleştirir.

38. İdeolojik söylem üretimi; karmaşık, toplumsal ve bilişsel bir süreçtir. Altında söylem üzerinde haritalandırılan zihinsel modeller yatar. Olayların zihinsel haritaları semantik yapıların ve bağlamın zihinsel modellerinin çok sayıdaki değişken söylem

yapılarının (biçimler, ifadeler, şemalar, vb) üzerinde haritalandırması buna örnektir. Bağlam modelleri söylem üretiminde tam kontrole sahiptir ve söylemlerin toplumsal durumlarda toplumsal (aslında ideolojik) açıdan uygun olmasını sağlar.

39. Genel toplumsal temsiller kadar ideolojik altyapılı modeller de söylem yapısının her seviyesinde; yani biçimde, anlamda ve eylemde ifade edilebilir, işaretlenebilir. Kapsamlı bir strateji ideolojik kutuplaşma ve kendine hizmet eden *olumlu kendilik-temsili ve olumsuz kendilik-temsili* gibi diğer yapılarla uyum içerisindedir.

40. Kapsamlı strateji; iç grup ve dış grubun görece olumlu (ya da olumsuz) niteliklerini; tonlama, vurgu, ses, cümle yapısı (geçişkenlik: aktif, pasif gibi) sözcük seçimi, dokundurma, tahmin, retorik araçlar (örn: metafor) şematik organizasyon (münakaşa, yanılgılar), sözeylemlerin seçimi, etkileşimsel ve iletişimsel idare (örn: kibarlık) gibi geniş kapsamlı biçimler ve anlamlar tarafından uygulanabilir.

41. Buna karşın *söylem anlayışı* ve *ikna*da bu çeşitli söylem yapıları biçimlendirmeyi, zihinsel yapıların içeriklerini ve yapılarını, dolaylı olarak da sosyal temsilleri ve ideolojileri etkilemek üzere kullanılabilirler. Bu stratejiler, tercih edilen modeller ve o modellerin yapısı ile uyumludur. Yine, olumlu öz-sunum ve olumsuz öteki-sunumunun genel kısıtlamaları altındadır.

42. Ne var ki *ideolojik etki* ve yeniden üretim söylem yapılarından ibaret değildir aynı zamanda toplumsal bağlamın (ya da diğer bağlam modellerinin) var olan ideolojiler, tutumlar, bilgi, deneyim, modeller, mevcut hedefler, kişisel çıkarlar gibi alıcıların (diğer) zihinsel temsillerinin de bir işlevidir. Bu durum ideolojik etkinin her zaman istenilen sonuçları doğurmayacağı anlamına gelir. Grup üyeliklerine rağmen toplumsal temsillerin güçlü etkileri ve aktörler prensipte otonom bireylerdir. Bu nedenle fikirlerinin oluşmasında ve değişmesinde büyük kontrole sahiptir. İdeolojiler kişisel deneyimlerle

(modellerle) tutarlı olursa, eğer toplumsal aktörlerin görüşleri ve eylemleri için önerilen ideoloji temelli modellerden daha iyi alternatifleri yoksa, kendi çıkarlarına olmamasına rağmen (yanlış) bilgiye ("gerçeklere", görüşlere) inanma ve onları tercih etme konusunda yönlendirilebiliyorlarsa ideolojik etki dolayısıyla yeniden üretim daha başarılı olacaktır.

43. ABD'deki ırk ilişkilerine dair örnek analizi yapan bir kitap; (a) toplumsal tutumlar, kişisel görüşler, modeller ve söylemler çeşitli ideolojiler arasındaki etkileşimi sergileyebildiğini; (b) muhafazakârlığın bir ideoloji olmaktan çok "meta-ideoloji" olduğunu, (c) grupların (Biz ve Onlar) tutum ve söylemde temsil edilme biçimlerini, (d) metnin pek çok derecesinde ve aracında iç grubun olumlu dış grubun olumsuz bir şekilde nasıl yansıtıldığını, (e) (gerçek ya da hayali) sosyal kriz zamanlarında ideolojik söylemin eşitsizliği meşrulaştırma ve grup hâkimiyetini tasdik etme aracı olarak nasıl sosyo-politik yönden uyumlu hâle getirildiğini göstermektedir.

Kısıtlamalar ve Beklentiler

Bu kitapta sunulan ideoloji kuramının çervevesi ve özeti şundan ibarettir: anahatlar. Yine de ideolojinin detaylı kuramsal ve ampirik çalışmaları için kapsamlı bir çerçeve sunabilmeye çalışır. İfade edildiği gibi çalışmaların çok-disiplinli olması gerekmektedir. Geleneksel çalışmaların kısıtlamalarından bir tanesi de diğer kuram ve disiplinlerin sistematik ve analitik kavrayışını göz ardı etmiş olmalarıdır. Aslında kuramların bilişsel ve özellikle söylemsel boyutlarının çok az geliştiğini göstermiştim.

Bu; klasik sosyo-ekonomik yaklaşımın sadece çok genel, soyut ve çoğunlukla da belirsiz terimler çerçevesinde formüle edilebileceği anlamına gelmekteydi. İdeolojiler, örgütsel ve kurumsal yapılarında olduğu gibi ampirik açıdan sadece toplumsal etkileşimde ve söylemde görülürler. Dolayısıyla bu seviyelerde ampirik açıdan ele alınmalıdırlar.

Dahası, ideolojik etkileşim ve söylemin toplumsal açıklaması sosyal yapının etkileşimle ve söylem yapısıyla ilişkisini kuramaz ve bu nedenle bilişsel bir arayüze ihtiyaç duyar. Ancak bilişsel arayüz, oldukça basit ve bulanık bir şekilde "inanç sistemleri" ile açıklanamaz. İdeolojilerin toplumsal pratiklerle, söylemle ilişkisini ve nasıl yeniden üretildiğini anlamak için zihinsel temsillerin ve stratejilerin daha detaylı bir analizine ihtiyaç duymaktayız.

Çeşitlilik gösteren bu ilişkileri kurmak için bir kuramı detaylandırmaya çalıştım. Açıktır ki, kuramın pek çok unsuru tamamen çözülmemiştir. Örneğin, geleneksel çalışmaların baskın toplumsal doğası düşünüldüğünde ideolojilerin biçimlendirilmesi, işlevleri ve yeniden üretilmesinde toplumsal etkileşimin ve yapının sadece bazı yönlerine dikkat ettim. İdeolojilerin doğası gereği grup-temelli olduğunu varsaydım. Ne var ki, grupların hangi koşullar altında ideoloji geliştirdiğini dahası ideolojik grupların nasıl biçimlendiğini belirtmemiz gerekiyor. İdeolojilerin örgütsel, kurumsal boyutlarına, toplumda yeniden üretilme ve işleme yöntemlerine daha fazla dikkat göstermemiz gerekir. Bu tarz çatışmalardaki kavramın rolünü anlamak için çatışmaların detaylıca ele alınması gerekir.

Benzer şekilde, ideolojilerin bazı bilişsel yönleri için görece detaya rağmen ideolojilerin işlevleri, örgütlenmesi, içerikleri ve yapılarına dair zihinsel haritada bazı boş noktalar bulunmaktadır. Toplumsal grubun kendilik-şemalarına dayalı ideolojik bir şemayı geçici olarak kabul etmiştik. Ancak böylesi bir şema fazlasıyla belirlidir, daha genel ve (dinler, karmaşık politik ideolojiler gibi) "evrenselci" ideolojiler için yetersiz kalabilir. Tutum ve bilgi gibi diğer toplumsal temsillerin ideolojik kontrolü (kontrol yapıları) hakkında daha fazla bilgiye ihtiyaç duymaktayız. (Kişisel, öznel) tecrübe modelleri ve grubun toplumsal paylaşılan temsilleri arasındaki ilişkiler hakkında tecrübi bilgiye sahibiz. Aslında, zihinsel temsiller

hangi koşullar altında şahsidir, ilk olarak ne zaman toplumsal bir şekilde "paylaşılır" ya da "bilinir"? Zihinsel modellerin iç örgütlenmesi, bilgi ve görüşleri nasıl vücuda getirdikleri hakkında çok az bilgiye sahibiz. Son olarak bir yandan modeller ve toplumsal temsiller arasındaki net ilişkilere diğer yandan da söylem yapıları ya da toplumsal pratiklere dair belirsiz fikirlerimiz var.

Altta yatan ideolojileri etkileyen, onları sistematik bir şekilde ifade eden, aktaran, ileten, konuşma ve metin yapılarının açık analizi için bu sadece bir başlangıçtır. Prensipte bütün ya da çoğu söylem yapılarının benzerken bazıları daha etkili ya da genel anlamda kullanılabilir. Söylemi spesifik şekilde kullandığına (suistimal ettiğine) dair daha ampirik çalışmalar gerekmektedir. Aslında hangi tür ideolojik söylem hangi grupların tipik özelliğidir, başka ne gibi özellikleri vardır, toplumsal ve kurumsal olarak içkinleştirilir mi? Politika, medya, eğitim gibi önemli toplumsal alanlarda ideolojiler söylemsel olarak nasıl ifade edilir ve nasıl yeniden üretilir?

Özetle, bu kitapta cevaplanmaktan ziyade ucu açık bırakılmış pek çok soru bulunuyor. Dolayısıyla bu çalışma, tam bir ideoloji kuramı yerine araştırma programları için bir taslak hükmündedir. Kuvvetle iddia edildiği gibi böylesi bir araştırma programı, farklı alanlardan (birbirinin kuramları ve kavramları hakkında bilgi sahibi olan) akademisyenlerin kuramsal ve ampirik detayları belirlemek için bir araya gelmeleriyle başarılı bir şekilde tamamlanabilir. Tümüyle yetkin bir ideoloji kuramı yalnızca sosyal bilimcilere, söylem analistlerine ya da filozoflara bırakılamaz.

NOTLAR

1. BÖLÜM

1. Aslında, bugün çok az akademisyen düşünce (idea) bilimi uyguladığı iddiasında bulunur. Buna rağmen düşünce bilimine çok yaklaşanlar da vardır. *La methode* adında dört ciltlik kitap serisini yazan Fransız sosyolog (felsefeci) Edgar Morin buna örnektir. Seri "Les idees: leur habitat, leur vie, leur moeurs, leur organization"[1] üzerine bir kitapla son bulur. Aynı zamanda "düşüncelerin düzenlenmesi" ("Nooloji" disiplininin nesnesidir) de incelenmiştir (Morin, 1991). Elbette Husserl'in *Ideas*'ı gibi (Husserl, 1962) fenomenoloji üzerine öncüller de vardır.

2. Sosyal bilimler ve felsefedeki çoğu çalışma belirgin bir tarihî boyuta sahiptir. Psikoloji, antropoloji ve dilbilim alanlarında ideoloji üzerine yapılan çalışmalarda tarihî boyut ön plana çok çıkmaz. Bu alanlar zaten genel olarak tarihsel değildir. Çalışmaların pek çoğundan ileriki bölümlerde bahsedileceği için tarihî zemin hazırlayan en önemli kitaplar şöyledir: Abercrombie vd. (1980,1990); Billig (1982); CCCS (1978); Eagleton (1991); Freeden (1996); Kinloch (1981); Larrain (1979); Manning (1980); Meszaros (1989); Rosenberg (1988); Rossi-Landi (1978); Seliger (1976,1979); Skidmore (1983); Thompson (1984,1990); Zetlin (1994).

3. İdeoloji kavramının "kısıtlayıcı" bir değerlendirmesi için Bell'in

---

[1] Fikirler: Bağlamları, ömürleri, nitelikleri, düzenleri (ç.n.)

(1960), Lipset'in (1960,1972), Sartori'nin (1966,1969) ve Shils'in (1958) eserlerini eleştirel bir tutumla inceleyen Seliger'e (1979) bakınız. Bunun yanı sıra ideoloji kavramının pejoratif kullanımı üzerine eleştirel yorumlarda bulunan Geertz'e (1973) de bakınız.

4. Bakınız Marx ve Engels (1974).

5. Üstyapı ve altyapılar arasında bulunan ilişkiler kuramı hakkındaki çağdaş değişiklikleri inceleyen bir eser için bakınız Wuthnow (1992).

6. Avrupa Neo-Marksizmi'nin, Britanya kültürel çalışmaları, özellikle de Stuart Hall'un çalışması kapsamındaki evrimini belgeleyen ilginç bir koleksiyon için Morley ve Chen'e (1996) bakınız.

7. Daha kapsayıcı bir ideoloji konseptini ve sistematik açıdan kuramsal yaklaşımları savunan önemli bir çalışma da Seliger'e (1979) aittir. Seliger ideolojiyi değer cümlelerinde, başvuru ve açıklama cümlelerinde ifade edilen grup inançları ya da kuşkuları olarak tanımlar. Bu cümleler ahlaki ya da teknik normlara göndermede bulunuyor, insan ilişkileri ve sosyo-politik örgütlenme üzerine görüşler barındırıyor olabilir. Böylesi bir ideoloji "kurulu düzenin korunması, değiştirilmesi, yıkılması ve yeniden inşası üzerine" yapılan planlı eylemleri meşrulaştırabilir (Seliger, 1979: 119-20). Bu güncel tartışmaların kökeni çoğunlukla Karl Mannheim'in *İdeoloji ve Ütopya* (1936) adlı detaylı kuramsal analizinde yer alır. Bu eser aynı zamanda değerlendirmeci olan ve olmayan ideolojiler arasındaki farkı ele alır.

8. Bu tarz politik inançlar üzerine yapılmış çalışmalar için bkz. 1 Bölüm, 2. Bölüm, 8. Not.

9. İdeolojiye psikolojik (Piaget-vari) yaklaşım için bkz. Rosenberg (1988). Daha sonraki bölümlerdeki referanslara da bakınız.

10. Geertz'in de (1973) işaret ettiği gibi ideolojilerin her zaman meşrulaştırma, çıkar alanı ve güç için planlanması ve kökenini ondan alması gerekmez. Topluluk üyelerinin yaşadığı ve deneyimlediği toplumsal problemlere ve çelişkilere ("gerginliğe") bir cevap olabilirler. Aynı zamanda bu kitaptaki inceleme Geertz'in eleştirel sonucuna cevaptır. Geertz'in cevabı da çıkarların ideolojiyle nasıl ilişkili olduğu ve toplumsal çatışmaların "sembolik" biçimde ifade edilmesi hususlarının formüle edilişinde iki yaklaşımın da yetersizliği yönündedir: Her iki çıkar ve gerilim kuramı ideolojileri etkileşim sembolleri,

arayüz modelleri olarak ciddiyetle incelemeksizin doğrudan kaynak analizinden sonuca yönelir (Geertz, 1973:207).

11. (Çağdaş hareketlerle ilgili) İdeolojilerin basitçe "söylemleri' tanımladığı güncel bir metin için Garner'e bakınız (1996:15).

12. Unutmayınız ki bu kitaptaki "sosyal biliş" özellikle ABD'deki toplumsal zihin araştırmalarında yaygın kullanılan bilgi-işleme yaklaşımında olduğu gibi (sadece) kısıtlayıcı anlamda ya da (araştırma için bakınız, Fiske ve Taylor, 1991) sosyal psikoloji alanında Avrupa'daki toplumsal kimlik, toplumsal kategori veya toplumsal temsiller üzerine getirilen çeşitli yaklaşımlara karşı olarak kullanılmamıştır.

13. Böylesi karşıtlık ya da direnç ideolojilerine elbette farklı bir isim verilebilir. Mesela Mannheim (1936) ideolojilerle ütopyaları birbirinden ayırmış ve ütopyalara "daha iyi bir dünyaya" olan inanç sistemleri adını vermiştir ki biz buna da ideoloji diyeceğiz.

14. Özellikle Eleştirel Söylem Analizi (ESA) çerçevesinde formüle edilen bu konum van Dijk'te (1993b) detaylı bir şekilde açıklanmıştır. Ayrıca Fairclough (1995) ve Wodak'a (1989, 1996) bakınız.

15. Eleştirel Kuram ve bu kuramın ideolojiyle olan ilişkisi üzerine bir çalışma için Agger (1991,1992); Bailey (1994); Rasmussen'e (1996) bakınız. Eleştirel ideoloji çalışmaları ve 'potmodern' dünyada toplumsal eşitsizlik üzerine Simons ve Billig'e (1994) bakınız. İdeolojinin postmodern eleştirisi için Larrain (1994), Morley ve Chen'e (1996) bakınız. Eleştirel sosyal psikoloji üzerine yapılmış bir dizi çalışma için Ibanez ve Iniguez'e (1997) bakınız. Bahsettiğimiz bu çeşitli çalışmalardaki "ideoloji" teriminin birbirinden farklı anlam ve uygulamalara sahip olduğunu unutmayınız.

16. Bu durum daha evvel ırkçı ideolojiler üzerine herhangi bir çalışma yapılmadığı anlamına gelmiyor. Kastedilen şey bu kitapta sunulan çerçeve dahilinde yapılmış ırkçı ideolojilere dair herhangi bir çalışma olmadığıdır. Bilimsel ırk ideolojileri için 19 Bölüm'ün 6. Notuna bakınız. Söylem ve ırkçı ideolojiler arasındaki ilişki için van Dijk (1984, 1987); Wodak vd.'ne (1990) ve daha sonraki bölümlerin referanslarına bakınız.

2. BÖLÜM

1. Bu kitapta büyük ölçüde ihmal edilen alanlardan birisi de 'düşünce tarihi' ve 'düşünce tarzı' araştırmaları gibi tarihsel araştırmadır. Örn. Lerner (1991).

2. Zihin-beden tartışması bilişsel bilimlerde yaygındır. Güncel bir çalışma için Warner ve Szubka'ya (1994) bakınız. İlginç bir şekilde pek çok psikolog zihnin "var olduğuna" dair soruyu görmezden geliyor ve zihnin var olduğuna dair üstü kapalı bir varsayımla psikolojik olguyu tanımlamaya ve açıklamaya çalışıyorlar. Özellikle filozoflar ve nörologlar arasında süregelen tartışma zihin ve beyin arasındaki ilişkileri kapsıyor. Diğer güncel çalışmalar için bakınız Clancey vd. (1994); Kosslyn ve Koenig (1992); Pinker (1994); Searle (1992, 1995).

3. İdeolojiye daha açık bir sosyo-gelişimsel (Piagetçi) yaklaşım için bkz. Rosenberg (1988).

4. Böylesi bir 'etkileşimcilik' budun yöntembilimi ve söylemsel psikoloji araştırmalarında bulunabilir, bu alanlarda ele almamız gereken "gerçek" şeyler etkileşim ve söylemdir. Yani, var olan "zihinsel şeyler sadece toplumsal uygulamalarda, yazı ve konuşmada ifade edilip, formülleştirildiği zaman konu ile alakalı hâle gelir. (Coulter, 1979, 1983, 1989; Edwards, 1997; Edwards ve Potter, 1992; Harre, 1995; Harre ve Stearns, 1995; Potter ve Wetherell, 1987). Ayrıca(zihinsel) "temsilciliğin" eleştirisi için bkz. Shanon (1993). Bu araştırma alanları daha detaylı analiz gerektiriyor ancak bu durum kitabımızın sınırları dâhilinde değil. Bu konuyu daha sonraki bir yayınımda ele almayı umut ediyorum. Kitabın bu bölümünde gösterildiği üzere bilişsel analizin uygun olduğunu kabul ediyorum ancak bilim ve ideoloji gibi "zihinsel" olguların yapılarında ve edinilmesinde söylem ile etkileşimin temel rol oynadığını dile getiren söylem psikologlarına da katılıyorum. Bunun yanı sıra geleneksel sosyal psikoloji ve bilişsel psikolojinin toplumsal yapıların psikoloji çalışmalarına olan etkisini çoğunlukla görmezden geldiğine dair düşüncelerine de sonuna kadar katılıyorum.

5. İnançların doğası ve bilgi ile olan ilişkileri çoğunlukla epistemoloji alanında tartışılmaya devam ediyor. Psikolojide daha az ele alınıyor. Bu duruma temel kavramlarda sık sık karşılaşılır. Bkz. Kornblith (1994); Lehrer

(1990). İnanç sistemlerinin sosyal ve siyasal psikolojide nasıl ele alındığına daha sonra bakacağız.

6. Duygunun doğasına dair tartışmaları gözden geçirmek için bkz. Frijda (1987); Ortony vd. (1988).

7. Zihin ve bellek üzerine güncel fikirlerimizi tanımlayan klasik ve yeni çalışmalar için (diğer pek çok kitabın yanı sıra) bkz. Ashcraft (1994); Barsalou (1992); Cohen vd. (1993); Kintsch (1997); Neisser (1982); Solomon ve ark. (1989); Tulving (1983).

8. Bellek ve inançlar üzerine pek çok bilişsel yaklaşım, tanımlamanın pratik amaçlarına uygun olarak önermeleri kullanırken bile (5. ve 7. notlara bakınız) böylesi bir temsil ağı olduğunu varsayıyor. Son zamanlara ağ fikrine dair nörolojiden ilham alan farklı bir açıklamaya bağlantıcı bilişsel psikolojide rastlanabilir (McClelland ve Rumelhart, 1986). Burada, klasik bilgisayarların doğrusal işlem metaforu, "nöro-bilgisayarların" paralel işlem metaforu ile yer değiştirmiştir.

9. Buradaki temel inançlar sorunu psikolojide de tartışılan temel eylemler ile ilişkilidir. Bkz. Newtson (1973). Temel eylemlerin felsefi analizi (Balkanlarla alakalı olarak bizim kullandığımıza benzer bir örnek kullanan) için bkz. Searle, 1983: 99-100).

10. İdeolojik (ve diğer) inanç sistemlerinin doğası ve yapısı daha önce Abelson (1973); Carlton (1984); Converse (1964); Little ve Smith (1988); Tetlock (1984-1989); Wegman (1981) tarafından çalışılmıştır. Bu yaklaşımlar ile inançlara yönelik bilişsel psikoloji yaklaşımları arasındaki farklar için bkz. Quackenbush (1989).

11. İdeoloji kuramcıları arasında sadece inanç sistemlerini çalışmayı reddeden ve sosyal, etkileşimsel boyutların bir kombinasyonunu arayan kişi Rosenberg'dir (1988).

12. Geertz (1973); Oberschall (1993); Wuthnow (1989).

13. Dilbilimsel görelilik tezi ile ilgili tartışma için bkz. Lucy (1992).

3. BÖLÜM

1. Siyasal inanç sistemleri üzerine klasik bir çalışma Converse'e (1964) aittir. Güncel tartışmalar ve eleştiriler için bkz. Iyengar ve McGuire (1993);

Lau ve Sears (1986).

2. Salman Rüşdi'nin *Jaguar Gülüşü (Nikaragua Gezi Notları)*, Londra: Pan, 1987 kitabının başında bulunan şiir.

3. Zihnin mimarisine ve çeşitli yapılarına dair daha "derin" bir nörobilimsel yaklaşım için bir önceki bölümün notlarına bakınız.

4. Daha sonra daha detaylı biçimde göreceğiniz gibi, toplumsal belleğin bir bölümü yani bilgi, bilişsel psikologlar tarafından çalışılmakta. Oysa ki (tutumlar gibi) toplumsal olarak paylaşılan diğer inançlar sosyal psikolojinin çalışma alanına girer. Sosyal bellek sosyo-bilişsel psikoloji alanı tarafından çalışılmakta (Devine vd., 1994; Fiske ve Taylor, 1991; Forgas, 1981; Renick vd., 1991). ABD'deki sosyal biliş çalışmalarının çoğu bilişsel psikolojiye yönelmiş olsa da bu aşk maalesef karşılığını bilişsel psikologlarda bulamıyor. Bilişsel psikologlar "duygusal (sosyal) biliş"in biçimlerinin çoğunu görmezden gelmektedir. Bu durum çağdaş psikolojinin toplumsal ve kültürel olarak neden bu denli geride kaldığını (aynı şey bilişsel bilim için de geçerlidir) açıklayan durumlardan biridir. Bilişe dair sosyo-kültürel çalışma Batı'da (özellikle ABD'de) ancak Sovyet psikolojisinin etkisi altındayken kendine küçük ama önemli bir yer bulmuştur (bkz., Hickmann, 1987; Wertsch, 1985; Wertsch vd. 1994).

6. Mannheim (1936:2) sosyoloji bilgisi dâhilinde ideolojilerin kişisel inançlar bağlamında açıklanamayacağını, aksine toplumsal bir yapıya sahip olduğunu öne sürmüştü. Tartışmasında, insanların dili bireysel olarak kullanmasına rağmen dilin toplumsal ve tarihsel süreçlerle şekillenen bir sistem oluğunu vurgulamıştır. Aynı zamanda Mannheim, toplumsal düşüncenin "grup zihniyeti" anlamına gelmediğinin de altını çizer. Onun ifadesiyle aktarmak gerekirse ideoloji bir grubun (üyelerinin) "düşünme biçimi"dir (s. 3). İnsanların yaşam koşullarından kaynaklanan çarpık gerçeklik düşünceleri gibi *tekil* (bireysel) ideolojiler ile bir çağa ya da gruba ait olan *kapsayıcı* ideolojileri birbirinden ayırır. Kapsayıcı ideoloji kavramları çeşitlilik gösteren düşünce sistemleridir. Oldukça farklı deneyim ve yorumlama yönteminin ortaya çıkmasına sebep olur.

7. İdeoloji üzerine yazan ve ideolojilerin bir grup özelliği olduğunu vurgulayan bir diğer yazar da Scarbrough'dur (1990).

8. İdeolojilerin inanç sistemleri olarak var olup olmadığına dair yapılan araştırmalara yaptıkları katkılar için Lau ve Sears'a (1986) bakınız.

9. "Gerçeğe dayalı inanç" kavramı elbette kuramsaldır. İnançların günlük hayattaki kullanımlarının net olmayan bilgi ve (safi) görüşlerle ilişkilendirildiği gerçeği göz önünde tutulduğunda "gerçeğe dayalı inançlar" ifadesi çelişki yaratır. Biz bu kavramı genel inanç fikrini vurgulamak ve çeşitli inanç türleri arasındaki ayrımı belirlemek için kullanıyoruz.

10. Tanıtsallık, bakış açısı ve görüşü işaret eden çeşitli söylem yaklaşımları için bkz. Biber ve Finegan (1989); Mayer (1990); Schieffelin (1996).

11. Bu, söylemsel psikoloji tarafından savunulan yaklaşımdır. Detaylar için bkz. Edwards (1996).

12. Geleneksel tutum kavramı için bkz. Eagly ve Chaiken (1993). Tutumla ilgili olarak, çoğu geleneksel yaklaşımın toplumsal ve kişisel görüşler ile spesifik ve genel görüşler arasında bir ayrım yapmadığına dikkat ediniz. Jaspars ve Fraser (1984) sosyal psikolojide tutumlara karşı bireysel yaklaşım sergileyenleri eleştirmiş, tutum kavramının aslında bir grup tarafından paylaşılan toplumsal inançlar olduğunu hatırlatmıştır. Benim yaklaşımım da bu şekilde olacaktır. Bunun yanına toplumsal tutumların (kürtaj ya da nükleer enerjide olduğu gibi) izole durumdaki inançlar olmadığını daha karmaşık yapılar olduğunu ekliyorum. Bir sonraki bölümde 'tutum' kavramına ve yapılarına değineceğiz.

13. Bu tür söylemsel, retorik ve sosyal oluşturmacı psikolojiyle ilgili olarak kayda değer bir literatür oluşmuş durumda. İddiaların formüle edildiği bazı önemli metinler için bkz. Billig (1987, 1991b, 1995b); Billig vd. (1988); Edwards (1997); Edwards ve Potter (1992); Harre (1995); Harre ve Gillett (1994); Potter (1996); Potter ve Wetherell (1987).

14. "Toplumsal temsillerin" bir kuramı genellikle Serge Moscovici (Paris) ve onun takipçileri ile ilişkilendirilir. Bkz., Augoustinos ve Walker (1995); Breakwell ve Canter (1993); Farr ve Moscovici (1984). Toplumsal temsiller bağlamında ideoloji açıklaması için bkz., Aebischer vd., (1992); Augoustinos ve Walker (1995). Fransız toplumsal temsil kuramı bizim (ortak toplumsal inançlara olduğu gibi) genel kullanımımıza nazaran daha spesifiktir. Özellikle bilimsel bilginin günlük yaşamda sıradan kullanımını

kapsar. Psikanalizin kullanımı buna örnek verilebilir. Toplumsal temsil konusunun da hatırı sayılır oranda eleştirisi yapılmıştır. Bkz., Jahoda (1988) ve Moscovici'nin (1988) yanıtı.

15. *Habitus* kavramını ortaya çıkaran kişi Fransız sosyolog Pierre Bourdieu'dur. Diğer yazıları için bkz., Bourdieu (1985, 1988, 1990). (Sosyolojik) Eleştirisi için bkz., Alexander (1995).

16. Sosyal bilişe daha entegre bir yaklaşım örneği için Augostinos ve Walker (1995). Sosyal bilişe Amerika'daki yaklaşımlar için, Devine vd. (1994); Fiske ve Taylor (1991); Higgins vd. (1981); Wyer ve Srull (1984, 1989). Toplumsal kimlik, sınıflandırma, temsiller ve gruplar arası ilişkiler üzerine, daha çok Avrupa'da yapılan çalışmalar için bakınız, Farr ve Moscovici (1984); Forgas (1981); Spears vd. (1997); Tajfel (1978, 1981); Turner ve Giles (1981). Ayrıca 4. Not'taki ve diğer bölümdeki kaynaklara bakınız.

17. İdeolojileri tutumların genel, düzenleyici temeli olarak gören ve tutumları meseleler ve toplumsal kaynaklar hakkındaki daha belirgin görüşler şeklinde tanımlayan literatürde, çok ayrıntılı olmamakla birlikte bazı öneriler vardır. İdeolojiler, tutumlar ve toplumsal temsiller arasındaki ilişkileri de tartışan Scarbrough'a (1984, 1990) bakınız.

18. Tıbbi bilgi ve güç arasındaki ilişkiler hakkında Foucault'nun ilgili çalışmasına bakınız, Foucault (1975, 1980).

4. BÖLÜM

1. Bildiğim kadarıyla insani ve toplumsal bilimlerde "yapısal" ve "dinamik" yaklaşımlar arasındaki farka dair ayrıntılı çalışma yoktur. Psikolojideki ayrıma dair bir tartışma için bkz., van Dijk ve Kintsch (1983). Sosyolojide bu tartışma mikrososyolojik ve etnometodolojik yaklaşımları daha önceki "yapısal" ve "işlevsel" sosyolojiden ayırır. Diğer pek çok çalışmanın yanında, Button (1991) ve Heritage (1987).

2. Bilişsel bilimdeki şema kuramı, bilginin şema benzeri şekilde temsil edildiğini düşünen Bartlett'e (1932) kadar gider. Çağdaş psikolojideki en etkili formülasyonu ise, daha önceki "senaryolar" (Charniak, 1972) ve "çerçeveler"in (Bobrow ve Collins, 1975) ardından Schank ve Abelson (1977) tarafından ortaya konur.

3.Tartışma için bağlaşımcılık, sinirsel ve eşzamanlı işleme üzerine son münakaşalara bakınız, Baumgarter ve Payr (1995); Clancey vd. (1994), Rumelhart ve McClelland (1986). Bu çalışma (Eiser, 1994) sosyal psikolojiyi, tutumlar ve toplumsal temsillere kuramını son zamanlarda etkilemeye başlamıştır.

4. Bakınız, Schank ve Abelson (1977).

5. Bu tür küçük birimler bazen Bellek Organizasyon Paketleri (BOP) olarak adlandırılır, Schank (1982) tarafından ele alınmıştır.

6. Bu özellikle, ABD'deki "sosyal biliş" yaklaşımındaki durumdur. Bakınız, Fiske ve Taylor (1991). Sosyal bilişte "şema"nın ilk kullanımları için bkz., Brewer ve Nakamura (1984), Higgins vd. (1981). Siyaset psikolojisinde şema kullanımı için bkz., Kuklinski vd. (1991).

7. Görüş ve tutumlar için temsiller, senaryo kavramını da keşfeden Robert Abelson'ın girişimidir (bkz. Abelson, 1973, 1976, 1981; Rosenberg'le daha eski bir girişimi için Abelson ve Rosenberg, 1958. Model tutumlara ve diğer değerlendirmeci sosyal bilişe dair çalışmaların dökümü için bkz., Fiske ve Taylor (1991) ve Eagly ve Chaiken 1993).

8. Bilgi işlemenin ve toplumsal yargının doğal ancak yanıltıcı biçimleri psikolojide çokça çalışılmıştır. Bakınız, Arkes ve Hammond (1986); Kahneman vd. (1982); Martin ve Tesser (1992); Nisbett ve Ross (1980).

9. Bu üç içerikli ayrım, pek çok tutum çalışmasında yer almasına rağmen (araştırma için bkz., Eagly ve Chaiken, 1993) aslında ampirik yönden nadiren test edilir (bkz., Breckler, 1984).

10. Tutarlılık, denge veya görüşlerin bilişsel uyumsuzluğu hakkında sosyal psikolojideki klasik çalışmalar için bakınız, Abelson vd. (1968); Heider (1946, 1958); Festinger (1957). Daha yeni yaklaşımlar Pratkins vd. (1989) tarafından biraraya getirilmiştir. Klasik ve daha yeni yaklaşımlara dair bir çalışma için bakınız, Eagly ve Chaiken (1993).

5. BÖLÜM

1. Daha önce birkaç kez işaret edildiği gibi geniş ideoloji literatürü içerisinde ideolojilerin iç yapılarına nadiren değinilir. İdeoloji tanımları bu yapısal bakış açısından kaynaklı olarak geniş ölçüde izlenimcidir, yani, grup

inançları hakkında özet ya da hikâyelerden meydana gelir. Görüşler, tutumlar ve ideolojiler her zaman ayrılmadığı için ideolojik "yapılar" hakkındaki bazı önermeler tutum yapılarına aittir. İdeolojik yapılanmaya dair daha açık girişimler için, ideolojileri içerdiği açıklamaların doğasına göre düzenleyen Seliger'e (1979) bakınız. Ayrıca bkz. Roseman (1994).

2. Tutumlara senaryo-benzeri yaklaşım için bakınız, Abelson (1976).

3. Göç ve göçmenlik hakkındaki bu tür görüşler üzerine inceleme için bkz., van Dijk (1984, 1987, 1991, 1993a).

4. Algılanan problemlerin işlevi olarak (parti) ideolojilerinin düzenlenmesi Van Schuur (1984) tarafından çalışılmıştır.

5. Bu anlatısal yapı kategorileri ilk defa Labov ve Waletzky (1967) ve Labov (1972) tarafından tanıtılmıştır. Daha sonra bu tür anlatısal yapılara dair bilgimizin incelenmesine uygulanmış, hatta hikâye ve diğer yapıları (eylemler, olaylar ve amaçlar bağlamında) anlama alanında da öne sürülmüştür. Bkz. Mandler, 1984; van Dijk, 1980.

6. "Grup şeması" kavramına dair sosyal biliş araştırmalarında nadir kaynaklara rağmen bildiğim kadarıyla hiçbir şema ayrıntılı tanımlanmamıştır. Grupların insanlar gibi temsil edilmesini öneren birkaç araştırma vardır ancak bu durumda da yapısal bir tanım verilmemiştir (Wyer ve Gordon, 1984; Fiske ve Taylor, 1991: 327). Şimdiki şema, azınlıklar hakkındaki etnik tutumların yapılarına dair önceki çalışmamdan alınmıştır (van Dijk, 1984, 1987).

7. Retorik veya tartışmalı bir yolla düzenlendiği var sayılsa da Billig'in "retorik düşünme" üzerine yaptığı çalışmaya bakınız, (Billig, 1987, 1991b).

8. İki çatışan ideoloji üzerine ampirik bir çalışma Eckhardt vd. (1992) tarafından yapılmıştır, çalışma, dindar akademisyenlerin bireysel çatışma yaşamadan dinî ve bilimsel inanç sistemlerini idare edebildiğini göstermektedir.

6. BÖLÜM

1. Değerler hakkındaki literatür çok geniştir. Ancak diğer toplumsal temsillerde olduğu gibi bunların bilişsel doğasına dair çok az şey biliyoruz. Toplumsal bellekte nasıl temsil edilmektedirler? Muhtemelen diğer çalış-

malardakine benzer şekilde burada da kullanılan kelime-kavramları (örneğin "Mutluluk" veya "Adalet") gibi değildir. Bunlar, bu tür kavram kelimeleri tarafından uygun bir şekilde özetlenen (tüm "adalet fikri" gibi) karmaşık zihinsel temsiller olabilir, böylelikle iletişim ve etkileşimde kolaylıkla ifade edilebilirler. Klasik ve modern çalışma örnekleri için bakınız, Brewster Smith (1969); Eisenberg vd. (1989); Hechter vd. (1993); Hofstede (1980); Rokeach (1973, 1979). Schwartz ve Bilsky, insan hayatındaki rehber prensipler olarak hizmet eden amaçlar şeklinde tanımlanan insani değerlerin evrensel içeriği ve yapısına dair ampirik bir kuram önerirler. Bunlar, hedonizm, gelişme, güç güvenlik gibi birtakım evrensel motivasyonal kaygılardır. Değerlerin zihinsel olarak temsil edildiğini varsaydığımda bu değerlerin, bireysel (motivasyona dayalı) doğasından çok sosyo-kültürel doğasını vurguluyorum demektir.

7. BÖLÜM

1. Zihinsel modellere ilişkin kuram, psikolojide ve özellikle metnin anlaşılmasına dair kuramda 1980'lerden bu yana geliştirilmiştir. (Johnson-Laird, 1983; van Dijk ve Kintsch, 1983; van Oostendorp ve Zwaan, 1994). Bu mantıksal açılardan bazıları, resmî diller için semantik olarak tasarlanan soyut model kuramlarına kadar gider. Bu biçimsel modeller (veya model yapıları) resmi ifadelerin dile getirilmesine göndermede bulunan tekil setler özelliği gösterir. Zihinsel modeller kuramsal anlamda az geliştirilmelerine rağmen, muhtemel durumları tanımlayan nesne türlerini açıklamak adına daha gerçekçi olmalıdırlar.

2. Şimdiye dek tecrübe modellerine dair kuramsal çalışma yapılmamıştır (bkz., van Dijk, 1997). Ancak epizodik belleğe dair literatürün çoğu ve olaylara, eylemlere, kişilere ve kişisel deneyimlere dair otobiyografik bellek hakkında olanlar bu kurama katkıda bulunur (bkz., Neisser ve Fivush, 1994; Rubin, 1986; Srull ve Wyer, 1983; Tulving, 1983). Buradaki noktamız ilk olarak epizotlara dair öznel temsillerin model ve model yapısı altında sınırlanmasıdır. İkincisi bu modellerin genel anlamda toplumsal pratikleri üretme ve anlama özelde de söylemde rol oynadığını vurgulamaktır. Durum modellerinin alışıldık tanımlarını, metin işleme literatüründe ve eylemlerin,

olayların epizodik temsilinde, otobiyografik bellekte bütünleştirmek isityoruz. Diğer bir deyişle bilişsel bakımdan dâhil olduğumuz metin ve konuşma, gündelik tecrübelerimizin geniş kuramına katılmalıdır.

3. Toplumsal olaylara dair çeşitli sosyolojik ve psikolojik kuramlar, temel kategorilerin model şemasına dahil edilmesi konusunda öneriler getirir. (bkz., Argyle vd., 1981; Forgas, 1979; Furnham ve Argyle, 1981).

4. Dilbilimde, önermelerin yapılarının incelenmesine yönelik durum dilbilgisi ve diğer işlevsel yaklaşımlar bu temel kategorilerden yararlanır. (Dik, 1978, 1989; Fillmore, 1968). Başka bir seviyede bunlardan bazıları anlatı kuramlarında "olayların tanımı" olarak karşımıza çıkar (Bkz., Labov ve Waletzky, 1967; Labov, 1972).

5. İdeoloji ve anlatı yapılarıyla bağlantılı olarak Ben'in temsilini inceleyen araştırmacılardan birisi de Gregg'dir (1991).

6. Bu daha çok dünyanın sezgiye dayalı "deneysel" yollardan öğrenilmesine benziyor. Ne var ki, epizodik modellerin genelleştirilmesi bağlamında "tecrübe yoluyla öğrenme" genel bilgi edinmenin tek yolu olmayabilir. En azından dünya hakkında semantik ve toplumsal bilgi parçaları "doğrudan" olarak yani söylem yoluyla edinilir. Örneğin, kelimelerin açıklanması ya da öyküdeki yoruma açık cümlelerin, argümanların veya diğer söylem biçimlerinin kullanılmasıyla. Bu noktada, kuram bilgi edinimi ve öğrenme gibi daha genel bir kurama; bilişsel, gelişimsel ve eğitimsel psikolojinin alanına katılır. Burada açıklamak istediğim şey olaylar hakkındaki kişisel bilginin (modellerin) toplumsal olarak paylaşılan inançlarla nasıl ilişkilendirildiğidir. Öğrenme ve toplumsal bilgi edinimi süreçleri ve durumlarıyla ilgili birçok şey bilinse bile yazılı metin ve bununla ilgili kavramlarda daha önce de görmüş olduğumuz gibi detaylı temsillere bakışımız oldukça eksiktir. Bilgi edinimi ve öğrenme söylem temelinde gerçekleştiği için, metin kavrama literatürü aynı süreçleri ele alır. Benzer şekilde yapay zekâyla ilgili çalışmalar bilgi edinimi ve temsili süreçlerinin benzetimiyle ilgilendiği için burada ele alınabilir. Öğrenmeyi, koşullanma ve uyarı genelleştirmesi bağlamında indirgemeci bir şekilde ele alan davranışçı öğrenme ve ona dayalı "toplumsal öğrenme" yaklaşımlarından sonra gelen birçok modern yaklaşım bilişseldir. Bkz. Freedle ve Carroll (1972); Glaser (1987); Gonzalvo vd. (1994); Mandl

ve Levin (1989); Schank ve Abelson (1977); Strube ve Wender (1993); van Dijk ve Kintsch (1983).

7. 5. Notta söylenilenlerle ilgili olarak, toplumsal temsillerin kimi zaman kişisel deneyimlerden (örn. Yoksulluk) güçlü olduğunu gösteren kanıtlar mevcuttur. Bunun nedeni (örn. ekonomik) politikaları desteklemektir (Lau ve Sears, 1983). Bu durum ya kamusal argümanların modelle iç içe geçtiğini ve böylelikle kişisel deneyim, eylem ve söylemi etkilediğini ya da toplumsal temsillerin (tutumların) özellikle de güvenilir elitler tarafından dile getirildiği zamanlarda söylemi doğrudan etkileyebileceğini gösterir. Elbette, anket sonuçları "diğerleriyle aynı fikirde olma" eğiliminin etkilerini ve ekonomik zorluklardan bahsetmenin güçlüğünü gösterir. Özetle, modeller, düşünceler ve toplumsal temsiller ile bunların ifade edilme ya da edilmeme, hafifletilip hafifletilmeme biçimleri oldukça karmaşık bir kombinasyon ortaya çıkarır. Bunlar, basit anketlerin cevap veremeyeceği konulardır.

8. Tutum oluşumu ve değişimine dair pek çok kuram vardır. Bunlar süreçleri modeller bağlamında ele almazlar. Tutum oluşumuna dair daha geleneksel yaklaşımlar için bkz. Eagly ve Chaiken (1993).

9. Irkçı öykü anlatımında olumsuz olayların önyargılı biçimde nasıl anımsatıldığına dair araştırmalar için bkz. van Dijk (1984, 1987). Varsayım sınamasıyla ilgili genel sosyo-psikolojik çalışmalar için bkz., Snyder (1981a, 1981b)Bu fenomenin insanların kendi grup tutumlarıyla tutarlı *olmayanı* hatırlama eğiliminde oldukları belirli bağlamları dışlamadığını akılda tutun.

10. Bu varsayımlar hem klasik siyaset biliminde (Converse, 1964) hem güncel siyaset idrakinde (Lau ve Sears, 1986; Iyengar ve McGuire, 1993), hem de söylemsel psikolojide (Billig vd. 1988) bulunabilir.

8. BÖLÜM

1. Bu varsayımlar hem klasik siyaset biliminde (Converse, 1964) hem siyasi bilişte (Lau ve Sears, 1986; Iyengar ve McGuire, 1993) hem de farklı kisvelere bürünebilen söylemsel ve retorik psikolojide bulunabilir (örn., Billig vd. 1988; Billig, 1991a, 1991b; Potter ve Wetherell, 1987). İdeoloji bağlamında Seliger (1979) orta yolu bulmuştur: İdeolojilerin yapılandırılmış olduğuna inanır ama tamamen tutarlı değillerdir. Rosenberg (1988) de ideo-

lojilerin yapılandırılmış doğasını vurgular. Siyasi biliş hakkındaki literatürde, ideolojik tutarlılığın bir uzmanlık işlevi olduğu varsayılır: siyaset hakkında daha çok bilgisi olanların tutarlı siyasal tutum göstermesi ve muhtemelen çelişki yaratmayan ideolojiye sahip olması gibi (bkz., Judd ve Downing, 1990). Bir başka araştırma ideolojik şema harekete geçtiği anda ifade edilen düşüncelerin daha tutarlı olduğunu dile getirir. En azından bu durum ideolojik yönelimlerinin farkında olan insanlar için geçerlidir (Milburn, 1987).

2. Bu tür sorular bilişsel dengenin, tutarlılığın ve uyumsuzluğun klasik kuramlarında dahi ortaya atılmıştır. Bunların çoğu sosyal psikoloji alanındadır ve genellikle tutum çalışmaları ile ilişkilendirilir (Abelson, 1973, 1983; Abelson ve Rosenberg, 1958; Abelson vd., 1968; Festinger, 1957; Heider, 1946, 1958; Roenberg 1960; Rosenberg vd., 1960). Ne var ki bu çalışmalar ağırlıkla bireysel inançlar arasındaki bağa odaklanmış, tutum sistemleri ve ideolojilerin genel yapısını incelememiştir. Grofman ve Hyman (1974) bağlanmışlık, kararlılık ve tutarlılık bağlamında ideolojilerin sistematiğini incelemiş, bu kriterlere bakarak ideolojilerin aslında inanç sistemleri olduğu sonucuna varmıştır.

3. İdeolojinin bu çeşitli kurumsal ve örgütsel boyutlarını ele alan pek çok sosyolojik ve tarihsel çalışma için bkz., Douglas, 1986; Jones, 1984; Wuthnow, 1989.

4. Bilişsel uyumsuzluk için, ayrıca bkz., Festinger (1957). Bilişsel tutarlılıkla ilgili daha geniş bir tartışma ve bilişsel tutarlılığın diğer yönleri için bkz., Abelson vd. (1968).

5. Farklı sosyo-ekonomik geçmişe ve farklı kurumsal mevkiye sahip insanlardan oluşan, birçok ülkeden elde edilen veriler üzerine kurulmuş olan söylem ve ırka dair eski deneysel çalışmalarıma bakınız (van Dijk, 1984, 1987, 1991, 1993a).

6. Çağdaş ideolojik değişimler üzerine yapılmış çalışmalar için bkz., Adams, 1993; Collins, 1992; Larana vd., 1994.

9. BÖLÜM

1. Bu çalışma ideoloji kavramına dair geçmiş değerlendirmelerden kaçındığı gibi, "yanlış bilinçlilik" kavramının tarihini incelemek de odağın

dışındadır. Böyle bir tarihsel çalışma için Lewy, 1982; Pines, 1993'e, ayrıca Jost ve Banaji 1994; Wood, 1988'e bakınız. Mannheim'daki klasik tartışmayı da görünüz (1936:62ff.)

2. "Hâkim ideoloji hipotezi" hakkındaki iyi bilinen tartışma için (Abercrombie vd., 1980, 1990) bakınız.

3. Hâkim ideolojilerle ilişkileri açısından sınıf ve sınıf bilinci çalışmaları için Giddens ve Held, 1982; Joyce, 1995; Therborn, 1980.

4. Farkındalık, politik psikoloji açısından da çalışılmıştır örneğin elitler karşısında kamuoyu ilişkileri açısından. Bunun için bakınız Zaller (1990).

5. Grup bilinçliliği (örneğin cinsiyet, sınıf veya etnisite) bakınız Bell, 1995; Brooks, 1994; Davis ve Robinson, 1991; Dillingham, 1981; Edwards, 1994; Graetz, 1986; Gurin ve Townsed, 1986; Hall ve Allen, 1989; King, 1988; Lockwood, 1966; Rowbotham, 1973; Weakliem, 1993.

6. Bakınız Lau ve Sears, 1986.

7. Ayrıntılar için Bears, 1988; Davies ve Humphreys, 1993; Dennett, 1993; Greenberg ve Tobach, 1983; Jackendoff, 1987; Marcel ve Bisiach, 1988.

8. İdeolojik inkâr hakkında bir çalışma için van Dijk'e (1992) bakınız.

10. BÖLÜM

1. Bakınız Gramsci, 1971; Adamson, 1983; Femia, 1987; Hall vd. 1978.

2. Etnometodolojide "sağduyu" üzerine tartışmalar için Eglin, 1979; Elliot, 1974; Sharrock ve Anderson, 1991'e diğer katkılar içinse Button'a (1991) bakınız.

3. Billig, 1991b; Billig ve Sabucedo, 1994; Eagleton, 1991; Lewis'e (1992) bakınız.

4. Sağduyu ve toplumsal temsiller için bakınız Billig ve Sabucedo, 1994; Purkhardt, 1993.

5. Tartışma ve açıklamalarda sağduyunun rolü için Antaki, 1994; Billig vd.'ne (1988) bakınız.

6. Furnham (1994) sağduyunun diğer terminolojik biçimlerini örneğin "sıradan", "gündelik" ya da "halk" inançlarını ele alır.

7. Sağduyu ve bilimsel bilgi arasındaki ilişkiler için Fletcher, 1993; Sie-

gfried, 1994; Van Holthoon ve Olson'a (1987) bakınız.

8. Psikolojideki sağduyu tartışması için Siegfried, 1994; Wegner ve Vallacher'e (1981) bakınız.

9. Bakınız Farr ve Moscovici, 1984; Augoustinos ve Walker, 1995.

10. Irkçılık tartışmalarında sağduyunun rolü için Essed, 1987; Lawrence'a (1982) bakınız.

11. BÖLÜM

1. Bilgi/bilim ve ideoloji arasındaki karşıtlık için en klasik çalışmalara (1. Bölüm'ün birinci notu) bakınız. Ayrıca Althusser, 1984; Aronowitz, 1988; Bailey, 1994; Larrain, 1979; Mannheim, 1936, Mészaros, 1989; Pines'e, 1993; bakınız.

2. Bakınız Button, 1991.

3. Bilgi ve temellerine dair felsefi münakaşalar için Dancy, 1985; Kornblith, 1994; Kruglanski, 1989; Lehrer'e, 1990; bakınız.

4. "Görüşler" hakkında felsefeden başlayarak (genelde "inançlar" karşısında "bilgi" hakkında olanlar için Hintikka'ya, 1962; bakınız) sosyal psikoloji ve siyaset bilimindeki kamuoyuna dek uzanan çalışmalar için Glasser ve Salmon'a, 1995; bakınız. Kendi "retorik" çerçevesinde Billig (1991b) ideolojiyle ilişkisi açısından görüşleri ele alır ve bilişsel özelliklerinden çok görüşlerin tartışmaya açık doğasını vurgular. Billig (1980) ayrıca zayıf ya da güçlü "bakış açılarının" ifade edilmesinde fark bulunduğunu ve güçlü bakış açısına sahip insanların daha çok değişkenlik sergileyebileceğini gösterir.

5. Bilgi ve güç arasındaki ilişki ve kurumların gerçeği tanımlayıcı doğası üzerine Aronowitz, 1998; Foucault'ya 1972; 1980; bakınız.

6. Bilgi ve ideolojik temelli tutumlar sosyal ve politik psikolojide de keşfedilmiştir. Bu nedenle eğer feminist tutumlar kadınlar için önemliyse cinsiyet ilişkileri hakkında bilgi edinimleri daha derin ve saftır. (Bakınız, Berent ve Krosnick, 1995)

7. Mannheim (1936: 19) da ayrıca dünya görüşleri veya ideolojilerin (nesnel anlamda) "yanlış" olup olmayabileceğini, bu türden dünya görüşlerini paylaşan grup üyeleri tarafından görülen gerçeklik parçalarıyla "uyum" sağlamaya hizmet edip etmeyeceğini tartışır. Bir grubun inançları ister doğru

isterse yanlış olsun *onların* "duruma dair tanımlamaları" hesaba katılmalıdır. Hatta diğer ölçütlerin yanında onun için grup üyeliği, grubun anlamına göre üyelerin "dünyayı görme biçimleridir." Yine bu sebeple bilginin tanımı gereği, grubun bakış açısı, konumu ve çıkarlarıyla ilişkili ve dolayısıyla göreceli (veya kendi ifadesiyle "ilişkisel" (s. 67 ve devamı) olduğunu vurgular.

12. BÖLÜM

1. Toplumsal kimlik hakkındaki literatür burada değerlendirilemeyecek kadar geniş. Ben tartışmamı, "Biz kimiz?" sorusuna cevap olan grup kimliği ve ideoloji arasındaki (yakın) ilişki ve toplumsal grup kimliğiyle sınırlandıracağım. Ayrıntılar için bkz., Abrams ve Hogg, 1990; Tajfel (1981); Turner ve Giles, 1981. Bu literatürün ideolojilerden nadiren bahsetmesi ve genelllikle bu sosyo-psikolojik literatürde "toplumsal kimliğin" bireysel grup üyelerinin bir niteliği mi yoksa tüm grubun *paylaşılan* bir özelliği mi olduğunun yeterince açıklanmaması kayda değerdir. Diğer taraftan, (yeni) toplumsal hareketler üzerine, ideoloji ve kimlik arasındaki ilişkinin daha açık yapılandırıldığı çalışmalar da vardır, örneğin, Larana vd. (1994).

2. Kendilik şeması kavramı için bkz. Markus (1977).

3. Toplumsal kimlik için bakınız, Abrams ve Hogg, 1990; Moris ve Mueller, 1992.

4. Toplumsal hareketler, kimlik, ideoloji ve ütopya arasındaki ilişkilerin değerlendirildiği (çoğunlukla Mannheim'a gönderme yapan) çalışma için, Turner (1994).

5. Benzer kategoriler sergileyen grupların öz tanımlamasına ve toplumsal kimliğe yaklaşım için Melucci, 1996 ve genel tartışma için Johnson vd., 1994.

6. Hollanda barış hareketinin "geçici kimliğine" dair bu örnek için, Klandermans (1994).

7. (Birleşik Krallık'taki Kraliyet Ailesi hakkında) ortak belleğin neyin hatırlandığına ve görmezden gelindiği bağlamında ideoloji tarafından yönlendirildiğine dair çalışma için bakınız, Billig (1990).

8. Toplumsal gruplar arasındaki ilişkiler ve özellikle, barış, köken, kadın, eşcinsel hakları hareketleri ve çeşitli milliyetçi hareketler gibi son yılların

"yeni toplumsal hareketlerindeki" (YTH) toplumsal kimlik hakkında özellikle durulmuştur. Bu YTH'lerin ortaya çıkışlarındaki ana sebep "yapısal" ya da işçi sınıfı gibi eski hareketlerde olduğu üzere sosyo-ekonomik değildir ancak özellikle bireysel ve toplumsal iddiaların birleştiği kimlik, insan hakları ve hatta yaşama biçimini sorgular. Sembolizm ve kültürün sorgusu YTH'lerin karakteristiği sayılabilir. Toplumsal hareketlere, sosyo-ekonomik koşullara ve fırsatlara yönelik odağa sahip daha önceki yapısal yaklaşımların aksine hâlihazırdaki incelemeler hareketlerin öz-tanımlamasını da içeren "paylaşılan anlamlar"ı vurgulama eğilimindedir. Tartışma için bakınız, Johnson vd. (1994); McAdam (1994); Melucci (1989, 1996). Melucci bağlamında bilişsel "paylaşılan çerçeve çalışmalar" için Billig'e (1995b) bakınız.

9. Toplumsal hareketlerin inşasının söylemsel boyutlarına dair bir tartışma için bakınız, Klandermans (1992). Söylem ve ırkçılık üzerine benim daha önceki çalışmam, ırkçı ve ırkçılık karşıtı gruplar ve kurumların geniş ölçüde metin ve konuşma tarafından nasıl inşa edildiğini göstermektedir (van Dijk, 1984, 1987, 1991, 1993a).

13. BÖLÜM

1. Takip eden eleştiri yazarların şahıslarına değil, önceki bölümlerde sözünü ettiğimiz geleneksel ve çağdaş yaklaşımlara yöneliktir. Bu nedenle benim eleştirim öncelikle, ideolojilerin psikolojik boyutlarını görmezden gelen Marksist ve yeni Marksist yaklaşımları işaret eder (Araştırmalar için bakınız Eagleton, 1991; Larrain, 1979; Fairclough, 1995). İkinci olarak zihni, söyleme indirgeme eğiliminde olan "söylemsel psikolojinin" radikal öğretilerine yöneliktir (Edwards ve Potter, 1992; Harré ve Gillett, 1994; Harré ve Stearns, 1995; Potter ve Wetherell, 1987; Potter vd. 1993; ideoloji için daha az radikal bir durum için Billig, 1991b).

2. Burada özetlenen eleştirel durumlardan bazıları için bakınız, Himmelweit ve Gaskell (1990); Resnick vd. (1991).

14. BÖLÜM

1. Birinci bölümün birinci notundaki kaynaklara bakınız.

2. Bilişsel sosyoloji için böylesi bir (ne yazık ki nadiren itibar edilen)

teklif Cicourel (1973) tarafından yapıldı.

3. Irkçılık kavramı daha ayrıntılı bir şekilde van Dijk (1984, 1987, 1991, 1993) tarafından ele alındı. Irkçılık hakkındaki pek çok çalışmanın yanında benim tanımımı etkileyenler, Barkan (1992); Barker (1981); Dovidio ve Gaertner (1986); Haghighat (1988); Katz ve Taylor (1988); Miles (1989); Solomos (1993); Solomos ve Wrench (1993); Wellman'dır (1993).

15. BÖLÜM

1. 1936'da Mannheim (s. 3) ideolojilerin gruplar tarafından paylaşıldığını ve toplumsal eylemin temeli işlevini gördüğünü vurgulamıştı.

2. Sınıf üzerine klasik ve çağdaş bakış açılarına dair bir araştırma Joyce'ta (1995) bulunabilir.

3. Grup ve grup ilişkilerine dair diğer ölçütler için, özellikle gruplar arası kuram üzerine (çoğu Avrupalı) sosyo-psikolojik çalışmalar, Billig (1976); Tajfel (1978, 1981); Turner ve Giles (1981); Turner vd. (1987).

4. Toplumsal kimlik ve paylaşılan temsiller arasındaki ilişkinin benzer bir incelemesi için bakınız, Moscovici ve Hewstone, 1983; Scarbrough, 1990.

5. Toplumsal hareketler ve ideolojiler örneğin, Larana vd. (1994), Melucci (1996) ve Oberschall (1993) tarafından tartışıldı. Toplumsal kimlik, ideoloji ve yeni toplumsal hareketler arasındaki yakın ilişkiler için 12. Bölüm'de verilen kaynaklara ve 6. Not'a bakınız.

6. Kurumsal şirket kültürü için Hofstede (1980). İş ideolojileri, Goll ve Zeitz (1991); Mattelart (1979); Mizruchi (1990); Neustadtl ve Clawson (1988); Rothman ve Lichter (1984).

7. İdeoloji ve toplumsal grup çatışması arasındaki ilişki üzerine doğrudan ve dolaylı geniş bir literatür vardır. Özellikle Marksist geleneği değerlendiren ve tabii ki, idelojinin temeli olarak grup (sınıf) çatışmasının rolünü vurgulayan çoğu çalışmaya daha önce (1. Bölüm 2. Not) işaret edilmişti. Toplumsal hâkimiyet hakkında psikolojik yaklaşım için bakınız, Sidanius (1993). Daha genel anlamda ise ideolojiyle ilişkileri açısından da ele alınan toplumsal çatışmaya dair son dönem çalışmalarına bakınız: Feagin ve Feagin (1994); Fisher (1990); Oberschall (1993); Worchel ve Simpson (1993). Söy-

lemde çatışmanın ifadesi ve kabulü hakkında Grimshaw'a (1990) bakınız.

8. Bu bölümde ve diğerlerinde ele alınan diğer pek çok sosyolojik meselelerde olduğu gibi makro-mikro meselesine dair de karmaşık ayrıntılara inemeyiz. Diğer meselelerin yanında asıl önemli olan, her biri kendine ait kuramsal çerçeve gerektiren toplumsal gerçekliğin farklı derecelerinin incelenmesidir. Örneğin bir tarafta etkileşimin ve konuşmanın mikrososyolojik analizi diğer tarafta da arasındaki bölgesel düzeyde pek çok ilişkiyle birlikte geniş toplumsal grup ve ilişkileri için bu çerçeve gereklidir. Problem aslında sözdedir, çünkü somut analizlerde hem makro hem de mikro kavramlara ihtiyaç duyulur. Bu nedenle konuşma düzeyinde toplumsal güç (örneğin cinsiyetçilik veya ırkçılık) çalışmak için her iki seviyeyi de bütünleştiren bir çerçeveye gerek duyarız. Mikrososyologların sıkça hatırlattığı üzere, daha üst seviyede toplumsal ilişkiler ve yapılar kendilerini gündelik rutinde, pratiklerde ya da toplumsal aktörlerin etkileşimlerinde ifade ederler. Daha ileri bir tartışma için bakınız, Alexander vd. (1987); Knorr-Cetina ve Cicourel (1981); van Dijk (1980).

9. Grup ideolojileri ve (genelde çatışan) kimlikler çokça çalışılmıştır, örneğin, Garcia (1989); Gregg (1991); Hummon (1990); King (1991); Lipiansky (1991); Oberschall (1993); Rees (1985); Rothstein (1991); Shotter ve Gergen (1989). Irk ve sınıfın bütünleşik etkileri için McDermott'a (1994) bakınız.

10. Basında kadınlara ve siyahilere dair bu örnek birkaç çalışmada ele alınmıştır. Bakınız, Dines ve Humez (1995); Mills (1988); Van Zoonen (1994); Wilson (1991).

11. Genel anlamda sınıf için Joyce'a (1995) bakınız. Sınıfın yapıcı unsuru olarak "sembolik anapara"nın farklı türleri için özellikle Pierre Bourdieu'nun (1984a, 1989) çalışmasına bakınız. McDermott (1994) ideolojilerin, nasıl ırk ve sınıf gibi farklı grup üyeliklerinin birleşik etkisinin sonucu olduğunu gösterir.

12. Meslek ideolojileri özellikle tıp ve hukuk alanında nispeten daha çok çalışmanın konusu olmuştur. Bakınız, Byrne (1993); Dickson (1993); Globerman (1990); Greenfeld (1989); Howard (1985); Loewenberg (1984); Shaw (1990); Wuthnow ve Shrum (1983).

13. Toplumsal hareket ideolojileri için bkz., Larana vd. (1994); Oberschall (1993); Ryan (1992); Sasoon (1984).

14. Yönetimle ilgili ideolojiler, Barley ve Kunda (1992); Enteman (1993); Grenier ve Hogler (1991); Le Goff (1992); Miyajima (1986); Weiss (1986) tarafından çalışılmıştır.

15. Feminist ideolojiler, Ballaster (1991); Billington (1982); Poole ve Zeigler (1981); Ryan (1992) ve Sharistanian (1986) tarafından çalışılmıştır.

16. Sadece ırkçılığın genel tanımları değil ırkçılık üzerine akademik çalışmaların çoğu da ırkçılığı veya ırkçıları sağ kanat, aşırıcı gruplar, partiler veya organizasyonlar olarak tanımlarlar. Irkçının genelde gruplar arası bir fenomen olarak tanımlanması gerçeğine rağmen "bizim gibi" beyaz insanlar asla ırkçı değildir. Bakınız, Able (1995); Blackwell (1994); Landau (1993); Thompson (1994). Hatta daha önce gördüğümüz üzere ırkçı partilerin çoğu yöneticisi ırkçı olduklarını reddeder ve en fazla milliyetçi olduklarını kabul ederler.

17. Irkçılığın reddine dair stratejiler için bkz., van Dijk (1992).

18. Prototipler için bkz., Rosch ve Lloyd (1978).

16. BÖLÜM

1. İdeolojiye dair pek çok yaklaşım açık ya da örtük olarak ideolojileri, toplumsal grup ilişkilerini temeli vasfiyla tartışmaktadır. Nitekim psikolojide Jim Sidanius ve çalışma arkadaşları tarafından ortaya konan Toplumsal Hâkimiyet Kuramı (THK) insanların, grup temelli toplumsal hiyerarşi kurma eğiliminde olduğunu varsayar. Dahası daha yüksek statüdeki insanlar grup içi kayırmacılığa daha da yatkındır (Sidanius, 1993; Sidanius ve Ekehammar, 1980, 1983; Sidanius vd., 1994). Toplumsal hiyerarşi hakkındaki (doğuştan, doğal?) eğilim savını reddetsem de elit söylemi ve ırkçılık üzerine yaptığım çalışma bir tür grup içi (ırkçılık) kayırmacılığının yeniden üretiminde elitlerin rolünü öne sürer. (van Dijk, 1993a; ayrıca bkz., Sidanius ve Liu, 1992).

2. Güç hakkında ayrıntılar için bkz., Clegg (1989); Lukes (1974, 1986); Oleson ve Marger (1993); Wrong (1979).

3. İkna edici güç ve zihin kontrolü farklı disiplinlerde pek çok açıdan

çalışılmıştır. Sosyo-politik bir bakış açısı yani hegemonya hakkında Gramsci (1971) hâlâ klasik bir kaynaktır. Çağdaş, "rızanın sağlanması"nın daha politik oryantasyonu Herman ve Chomsky (1988) tarafından sunulmuştur. Basın yoluyla zihin kontrolü basının gücü, etki kitle iletişimin tesirleri bağlamında zengin ve tartışmalı bir gelenek dâhilinde incelenmiştir (Diğer pek çok çalışmanın yanı sıra bkz., Altheide, 1985; Altschull, 1984; Bryant ve Zillmann, 1986; Curran vd., 1987; Klapper, 1960; Schiller, 1973). Zihin kontrolünün bilişsel ve sosyo-psikolojik boyutları genellikle ikna veya manipülasyon olarak tanımlanmış ve Bostrom (1983); Bradac (1989); Harris (1989); Margolis ve Mauser (1989) gibi isimler tarafından çalışılmıştır.

4. Focault'nun güç üzerine çalışması için bkz., Foucault, 1980.

5. Irkçı ideolojilerin kökenleri ve kölelik sistemiyle ilişkileri için bakınız, Barker, 1978.

17. BÖLÜM

1. İdeolojilerin oluşumunda ideologların rolü için Lau ve Sears'ın (1986) katkılarına bakınız. Benim "elit" kavramım, sosyal bilimlerdeki kullanımı tamamlayıcı niteliktedir (bkz., Domhoff, 1978; Domhoff ve Ballard, 1968; Mills, 1956). Eleştirel söylem analizi çerçevesinde özellikle elitlerin toplumsal söylemi kontrol amacıyla özel kaynaklara ulaşımlarını vurgular (bkz., van Dijk 1993a, 1995). Lau vd. (1991), politik önerilerin ikna ediciliğine ve karar vermede elitlerin rollerine dair amprik kanıtlar sunar. Zaller (1990) belirli politikaları desteklemek için sıradan vatandaşların, kendi değerlerini dönüştürmek amacıyla elitlerin fikirlerini kullandıklarını gösterir. Jennings (1992), parti seçkinlerinin kitlelere nazaran genelde daha stabil ve tutarlı ideolojilere sahip olduğunu belirler.

2. Toplumsal söyleme erişimin farklılıkları için bakınız, van Dijk (1996). Genellikle, politika hakkında daha çok bilgiye ve uzmanlığa sahip olanların daha tutarlı tutum ve ideolojilere sahip bulunduğu görülür (bkz., Judd ve Downing, 1990).

3. İdeologlar hakkında bakınız, Langston (1992); Martin (1983); Welch (1984). Grup liderlerinin rolleri ve ideolojinin gelişimi Blommaert, 1991; Dreier, 1982; Folkertsma, 1988; Gaffney, 1989; Garcia, 1989 tarafından çalışılmıştır.

4. Feminist ideolojinin günlük imaları için, Flaherty (1982); Krishman

(1991); Redclift ve Sinclair (1991); Ryan (1992); Sharistanian (1986); Togeby (1995).

5. Feminist ideolojiler için 4. Not'a bakınız. Etnik veya ırkçı temelli direnç ideolojileri için bakınız, Fatton (1986); Innis ve Feagin (1989); Marable ve Mullings (1994); McCarthney (1992); Turner ve Wilson (1976). Çevreci ideolojiler için bkz., Buttel ve Flinn (1978).

6. Elit ırkçılığına dair kuramsal ve amprik çalışmalar için bakınız, van Dijk (1993a), elitlerin ırksal meseleleri tesisleri için bkz., Kinder ve Sanders, 1990.

7. Grup temelli hâkimiyet hakkında, "Yüksek statülü grup üyeleri için grup hâkimiyeti arzusuyla grup mensubiyeti arasında doğru orantılı ilişki vardır" yargısını destekleyen deneysel kanıtlar vardır (bkz., Sidanius vd., 1994).

8. İdeoloji, göç politikaları ve politik retorik için bakınız, Fitzgerald (1996).

18. BÖLÜM

1. Baskın ideolojiler hakkındaki bu tartışma Abercrombie vd. tarafından yeniden alevlendirilmiştir (1980, 1990). Ayrıca hâkim ideolojilerin eleştirisi ve ideolojiye dair Marksist bağlamı hakkında alternatifler için bakınız, Howe (1994).

2. Medya, güç elitleri ve ideolojileri arasındaki bu ilişkiler için bakınız, Connell (1978); Dreier (1982); Fletcher (1991); Golding ve Murdock (1979); Lichter vd., (1990); Negrine (1989); Paletz ve Entman (1981); Rothman ve Lichter (1984).

3. Medya üzerindeki ideolojik etkiye dair bir yaklaşım için bkz., Herman ve Chomsky (1988); Schiller (1973); van Dijk (1991).

4. Bu tekrar medyanın etkisini tartışmaya açacaktır. Medyanın pek çok alanda güce sahip olduğu su götürmez bir gerçektir ve pek çok çalışmada belgelenmiştir (2. Not'taki kaynaklara bakınız). Okuyucunun ideolojileri ve temel tutumları üzerinde yalnızca marjinal veya rastgele değil yaygın bir etkiye sahip olup olmadığını kanıtlamak daha zordur. Tartışma için bakınız, Bryant ve Zillman (1986); Graber (1988); Iyengar ve Kinder (1987); Liebes ve Katz (1993); MacKuen ve Coombs (1981); Morley (1986, 1993); Neuman vd., (1992).

5. Mannheim'a (1936) bakınız. Mannheim'a göre ütopyalar (hâkim grupların ideolojileri gibi) özünde yanlış yönledirilmiştir, çünkü verili toplumsal durumun yıkımı ve dönüşümüyle o kadar ilgilidir ki toplumda var olan bir durumu doğru tespit yeteneğinden yoksundurlar (s. 36). Daha önce de belirtildiği üzere, hem baskın hem de baskın olmayan ideolojiler doğru veya yanlış, direnç ideolojileri de toplumsal düzenin geçerli bir incelenmesine dayanmıyor olabilir. Ancak tersi de doğru olmayabilir. Hatta baskın grupların, kendi güçlerini meşrulaştırmak ya da gizlemek için doğru hâkimiyet ilişkilerini görmezden gelme veya inkâr etmek çıkarlarına gelir, karşıt gruplar ise toplumsal duruma dair, durumu daha iyi bir şekilde dönüştürmek adına, daha doğru bir görüşe sahiptir.Feminist ya da ırkçılık karşıtı ütopyaları, toplumdaki ırk ve cinsiyet baskınlığını yanlış yorumlayan tespitler olarak yargılamak uygun değildir. diğer bir deyişle baskın ve karşıt grupların toplumsal hayatı aynı şekilde anlamaları beklenemez. Tam tersine inançlarının ideolojik temelleri toplumsal konumları, çıkarlarının bir işlevidir.

6. İdeolojiler, Thatcher yanlılığı ve Reagan dönemi ekonomisiyle ilgili bakınız, Hall (1988); Kiewe ve Houck (1991); Krieger (1986); Langston (1992); Yantek (1988). Yeni Sağ için bkz., Bennett (1990); Levitas (1986); Sunic (1990).

7. Direncin ve muhalefetin farklı biçimleri için bakınız, Fisher ve Davis (1993); Hall ve Jefferson (1976); Luke (1989); Miller vd., (1989); Mullard (1985); Scott (1986); Sivanandan (1982).

19. BÖLÜM

1. İdeolojik kurumlar ayrıca "ideolojik devlet araçları" olarak da tanımlanır ve bunların yeniden üretimdeki roller Althusser (1984); ve Foucault'nun birkaç kitabında (1972, 1979) felsefi terminolojisi açısından ele alınır. Organizasyonların ideolojik rollerine dair farklı bir açıdan yapılan daha ampirik çalışmalar da vardır, (Alvesson, 1987, 1991; Berezin, 1991; Downey, 1986; Goll ve Zeitz, 1991; Hill ve Leighley, 1993; Jones, 1984; Mumby, 1988; Sassoon, 1984; Theus, 1991; Weiss, 1986). Douglas (1986) organizasyon ve kurumlara özellikle "düşünce" ve bu nedenle kararlar aldıkça ideolojileri geliştiren örnekler olarak bakar.

2. Ailenin ideolojik işlevleri genel anlamda toplumsallaşma çalışmalarında ama daha çok cinsiyet rollerinin, önyargıların edinilmesine dayanarak ele alınır. Bakınız, Aboud (1988); Gittins (1993); Kraut ve Lewis (1975); Todd (1985); Walsh (1983).

3. Okullaşmanın ve resmî eğitimin ideolojik işlevleri ideolojinin en çok çalışılan kurumsal yönleridir. Bakınız, Apple (1979, 1982); Apple ve Weiss (1983); Ekehammar vd. (1987); Giroux (1981); Karabel ve Halsey (1977); Rothstein (1991); Sarup (1991); Sharp (1980); Stevens ve Wood (1992); Tierney (1991); Watt (1994); Willis (1977); Young (1971). Daha belirgini, Baer ve Lambert (1990) işletme öğrencilerinin baskın ideolojileri ve sosyal bilimler öğrencilerinin ise muhalif ideolojileri destekleme eğiliminde olduklarını tespit etmişlerdir.

4. Kitle iletişimin ideolojik etkisi güç, basının etkileri ve gücüne dair geniş çalışmalarla birlikte ele alınmış, kurama ve ampirik bulgulara dayanarak vurgulanmış ya da küçümsenmiştir. Bakınız, Barrett vd. (1979); Connell (1978); Downing (1984); Fletcher (1991); Golding ve Murdock (1979); Hachten (1981); Hall (1982); Hartley ve Montgomery (1985); Rothman ve Lichter (1985); Schiller (1973) Schiller ve Alexandre (1992); Thompson (1990). Haber değeri ve ideolojiler arasındaki ilişki için bkz., Westerstahl ve Johansson (1994).

5. Siyasi partilerin ve organizasyonların ırkçı ideolojilerin yeniden üretimindeki rolü için bakınız, Ben-Tovim vd. (1986); Browning vd. (1990); Feldman (1992); Fitzgerald (1996); Kinder ve Sears (1981); Lauren (1988); Layton-Henry (1992); Miles ve Phizacklea (1979); Reeves (1983); Sniderman vd. (1993); Solomos (1986, 1993); van Dijk (1993a).

6. Irkçılığın yeniden üretiminde bilimin rolü için bakınız, Barkan (1992); Benedict (1982); Chase (1975); Essed (1987); Haghighat (1988); Joseph vd. (1990); Shipman (1994); Tucker (1994); Unesco (1993); van Dijk (1993a).

20. BÖLÜM

1. Bu tabii ki ideoloji ve söyleme dair eski çalışmalar olmadığı anlamına gelmez. 4. Notta verilen kaynaklara bakınız. Asıl sorun söylem ve ideoloji hakkındaki çalışmaların söylem yapıları üzerinde durmaması ya da ideolo-

jiyle birlikte söylemi belirsiz tanımlamasıdır. Böylesi bir tanımlamaya karşı mesafeli olmakla birlikte Pervis ve Hunt (1993) söylemi, tam anlamıyla incelemeden bir tür söylem düzenine indirgemektedirler, böylelikle (genellikle Marksist ya da Foucault'yu izleyenler) eleştirdikleri geleneği devam ettiriyorlar. Foucault'nun analitik söylem eleştirisi için Fairclough'a (1992) bakınız.

2. Bu yaklaşım Birleşik Krallık'taki söylemci psikologlar tarafından özellikle savunulmaktadır. Bakınız, Potter ve Wetherell (1987, 1989); Billig (1991b). Bu yaklaşıma dair bir tartışma için ayrıca Augoustinos ve Walker'a (1995) bakınız.

3. İletişim ve etkileşimin önemli pek çok biçimiyle ilgili olsa da söyleme dair bu geniş 'semiyotik' yaklaşımı ne yazık ki görmezden gelmeliyiz. Görsel iletişimin çeşitli türlerinin ideolojik anlamları için bakınız, Austin (1977); Barker (1989); Hall vd. (1980); Hodge ve Kress (1988); Kress ve Van Leeuwen (1990); Pauly (1993); Reis (1993); Shohat ve Stam (1994).

4. İdeolojinin edinimi ve ifadesiyle alakalı pek çok çalışma üstü örtülü olarak dil, söylem ve iletişimle de ilgilenir. İdeolojilerin değişim ve edinimin-de söylemin rolüne odaklanan çalışmalar için bakınız, Aronowitz (1988); Barley ve Kunda (1992); Billig (1991b); Boylan ve Foley (1992); Burton ve Carlen (1979); Dant (1991); Fairclough (1989, 1995); Fowler (1991); Hodge ve Kress (1993); Mumby (1988); Pecheux (1982); Reis (1993); Rossi-Landi (1978); Strassner (1987); van Dijk (1995); Wenden ve Schaffner (1994); Wodak (1989, 1996); Wuthnow (1989). Ancak bu çalışmalardan çok azı ideolojik ve söylemsel yapılar arasındaki ilişkiye dair ayrıntılı ve sistematik bilgi sunar.

5. Bakınız Foucault (1981).

6. Bu eleştirel yaklaşım, eleştirel söylem analizi (ESA) için bakınız van Dijk (1993b). Tabii ki ideoloji hakkında söylem analizi yapan ve ESA'nın diğer yönlerine dair pek çok çalışma vardır (3. Not'a bakınız). Bunların çoğu, söylem yapılarına dilbilimsel yaklaşımlarla toplumsal etkileşim veya yapı arasında köprü inşa etmeye odaklansa da bilişsel "arayüzün" önemini görmezden gelmektedir. Benzer şekilde söylem üretimi ve algısının bilişsel psikolojisi üzerine önemli çalışmalar genellikle söylem ve anlamanın

toplumsal temelini göz ardı eder. Eleştirel söylem analizi çalışmalarından bu farklı boyutları birarada ele alan biri Ruth Wodak ve çalışma arkadaşlarına aittir (bakınız, Wodak, 1987, 1989, 1991, 1996). Nihayet İngiltere ve Avustralya'daki eleştirel dilbilim geleneğinin çoğu (örneğin 3. Notta işaret edilen Fowler, Kress, Van Leeuwen ve diğerleri) Halliday (1973, 1985, 1987) tarafından başlatılan işlevsel, sistematik dilbilim ve göstergebilimin geniş bir çerçevesi şeklinde biçimlenmiştir.

7. Söylem hakkında diğer yaklaşımlar için, Renkema (1993); Schiffrin (1993); van Dijk (1985, 1997).

8. Tartışmayı buraya taşımayacak ve bizim çerçeve çalışmamızla söyleme diğer felsefi veya postmodern yaklaşımların arasındaki farklılıkların ayrıntılarına girmeyeceğiz. Tartışma için bakınız, Agger (1990, 1992, 1993); Rojek ve Turner (1993); Simons ve Billig (1994); ayrıca söylem analizi hakkında Foucault'yla ilgili Fairclough'un değerlendirmesi için bakınız, Fairclough (1992).

9. 2. Not'ta verilen kaynaklara bakınız.

10. Modern dilbilimi ve söylem analizini bütünleştiren daha çağdaş 'toplumsal' göstergebilimsel bir değerlendirme için Hodge ve Kress'in (1988) ve Kress ve Van Leeuwen'in (1990) çalışmalarına bakınız.

21. BÖLÜM

1. Söylemin grafiksel ve görsel özelliklerinin incelenmesi için bakınız, Hodge ve Kress (1988); Kress ve Van Leewen (1990); Mitchell (1994); Rutter (1984); Solso (1994); Saint-Martin (1990).

2. Görsel iletişimin ideolojik sonuçları, Austin (1977); Bristor vd. (1995); Davis ve Walton (1983); Doise (1978); Ellsworth ve Whatley (1990); ElWarfally (1988); Mitchell (1986); Pauly (1989); Sinclair (1987).

3. Söylemde ses yapılarına özellikle de tonlamaya dair çalışmalar için, Brazil (1983); Gibbon ve Richter (1984); Selting (1995).

4. Toplumsal ve politik işlevlerle birlikte fonolojik değişimlerle ilgili birkaç çalışma için bakınız, Moosmüller (1989); Van Leeuwen (1992). Diyalog analizinde alkışın doğasına ve işlevine özel bir dikkat verilir. Alkışa dair politika temelli bir çalışma Atkinson (1984) tarafından yapılmıştır.

5. İdeolojik temelli anlamda sözdiziminin önemine dair ilk çalışmalardan biri Fowler vd.'dir (1984).

6. Eylemlilik ve sorumluluğun ideolojik temelli ifadesine dair çalışmalar için bakınız, Fowler (1991); Fowler vd. (1979); Sykes (1985); van Dijk (1991); van Leeuwen (1995).

7. Zamirlere dair toplumsal, politik ve ideolojik çalışmalar için bakınız, Brown ve Gilman (1960); Carbó (1987); Duranti (1984); Jacquemet (1984); Maitland ve Wilson (1987); Urban (1988); van Dijk (1987); Wilson (1990). Toplumsal sınıflandırmada 'Biz' ve 'Öteki'nin ikna edici rolüne dair bkz. Perdue vd. (1990).

8. Söylem anlamlarına dair ideolojik çalışmalar için bakınız, Luke (1989); Pecheux (1982); van Dijk (1995).

9. Haber şemaları ve bunların ideolojik çıkarımları için bkz., van Dijk (1988a, 1998b).

10. Retorik figürlerin (özellikle metaforların) ideolojik imaları pek çok eserde incelenmiştir, Billig (1991b, 1995); Billig ve Sabucedo (1994); Chilton (1995); Gale (1994); Kenshur (1993); Lakoff (1987, 1995); Medhurst (1990); Miller ve Fredericks (1990); van Dijk (1991); Wander (1984).

11. Diyalog yapılarının ve stratejilerinin ideolojik değerlendirmesi pek çok diyalog incelemesinde yakın zamana kadar lanetli bir alandı. Ancak şimdi, ideolojik temeli olabilecek toplumsal ilişkilere odaklanan, örneğin cinsiyet veya uzmanlık alanında, çeşitli diyalog çalışmaları var. Bakınız, Atkinson (1984); Boden ve Zimmerman (1991); Firth (1995); Greatbatch (1992); Heritage (1985); Heritage ve Greatbatch (1986); West (1979, 1984, 1990).

22. BÖLÜM

1. Genel bağlam kuramının yokluğuna rağmen bağlamın pek çok yönüyle ilgilenen ve özellikle söylemin etnografisi konusunda yazan pek çok araştırmacı vardır. Örneğin konuşma bağlamının parametrelerinin ilk defa ele alındığı Dell Hymes'a ait KONUŞMA modeline bakılabilir (Hymes, 1962). Ayrıca bakınız, Auer ve Di Luzio (1992); Duranti ve Goodwin (1992); Gumpertz (1982a, 1982b); van Dijk (1977).

2. Bağlam modeli van Dijk tarafından (1996, 1997) ayrıntılarıyla ele alınmıştır. Modellere dair genel tartışma için 7. Bölüm'e bakınız.

3. Tecrübe modeli kuramı bilişsel ve sosyal psikolojide farklı fikirler temeline dayanır, genel anlamda zihinsel modeller için (Johnson-Laird, 1983; van Dijk ve Knitsch, 1983); epizodik bellek için (Tulving, 1983); sıradan olaylara dair bellek ve benliğin rolü için (Neisser, 1986; Neisser ve Fivush, 1994); kendilik şeması için (Markus, 1977); otobiyografik hatıralar için (Robinson ve Swanson, 1990; Rubin, 1986; Thompson vd., 1996; Trafimow ve Wyer, 1993).

4. Daha genel olarak, tür bilgisi belirli konuların seçimini ve bunların hiyerarşik önemini düzenler (Tenney, 1989).

5. Çeşitli katılımcı rollerine dair bakınız, Goffman (1974).

6. Söylemde uzmanlık rollerinin (yorumlanmasının) önemi için bakınız, Boden ve Zimmerman (1991); Drew ve Heritage (1992); Fisher ve Todd (1986).

7. Op-ed Amerikalıların "editör yazısının karşısında yer alan" sayfa anlamında kullandıkları bir terimdir.

8. Söylem üretiminde grup üyeliği temelli ideolojik etki pek çok çalışmada, özellikle de cinsiyet ve etnisite çalışmalarında incelenmiştir (Balon vd., 1978; Dines ve Humez, 1995; Mazingo, 1988; van Dijk, 1991; van Zoonen, 1994; Wilson, 1991; Wodak vd., 1990). Siyahi okurların beyazlardan daha çok insan hakları meselelerine odaklandığı ve bağlamsal kendilik temsillerinin bu nedenle haberlerin anlamının, göreceli modeller olarak yorumlanmasını etkilediği ortaya konulmuştur (Burgoon vd., 1987; Iyengar ve Kinder, 1987; Johnson, 1987). Benzer şekilde sınıf farklılıkları ve eğitim bilgiyle bağlantılı olarak anlamada rol oynar (Graber, 1988; Wodak, 1987).

9. Yazar ya da konuşmacıların muhataplarının inançları hakkındaki inançları da sayılan üretim bağlamının modellerinin yapılanmasıyla ilgili olarak ayrıca bakınız, (Gans, 1979; Gunter, 1987; Neuman vd., 1992). Muhatapların bilgisi hakkında konuşmacıların bilgisinin rolüne dair deneysel kanıtlar için bakınız, Fussell ve Kraus, 1992.

23. BÖLÜM

1. Toplumsal ve kültürel yeniden üretimin süreçleri ve şartları özellikle, Apple (1979, 1982); Banarjee (1986); Bourdieu (1973, 1988, 1989); Bourdieu ve Passeron (1977); Chodorow (1978); Corson (1995); Fowler (1987); Liebes vd. (1991); Minnini (1990); Passeron (1986); Rossi-Landi (1978); Thompson (1990) tarafından çalışılmıştır.

2. Gündelik tecrübelerde ırkçılığı anlamayı öğrenmek Essed (1990, 1991) tarafından ayrıntılı çalışılmıştır. Ayrıca bakınız Brown (1981).

3. Buraya dâhil olan çeşitli makro-mikro ilişkiler Alexander vd. (1987); Knorr-Cetina ve Cicourel (1981) tarafından ele alınmıştır.

4. Bu tür ideolojik ikilemler ve çelişkiler Billig vd. (1988) tarafından ele alındı.

5. Olumsuz eylemlerin grup içi ve dışı farklılık gösteren nitelikleri en çok sosyal psikoloji literatüründe bulunabilir. Bakınız, Fishkin vd. (1993); Hewstone vd. (1989); Simon (1992); Stephan (1977); Weber (1994).

24. BÖLÜM

1. Söylem işleme hakkindaki çalışmaların çoğu anlamaya odaklanır (Britoon ve Graesser, 1996; Flammer ve Kintsch, 1982; Graesser, 1981; van Dijk ve Kintsch, 1983; van Oostendorp ve Zwaan, 1994; Weaver vd. 1995). Önyargının temellerinden biri bu çalışmaların çoğunun deneysel ve anlama işlenmesinin kontrolünün üretim işlemesinden kolay olmasıdır. Ancak özellikle psiko-linguistler için dil üretimi hakkında (diğer taraftan söylem yapılarını büyük ölçüde görmezden gelen) çalışmalar için, Levelt (1989).

2. Bağlam modelleri ve söylem yönetimi ve anlaşılmasını kontrol yolları için bakınız van Dijk (1997).

3. Söylem işlemedeki makroyapıların konularının rolleri için 1. Not'taki kaynaklara ve van Dijk'e (1980) bakınız.

4. Bkz. Levelt (1989).

25. BÖLÜM

1. Kitle iletişim sahasındaki çalışmaların "etkileri" için örneğin bakınız, Bradac (1989); Bryant ve Zillman (1986); Klapper (1960); Lowery ve DeF-

leur (1995); Rosengren (1994). Sosyal psikolojide ikna çalışmaları, geniş tutum değişimleri araştırmalarıyla (bkz. Eagly ve Chaiken, 1993) örtüşür ancak genelde tutum değişimindeki "mesajların" rolüne odaklanır. Çok geniş bir literatürün yanında bakınız, Austen ve Davie (1991); Bostrom (1993); Cialdini (1993); Jowett ve O'Donnell (1992); O'Keefe (1990); Pratkanis ve Aronson (1992); Reardon (1991); Shavitt ve Brock (1994); Zanna vd. (1987). Politik biliş alanındaki çalışmalar, söylemin hangi şartlar altında anlaşıldığına ve değerlendirildiğine bağlı olarak politik mesajların, politikacının ideolojik konumu ve bazen de kendi hakkındaki meseleler üzerine bilgiye dayanabileceğini gösterir (bkz. Wyer vd., 1991).

2. Gündem belirlemeye dair araştırma için bakınız, McCombs ve Shaw (1972, 1993); Protess ve McCombs (1991).

3. Bu iddia hakkındaki deneysel kanıt ve kamu politikaları ve tartışmalarının yorumlanmasıyla ilişkili olarak bakınız, Lau vd. (1991).

4. "Gerçekler"e dair tartışmalar ve tanımlar ideolojik açıdan değişken ve idari atmosfer (okulun mütevelli heyetinin azınlıklar üzerine yaptığı tartışmalar) için Corson (1993) tarafından kanıtlanmış olabilir.

5. Görüş ve tutum edinimi, Aboud ve Doyle (1993); Brome (1989); Katz (1976); Sigel (1985, 1989) tarafından çalışıldı.

26. BÖLÜM

1. Bu bölüm için özellikle Luisa Martin Rojo'ya müteşekkirim. Söylem ve meşrulaştırma arasındaki daha ileri seviye tartışmalar için Martin Rojo ile yazdığımız makaleme (1997) bakınız.

2. Meşrulaştırma ve normatif temeli için genel çalışmaların yanında bakınız, Della Fave (1986); Dworkin (1986); Habermas (1975, 1993); Lenski (1966); Rawls (1972); Walker vd. (1986); Wolfe (1977).

3. Meşrulaştırmanın dili ve söylemi için daha önceki çalışmalar için bakınız, Goke-Pariola (1993); Mueller (1973).

4. Meşrulaştırmanın pragmatik değerlendirmesi için De Fornel'e (1983) bakınız.

5. Gündelik tanımlar ve açıklamalar için Antaki (1981, 1988, 1994b).

6. Güç, retorik ve etki yönetiminin birleşimi çoğunlukla meşrulaştırma

üzerine yapılan çalışmalarda görülmektedir. Bakınız Allen ve Caillouet (1994); Anderson (1988).

7. Dworkin (1986); Finnis (1980); Habermas (1993); Rawls'a (1972) bakınız.

8. Örneğin Della Fave'deki (1980, 1986) tartışmaya bakınız.

9. Demokratik normların, ideolojilerin ve meşrulaştırmanın incelenmesi için örneğin Barnard (1992); Habermas (1993).

10. Irkçılığın inkârı üzerine bir çalışma için van Dijk (1992).

11. Irkçılığın meşrulaştırılmasının incelenmesi için Skutnabb-Kangas (1990); Wetherell ve Potter (1992).

12. Hem gündelik konuşmalarda hem de elitler arasında azınlıkların gayrimeşrulaştırılma biçimlerine dair ampirik kanıtlar için van Dijk'e (1984, 1987, 1991, 1993a) bakınız.

13. Bkz. Molm (1986)

14. Örneğin bkz. Richardson (1985)

15. Endüstriyel anlaşmazlıkların medyadaki yorumlarına dair Glasgow Üniversitesi Medya Grubu tarafından yapılan çalışmalara (1976, 1980) bakınız.

16. Azınlıkların medyaya erişiminin kısıtlanma biçimleri için van Dijk (1991) ve burada verilen kaynaklara bakınız.

17. Karşıtlığın, muhalefetin ve devrimin meşrulaştırılması için bkz. Martin vd. (1990).

18. Otoritenin meşrulaştırmadaki rolü üzerine yapılan çalışmalar için bakınız, Heisey ve Trebing (1986); Johnson (1994); Raz (1986); Tyler (1990).

19. Bilgi ve bilimdeki otoritenin meşrulaştırmasına dair incelemeler için bakınız, Aronowitz (1988); Brown (1989); Foucault (1980).

27. BÖLÜM

1. İdeoloji ve benzer şekilde söylem hakkındaki geniş literatürün yanında, ideolojik imalar, durumlar veya sonuçlar içeren bu tür söylem yapıları hakkında çok az açık ve sistemli çalışma bulunmaktadır. Yine de farklı bakış açılarından kaleme alınmış şu çalışmalara bakınız: Billig (1991b); Billig vd.

(1988); Chilton (1985, 1988); Dant (1991); Fowler (1991); CCCS (1997); Herman (1992); Herman ve Chomsky (1988); Kress (1985); Kress ve Hodge (1993); Mumby (1988); Pecheux (1982); Strassner (1987); Tetlock (1983); Thompson (1984, 1990); van Dijk (1995); Verschuren ve Blommaert (1992); Wodak (1989, 1996); Wuthnow (1989). Ancak bu çalışmalar bile ideolojilerin ve söylemlerin işlevlerini açıkça kuramsallaştırmamaktadır. Açıkça konuşmak gerekirse söylem yapıları ve ideolojik yapılar arasındaki ilişkilere dair bir kuram yoktur. Bu ve bundan sonraki kitabın gerekçesi de buna dayanmaktadır.

2. Aşağıda ele alınan söylem yapıları hakkındaki kaynakça için 22. Bölüm'deki notlara bakınız.

3. 24. Bölüm'deki 1. Not'a bakınız.

4. Bkz. van Dijk (1991).

5. Etnik önyargının ifade edilmesinin sebepleri, açıklamaları ve dolayısıyla ırkçı ideolojilerdeki ifadeleri için örneğin bakınız, Schuman vd. (1985).

6. Etnik ilişkiler hakkındaki söylemdeki açıklama, genelleştirme ve belirginleştirme eylemleri için bakınız van Dijk (1984, 1987).

7. Irkçı olayları yapıcı unsuru olan normal uygulamalardan bu tür "sapmalar" için bkz. Essed (1991).

8. Bu sözdizimsel varyasyonların ideolojik imaları için bkz. Fowler (1991); Fowler vd. (1979); van Dijk (1991).

9. Ancak önce konuşma analizcileri güç ve eşitsizlik gibi makro kavramları görmezden gelirken, bu alandaki sonraki çalışmalar bu tür toplumsal ilişkilerin diyaloga dayalı kabullerini ortaya çıkardı. Bkz. Boden ve Zimmerman (1991); Coulthard (1992); Crawford (1994); Drew ve Heritage (1992); Holmes (1995); West (1984).

10. İdeoloji üretimindeki manipülasyon ve (örneğin Amerika'nın dış politikasıyla alakalı) zihin yönetimi için bakınız, Herman (1992); Herman ve Chomsky (1988). Ancak sıkça kullanılmasına rağmen "manipülasyon" kavramı bildiğim kadarıyla bir kuramla açıklanmamıştır.

11. Çalışma ilişkileri hakkında kendilerinden sonra gelenlerin eleştirel bilinç oluşturabildiği durumlarda işçiler üzerinde yönetim tarafından uygulanan ideolojik hegemonik kontrolün başarısız kaldığını açıklayan bir

çalışma için bkz. Vallas (1991). Bu çalışma ayrıca, erkek işçiler arasındaki cinsiyetçi ideolojilerin gücünün, yönetime dayalı ideolojilerin üstesinden gelmelerini sağladığını da gösterir. Yöneticiler, "içkin" cinsiyetçilik ve baskın söyleme kadınların tepkileri hakkındaki ilgili bir çalışma için bakınız Martin Rojo ve Callejo Gallego (1995).

28. BÖLÜM

1. "Sembolik", "modern", "gündelik" veya "yeni" ırkçılık biçimleri için bkz. Barker (1981); Dovidio ve Gaertner (1986); Essed (1991). Ayrıca 7. Not'a bakınız.

2. Yeni muhafazakârlık ve Yeni Sağ üzerine çalışmalar için, Bennett (1990); Kroes (1984); Levitas (1986).

3. Yine tartışmalı kitabı Bağnaz Eğitim'e bakınız (D'Souza, 1992).

4. Bkz. Aufderheide (1992); Berman (1992); Fish (1994); Williams (1995).

5. "Açıksözlülük"e benzer diğer stratejik hamleler azınlıklar hakkında hem gündelik konuşmalar hem de elitlerin kurumsal konuşma ve metinleri gibi başka söylemlerde de bulunabilir (van Dijk, 1987, 1993a).

6. Bkz. van Dijk (1991).

7. Irkçılık üzerine diğer çalışmalar için 14. Bölüm'ün 3. Not'una bakınız. ABD'deki ırkçılık (ırkçılığın devamı için) için ayrıca bakınız, Bell (1992); Doob (1993); Feagin ve Sikes (1994); Feagin ve Vera (1995); Powell (993). Bibliyografya için Weinberg'e (1990) bakınız.

KAYNAKLAR

Abelson, R.P. (1973) "The Structure of Belief Systems", in R.C. Schank and K.M. Colby (ed.), *Computer Models of Thought and Language*, San Francisco: Freeman, ss.287-340.

Abelson, R.P. (1976) "Script Processing in Attitude Formation and Decision Making", in J.S. Carroll and J.W. Payne (ed.), *Cognition and Social Behavior*, Hillsdale, NJ: Erlbaum. ss.33-46.

Abelson, R.P. (1981) "The Psychological Status of The Script Concept", *American Psychologist*, 36: 715-29.

Abelson, R.P. (1983) "Whatever Became of Consistency Theory?", *Personality and Social Psychology Bulletin*, 9: 37-54.

Abelson, R.P. and Rosenberg, J.J. (1958) "Symbolic Psycho-Logic: A Model of Attitude Cognition", *Behavioral Science*, 3: 1-13.

Abelson, R.P., Aronson, E., McGuire, W.J., Newcomb, T.M., Rosenberg, M.J. and Tannenbaum, P.H. (ed.) (1968) *Theories of Cognitive Consistency: A Sourcebook*, Chicago: Rand McNally.

Abercrombie, N., Hill, S. and Turner, B.S. (1980) *The Dominant Ideology Thesis*, London: Allen and Unwin.

Abercrombie, N., Hill, S. and Turner, B.S. (ed.) (1990) *Dominant Ideologies*, London: Unwin Hyman.

Able, D. (1995) *Hate Groups*, Springfield, NJ: Enslow.

Aboud, F.E. (1988) *Children and Prejudice*, Oxford: Blackwell.

Aboud, F. E. and Doyle, A.B. (1993) "The Early Development of Ethnic Identity and Attitudes", in Martha E. Bernal and George P. Knight (ed.), *Ethnic Identity: Formation and Transmission among Hispanics and Other Minorities*, (SUNY series, United States Hispanic Studies) Albany, NY: State University of New York Press, ss.47-59.

Abrams, D. and Hogg, M.A. (ed.) (1990) *Social Identity Theory: Constructive and Critical Advances*, New York: Harvester-Wheatsheaf.

Adams, I. (1993) *Political Ideology Today*, Manchester: Manchester University Press.

Adamson, W.L. (1983) *Hegemony and Revolution: A Study of Antonio Gramsci's Political and Cultural Theory*. Berkeley, CA: University of California Press.

Aebischer, V., Deconchy, J.P. and Lipiansky, E.M. (1992) *Ideologies et Representations Sociales*, Fribourg: Delval.

Agger, B. (1990) *The Decline of Discourse: Reading, Writing and Resistance in Postmodern Capitalism*, London: Falmer.

Agger, B. (1991) *A Critical Theory of Public Life: Knowledge, Discourse and Politics in an Age of Decline*, London: Falmer.

Agger, B. (1992) *The Discourse of Domination: From the Frankfurt School to Postmodernism*, Evanston, IL: Northwestern University Press.

Agger, B. (1993) *Gender, Culture and Power: Toward a Feminist Postmodern Critical Theory*, New York: Praeger.

Alexander, J.C. (1995) "The Reality of Reduction: The Failed Synthesis of Pierre Bourdieu", in J.C. Alexander, Fin de Steele *Social Theory: Relativism, Reduction and the Problem of Reason*, London: Verso, ss. 128-217.

Alexander, J.C, Giesen, B., Munch, R. and Smelser, N.J. (ed.) (1987) *The Micro-Macro Link*, Berkeley, CA: University of California Press.

Allen, M.W. and Caillouet, R.H. (1994) "Legitimation Endeavors: Impression Management Strategies Used by an Organization in Crisis", *Communication Monographs*, 61 (1): 44-62.

Altheide, D.L. (1985) *Media Power*, Beverly Hills, CA: Sage.

Althusser, L. (1984) *Essays on Ideology*, London: Verso.

Altschull, J.H. (1984) *Agents of Power: The Role of the News Media in Human Affairs*, New York: Longman.

Alvesson, M. (1987) *Organization Theory and Technocratic Consciousness: Rationality, Ideology, and Quality of Work*, Berlin: De Gruyter.

Alvesson, M. (1991) "Organizational Symbolism and Ideology", *Journal of Management Studies*, 28 (3): 207-25.

Anderson, D.G. (1988) "Power, Rhetoric, and The State: A Theory of Presidential Legitimacy", *Review of Politics*, 50 (2): 198-214.

Antaki, C. (ed.) (1981) *The Psychology of Ordinary Explanations of Social Behaviour*, London: Academic Press.

Antaki, C. (ed.) (1988) *Analysing Everyday Explanation: A Casebook of Methods*, London: Sage.

Antaki, C. (1994a) "Commonsense Reasoning: Arriving at Conclusions or Traveling Towards Them", in Jürg Siegfried (ed.), *The Status of Common Sense in Psychology*, Norwood, NJ: Ablex, ss.169-82.

Antaki, C. (1994b) *Explaining and Arguing: The Social Organization of Accounts*, London: Sage.

Apple, M.W. (1979) *Ideology and Curriculum*, London: Routledge and Kegan Paul.

Apple, M.W. (ed.) (1982) *Cultural and Economic Reproduction in Education: Essays on Class, Ideology, and the State*, London: Routledge and Kegan Paul.

Apple, M.W. and Weis, L. (ed.) (1983) *Ideology and Practice in Schooling*, Philadelphia Temple University Press.

Argyle, M., Furnham, A. and Graham, J.A. (1981) *Social Situations*, Cambridge: Cambridge University Press.

Arkes, H.R. and Hammond, K.R. (ed.) (1986) *Judgement and Decision Making: An Interdisciplinary Reader*, Cambridge: Cambridge University Press.

Aronowitz, S. (1988) *Science as Power: Discourse and Ideology in Modern Society*, Minneapolis, MN: University of Minnesota Press.

Ashcraft, M.H. (1994) *Human Memory and Cognition*, New York: Harper Collins.

Atkinson, J.M. (1984) *Our Masters' Voices: The Language and Body Language of Politics*, London: Methuen.

Aufderheide, P. (ed.) (1992) *Beyond PC: Toward a Politics of Understanding*, Saint Paul, MN: Graywolf Press.

Auer, P. and Di Luzio, A. (ed.) (1992) *The Contextualization of Language*, Amsterdam: Benjamins.

Augoustinos, M. and Walker, I. (1995) *Social Cognition: An Integrated Introduction*, London: Sage.

Austen, J. and Davie, J. (ed.) (1991) *Persuasion*, New York: Oxford University Press.

Austin, L. (1977) "Visual Symbols, Political Ideology, and Culture", *Ethos*, 5 (3): 306-25.

Baars, B.J. (1988) *A Cognitive Theory of Consciousness*, Cambridge: Cambridge University Press.

Baer, D.E. and Lambert, R.D. (1990) "Socialization into Dominant vs. Counter Ideology among University-Educated Canadians", *Canadian Review of Sociology and Anthropology*, 27 (4): 487-504.

Bailey, L. (1994) Critical *Theory and the Sociology of Knowledge, A Comparative Study in theTheory of Ideology*, New York: Lang.

Ballaster, R (1991) *Women's Worlds: Ideology, Femininity and the Woman's Magazine*, New York: Macmillan.

Balon, R.E., vd. (1978) "How Sex and Race Affect Perceptions of Newscasters", *Journalism Quarterly*, 55: 160-3.

Banerjee, S. (ed.) (1986) *Culture and Communication*, Patriot.

Barkan, E. (1992) *The Retreat of Scientific Racism: Changing Concepts of Race in Britain and the United States between the World Wars*, Cambridge: Cambridge University Press.

Barker, A.J. (1978) *The African Link: British Attitudes to the Negro in the Era of the Atlantic Slave Trade*, 1550-1807, London: Frank Cass.

Barker, M. (1981) *The New Racism*, London: Junction Books.

Barker, M. (1989) *Comics: Ideology, Power and the Critics*, Manchester: Manchester University Press.

Barley, S.R. and Kunda, G. (1992) "Design and Devotion: Surges of Rational and Normative Ideologies of Control in Managerial Discourse", *Administrative Science Quarterly*, 37 (3): 363-99.

Barnard, F.M. (1992) "Norms, Procedures and Democratic Legitimacy", *Political Studies*, 40 (4): 659-78.

Barrett, M., Corrigan, P., Kuhn, A. and Wolff, J. (1979) "Representation and Cultural Production", in M. Barrett, P. Corrigan, A. Kuhn and J. Wolff

(ed.), *Ideology and Cultural Production*, London: Croom Helm.

Barsalou, L.W. (1992) *Cognitive Psychology: An Overview for Cognitive Scientists*, Hillsdale, NJ: Erlbaum.

Bartlett, F.C. (1932) *Remembering: An Experimental and Social Study*, Cambridge: Cambridge University Press.

Baumgartner, P. and Payr, S. (1995) *Speaking Minds: Interviews with Twenty Eminent Cognitive Scientists*, Princeton, NJ: Princeton University Press.

Bell, A. (1995) "Language and The Media", *Annual Review of Applied Linguistics*, 15: 23-41.

Bell, D. (1960) *The End of Ideology: On the Exhaustion of Political Ideas in the Fifties*, New York: Free Press.

Bell, D.A. (1992) *Faces at the Bottom of the Well: The Permanence of Racism*, New York: Basic Books.

Benedict, R. (1982) *Race: Science and Politics: With the Races of Mankind*, Westport, CN: Greenwood Press.

Bennett, D.H. (1990) *The Party of Fear: From Nativist Movements to the New Right in American History*, New York: Vintage Books.

Ben-Tovim, G., Gabriel, J., Law, I. and Stredder, K. (1986) *The Local Politics of Race*, London: Macmillan.

Berent, M.K. and Krosnick, J.K. (1995) "The Relation Between Political Attitude Importance and Knowledge Structure", in Milton Lodge and Kathleen M. McGraw (ed.), *Political Judgment: Structure and Process*, Ann Arbor, MI: University of Michigan Press, ss. 91-109.

Berezin, M. (1991) "The Organization of Political-Ideology: Culture, State, and Theater in Fascist Italy", *American Sociological Review*, 56 (5): 639-51.

Berman, P. (ed.) (1992) Debating P.C.: *The Controversy over Political Correctness on College Campuses*, New York: Dell.

Biber, D. and Finegan, E. (1989) "Styles of Stance in English: Lexical and Grammatical Marking of Evidentiality and Affect", *Text*, 9 (1): 93-124.

Billig, M. (ed.) (1976) *Social Psychology and Intergroup Relations*, London: Academic Press.

Billig, M. (1982) *Ideology and Social Psychology*, Oxford: Blackwell.

Billig, M. (1987) *Arguing and Thinking: A Rhetorical Approach to Social Psychology*, Cambridge: Cambridge University Press.

Billig, M. (1989) "The Argumentative Nature of Holding Strong Views: A Case Study", *European Journal of Social Psychology*, 19: 203-22.

Billig, M. (1990) "Collective Memory, Ideology and The British Royal Family", in D. Middleton and D. Edwards (ed.), *Collective Remembering*, Sage: London, ss. 60-80.

Billig, M. (1991a) "Consistency and Group Ideology: Towards A Rhetorical Approach to The Study of Justice", in R. Vermunt and H. Steensma (ed.), *Social Justice in Human Relations*. New York: Plenum.

Billig, M. (1991b) *Ideology and Opinions: Studies in Rhetorical Psychology*, London: Sage.

Billig, M. (1995a) *Banal Nationalism*, London: Sage.

Billig, M. (1995b) "Rhetorical Psychology, Ideological Thinking and Imagining Nationhood", in H. Johnston and B. Klandermans (ed.), *Culture and Social Movements*, Minneapolis, MN: University of Minnesota Press.

Billig, M. and Sabucedo, J.M. (1994) "Rhetorical and Ideological Dimensions of Common Sense", in Jürg Siegfried (ed.), *The Status of Common Sense in Psychology*, Norwood, NJ: Ablex, ss. 121-45.

Billig, M., Condor, S., Edwards, D., Gane, M., Middleton, D. and Radley, A.R. (1988) *Ideological Dilemmas: A Social Psychology of Everyday Thinking*, London: Sage.

Billington, R. (1982) "Ideology and Feminism: Why the Suffragettes were 'Wild Women'", *Women's Studies International Forum*, 5 (6): 663-74.

Blackwell, D. (1994) "The Emergence of Racism in Group Analysis", *Group Analysis*, 27 (2): 197-210.

Blommaert, J.M.E. (1991) "Nation-Building, Democracy, and Pragmatic Leadership in Kenya Nyayo Ideology", *Communication and Cognition*, 24 (2): 181-94.

Bobrow, D.G. and Collins, A. (1975) *Representation and Understanding: Studies in Cognitive Science*, New York: Academic Press.

Boden, D. and Zimmerman, D.H. (ed.) (1991) *Talk and Social Structure: Studies in Ethnomethodology and Conversation Analysis*, Cambridge: Polity.

Bostrom, R.N. (1983) *Persuasion*, Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall.

Bourdieu, P. (1973) "Cultural Reproduction and Social Reproduction", in R. Brown (ed.), *Knowledge, Education, and Cultural Change: Papers in the Sociology of Education*, London: Tavistock, ss. 71-112.

Bourdieu, P. (1984) *Distinction: A Social Critique of the Judgment of Taste*, Cambridge, MA: Harvard University Press.

Bourdieu, P. (1984) *Homo Academicus*, Paris: Minuit.

Bourdieu, P. (1985) "The Genesis of the Concepts of 'Habitus' and 'Field'", *Sociocriticism*, 2 (2): 11-24.

Bourdieu, P. (1988) *Language and Symbolic Power*, Cambridge: Polity.

Bourdieu, P. (1989) *La Noblesse d'etat: Grandes Ecoles et Esprit de Corps*, Paris: Minuit.

Bourdieu, P. (1990) *The Logic of Practice*, Stanford, CA: Stanford University Press.

Bourdieu, P. and Passeron, J.C. (1977) *Reproduction: In Education, Society and Culture*, London: Sage.

Boylan, T.A. and Foley, T.P. (1992) *Political Economy and Colonial Ireland: The Propagation and Ideological Function of Economic Discourse in the Nineteenth Century*, London: Routledge.

Bradac, J.J. (1989) *Message Effects in Communication Science*, London: Sage.

Brazil, D. (1983) "Intonation and Discourse: Some Principles and Procedures", *Text*, 3 (1): 39-70.

Breakwell, G.M., and Canter, D.V. (ed.) (1993) *Empirical Approaches to Social Representations*, Oxford: Clarendon.

Breckler, S.J. (1984) "Empirical Validation of Affect, Behavior and Cognition as Distinct Components of Attitude", *Journal of Personality and Social Psychology*, 4, 1191-1205.

Brewer, W.F. and Nakamura, G.V. (1984) "The Nature and Functions of Schemas", in R.S. Wyer and T.K. Srull (ed.), *Handbook of Social Cognition*, (vol. 1). Hillsdale, NJ: Erlbaum, ss. 119-60.

Brewster Smith, M. (1969) *Social Psychology and Human Values*, Chicago: Aldine.

Bristor, J.M., Lee, R.G. and Hunt, M.R. (1995) "Race and Ideology: Afri-

can-American Images in Television Advertising", *Journal of Public Policy and Marketing*, 14 (1): 48-59.

Britton, B.K. and Graesser, A.C. (ed.) (1996) *Models of Understanding Text*, Mahwah, NJ: Erlbaum.

Brome, D.R. (1989) "A Developmental Analysis of Black Children's Others Concept", *Journal of Black Psychology*, 15 (2): 149-62.

Brooks, C. (1994) "Class Consciousness and Politics in Comparative Perspective", *Social Science Research*, 23 (2): 167-195.

Brown, R.H. (1989) *Social Science as Civic Discourse: Essays on the Invention, Legitimation and Uses of Social Theory*, Chicago, IL: University of Chicago Press.

Brown, R. and Gilman, A. (1960) "The Pronouns of Power and Solidarity", in T.A. Sebeok (ed.), *Style in Language*, Cambridge, MA: MIT Press, ss. 253-277.

Browning, R.P., Marshall, D.R. and Tabb, D.H. (ed.) (1990) *Racial Politics in American Cities*, New York: Longman.

Bryant, J. and Zillmann, D. (ed.) (1986) *Perspectives on Media Effects*, Hillsdale, NJ: Erlbaum.

Burgoon, M., Burgoon, J.K. and Shatzer, M.J. (1987) "Ethnic Differences in the Evaluation of Newspaper Image", *International Journal of Intercultural Relations*, 11 (1): 49-64.

Burton, F. and Carlen, P. (1979) *Official Discourse: On Discourse Analysis, Government Publications, Ideology and the State*, London: Routledge and Kegan Paul.

Buttel, F.H. and Flinn, W.L. (1978) "The Politics of Environmental Concern: The Impacts of Party Identification and Political Ideology on Environmental Attitudes", *Environment and Behavior*, 10 (1): 17-36.

Button, G. (ed.) (1991) *Ethnomethodology and the Human Sciences*, Cambridge: Cambridge University Press.

Byrne, J.P. (1993) "Academic-Freedom and Political Neutrality in Law-Schools: An Essay on Structure and Ideology in Professional-Education", *Journal of Legal Education*, 43 (3): 315-339.

Carbo, T. (1987) "Identite et Difference Dans Le Discours Parlementaire

Mexicaine" (Identity and difference in Mexican parliamentary discourse), *Langage et Societe*, 39: 31-44.

Carlton, E. (1984) "Ideologies as Belief Systems", *International Journal of Sociology and Social Policy*, 4 (2): 17-29.

CCCS (Centre for Contemporary Cultural Studies) (1978) *On Ideology*, London: Hutchinson.

Charniak, E. (1972) "Toward A Model of Children's Story Comprehension", PhD Dissertation, Massachusetts Institute of Technology.

Chase, A. (1975) *The Legacy of Malthus: The Social Costs of the New Scientific Racism*, Urbana, IL: University of Illinois Press.

Chilton, P. (ed.) (1985) *Language and the Nuclear Arms Debate: Nukespeak Today*, London and Dover, NH: Frances Pinter.

Chilton, P. (1988) *Orwellian Language and the Media*, London: Pluto Press.

Chilton, P. (1995) *Security Metaphors: Cold War Discourse from Containment to Common House*, New York: Lang.

Chodorow, N. (1978) *The Reproduction of Mothering*, Berkeley, CA: University of California Press.

Cialdini, R.B. (1993) *Influence: The New Psychology of Persuasion*, New York: William Morrow.

Cicourel, A.V. (1973) *Cognitive Sociology: Language and Meaning in Social Interaction*, Harmondsworth: Penguin.

Clancey, W.J., Smoliar, S.W. and Stefik, M.J. (ed.) (1994) *Contemplating Mind: A Forum for Artificial Intelligence*, Cambridge, MA: MIT Press.

Clegg, S.R. (1989) *Frameworks of Power*, London: Sage.

Cohen, G., Kiss, G. and Le Voi, M.E. (1993) *Memory: Current Issues*, Milton Keynes: Open University Press.

Collins, H. (1992) *Equality Matters: Equal Opportunities in the 90's -Background and Current Issues*, London: Library Association.

Connell, I. (1978) "Monopoly Capitalism and the Media", in S. Hibbin (ed.), *Politics, Ideology and the State*, London: Lawrence and Wishart. ss. 69-98.

Converse, P.E. (1964) "The Nature of Belief Systems in Mass Publics", *International Yearbook of Political Behavior Research*, 5: 206-262.

Corson, D. (1995) "World View, Cultural Values and Discourse Norms: The Cycle of Cultural Reproduction", *International Journal of Intercultural Relations*, 19 (2): 183-95.

Coulter, J. (1979) *Social Construction of Mind: Studies in Ethnomethodology and Linguistic Philosophy*, London: Macmillan.

Coulter, J. (1983) *Rethinking Cognitive Theory*, New York: St Martin's Press.

Coulter, J. (1989) *Mind in Action*, Cambridge: Polity.

Coulthard, R.M. (ed.) (1992) *Advances in Spoken Discourse Analysis*, London: Routledge.

Crawford, M. (1994) *Talking Difference: On Gender and Language*, London: Sage.

Curran, J., Smith, A. and Wingate, P. (ed) (1987) *Acton Society Impacts and Influences: Essays on Media Power in the Twentieth Century*, New York: Methuen.

Dancy, J. (1985) *Introduction to Contemporary Epistemology*, Oxford: Blackwell.

Dant, T. (1991) *Knowledge, Ideology, and Discourse: A Sociological Perspective*, London: Routledge.

Davies, M. and Humphreys, G.W. (ed.) (1993) *Consciousness: Psychological and Philosophical Essays, (Readings in Mind and Language*, (vol. 2). Oxford: Blackwell.

Davis, N.J. and Robinson, R.V. (1991) "Men's and Women's Consciousness of Gender Inequality: Austria, West-Germany, Great-Britain, and the United- States", *American Sociological Review*, 56 (1): 72-84.

Davis, H. and Walton, P. (ed.) (1983) *Language, Image, Media*, Oxford: Blackwell.

De Fornel, M. (1983) "Legitimite et Actes de Langage" (Legitimacy and speech acts), *Actes de La Recherche en Sciences Sociales*, 46: 31-8.

Delia Fave, L.R. (1980) "The Meek Shall Not Inherit The Earth: Self Evaluation and The Legitimacy of Stratification", *American Sociological Review*, 45: 955-72.

Delia Fave, L.R. (1986) "Toward an Explication of the Legitimation Process", *Social Forces*, 65 (2): 476-500.

Denhiere, G. and Baudet, S. (1992) *Lecture, Comprehension de Texte et Science Cognitive*, Paris: Presses Universitaires de France.

Dennett, D.C. (1993) *Consciousness Explained*, London: Penguin.

Devine, P.G., Hamilton, D.L. and Ostrom, T.M. (ed.) (1994) *Social Cognition: Impact on Social Psychology*, London: Academic Press.

Dickson, G.L. (1993) "The Unintended Consequences of A Male Professional Ideology for The Development of Nursing-Education", *Advances in Nursing Science*, 15 (3): 67-83.

Dik, S.C. (1978) *Functional Grammar*, Amsterdam: North Holland.

Dik, S.C. (1989) *The Theory of Functional Grammar, Part I: The Structure of the Clause*, Dordrecht: Foris.

Dillingham, G. (1981) "The Emerging Black Middle Class: Class Conscious or Race Conscious?", *Ethnic and Racial Studies*, 4: 432-47.

Dines, G. and Humez, J.M.M. (ed.) (1995) *Gender, Race and Class in Media: A Text-Reader*, London: Sage.

Doise, W. (1978) "Images, Representations, Ideologies and Psychosociological Experimentation", *Social Science Information*, 17 (1): 41-69.

Domhoff, G.W. (1978) *The Powers that Be: Processes of Ruling Class Domination in America*, New York: Random House.

Domhoff, G.W. and Ballard, H.B. (ed.) (1968) *C. Wright Mills and the Power Elite*, Boston: Beacon.

Doob, C.B. (1993) *Racism: An American Cauldron*, New York: Harper Collins.

Douglas, M. (1986) *How Institutions Think*. Syracuse, NY: Syracuse University Press.

Dovidio, J.F. and Gaertner, S.L. (ed.) (1986) *Prejudice, Discrimination, and Racism*, Orlando, FL: Academic Press.

Downey, G.L. (1986) "Ideology and the Clamshell Identity: Organizational Dilemmas in The Anti-Nuclear Power Movement", *Social Problems*, 33 (5): 357-73.

Downing, J. (1984) *Radical Media: The Political Experience of Alternative Communication*, Boston: South End Press.

Dreier, P. (1982) "Capitalists vs. The Media: An Analysis of An Ideological

Mobilization Amongst Business Leaders", *Media, Culture and Society*, 4: 111-32.

Drew, P. and Heritage, J. (ed.) (1992) *Talk at Work: Interaction in Institutional Settings*, Cambridge: Cambridge University Press.

D'Souza, D. (1992) *Illiberal Education: The Politics of Sex and Race on Campus*, New York: Vintage Books.

D'Souza, D. (1995) *The End of Racism: Principles for a Multiracial Society*, New York: Free Press.

Duranti, A. (1984) "The Social Meaning of Subject Pronouns in Italian Conversation", *Text*, 4 (4): 277-311.

Duranti, A. and Goodwin, C. (ed) (1992) *Rethinking Context: Language as an Interactive Phenomenon*, Cambridge: Cambridge University Press.

Dworkin, R. (1986) *Law's Empire*, London: Fontana.

Eagleton, T. (1991) *Ideology: An Introduction*, London: Verso.

Eagly, A.H. and Chaiken, S. (1993) *The Psychology of Attitudes*, Orlando, FL: Harcourt Brace Jovanovich.

Eckhardt, C.I., Kassinove, H. and Edwards, L. (1992) "Religious Beliefs and Scientific Ideology In Psychologists: Conflicting or Coexisting Systems?", *Psychological Reports*, 71 (1):131-145.

Edwards, D. (1994) "Script Formulations: An Analysis of Event Descriptions in Conversation", *Journal of Language and Social Psychology*, 13 (3): 211-47.

Edwards, D. (1996) *Discourse and Cognition*, London: Sage.

Edwards, J. (1994) "Group Rights V. Individual Rights: The Case of Race-Conscious Policies", *Journal of Social Policy*, 23 (January): 55-70.

Edwards, D. and Potter, J. (1992) *Discursive Psychology*, London: Sage.

Eglin, P. (1979) "How Conversational Analysis Elucidates Schutz's Commonsense Concept of Rationality", *Sociolinguistics Newsletter*, 10 (2): 11-17.

Eisenberg, N., Reykowski, J. and Staub, E. (ed.) (1989) *Social and Moral Values: Individual and Societal Perspectives*, Hillsdale, NJ: Erlbaum.

Eiser, J.R. (1994) *Attitudes, Chaos and The Connectionist Mind*, Oxford: Blackwell.

Ekehammar, B., Nilsson, I. and Sidanius, J. (1987) "Education and Ideology:

Basic Aspects of Education Related To Adolescents Sociopolitical Attitudes", *Political Psychology*, 8: 395-410.

Elliot, H.C. (1974) "Similarities and Differences Between Science and Common Sense", in R. Turner (ed.), *Ethnomethodology*, Baltimore, Md: Penguin, ss. 21-6.

Ellsworth, E.A. and Whatley, M.H. (ed.) (1990) *The Ideology of Images in Educational Media: Hidden Curriculums in The Classroom*, New York: Teachers College Press.

El Warfally, M.G. (1988) *Imagery and Ideology in U.S. Policy Toward Libya, 1969-1982*, Pittsburgh, PA: University of Pittsburgh Press.

Enteman, W.F. (1993) *Managerialism: The Emergence of A New Ideology. Madison*, WI: University of Wisconsin Press.

Essed, P.J.M. (1987) *Academic Racism: Common Sense in The Social Sciences*, Amsterdam: University of Amsterdam, Centre For Ethnic Studies. Cres Publications, No. 5.

Essed, P.J.M. (1990) *Everyday Racism*, Claremont, CA: Hunter House.

Essed, P.J.M. (1991) *Understanding Everyday Racism: An Interdisciplinary Theory*, Newbury Park, Ca: Sage.

Fairclough, N.L. (1989) *Language and Power*, London: Longman.

Fairclough, N.L. (1992) "Michel Foucault and The Analysis of Discourse", in N.L. Fairclough, *Discourse and Social Change*, Cambridge: Polity, ss. 37-61.

Fairclough, N.L. (1995) *Critical Discourse Analysis: The Critical Study of Language*, Harlow: Longman.

Fair, R.M. and Moscovici, S. (ed.) (1984) *Social Representations*, Cambridge: Cambridge University Press.

Fatton, R. (1986) *Black Consciousness in South Africa: The Dialectics of Ideological Resistance To White Supremacy*, Albany, NY: State University of New York Press.

Feagin, J.R. and Feagin, C.B. (1994) *Social Problems: A Critical, Power-Conflict Perspective*, Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall.

Feagin, J. R. and Sikes, M.P. (1994) *Living With Racism: The Black Middle-Class Experience*, Boston, Ma: Beacon.

Feagin, J. and Vera, H. (1995) *White Racism*, London: Routledge.

Feldman, S.M. (1992) "Whose Common Good: Racism in The Political Community", *Georgetown Law Journal*, 80 (5): 1835-77.

Femia, J.V. (1987) *Gramsci's Political Thought: Hegemony, Consciousness and The Revolutionary Process*, Oxford: Clarendon.

Festinger, L. (1957) *A Theory of Cognitive Dissonance*, Stanford, CA: Stanford University Press.

Fillmore, C.J. (1968) "The Case For Case", in E. Bach and R.T. Harms (ed.), *Universals in Linguistic Theory*, New York: Holt, Rinehart and Winston, ss. 1-88.

Finnis, J. (ed.) (1980) *Natural Law and Natural Rights*, Oxford: Clarendon.

Firth, A. (ed.) (1995) *The Discourse of Negotiation: Studies of Language in The Workplace*, Oxford: Pergamon.

Fish, S.E. (1994) *There's No Such Thing As Free Speech . . . and It's A Good Thing Too*, New York: Oxford University Press.

Fisher, R.J. (1990) *The Social Psychology of Intergroup and International Conflict Resolution*, New York: Springer.

Fisher, S. and Davis, K. (ed.) (1993) *Negotiating At The Margins: The Gendered Discourse of Power and Resistance*, New Brunswick, NJ: Rutgers University Press.

Fisher, S. and Todd, A.D. (ed.) (1986) *Discourse and Institutional Authority: Medicine, Education, and Law*, Norwood, NJ: Ablex.

Fishkin, S.A., Sussman, S., Stacy, A.W., Dent, C.W., Burton, D. and Flay, B.R. (1993) "Ingroup Versus Outgroup Perceptions of The Characteristics of High-Risk Youth: Negative Stereotyping", *Journal of Applied Social Psychology*, 23 (13): 1051-68.

Fiske, S.T. and Taylor, S.E. (1991) *Social Cognition*, (2nd edn), New York: Mcgraw-Hill.

Fitzgerald, K. (1996) *The Face of The Nation: Immigration, The State and The National Identity*, Stanford, CA: Stanford University Press.

Flaherty, L.T. (1982) "To Love and/Or To Work: The Ideological Dilemma of Young Women", *Adolescent Psychiatry*, 10:41-51.

Flammer, A. and Kintsch, W. (ed.) (1982) *Discourse Processing*, Amsterdam: North Holland.

Fletcher, G.J.O. (1993) "The Scientific Credibility of Commonsense Psychology", in Kenneth H. Craik, Robert Hogan and Raymond N. Wolfe (ed.), *Fifty Years of Personality Psychology: Perspectives On Individual Differences*, New York: Plenum, ss. 251-68.

Fletcher, R. (1991) *Science, Ideology, and The Media: The Cyril Burt Scandal*, New Brunswick, NJ: Transaction.

Folkertsma, M.J. (1988) *Ideology and Leadership*, Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall.

Forgas, J. P. (1979) *Social Episodes*, London: Academic Press.

Forgas, J.P. (ed.). (1981) *Social Cognition: Perspectives On Everyday Understanding*, London Academic Press.

Foucault, M. (1972) *The Archaeology of Knowledge and The Discourse On Language*, New York: Harper and Row (Harper Colophon).

Foucault, M. (1975) *The Birth of The Clinic: An Archaeology of Medical Perception*, New York: Random House.

Foucault, M. (1979) *Discipline and Punish: The Birth of The Prison*, Harmondsworth: Penguin.

Foucault, M. (1980) *Power/Knowledge: Selected Interviews and Other Writings*, 1972-1977 New York: Pantheon Books.

Foucault, M. (1981) "The Order of Discourse", in Robert Young (ed.), *Untying The Text: A Post-Structuralist Reader*, London: Routledge and Kegan Paul. ss. 48-78.

Fowler, R. (1987) "The Intervention of The Media in The Reproduction of Power", in I.M. Zavala, T.A. van Dijk and D.M. Diaz (ed.), *Approaches To Discourse, Poetics and Psychiatry*, Amsterdam: Benjamins, ss. 67-80.

Fowler, R. (1991) *Language in The News: Discourse and Ideology in The Press*, London Routledge.

Fowler, R., Hodge, B., Kress, G. and Trew, T. (1979) *Language and Control*, London: Routledge and Kegan Paul.

Freeden, M. (1996) *Ideologies and Political Theory: A Conceptual Approach*, Oxford: Clarendon.

Freedle, R.O. and Carroll, J.B. (ed.) (1972) *Language Comprehension and The Acquisition of Knowledge*, New York: Winston.

Frijda, N. (1987) *The Emotions*, Cambridge: Cambridge University Press.

Furnham, A. (1994) "The Psychology of Common Sense", in J. Siegfried (ed.), *The Status of Common Sense in Psychology*, Norwood, NJ: Ablex. ss. 259-78.

Furnham, A. and Argyle, M. (ed.) (1981) *The Psychology of Social Situations*, Oxford: Pergamon.

Fussell, S.R. and Krauss, R.M. (1992) "Coordination of Knowledge in Communication: Effects of Speakers" Assumptions About What Others Know", *Journal of Personality and Social Psychology*, 62 (3): 378-91.

Gaffney, J. (ed.) (1989) *The French Presidential Elections of 1988: Ideology and Leadership in Contemporary France*, Aldershot: Go Wer.

Gale, F.G. (1994) *Political Literacy: Rhetoric, Ideology, and The Possibility of Justice*, Albany, NY: State University of New York Press.

Gans, Ç. (1979) *Deciding What's News*, New York: Pantheon Books.

Garcia, M.T. (1989) *Mexican Americans: Leadership, Ideology and Identity, 1930-1960*, New Haven, CT: Yale University Press.

Garner, R. (1996) *Contemporary Movements and Ideologies*, New York: Mcgraw-Hill.

Geertz, C. (1973a) "Ideology As A Cultural System", in C. Geertz, *The Interpretation of Cultures*, New York: Basic Books, ss. 193-233.

Geertz, C. (1973b) *The Interpretation of Cultures*, New York: Basic Books.

Gibbon, D. and Richter, Ç. (ed.) (1984) *Intonation, Accent, and Rhythm: Studies in Discourse Phonology*, Berlin: De Gruyter.

Giddens, A. and Held, D. (ed.) (1982) *Classes, Power, and Conflict: Classical and Contemporary Debates*, Berkeley, CA: University of California Press.

Giroux, H. (1981) *Ideology, Culture and The Process of Schooling*, London: Falmer.

Gittins, D. (1993) *The Family in Question: Changing Households and Familiar Ideologies*, New York: Macmillan.

Glasgow University Media Group (1976) *Bad News*, London: Routledge and Kegan Paul.

Glasgow University Media Group (1980) *More Bad News*, London: Routledge and Kegan Paul.

Glaser, R. (1987) "Learning Theory and Theories of Knowledge", in Erik De Corte, Hans Lodewijks and Roger Parmentier (ed.), *Learning and Instruction: European Research in An International Context*, (Vol. 1). Oxford: Pergamon Press, ss. 397-414.

Glasser, T.L. and Salmon, C.T. (ed.) (1995) *Public Opinion and The Communication of Consent*, New York: Guilford Press.

Globerman, J. (1990) "Free Enterprise, Professional Ideology and Self-Interest: An Analysis of Resistance By Canadian Physicians To Universal Health-Insurance", *Journal of Health and Social Behavior*, 31 (1): 11-27.

Goffman, E. (1974) *Frame Analysis*, New York: Harper and Row.

Goke-Pariola, A. (1993) *The Role of Language in The Struggle For Power and Legitimacy in Africa*, Lampeter: Mellen Press.

Golding, P. and Murdock, G. (1979) "Ideology and The Mass Media: The Question of Determination", in M. Barrett, P. Corrigan, A. Kuhn and J. Wolff (ed.), *Ideology and Cultural Production*, London: Croom Helm. ss. 198-224.

Göll, I. and Zeitz, G. (1991) "Conceptualizing and Measuring Corporate Ideology", *Organization Studies*, 12 (2): 191-207.

Gonzalvo, P., Canas, J.J. and Bajo, M.T. (1994) "Structural Representations in Knowledge Acquisition", *Journal of Educational Psychology*, 86 (4): 601-16.

Graber, D.A. (1988) *Processing The News*, (2nd edn), New York: Longman.

Graesser, A.C. (1981) *Prose Comprehension Beyond The Word*, New York: Springer.

Graetz, B. (1986) "Social Structure and Class Consciousness: Facts, Fictions and Fantasies", *Australian and New Zealand Journal of Sociology*, 22 (1): 46-64.

Gramsci, A. (1971) *Prison Notebooks*, New York: International Publishers.

Greatbatch, D. (1992) "On The Management of Disagreement Between News Interviewees", in P. Drew and J. Heritage (ed.), *Talk At Work: Interaction in Institutional Settings*, Cambridge: Cambridge University Press, ss. 268-310.

Greenberg, G. and Tobach, E. (ed.) (1983) *Cognition, Language and Consci-*

ousness: Integrative Levels, Hillsdale, NJ: Erlbaum.

Greenfeld, L. (1988) "Professional Ideologies and Patterns of Gatekeeping: Evaluation and Judgment Within 2 Art Worlds", *Social Forces*, 66 (4): 903-925.

Gregg, G.S. (1991) *Self-Representation: Life Narrative Studies in Identity and Ideology*, New York: Greenwood.

Grenier, G. and Hogler, R.L. (1991) "Labor Law and Managerial Ideology: Employee Participation as A Social Control System", *Work and Occupations*, 18 (3): 313-333.

Grimshaw, A.D. (ed.) (1990) *Conflict Talk: Sociolinguistic Investigations of Arguments in Conversations*, Cambridge: Cambridge University Press.

Grofman, B. and Hyman, G. (1974) "The Logical Foundations of Ideology", *Behavioral Science*, 19 (4): 225-37.

Gumperz, J.J. (1982a) *Discourse Strategies*, Cambridge: Cambridge University Press.

Gumperz, J.J. (ed.) (1982b) *Language and Social Identity*, Cambridge: Cambridge University Press.

Gunter, B. (1987) *Poor Reception: Misunderstanding and Forgetting Broadcast News, Hillsdale*, NJ: Erlbaum.

Gurin, P. and Townsend, A. (1986) "Properties of Gender Identity and Their İmplications for Gender Consciousness", *British Journal of Social Psychology*, 25 (2): 139-48.

Habermas, J. (1975) *Legitimation Crisis*, Boston: Beacon.

Habermas, J. (1993) *Justification and Application: Remarks On Discourse Ethics*, Oxford: Polity.

Hachten, W. (1981) *The Worlds News Prism: Changing Media, Clashing Ideologies*, Ames, IA: Iowa State University Press.

Haghighat, C. (1988) *Racisme "Scientifique": Offensive Contre L'egalite Sociale*, Paris: L'harmattan,

Hall, S. (1980) "Introduction to Media Studies At The Centre", in S. Hall Et Al. (ed.), *Culture, Media, Language*, London: Hutchinson, ss. 117-121.

Hall, S. (1982) "The Rediscovery of 'Ideology': Return of The Repressed in

Media Studies", in M. Gurevitch, T. Bennett, J. Curran and J. Woollacott (ed.), *Culture, Society and The Media*, London and New York: Methuen, ss. 56-90.

Hall, S. (1988) *The Hard Road To Renewal: Thatcherism and The Crisis of The Left*, London: Verso.

Hall, S. (1996) "The Problem of Ideology: Marxism without Guarantees", in D. Morley and K.H. Chen (ed.), *Stuart Hall: Critical Dialogues in Cultural Studies*, London: Routledge, ss. 256. (Earlier Published in B. Matthews (ed.) (1983) *Marx: 100 Years On*, London: Lawrence and Wishart. ss. 57-84.)

Hall, M.L. and Allen, W.R. (1989) "Race Consciousness Among African-American College Students", in Gordon Lavern Berry and Joy Keiko Asamen (ed.), *Black Students: Psychosocial Issues and Academic Achievement*, (Sage Focus Editions, Vol. 109), Newbury Park, CA: Sage Publications, ss. 172-197.

Hall, S. and Jefferson, T. (ed.) (1976) Resistance Through Rituals, London: Hutchinson.

Hall, S., Lumley, B. and Mclennan, G. (1978) "Politics and Ideology: Gramsci", in CCCS (ed.), *On Ideology*, London: Hutchinson, ss. 45-76.

Hall, S., Hobson, D., Lowe, A. and Willis, P. (ed.) (1980) *Culture, Media, Language*, London: Hutchinson.

Halliday, M.A.K. (1973) *Explorations in The Functions of Language*, London: Edward Arnold.

Halliday, M.A.K. (1985) *A Short Introduction to Functional Grammar*, London: Edward Arnold.

Halliday, M.A.K, (ed.) (1987) *New Developments in Systemic Linguistics*, London: Pinter.

Harre, R. (1995) "Discursive Psychology", in J.A. Smith, R. Harre and L. Van Langenhove (ed.), *Rethinking Psychology*, London: Sage, ss. 143-159.

Harre, R. and Gillett, G. (1994) *The Discursive Mind*, London: Sage.

Harre, R. and Stearns, P. (ed.) (1995) *Discursive Psychology in Practice*, London: Sage.

Harris, R.J. (1989) *A Cognitive Psychology of Mass Communication*, Hillsdale, NJ: Erlbaum.

Hartley, J. and Montgomery, M. (1985) "Representations and Relations: Ideology and Power in Press and Tv News", in T.A. van Dijk (ed.), *Discourse and Communication: New Approaches to The Analysis of Mass Media Discourse and Communication*, Berlin: DeGruyter, ss. 233-269.

Hechter, M., Nadel, L. and Michod, R.E. (ed.) (1993) *The Origin of Values*, New York: DeGruyter.

Heider, F. (1946) "Attitudes and Cognitive Organization", Journal of Psychology, 21: 107-12.

Heider, F. (1958) *The Psychology of Interpersonal Relations*, New York: Wiley.

Heisey, D.R. and Trebing, J.D. (1986) "Authority and Legitimacy: A Rhetorical Case-Study of The Iranian Revolution", *Communication Monographs*, 53: 295-310.

Heritage, J. C. (1985) "Analyzing News Interviews: Aspects of The Production of Talk For An Overhearing Audience", in T.A. van Dijk (ed.), *Handbook of Discourse Analysis* (Vol. 3), New York: Academic Press, ss. 95-119.

Heritage, J. C. (1987) "Ethnomethodology", in A. Giddens and J. Turner (ed.), *Social Theory Today*, Cambridge: Polity, ss. 224-272.

Heritage, J.C. and Greatbatch, D. (1986) "Generating Applause: A Study of Rhetoric and Response At Party Political Conferences", *American Journal of Sociology*, 92 (1): 110-157.

Herman, E.S. (1992) *Beyond Hypocrisy: Decoding The News in An Age of Propaganda: Including A Doublespeak Dictionary For The 1990s*, (Illustrations by Matt Wuerker), Boston: South End Press.

Herman, E.S. and Chomsky, N. (1988) *Manufacturing Consent: The Political Economy of The Mass Media*, New York: Pantheon Books.

Hewstone, M., Machleit, U. and Wagner, U. (1989) "Selfgroup, Ingroup and Outgroup Achievement Attributions of German and Turkish Pupils", *Journal of Social Psychology*, 129 (4): 459-70.

Hickmann, M. (ed.) (1987) *Social and Functional Approaches To Language and Thought*, London: Academic Press.

Higgins, E.T., Herman, CP. and Zanna, M.P. (ed.) (1981) *Social Cognition: The Ontario Symposium*, (Vol. 1). Hillsdale, NJ: Erlbaum.

Hill, K.Q. and Leighley, J.E. (1993) "Party Ideology, Organization, and Competitiveness As Mobilizing Forces in Gubernatorial Elections", *American Journal of Political Science*, 37 (4):1158-1178.

Himmelweit, H.T. and Gaskell, G. (ed.) (1990) *Societal Psychology*, London: Sage.

Hintikka, J. (1962) *Knowledge and Belief: An Introduction To The Logic of The Two Notions*, Ithaca, NY: Cornell University Press.

Hodge, R. and Kress, G.R. (1988) *Social Semiotics*, London: Polity.

Hodge, R. and Kress, G.R. (1993) *Language as Ideology*, London: Routledge.

Hofstede, G. (1980) *Culture's Consequences*, Beverly Hills, CA: Sage.

Hofstede, G. (1991) *Cultures and Organizations: Software of The Mind*, London: Mcgraw-Hill.

Holmes, J. (1995) *Women, Men and Politeness*, New York: Longman.

Howard, T.U. (1985) "Moral Reasoning and Professional Value Commitments: A Study of Social Work Students' Ideology", *Journal of Applied Social Sciences*, 9 (2): 203-221.

Hummon, D.M. (1990) *Commonplaces: Community Ideology and Identity in American Culture*, Albany, NY: State University of New York Press.

Husserl, E. (1962) *Ideas: General Introduction to Pure Phenomenology*, New York: Collier.

Hymes, D. (1962) "The Ethnography of Speaking", in T. Gladwin and W.C. Sturtevant (ed.), *Anthropology and Human Behavior*, Washington, DC: Anthropological Society of Washington, ss. 13-53.

Ibanez, T. and Iniguez, L. (ed.) (1997) *Critical Social Psychology*, London: Sage.

Inniss, L. and Feagin, J.R. (1989) "The Black Underclass Ideology in Race-Relations Analysis", *Social Justice - A Journal of Crime Conflict and World Order*, 16 (4): 13-34.

Iyengar, S. and Kinder, D.R. (1987) *News That Matters: Television and American Opinion*, Chicago: University of Chicago Press.

Iyengar, S. and Mcguire, W.J. (ed.) (1993) *Explorations in Political Psychology*

(Duke Studies in Political Psychology), Durham, NC: Duke University Press.

Jackendoff, R. (1987) *Consciousness and The Computational Mind*, Cambridge, MA: MIT Press.

Jacquemet, M. (1994) "T-offenses and Metapragmatic Attacks: Strategies of Interactional Dominance", *Discourse and Society*, 5 (3): 297-319.

Jahoda, G. (1988) "Critical Notes and Reflections On Social Representations", *European Journal of Social Psychology*, 18: 195-209.

Jaspars, J. and Fraser, C. (1984) "Attitudes and Social Representations", in R.M. Fair and S. Moscovici (ed.), *Social Representations*, Cambridge: Cambridge University Press, ss. 101-124.

Jennings, M.K. (1992) "Ideological Thinking Among Mass Publics and Political Elites", *Public Opinion Quarterly*, 56 (4): 419-441.

Johnson, C. (1994) "Gender, Legitimate Authority and Leader-Subordinate Conversations", *American Sociological Review*, 59 (1): 122-135.

Johnson, E. (1987) "Believability of Newscasters to Black Television Viewers", *Western Journal of Black Studies*, 11 (2): 64-68.

Johnson-Laird, P.N. (1983) *Mental Models*, Cambridge: Cambridge University Press.

Johnston, H., Larana, E. and Gusfield, J.R. (1994) "Identities, Grievances, and New Social Movements", in E. Larana, H. Johnston and J.R. Gusfield (ed.), *New Social Movements: From Ideology to Identity*, Philadelphia, PA: Temple University Press, ss. 3-35.

Jones, R.K. (1984) *Ideological Groups: Similarities of Structure and Organisation*, London: Gower.

Joseph, G.G., Reddy, V. and Searle-Chatterjee, M. (1990) "Eurocentrism in The Socialsciences", *Race and Class*, 31 (4): 1-26.

Jost, J.T. and Banaji, M.R. (1994) "The Role of Stereotyping in System-Justification and The Production of False Consciousness", Special Issue: "Stereotypes: Structure, Function and Process", *British Journal of Social Psychology*, 33 (1): 1-27.

Jowett, G. and O'donnell, V. (1992) *Propaganda and Persuasion*, London: Sage.

Joyce, P. (ed.) (1995) *Class*, Oxford: Oxford University Press.

Judd, Cm. and Downing, J.W. (1990) "Political Expertise and The Development of Attitude Consistency", *Social Cognition*, 8 (1): 104-124.

Kahneman, D., Slovic, P. and Tversky, A. (ed.) (1982) *Judgement Under Uncertainty: Heuristics and Biases*, New York: Cambridge University Press.

Karabel, J. and Halsey, A.H. (ed.) (1977) *Power and Ideology in Education*, Oxford: Oxford University Press.

Katz, P.A. (1976) "The Acquisition of Racial Attitudes in Children", in Katz, P.A. (ed.), *Towards The Elimination of Racism*, New York: Pergamon, ss. 125-54.

Katz, P.A. and Taylor, D.A. (ed.) (1988) *Eliminating Racism: Profiles in Controversy*, New York: Plenum.

Kenshur, O. (1993) *Dilemmas of Enlightenment: Studies in The Rhetoric and Logic of Ideology*, Berkeley, CA: University of California Press.

Kiewe, A. and Houck, D.W. (1991) *A Shining City On A Hill: Ronald Reagan's Economic Rhetoric, 1951-1989*, New York: Praeger.

Kinder, D.R. and Sanders, L.M. (1990) "Mimicking Political Debate With Survey Questions: The Case of White Opinion On Affirmative-Action For Blacks", *Social Cognition*, 8 (1): 73-103.

Kinder, D.R. and Sears, D.O. (1981) "Prejudice and Politics: Symbolic Racism Versus Racial Threats To The Good Life", *Journal of Personality and Social Psychology*, 40: 414-431.

King, D.K. (1988) "Multiple Jeopardy, Multiple Consciousness: The Context of A Black Feminist Ideology", *Signs*, 14 (1): 42-72.

King, J.E. (1991) "Dysconscious Racism: Ideology, Identity, and The Miseducation of Teachers", *Journal of Negro Education*, 6 0 (2): 133-46.

Kinloch, G.C. (1981) *Ideology and Contemporary Sociological Theory*, Englewood Cliffs, NJ: Prentice Hall.

Kintsch, W. (1977) *Memory and Cognition*, New York: Wiley.

Klandermans, B. (1992) "The Social Construction of Protest and Multiorganizational Fields", in A.D. Morris and Cm. Mueller (ed.), *Frontiers in Social Movement Theory*, New Haven, CT: Yale University Press.

Klandermans, B. (1994) "Transient Identities? Membership Patterns of The Dutch Peace Movement", in E. Larana, H. Johnston and J. R. Gusfield

(ed.), *New Social Movements: From Ideology To Identity*. Philadelphia, PA: Temple University Press, ss. 168-184.

Klapper, J.T. (1960) *The Effects of Mass Communications*, Glencoe, Il: Free Press.

Knorr-Cetina, K. and Cicourel, A.V. (ed.) (1981) *Advances in Social Theory and Methodology: Towards An Integration of Micro and Macrosociologies*, London: Routledge and Kegan Paul.

Kornblith, H. (ed.) (1994) *Naturalizing Epistemology*, (2nd edn), Cambridge, MA: MIT Press.

Kosslyn, S.M. and Koenig, O. (1992) *Wet Mind: The New Cognitive Neuroscience*, New York: Free Press.

Kraut, R.E. and Lewis, S.H. (1975) "Alternate Models of Family Influence On Student Political Ideology", *Journal of Personality and Social Psychology*, 31 (5): 791-800.

Kress, G. (1985) "Ideological Structures in Discourse", in T. A. van Dijk (ed.), *Handbook of Discourse Analysis*, (*Vol. 4: Discourse Analysis in Society*), London: Academic Press, ss. 27-42.

Kress, G. and van Leeuwen, T. (1990) *Reading Images*, Victoria, Australia: Deakin University Press.

Krieger, J. (1986) *Reagan, Thatcher and The Politics of Decline*, Cambridge: Polity.

Krishnan, V. (1991) "Abortion in Canada: Religious and Ideological Dimensions of Women's Attitudes", *Social Biology*, 38 (3-4): 249-257.

Kroes, R. (1984) *Neo-Conservatism, its Emergence in The Usa and Europe*, Amsterdam: Free University Press.

Kruglanski, A. W. (1989) *Lay Epistemics and Human Knowledge*, New York: Plenum.

Kuklinski, J.H., Luskin, R .C and Bolland, J. (1991) "Where is The Schema: Going Beyond The S-Word in Political Psychology", *American Political Science Review*, 85 (4): 1341-56.

Labov, W. (1972) *Language in The Inner City*, Philadelphia: University of Pennsylvania Press.

Labov, W. and Waletzky, J. (1967) "Narrative Analysis: Oral Versions of

Personal Experience", in J. Helm (ed.), *Essays On The Verbal and Visual Arts*, Seattle: University of Washington Press, ss. 12-44.

Lakoff, G. (1987) *Women, Fire and Dangerous Things: What Categories Reveal About The Mind*, Chicago: University of Chicago Press.

Lakoff, G. (1995) "Metaphor, Morality, and Politics, or, Why Conservatives Have Left Liberals in The Dust", *Social Research*, 62 (2): 177-213.

Landau, E. (1993) *The White Power Movement: America's Racist Hate Groups*, Brookfield, CN: Millbrook Press.

Langston, T.S. (1992) *Ideologues and Presidents: From The New Deal To The Reagan Revolution*, Baltimore, Md: Johns Hopkins University Press.

Larana, E., Johnston, H. and Gusfield, J. R. (ed.) (1994) *New Social Movements: From Ideology To Identity*, Philadelphia: Temple University Press.

Larrain, J. (1979) *The Concept of Ideology*, London: Hutchinson.

Larrain, J. (1994) "The Postmodern Critique of Ideology", *Sociological Review*, 42 (2): 289-314.

Lau, R.R. and Sears, D.O. (1981) "Cognitive Links Between Economic Greavances and Political Responses", *Political Behavior*, 3 (4): 279-302.

Lau, R.R. and Sears, D.O. (ed.) (1986) *Political Cognition*, Hillsdale, NJ: Erlbaum.

Lau, R.R., Smith, R.A. and Fiske, S.T. (1991) "Political Beliefs, Policy Interpretations, and Political Persuasion", *Journal of Politics*, 53 (3): 644-75.

Lauren, P.G. (1988) *Power and Prejudice: The Politics and Diplomacy of Racial Discrimination*, Boulder, Co: Westview Press.

Lawrence, E. (1982) "Just Plain Common Sense: The Roots of "Racism" ", in CCCS (ed.), *The Empire Strikes Back: Race and Racism in 70s Britain*, London: Hutchinson, ss. 47-94.

Layton-Henry, Z. (1992) *The Politics of Immigration: Immigration, "Race" and "Race" Relations in Post-War Britain*, Oxford: Blackwell.

Le Goff, J.P. (1992) *Le Mythe De Ventreprise: Critique De L'ideologie Managerial*, Paris: Editions La Decouverte.

Lehrer, K. (1990) *Theory of Knowledge*, London: Routledge.

Lenski, G. (1966) *Power and Privilege*, New York: Mcgraw-Hill.

Lerner, M. (1991) *Ideas Are Weapons: The History and Uses of Ideas*, (With An Introduction and An Afterword By The Author), New Brunswick, NJ: Transaction.

Levelt, W.J.M. (1989) *Speaking: From Intention to Articulation*, Cambridge, MA: MIT Press.

Levitas, R. (ed.) (1986) *The Ideology of The New Right*, Cambridge: Polity.

Lewis, C. (1992) "Making Sense of Common-Sense: A Framework For Tracking Hegemony", *Critical Studies in Mass Communication*, 9 (3): 277-92.

Lewy, G. (1982) *False Consciousness: An Essay On Mystification*, New Brunswick, NJ: Transaction Books.

Lichter, S.R., Rothman, S. and Lichter, L. (1990) *The Media Elite: America's New Powerbrokers*, New York: Hastings House.

Liebes, T. and Katz, E. (1990) *The Export of Meaning: Cross-Cultural Readings of "Dallas"*, New York: Oxford University Press.

Liebes, T., Katz, E. and Ribak, R. (1991) "Ideological Reproduction", *Political Behavior*, 13 (3): 237-252.

Lipiansky, E.M. (1991) *L'identite Frangaise: Representations, Mythes, Ideologies*, Paris: Editions De L'espace Europeen.

Lipset, S.M. (1960) *Political Man*, New York: Doubleday.

Lipset, S.M. (1972) "Ideology and No End: The Controversy Till Now", Encounter 89, Little, R. and Smith, S.M. (ed.) (1988) *Belief Systems and International Relations*, Oxford: Blackwell.

Lockwood, D. (1966) *The Blackcoated Worker: A Study in Class Consciousness*, London: Unwin.

Loewenberg, F.M. (1984) "Professional Ideology, Middle Range Theories and Knowledge Building For Social Work Practice", *British Journal of Social Work*, 14 (4): 309-22.

Lowery, S. and Defleur, M.L. (1995) *Milestones in Mass Communication Research: Media Effects*, London: Longman.

Lucy, J.A. (1992) *Language Diversity and Thought: A Reformulation of The Linguistic Relativity Hypothesis*, Cambridge: Cambridge University Press.

Luke, T.W. (1989) *Screens of Power: Ideology, Domination, and Resistance in Informational Society. Urbana*, IL: University of Illinois Press.

Lukes, S. (1974) *Power: A Radical View*, London: Macmillan.

Lukes, S. (ed.) (1986) *Power*, Oxford: Blackwell.

Mcadam, D. (1994) "Culture and Social Movements", in E. Larana, H. Johnston and J.R. Gusfield (ed.), *New Social Movements: From Ideology to Identity*, Philadelphia: Temple University Press, ss. 36-57.

Mccarthy, E.D. (1994) The Uncertain Future of Ideology: Rereading Marx", *Sociological Quarterly*, 35 (3): 415-29.

Mccartney, J.T. (1992) *Black Power Ideologies: An Essay in African-American Political Thought*, Philadelphia: Temple University Press.

Mcclelland, J.L. and Rumelhart, D.E. (1986) *Parallel Distributed Processing: Explorations in The Microstructure of Cognition* (Vol. 2: Psychological and Biological Models), Cambridge, MA: MIT Press.

Mcclelland, J.L. and Rumelhart, D.E. (1988) *Explorations in Parallel Distributed Processing: A Handbook of Models, Programs and Exercise*, Cambridge, MA: MIT Press.

Mccombs, M.E. and Shaw, D.L. (1972) "The Agenda-Setting Function of The Press", *Public Opinion Quarterly*, 36, 176-187.

Mccombs, M.E. and Shaw, D.L. (1993) "The Evolution of Agenda-Setting Research: 25 Years in The Marketplace of Ideas", *Journal of Communication*, 43 (2): 58-67.

Mcdermott, M. (1994) "Race/Class Interactions in The Formation of Political Ideology", *Sociological Quarterly*, 35 (2): 347-366.

Mackuen, M. and Coombs, S. (1981) *More Than News: Media Power in Public Affairs*, Newbury Park, CA: Sage.

Maitland, K. and Wilson, J. (1987) "Pronominal Selection and Ideological Conflict", *Journal of Pragmatics*, 11 (4): 495-512.

Mandl, Ç. and Levin, J.R. (ed.) (1989) *Knowledge Acquisition From Text and Pictures*, (Advances in Psychology, 58). Amsterdam: North-Holland.

Mandler, J.M. (1984) *Stories, Scripts, and Scenes: Aspects of Schema Theory*, Hillsdale, NJ: Erlbaum.

Mannheim, K. (1936) *Ideology and Utopia: An Introduction to The Sociology of*

Knowledge, New York: Harcourt, Brace and World (Harvest).

Manning, D.J. (ed.) (1980) *The Form of Ideology*, London: George, Allen and Unwin.

Marable, M. and Mullings, L. (1994) "The Divided Mind of Black-America: Race, Ideology and Politics in The Post Civil-Rights Era", *Race and Class*, 36 (1): 61-72.

Marcel, A.J. and Bisiach, E. (ed.) (1988) *Consciousness in Contemporary Science*, Oxford: Clarendon.

Margolis, M. and Mauser, G.A. (ed.) (1989) *Manipulating Public Opinion: Essays On Public Opinion As A Dependent Variable*, Pacific Grove, CA: Brooks/Cole.

Markus, M. (1977) "Self-Schemata and Processing Information About The Self, *Journal of Personality and Social Psychology*, 35: 63-78.

Martin, M.A. (1983) "Ideologues, Ideographs, and "The Best Men": From Carter To Reagan", *Southern Speech Communication Journal*, 49: 12-25.

Martin, L.L. and Tesser, A. (ed.) (1992) *The Construction of Social Judgments*, Hillsdale, NJ: Erlbaum.

Martin, J., Scully, M. and Levitt, B. (1990) "Injustice and The Legitimation of Revolution: Damning The Past, Excusing The Present, and Neglecting The Future", *Journal of Personality and Social Psychology*, 59 (2): 281-90.

Martin Rojo, L. (1994) "Jargon of Delinquents and The Study of Conversational Dynamics", *Journal of Pragmatics*, 21 (3): 243-289.

Martin Rojo, L. (1995) "Division and Rejection: From The Personification of The Gulf Conflict To The Demonisation of Saddam Hussein", *Discourse and Society*, 6 (1): 49-79.

Martin Rojo, L. and Callego Gallego, J. (1995) "Argumentation and Inhibition: Sexism in The Discourse of Spanish Executives", *Pragmatics*, 5 (4): 455-484.

Martin Rojo, L. and Van Dijk, T.A. (1997) "There Was A Problem, and It Was Solved!" Legitimating The Expulsion of "Illegal" Immigrants in Spanish Parliamentary Discourse", *Discourse and Society*, 8 (4): 523-67.

Martin Rojo, L., Gomez Esteban, C , Arranz, F. and Gabilondo, A. (ed.)

(1994) *Hablar Y De Jar Hablar: Sobre Racismo Y Xenofobia (To Speak and To Let Speak: On Racism and Xenophobia)*, Madrid: Universidad Autonoma De Madrid.

Marx, K. and Engels, F. (1974) *The German Ideology*, London: Arthur.

Mattelart, A. (1979) *Multinational Corporations and The Control of Culture: The Ideological Apparatuses of Imperialism*, Atlantic Highlands, NJ: Humanities Press.

Mayer, R. (1990) "Abstraction, Context, and Perspectivization-Evidentials in Discourse Semantics", *Theoretical Linguistics*, 16 (2-3): 101-163.

Mazingo, S. (1988) "Minorities and Social Control in The Newsroom: Thirty Years After Breed", in G. Smitherman-Donaldson and T.A. van Dijk (ed.), *Discourse and Discrimination*, Detroit, MI: Wayne State University Press, ss. 93-130.

Medhurst, M.J. (1990*) Cold War Rhetoric: Strategy, Metaphor, and Ideology*, Westport, CT: Greenwood.

Melucci, A. (1989) *Nomads of The Present: Social Movements and Individual Need in Contemporary Society*, Philadelphia: Temple University Press.

Melucci, A. (1996) *Challenging Codes: Collective Action in The Information Age*, Philadelphia: Temple University Press.

Meszaros, I. (1989) *The Power of Ideology*, New York: New York University Press.

Milburn, M.A. (1987) "Ideological Self-Schemata and Schematically Induced Attitude Consistency", *Journal of Experimental Social Psychology*, 23 (5): 383-98.

Miles, R. (1989) *Racism*, London: Routledge.

Miles, R. and Phizacklea, A. (ed.) (1979) *Racism and Political Action in Britain*, London: Routledge and Kegan Paul.

Miller, S. I. and Fredericks, M. (1990) "Perceptions of The Crisis in American Public-Education: The Relationship of Metaphors To Ideology", *Metaphor and Symbolic Activity*, 5 (2): 67-81.

Miller, D., Rowlands, M. and Tilley, C.Y. (ed.) (1989) *Domination and Resistance*, Boston, MA: Unwin Hyman.

Mills, C.W. (1956) *The Power Elite*, London: Oxford University Press.

Mills, K. (1988) *A Place in The News: From The Women's Pages to The Front Page*, New York: Dodd, Mead.

Minnini, G. (1990) "Common Speech As Pragmatic Form of Social Reproduction", *Journal of Pragmatics*, XIV: 125-35.

Mitchell, W.J.T. (1986) *Iconology: Image, Text, Ideology*, Chicago: University of Chicago Press.

Mitchell, W.J.T. (1994) *Picture Theory: Essays On Verbal and Visual Representation*, Chicago: University of Chicago Press.

Miyajima, R. (1986) Organization Ideology of Japanese Managers", *Management International Review*, 26 (1): 73-6.

Mizruchi, M.S. (1990) "Similarity of Ideology and Party Preference Among Large American Corporations: A Study of Political-Action Committee Contributions", *Sociological Forum*, 5 (2): 213-240.

Molin, L.D. (1986) "Gender, Power, and Legitimation: A Test of 3 Theories", *American Journal of Sociology*, 91: 1356-1386.

Montgomery, M., Tolson, A. and Garton, G. (1989) "Media Discourse in The 1987 General Election: Ideology, Scripts and Metaphors", *ELR Journal*, 3: 173-204.

Moosmuller, S. (1989) "Phonological Variation in Parliamentary Discussions", in R. Wodak (ed.), *Language, Power and Ideology*, Amsterdam: Benjamins, ss. 165-80.

Morin, E. (1991) *La Methode, 4. Les Idees: Leur Habitat, Leur Vie, Leurs Moeurs, Leur Organisation*, Paris: Seuil.

Morley, D. (1986) *Family Television: Cultural Power and Domestic Leisure*, London: Comedia.

Morley, D. (1993) "Active Audience Theory: Pendulums and Pitfalls", *Journal of Communication*, 43 (4): 13-19.

Morley, D. and Chen, K.H. (ed.) (1996) *Stuart Hall: Critical Dialogues in Cultural Studies*, London: Routledge.

Morris, A.D. and Mueller, Cm. (ed.) (1992) *Frontiers in Social Movement Theory*, New Haven, CT: Yale University Press.

Moscovici, S. (1988) "Notes Towards A Description of Social Representations", *European Journal of Social Psychology*, 18: 211-50.

Moscovici, S. and Hewstone, M. (1983) "Social Representations and Social Explanations: From The "Naive" To The "Amateur" Scientist", in M. Hewstone (ed.), *Attribution Theory*, Oxford: Blackwell. ss. 98-125.

Mueller, C. (1973) *The Politics of Communication: A Study in The Political Sociology of Language, Socialization and Legitimation*, New York: Oxford University Press.

Mullard, C. (1985) Race, *Class and Ideology*, London: Routledge and Kegan Paul.

Mumby, D.K. (1988) *Communication and Power in Organizations: Discourse, Ideology, and Domination*, Norwood, NJ: Ablex.

Mumby, D.K. and Spitzack, C. (1983) "Ideology and Television News: A Metaphoric Analysis of Political Stories", *Central States Speech Journal*, 34: 162-71.

Negrine, R.M. (1989) *Politics and The Mass Media in Britain*, London: Routledge.

Neisser, U. (ed.) (1982) *Memory Observed: Remembering in Natural Contexts*, San Francisco: Freeman.

Neisser, U. (1986) "Nested Structure in Autobiographical Memory", in D.C. Rubin (ed.), *Autobiographical Memory*, Cambridge: Cambridge University Press, ss. 71-81.

Neisser, U. and Fivush, R. (ed.) (1994) *The Remembering Self: Construction and Accuracy in The Self-Narrative*, Cambridge: Cambridge University Press.

Neuman, W.R., Just, M.R. and Crigler, A.N. (1992) *Common Knowledge: News and The Construction of Political Meaning*, Chicago, IL: University of Chicago Press.

Neustadtl, A. and Clawson, D. (1988) "Corporate Political Groupings: Does Ideology Unify Business Political-Behavior", *American Sociological Review*, 53 (2): 172-90.

Newtson, D. (1973) "Attribution and The Unit of Perception of Ongoing Behavior", *Journal of Personality and Social Psychology*, 28: 28-38.

Nisbett, R.E. and Ross, L. (1980) *Human Inference: Strategies and Shortcomings of Social Judgement*, Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall.

O'Keefe, D.J. (1990) *Persuasion: Theory and Research*, London: Sage.

Oberschall, A. (1993) *Social Movements: Ideologies, Interests, and Identities*, New Brunswick, NJ: Transaction.

Olsen, M.E. and Marger, M.N. (ed.) (1993) *Power in Modern Societies*, Boulder, CO: Westview.

Ortony, Á., Clore, C.L. and Collins, A.M. (1988) *The Cognitive Structure of Emotions*, New York: Cambridge University Press.

Paletz, D.L. and Entman, R.M. (1981) *Media, Power, Politics*, New York: Free Press.

Passeron, J.C. (1986) "Theories of Socio-Cultural Reproduction", *International Social Science Journal*, 38 (4): 619-629.

Pauly, R.M. (1993) *The Transparent Illusion: Image and Ideology in French Text and Film*, New York: Lang.

Pecheux, M. (1982) *Language, Semantics and Ideology*, New York: St Martin's Press.

Perdue, C.W., Gurtman, M.B., Dovidio, J.F. and Tyler, R.B. (1990) "Us and Them: Social Categorization and The Process of intergroup Bias", *Journal of Personality and Social Psychology*, 59 (3): 475-486.

Pines, C.L. (1993) *Ideology and False Consciousness: Marx and His Historical Progenitors*, Albany, Ny: State University of New York Press.

Pinker, S. (1994) *The Language Instinct: The New Science of Language and Mind*, New York: Morrow.

Poole, K.T. and Zeigler, L.H. (1981) "The Diffusion of Feminist Ideology", *Political Behavior*, 3 (3): 229-256.

Potter, J. (1996) *Representing Reality: Discourse, Rhetoric and Social Construction*, London: Sage.

Potter, J. and Wethereil, M. (1987) *Discourse and Social Psychology: Beyond Attitudes and Behavior*, Beverly Hills, CA: Sage.

Potter, J. and Wethereil, M. (1989) "Fragmentated Ideologies: Accounts of Educational Failure and Positive Discrimination", *Text*, 9: 175-190.

Potter, J., Edwards, D. and Wethereil, M. (1993) "A Model of Discourse in Action", *American Behavioral Scientist*, 36 (3): 383-401.

Powell, T. (1993) *The Persistence of Racism in America*, Paterson, NJ: Little-

field Adams Quality Paperbacks.

Pratkanis, A.R. and Aronson, E. (1992) *Age of Propaganda: The Everyday Use and Abuse of Persuasion*, San Francisco, CA: Freeman.

Pratkanis, A.R., Breckler, S.J. and Greenwald, A.G. (ed.) (1989) *Attitude Structure and Function*, Hillsdale, NJ: Erlbaum.

Protess, D.L. and Mccombs, M.E. (ed.) (1991) *Agenda Setting: Readings On Media, Public Opinion, and Policymaking, (Communication Textbook Series)*, Hillsdale, NJ: Erlbaum.

Purkhardt, S.C. (1993) *Transforming Social Representations: A Social Psychology of Common Sense and Science*, London: Routledge.

Purvis, T. and Hunt, A. (1993) "Discourse, Ideology, Discourse, Ideology, Discourse, Ideology", *British Journal of Sociology*, 44 (3): 473-499.

Quackenbush, R.L. (1989) "Comparison and Contrast Between Belief System-Theory and Cognitive Theory", *Journal of Psychology*, 123 (4): 315-328.

Rasmussen, D.M. (ed.) (1996) *The Handbook of Critical Theory*, Oxford: Blackwell.

Rawls, J. (1972) *A Theory of Justice*, Oxford: Oxford University Press.

Raz, J. (1986) *The Morality of Freedom*, Oxford: Clarendon.

Reardon, K.K. (1991) *Persuasion in Practice*, Newbury Park, CA: Sage.

Redelift, N. and Sinclair, M.T. (ed.) (1991) *Working Women: International Perspectives On Labour and Gender Ideology*, London: Routledge.

Rees, G. (ed.) (1985) *Political Action and Social Identity: Class, Locality and Ideology*, New York: Macmillan.

Reeves, F. (1983) *British Racial Discourse*, Cambridge: Cambridge University Press.

Reis, C.A.A. (1993) *Towards A Semiotics of Ideology*, Berlin: De Gruyter.

Renkema, J. (1993) *Discourse Studies: An Introductory Textbook*, Amsterdam: Benjamins.

Resnick, L.B., Levine, J.M. and Teasley, S.D. (ed.) (1991) *Perspectives On Socially Shared Cognition*, American Psychological Association.

Richardson, K. (1985) "Pragmatics of Speeches Against The Peace Movement in Britain: A Case Study", in P. Chilton (ed.), *Language and The*

Nuclear Arms Debate: Nukespeak Today, London: Pinter, ss. 23-44.

Robinson, J.A. and Swanson, K.L. (1990) "Autobiographical Memory: The Next Phase", *Applied Cognitive Psychology*, 4 (4): 321-335.

Roeh, I. and Nir, R. (1990) "Speech Presentation in The Israel Radio News: Ideological Constraints and Rhetorical Strategies", *Text*, 10 (3): 225-244.

Rojek, C. and Turner, B.S. (ed.) (1993) *Forget Baudrillard?*, London: Routledge.

Rokeach, M. (1973) *The Nature of Human Values*, New York: Free Press.

Rokeach, M. (1979) *Understanding Human Values: Individual and Societal*, New York: Free Press.

Rosch, E. and Lloyd, B.B. (ed.) (1978) *Cognition and Categorization*, Hillsdale, NJ: Erlbaum.

Roseman, I.J. (1994) "The Psychology of Strongly Held Beliefs: Theories of Ideological Structure and Individual Attachment", in Roger C. Schank and Ellen Langer (ed.), *Beliefs, Reasoning and Decision Making: Psycho-Logic in Honor of Bob Abelson*, Hillsdale, NJ: Erlbaum. ss.175-208.

Rosenberg, M.J. (1960) "An Analysis of Affective-Cognitive Consistency", in C.I. Hovland and M.J. Rosenberg (ed.), *Attitude Organization and Change*, New Haven, CT: Yale University Press.

Rosenberg, S.W. (1988) *Reason, Ideology and Politics*, Princeton, NJ: Princeton University Press.

Rosenberg, M.J., Hovland, C.I., Mcguire, W.J., Abelson, R.P. and Brehm, J.W. (1960) *Attitude Organization and Change: An Analysis of Consistency Among Attitude Components*, New Haven, CT: Yale University Press.

Rosengren, K.E. (ed.) (1994) *Media Effects and Beyond: Culture, Socialization and Lifestyles*, London: Routledge.

Rossi-Landi, F. (1978) *Ideologia*, Milan: Isedi.

Rothman, S. and Lichter, S.R. (1984) "Personality, Ideology and Worldview: A Comparison of Media and Business Elites", *British Journal For Political Science*, 15: 29-49.

Rothstein, S.W. (1991) *Identity and Ideology: Sociocultural Theories of Schooling*, Westport, CT: Greenwood.

Rowbotham, S. (1973) *Women's Consciousness, Man's World*, Harmondsworth: Penguin.

Rubin, D.S. (ed.) (1986) *Autobiographical Memory*, New York: Cambridge University Press.

Rumelhart, D.E. and Mcclelland, J.L. (1986) *Parallel Distributed Processing: Explorations in The Microstructure of Cognition*, (Vol. 1: Foundations), Cambridge, MA: MIT Press.

Rumelhart, D.E. and McClelland, J.L. (1988) *Explorations in Parallel Distributed Processing: A Handbook of Models, Programs, and Exercises*, Cambridge, MA: MIT Press.

Rutter, D.R. (1984) *Looking and Seeing: The Role of Visual Communication in Social Interaction*, Chichester: Wiley.

Ryan, B. (1992) *Feminism and The Women's Movement: Dynamics of Change in Social Movement Ideology, and Activism*, London: Routledge.

Saint-Martin, F. (1990) *Semiotics of Visual Language*, Bloomington, IN: Indiana University Press.

Sartori, G. (1966) "European Political Parties", in J. Lapalombara and M. Weiner (ed.), *Political Parties and Political Development*, Princeton: Princeton University Press.

Sartori, G. (1969) "Politics, Ideology and Belief Systems", *American Political Science Review* 63 (2).

Sarup, M. (1991) *Education and The Ideologies of Racism*, Stoke-On-Trent: Trentham.

Sassoon, J. (1984) "Ideology, Symbolic Action and Rituality in Social Movements: The Effects On Organizational Forms", *Social Science Information*, 23 (4-5): 861-73.

Scarbrough, E. (1984) *Political Ideology and Voting: An Exploratory Study*, Oxford: Clarendon.

Scarbrough, E. (1990) "Attitudes, Social Representations, and Ideology", in Colin Fraser and George Gaskell (ed.), *The Social Psychological Study of Widespread Beliefs*, New York: Clarendon, ss. 99-117.

Schank, R.C. (1982) *Dynamic Memory: A Theory of Reminding in Computers and People*, Cambridge: Cambridge University Press.

Schank, R.C. and Abelson, R.P. (1977) *Scripts, Plans, Goals, and Understanding: An Inquiry into Human Knowledge Structures*, Hillsdale, NJ: Erlbaum.

Schieffelin, B.B. (1996) "Creating Evidence: Making Sense of Written Words in Bosavi", in E. Ochs, E.A. Schefloff and S.A. Thompson (ed.), *Interaction and Grammar*, Cambridge: Cambridge University Press, ss. 435-460.

Schiffrin, D. (1993) *Approaches to Discourse*, Oxford: Blackwell.

Schiller, H.I. (1973) *The Mind Managers*, Boston: Beacon Press.

Schiller, H.I. and Alexandre, L. (ed.) (1992) *The Ideology of International Communications*, New York: Institute For Media Analysis.

Schuman, H, Steeh, C. and Bobo, L. (1985) *Racial Attitudes in America: Trends and Interpretations*, Cambridge, MA: Harvard University Press.

Schwartz, S.H. and Bilsky, W. (1990) "Toward A Theory of The Universal Content and Structure of Values: Extensions and Cross-Cultural Replications", *Journal of Personality and Social Psychology*, 58 (5): 878-891.

Scott, J.C. (1986) *Weapons of The Weak: Everyday Forms of Peasant Resistance*, New Haven, CT: Yale University Press.

Searle, J.R. (1983) *Intentionality*, Cambridge: Cambridge University Press.

Searle, J.R. (1992) *The Rediscovery of The Mind*, Cambridge, Ma: Mit Press.

Searle, J.R. (1995) *The Construction of Social Reality*, London: Penguin.

Seliger, M. (1976) *Ideology and Politics*, New York: Free Press.

Seliger, M. (1979) *The Marxist Conception of Ideology: A Critical Essay*, Cambridge: Cambridge University Press.

Selting, M. (1995) *Prosodie im Gespräch: Aspekte Einer Interaktionalen Phonologie Der Konversation (Prosody in Conversation: Aspects of An Interactional Phonology of Conversation)*, Tübingen: Niemeyer.

Shanon, B. (1993) The Representational and The Presentational: An Essay On Cognition and The Study of Mind, New York: Harvester-Wheatsheaf.

Sharistanian, J. (ed.) (1986) *Gender, Ideology, and Action: Historical Perspectives On Women's Public Lives*, Westport, CT: Greenwood.

Sharp, R. (1980) *Knowledge, Ideology and The Politics of Schooling*, London:

Routledge and Kegan Paul.

Sharrock, W.W. and Anderson, B. (1991) "Epistemology: Professional Scepticism", in G. Button (ed.), *Ethnomethodology and The Human Sciences*, Cambridge: Cambridge University Press, ss. 51-76.

Shavitt, S. and Brock, T.C. (ed.) (1994) *Persuasion: Psychological Insights and Perspectives*, London: Allyn and Bacon.

Shaw, K.E. (1990) "Ideology, Control and The Teaching Profession", *Policy and Politics*, 18 (4): 269-278.

Shils, E.A. (1958) "Ideology and Civility: On The Politics of The Intellectual", *Sewanee Review*, 66 (3).

Shipman, P. (1994) *The Evolution of Racism: Human Differences and The Use and Abuse of Science*, New York: Simon and Schuster.

Shohat, E. and Stam, R. (1994) *Unthinking Eurocentrism: Multiculturalism and The Media*, London: Routledge.

Shotter, J. and Gergen, K.J. (ed.) (1989) *Texts of Identity*, London: Sage.

Sidanius, J. (1993) "The Psychology of Group Conflict and The Dynamics of Oppression: A Social Dominance Perspective", in Shanto Iyengar and William James Mcguire (ed.), *Explorations in Political Psychology*, (Duke Studies in Political Psychology), Durham, NC: Duke University Press, ss. 183-219.

Sidanius, J. and Ekehammar, B. (1980) "Sex-Related Differences in Socio-Political Ideology", *Scandinavian Journal of Psychology*, 21 (1): 17-26.

Sidanius, J. and Ekehammar, B. (1983) "Sex, Political Party Preference, and Higher-Order Dimensions of Sociopolitical Ideology", *Journal of Psychology*, 115 (2): 233-239.

Sidanius, J. and Liu, J.H. (1992) "The Gulf War and The Rodney King Beating: Implications of The General Conservatism and Social Dominance Perspectives", *Journal of Social Psychology*, 132 (6): 685-700.

Sidanius, J., Pratto, F. and Rabinowitz, J.L. (1994) "Gender, Ethnic Status, and Ideological Asymmetry: A Social Dominance Interpretation", *Journal of Cross Cultural Psychology*, 25 (2): 194-216.

Siegfried, J. (ed.) (1994) *The Status of Common Sense in Psychology*, Norwood,

NJ: Ablex.

Sigel, I.E. (ed.) (1985) *Parental Belief Systems: The Psychological Consequences For Children*, Hillsdale, NJ: Erlbaum.

Sigel, R.S. (ed.) (1989) *Political Learning in Adulthood: A Sourcebook of Theory and Research*, Chicago: University of Chicago Press.

Simon, B. (1992) "Intragroup Differentiation in Terms of Ingroup and Outgroup Attributes", *European Journal of Social Psychology*, 22 (4): 407-413.

Simons, H.W. and Billig, M. (ed.) (1994) *After Postmodernism: Reconstructing Ideology Critique*, Newbury Park, Ca: Sage.

Sinclair, J. (1987) *Images Incorporated: Advertising As Industry and Ideology*, London: Croom Helm.

Sivanandan, A. (1982) *A Different Hunger: Writings On Black Resistance*, London: Pluto.

Skidmore, M.J. (1993) *Ideologies: Politics in Action*, Orlando, FL: Harcourt Brace Jovanovich.

Skutnabb-Kangas, T. (1990) "Legitimating or Delegitimating New Forms of Racism: The Role ofResearchers", *Journal of Multilingual and Multicultural Development*, 11 (1-2): 77-100.

Sniderman, P.M., Tetlock, P.E. and Carmines, E.G. (ed.) (1993) *Prejudice, Politics, and The American Dilemma. Stanford*, CA: Stanford University Press.

Snyder, M.L. (1981) "On The Self-Perpetuating Nature of Social Stereotypes", in D.L. Hamilton (ed.), *Cognitive Processes in Stereotyping and Intergroup Behavior*, Hillsdale, NJ: Erlbaum, ss. 183-212.

Snyder, M.L. (1981) "Seek and Ye Shall Find: Testing Hypotheses About Other People", in E.T. Higgins, Cp. Herman and M.P. Zanna (ed.), *Social Cognition: The Ontario Symposium, Vol. 1*, Hillsdale, NJ: Erlbaum. ss. 277-304.

Solomon, P.R., Goethals, G.R., Kelley, Cm. and Stephens, B.R. (1989) *Memory: Interdisciplinary Approaches*, New York: Springer.

Solomos, J. (1986) "Trends in The Political-Analysis of Racism", *Political Studies*, 34 (2): 313-324.

Solomos, J. (1993) *Race and Racism in Britain*, New York: St. Martin's Press.

Solomos, J. and Wrench, J. (1993) *Racism and Migration in Western Europe*, Oxford: Berg.

Solso, R.L. (1994) *Cognition and The Visual Arts*, Cambridge, MA: MIT Press.

Spears, R., Oakes, P.J., Ellemers, N. and Haslam, S.A. (ed.) (1997) *The Social Psychology of Stereotyping and Group Life*, Cambridge: Blackwell.

Srull, T.K. and Wyer, R.S. (ed.) (1993) *The Mental Representation of Trait and Autobiographical Knowledge About The Self* (Advances in Social Cognition, Vol. 5). Hillsdale, NJ: Erlbaum.

Stephan, W.G. (1977) "Stereotyping: The Role of Ingroup-Outgroup Differences in Causal Attribution For Behavior", *The Journal of Social Psychology*, 101: 255-266.

Stevens, E. and Wood, G.H. (1992) *Justice, Ideology, and Education: An Introduction To The Social Foundations of Education*, New York: Mcgraw-Hill.

Strassner, E. (1987) *Ideologie-Sprache-Politik: Grundfragen Ihres Zusammenhangs (Ideology, Language, Politics: Basic Questions About Their Relationship)*, Tübingen: Niemeyer.

Strube, G. and Wender, K.F. (ed.) (1993) *The Cognitive Psychology of Knowledge*, Amsterdam: North-Holland/Elsevier Science.

Sunic, T. (1990) *Against Democracy and Equality: The European New Right*, New York: Lang.

Sykes, M. (1985) "Discrimination in Discourse", in T. A. van Dijk (ed.) *Handbook of Discourse Analysis*, (vol. 4: Discourse Analysis in Society), London: Academic Press. Ss. 83-101.

Tajfel, H. (ed.) (1978) *Differentiation Between Social Groups: Studies in the Social Psychology of Intergroup Relations*, London: Academic Press.

Tajfel, H. (1981) *Human Groups and Social Categories*, Cambridge: Cambridge University Press.

Tenney, Y. J. (1989) "Predicting Conversational Reports of a Personal Event", *Cognitive Science*, 13 (2): 213-233.

Tetlock, P.E. (1983) "Cognitive Style and Political Ideology", *Journal of Personality and Social Psychology*, 45 (1):118-126.

Tetlock, P.E. (1984) "Cognitive Style and Political Belief Systems in the House of Commons" *Journal of Personality and Social Psychology*, 46: 365-375.

Tetlock, P.E. (1989) "Structure and Function in Political Belief Systems" in Anthony R. Pratkanis, Steven J. Breckler and Anthony G. Greenwald (ed.) *Attitude Structure and Function: The Third Ohio State University Volume on Attitudes and Persuasion*, Hillsdale, NJ: Erlbaum, ss. 129-151.

Therborn, G. (1980) The Ideology of Power and the Power of Ideology, London:Verso.

Theus, K.T. (1991) "Organizational Ideology, Structure and Communication Efficacy: A Casual Analysis", in Larissa A. Grunig and James E. Grunig (ed.) *Public Relations Research Annual*, vol. 3, Hillsdale, NJ: Erlbaum, ss. 133-149.

Thompson, J.B. (1984) *Studies in the Theory of Ideology*, Berkeley, CA: University of California Press.

Thompson, J.B. (1990) *Ideology and Modern Culture: Critical Social Theory in the Era of Mass Communication*, Stanford, CA: Stanford University Press.

Thompson, S. E. (1994) *Hate Groups*, San Diego, CA: Lucent Books.

Thompson, C.P., Skowronski, J.J., Larsem S.F. and Betz, A.L. (1996) *Autobiographical Memory: Remembering What and Remembering When*, Mahwah, NJ: Erlbaum.

Tierney, W. G. (ed.) (1991) *Culture and Ideology in Higher Education: Advancing a Critical Agenda*, New York: Praeger.

Todd, E. (1985) *The Explanation of Ideology: Family Structures and Social Systems*, Oxford: Blackwell.

Togeby, L. (1995) "Feminist Atitudes: Social Interest or Political-ideology", *Women and Politics*, 15 (4): 39-61

Trafimow, D. and Weyer, R. S. (1993) "Cognitive Representation of Mundane Social Events", *Journal of Personality and Social Pyshology*, 64 (3) 365-376.

Tucker, W. H. (1994) *The Science and Politics of Racial Reserach*, Urbana, IL: University of Illionis Press.

Tulving, E. (1983) *Elements of Episodic Memory*, Oxford University Press.

Turner, B. S. (1992) "Ideology and Utopia in the Formation of an Intelligentsia: Reflections on the English Cultural Conduit", *Theory Culture and Society*, 9 (1) 183-210.

Turner, J. H. (1994) *Sociology: Concepts and Uses*, New York: McGraw-Hill.

Turner, R.H. (1994) "Ideology and Utopia after Socialism", in E. Larana, H. Johnston and J.R Gusfield (eds), *New Social Movements: From Ideology to Identity*, Philadelphia, PA: Temple University Press., ss. 79-100.

Turner, J. C. and Giles, H. (ed.) (1981) *Intergroup Behaviour*, Oxford: Blackwell.

Turner, C.B. and Wilson, W.J. (1976) "Dimensions of Racial Ideology: A Study of Urban Black Attitudes", *Journal of Social Issues*, 32 (2): 139-152.

Turner , J.C., Hogg, M.A., Oakes, P.J., Reicher, S.D. and Wetherell, M.S. (1987) *Rediscovering the Social Group: A Self-categorization Theory*, Oxford: Blackwell.

Tyler, T.R. (1990) "Justice, Self-interest, and the Legitimacy of Legal and Political Authority", in Jane J. Mansbridge (ed.), *Beyond Self-interest*, Chicago: University of Chicago Press., ss. 171-179.

Urban, G. (1988) 'The Pronominal Pragmatics of Nuclear War Discourse", *Multilingua*, 7 (1-2) 67-93.

Vallas, S.P (1991) "Workers, Firms, and the Dominant Ideology: Hegemony and Consciousness in the Monopoly Core", *Sociological Quarterly*, 32 (1): 61-83.

van Dijk, T.A. (1977) *Text and Context: Explorations in the Semanticcs and Pragmatics of Discourse*, London: Longman.

van Dijk, T.A. (1980) *Macrostructures: An Interdisciplinary Study of Global Structures in Discourse, Interaction and Cognition*, Hillsdale, NJ Erlbaum.

van Dijk, T.A. (1984) *Prejudice in Discourse*, Amsterdam: Benjamins.

van Dijk, T.A (ed) (1985) *Handbook of Discourse Analysis* (4 vols) London: Academic Press.

van Dijk, T.A (1987) *Communicating Racism: Ethnic Prejudice in Thought and Talk*, Newbury Park, CA: Sage.

van Dijk T.A. (1988) *News Analysis: Case Studies of International and National News in the Press*, Hillsdale, NJ: Erlbaum.

van Dijk, T.A. (1988) *News as Discourse*, Hillsdale, NJ: Erlbaum.

van Dijk, TA. (1991) *Racism and the Press*, London: Routledge.

van Dijk, T.A. (1992) "Discourse and the Denial of Racism", *Discourse and Society*, 3 (1): 87-118.

van Dijk, T.A. (1993a) *Elite Discourse and Racism*, Newbury Park, CA: Sage.

van Dijk, T.A. (1993b) "Principles of Critical Discourse Analysis", *Discourse and Society*, 4 (2) 249-283.

van Dijk, T.A. (1995) "Discourse Semantics and Ideology", *Discourse and Society*, 6 (2): 243-89.

van Dijk, T.A. (1996) "Discourse, Power and Access", in C.R. Caldas-Coulthard and M.Coulthard (ed.), *Texts and Practices: Readings in Critical Discourse Analysis*, London: Routledge. Pp. 84-104.

van Dijk, T.A. (1997) "Context Models and Text Processing", in M. Stamenow (ed.) *Language Structure, and the Access to Consciousness*, Amsterdam: Benjamins, ss. 189-226.

van Dijk, T.A. (ed) (1997) *Discourse Studies: A Multidisciplinary Study*, (2 vols). London: Sage.

van Dijk, T.A. (1998) "Towards a Theory of Context and Experience Models in Discourse Processing", in H. van Oostendorp and S. Goldman (ed.), *The Construction of Mental Models During Reading*, Hillsdale, NJ: Erlbaum.

van Dijk, T.A and Kintsch, W. (1983) *Strategies of Discourse Comprehension*, New York: Academic Press.

van Holthoon, F. And Olson, D.R. (ed.) (1987) *Common Sense: The Foundations for Social Science*, Lanham, MD: University Press of America.

van Leeuwen, T.J. (1992) "Rhythm and Social Context" in P. Tench (ed.), *Studies in Systemic Phonology*, London: Pinter.

van Leeuwen, T.J. (1995) "Representing Social-Action", *Discourse and Society*, 6 (1): 81-106.

van Oostendorp, H. and Zwaan, R.A. (ed.) (1994) *Naturalistic Text Comprehension*, Norwood, NJ: Ablex.

van Schuur, H. (1984) "Structure in Political Beliefs: A New Model for Stochastic Unfolding with Application to European Party Activists",

Doctoral dissertation, University of Groningen, Netherlands.

van Zoonen, L. (1994) *Feminist Media Studies*, London:Sage.

Verschueren, J. And Blommaert, J. (1992) "The Role of Language in European Nationalist Ideologies", *Pragmatics: Quarterly Publication of the International Pragmatics Association*, 2 (3): 355-375.

Walker, H.A., Thomas, G.M. and Zelditch, M. (1986) "Legitimation, Endorsement and Stability", *Social Forces*, 64 (3): 620-643.

Walsh, F. (1983) "Normal Family Ideologies: Myths and Realities", *Family Therapy Collections*, 6:1-14.

Wander, P. (1984) "The 3rd Persona: An Ideological Turn in Theoritical Theory", *Central States Speech Journal*, 35 (4): 197-216.

Warner, R. And Szubka, T. (ed.) (1994) *The Mind-Body Problem: A Guide to the Current Debate*, Oxford:Blackwell.

Watt, J. (1994) *Ideology, Objectivity and Education*, New York: Teachers College Press.

Weakliem, D. (1993) "Class-consciousness and Political-change: Voting and Political Attitudes in the British Working Class, 1964 to 1970", *American Sociological Review*, 58 (3): 382-397.

Weaver, C.A., Mannes, S. And Fletcher, C.R. (ed.) (1995) *Discourse Comprehension: Essays in Honor of Walter Kintsch*, Hillsdale, NJ: Erlbaum.

Weber, J.G. (1994) "The Nature of Ethnocentric Attribution Bias: Ingroup Protection or Enhancement?", *Journal of Experimental Social Psychology*, 30 (5): 482-504.

Wegman, C. (1981) "Conceptual Representations of Belief Systems", *Journal for the Theory of Social Behavior*, 11:279-305.

Wegner, D.M. and Vallacher, R.R. (1981) "Common-sense Psychology", in J. Forgas (ed.) *Social Cognition: Perspectives on Everyday Understanding*, New York: Academic Press.

Weinberg, M. (1990) *Racism in the United States: A Comprehensive Classified Bibliography*, New York: Greenwood.

Weiss, R.M. (1986) *Managerial Ideology and The Social Control of Deviance in Organizations*, New York:Praeger.

Welch, C. (1984) *Liberty and Utility: The French Ideologues and the Transfor-*

mation of Liberalism, New York: Columbia University Press.

Wellman, D.T. (1993) *Portraits of White Racism*, (2nd edn.), Cambridge: Cambridge University Press.

Wenden, A.L. and Schaffner, C. (ed.) (1994) *Language and Peace*, Aldershot: Dartmouth.

Wertsch, J.V. (1985) *Vygotsky and the Social Formation of Mind*, Cambridge: MA: Harvard University Press.

Wertsch, J.V., Del Rio, P. And Alvarez, A. (ed.) (1994) *Sociocultural Studies of Mind*, New York: Cambridge University Press.

West, C. (1979) "Against Our Will: Male Interruptions of Females in Cross-sex Conversation", *Annals of the New York Academy of Sciences*, 327:81-97.

West, C. (1984) *Routine Complications: Troubles with Talk Between Doctors and Paitents*, Bloomington, IN:Indiana University Press.

West, C. (1990) "Not Just Doctors' Orders": Directive-response Sequences in Patients' Visits to Women and Men Physicians", *Discourse and Society*, 1 (1): 85-112.

Westerstahl, J. And Johansson, F. (1994) "Foreign News: News Values and Ideologies", *European Journal of Communication*, 9 (1):71-89.

Wetherell, M. And Potter, J. (1992) *Mapping the Language of Racism: Discourse and the Legitimation of Exploitation*, New York:Harvester-Wheatsheaf.

Williams, J. (ed.) (1995) *PC Wars: Politics and Theory in the Academy*, New York: Routledge.

Willis, P. (1977) *Learning to Labour: How Working Class Kids Get Working Class Jobs*, London:Saxon House.

Wilson, J. (1990) *Politically Speaking*, Oxford: Blackwell.

Wilson, C.C. (1991) *Black Journalists in Paradox: Historical Perspective and Current Dilemmas*, New York: Greenwood.

Wodak, R. (1987), "And Where is the Lebanon?" A Socio-psycholinguistics Investigation of Comprehension and Intelligibility of News", *Text*, 7 (4): 377-410.

Wodak, R. (ed.) (1989) *Language, Power and Ideology: Studies in Political*

Discourse, Amsterdam:Bejamins.

Wodak, R. (1991) "Turning the Tables: Anti-semitic Discourse in Post-war Austria", *Discourse and Society*, 2:65-84.

Wodak, R. (1996) *Disorders of Discourse*, London: Longman.

Wodak, R., Nowak, P., Pelikan, J., Gruber, H., de Cilia, R. And Mitten, R. (1990) *Wir sind alle unschuldige Tater: Diskurshistorische Studien zum Nachkriegsantisemitismus* ("We are all innocent perpetrators": Discourse historic studies in post war anti-semitism), Frankfurt on Main: Suhrkamp.

Wolfe, A. (1977) *The Limits of Legitimacy: Political Contradictions of Contemporary Capitalism*, New York: Free Press.

Wood, A.W. (1988) "Ideology, False Consciousness and Social Illusion", in Brian P. McLaughlin and Amelie Oksenberg Rorty (ed.) *Perspectives on Self-deception: Topics in Philosophy*, (vol. 6), Berkeley, CA: University of California Press., ss. 345-363.

Worchel, S. And Simpson, J. A. (ed.) (1993) *Conflict Between People and Groups: Causes, Processes and Resolutions*, (Nelson-Hall series in psychology), Chicago: Nelson-Hall.

Wrong, D.H. (1979) *Power: Its Forms, Bases and Uses*, Oxford:Blackwell.

Wuthnow, R. (1987) *Meaning and Moral Order:Explorations in Cultural Analysis*, Berkeley, CA: University of California Press.

Wuthnow, R. (1989) *Communities of Discourse: Ideology and Social Structure in the Reformation, the Enlightment and European Socialism*, Cambridge, MA: Harvard University Press.

Wuthnow, R. (1992) "Infrastructure and Superstructure: Revisions in Marxist Sociology of Culture", in R. Munch and N.J. Smelser (ed.), *Theory of Culture*, Berkeley, CA: University of California Press., ss. 145-170.

Wuthnow, R. And Shrum, W. (1983) "Knowledge Workers as a 'New Class': Structural and Ideological Convergence among Professional-Technical Workers and Managers", *Work and Occupations*, 10 (4): 471-487.

Wyer, R.S. and Gordon, S.E. (1984) "The Cognitive Representation of Social Information", in R.S. Wyer and T.K. Srull (ed.) *Handbook of Social*

Cognition, (vol. 2), Hillsdale, NJ: Erlbaum, ss. 72-150.

Wyer, R.S. and T.K. Srull (ed.) (1984) *Handbook of Social Cognition*, (3 vol.), Hillsdale, NJ: Erlbaum.

Wyer, R.S. and Budesheim, T.L., Shavitt, S. And Riggle, E.D. vd. (1991) "Image, Issues and Ideology: The Processing of Information about Political Candidates", *Journal of Personality and Social Psychology*, 61 (4):533-545.

Wyer, R.S. and Srull, T.K. (1989) *Memory and Cognition in its Social Context*, Hillsdale, NJ: Erlbaum.

Yantek, T. (1988) "Polity and Economy under Extreme Economic-Conditions: A Comparative Study of the Reagan and Thatcher Experiences", *American Journal of Political Science*, 32:196-216.

Young, M.F.D. (ed.) (1971) *Konwledge and Control· New Directions for the Sociology of Education*, London: Collier-Macmillan.

Zaller, J.R. (1990) "Political Awareness, Elite Opinion Leadership and the Mass Survey Response", *Social Cognition*, 8 (1): 125-153.

Zanna, M.P., Olson, J.M. and Herman, C.P. (ed.) (1987) *Social Influence: The Ontario Symposium*, (vol. 5), Hillsdale, NJ: Erlbaum.

Zeitlin, I.M. (1994) *Ideology and the Development of Sociological Theory*, Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall.

DİZİN

A

Afromerkezcilik 430, 441, 462
Antonio Gramsci 161, 512

B

bağlam 1, 7, 8, 13, 19, 27, 32, 40, 48, 56, 92, 95, 106, 135, 136, 137, 138, 140, 142, 144, 149, 159, 202, 209, 293, 304, 306, 307, 308, 314, 315, 317, 318, 319, 320, 321, 322, 323, 324, 325, 326, 327, 337, 338, 339, 340, 345, 346, 347, 348, 349, 353, 354, 355, 356, 358, 359, 360, 363, 370, 371, 372, 373, 374, 376, 388, 392, 393, 394, 405, 407, 468, 471, 472, 504
bağlam modelleri 135, 136, 137, 140, 318, 319, 320, 321, 322, 340, 345, 374, 388, 471
basit inançlar 48
basın 15, 118, 148, 156, 212, 225, 231, 243, 281, 284, 285, 323, 335, 347, 364, 386, 388, 400
baskın gruplar 8, 127, 156, 221, 241, 246, 271, 275
baskın ideolojiler 169, 252, 269, 273, 379
Batı medeniyeti 428, 447, 458
bellek 44, 51, 56, 57, 85, 94, 96, 130, 131, 133, 134, 321, 347, 466, 481, 482, 487, 505
bilgi işleme 44, 84, 85, 97, 103, 347, 352
biliş 8, 9, 19, 20, 22, 23, 26, 28, 30, 32, 37, 38, 78, 84, 96, 163, 183, 188, 200, 201, 202, 203, 211, 239, 248, 250, 251, 259, 279, 320, 352, 363, 407, 465, 466, 479, 482, 485, 486, 490, 507
bilişsel bilimler 10, 27, 37
bilişsel psikoloji 36, 44, 131, 481, 482

C-Ç

Cornell West 417, 457
çatışma 113, 173, 221, 229, 249, 255, 256, 257, 270, 291, 314, 318, 323, 334, 384, 389, 414, 418, 419, 470, 486
çıkarlar 24, 52, 88, 91, 149, 151, 154, 158, 198, 215, 254, 255, 318, 409, 428, 472

D

değerlendirmeci inançlar 75, 111, 139, 155, 363
değerler 18, 29, 73, 75, 86, 102, 118, 123, 124, 125, 126, 127, 129, 186, 195, 211, 220, 221, 232, 238, 240, 249, 253, 265, 283, 370, 383, 424, 425, 431, 463, 466, 469
dilbilim 10, 37, 93, 96, 294, 298, 299, 302, 477, 503
Dinesh D'Souza 9, 411

E

elit gruplar 272
elit ırkçılığı 452
elitler 30, 166, 214, 225, 244, 262, 264, 265, 266, 267, 268, 270, 271, 273, 277, 278, 281, 282, 284, 285, 382, 421, 437, 463, 470, 489, 491, 508
epistemoloji 178, 200, 480
etkileşim 21, 26, 53, 70, 72, 73, 79, 80, 82, 90, 100, 101, 125, 126, 130, 147, 173, 185, 198, 204, 210, 216, 223, 232, 236, 237, 289, 293, 300, 302, 313, 314, 319, 320, 326, 330, 337, 340, 345, 346, 352, 353, 368, 383, 403, 405, 406, 408, 468, 474, 478, 480, 502
etnomerkezcilik 422, 428, 437, 441, 443, 458

F
fikirler 8, 15, 18, 19, 20, 22, 29, 35, 36, 37, 38, 40, 85, 132, 263, 264, 290, 359, 455, 461, 505
Franz Boas 414, 417

G
Galileo Galilei 56
gayrimeşrulaştırma 386, 389
George M. Frederickson 412
gerçeklik ölçütü 71, 102, 166
görüşler 19, 41, 63, 65, 66, 69, 72, 74, 75, 76, 77, 78, 79, 80, 82, 85, 87, 90, 100, 110, 111, 119, 139, 149, 158, 163, 164, 167, 176, 181, 194, 195, 197, 201, 216, 238, 245, 282, 303, 304, 315, 319, 342, 345, 360, 363, 364, 366, 370, 372, 373, 374, 375, 394, 397, 403, 405, 408, 468, 473, 478, 483, 484, 486
grup ideolojisi 144, 186, 220, 233, 263, 270, 344, 423, 428, 430
grup inançları 68, 72, 75, 90, 147, 166, 168, 172, 254, 359, 478, 485
grup kimliği 187, 190, 192, 233, 318, 493
grup şeması 112, 115, 116, 187, 229, 428, 430
grup üyeliği 136, 209, 216, 220, 240, 242, 314, 336, 338, 367, 374, 493, 505
güç 8, 13, 15, 18, 20, 24, 25, 26, 28, 30, 42, 47, 63, 79, 88, 90, 127, 135, 156, 178, 200, 208, 209, 211, 214, 223, 242, 243, 244, 245, 246, 247, 249, 251, 252, 253, 270, 271, 276, 301, 304, 309, 313, 314, 315, 317, 323, 324, 329, 346, 381, 383, 387, 404, 406, 407, 418, 428, 429, 470, 478, 484, 487, 492, 496, 497, 498, 499, 501, 509

H
habitus 84
hâkimiyet 24, 28, 30, 74, 100, 105, 113, 116, 120, 212, 214, 223, 246, 249, 250, 251, 252, 253, 255, 269, 270, 271, 290, 313, 314, 318, 323, 332, 333, 383, 384, 385, 387, 390, 405, 407, 418, 419, 470, 495, 499, 500
hegemonya 16, 22, 90, 155, 161, 199, 213, 214, 245, 386, 407, 498

I-İ
IQ tartışması 412
ırkçı ideolojiler 29, 178, 240, 243, 249, 285, 342, 431, 479
ırkçılık 9, 29, 43, 51, 112, 114, 118, 121, 126, 141, 149, 150, 160, 175, 176, 177, 178, 180, 181, 185, 197, 199, 210, 212, 214, 217, 220, 221, 237, 238, 239, 240, 241, 245, 262, 265, 267, 268, 272, 277, 280, 285, 339, 340, 343, 358, 388, 411, 412, 413, 414, 417, 423, 426, 427, 428, 430, 433, 434, 435, 436, 437, 441, 443, 445, 446, 448, 450, 452, 455, 456, 459, 460, 462, 463, 494, 496, 497, 500, 510
ideolojik etki 156, 304, 395, 472, 473, 505
ideolojik gruplar 167, 180, 221, 222, 228, 232, 260
ideolojik yeniden üretim 271, 350, 351
ideolojilerin işlevleri 474
ikna 16, 21, 31, 35, 80, 143, 146, 150, 152, 158, 174, 176, 181, 192, 214, 242, 245, 246, 247, 251, 252, 255, 272, 274, 278, 291, 304, 312, 344, 361, 362, 363, 364, 368, 372, 384, 387, 389, 391, 392, 404, 407, 416, 419, 421, 443, 459, 461, 463, 498, 504, 507

iletişim eylemi 293, 321, 325, 330, 332
inançlar 8, 23, 40, 41, 42, 43, 44, 45, 47, 48, 49, 50, 51, 52, 53, 55, 56, 57, 59, 60, 61, 62, 63, 64, 65, 66, 68, 70, 72, 73, 74, 75, 76, 77, 83, 85, 86, 87, 88, 89, 111, 118, 120, 130, 137, 138, 139, 154, 155, 160, 162, 163, 166, 167, 170, 172, 174, 175, 177, 179, 180, 181, 195, 196, 203, 207, 235, 236, 237, 290, 292, 310, 319, 321, 353, 357, 363, 371, 387, 392, 408, 421, 422, 424, 425, 427, 428, 430, 432, 435, 438, 466, 468, 470, 478, 481, 482, 483, 490, 492

J
Joe Feagin 456

K
karşıt ideolojiler 157, 160
kategoriler 25, 105, 111, 116, 120, 187, 195, 219, 221, 222, 232, 234, 238, 311, 322, 336, 402, 467, 493
katılımcı roller 333, 406
kendilik temsili 149, 183, 184, 192, 314, 333, 340, 397, 428, 446
kiliseler 222
kimlik 8, 84, 183, 184, 185, 186, 187, 188, 191, 192, 219, 220, 221, 228, 242, 270, 368, 387, 479, 484, 493, 494, 495
kişisel inançlar 61, 172, 235, 237, 321, 392, 466, 470, 482
kitle iletişim 133, 147, 158, 266, 268, 271, 272, 274, 275, 278, 361
kölelik 248, 249, 250, 284, 412, 435, 439, 461, 498
komünizm 15, 16, 104, 160, 202, 334, 413, 415, 440
konuşma eylemi 100, 301, 319, 327, 329, 333, 348
kültürel bilgi 64, 65, 66, 70, 71, 72, 97, 101, 214, 321, 468
kültürel inançlar 74, 75, 166, 167
kurumsal ırkçılık 445

M-N
manipülasyon 20, 31, 275, 325, 328, 344, 384, 407, 409, 498, 509
Marksizm 16, 221, 417, 440, 457
Martin Luther King 438, 444, 445, 446
Melvin Sikes 456
meslek grupları 185
meslek ideolojileri 117, 254
meşrulaştırma 20, 22, 23, 28, 31, 192, 214, 249, 250, 266, 323, 324, 379, 380, 381, 382, 383, 384, 387, 389, 390, 437, 473, 478, 507
metin ve konuşma 132, 139, 299, 300, 319, 336, 348, 351, 352, 363, 386, 405, 407, 488, 494
Michel Foucault 523
normlar 75, 150, 180, 186, 195, 222, 227, 232, 249, 255, 358, 469

O
olay modelleri 133, 136, 139, 140, 318, 320, 321, 359, 376

P
Platon 41

R
retorik yapılar 312

S
sağduyu 30, 59, 64, 156, 161, 162, 163, 164, 165, 166, 167, 168, 170, 171, 194, 200, 285, 298, 366, 384, 468, 491, 492
semantik 106, 131, 178, 304, 305, 308, 309, 310, 311, 327, 337, 339, 348, 349, 350, 352, 353, 354, 355, 356, 357, 358, 359,

371, 395, 396, 397, 398, 399, 400, 401, 404, 405, 463, 471, 487, 488
Serge Moscovici 166, 483
siyahi kadınlar 450
sınıf üyeliği 230
sosyal biliş 8, 30, 84, 96, 202, 211, 250, 251, 259, 320, 407, 479, 482, 485, 486
söylem 1, 7, 8, 9, 10, 13, 19, 20, 21, 23, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 38, 44, 46, 52, 53, 59, 62, 72, 76, 79, 80, 81, 90, 96, 98, 125, 131, 132, 133, 134, 135, 136, 137, 138, 143, 144, 147, 150, 158, 162, 165, 167, 192, 198, 200, 201, 203, 204, 209, 210, 216, 227, 250, 251, 260, 261, 262, 267, 271, 278, 279, 281, 289, 290, 292, 293, 294, 295, 296, 297, 298, 299, 300, 301, 302, 303, 304, 306, 307, 308, 309, 310, 311, 312, 313, 315, 317, 318, 319, 320, 322, 323, 324, 326, 327, 331, 332, 333, 337, 338, 339, 340, 341, 344, 345, 347, 348, 349, 350, 351, 352, 353, 354, 355, 356, 358, 359, 360, 361, 362, 363, 364, 365, 366, 367, 371, 376, 377, 379, 380, 386, 387, 389, 390, 391, 392, 393, 394, 395, 396, 399, 400, 401, 402, 403, 407, 408, 421, 434, 446, 457, 463, 465, 467, 468, 469, 470, 471, 472, 474, 475, 480, 483, 488, 490, 498, 501, 502, 503, 506, 508, 509
söylem analizi 27, 31, 158, 299, 300, 301, 308, 463, 471, 498, 502, 503
söylem üretimi 131, 204, 351, 360, 471, 502
söylem yapıları 31, 79, 300, 319, 323, 339, 340, 347, 350, 391, 392, 393, 408, 472, 475, 501, 508, 509
soyutlama 20, 36, 48, 58, 224, 374, 376, 396
Stuart Hall 24, 478, 529, 541

T

tecrübe modelleri 132, 142, 321, 474
temsiller 18, 21, 25, 27, 31, 32, 44, 78, 83, 84, 95, 96, 97, 98, 129, 130, 133, 138, 144, 149, 164, 166, 167, 184, 187, 192, 198, 200, 202, 216, 217, 218, 223, 224, 225, 229, 245, 281, 289, 309, 328, 338, 339, 340, 342, 343, 349, 357, 359, 362, 368, 376, 377, 383, 407, 446, 466, 467, 471, 472, 474, 475, 479, 483, 484, 485, 487, 489, 491, 495
toplumsal bellek 133
toplumsal gruplar 25, 58, 86, 115, 119, 172, 191, 192, 214, 217, 222, 230, 233, 239, 469
toplumsal söylem 27
tutumlar 29, 53, 75, 78, 79, 82, 83, 90, 100, 103, 105, 106, 107, 110, 111, 113, 120, 123, 139, 141, 149, 156, 164, 184, 187, 202, 249, 263, 272, 319, 338, 349, 358, 360, 362, 363, 364, 375, 387, 422, 431, 433, 439, 446, 462, 468, 472, 473, 482, 484, 485, 486, 492

Y

yanlış bilinçlilik 153, 154, 155, 169, 490
yeniden üretim 263, 271, 279, 285, 289, 290, 323, 341, 343, 347, 349, 350, 351, 360, 407, 429, 470, 472, 473

Z

zihnî modeller 399

Teun A. van Dijk: 1943 yılında Hollanda'da doğmuştur. Free University of Amsterdam'dan Fransız Dili ve Edebiyatı alanında lisans, University of Amsterdam'dan edebiyat kuramı alanında yüksek lisans, yine aynı üniversiteden metin gramerleri üzerine yaptığı tezle doktora derecesi almıştır. Van Dijk; Hollanda, Almanya, Brezilya ve ABD gibi ülkelerde dersler vermiş, ilk akademik çalışmalarını poetika, metin grameri ve eleştiri alanında yapmıştır. 1980 yılından itibaren ise söylem, bilgi, bağlam ve ideoloji üzerine yaptığı eleştirel çalışmalara yoğunlaşmıştır. Söylem analizi üzerine 1998'de başladığı serinin ilki aynı yıl çıkan İdeoloji'dir. Elinizdeki bu kitabı, İspanya ve Latin Amerika'da Irkçılık ve Söylem (2005), Söylem ve Güç (2008), Söylem ve Bağlam (2008), Toplum ve Söylem (2009) Söylem ve Bilgi (2014) takip etmiştir. Üç fahrî doktoraya sahip olan Teun van Dijk hâlen Universitat Pompeu Fabra'da akademik çalışmalarını yürütmektedir.

Ayşe Demir: 1979 yılında Zonguldak'ta doğmuştur. 2001 yılında Erciyes Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümünden mezun olmuş, 2002-2010 yılları arasında bu bölümde araştırma görevlisi olarak çalışmıştır. Doktora eğitimini, "Türk Hikayesinde Mekân" tezini savunarak tamamlayan Demir, 2005 yılında Almanya Justus Liebig Üniversitesinde ve 2008-2009 yılında ise Oxford Üniversitesinde misafir öğretim üyesi olarak bulunmuştur. Ayşe Demir, hâlen Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesinde öğretim üyesi olarak görev yapmaktadır.

İDEOLOJİ
Multidisipliner Bir Yaklaşım

Teun A. van Dijk

İdeoloji araştırmalarının pek azı, ideolojilerin *aslında neye göre* tanımlandıklarına dair sıkıcı bir göreve girişmişlerdir. Aynı şekilde çalışmaların birçoğu; gruplar, grup üyeleri, toplum ve kültüre göre ideolojilerin *işlevlerini* tartışsalar da toplumsal ve bilişsel işlevlerin ayrıntılarını dile getiren, bu işlevlerle ilgili ideolojik yapıları açıklayan çok fazla araştırma yoktur. İdeolojiler; gücü ya da toplumsal eşitsizliği "meşrulaştırmak" için geliştirildiyse, o zaman bu meşrulaştırma süreçlerinin ve uygulamalarının gerçek doğası nedir? İdeolojiler söylem tarafından inşa edilmiyor ancak ifade ediliyor ve yeniden üretiliyorsa yine benzer sorular sorulmalıdır: Bu nasıl gerçekleşir? Hangi söylem türleri buna dâhildir ve bunlar *tam olarak* toplumsal bağlamla nasıl ilişkilidir? Sonuçta, klasik ve güncel ideoloji çalışmaları cazip ve birbiriyle ilintili olsa da genelde değerlendirmeleri ayrıntılı sorgulama gerektiren bir özet seviyesinde kalmaktadır. Bu kitabın amacı, böylesi temel sorulara cevap vermeye çalışacak bir araştırmanın bazı unsurlarını tasarlamaktır.

9 786057 547231

HECE YAYINLARI
hece@hece.com.tr heceyayinlari